

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History And Idea

ISSN: 2148-2292

CİLT/VOLUME SAYI/NUMBER YIL/YEAR

6

3

2019

Eylül /September

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea Академическая История и Мысль

Cilt / Volume / Том Sayı / Number / Номер Yıl / Year / Год
6 3 2019

ATDD ©

Tel/Tel/ Тел

+90 533 310 2773 / +90530 624 37

E-posta / E-mail /Электронная почта

akademiktarihvedusunce@gmail.com,

akademiktarihvedusunce@yandex.com

Web /Веб-Сайт

<http://dergipark.gov.tr/atdd>,

<http://www.akademiktarihvedusuncedergisi.org/>

Türkiye / Turkey / Турция

İmtiyaz Sahibi / Published By/ Издатель

Hakan Yılmaz

Editörler / Editors / Редакторы

Assoc. Prof. İrada Mammadova

Asst. Prof. Emin Kırkıl

Prof.Dr. Yusuf Kılıç

Dr. Halil İbrahim Demir

Ayşegül Demir Yılmaz

Editör Yardımcıları/ Assistant editor/ Заместители главного редактора

Öğrt. Gör. Elvan Eser

Prof. Dr. Ercan Haytoğlu

Prof. Dr. Mithat Aydın

Prof. Dr. Fikri Gül

Dil Editörleri/ Language Editors/ Языковые редакторы

Asst. Prof. Minara Çınar

Dr. Ahmad Jabbari

Danışma Kurulu/ Advisory Board /Консультативный Совет

Prof. Dr. Yagub Mahmudov

Prof. Dr. Tofiq Necefli

Doç.Dr. Güntekin Necefli

Asst. Prof. Abdurahim Tufantoz

Prof. Dr.Tattigul Kartayeva

Prof. Dr. Mithat Aydın

Doç Dr. Elnur Ağayev

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная Коллегия Журнала

Hakan Yılmaz,

Prof.Dr. Peter Golden

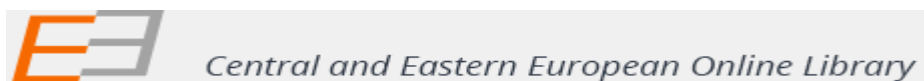
Prof. Dr. Alfina Sibgatulina

Assoc. Prof. İrada Mammadova

Prof. Dr.Juliboy Eltazarov

Prof. Dr.Yusuf Kılıç

İNDEX VE VERİTABANLARI/ IDEX AND DATABASES/ИНДЕКС И БАЗЫ ДАННЫХ

Hakemlere Teşekkür / Reviewer Acknowledgement

<i>Yagub Mahmudov Mehmet Ali Ünal Abdurrahim Tufantoz</i>	<i>Tofiq Necefli Namık Musalı Selma Yel</i>	<i>İrade Memmedova Alfina Sibgetullina Seadet Şihyeva</i>
<i>Nurettin Gülmez Mübariz Ağalarlı Yusuf Kılıç</i>	<i>Dilaver Azimli Kamil Veli Nerimanoğlu Senem Kurtar</i>	<i>Tattigul Kartayeva Ahmad Jabbari</i>
<i>Metin Eren H. İbrahim Demir Mithat Aydın</i>	<i>Besire Azizaliyeva Juliboy Eltazarov Süleyman Tüzün</i>	<i>Savaş Yılmaz Xuraman Hummatova Fatma Acun</i>
<i>Nurgül Bağcı Kenan Ziya Taş Füsün Çoban Döşkaya</i>	<i>Ferit Yücebaş Terane Turan Rehimli Hikmet Çiçek</i>	<i>Emin Kırkıl Fikri Gül</i>

İçindekiler / Contents / Содержание

Makaleler/ Articles/ Статьи

Araştırma Makaleleri/ Research Articles/ Исследовательские Статьи

- 1**   *Milli Aşireti Reisi 41. Hamidiye Alayı Komutanı İbrahim Paşa'nın Yemen'e Gönderilmeye Teşebbüsü* **1175-1196**
An Attempt To Send Ibrahim Pasha, The Commander of 41st Hamidiye Regiment and The Milli Tribe
Инициатива отправки командующего 41-м полком Хамидие воеводы племени Милли Ибрагима-паши в Йемен
- Cengiz Çakloğlu*
-
- 2**   *ВАСАН-ГИРЕЙ ДЖАБАГИЕВ В ТУРЦИИ: ВЕХИ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА* **1197-1221**
Vassan-Girey Dzhabagiev In Turkey: Milestones of Life and Creativity
Vassan Girey Cabagiyev Türkiye'de: Yaşam Amaçları ve Faaliyeti
- Rukiyat Ugurchieva*
-
- 3**   *Kınalı-Zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâ'î'si ve Tursun Beğ'in Târîh-i Ebü'l-Feth'inde Padişah Anlayış* **1222-1235**
Thought of Padishah in the Kınalı-Zâde Ali Çelebi's Ahlâk-ı Alâ'î and Tursun Beğ's Târîh-i Ebü'l-Feth
Понятие султанства в работах Кинали-заде Али Челеби «Ахлак-и Алаа» и Турсун Бека «Тарих-и Эбюль-Фетх»
- Ayşe Bedir*
-
- 4**   *Berlin Türk Şehitliği ve Mezar Taşları* **1236-1308**
Tombstones and Berlin Turkish Martyrdom
Турецкие кладбища и надгробия в Берлине
- Alaattin Uca- Ahmet Hamdi Can*

- 5 ***Temelinden Çatlayan Ev: Korkuyu Beklerken***
Falling house: Korkuyu Beklerken
Сломанный дом: в ожидании страха **1309-1322**
Sibel Bayram
- 6 ***Pers Mitolojisi ve Despotizm Sembolü Zahhâk***
Persian Mythology and Zahhak, The Symbol of Despotism
Символ персидской мифологии и деспотизма Заххак **1323-1339**
Mitat Çekici
- 7 ***Eski Mezopotamya Dininde ve Ritüellerinde Nesnelere Kutsallığı ve Önemi***
The Sacredness and Importance of Objects in Ancient Mesopotamian Religion and Rituals
святость и значение предметов в древней месопотамской религии и его ритуалах **1340-1372**
Yeşim Dilek-Hasan Bahar
- 8 ***Kervansaraylardan Otellere***
Lost Value of Beyoğlu: Grand London Hotel
От Караван-сараяв до отелей **1373-1392**
Fatma Sedes
- 9 ***Seyf-i Fergânî'nin Şiirlerindeki Sanatlar***
Arts in the Poetries of Seyf-i Fergânî
Искусство в стихах Сейфу Ферг **1393-1427**
Hakan Yaman
- 10 ***Ortaokul Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Psikolojik Sağlamlık Üzerine Etkisi***
The impact of middle school students' parents' attitudes on kids' resilience
Влияние на психологическую устойчивость школьников средних классов отношения родителей **1428-1449**
Dilan Özen

- 11 ***Yeni Dünya Düzeninin Taşeronu: Terör Örgütleri*** **1450-1474**
Subcontractor of the New World Order: Terrorist Organizations
«Организаторы» нового мирового порядка: Террористические организации
Ünal Acar
- 12 ***Savaş Hayvanı Olarak Fillerin Yetenekleri ve Kusurları*** **1475-1513**
Elephants as War Animals Capabilities and Disadvantages
Слоны как боевые животные их способности и недостатки
Umut Kansoy
- 13 ***Turgut Uyar'ın 1947-1952 Yılları Arasındaki Şiirlerinde Türk Halk Kültürüne ve Halk Şiirine Ait Unsurlar*** **1514-1531**
The Elements of Turkish Folk Culture and Folk Poetry in Turgut Uyar's Poems in 1947-1952
Турецкая народная культура в стихах Тургут Уяра и элементы его поэзии, написанные 1947-1952 годах
Beyza Zehra Şen
- 14 ***Demir Özlü' nün "Stockholm Öyküleri" Adlı Eserinde Yalnızlığın ve Yabancılığın Sembolü Mekânlar*** **1532-1550**
The Venues Symbolising Solitude and Alienation in Demir Özlü's Novel "Stockholm Stories"
Символ одиночества и чуждости в «Стокгольмских историях» Демира Озлю
Sezen Başer
- 15 ***Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri*** **1551-1579**
The Relations of Nureddin Mahmud With the Crusaders and the Byzantine State
ОТНОШЕНИЯ НУР ад-ДИНА МАХМУДА С КРЕСТОНОСЦАМИ И ВИЗАНТИЕЙ
Fatma İnce

- 16 ***Sovyetler Birliği'nde Kadının Konumuna Genel Bakış***
USSR's Overview of the Women
Положение женщин в Советском Союзе 1580-1598
Girayalp Karakuş
- 17 ***Kanunî Devri'nde Bir Serhad Şehri Olarak Bayburt***
A Boundary City in the Kanunî Period: Bayburt
Важность Байбурта в походах Ирака и Грузии в период Кануни 1599-1619
Erdem Saka
- 18 ***Ebeveyn Tutumları ile Çocukların Öz Düzenlemeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi***
Investigation of the relationship between children with self-regulations on parental attitudes
Связь между отношением родителей и самостоятельности детей 1620-1644
Eda Uykan- Mine Akkaynak
- 19 ***Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyûbî İlişkileri***
Affair of Nureddin Mahmud b. Zengi and Selâhaddin Eyyûbî
ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НУР ад-ДИНА МАХМУДА ЗАНГИ И САЛАХ адДИНА АЙЮБА 1645-1672
Fatma İnce
- 20 ***Kafkaslarda Çarlık Rusya'ya Karşı Müridizm***
Muridism Movement against Tsarist Russia in Caucasus
Движение Муридизм на Кавказе против Царской Руси. 1673-1699
Osman Kimya

- 21 ***Derleme Sözlüğü İle Tarama Sözlüğü'ndeki Bitki Adlarının Karşılaştırılması*** **1700-1768**
Comparison of the Plant Names at the Collected Dictionary and Dictionary of Scanned Works
Сопоставление названий растений из толкового и краткого словарей
Şeyma Borazan
- 22 ***Terzilik Terimleri Bağlamında Divan-ü Lûgat-it-Türk'te Alet Adları*** **1769-1785**
Tool Names in Divan-ü Lûgat-it-Türk in the Context of Tailoring Terms
Названия инструментов в «Диван Люгат ат-Турк» в контексте по швейному делу.
Sevda Özen Eratalay
- 23 ***Fiqh elminin metodologiyası və hədisşünaslıqla olan əlaqəsi (Şiə məzhəbi kontekstində)*** **1786-1801**
The methodology of the science of Islamic law (fiqh) and its relationship with hadith studies. (in the context of Shiite worship
Методология науки об исламском праве (фикх) и её связь с хадисоведением. (в контексте шиитского вероисповедания)
İbrahim Quliyev
- 24 ***Kırgızlarda “Albarstı” İle İlgili İnançlar (Narın ve Isık-Köl Bölgeleri Örneğinde)*** **1802-1815**
Beliefs About “Albarstı” İn Kyrgystan (On Example Of Naryn And Issyk-Kul Regions)
Верование об Албарсты у Кыргызов (На примере Нарынской и Иссык-Кульской областей)
Gülmira Moldosultanova Avcı-Eliza Borubayeva
- 25 ***İki İstiklal Madalyalı Kahraman: Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (1875-1952)*** **1816-1829**
Two Independence Medal Heroes: Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (1875-1952)
Кавалердвух Медалей Независимости Муфтий Ахмет Иззет Чалгюнер (1875-1952)
Turgut Tok

26 ***Terörle Mücadelede Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye Politikası*** 1830-1845
Counter-Terrorism Policy in the Republic of Turkey in Syria
Сирийская политика Турецкой Республики в ее борьбе с терроризмом

Sedat Güllük

27 ***Orta Doğu'da Terörizm: Afganistan Örneği*** 1846-1860
Terrorism In The Middle East – Afghanistan
Ближневосточный терроризм на примере Афганистана

Olla Bandar Thaher

Kitap Tanıtımı/ Book launch/ рецензия

1 ***Eileen Power, Medieval People*** 1-6

İslam Kavas

Kıymetli okurlarımız

Yeni bir sayımızla daha birlikte olmanın sevincini yaşıyoruz. Zorlu bir süreçten sonra bilim çevrelerine sunulmayı hak ettiğine kanaat getirdiğimiz araştırmaları takdirlerinize sunuyoruz.

Kadim kültürlerin yekûnundan doğan ve bilgi birikiminin tezahürü olan modern çağ ve teknolojik gelişim, insan için insani olandan hızla uzaklaşmaktadır. Oysa başta tarih ve coğrafya olmak üzere elimizde biriken tüm sosyal bilim verileri göstermiştir ki; insan, insani olandan ne kadar uzaklaşırsa insanlığın sonuna da o kadar çabuk yaklaşır. Ve yine elimizdeki verilerden öğreniyoruz ki insanlığın hayrı için insani olan değerler birikimini gelecek nesillere aktarmak bilimin güneşinde aydınlanmış tüm bilim insanlarının vazifesidir. İşte tüm bu esaslar bağlamında verilen çabalar, insanlığı aydınlık geleceğe taşıyacak yolları açacaktır. Bu süreçte insanlığın aydınlanmasına, bilginin paylaşımına ve değerlerin içselleştirilmesine yönelik atılan her adım insanlık için bir yapıtaşdır. İşte bizim tüm gayretimiz ve eserlerimizin de bu yapıtaşlarından biri olması tek temennimizdir.

Sayın okurlarımız her şeyden önce sizleri saygı ile selamlıyor, dergimizin 6. Cilt 3. Sayısını yayınlamanın onurunu yaşıyoruz. Bu zor süreçte bizlere araştırmalarını sunan kıymetli yazarlarımıza; yazıları, kıymetli zamanlarını ayırarak inceleyen ve onlara ilmi hüviyet kazandıran değerli hakemlerimize ve nihayetle bizleri okumayı sabırsızlıkla bekleyen siz değerli okurlarımıza şükranlarımızı sunarız.

Ayşegül Demir Yılmaz

Editör

Milli Aşireti Reisi 41. Hamidiye Alayı Komutanı İbrahim Paşa'nın Yemen'e Gönderilme Teşebbüsü

Cengiz Çakaloğlu *

ORCID: 0000-0003-3900-7069

Öz

II. Abdülhamid devrinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen en önemli uygulamalardan biri de konar-göçer aşiretlerden Hamidiye Hafif Süvari Alayları adıyla yeni bir teşkilat kurulmasıdır. 1891 yılında fiilen kurulmasına başlanan bu alayların sayısı Abdülhamid devrinin sonunda 65'e çıkmıştır. Alay çıkaran aşiretlerden biri de Milli Aşireti olmuştur. 41, 42, 43 ve 44. Hamidiye Alayları Milli Aşiretinden müteşekkil olup, aşiret reisi İbrahim Paşa 41. Alayın komutanıydı. 1904 yılı sonlarında Yemen'de İmam Yahya liderliğinde bir isyan çıkar. İsyanın günden güne büyümesi ve vilayet merkezi San'a şehrinin kuşatma altına girmesi üzerine Yemen'deki 7. Orduya dışarıdan takviye kuvvet gönderilmesine karar verilir. Yemen'e Hamidiye Alayı gönderilmesi fikri ilk olarak 1905 yılının Nisan ayında gündeme gelmiş ve üç Hamidiye Alayının gönderilmesi Seraskerlikte tartışılmıştır. Ancak 4. Ordu komutanının bunun bölgede zafiyet oluşturacağı düşüncesiyle karşı görüş bildirmesiyle bundan vazgeçildi. Konunun tekrar gündeme gelmesi aynı yılın Haziran ayında oldu ve bu doğrultuda bir padişah iradesi çıktı. Yalnız bu sefer üç değil iki Hamidiye Alayı Yemen'e gönderilecekti. İrade oldukça entrasandır. Çünkü Yemen'e gönderilecek iki alaydan birinin adı açık olarak belirtilmiş, diğerinin tespiti 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'nın inisiyatifine bırakılmıştır. İradede açık olarak belirtilen alay, Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın başında bulunduğu alaydır. Fakat bu karar İbrahim Paşa'ya tebliğ edilememiş ve İbrahim Paşa hiçbir zaman Yemen'e gitmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamidiye Alayı, İbrahim Paşa, Milli Aşireti, Yemen

Gönderme Tarihi: 27/07/2019

Kabul Tarihi:22/09/2019

* Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-Posta: c.cakaloglu45@hotmail.com

An Attempt To Send Ibrahim Pasha, The Commander of 41st Hamidiye Regiment and The Head of Milli Tribe

Abstract

One of the most important policies of Abdulhamid II was to establish a special military unit called Hamidiye Light Cavalry Regiments from nomadic tribes in Eastern and Southern Anatolia. Beginning first in 1891, the number of those regiments rose up to 65 until the end of Abdulhamid's reign. One of the tribes that contributed to those regiments was Milli tribe. 41st, 42nd, 43rd and 44th Hamidiye Regiments were derived from Milli tribe. Its leader İbrahim Pasha was appointed also as the commander of the 41st Regiment. At the end of 1904, an uprising led by İmam Yahya in Yemen broke out. Since it spread out quickly and became a bigger issue, the government decided to send aid to the 7th Army in Yemen. Infact, Military Head quarters had discussed sending some military corps, especially three regiments to Yemen earlier in April 1905. But since it was thought that the commander of the 4th Army would weaken military position in this region, no military corps was sent. In June, this was discussed again and as a result, the Sultan Abdulhamid issued a decree. According to the decree, two Hamidiye regiments would be sent to Yemen. Decree was rather interesting since it explained the name of only one regiment, while leaving the decision on the second regiment to Zeki Pasha, the commander of the 4th Army. One regiment Sultan Abdulhamid assigned to Yemen was İbrahim Pasha's regiment. However, İbrahim Pasha was never notified about the decree and he never went to Yemen.

Keywords: Hamidiye Regiment, İbrahim Pasha, Milli Tribe, Yemen

Received Date: 27/07/2019

Accepted Date: 29/09/2019

Инициатива отправки командующего 41-м полком Хамидие вождя племени Милли Ибрагима-паши в Йемен

Резюме

Одним из важных мероприятий во времена Абдул-Хамида II была организация кавалерийских полков Хамидие из кочевых племен в Восточной и Юго-восточной Анатолии. Начавшаяся в 1891 году организация к концу правления Абдул-Хамида насчитывала уже 65 полков. Одним из племен, собравших свое войско, было племя Милли. 41, 42, 43 и 44 полки Хамидие состояли из представителей племени Милли, где командующим 41-го полка был сам глава племени Ибрагим-паша. К концу 1904 года в Йемене произошло восстание под предводительством Имама Яхьи. С ростом данного восстания и осадой центра провинции города Саны было принято решение отправить вооруженную помощь 7-ой армии, дислоцированной в Йемене. Впервые идея отправить туда полк Хамидие возникла в апреле 1905 года, когда обсуждался вопрос об отправке в зону восстания трех полков. Однако от нее отказались, когда командующий 4-ой армией выразил мысль о возможном ослаблении в регионе. Вопрос повторно встал на повестку в июне того же года, и указ исходил от самого султана. На этот раз было решено отправить всего два полка. Указ вызывает особый интерес, так как имя одного из двух полков, отправлявшихся в Йемен, было четко определено, а назначение второго было отдано на выбор командующему 4-ым полком Зеки-паше. Названным в указе полком был полк под командованием главы племени Милли Ибрагима-паши. Однако, данный приказ не был передан Ибрагиму-паше, и он никогда не был в Йемене.

Ключевые слова: полк Хамидие, Ибрагим-паша, племя Милли, Йемен

Получено: 27/07/2019

Принято: 22/09/2019

Giriş

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da meydana gelen önemli gelişmelerden biri de Hamidiye Hafif Süvâri Alayları adıyla yeni bir teşkilatın kurulması olmuştur. Şüphesiz, böyle bir teşkilatın kurulmasında bölgenin kendine özgü şartlarından kaynaklanan idarî, siyasî, askerî, dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler etkili olmuştur.¹

Teşkilatın kurulmasında rol oynayan faktörlerin başında, devletin bölge halkından bilhassa konar-göçer aşiretlerden asker alamaması gelmektedir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp yerine yeni bir ordu kurulması ile birlikte askerî mükellefiyet usûlü uygulanmaya başlanmıştı. Ancak, bütün teşebbüslere rağmen, mükellefiyet usûlünün tam olarak uygulanması ve askerlik görevinin bütün Osmanlı vatandaşları arasında eşit olarak paylaştırılması hiçbir zaman mümkün olmamıştı. Farklı sebeplerle çeşitli bölge ve halk kesimleri askerlikten muaf tutulmuşlardı. Diğer yandan, herhangi bir muafiyet söz konusu olmadığı halde fiiliyatta bazı bölgelerde asker alımında sıkıntı yaşanmaktaydı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun durumu da böyle olup bölge halkından ve bilhassa konar-göçer aşiretlerden asker alınamamaktaydı.

Başlangıçtan beri devlet otoritesinin dışında kalarak askerlik yapmaya ve vergi vermeye alışmamış konar-göçer aşiretlerin bu durumunu bir şekilde değiştirmek gerekliydi. Bütün vatandaşların askerî yükümlülüklerini yerine getirecekleri bir ortamı oluşturmak devletin nihaî hedefi olmakla beraber, askerlik yapmaya alışmamış bir bölge insanını doğrudan askere almak kolay olmadığı gibi riskli sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden, halkın askerliğe ısınmasını temin edecek bir ara formül bulunmaya çalışıldı. Ara formül de nizamiye askerliğinden farklı olarak yarı askerî yeni bir teşkilat kurulması şeklinde tezahür etti.

Cesaret, binicilik ve nişancılıklarıyla meşhur bölge halkı, devlet için tabii bir kaynak, bunlardan kurulacak yeni bir teşkilat, Osmanlı ordusunun en büyük yardımcısı olabilirdi. Yeni kuvvetten keşiflerde, çete muharebelerinde, dar geçitlerin tutulmasında,

---

¹Alayların kuruluş sebepleri hakkında bkz: Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1987, 29-33; Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvâri Alayları”, *İÜ, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 32, (1979): 438-442; Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul: Peri Yayınları, 1992, 63-95.

ani baskınlarda, düşmanı yıpratma ve şaşırtmada istifade edilebilirdi.² Tamamen atlı bu yeni teşkilat, orduda en fazla ihtiyaç duyulan süvari kuvvetini artıracacağı gibi Rusya ve İran'a karşı elde alternatif bir kuvvet olacaktı.

Diğer yandan, kendi ağalarından başka kimsenin nüfuzu altına girmemiş olan aşiret halkı, bu vesile ile hiç olmazsa askerî yönden itaate alışmış olacaktı. Bunların ağalarına forma ve rütbe verilerek hükûmete ısındırılacak ve kumandanların emrine göre hareket etmenin bir vazife olduğunu öğreneceklerdi.³ Çıraklık devirlerini teşkilat sayesinde tamamlayacak olan aşiret kuvvetleri, sonunda kıymetli bir ordu haline gelebilirlerdi.

Hamidiye teşkilatına girme hususunda gönüllülük esas alındığından aşiretlere devlet tarafından teşkilata girmeleri yönünde herhangi bir baskı ve zorlama söz konusu olmamış, tam tersine aşiretler, teşkilata girmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Hatta, müracaat eden her aşiretin talebi kabul edilmemiş, bir elemeye tâbi tutulmuşlardır.

Teşkilat ile devlet, konar-göçer aşiretlerin önüne iki şık koymuş olmaktadır: Aşiret mensupları ya teşkilata dahil olup teşkilatın getirdiği kurallar çerçevesinde askerlik hizmetini yapacak, veya Ahz-ı Asker (Asker Alma) Kanununa tâbi olarak herkes gibi normal nizamiye birliklerinde istihdam edileceklerdi. Bu nedenle, kayıt işlemlerini yürüten komisyon herhangi bir aşiret bölgesine girdiğinde iki ayrı defter tutmaktaydı. Aşiretin teşkilata girmeyi kabul eden askerlik çağındaki erkekleri bir deftere; girmeyenler de ayrı bir deftere kaydedilmekteydi. Bu şekilde, teşkilata girsin veya girmesin aşiretin askerlik çağındaki bütün erkeklerinin sayımı yapılmış olmaktadır.

Teşkilat esas itibarıyla, o tarihe kadar kontrol dışında kalmış, askerlik vazifesini yerine getirmeyen ve sayım imkânı bulunmadığından nüfusları bile bilinmeyen göçebe veya yarı göçebe aşiretlere yöneliktir. Askerlik yapma konusunda problem çıkarmayan veya zaten kontrol altında olan aşiretlerin teşkilata dahil edilmesi, teşkilatın temel amacına aykırıdır. Teşkilata girme konusunda istekli olan birçok aşiretin talebinin

---

²Kodaman, *Doğu Anadolu Politikası*, 31; Kodaman, *Süvari Alayları*, 440-441; S. Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları (1890-1918)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983, 12.

³Mayefski, *Van, Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistiki*, çev. Sadık Bey, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330, 195.

reddedilmesi bu yüzdendir. Ancak, bu hususa her zaman dikkat edildiğini söylemek de mümkün değildir.

Teşkilata girmek, aşiretler açısından bir imtiyaz olarak değerlendirilmiştir. Şüphesiz, böyle bir değerlendirmenin çok çeşitli sebepleri vardır. Hamidiye teşkilatına dahil olanların nizamiye ordusu dışında tutulması ve böylece askerliklerini başka yerlerde yapma sıkıntısından kurtulmaları, aşiretlere tanınan vergi muafiyetleri, aşiretlerin kendi güvenliklerini devlet yardımıyla emniyet altına alma düşünceleri, mevcut sosyal ve politik durumlarını teşkilat vasıtasıyla resmîleştirme düşüncesi, aşiret reislerinin devlet katında itibar ve rütbesinin artması, aşiret ileri gelenlerinin subay addedilerek maaş almaları gibi hususlar böyle bir değerlendirmede rol oynayan faktörler olarak görülmektedir.⁴

Hamidiye Hafif Süvari Alayları söz konusu olduğunda, teşkilatın fikir babası olmasının dışında bölgedeki uygulayıcısı ve yirmi yıl gibi çok uzun bir süre aynı görevde kalmak suretiyle bölge tarihinde önemli izler bırakmış olan 4. Ordu komutanı Müşîr Mehmed Zeki Paşa⁵'nin adı ayrı bir yer tutar. 4. Ordu, bu tarihlerde Erzincan merkez olmak üzere Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Trabzon vilayetlerini içine almaktaydı.

Hamidiye Süvâri Alaylarının kuruluşu ile ilgili ilk çalışmaların başlangıcı, 1890 yılının ilkbaharında ise de alayların fiilen kurulmaya başlaması, 1891 sonbaharında olmuştur. Zeki Paşa'nın başkanlığındaki komisyon marifetiyle yürütülen çalışmalar sonucunda, ilk olarak yirmi dört alay kurulmuştur. Bu sayı, 1892 yılı Temmuz ayında kırk altı⁶, aynı yılın sonunda ise elli ikiyi⁷ bulmuştur. Eski hızıyla olmasa bile, alay teşkiline sonraki yıllarda da devam edilmiş ve II. Abdülhamid devrinin sonuna kadar toplam altmış beş alay teşkil edilmiştir.

Alaylar iki ayrı hatta kurulmuştur. Bu hatlardan birincisi, kuzey hattı olup Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile bağlı sancak ve kazaları içine almaktaydı. İkincisi ise, güney hattı olup Diyarbakır vilayeti ile bağlı sancak ve kazalardan meydana gelmekteydi.⁸ Musul'un batısından başlayıp güneyde Hamrin dağları, kuzeyde

⁴Kodaman, *Doğu Anadolu Politikası*, 37; Kodaman, *Süvari Alayları*, 448.

⁵Zeki Paşa'nın hayatı ve görevleri hakkında bkz: Cengiz Çakaloğlu, *Müşîr Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.

⁶COA, Y.MTV 63/2.

⁷COA, Y.MTV 73/46.

⁸Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, 54-55.

Diyarbakır vilayeti ve batıda Deyrizor sancağı arasında bulunan çölden dolayı⁹, güney hattı, belgelerde “çöl ciheti” şeklinde de ifade edilmektedir.

Altmış beş Hamidiye Alayından altmışı 4. Ordu, beşi de Suriye Ordusu olarak adlandırılan 5. Ordu mıntikasındadır.¹⁰ 4. Ordu mıntikasındaki altmış alayın dağılımına bakıldığında, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Erzurum vilayetlerinde yoğunlaştığı görülür. Sivas vilayetinde ise sadece Karapapak Mihrali Bey’in kurduğu 40. Hamidiye Hafif Suvâri Alayı vardır. Aynı mıntika içindeki Trabzon ve Mamuretülaziz vilayetlerinde alay kurulmamıştır.

Bütün alaylar ferik rütbesini taşıyan Hamidiye Alayları umûm kumandanına bağlıydı. Bununla birlikte, başlangıçtan itibaren alayların kurulmasında rol oynayan 4. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa, aşiret reislerinin asıl itibar ettikleri kişiydi. Umûm kumandanlığın merkezi Malazgirt idi.¹¹

II. Abdülhamid devrinde Hamidiye teşkilatının hukukî durumunu ortaya koyan iki nizamnâme çıkarılmıştır. 1891 tarihli ilk nizamnâme elli üç madde ve bir hatimeden¹², 13 Mayıs 1896 tarihli ikinci nizamnâme ise, mukaddime dışında yüz yirmi bir madde ve bir madde-i mahsûsadan meydana gelmekteydi.¹³

Milli Aşiretinin Hamidiye Teşkilatı İçindeki Yeri

Hamidiye teşkilatına dahil olan aşiretlerden biri de o tarihlerde Diyarbakır vilayeti sınırları içindeki Mardin sancağının Viranşehir kazasında bulunan Milli aşiretidir. Bölgenin en büyük aşiretlerinden biri olan Milli aşiretinin II. Abdülhamid devrindeki reisi İbrahim Paşa’ydı. İbrahim Paşa, Hamidiye teşkilatı fikrinin gündeme geldiği anda teşkilata girme konusunda ilk harekete geçenlerden biri oldu.

4. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa 1890 yılında ordu merkezi olan Erzincan’dan ayrılarak ordu mıntikasındaki konar-göçer aşiret liderleriyle görüşüp onların teşkilatla ilgili ön fikirlerini almıştır. Bu görüşmeler sırasında bir yandan aşiretlerin teşkilata karşı ilgisini ölçmeye, diğer taraftan da hangi aşiretin ne kadar alay çıkarabileceğini

⁹Ebubekir Hazım Tepeyran, “*Canlı Tarihler*”, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944, 1: 333.

¹⁰Askerî Sahnâme, H.1326, 312-375.

¹¹İkdam, nr. 52, 22 Rebiülevvel 1312/22 Eylül 1894, 2.

¹²1891 tarihli nizamnâmenin tam metni için bkz: COA, İ.MMS 5204; *Düstur*, Ankara: (1.Tertip), 1939, 6: 990-998.

¹³İkinci nizamnâmenin tam metni için bkz: COA, Y.EE 113/6.

öğrenmeye çalışıyordu. Bu gezisi sırasında aşiretlerin alaylara katılmakta son derece arzulu olduğunu gördü.¹⁴

Yaptığı bu ön görüşmelerden sonra Erzincan'a dönen Zeki Paşa, alayların ilk teşkilatını gerçekleştirmek üzere, teşkilata girmek isteyen Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerindeki konar-göçer aşiretlerin reislerini Erzincan'a davet etmiştir. Zeki Paşa'nın davetini alan aşiret reisleri, 1891 yılı ilkbaharında Erzincan'a gelmeye başladılar. Alayların ilk işlemleri burada yapıldı. Ancak Erzincan'a ulaşan bu aşiret reisleri içinde Diyarbakır mıntıkasında bulunan ve henüz karla kaplı olan yollar dolayısıyla yolda beklemek zorunda kalan reisler yoktu.¹⁵ Bir başka ifadeyle Milli aşireti reisi İbrahim Paşa Erzincan'a ulaşan ilk kabile içinde bulunmuyordu.

Ordu merkezine giden ve ilk işlemleri tamamlanan aşiretlerin reisleri Padişah tarafından İstanbul'a davet edilmişlerdir. Erzincan'da toplanan aşiret reisleri ve beraberindekiler iki kabile halinde, Zeki Paşa tarafından Trabzon üzerinden İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Birinci kabile, 17 Mart 1891 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁶ Aşiret reisleri, Zeki Paşa'ya vadetmiş oldukları çıkaracakları asker ve kuracakları alay sayısını bir kere de Padişah'a ifade etmişlerdir.¹⁷

Ordu merkezi Erzincan'a sonradan ulaşan İbrahim Bey, Müşir Zeki Paşa ile görüşmüş ve Aşiretinden beşer yüz mevcutlu üç alay kuracağını vadetmiştir. Aynı görüşmede yine Diyarbakır mıntıkasındaki Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa yine beşer yüz mevcutlu iki alay kuracağını ifade etmiştir.¹⁸ İbrahim Paşa'nın da içinde yer aldığı elli üç kişilik İkinci kabile, Erzincan'dan hareketle 21 Mayıs Perşembe günü Trabzon'a vardı. Kendilerine Değirmenderesi mevkiinde vali vekili, kumandan, hükûmet memurları, askerler, memleketin önde gelenleri, askerî muzıka ile İslâm ve Hıristiyan büyük bir kalabalık tarafından bir karşılama merasimi yapıldı. Kabile burada iki gün kaldıktan sonra 24 Mayıs'ta Avusturya kumpanyasına ait bir vapura binerek İstanbul'a doğru hareket etmiştir.¹⁹ 27 Mayıs 1891 tarihinde İstanbul'a ulaşan kabile Beşiktaş iskelesine çıkmış ve Yeni Kışla-i hümayûnda misafir edilmiştir.²⁰ Yaklaşık bir ay

¹⁴P. Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926, 134.

¹⁵COA, Y.MTV, 60/14.

¹⁶Ali Karaca, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tesbîtlere", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1995, 310.

¹⁷Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, 135.

¹⁸Sabah, nr. 975, 12 Şevvâl 1309 (10 Mayıs 1892), 2.

¹⁹Tercüman-ı Hakikat, nr. 3871, 5 Zilkade 1308/11 Haziran 1891, 3.

²⁰Tercüman-ı Hakikat, nr. 3859, 19 Şevvâl 1308/28 Mayıs 1891, 2.

İstanbul'da kalan kafiledelikler, ilk kabile gibi, Padişah tarafından kabul edilmişler, Zeki Paşa'ya vadettikleri alay sayısını bir kez daha tekrarlamışlar, çeşitli rütbe ve nişânlarla taltîf edilmişler ve Padişaha aşiretleriyle ilgili çeşitli isteklerini iletmişlerdir. İkinci kabile, 24 Haziran akşamı İdare-i Mahsusa'nın Sakarya isimli vapuruna binerek İstanbul'dan ayrılmış²¹ ve 29 Haziranda Trabzon'a ulaşmıştır.²² Kafiledelikler tekrar Erzincan'a uğrayıp Zeki Paşa ile görüştüktan sonra memleketlerine dağılmışlardır.

Böylece alayların ilk teşkilatları tamamlanmış olmaktadır. Sıra alayların fiilen teşkiline gelmişti. Yukarıda belirtildiği üzere alaylar Kuzey hattı ve Güney hattı olmak üzere iki hatta kurulmuştur. Milli aşireti Güney hattında yer almaktaydı. Ordu komutanı Zeki Paşa ilk olarak Kuzey hattındaki alayları teşkil etmek üzere beraberinde bir komisyon olduğu halde 1891 yılının Eylül ayı ortalarında Erzincan'dan ayrıldı.²³ Zeki Paşa'nın Kuzey hattındaki çalışmaları Aralık ayı başına kadar devam etti.²⁴

Zeki Paşa, “ Çöl ciheti” olarak adlandırılan Güney hattındaki işlemleri tamamlamak üzere 1892 yılının Nisan ayı ortalarında Erzincan'dan Diyarbakır'a doğru bir heyetle yola çıktı ve 28 Nisan 1892 Perşembe günü Diyarbakır'a vardı. Zeki Paşa'nın Diyarbakır'a geleceği haberi üzerine Vali (Sırrı Paşa) tarafından kendisine büyük bir karşılama merasimi hazırlanmıştı. Vilayet İdare meclisi azasından Abdülkadir Paşa ile Jandarma Redîf kumandanı Azimet Bey bir miktar jandarma süvarisiyle, Zeki Paşa ve yanındakileri karşılamak üzere ileriye gönderildiği gibi, Diyarbakır Redîf kumandanı Mirliya Hakkı Paşa da diğer bazı subaylarla beraber Maden'e kadar gitmişlerdi. Zeki Paşa ve beraberindeki heyet, başında Diyarbakır valisinin bulunduğu ve içinde Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın teşkil ettiği Hamidiye Süvari alaylarının da yer aldığı büyük bir kalabalık Sinan Tepesi denilen yerde inşa edilen kasr civarında karşılandı. Sancak-ı Şerifin berâtı Talat Efendi tarafından okundu. Valinin yaptığı bir konuşmadan²⁵ sonra, sancağın devir-teslim töreni yapıldı. Diyarbakır müftüsü Elhac Ahmed Hilmi Efendi'nin duasından sonra Milli aşireti reisi İbrahim Paşa tarafından hazırlanan iki deve kurban edilerek merasim sona erdi. Zeki Paşa'nın Diyarbakır'a gelişinin üçüncü, yani cumartesi günü, heyet tarafından sur dışındaki kışla önünde

²¹Tercüman-ı Hakikat, nr. 3883, 19 Zilkade 1308/25 Haziran 1891, 2.

²²Tercüman-ı Hakikat, nr. 3887, 24 Zilkade 1308/30 Haziran 1891, 2.

²³COA, İ. Dahiliye, 97947.

²⁴Tercüman-ı Hakikat, nr. 4021, 5 Rebiülahir 1309/7 Kanunuevvel 1891, 1.

²⁵Vali Sırrı Paşa'nın yaptığı konuşmanın tam metni için bkz: Sırrı Paşa, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, İstanbul, 1310, 2:7-9.

subay ve efradın isimleri tek tek okunup atların damgalanmasıyla Milli Aşiretinden üç Hamidiye alayı fiilen kurulmuş oldu.²⁶

Zeki Paşa ve beraberindeki komisyon, 28 Nisan'dan 26 Mayıs 1892 tarihine kadar Diyarbakır, Mardin, Nusaybin, ve Cizre'de çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar sırasında Milli, Miran, Takuri, Kiki, Tayy, Hernus aşiretlerinden alaylar teşkil edildi ve alay sayısı, 26 Mayıs 1892 tarihinde kırk ikiye yükseldi.²⁷

1891 yılındaki bu çalışmalar neticesinde Milli Aşiretinden 41, 42 ve 43. Alaylar olmak üzere üç alay kurulmuştur. 41. Alay doğrudan İbrahim Paşa'nın komutası altındaydı.²⁸ 1905 yılına gelindiğinde yeni kurulan 63 ve 64. Alaylar ile birlikte²⁹ Milli aşiretinin çıkardığı alay sayısı beş olmuştu.

1891 yılındaki ilk gidişinden sonra, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a ikinci defa gidişi 1896 yılında olmuştur. Milli aşireti reisi İbrahim Paşa komutasında olmak üzere beş bölüklü ve toplam sekiz yüz elli beş kişilik bir Hamidiye Alayı, 4. Ordu merkezi Erzincan'dan askerî ve mülkî erkân tarafından uğurlandıktan sonra Trabzon'a gitmiştir. Trabzon'dan 13 Ağustos 1896 tarihinde³⁰, kendilerini almak üzere İstanbul'dan gönderilen, Ali Saib Paşa kruvazörüyle, İdare-i Mahsûsa'nın Hudeyde, Mürüvvet ve Nimet- i Hüda vapurlarına bindirilen bu alayın iki yüz yetmiş beş kişilik ilk kafilesi 16 Ağustos, içinde İbrahim Paşa'nın da bulunduğu beş yüz seksen kişilik ikinci kafilesi 17 Ağustos 1896 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Bu alayı karşılamakla husûsî bir memur görevlendirilmişti. Kalabalık bir ahâlî kitlesinin de içinde bulunduğu bandolu bir karşılama merasiminden sonra, hayvanlarıyla beraber önce, Tophane-i Âmire talimhânesine ve buradaki yemekten sonra Unkapanı yoluyla Rami kışlasına sevk edilmişlerdir.³¹

1898 yılında umûm kumandanlık ile alaylar arasında bağlantıyı temin etme amacıyla yeni bir yapılanmaya gidilerek livalar kuruldu. Bu tarihe kadar kurulmuş olan elli yedi Hamidiye alayı, coğrafi yakınlıklarına göre yedi ayrı livaya taksim edildi. Bu yeni yapılanmada Milli aşiretinin teşkil ettiği üç alay, merkezi Mardin olan ve on

²⁶Sabah, nr. 975, 12 Şevvâl 1309 (10 Mayıs 1892), 2.

²⁷COA, Y.MTV, 63/2.

²⁸COA, Y.EE 81/42.

²⁹Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909)*, İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayını, 1956, 168.

³⁰COA, Y.MTV, 357/44.

³¹Tercüman-ı Hakikat, nr. 53879 - 287, 8 Rebiülevvel 1314/17 Ağustos 1896, 1; nr. 5390 - 288, 9 Rebiülevvel 1314/18 Ağustos 1896, 1.

alaydan meydana gelen 6. Hamidiye livasının içinde yer almıştır. Bu liva içindeki diğer alaylar ise Karakeçili, Tayy, Miran ve Ertuşi aşiretlerinden meydana gelmekteydi. Merkezi Urfa olan ve beş alaydan oluşan 7. Hamidiye livası ise 5. Ordu mıntıkasındaydı. Bu livadaki alaylar Kays ve Berazi aşiretlerinden müteşekkildi.³²

Yemen'in Genel Durumu

Arabistan yarımadasının güneyinde yer alan Yemen, batıda Kızıldeniz, güneyde Aden körfezine bakar. Doğusunda Hadramut, kuzeyinde ise Asir bölgesi bulunur.³³ Yemen, stratejik, jeopolitik ve ticarî bakımdan büyük bir ehemmiyet taşır. Babülmendep boğazı, Perim adası ve Cibuti bu coğrafyanın önemini bir kat daha artırdığı gibi, Kızıldeniz'e geçişin kontrol altına alınmasını sağlar.³⁴

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethi üzerine Yemen'de hutbe, Osmanlı padişahı adına okunmaya başlamış ise de burasının Osmanlı topraklarına katılması Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hint seferi vesilesiyle Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Bununla birlikte Yemen'deki Osmanlı hakimiyeti kesintili olmuştur.³⁵

Son dönem Osmanlı tarihinde Yemen ile ilgili bir başlangıç noktası aramak gerekirse bu tarihin 1870 yılı olduğu görülecektir. Bu tarihten Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkış tarihi olan 1918 yılına kadar geçen kırk sekiz yıllık sürede Yemen'de meydana gelen olaylar, Türk milletinin hafızasında çok derin ve acı izler bırakmıştır.

Yemen'in tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra ilk büyük isyan, 1870 yılında Asir emiri Muhammed bin Ayz'ın liderliğinde çıktı. 1869 yılında Süveyş kanalının açılması bölgenin stratejik önemini artırmıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Yemen'deki gelişmeleri daha yakından izlemeye başladı.³⁶

İşyanı bastırmak amacıyla Redif Paşa komutasındaki “*Fırka-i İhtiyatiye*” Yemen'e gönderildi. Redif Paşa'nın hastalanması üzerine, komutanlığına Ahmed Muhtar Paşa'nın tayin edildiği bu fırka, iki yıl içinde Yemen'de büyük bir askerî

---

³²COA, Y.EE 81/42.

³³İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994, 21.

³⁴Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Yemen'de; Seyyid İdris İsyancının Bastırılmasında Rolü ve Etkinliği”, *Askerî Tarih Bülteni*, sy. 40, (1996): 95.

³⁵Sırma, *Yemen İsyancıları*, 48.

³⁶Ruznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 1925, 6 Rebiülahir 1289/31 Mayıs/12 Haziran Çarşamba, 8534.

harekât gerçekleştirdi.³⁷ Harekât sonunda Yemen’de hem mülkî, hem de askerî alanda yeni bir teşkilatlanma yapıldı. Yemen valisi ve 7. Ordu komutanı olarak Ahmed Muhtar Paşa marifetiyle gerçekleştirilen bu yeniden yapılanma sırasında, askerî açıdan atılan en önemli adım San’a şehri merkez olmak üzere 7. Ordu adıyla yeni bir ordunun kurulmasıydı.³⁸

Fırka-i İhtiyatiye vasıtasıyla gerçekleştirilen harekât sonunda, Yemen’de ele geçirilen yerlerde idarî bir yapılanmaya da gidildi. Merkez San’a şehri olmak üzere San’a, Hudeyde, Ta’iz ve Asir sancaklarından meydana gelen Yemen vilayeti kuruldu.³⁹

1870-1872 yılları arasında yapılan askerî harekât sonunda Yemen’in tamamı ele geçirilemedi. Zeydî imamlarının karargâhının bulunduğu Yemen’in kuzeyindeki Su’de bölgesi ve civarı Osmanlı hâkimiyetinin dışında kaldı. Bu yüzden yukarıda isimlerini verdiğimiz ve devlet kontrolünde olan yerleşim birimleri idare dahili ve ele geçirilememiş olan yerler de idare harici bölgeler olarak isimlendirilmekteydi. İsyanlar da, öncelikle idare harici yerlerde başlayacak ve daha sonra idare dahilindeki yerlere yayılacaktır.

Yeni kurulan 7. Ordunun asker ihtiyacının temini önemli bir meseleydi. Yemen gibi uzun yıllar devlet otoritesi dışında kalmış, asayişin tam olarak sağlanamadığı bir bölgenin insanlarını doğrudan askere almak mümkün değildi. Yemen halkının büyük kısmı bedevî bir halde bulunduğu gibi, medenî olan kısmı da askerlikten korkmakta ve vilayet dışında istihdam edileceklerinden çekinmekteydiler. Bu yöndeki bir teşebbüs devlete bağlı ahalinin de kontrol dışındaki âsî kabilelerle birleşmesine sebep olabilirdi.⁴⁰ Kaldı ki, bu uygulamanın yapılabilmesi için öncelikle nüfus sayımı gerekiyordu. Ancak Osmanlı hâkimiyeti döneminde Yemen’de nüfus sayımı hiçbir zaman yapılamamıştı.

---

³⁷Bu harekâtın ayrıntısı için bkz. Elhac Ahmed Raşid Paşa, *Tarih-i Yemen ve San’a*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1291, II; Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Evveli*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 42-97.

³⁸Rüşdî Paşa, *Yemen Hatırası*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1325, 47-48. Bu ordu başlangıçta üçer taburlu beş piyade alayı, beş taliâ taburu, iki taburlu seyyar topçu alayı, iki nakliye taburu, iki süvari bölüğü, bir istihkâm bölüğü ve bir esterli süvari müfrezesinden meydana gelmekteydi. Bkz. Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul: Şirket Matbaası, 1326, 2:168; Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1957, 32; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, Ankara: Genelkurmay Yayını, 1978, 3:5:207.

³⁹Ruznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 2117, 7 Muharrem 1290/1 Mart/13 Mart Perşembe, 1; Mehmed Memduh, *Miftah-ı Yemen*, İstanbul: Matbaatü Hayriye ve Şürekası, 1330, 12; Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2006, 313.

⁴⁰Ali Emîrî, *Yemen Hatıratı*, (Türkçe yazma), Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri TRH 653, Tasnif nr. 355, v. 37-38.

Kurulan yeni ordunun asker ihtiyacının karşılanması amacıyla, mevcut uygulamada bir istisnaya gidildi. Diğer bütün ordular askerlerini kendi mıntıklarından alırken, Yemen'deki 7. Ordunun nizamiye asker ihtiyacı 4. ve 5. Ordu mıntıklarından karşılanmaya başladı.⁴¹ Bu yüzden, Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkışına kadar Yemen'e en fazla asker, bu iki ordu sınırları içinde yer alan vilayetlerden gönderilmiştir. Sonraları uygulama genişletilerek, diğer ordu dairelerinden de Yemen için asker alınmaya başlandı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, Rumeli ve Anadolu'da askerlik çağına gelen binlerce genç nizamiye askerliklerini Yemen'de yaptılar.

7. Ordunun asker ihtiyacının diğer ordu mıntıklarından karşılanması ise çok önemli problemlerin doğmasına yol açmaktaydı. Bu problemlerin başında da, yüksek oranlara varan can kaybı ve ciddî ekonomik kayıp gelmekteydi. İklimi mutedil bölgelerden gelen bu askerler, sıcak Yemen iklimine uyum sağlayamadıkları için çeşitli hastalıklara yakalanmakta ve bu durum, çok sayıda zayıf verilmesine sebep olmaktaydı. Yemen'de sık sık yaşanan genel isyanlar, Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının asker üzerindeki yansımaları gibi faktörler bunlara eklenince Yemen, askerlerin gitmekten çekindiği bir yer haline gelmişti.

Olağan dönemlerde 7. Orduya gönderilen askerlerin dışında, olayların büyüyüp genel bir isyana dönüştüğü durumlarda, dışarıdan takviye nizamiye ve redif taburları sevk edilmiştir. Sonraki tarihlerde dışarıdan gönderilen taburların çokluğu ve gönderilme sıklığı göz önüne alındığında ise, Yemen'in devamlı olağanüstü bir durumda olduğu görülmektedir.

İbrahim Paşa'nın Yemen'e Gönderilmesine Karar Verilmesi

Eskiden beri bölgenin büyük aşiretlerinden biri olan Milli aşireti ve reisi İbrahim Paşa'nın pozisyonu Hamidiye teşkilatına girdikten sonra çok daha güçlü bir hale gelmişti. II. Abdülhamid devrinde Hamidiye alayı kuran aşiret reislerinin hemen hemen tamamı hakkında şikayetler vardır. Fakat bu şikayetlerde İbrahim Paşa'nın adı hepsinden ön plana çıkmaktadır. Daha ilk andan itibaren görülen bu şikayetler zamanla yoğunlaşmıştır. Hakkındaki bütün şikayetlere rağmen, İbrahim Paşa bildiğini yapmaya devam etmiştir. Bunda, Padişah ve 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'nın kendisine olan güvenlerinin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Teşkilat kurulduğunda kaymakam

⁴¹Rüşdi, Paşa, *Yemen Hatırası*, 53; Tercümân-ı Hakikat, nr. 2582, 24 Rebiülahir 1304/8 Kanunusani 1302; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, 149.

rütbesini alan İbrahim Paşa, sonra miralaylığa ve 1902 yılı Aralık ayında da mirlivalığa terfi etmiştir.⁴² Özellikle mirliva rütbesini alarak paşa olması İbrahim Paşa'yı daha da cesaretlendirmiştir.

Milli aşireti ile Şammar, Aneze, Kiki, Karakeçili gibi bölgedeki çeşitli aşiretler arasındaki çatışmaların ardı arkası kesilmemekteydi. 1900 yılı başlarından itibaren İbrahim Paşa'nın halk ve aşiretler üzerinde kurduğu nüfuzun mahallî idare ve askerî makamlara kadar yaygınlaştığı görülmektedir. Urfa bölgesindeki köylere yaptığı baskınlar, halka yaptığı zulümler daha da artmış, himayesine aldığı mahallî idarecilerle birlikte otorite tanımaz hale gelmiştir.⁴³ İşte İbrahim Paşa'nın Yemen'e gönderilme kararı böyle bir ortamda çıktı.

1904 yılı sonlarında Yemen'de durum karıştı. İmam Hamidüddin'in 1904 yılı sonlarında ölümüyle, yerine oğlu Yahya geçti. Yahya, imamlığa geçer geçmez, bir isyan başlattı. Günden güne büyüyen isyan sırasında, çok sayıda şehir ve karakol düştüğü gibi, vilayet ve ordu merkezi olan San'a kuşatma altına girdi.⁴⁴ Böyle bir ortamda, Yemen'e takviye birlik gönderilmesinden başka çare yoktu.

Kuşatma altındaki San'a'ya yardım amacıyla, mesafenin yakınlığı dolayısıyla, ilk olarak Hicaz'dan Arif Hikmet Paşa komutasında üç buçuk taburluk bir kuvvet sevk edildi.⁴⁵ Daha sonra, Suriye'deki 5. Ordu mıntikasından Rıza Paşa komutasında nizamiye ve redif taburları gönderildiyse de Suriyeli askerlerin oluşturduğu bu taburların fayda yerine zararı oldu. Zira birtakım itaatsiz hareketlerde bulunan Suriyeli askerler, San'a'yı kurtarmaya giderken yolda karşılarına çıkan eşkıya ile çatışmaya girmekten kaçındılar.⁴⁶ Bu gelişmeler üzerine San'a, 20 Nisan 1905'te isyancılara terkedildi.⁴⁷

---

⁴²COA, İ.TAL 1320N-121.

⁴³İbrahim Paşa'nın bu dönemdeki faaliyetleri hakkında bkz: Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (1995): 102-132; Fatih Ünal, "Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 41 (2007): 183-204; Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Harran Kazası ve Çevresindeki Eşkıyalık Hareketleri: Milli Aşireti Örneği", *TİDSAD*, sy. 10, (2017): 183-194.

⁴⁴Memduh Paşa, *Yemen Islâhâtı*, 12.

⁴⁵COA, Y.MTV 271/5; Asaf Tanrıkut, *Yemen Notları*, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1965, 34.

⁴⁶COA, Y.PRK.ASK 228/55; 230/4; Memduh Paşa, *Yemen Islâhâtı ve Bazı Mütalaat*, İstanbul: Numune-i Tıbaat Matbaası, 1325, 28; Atif Paşa, *Yemen Tarihi*, 229.

⁴⁷Memduh Paşa, *Yemen Islâhâtı*, 35; Tanrıkut, *Yemen Notları*, 40.

Bu olaylar üzerine, Yemen umûm kumandanlığı göreviyle Müşîr Ahmed Feyzi Paşa ve Teftiş heyeti riyâseti göreviyle Müşîr Şakir Paşa Yemen'e gönderildi.⁴⁸ Menaha şehri geçici olarak ordu ve vilayet merkezi yapıldı.⁴⁹ Bir yandan, mevcut asker tekrar düzene konulmaya çalışılırken, bir yandan da Anadolu ve Rumeli'den yeni nizamiye askeri ve redif taburları sevk edilmeye başlandı.

Yemen'deki 7. Orduda, piyade taburlarından ayrı olarak, bir süvâri alayı mevcuttu. Meselâ, 1896 yılının Ağustos ayında, toplam mevcudu 6.741 olan 7. Orduda 363 süvari bulunmaktaydı.⁵⁰ Önceki isyanlar sırasında, Yemen'e çok sayıda takviye nizamiye ve redif taburu gönderilmiş olmakla birlikte, hiç nizamiye süvarisi sevk edilmemişti. Bunda, Yemen coğrafyasının at kullanımına elverişsiz olmasının etkisi büyüktü.⁵¹ Yemen'e herhangi bir Hamidiye Süvari alayı da gönderilmemişti. 1891 isyanı sırasında, henüz Hamidiye teşkilatı yeni kurulmakta olduğundan Hamidiye alaylarının Yemen'e sevki söz konusu olamazdı. 1898 isyanında ise, 5. Ordu mıntikasından on altı redif taburu gönderilmiş, Hamidiye alayı sevki fikri gündeme gelmemiştir.

Yemen'e Hamidiye alayı gönderilmesi fikri, ilk olarak, İmam Hamidüddin'in faaliyetlerinin yoğunlaşması üzerine 1902 yılında gündeme gelmiş ve Askerî komisyon, altı Hamidiye alayının Yemen'e sevki kararını vermiştir.⁵² Fakat bu kararın uygulanmasına gerek kalmadan, muhtemelen alınan diğer tedbirlerin yeterli geldiği kanaatine varılarak, karardan vazgeçildiği anlaşılmaktadır.

Yemen'e Hamidiye alayı sevki fikrinin tekrar gündeme gelmesi, 1905 yılı Nisan ayı sonlarında oldu. Suriye'den gönderilen taburların başarısızlıkları ve kuşatma altındaki San'a'nın durumunun vahim bir hal alması üzerine, 1905 yılı Nisanının ilk ve ikinci haftalarında nizamiye ve redif olmak üzere toplam yirmi sekiz taburun Yemen'e sevki kararlaştırılmıştı. Sefer hazırlıklarının devam ettiği sırada, San'a 20 Nisanda eşkiya eline geçti. İşte böyle bir ortamda, Nisan ayı sonlarında İstanbul'da Yemen'le ilgili alınması gerekli diğer askerî tedbirler tartışılırken, üç Hamidiye alayının Yemen'e gönderilmesi fikri üzerinde durulmaya başlandı.

---

⁴⁸Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, 244.

⁴⁹COA, Y.PRK.BŞK 74/45 (Leff 4); A. İzzet Paşa, *Feryadım*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, 1:38; Tanrikut, *Yemen Notları*, 1:39.

⁵⁰COA, Y.PRK.ASK 114/1.

⁵¹COA, Y.PRK.ASK 25/57.

⁵²COA, Y.MTV 227/134.

Seraskerlik, üç Hamidiye alayının Yemen'e sevki konusunda 27 Nisan 1905 tarihinde 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'nın fikrini sordu. Fakat Zeki Paşa ertesi gün çektiği telgrafta, üç Hamidiye alayının Yemen'e sevki halinde, 4. Ordu mıntikasının asayiş ve dengelerinin bozulacağı gerekçesiyle bu fikre olumlu cevap vermedi. Ona göre, kuzey hattındaki, yani Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerindeki Hamidiye alaylarını meydana getiren aşiretler, Ermenilerle karışık bir şekilde bulunmakta, zaten Rusya ve İran topraklarındaki Ermeniler karışıklık çıkarmak için fırsat beklemekteydiler. Bu hattaki Hamidiye alaylarının başka bir yere sevki Ermenileri cesaretlendirecekti. Güney hattında ise, Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın kurduğu alaylar vardı. Ancak bu mıntıkada da Şammar ve Aneze gibi devlete itaat etmeyen ve İbrahim Paşa ile rekabet halinde olan büyük aşiretler bulunmaktaydı. Bu mıntikadan alay sevk edilecek olursa, kontrol dışı aşiretlere fırsat doğacaktı.⁵³ Zeki Paşa'nın fikirlerinin İstanbul'daki yetkililer üzerinde etkili olduğu ve Hamidiye alayı gönderilmesi düşüncesinin bir süreliğine gündemden düştüğü anlaşılmaktadır.

Yemen'deki isyanın büyüklüğü karşısında, hazırlanmakta olan yirmi sekiz taburun da yetersiz geleceğinin anlaşılması üzerine, 10 Mayıs 1905 tarihinde her biri sekiz taburdan meydana gelen Malatya ve Mamuretülaziz Redif livalarının Yemen'e sevkine karar verildi.⁵⁴ Fakat sevk iradesinin üstünden bir ay geçmesine rağmen, askerlerin toplanmasında yaşanan sıkıntı sebebiyle taburlar sevk edilemedi. Rediflerin toplanmasının zaman alacağı anlaşılınca, 11 Haziran 1905 tarihinde adı geçen iki livadan vazgeçilerek, yine on altı taburdan meydana gelen ve 4. Ordunun üç nizamiye fırkasından birisi olan 19. Nizamiye fırkasının Yemen'e sevkine karar verildi.⁵⁵

19. Nizamiye fırkasının Yemen'e gönderilmesine karar verildiği 11 Haziran 1905 tarihinde çok önemli bir başka padişah iradesi çıkmıştı. İradede, Hamidiye Süvârî alaylarından ikisinin Yemen'e sevkine hakiki lüzum görüldüğü belirtilerek, Milli aşireti reisi Mirliya İbrahim Paşa'nın teşkil ettiği alaylardan biriyle, 4. Ordu mıntikasından diğer münasip bir alayın hemen hazırlanarak sevki istenmekteydi.⁵⁶

Her şeyden önce, Nisan ayında üç Hamidiye Alayının Yemen'e sevki üzerinde durulmuşken, 11 Haziran tarihli yeni irade ile bu sayı ikiye düşmüştür. Diğer yandan, iradede sadece Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın adı verilmiş, ikinci alayın hangisi

⁵³COA, Y.PRK.ASK 228/46.

⁵⁴COA, İ.HUS 1323Ra-16; Y.EE 141/8.

⁵⁵COA, Y.MTV 275/73; BEO, NGG (Harbiye Gelen), Defter nr. 225, sıra nr. 1176/838.

⁵⁶COA, Y.PRK.ASK 230/53; BEO 2600/194961 (Leff 2).

olacağı belirtilmemiştir. Birinin adının verilip, diğerinin verilmemiş olması İbrahim Paşa'nın sevkindeki kararlılık ve kesinliğin göstergesidir.

İradede ikinci alayın hangisi olacağını belirtmemiştir. Bunu Yemen'e gidecek ikinci alayı tespit etme yetkisinin 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya bırakıldığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Padişah emrini alan Zeki Paşa, önce, iradede adı geçen İbrahim Paşa'ya telgrafla haber vermek suretiyle birinci alay meselesini halletti.

Söz konusu iradenin, Zeki Paşa tarafından telgrafla Diyarbakır vilayetine iletiildiği, ancak İbrahim Paşa'ya tebliğ edilemediği anlaşılmaktadır. Çünkü Zeki Paşa 16 Haziran 1905 tarihli telgrafında, İbrahim Paşa'nın çölde ve telgraf merkezine oldukça uzak bir mesafede bulunduğundan bu tarihe kadar haber alınmadığını belirtmektedir.⁵⁷ İbrahim Paşa'nın gerçekten çölde bulunduğu için mi iradeden haberi olmadığı, yoksa irade resmen tebliğ edilmeden önce, olayı öğrenerek Yemen'e gitmemek için mi çöle uzaklaştığı yoruma açık bir konudur.

Neticede, iradede adı özellikle belirtilmiş olmasına rağmen, İbrahim Paşa ne o sırada, ne de daha sonra Yemen'e gitmiştir. Üstelik İbrahim Paşa'nın saldırılarından iyice bunalmış olan Diyarbakır halkı bir ay geçmeden Temmuz ayında telgrafhaneyi basarak, doğrudan Saray ile haberleşip, İbrahim Paşa'yı şikayet etmişlerdir. Diyarbakır'daki bu ilk halk hareketine “*Birinci Telgrafhane Hadisesi*” adı verilmiştir.⁵⁸

İradede Yemen'e gönderilecek ikinci alayın hangisi olacağı belirtilmemiştir. Ordu komutanı Zeki Paşa, Padişahın iradesini alay komutanlarına tebliğ ettiğinde Sivas'ta Karapapaklardan müteşekkil 40. Hamidiye Alayı komutanı Mihrali Bey Yemen'e gitmeye gönüllü oldu.⁵⁹ Mihrali Bey komutasındaki bu alay Yemen'e gidecek ve Mihrali Bey Yemen'de şehit düşecektir⁶⁰. İbrahim Paşa'nın yerine ise Patnos ve Erciş civarında olup Haydaranlı Aşiretinden Mirliva Kör Hüseyin Paşa seçilecektir. Ancak bu alay da Yemen'e sevk edilmek üzere ordu merkezi Erzincan'da bulunduğu sırada sevk emri iptal edilince Yemen'e gitmemiştir⁶¹.

⁵⁷COA, BEO 2600/194961 (Leff 2).

⁵⁸Ziya Gökalp, *Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Hzr. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, 130-132; H. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984, 22-23; Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, 124.

⁵⁹COA, Y.PRK.ASK 230/53.

⁶⁰Mihrali Bey ve Yemen'deki faaliyetleri ile ilgili bkz: Cengiz Çakaloğlu, *Yemen'den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Alayı Komutanı Mihrali Bey*, İstanbul: Kitabevi Yayını, 2011.

⁶¹COA, Y.PRK.ASK 231/31; Y.PRK BŞK 75/3.

Yemen'e gitmekten bir şekilde kurtulan İbrahim Paşa'nın etrafa tecavüzleri sonradan da devam edince bu sefer Hicaz demiryolunun muhafazası görevi ile bulunduğu yerden uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak İbrahim Paşa Hicaz'a gitmeyecek, beş yüz mevcutlu alayıyla birlikte Şam'da istihdam edilecektir⁶². İbrahim Paşa tekrar döndükten sonra üzerine sevk edilen devlet kuvvetleri ve husumet halinde bulunduğu aşiretlerle çatışma halindeyken 1908 yılında Nusaybin yakınlarında ölecektir.⁶³

---

⁶²COA, Y.MTV, 312/18; MV 120/17.

⁶³Günay, *Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri*, 124-130.

Sonuç

II. Abdülhamid devrinde kurulan Hamidiye Hafif Süvari alayları teşkilatı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur. Alay çıkaran aşiretlerden biri olan Milli Aşireti teşkilat içindeki büyük aşiretlerden biri olmuştur. Aşiretin reisi İbrahim Paşa diğer alay komutanlarıyla kıyaslandığında hep bir adım önde olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki alaylarla ilgili belgeler incelendiğinde lehte veya aleyhte en fazla belgenin İbrahim Paşa hakkında olduğu görülmektedir. İbrahim Paşa, teşkilatın kendisine sağladığı devlet desteği imkânını çok iyi kullanmış çevrede nüfuzunu sürekli artırmış ve çevredeki aşiretlere ve halka saldırmaya başlamıştır. 1904-1905 yıllarında Yemen’de İmam Yahya’nın çıkarmış olduğu isyan sırasında devlet İbrahim Paşa’yı alayıyla birlikte Yemen’e göndermek suretiyle hem Yemen’de ondan yararlanmak istemiş hem de adeta sürgüne göndererek Urfa ve Diyarbakır bölgesini rahatlatmak istemiştir. Diğer bir ifadeyle devlet bir taşla iki kuş vurmak istemiştir. Ancak İbrahim Paşa’nın Yemen’e gönderilmesi iradesi kendisine tebliğ edilememiş ve devletin planı tutmamıştır. Bu ise 1908 yılında ölümüne kadar yeni bazı olayların gelişmesinin temel sebebini teşkil etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA).

Babıali Evrak Odası (BEO).

İrade.

Dahiliye (İ.DH).

Hususi (İ.HUS).

Meclis-i Mahsus (İ.MMS).

Taltifat (İ.TAL).

Yıldız Evrakı.

Esas Evrak (Y.EE).

Mütenevvi Evrak (Y.MTV).

Perakende Askeri Maruzat Evrakı (Y.PRK.ASK).

Resmî Yayınlar

Askerî Salnâme, H.1326.

Düstur, 1. Tertip, VI, Ankara 1939.

Yazma Eserler

ALİ EMİRİ, *Yemen Hatıratı*, (Türkçe yazma), Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri TRH 653, Tasnif nr. 355.

Sürelî Yayınlar

İkdam

Ruznâme-i Ceride-i Havadis

Sabah

Tercüman-ı Hakikat

Basılı Eserler

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım I*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.

AHMED MUHTAR PAŞA, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

ALTAY, F., *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970.

ATIF PAŞA, *Yemen Tarihi*, II, İstanbul: Şirket Matbaası, 1326.

AVERYANOF, P., *Ondokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926.

AYTAR, O., *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul: Peri Yayınları, 1992.

BEYSANOĞLU, Ş., *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909)*, İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayını, 1956.

BİREN, T., *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2006.

BOZAN, O., "20. Yüzyılın Başında Harran Kazası ve Çevresindeki Eşkîyalık Hareketleri: Milli Aşireti Örneği", *TİDSAD*, sy.10, (Mart 2017): 183-194.

ÇAKALOĞLU, C., *Müşîr Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.

ÇAKALOĞLU, C., *Yemen'den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Alayı Komutanı Mihrali Bey*, İstanbul: Kitabevi Yayını, 2011.

ELHAC AHMED RAŞİD PAŞA, *Tarih-i Yemen ve San'a*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, II, 1291.

GÜNAY, S. S., *Hamidiye Hafif Süvari Alayları (1890-1918)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983.

_____; "II. Abdülhamid Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.2 (1995): 103-132.

KARACA, A., "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tesbîtlere", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1995, 309-318.

KARS, H.Z., *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.

KODAMAN, B., *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1987.

_____; "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", *İÜ, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.32, (1979): 427-480.

MAYEFSKİ, *Van, Bitlis Vilayetleri Askerî İstatistiki*, Çev. Sadık Bey, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330.

MEHMED MEMDUH, *Miftah-ı Yemen*, İstanbul: Matbaatü Hayriye ve Şürekası, 1330.

MEMDUH PAŞA, *Yemen Islahatı ve Bazı Mütalaat*, İstanbul: Numune-i Tıbaat Matbaası, 1325.

RÜŞDÎ PAŞA, *Yemen Hatırası*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1325.

SIRMA, İ. S., *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.

SIRRI PAŞA, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, II, İstanbul, 1310.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), III/5, Ankara: Genelkurmay Yayını, 1978.

TANRIKUT, A., *Yemen Notları*, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1985.

TEPEYRAN, E.H., *Canlı Tarihler I*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944.

TÜRKMEN, Z., “Mustafa Kemal Yemen’de; Seyyid İdris İsyanının Bastırılmasında Rolü ve Etkinliği”, *Askerî Tarih Bülteni*, sy. 40, (1996): 95-107.

ÜNAL, F., “Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 41 (2007): 183-204.

ZİYA GÖKALP, *Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, (Hzr: Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.

ZİYA ŞAKİR (SOKO), *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1957.

**ВАСАН-ГИРЕЙ ДЖАБАГИЕВ В ТУРЦИИ: ВЕХИ ЖИЗНИ И
ТВОРЧЕСТВА****Rukiyat Ugurchieva*****ORCID: 0000-0001-7793-7246****Резюме**

Статья посвящена турецкому периоду жизни и творчества Вассан-Гирея Джабагиева, одного из наиболее ярких представителей ингушского зарубежья и ингушской национальной культуры XX века. Наследие Вассан-Гирея Джабагиева, которое составляет большой объем статей, научных работ, очерков, выступлений, без преувеличения можно рассматривать как уникальное свидетельство об эпохе, судьбах народов Кавказа в XX века. В эмиграции Вассан-Гирей Джабагиев продолжил свою активную публицистическую, просветительскую, политическую деятельность. В Турции он сотрудничал в газетах «Tanin» («Набат»), «La Republique» («Республика»), «Türkische Post» («Турецкая почта»), «Kafkas Mecmuası» («Кавказский сборник»), «Mecelle» («Журнал»), «Kavkaz-Kafkasya», «Yeni Kafkas» («Новый Кавказ») и др. К турецкому периоду творчества относятся и серьезные труды ингушского мыслителя -- «Der Kaukasus und Seine Wirtschaft» («Кавказ: его быт, экономика, хозяйство»; 1942) и «Kafkas-Rus Mücadelesi» («Кавказско-русская война»; 1967). Главная тема и работ Вассан-Гирея Джабагиева, и всей его жизни была Кавказ и судьба кавказских народов. Деятельность Вассан-Гирея Джабагиева в Турции, - тема трудная и малоизученная. В данной работе предпринята попытка лишь обозначить некоторые штрихи к биографии и творческому портрету видного ингушского деятеля, ученого, публициста, политика.

Ключевые слова: ингушское зарубежье, ингушская литературная диаспора в Турции, Вассан-Гирей Джабагиев, ингуши, Ингушетия

Получено: 20/07/2019**Принято: 22/09/2019**

* *Dr., Kıdemli Araştırmacı, Rusya Bilimler Akademisi, Dünya Edebiyatları Enstitüsü, E-Posta: uruket@rambler.ru*

Vassan-Girey Dzhabagiev In Turkey: Milestones of Life and Creativity

Rukiyat Ugurchieva

ORCID: 0000-0001-7793-7246

Abstarct

The article is devoted to the Turkish period of life and work of Vassan-Girey Dzhabagiev, one of the most prominent representatives of the Ingush foreign countries and Ingush national culture of the twentieth century. Legacy of Vassan-Girey Dzhabagiev, which is a large volume of articles, scientific papers, essays, speeches, without exaggeration, can be considered as a unique testimony of the era, the fate of the peoples of the Caucasus in the twentieth century. In Turkey he wrote for the newspapers «Tanin», «La Republique», «Türkische Post», «Kafkas Mecmuası», «Mecelle», «Kavkaz-Kafkasya», «Yeni Kafkas» and others. «Der Kaukasus und Seine Wirtschaft» (1942) and «Kafkas-Rus Mücadelesi» (1967) are Ingush thinker's Serious works, that were written in Turkish period of creation. The main theme of works of Vassan-Girey Dzhabagiev and his whole life was the Caucasus and the destiny of the Caucasian peoples. The activities of Vassan-Girey Dzhabagiev in exile, including and in Turkey, the topic is difficult and little studied. In this work, only an attempt is made to outline some touches on the biography and creative portrait of a prominent Ingush leader, scientist, publicist and politician.

Keywords: Ingush abroad, Ingush literary, diaspora in Turkey, V.-G. Dzhabagiev, Ingush, Ingushetia

Received Date: 20/07/2019

Accepted Date: 22/09/2019

Vassan Girey Cabagiyev Türkiye'de: Yaşam Amaçları ve Faaliyeti

Öz

Bu makale XX Yüzyılda İnguş mühacir ve milli kültürünün en parlak temsilcilerinden biri olan Vassan Girey Cabagiyev'in Türkiye'deki yaşam ve faaliyet dönemine adanmıştır. Bu bağlamda çok sayıda makale, bilimsel çalışmalar, söyleşi ve sunumlardan oluşan Vassan Girey Cabagiyev'in mirası, abartısız olarak, XX Yüzyıl dönemi, Kafkasya halklarının kaderine ait eşsiz bir kanıt olarak düşünülebilir. Sürgünde Vassan Girey Cabagiyev aktif gazetecilik, aydınlatıcı ve politik faaliyetlerini sürdürmüştür. O, Türkiye'de Tanin (Nabat), La Republique (Cumhuriyet), Türkische Post (Türkçe Posta), Kafkas Mecmuası (Kafkas Koleksiyonu), Mecelle (Dergi), Kaskasya, Yeni Kafkas ve diğer gazeteleri ile işbirliği yapmıştır. İnguş düşünürün "Der Kaukasus und Seine Wirtschaft" ("Kafkasya: Yaşam Tarzı, Ekonomisi, Çiftçilik; 1942", ve "Kafkas-Rus Mücadelesi" (Kafkas-Rus Savaşı: 1967") eserleri onun Türkiye dönemi faaliyetinin en önemli çalışmalarını kapsamaktadır. Vassan Girey Cabagiyev'in eserlerinin ve onun tüm yaşamının ana konusu Kafkasya ve Kafkas halklarının hayatı olmuştur. Vassan Girey Cabagiyev'in Türkiye'deki faaliyeti zor ve az çalışılmış bir konudur. Dolayısıyla bu çalışmada, araştırmalarıyla önde gelen İnguş lider, bilim adamı, yayıncı ve politikacının biyografisi ve hayatı ana hatlarıyla belirtmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: İnguş mühacir, Türkiye'de İnguş edebiyatı, Vassan Girey Cabagiyev, İnguş, İnguşetya

Gönderme Tarihi: 20/07/2019

Kabul Tarihi:22/09/2019

ВВЕДЕНИЕ

Вассан-Гирей Джабагиев – одна из ключевых фигур ингушского зарубежья и (шире) ингушской национальной культуры XX века.¹ Феномен публикаций В.-Г. Джабагиева – массивного корпуса очерков, статей, научных работ, выступлений, докладов как доэмигрантского, так и эмигрантского периодов – в том, что они проливают свет на множество важных и судьбоносных событий в истории и социально-политической жизни Северного Кавказа начала XX века, отражают вехи деятельности кавказской интеллектуальной элиты как в России, так и за рубежом. Не менее значим объем работ, посвященных агроэкономике дореволюционной России и ряда европейских стран и США. Наследие В.-Г. Джабагиева без преувеличения можно рассматривать как уникальное свидетельство современника о своей эпохе, размышления о судьбах народов Кавказа, России. Тем удивительнее, что его собственная судьба, собственное имя оставались в полной неизвестности долгие годы, также как и его многолетняя (без малого 60 лет!), многогранная деятельность – за кадром широкого общественного и исследовательского внимания.² Безусловно, вопрос здесь не столько в личности В.-Г. Джабагиева, сколько в общей проблематике – неизученности ингушского зарубежья как явления, отсутствии целостного представления о нем как о факте истории, культуры, литературы, публицистики. На сегодняшний день нет библиографических справочников по писателям, публицистам, общественным деятелям национальной эмиграции, нет опубликованных дневников, мемуаров, эпистолярия, что хотя бы частично могло закрыть биографические лакуны.

---

¹Vassan-Girej Izhevich Dzhabagiev (1882–1961) rodilsja v sem'e voennogo, okonchil Vladikavkazskoe real'noe uchilishhe, Derptsij politehnicheskij institut, prodolzhl obrazovanie na filosofskom fakul'tete Jenskogo universiteta v Germanii. Stav jekonomistom v oblasti zemledelija, postupil na sluzhbu v departament zemledelija Ministerstva zemledelija i gosudarstvennyh imushhestv Rossii. Sotrudnichal v celom rjade gazet i zhurnalov: «Sankt-Peterburgskie vedomosti», «Rossija», «Sel'skohozjajstvennoe obrazovanie», «Zemledel'cheskaja gazeta», «Kaspij» i mn. dr. Posle Fevral'skoj revoljucii prinimal aktivnoe uchastie v sozdanii Sojuza ob#edinennyh gorcev Severnogo Kavkaza i Dagestana (1917–1918), Gorskoj Respubliki (1918–1920), gde zanimal posty ministra finansov, glavy parlamenta. S 1920 goda i do konca zhizni (1961) zhil i rabotal v jemigracii: vo Francii, Pol'she, Germanii i Turcii. Bol'shoe kolichestvo rabot ingushskogo myslitelja na francuzskom, pol'skom, tureckom i nemeckom jazykah do sih por ne perevedeno na russkij jazyk.

²Vyjavlenie faktologicheskoi bazy prodolzhaetsja, hotja i daleko ne v toj mere, kakoj neobhodimo, poskol'ku vozmozhnosti ingushskih issledovatelej krajne ogranicheny.

Наличие работ по нескольким фигурам³ либо по диаспоре в конкретной стране⁴ не решает проблемы, поскольку они не дают ясного понимания, что представляла из себя ингушская эмиграция – единый, сплоченный живой организм или рассеянные по карте Европы, Турции и ряда стран Ближнего Востока диаспорные очаги, центры; в чем состояло ее своеобразие; в какой взаимосвязи были как сами персоналии, так и «волны» эмиграции, к которым они относились. Все это затрудняет попытку определения роли и места деятелей эмиграции в культурной, политической, общественной, литературной жизни зарубежья, зарубежья и национального, и общекавказского. Хотя в случае с В.-Г. Джабагиевым уже на основании обнаруженного можно утверждать, что панорама ингушского зарубежья будет неполной без этой выдающейся фигуры.⁵

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЭМИГРАЦИИ (КРАТКИЙ ОБЗОР)

Подробное описание отдельных периодов творчества В.-Г. Джабагиева в той или иной стране, где он жил и работал (Франция, Польша, Турция, Германия), – задача не из легких. Хронологические рамки пребывания его в перечисленных странах разнятся от автора к автору. До сих пор были приняты условные границы, впервые сообщенные Дженнет Джабагиевой, средней дочерью Вассан-Гирея: 1921–1927 гг. во Франции, 1927–1939 гг. в Польше и 1939–1961 гг. в Германии и Турции⁶. Однако, судя по всему, это не совсем так, поэтому перед нами встала проблема поэтапной (пусть и схематичной) реконструкции биографии и творчества В.-Г. Джабагиева турецкого периода на основании доступных для нас

---

³Prezhde vsego jeto raboty M. Jandievoj (chast' v soavtorstve s B. Gazikovym i A. Mal'sagovym), kotorye, po suti, otkryli imja V.-G. Dzhabagieva dlja shirokoj auditorii. Est' otdel'nye stat'i takzhe u rjada drugih avtorov (I. Almazov i dr.).

⁴Monografija M. Jalharoevoj «Literaturno-publicisticheskaja dejatel'nost' ingushskoj diaspory v Turcii» (Nazran', 2008) – pervaja i na segodnjashnij den' edinstvennaja popytka issledovanija nacional'noj jemigracii v Turcii.

⁵Самым бол'шим архивом по В.-Г. Dzhabagievu raspolagaet gruppa issledovatelej v sostave B. Gazikova, M. Jandievoj, A. Mal'sagova. Na kruglom stole, provedennom v Moskve v 2012 g. i posvjashhjonnom 130-letiju so dnja rozhdenija ingushskogo myslitelja, gumanista, bylo skazano: «Na segodnjashnij den' Ingushskij “Memorial” podgotovil 50 statej na russkom jazyke, knigu (perevod s tureckogo jazyka), 56 statej na pol'skom jazyke po obshhestvenno-politicheskoj problematike i 115 statej na russkom jazyke po sel'skohozjajstvennoj tematike. Vsego imeetsja 222 raboty V.-G. Dzhabagieva dlja otdel'nogo izdanija». Nado otmetit', chto ves' jetot korpus tekstov – rezul'tat mnogoletnih issledovatel'sko-razyskatel'skih rabot B. Gazikova i M. Jandievoj v arhivah i hranilishhah raznyh stran mira, nachinaja s konca 80-h gg. proshlogo veka. I vedutsja oni prakticheski na golom jentuziazme. Vyhod izdanija trudov V.-G. Dzhabagieva dolzhen byl sostojat'sja v tom zhe godu, no po rjadu prichin byl otlozhen. Takzhe zaderzhivaetsja publikacija «polnoj nauchnoj biografii V.-G. Dzhabagieva s uchetoj novyh izyskanij v arhivah Rossii i zarubezh'ja», o chem govorilos' v rezoljucii kruglogo stola. Vse jeti materialy, esli by sostojalos' ih izdanie, poslužili by sushhestvennym podspor'em dlja mnogih issledovatelej.

⁶Jandieva M. D. Magomed i Vassan-Girej Dzhabagievu (kratkie biografii) // Ingushetija i ingushi, Nazran'-Moskva, 2001, T. II., 587-588.

источников. Процесс восполнения тематических и биографических пробелов оказался сродни составлению мозаики из самых крупных информации: небольших эпизодов, фрагментов текста, цитат, в т.ч. личных высказываний самого В.-Г. Джабагиева, упоминаний его имени или издававшейся им периодики в книгах, в статьях, докладах, официальных документах, исторических материалах, мемуарах, воспоминаниях дочерей, соратников, современников. Факты из жизни и предельно насыщенной, активной деятельности В.-Г. Джабагиева с трудом складываются в более или менее ясную, последовательную картину. Сложность заключается не столько в том, чтобы написать о турецком периоде, сколько в том, чтобы понять, в какие именно годы он жил и работал в Турции.

Для начала кратко обозначим круг источников, используемых нами. Сразу заметим, что информация в них порой не всегда точна и по ряду причин может расходиться в датах, названиях и т.д. Приходится сверять, анализировать, останавливаться на одном из вариантов, в результате чего удастся проследить некоторую цепь событий, дополнить информацию от одного автора другой. Довольно полно и исчерпывающе биография и творчество В.-Г. Джабагиева представлены в публикациях М. Яндиевой, однако конкретно по турецкому периоду в них фактов немного. К ним относятся свидетельства упоминавшейся нами Дженнет Джабагиевой, с которой М. Яндиева состояла в теплых, дружеских отношениях. Правда, сообщения Дженнет скупы, что и объяснимо: многого она не могла знать, поскольку, когда семья переехала в Турцию в 1938 г. (по другим данным, в 1939 г.), осталась в Польше, где и прожила всю жизнь. Наибольший интерес по настоящему периоду представляет для нас книга М. Ялхароевой «Литературно-публицистическая деятельность ингушской диаспоры в Турции», ставшая итогом трудоемкой исследовательской работы на протяжении ряда лет (1997 – 2004). Автором собрана богатая фактологическая база в крупных диаспорных центрах ингушей в Турции: Анкаре, Стамбуле, Конье, Бейшехире. Особую ценность составляют материалы частных коллекций и личных архивов ингушей-эмигрантов. Глава о В.-Г. Джабагиеве построена на воспоминаниях его младшей дочери, соратников и анализе книги «Кавказско-русская

война».⁷ Третьим и важным источником (условно говоря) стали предисловие к книге В.-Г. Джабагиева «Кавказско-русская война», литературный словарь Сефера Берзег «Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü»⁸ («Писатели кавказской диаспоры»), в котором уделено внимание наиболее видным ингушским деятелям в Турции, а также посмертные публикации о В.-Г. Джабагиеве в кавказских диаспорных изданиях: Васфи Гюсар «Vassan-Girey Cabaginin Ölümü»⁹ («Кончина Вассан-Гирея Джабаги»), статьи от редакций журналов «Новый Кавказ» и «Кавказ» «Vassan Girey Cabağı»¹⁰ и «Ölümünün üçüncü yıldönümü dolayısıyla: Vassan-Girey Cabagi (1881–1961)»¹¹ («К третьей годовщине кончины: Вассан-Гирей Джабаги (1881–1961)»). Так узнаем, что в 1924 г. В.-Г. Джабагиев жил в Турции и сотрудничал в турецкой газете «Tanin» («Набат»), издававшейся на старотурецком языке, и французской «La Republique» («Республика») и явился одним из основателей Комитета за независимость Кавказа, объединившем «все политические движения Северного Кавказа, Азербайджана и Грузии в Стамбуле».¹² Получается, что 1924 г. относится не к французскому периоду жизни и творчества В.-Г. Джабагиева (1921–1927), а к турецкому, и он действительно находился тогда в Стамбуле, о чем пишет С. Берзег: «Проработав в 1924 году в газетах “Tanin” и “La Republique” в Стамбуле, Джабаги позже вернулся в Польшу и основал издательское агентство “Orient” (“Восток”)».¹³ Отмечает он и активную роль ингушского мыслителя в движении «Promethee» («Прометей») в Варшаве, в котором приняли участие эмигрантские организации не только кавказских народов, но и других. А вот его предположение о том, что В.-Г. Джабагиев «после того как весь Кавказ был оккупирован большевиками, переселился в Турцию (1921 г.)»¹⁴, явно ошибочно, поскольку в эмиграции ингушский мыслитель оказался в 1920 г., будучи делегированным во

⁷ Cabağı Vassan-Giray, *Kafkas-Rus mücadelesi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967 / V.-G. Dzhabagi. *Kavkazsko-russkaja vojna*.

⁸ Berzeg Sefer Ersin, *Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü* (Caucasian Writers in Diaspora). Samsun: Kafkasya Gerçeği Yayınları, 1995. / Berzeg S. E. Pisateli kavkazskoj diasporj. Slovar'. S portretami (Per. statej ob ingushskih dejateljah R. Khadzhieva).

⁹ Güsar Vasfi, *Vassan-Girey Cabaginin Ölümü* // *Yeni Kafkas*, 1961. № 30, 2-3 / Gjusar V. Konchina Vassan-Gireja Dzhabagi.

¹⁰ Vassan Girey Cabağı // *Yeni Kafkas*, 1961, № 30, 22-23.

¹¹ *Ölümünün üçüncü yıldönümü dolayısıyla: Vassan-Girey Cabagi (1881–1961)* // *Kafkasya*, 1964, № 3, 1. K tret'ej godovshhine smerti: Vassan-Girej Dzhabagi (1881–1961).

¹² [Kto takoj Vassan-Girej Dzhabagi?] // *Dzhabagi V.-G. Kavkazsko-russkaja vojna*, 7; Berzeg S. E. Pisateli kavkazskoj diasporj, 85.

¹³ Berzeg S. E. Pisateli kavkazskoj diasporj, 85.

¹⁴ Tam je.

Францию на Международную мирную конференцию в качестве председателя парламента Горской Республики. Подтверждение тому находим, к примеру, в предисловии к книге В.-Г. Джабагиева: «...в том же году (1920 г. – P.V.) в составе делегации Северного Кавказа отправился в Париж для участия в работе Международной мирной конференции в Версале».¹⁵ Именно там, во Франции, узнав о победном шествии частей Красной Армии на Южном Кавказе, В.-Г. Джабагиев принял решение не возвращаться домой. И факт этот общеизвестный. А вот до какого года он прожил там, нет точной информации, впрочем, как нет ее и в отношении польского периода, турецкого и вычленяемого из него германского. Даже в предисловии к книге В.-Г. Джабагиева «Кавказско-русская война», к изданию которой причастен самый близкий круг родных и друзей ингушского мыслителя, отсутствует такая информация. Есть какие-то «скачки» от даты к дате либо расплывчатые определения «впоследствии», «позже», «через некоторое время» и т.д., когда трудно понять, какой год подразумевается. Если брать за первоисточник именно данный текст и следовать его хронологии, то выходит, что после 1924 года, проведенного в Стамбуле, В.-Г. Джабагиев через то самое пресловутое «некоторое время» возвращается в Польшу, а не во Францию. Последняя вообще странным образом выпадает из упоминания, также как и у С. Берзег. Но вот окончательный переезд в Турцию обозначен в предисловии четко: «В 1938 году Вассан-Гирей в качестве представителя польских газет и польского информационного агентства переехал в Стамбул...».¹⁶ Итак, 1938–1961 гг. и есть собственно турецкий период, но за вычлениением из него временного отрезка, прожитого В.-Г. Джабагиевым в Германии: в начале Второй мировой войны он уехал в Германию и находился там до 1949 г.¹⁷ Перечисляя европейские и турецкие журналы и газеты, в которых сотрудничал В.-Г. Джабагиев, С. Берзег отметил крайне интересную деталь: то что «в некоторых из них он издавался под псевдонимом “Турпал”». В переводе с ингушского «турпал» значит «герой, богатырь». В номерах мюнхенского журнала «Свободный Кавказ» за 1952–1953 гг., в которых периодически публиковались статьи и очерки в авторстве В.-Г. Джабагиева, есть пять статей, подписанных псевдонимом А. Турпал (в одном

---

¹⁵ [Kto takoj Vassan-Girej Dzhabagi?] // Dzhabagi V.-G., Kavkazsko-russkaja vojna, 7.

¹⁶ Там же., 8.

¹⁷ Там же.

случае А. Г. Турпал): «Страх Кремля за нефтяную базу на Кавказе», «Балканский пакт» (подписано А. Г. Турпал), «О предстоящем пакте на Ближнем Востоке», «Руководители иностранной политики Америки изучают положение на Ближнем и Среднем Востоке», «Ближний Восток в иностранной политике Кремля».¹⁸ Учитывая схожесть тематики и одновременность публикаций В.-Г. Джабагиева и А. Турпала, не исключаем, что они могут принадлежать перу одного человека, т.е. ингушского деятеля. Возьмем для сравнения статью В.-Г. Джабагиева «Москва и Ближний Восток», опубликованную в том же «Свободном Кавказе» за 1952 г. (№ 9 (12)). Здесь очевидна общая проблематика и даже схожесть названий обеих статей. Но главное то, что Ближний Восток вообще тема многих публикаций В.-Г. Джабагиева, над которой он работал серьезнейшим образом. Не нужно забывать и о том, что В.-Г. Джабагиев, как выяснили исследователи, был корреспондентом французской газеты в странах Ближнего Востока. М. Дугричилов, автор ряда очерков о деятелях северокавказской эмиграции, пишет, что в Польше В.-Г. Джабагиев сотрудничал в газетах «Gazeta Polska», «Sprawy Obce», «Kurjer Warszawski», «Polska Zbrojna» «в качестве эксперта по советским и средневозточным делам».¹⁹ Возникают имена В.-Г. Джабагиева и членов его семьи и в работах татарских исследователей, посвященных польско-литовским татарам: Ф. Фаязова «Гербовник родов татарских в Польше («Татарские края». 2006, № 8), Я. Гришина «Польско-литовские татары (наследники Золотой Орды)» (Казань, 1995). Объясняется это тем, что жена В.-Г. Джабагиева — Хелена Байрашевская была из польско-литовских татар. Некоторые исследователи, не разобравшись в сути вопроса, упоминают Дженнет Джабагиеву в числе польско-татарских военных деятелей и офицеров, воевавших против немецкой оккупации: «Из польских татар, принимавших участие в обороне страны, следует выделить также полковника Леона Сулькевича — командира артиллерии 20-й пехотной дивизии,

---

¹⁸Strah Kremlja za neftjanuju bazu na Kavkaze // Svobodnyj Kavkaz, 1952, № 11 (14); *Balkanskij pakt* // Svobodnyj Kavkaz, 1953, № 3 (18); O predstojashhem pakte na Blizhnem Vostoke // Svobodnyj Kavkaz, 1953, № 5 (20); Rukovoditeli inostrannoј politiki Ameriki izuchajut polozhenie na Blizhnem i Srednem Vostoke // Svobodnyj Kavkaz, 1953, № 6 (21); *Blizhnij Vostok v inostrannoј politike Kremlja* // Svobodnyj Kavkaz, 1953, № 7-8.

¹⁹Dugrichilov M. Patriot poterjannoj Otchizny. Politicheskij portret Vasan-Gireja Dzhabagi. http://www.sogratl.net/publ/md/Book/Skazania_15.pdf. Data obrashhenija,(07.09.2015).

оборонявшей Млаву и предместья Варшавы, поручика Дженет-Джабаги Скибневскую, оказавшую помощь раненым защитникам Гдыни...».²⁰

Возможно, полезными для настоящей статьи оказались бы биографический очерк ингушского эмигранта-писателя, критика, публициста в Турции Бексултана Батырхана (турецкое имя Б. Котиева) «Вассан-Гирей Джабаги»²¹ и мемуары лакского эмигранта Мусы Рамазана «Воспоминания кавказского эмигранта»²², о которых говорится в книге М. Ялхароевой. Муса Рамазан писал о консолидационной деятельности В.-Г. Джабагиева и других северокавказцев: «Почти все просвещенные наши старшие, переселившиеся в пору коммунизма, жили в Стамбуле. Все они: Пшемахо Косок, Вассангирей Джабаги, Омер Хайдароглу, Гази Бисолт, Бексултан Батырхан – были в контакте с нашей молодежью. Их двери всегда были открыты для гостей».²³

ТУРЕЦКИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА

Итак, турецкий период творчества, что мы имеем? Проанализировав и подытожив сказанное, вычленим прежде всего сотрудничество В.-Г. Джабагиева в газетах и журналах, издававшихся в Турции, среди которых были и иностранные издания. Благодаря перечисленным работам, удалось обозначить такой круг изданий: «Tanin» («Набат»), «La Republique» («Республика»), «Türkische Post» («Турецкая почта»), «Kafkas Mecmuası» («Кавказский сборник»), «Mecelle» («Журнал»), «Svobodny Kavkaz-Serbest Kafkasya» и «Kavkaz-Kafkasya». Добавить к этому перечню еще один журнал – «Yeni Kafkas» («Новый Кавказ»), в котором также публиковался Вассан-Гирей, нам удалось благодаря А. Т. Сибгатуллиной.²⁴ Самые важные «турецкие» труды Вассан-Гирея – книги «Der Kaukasus und Seine Wirtschaft»²⁵ («Кавказ: его быт, экономика, хозяйство») и упомянутая выше «Кавказско-русская война».

²⁰Grishin Ja. Ja. Pol'sko-litovskie tatory (nasledniki Zolotoj Ordy), Nauchno-populjarnye ocherki, Kazan': Tatknigoizdat, 1995, 173.

²¹ Kotiev B. I. [B. Batoryhan] Vassan-Girej Dzhabagiev // Severnyj Kavkaz (Kuzey Kafkasya).

²²М. Ramazan, *Vospominaniya kavkazskogo jemigranta*, (Drugie varianty perevoda: «Vospominaniya kavkazskogo skital'ca» i «Vospominaniya odnogo pereselenca s Kavkaza».)

²³ Sm. Jalharoeva M. Ukaz. Rab,97.

²⁴Vyrazhaem priznatel'nost' A. T. Sibgatullinoy za konsul'taciju, a takzhe poisk jelektronnyh versij tureckih zhurnalov «Yeni Kafkas» i «Kafkasya» i knigi V.-G. Dzhabagieva «Kavkazsko-russkaja vojna» (Stambul, 1967).

²⁵Dshabagi Vassan-Girei. *Der Kaukasus und seine Wirtschaft*. Istanbul, 1942, 80 s. (нем.) / Dzhabagi V.-G. *Kavkaz: ego byt, jekonomika, hozjajstvo*.

В Центре восточной литературы Российской государственной библиотеки мы предполагали найти если не северокавказские эмигрантские, то хотя бы собственно турецкие средства массовой информации. Газеты «Tanin», «La République», «Türkische Post», как выяснилось, были переданы в Центр восточной литературы из 13-го отдела РГБ (спецхран) несколько лет назад, когда они и стали доступны для широкого читателя. За исключением газеты «Tanin», практически все интересующие нас издания оказались без шифров, что означало невозможность обнаружить их в пределах РГБ и тем более ознакомиться с ними. В конечном итоге поиски не дали результата: газет, в т.ч. и тех, что с шифром, не оказалось ни в Центре восточной литературы, ни в спецхране, ни в Отделе периодики, ни в Отделе иностранной литературы, поэтому пришлось ограничиться сведениями о самих периодических изданиях из картотеки, что тоже было важно для нас. Итак, «Tanin» («Набат») – политическая газета, выходившая в Стамбуле ежедневно с 1908 г.; была закрыта в 1925 г., вновь открыта с 1943 г. и закрыта в 1949 г. Как наличествующие в Центре восточной литературы в картотеке числятся один номер «Tanin» за 1923 г. и номера с января по ноябрь за 1924 г. Учитывая, что именно в 1924 г. В.-Г. Джабагиев жил и работал в Турции, с большой долей вероятности можно говорить, что в имеющихся в Центре номерах можно было бы обнаружить статьи ингушского автора. Однако по ряду неясных для нас причин это оказалось невозможно. Относительно самой газеты, известно, что «Tanin» – один из печатных органов младотурок, на страницах которой звучали идеи секуляризации турецкого общества и турецкой политики.

«La République» («Республика») – французская газета, выходившая в Турции на французском языке. В картотеке Центра числятся отдельные номера за 1938–1939 гг. «Türkische Post» («Турецкая почта») – немецкая газета, выходившая в Стамбуле на немецком языке. В картотеке были указаны номера газеты за 1937–1938 гг.; 1940 г.; № 10-12 за 1941 г. и № 1-3 за 1942 г. Также нам удалось обнаружить данную газету в цифровом формате на сайте электронной Берлинской государственной библиотеки²⁶, где она описана как «национальная газета для широкой общественности» и представлены номера, начиная с 17 мая 1926 по 30 июня 1940 г. и с 4 июля 1941 г. по 31 декабря 1943 г. После тщательных просмотров различных номеров «Türkische Post» в электронной версии мы

²⁶Berlinskaja gosudarstvennaja biblioteka, <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/title/zdb/24360788/>. (22.08.2019).

убедились, что довольно трудно разобраться с ее содержанием: дело в том, что в газете практически все статьи идут без указания авторов, как будто это авторская газета. Лишь в нескольких номерах из всех просмотренных нами удалось встретить инициалы «А. А.» и один-два раза полное имя автора. Тематика публикаций самая разнообразная, но удельный вес политики в них, как нам показалось, в целом преобладает. На сегодняшний день известно лишь об одной статье В.-Г. Джабагиева в «Türkische Post»: в книге «Ингушетия и ингуши» (II том) упомянута статья «Heilquellen und kurorte im Kaukasus» («Минеральные источники и курорты Кавказа») за 1941 год, правда, без указания номера или числа и месяца. Нам удалось установить ее полные выходные данные²⁷ и еще обнаружить (за один только 1941 год) более 20 статей на кавказскую тематику, в основном посвященных природным ресурсам, климатическим условиям Кавказа. Они так и называются: «Кавказский магний», «Кавказская медь», «Нефтяные источники Кавказа» или «Выращивание чая на Кавказе», «Виноградарство на Кавказе». Но, поскольку ни в одном случае не указан автор, мы не рискуем предполагать, что принадлежат они перу В.-Г. Джабагиева, хотя близость тематики с его статьей «Минеральные источники и курорты Кавказа» и книгой «Кавказ: его быт, экономика, хозяйство» очевидна. Подобного рода публикации могли быть средством к существованию для Вассан-Гирея, о чем пишет М. Ялхароева со слов младшей дочери В.-Г. Джабагиева Тамары: «В.-Г. Джабагиеву приходилось ежедневными статьями зарабатывать на жизнь...».²⁸ Именно растрачивание физических и интеллектуальных сил, времени, таланта на тяжелую черновую работу не позволило В.-Г. Джабагиеву оставить после себя объемные и многочисленные труды. Естественно, к разряду таких статей (для выживания) не относится основной массив социально-политической публицистики ингушского деятеля, ценный и значимый как для истории Ингушетии, так и всего Северного Кавказа по сей день. Название книги «Kafkas-Rus Mücadelesi» одни исследователи переводят, как «Взаимоотношения Кавказа и России», другие – как «Кавказско-русская война». Чаще встречается второй вариант. Какова история выхода книги «Кавказско-русская война», кто сподвиг В.-Г. Джабагиева на эту идею, кто

---

²⁷Djabagi W. G., *Heilquellen und kurorte im Kaukasus // Türkische Post*, 13 Okt. 1941. № 282, 3 / Dzhabagi V.-G., *Mineral'nye istochniki i kurorty Kavkaza*.

²⁸Jalharoeva M. Ukaz. rab. 30-31.

помогал ему, как она вышла, узнаем из монографии М. Ялхароевой. Работа над ней была начата им на французском языке еще в 1940–1941 гг. в Стамбуле, по просьбе друзей, особенно настаивал Нури-паши Киллигиль (1881–1949), турецкий генерал азербайджанского происхождения. Друг Вассан-Гирея Низаметтин Дантон вместе с Афифоном Эсри перевели книгу на старотурецкий язык, а затем уже она была переведена на современный турецкий. Книга смогла увидеть свет лишь после смерти автора, в 1967 г., благодаря Хайри Джанкату, мужу Тамары Джабагиевой. В 1995 г. вышло второе ее издание при участии уже внуков Вассан-Гирея – Джабага Джанката, Бирсен Камаджыоглу и правнука Мурат Камаджыоглу.²⁹ Столь длительный период выхода в свет книги был обусловлен прежде всего финансовыми причинами: «Не имея возможности опубликовать книгу при жизни, Вассан-Гирей выступал с ее основными положениями в периодической печати».³⁰ Действительно, очерк «Борьба Северного Кавказа за свободу»³¹, опубликованный в 1951 г. в журнале «Свободный Кавказ» (Мюнхен) и квалифицированный нами по жанру как очерк-исследование, исторический очерк, по структуре и содержанию является, на наш взгляд, очень сжатым, концентрированным, конспективным изложением отдельных глав книги. Понятно, что всю книгу «уложить» в одну статью, условно говоря, и не удалось бы. Очерк состоит из введения и восьми частей, в которых не наблюдаем дублирования названий глав книги: «Петр Великий и Кавказ», «Последователь Петра Великого Надир-шах и Кавказ», «Екатерина Великая, Гераклий Грузинский и шейх Мансур», «Присоединение Грузии и Закавказья», «Генерал Ермолов на Кавказе», «Первые имамы: Гази-мулла и Гамзат-бек», «Шамиль – имам Чечни и Дагестана (1834–1959)», «Северный Кавказ после революции 1917 г.».

Книга «Кавказско-русская война» стала ярким подтверждением неизменности непримиримости позиции автора в отношении большевистской власти и такой же неизменности в тревогах за судьбу Кавказа и его народы. Она состоит из небольшого введения и 14 глав: «Попытки завоевания и расширения на Кавказе до Петра I», «Поход Петра I», «Под грузинским и русским давлением»,

---

²⁹ Там же. С. 31.

³⁰ Там же. С. 30.

³¹ Dzhabagi V.-G, *Bor'ba Severnogo Kavkaza za svobodu* // *Svobodnyj Kavkaz*, 1951, № 1, 19-25.

«Грузия, преданная Россией», «Падение азербайджанских ханств», «Поход русских в Черкесию», «Покорение Чечни и Дагестана», «Завоевание Черкесии», «Переселение черкесов», «Русский переворот и Кавказ», «Итог», «Северный Кавказ после большевистской Октябрьской революции», «Правительство Коцева», «Восстание против армии генерала Деникина». «Кавказско-русская война» до сих пор не издана на русском языке, нами переведены только предисловие, вступительное слово Б. Батырхана, оглавление книги и отдельные эпизоды, поэтому используем в статье цитаты из монографии М. Ялхароевой. В двух первых главах – «Попытки завоевания и расширения на Кавказе до Петра I», «Поход Петра I» – повествуется об истории взаимоотношений России и народов Северного Кавказа. Третья и четвертая главы – «Под грузинским и русским давлением» и «Грузия, преданная Россией» – повествуют о новом этапе покорения Кавказа при Екатерине II. Следующая, пятая, глава – «Падение азербайджанских ханств» – о покорении Закавказья. Покорению Черкесии посвящено повествование шестой главы – «Поход русских в Черкесию». Седьмая глава – «Покорение Чечни и Дагестана» – акцентирует мысль автора книги о том, насколько велика была роль сопротивленческой борьбы Чечни и Дагестана при завоевании Кавказа. В ней В.-Г. Джабагиев подробно останавливается на фигуре генерала Ермолова (1816–1827), наместника Кавказа, известного своей жестокостью в отношении жителей Восточного Кавказа и в особенности Чечни.

Восьмая и девятая главы – «Завоевание Черкесии» и «Переселение черкесов» – о завершающем этапе Кавказской войны и массовом исходе кавказцев в Турцию. В.-Г. Джабагиев оперирует данными разных авторов о количестве адыгов, вынужденных покинуть Кавказ, но при этом не склонен слепо доверять всем. Он подвергает сомнению, анализирует, делает свои выводы на основании изученной литературы, иностранных авторов прежде всего. Содержание глав выходит за рамки обозначенной темы, поскольку в них идет речь также об ингушах, чеченцах, жителях Дагестана и других, кто покинул Северный Кавказ в 1860-е гг. Десятая и одиннадцатая главы – «Русский переворот и Кавказ» и «Итог» – посвящены октябрьским событиям 1917 г. «Советизация Кавказа повлекла за собой эмиграцию многих патриотов из четырех кавказских национальных республик за границу. Эти патриоты еще на протяжении многих лет продолжали вести идеологическую и политическую борьбу против

коммунизма...». ³² Здесь важно отметить, что автор был очевидцем и больше того активным участником событий новейшей истории Кавказа, описываемых им в последних главах своей книги, в которых мы видим подытоживание им своих собственных взглядов, мировоззренческих установок, наблюдений, личного опыта. В главе «Итог» крайне интересны выводы ингушского мыслителя, к которым он приходит, как бы подводя некую черту под своим видением прошлого и настоящего Кавказа. Размышляя, почему Россия смогла завоевать Кавказа, он пишет:

«1. В период завоевания Кавказа сами кавказцы не смогли оказать этому процессу достаточного морального и военного противодействия.

2. Их разделенность между Северным Кавказом и Закавказьем имела отрицательные последствия для общих интересов всего Кавказа.

3. Неправильная политика Ирана и Османской империи по отношению к армянам и грузинам способствовала их отчуждению от своих соседей кавказцев-мусульман.

4. Иран и Османская империя, преследуя свои цели на Кавказе, не оказали поддержки кавказским народам в их борьбе.

5. Помощь, которую оказывали Англия и Франция армии генерала Деникина, также способствовала поражению кавказцев». ³³

Двенадцатая глава – «Северный Кавказ после большевистской Октябрьской революции» – о послереволюционных событиях на Северном Кавказе и в первую очередь о создании Союза объединенных горцев Кавказа (Горская Республика). В тринадцатой и четырнадцатой главах – «Правительство Коцева», «Восстание против армии генерала Деникина» – детально освещается деятельность правительства Пшемахо Коцева и говорится о разногласиях, возникших между членами правительства, в результате чего «несколько его членов (в их числе и В.-Г. Джабагиев) вышли из состава кабинета министров и создали оппозицию». В чем заключалась причина произошедшего разногласия, повествуется в главах далее. Дело в том, что в описываемые дни шло поистине героическое сопротивление ингушей деникинской армии, вследствие чего генералу Деникину пришлось отказаться от своих планов движения дальше на юг. Тогда многие населенные пункты Ингушетии армия Деникина разрушила до

---

³² Cit. по: Jalharoeva M. Ukaz. Rab, 34.

³³ Там же. С. 35.

основания, а их дома и имущество подвергла грабежам, что привело к немалым жертвам среди ингушей. В.-Г. Джабагиев рассчитывал на помощь от правительства Горской Республики, к руководству которого обращался напрямую и не раз. Зная всю тяжесть ситуации, в которой оказалась крошечная Ингушетия перед хорошо вооруженной армией Деникина, руководство Горской Республики никак не откликнулось на призывы помощи и не предприняло никаких шагов по оказанию поддержки ингушскому народу, что и причиной раскола между членами правительства.

Последнюю главу автор заканчивает такими словами: «При оккупации красными Северного Кавказа имели место несколько плохо организованных восстаний, которые были вскоре подавлены. Отсутствие в этот период организованного движения сопротивления большевизму, однако, не означает, что Северный Кавказ отказался от борьбы за свободу и независимость. Борьба обязательно будет продолжена, как только в Советской России сложатся благоприятные условия. Северный Кавказ боролся как с Деникиным, так и с Красной Армией... Эти исторические истины показывают, что интересы всех кавказских народов, в первую очередь, с политической и стратегической точек зрения совпадают, и без создания кавказской конфедерации Кавказ как единое целое не сможет обрести и сохранить независимость».³⁴

О второй книге «Der Kaukasus und seine Wirtschaft» (Кавказ: его быт, экономика, хозяйство), изданной также в Стамбуле, но на немецком языке, нам не известно ничего. Однако мы обратили внимание на место издания книги: «Universum-Druckerei Verlag der Tageszeitung "Türkische Post"» – издательство ежедневной газеты «Türkische Post». Не исключено, что выявленные нами в настоящей газете статьи о Кавказе, его географических, климатических, природных условиях, ископаемых, могли действительно принадлежать перу Джабагиева и войти в настоящую книгу. Однако оснований для утверждения такой версии у нас нет, пока не ознакомимся с книгой.

В электронной версии уже упомянутого выше журнала «Yeni Kafkas» («Новый Кавказ») мы обнаружили «юбилейную» статью В.-Г. Джабагиева, посвященную 40-летию провозглашения независимости Горской Республики –

---

³⁴Tam je. С. 36.

«Şimali Kafkasya istiklâlinin yıldönümü» («Годовщина независимости Северного Кавказа»)³⁵ 11 мая 1918 г. – день, когда Горская Республика декларировала свою государственную независимость на Батумской международной конференции транскавказских республик (Грузия, Армения, Азербайджан) и Турции. Судя по публикациям в эмигрантской периодике разных лет и разных стран, В.-Г. Джабагиев никогда не забывал памятные даты, связанные с важными историческими событиями в жизни Кавказа. Переведа данную статью, мы обнаружили, что есть некоторые сходства первых абзацев из нее с началом другой статьи – «К истории провозглашения независимости Северного Кавказа»³⁶, посвященной 35-ой годовщине того же события, но та обстоятельнее, больше по объему и в соответствии с названием довольно подробно освещает историю вопроса. В настоящей статье экскурс в прошлое, в военную историю Кавказа занимает гораздо меньше места, о создании Горской Республики не говорится вообще, но зато мысль о независимости Северного Кавказа и борьбе кавказских народов за свободу проходит рефреном через весь текст: «Провозглашение независимости Северного Кавказа, без всякого сомнения, не случайное событие, а скорее, напротив, является логическим следствием и неизбежным результатом тысячелетней истории. Важно не забывать, что, начиная с самых давних времен, Кавказ доверил нашему народу свою защиту, ситуация с которой была весьма тревожной по причине многочисленных вражеских набегов с севера и юга. Все вражеские набеги, наступающие Кавказ, словно волны одна за другой, были обречены на поражение, попадая на горный пояс Кавказа и сталкиваясь с его стальной обороной. Неумоимо сражавшиеся ради свободы миллионы героических сынов нашего народа принесли в жертву свои жизни в этой борьбе».³⁷ Заметим, как автор говорит не народы Кавказа, а народ, «наш народ», подразумевая единый кавказский народ, не деля на национальности, конфессии, происхождению, историческим заслугам. Поглощенность Кавказом – главная черта и самого Джабагиева, и творчества всей его жизни как эмигрантского, так и доэмигрантского периодов. Чем дальше по времени, тем

---

³⁵Cabağı V.-G, *Şimal Kafkasya istiklâlinin yıldönümü* // Yeni Kafkas, 1958, № 9, 2-3 / Dzhabagi V.-G. Den' nezavisimosti Severnogo Kavkaza.

³⁶Dzhabagi V.-G., K istorii provozglasheniya nezavisimosti Severnogo Kavkaza // Svobodnyj Kavkaz (Mjunhen), 1953, № 5 (20), 16-19 / Sm. V.-G. Dzhabagiev, Svobodnyj Kavkaz, Stat'i i vystupleniya (1951–1956). Nazran'-Moskva, 2007, 64-69.

³⁷Dzhabagi V.-G., Den' nezavisimosti Severnogo Kavkaza // Novyj Kavkaz, 1958, № 9, 2.

радикальнее позиция В.-Г. Джабагиева и политизированнее его публицистика, особенно когда речь заходит о депортации народов Кавказа, немцев Поволжья, калмыков, корейцев и др. Касаюсь темы массовых репрессий, В.-Г. Джабагиев не без возмущения вопрошает: «...почему тогда представители России, называющие себя демократами, не дают разъяснений по поводу своей непричастности и не выражают сожаления по поводу данных преступлений?».³⁸ Как истинный демократ и в то же время как человек очень далекий от советской действительности, он полагает, что это было возможно в СССР, что советская интеллигенция имела хоть какой-то голос. Его «подводит» незнание ситуации внутри страны, иначе он не рассуждал бы с позиций европейской действительности, не знавшей культа Сталина и сталинского режима. К слову сказать, он обращается не только к советским гражданам, его также волнует и удивляет, что не слышно представителей русского зарубежья, сторонников монархической России, яростно осуждавших новый строй, но репрессии целых народов между тем обходивших молчанием. Из настоящей статьи в журнале «Новый Кавказ» больше чем из какой-либо другой очевидно, что В.-Г. Джабагиев, будучи трезвым аналитиком всегда, прекрасно понимает, что воплощение главной мечты всей его жизни – создание единой, свободной Кавказской конфедерации – уже неосуществимо, неосуществимо в принципе, но тем не менее нарочито, демонстративно не хочет отдавать себе в том отчет. Понятно, что вокруг, в среде кавказской эмигрантской элиты, мало кто питал иллюзий по поводу независимости Кавказа, Джабагиев же как бы убеждает себя и адресатов своих мыслей, что это возможно вопреки всему и всем: «Независимость, являющаяся нашим неотъемлемым правом и страстью, не нуждается ни в чем признании или одобрении, даже со стороны русских демократов, социалистов и монархистов. Заручившись сначала поддержкой атлантической декларации, а затем подтверждением нашего права на независимость со стороны Организации Объединенных Наций, мы считаем присутствие Красной армии на территории нашей родины военной оккупацией и варварским насилием. Вместе с тем мы искренне верим в то, что в скором времени настанет... день, когда мы снова обретем независимость».³⁹

---

³⁸ Там же. С. 3.

³⁹ Там же.

Вчитываясь в последние публикации В.-Г. Джабагиева, мы заметили одну тенденцию – каждая из последующих его работ уже «выдает» автора и его переживания: впервые за долгие годы в словах «железного» Джабагиева становятся ощутимы очень скрытые нотки горечи, утомленность, в них все меньше надежды на возвращение и осуществление мечты о независимости. И как бы замещая эти «потери», у него появляется больше непримиримости, жесткости, одержимости идеологической нетерпимостью не только к советскому строю, но и ко всем, кто, на его взгляд, виновен в бедах Кавказа. Если в текстах прежних лет при всем желании уловить образ автора, угадать, «увидеть», мы могли только почувствовать мощную, пульсирующую, незаурядную мысль, но никак не самого автора, то здесь мы наконец «видим» человека – уставшего от непрерывной борьбы и эмигрантских скитаний, но все еще не сдающегося старого борца. Такое ощущение, что даже сама мысль В.-Г. Джабагиева, всегда живая, всегда провоцировавшая на размышление, державшая в эмоциональном напряжении и постоянно просвещавшая, вдохновлявшая, тоже «устала» и «постарела». Первые публикации ингушского мыслителя датируются 1905 годом, последние – годом смерти, 1961-ым: 56 лет не выпуская из рук пера, 56 лет в борьбе, самоотверженной и непрерывной. Борьбе, которая стоила ему жизни не раз, как вспоминала его дочь Дженнет: «Отец мой молился за правду и спасение своей Родины. На его жизнь было несколько покушений, в последний раз незадолго до его смерти, в огороде над Босфором, в маленьком домике. Мать спасла его».⁴⁰

Благодаря книге и личным контактам М. Ялхароевой с известными представителями ингушской диаспоры в Турции, в том числе дочерью В.-Г. Джабагиева, обозначился хоть какой-то круг «турецких» друзей и соратников ингушского мыслителя. Все они личности довольно известные в Турции, однако найти о них информацию на русском языке оказалось трудно. В Центре восточной литературы и на турецком практически не оказалось ничего об интересующих нас фигурах. Из всех имен друзей В.-Г. Джабагиева был представлен лишь Баятлы Яхья Кемаль: несколько произведений и сборник статей и воспоминаний, посвященный годовщине его смерти. Словарные статьи различных энциклопедий скудны и во многом устарели, касаясь больше

---

⁴⁰Pis'mo Dzh., Dzhabagievov N. Kodzoevu ot 19.11.1990 g., <http://ingarchive.ru/publikacii/publikacii-novost76.html> Data obrashhenija,(11. 10.2017).

идеологических и политических вопросов, чем самой личности и ее деятельности. Однако попытаемся дать хотя бы поверхностное представление об этих людях.

Беятлы Яхья Кемаль (1884–1958) – турецкий поэт, государственный деятель. Жил в Париже с 1903 по 1912 гг., по возвращении в Турцию работал преподавателем. Неоднократно избирался депутатом меджлиса; был послом Турции в Польше, Испании и др. странах. После его смерти было создано Общество любителей Яхьи Кемала и Музей-институт Яхьи Кемала.

Гусейн Джахид (1875–?) — турецкий писатель, критик, публицист, политик. Родился в г. Баликесир, в семье чиновника. Первоначальное образование получил в гражданской школе в Константинополе. До революции младотурков 1908 г. работал в области просвещения, после революции начал издавать газету «Tanin» и, как отмечается в «Литературной энциклопедии», из автора сентиментальных рассказов и повестей превратился в политического деятеля. Теперь понятно, как состоялось сотрудничество В.-Г. Джабагиева в газете «Tanin». Г. Джахид был заместителем председателя второго меджлиса. После захвата Константинополя Антантой был сослан на о. Мальту. По возвращении вновь издавал газету «Tanin», которая позднее была запрещена правительством Мустафы Кемала ввиду ее резкой оппозиционности. Позже Г. Джахид занялся изданием большой переводной библиотеки по искусству, религии, истории и философии под общим названием «Библиотека моего сына». Он выступал защитником младотурецкого движения в литературе. Его критические статьи осуждали противников «национальной» литературы. Г. Джахид всегда был представителем партии «İttihat ve Terakki» («Единение и прогресс»), политические взгляды помешали ему понять и принять революцию Кемала, и он оказался в рядах его оппонентов.

Чтобы «узнать» В.-Г. Джабагиева как человека, недостаточно знакомства с его текстами, будь то очерки, статьи и тем более научные исследования. А мемуаров, дневниковых записей, которые помогли бы составить его портрет, «узнать поближе», он, к сожалению, не оставил, хотя его слова говорят о нем больше чем иные мемуары: «На настоятельные просьбы друзей и близких он говорил: “Я пишу правду, многие могут обидеться”».⁴¹ Что удивительно, нет даже ни одного письма Вассан-Гирея из переписки с

---

⁴¹Sm. Jalharoeva M. Ukaz. rab., 30.

друзьями, соратниками, членами семьи, издательствами, журналами, газетами, различными комитетами, фондами. Крайне мало информации дала, к сожалению, и переписка ингушских исследователей с дочерью братьев Магомеда и Вассан-Гирея Джабагиевых. Письма из своего личного архива М. Яндиева опубликовала в книге «Ингушетия и ингуши» (II том), а письма из переписки Н. Кодзоева с Дж. Джабагиевой и А. Криницким, родственником жены Вассан-Гирея – Х. Байрашевской, опубликованы на сайте Госархива Ингушетии. Несомненно, это письма глубоко образованных людей, утонченных, с высокой внутренней культурой, но связь с ними оборвалась неожиданно и в каждом случае по разным причинам, поэтому многое они не успели сказать, а, возможно, и побоялись из каких-то соображений.

Штрихи к портрету В.-Г. Джабагиева дополняет тонкая характеристика, которую дала Зарема Джабагиева, дочь Магомеда Джабагиева, своему отцу и дяде, подчеркнув мироощущение каждого из них, то, кем они были и кем чувствовали, позиционировали себя: «Должна внести кое-какие объяснения по поводу деятельности обоих братьев. Отца своего я назвала бы прежде всего горцем-ингушом до “мозга костей”. Вассан-Гирея я назвала бы политиком, теоретиком и европейцем раньше чем ингушом. И это понятно. В то время, как мой отец не только вырос и учился на Кавказе, за исключением нескольких лет, проведенных в Риге, он служил и жил всегда на Кавказе, будучи агрономом (в Терской, Кубанской и Донской областях), Вассан-Гирей же, за исключением детства и юношества, почти все время был вдали от Родины: сначала в Риге, затем в Германии и, наконец, в Петербурге, где оставался до 1918 г. Вернулся он на Родину, только когда масштабы революции приняли угрожающие размеры не только в самой России, но и на Кавказе. Только тогда и по настоянию отца он вернулся на Кавказ и подключился к деятельности отца и других северокавказских деятелей. В то время оба брата рука об руку трудились на благо своей Родины. Впоследствии, уже за рубежом, взгляды обоих братьев сильно разошлись».⁴²

Характер Вассан-Гирея, можно сказать, был predetermined и обусловлен прежде всего его происхождением, воспитанием, личным

---

⁴²Pis'mo Z., Dzhabagievov M. Jandievov ot 05.11. 1991 g. // Ingushetija i ingushi. Nazran'-Moskva, 2001, T. II., 583-584.

примером старших в доме, особенно отца. Что удивительно, даже эпизоды из жизни еще маленького Вассан-Гирея наталкивают на мысль, что и некоторые повороты в его судьбе тоже были predeterminedены уже в детстве или юности. Оказывается, для изучения русского языка еще ребенком Вассан-Гирей был отправлен в поселившуюся на Кавказе польскую семью. Как тут не вспомнить польский период его эмигрантской жизни и творчества? Как не вспомнить тот факт, что спутницей его жизни стала польская татарка, по просьбе которой он и переехал из Франции в Польшу? Был в жизни юного Джабагиева и такой эпизод: несмотря на давление руководства Владикавказского реального училища, он вместе с другими гимназистами-кавказцами отказался принять участие в юбилейных торжествах, посвященных дню завоевания Кавказа. Удивительно, насколько это перекликается со всей его жизнью бескомпромиссного борца.

Хелена Байрашевская, ставшая и верной спутницей, и другом, и единомышленником В.-Г. Джабагиева, происходила из известного в Польше татарского рода Байрашевских. Женитьба Вассан-Гирея состоялась в 1912 г., а познакомили их в Петербурге на приеме у внука имама Шамиля. В семье Джабагиевых Хелене дали ингушское имя Лули. Она была очень образованной женщиной, дочь Дженнет писала о ней «профессор-романист, знаток французского языка и литературы»⁴³. Хелена называла Вассан-Гирея человек-энциклопедист. В своем письме, написанном после смерти мужа эмигранту Исе Сагову, Хелена пишет о главном смысле своей жизни: «...исполнить волю моего дорогого мужа, Вашего отца... (а не лидера). Он всю жизнь посвятил своему народу и родине своей, просил все его труды привести в порядок и основать кавказский отдел при каком-нибудь иностранном изыскательном институте...»⁴⁴. К сожалению, этой мечте не суждено было сбыться.

---

⁴³Pis'mo Dzh., Dzhabagievoy N. Kodzoevu ot 19.11.1990, g. <http://ingarchive.ru/publikacii/publikacii-novost76.html> Data obrashhenija,(11. 10.2017).

⁴⁴Pis'mo H. Dzhabagievoy (Bajrashevskoj) I. Sagovu ot 02.04.1962. // Jalharoeva M. A. Literaturno-publicisticheskaja dejatel'nost' ingushskoj diasporu v Turcii, Nazran', 2008, 27.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Деятельность Вассан-Гирея Джабагиева в Турции была плодотворной, активной, многогранной, однако тема эта крайне малоизученная. Составить полную картину турецкого периода жизни и творчества Вассан-Гирея Джабагиева еще предстоит. В нашей работе предпринята попытка лишь обозначить некоторые штрихи к биографии и творческому портрету видного ингушского мыслителя XX века в этот период.

Literatura

BERZEG S. E., *Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü* (Caucasian Writers in Diaspora), Samsun: Kafkasya Gerçeği Yayınları, 1995.

CABAĞI V.-G., *Şimail Kafkasya istiklâlinin yıldönümü* // Yeni Kafkas, 1958. № 9.

CABAĞI W.-G., *Kafkas-Rus mücadelesi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

DJABAGI W. G., *Heilquellen und kurorte im Kaukasus* // Türkische Post. 13 Okt. 1941, № 282.

DSHABAGI W.-G., *Der Kaukasus und seine Wirtschaft*, İstanbul, 1942.

DUGRICHİLOV M., Patriot poterjanoj Otchizny, Politicheskij portret Vasan-Gireja Dzhabagi. http://www.sogratl.net/publ/md/Book/Skazania_15.pdf (07.09.2015).

DZHABAGI V.-G., Bor'ba Severnogo Kavkaza za svobodu // Svobodnyj Kavkaz, 1951, № 1. Oktjabr', (07.09.2015).

GRISHIN JA. JA., Pol'sko-litovskie tatory (nasledniki Zolotoj Ordy), Nauchno-populjarnye ocherki, Kazan': Tatknigoizdat, 1995.

GÜSAR V., Vassan-Girey Cabaginin Ölümü // Yeni Kafkas, 1961, № 30.

JALHAROEVA M. A., Literaturno-publicisticheskaja dejatel'nost' ingushskoj diaspory v Turcii, Nazran', 2008.

JANDIEVA M. D., Magomed i Vassan-Girej Dzhabagievyy (kratkie biografii) // Ingushetija i ingushi, Nazran'-Moskva. 2001, T. II.

Ölümünün üçüncü yıldönümü dolayısıyla: Vassan-Girey Cabagi (1881–1961) // Kafkasya, 1964, № 3.

Berlinskaja gosudarstvennaja biblioteka, <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/title/zdb/24360788/>. (22.08.2019).

Pis'mo Dzh. Dzhabagievoy N. Kodzoevu ot 19.11.1990 g. <http://ingarchive.ru/publikacii/publikacii-novost76.html> (11.10.2017).

Pis'mo H. Dzhabagievoy (Bajrashevskoj) ise Sagovu ot 02.04.1962 / Jalharoeva M. A.

Literaturno-publicisticheskaja dejatel'nost' ingushskoj diaspory v Turcii, Nazran', 2008.

Pis'mo Z. Dzhabagievoy M. Jandievoy ot 05.11. 1991, // Ingushetija i ingushi / Sost. B.

Gazikov, M., *Jandieva*, Nazran'-Moskva, 2001, T. II.

Vassan Girey Cabaği // *Yeni Kafkas*, 1961, № 30.

Vassan-Girej Dzhabagiev, *Svobodnyj Kavkaz, Stat'i i vystuplenija (1951–1956)* / Sost. B. Gazikov, M. Jandieva, Nazran'-Moskva, 2007.

Kınalı-Zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâ'î'si ve Tursun Beğ'in Târîh-i Ebü'l-Feth'inde Padişah Anlayışı

Ayşe Bedir*

ORCID: 0000-0003-0443-4570

Öz

Osmanlı siyasi düşüncesi hem eski Hint-İran gelenekleri, eski Yunan felsefesi ve Bizans uygulamalarının; hem de Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinin ardından hâkim olan İslâm siyaset düşüncesinin izlerini taşır.XV ve XVI. yüzyıllarda kaleme alınmış Osmanlı tarihine ait iki eserde (Ahlâk-Alâ'î ve Târîh-i Ebü'l-Feth) nasıl bir padişah/sultan portresi çizildiğine odaklanan bu çalışma, genel olarak Osmanlıda farklı gelenekleri özümsemiş bir hâkimiyetin menşeyini göstermesi bakımından, özelde de dönemin tarihçilerinin hükümdarlık algısına ve Osmanlı klasik döneminde padişah telakkisinin nasıl geliştiğine ışık tutması açısından önem arz etmektedir.Osmanlı tarihinin ana kaynaklarından olan Kınalı-Zâde Ali Çelebi'ye ait Ahlâk-Alâ'î ve Tursun Beğ'in Târîh-i Ebü'l-Feth adlı eseri bu çalışmanın ana malzemesini oluşturmaktadır. Her iki eserde konuyla ilgili elde edilen veriler karşılaştırılarak konuyla ilgili literatür ışığında değerlendirilmektedir. Neticede bu veriler sayesinde Osmanlı klasik döneminde siyasetname niteliğindeki eserlerde çizilen padişah/sultan imajına anlayışa dair ipuçlarına ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı siyaset düşüncesi, Kınalı-Zâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâ'î, Tursun Beğ, Târîh-i Ebü'l-Feth, Padişah, Sultan.

Gönderme Tarihi: 21/07/2019

Kabul Tarihi:22/09/2019

* Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yüksek Kurum Uzmanı, Türk Tarih Kurumu E-Posta:, a.bedir34@gmail.com.

Thought of Padishah in the Kınalı-Zâde Ali Çelebi's Ahlâk-ı Alâ'î and Tursun Beğ's Târîh-i Ebü'l-Feth

Ayşe Bedir

ORCID: 0000-0003-0443-4570

Abstract

Ottoman political thought was based not only on ancient Indo-Iranian traditions, ancient Greek philosophy and Byzantine practices; but also on Islamic political thought dominated after accepting Islam by Turks. This study which focuses on how a "statesman/sultan/padishah" portrait was drawn by two Ottoman works (Ahlâk-Alâ'î and Târîh-i Ebü'l-Feth written in fifteenth and sixteenth centuries) is important for some aspects that it sheds light, in general, on the origin of a sovereignty that assimilated different traditions in the Ottoman Empire; and that it centers, in special, on the ruling perception of that time's historians and how the thought of statesman (sultan) developed in the Ottoman classical period. One of the main sources of Ottoman history, Kınalı-Zâde Ali Çelebi's Ahlâk-Alâ'î and Tursun Beğ's Târîh-i Ebü'l-Feth constitute the basic material of the study. Data which obtained from those works are compared and evaluated in the light of relevant literature. As a consequence, thanks to these data, clues regarding the image of the sultan and the understanding of statesman that were drawn in the works of politics in the Ottoman classical period are reached.

Keywords: Ottoman Political Thought, Kınalı-Zâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâ'î, Tursun Beğ, Târîh-i Ebü'l-Feth, Padishah, Sultan

Received Date: 21/07/2019

Accepted Date: 22/09/2019

**Понятие султанства в работах Кинали-заде Али Челеби
«Ахлак-и Алаа» и Турсун Бека «Тарих-и Эбюль-Фетх»**

Резюме

Османская политическая мысль основывалась как на древне индоиранских традициях, так и на древнегреческой философии и византийской практике; а также Исламской политической мысли, после принятия Турками религии Ислам. Работа, которая в двух произведениях (Ахлак-и Алаа и Тарих-и Эбюль-Фетх) связанная с Османской историей, нацелена на описание падишаха/султана, написанная в 15-16 веках. Написанные в 15-16 х веках две работы (Ахлак-и Алаа и Тарих-и Эбюль-Фетх) охватывая историю Османской империи, описывает портрет султана/падишаха показывая происхождение суверенитета (господства), ассимилируя с различными традициями Османской империи. Для историков того времени важно было подчеркнуть восприятие суверенитета и то, как понимание султана развивалось в течение всего периода Османской империи. Две работы, связанные с Османской историей Кыналы Заде Али Челеби «Ахлак-и Алаа» и Турсун Бека «Тарих-и Эбюль-Фетх», являются основным материалом нашей работы. В обеих работах полученные данные сравниваются и оцениваются в свете соответствующей литературы. В результате, благодаря этим данным мы видим образ султана/падишаха описываемые в этих произведениях классического периода Османской империи, которые имеют политический характер.

Ключевые слова: Османская политическая мысль, Кыналы-Заде Али Челеби, Ахлак-и-Алаа, Турсун-Бек, Тарих-и Эбюль-Фетх, Падишах, Султан.

Получено: 21/07/2019

Принято: 22/09/2019

Giriş

Osmanlı'da siyaset düşüncesi, bünyesinde farklı gelenekleri mezc etmiş köklü bir geleneğe sahiptir. Bu gelenek eski Hint, İran, Yunan, Bizans, Türk, Moğol ve İslam pratikleri ve düşüncelerini bünyesinde barındırmaktadır.¹ Bu geleneğin taşıyıcısı ise bizzat Osmanlı müverrihlerinin kendileridir.

Osmanlı siyaset düşüncesinin ve siyaset düşüncesine ait kavramların en belirgin şekilde gözlemlenebileceği, temsil gücüne sahip *klasik dönem* olarak adlandırılan *yükselme devrinin* iki önemli eseri *Ahlâk-Alâ'î ve Târîh-i Ebü'l-Feth* üzerinden padişah anlayışına bakılan bu çalışmada öncelikle eserlerle ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra, yönetici elitin en üst görevlisi olan padişahlık, padişahın gerekliliği ve sahip olması gereken nitelikler konuyla ilgili literatür ışığında sözü geçen iki eser üzerinden karşılaştırılarak okuyucuya sunulacaktır.

Ahlâk-Alâ'î ve Târîh-i Ebü'l-Feth

Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Celâli*, *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Muhsinî* benzeri bir eserin Türkçe'de olmaması nedeniyle bu eserlere uygun biçimde XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Ahlâk-Alâ'î*² adlı eserinde, dua bölümünden sonra giriş ve kitap adını verdiği üç kısım yer alır. Birinci kitap ahlâk ilmi, ikinci kitap ev ahlakı ve üçüncü kitap devlet ahlakı ile ilgilidir. Kitabın son kısmında ise öğüt ve tavsiyelere yer verilmiştir. Devlet ahlakıyla ilgili olan üçüncü kitapta "İlm-i Tedbîrü'l Medîne Beyanındadır" başlığı altında padişahın sahip olması gereken nitelikler ele alınmıştır. Bu çalışmada da konuyla ilgisi bakımından *Ahlâk-Alâ'î*'nin devlet ahlakıyla ilgili olan üçüncü kitabı üzerinde durulacaktır.

Tursun Beğ ise, XV. yüzyılda kaleme aldığı *Târîh-i Ebü'l-Feth*³ adlı eserinde, önsözde, Allah'a hamd ve sena, peygambere ve ailesine salat ve selamdan sonra, eserin

¹ Erwin Isak Jakob Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, (terc.) Ali Çoksu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996; Halil İncelik, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. XIV/I (1959): 69-95.

² Kınalı-Zâde Ali Çelebi ve eseri hakkında bkz. Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, çev. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014; Nev'î-zâde Atâyi, *Hadîkatü'l-Hakâyi'ık fi Tekmileti's-Şakâ'ık* (Şakâ'ık-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri), 2 nşr. Abdülkadir Özcan, I, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

³ Tursun Bey ve eseri hakkında bkz. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977; Mertol Tulum, "Dursun Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10,

kalem alınış sebeplerine yer vermiştir. Giriş bölümünde, padişahlık makamının yüce bir derece olduğu, padişahın vücudunun neden gerekli olduğu ve padişahların taşıması gereken vasıflar ele alınmıştır. Asıl metin kısmında ise Fatih (II. Mehmed) dönemi askeri ve siyasi olayları ve II. Bayezid devrinin ilk yedi yılı irdelenmiştir. Eserin dili kendi dönemindeki eserlere göre ağır ve süslü bir anlatıma sahiptir. Eserde üslup ve övgünün yoğun olarak kullanımı vakaların önüne geçmiş ve hadiseler hakkında verilen bilgileri sınırlandırmıştır. Eserin kaynakları arasında, müellifin gözlemleri ve Kıvamî'nin *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* isimli eseri yer alır. Eser, Kemalpaşazâde başta olmak üzere pek çok kişiye kaynak teşkil etmiştir. Eser, 1330'da Mehmed Ârif Bey tarafından *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* ilavesi olarak yayımlanmış, 1977'de Mertol Tulum, 1978'de ise Halil İnalçık ve Rhoads Murphey tarafından yayımlanmıştır.⁴

1. Ahlâk-Alâ'î ve Târîh-i Ebü'l-Feth'de Padişah Anlayışı

Tursun Beğ ve Kınalı-Zâde eserlerinde Osmanlı klasik döneminde devlet adamı olarak padişah/sultan telakkisi ve bu telakkiyi oluşturan unsurlar konusunda öncelikle padişahın vücudunun gerekliliğini açıklamışlar, akabinde padişahın hangi vasıfları taşıması gerektiğini irdeleyerek bir yönetici portresinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

1.1. Padişahın Vücudunun Gerekliliği

Kınalı-Zâde Ali *Ahlâk-Alâ'î* adlı eserinin devlet ahlakıyla ilgili olan üçüncü kitabındaki "İlm-i Tedbîr'ül Medîne Beyanındadır" başlığı altında, devlet adamında bulunması gereken nitelikleri açıklarken öncelikle padişahın sorumluklarını açıklayarak varlığının neden gerekli olduğuna değinir. Kâmil bir padişah olmanın şartının aslında reayanın ihtiyaçlarını bilmekten, herhangi bir aksaklık ve bozulma durumunda nasıl bir tedbir alması gerektiğine hâkim olmayı bilmekten geçtiğini ileri sürer.⁵ Sultan-tebaa

---

İstanbul: TDV Yay., 1994, 6-7; Halil İnalçık-Rhoads Murphey, *History of the Mehmed the Conqueror*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1978.

⁴ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, XI-XXVII; Kenan İnan, "Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih'in tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", *Osmanlı 8*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 293-300; Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy 2, (2013):143-144.

⁵ "Kâmil bir padişah tabip, reaya ise cesed gibidir. Tabip nasıl ki cesedin hastalıklarını, ihtiyaçlarını ve bu hastalıkların devasını bilirse padişah da memleketin sağlığı (memleketin sıhhatinin şartı hadd-i itidaldir) nasıldır, bozulması halinde nasıl bir tedbir alınmalıdır gibi konulara hâkim olmalıdır ki, *pâdişâh-ı kâmil ve halife-i âlim ü âmil* olsun." (Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 569.).

ilişkisinin doktor-hasta ilişkisi ile açıklanması yani “padişahın tabip, reayanın cesed hükmünde olduğu görüşü” ise Osmanlı’da organizmacı toplum anlayışının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kökeni Antikiteye kadar uzanan İbn Haldûn tarafından da vurgulanan organizmacı anlayış, Osmanlı düşünürlerince özellikle Katib Çelebi ve Naîmâ tarafından da benimsenmiştir.

Tursun Beğ de eserinde, padişahın vücudunun gerekliliğini nizam düşüncesine bağlı olarak açıklar. İnsanlar arasındaki içtimai düzenin sağlanması için ilahi siyaseti uygulayacak peygamberler gönderilmiştir. Akli siyasetin uygulayıcısı yani örfün (*siyâset-i sultani ve yasağ-ı pâdişâhî*) uygulayıcısı olarak da Cengiz Han gibi sultanlara ihtiyaç vardır. Nizam-ı âlem için belli bir noktadan sonra peygambere hacet yoktur ancak arzu edilen nizam için Allah’ın inayetiyle padişahın vücudu elzemdir. Dolayısıyla padişahın vücudu malum bir nimet olup herkesin ondan hissesi vardır. Bu nimete de şükür vaciptir.⁶

Tursun Beğ, padişahın vücudunun gerekliliğini açıklarken raiyyeti *kendilerinin müstahak* olduğu sınıfta tutmak gerektiğine değinir.⁷ Bu düşünce *erkan-ı erbaa* olarak kavramsallaştırılan ve bahsedilen sınıfların *adalet dairesi*⁸ içinde adil bir sultanın himayesinde olması gerekliliği hem Tursun Beğ hem de Kınalı-Zâde Ali tarafından vurgulanmaktadır. Osmanlı siyasi düşüncesinin temel kavramlarından olan *adalet* mefhumu ve padişahın taşıması gereken hasletlerinden biri olan *âdil* sıfatının kullanılması, devletin kuruluşundan itibaren özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı siyasetnamelerinde, kroniklerinde, risalelerinde sıklıkla göze çarpan bir husustur. Kur’an ve sünnet anlayışına uygun biçimde zenginleştirilmiş bir kavram olan *adalet dairesi* İslam toplumları için siyasi bir kurum haline gelmiş ve o toplumların yöneticileri tarafından uygulanan bir siyaset olmuştur. İslam’dan kaynağını alan ve Osmanlı siyasi düşüncesinde de önemli olan bu kavram, özellikle yöneticileri

⁶ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 12-13.

⁷ “Pes eğer tabi’atleri muktezasınca konulurlarsa, aralarında şol kadar tenâzü’ü temânü ve husumet ü tedâfü’ vâkı’ ola kim asl-ı ictimâ’dan maksud olan te’âvün ve yardımlaşmak hâsıl olmaz; belki birbirin ifsâd ü ifnâ ider. Zarûri nev’-i tedbirden gerekli oldu ki her birini müstahikk olduğu menzilde koya; kendü hakkına kâni idüp dest-i tadarrufını hukuk-ı gayrdan kûtâh kıla.” (Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 12.); Ayrıca bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, sy 4 (1958): 75.

⁸ Bu kavram için bkz. Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara: Kadim Yayınları, 2012, 1-20; Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara: Kadim Yayınları, 2012, 106-115.

denetleyen bir mekanizma olarak işlevselleşmiştir.⁹Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesinin *adalet dairesine* sıkı sıkıya bağlılıkla mümkün olabileceği görüşü ulema ve düşünürler arasında sıklıkla kullanılmıştır.¹⁰

1.2. Padişahın Sahip Olması Elzem Vasıflar

Adalet dairesi çerçevesinde Kınalı-Zâde Ali'ye göre padişahta bulunması gereken niteliklerden biri *adl*'dir. Müverrih, adalet konusunda eserde bir döngüden bahsetmektedir: Eğer padişah adalet ile hükmederse hazine çoğalır, hazine ise memleketin imaretini sağlar ve memleketin imareti ise adalet ile sağlanır. Bu döngü eserde şu şekilde yer almıştır:

...Pâdişâhlara “adl elzem-i lazımdur, ammâ dünyâ cihetinden; zîrâ adl tevfir-i hazîneye mü'edîdir. Zîrâ hazîne imâret-i memleketden hâsıl olur. Memleket ki harâb ola, mâldan bî-nâsib ve halkı gınâdan bi-nisâb olsa gerek. Ve imâret-i memleket adlile olur.”¹¹

Tursun Beğ de padişahın vasıfları arasında adâlete vurgu yapmıştır. Hükmedenlerin sahip olması gereken nitelikleri hikmet, seçâ'at, iffet ve adalet olarak sıralamıştır. Hak ve insafın adaletten ibaret olduğunu bâtılın, zulmün, fesadın ortadan kaldırılarak güven ve emniyetin adaletle sağlandığına işaret etmiştir.¹²

Tursun Beğ, *adl* ile birlikte *hilmin*¹³ de önemli olduğunu, nizamın sağlanması için padişahın taşıması gereken hasletlerden birinin de *hilm* yani yumuşak başlılıkla emri altındakine muameleye değinmiştir.

Genişleyen ve farklı din ve milletlerden tebaaların çoğaldığı bir dönemde kitabını ele alan Kınalı-Zâde, padişahın sahip olması gereken niteliklerden bahsederken padişahın heybeti, saltanatının azameti nedeniyle gurur ve kibir duygusundan uzak olması gerektiğini,¹⁴ Allah'ı hatırından çıkarmayarak egemenliği altında bulunanlara karşı şefkatli, sabırlı olup, onlara karşı mühlet vermesi gerektiğini ve bunu yaparsa

⁹ Ejder Okumuş, “Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum olarak Adalet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, sy 5, (2005): 45-51.

¹⁰ Norman Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları, 1997, 132.

¹¹ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 574-575.

¹² Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 17.

¹³ *El-afvü inde'l-kudret* yani güçlü iken bağışlamak, Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 19.

¹⁴ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 576, 595.

halkının refah içinde olacağını¹⁵ ve bir yer fethedildikten sonra oranın masum halkına zulmedilmemesini¹⁶ dile getirmiştir.

Kınalı-Zâde, adaletin şartlarını ve adaletle hükmeden padişaha gereken kanunları ise şöyle sıralar: Öncelikle halkın tümüne eşit muamele edilmelidir. Çünkü eşit davranılmadığı müddet düzen ortadan kalkmaktadır. Diğer yandan ona göre toplum dört unsurdan meydana gelmektedir: ulema, asker, tüccar ve çiftçi. Ulema suya, asker ateşe, tüccar havaya ve çiftçi toprağa benzer. Nasıl ki vücutta dengeler değişirse hastalıklar ortaya çıkarsa toplumu oluşturan bu unsurların da bazısının bazısına üstün gelmesi durumunda birlik bozulur ve kargaşa çıkar.¹⁷

Suzuki Tadaşi, Kınalı-Zâde'nin adaletin şartlarını ve adil padişaha lazım olan kanunları açıklanırken dile getirdiği *erkân-ı erbaa* -asker, reaya, ulema, tüccar-konusunu irdelemekte ve Osmanlı düşünürlerinin, İbn Haldûn'dan¹⁸ etkilenerek toplumun yapısı ile insan bedenini karşılaştırılarak organizma arasındaki uyum ile toplumu oluşturan dört öge arasındaki uyumun benzetme yoluyla açıklama yoluna gittiklerini vurgulamaktadır.¹⁹

Kınalı-Zâde tarafından sayılan ikinci şart, eşitliğin sağlanmasından sonra, yeteneğe (istidat) göre hareket edilmesidir.²⁰ Düşünür, eşitlik ve liyakat anlayışının aynı şekilde anlaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle gerek bilgi gerekse deneyim anlamında daha layık ve yetenekli olanların ileri kademelere

¹⁵ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 577.

¹⁶ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 608.

¹⁷ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 577-578.

¹⁸ İbn Haldûn tarih, sosyoloji, siyaset, ekonomi gibi pek çok disiplinle ilgili konulardaki bilimsel metodolojik düşünme biçimiyle Osmanlı ilim ve siyaset dünyasını etkileyen düşünürlerden biridir. (Arap düşünür tarihçi, tarih felsefeci, felsefeci, sosyolog, kültür tarihçisi gibi farklı bilim dalları açısından tanımlanmıştır: C. Brockelmann İbn Haldun'un tarihçiliğinin ona ün kazandırdığını; Levy, onu felsefeci, tarihçi niteliğinde olduğunu; Toynbee, onu tarih felsefeci olarak; Hitti, onun tarih felsefeci olduğunu, Bernard Lewis, onun ilk kez tarihi felsefi ve sosyolojik bir kavrayış olarak ele aldığını ifade eder ve yine başka düşünürler de İbn Haldun'u bilim dalı açısından farklı kategorilerde incelemiştir. Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, haz. Taşkın Takış, Cansu Özge Özmen, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010, 24-29.); Arap müverrih ve düşünür, kudemânın yani eskilerin, eski Yunan düşünürlerinin ve onların Müslüman takipçilerinin özellikle İbn Rüşd'ün öğrencisidir. O, tarihin ve toplum biliminin geleneksel ve siyaset felsefesiyle ilişkisinin sorunlarını görmüş, geleneksel içinde felsefenin ilkelerine dayalı bir toplum bilimi oluşturmuştur. (Muhsin Mahdi, *Ibn Khaldun's Philosophy of History: A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*, London: George Allen and Unwin, 1957, 82-83, 92, 96, 198.)

¹⁹ Suzuki Tadaşi, "Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi: Osmanlı Sosyal Düşünce Tarihinin Bir Yönü", *ODTÜ Gelişme Dergisi* 14, sy. 4 (1987): 373-396.

²⁰ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ'î*, 579.

yönlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bunun devlet yönetiminin sürdürülebilirliği için elzem olduğunu ileri sürmektedir. Kınalı-Zâde makam, mansıpların ve rütbelerin ehline verilmesi ve hak edildiği sürece de haksız bir şekilde ehil olanlardan bu emanetlerin alınmaması konusundaki görüşlerini de “Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder.”²¹ ayeti ve “Amel bakımından raiyyeti içinde ondan daha iyisi bulunduğu halde, başka bir ihsanı vazifeye getiren kişi, Allah’a Resulü’ne ve bütün müminlere ihanet etmiş olur.”²² hadis-i şerifi ile pekiştirir. Kimsenin hak ettiği mevkinin/makamın, yönetici tarafından adaletle verildikten sonra, ihtiyaç hâsıl olmadıkça elinden alınmaması gerektiğini ileri sürer.²³

Kınalı-Zâde’nin eserinde vurguladığı üçüncü şart ise, hayır işleri ve isâr (ikram, cömertlik) konusunda halkın kabiliyetine göre hareket edilmesidir. Padişah bu makamda hak edene göre riayet etmelidir. Hükümdarlar, melikler, seviyeye göre yardımları paylaşmalı ve adalet ile hükmetmelidirler.²⁴ Tursun Beğ de cömertlik konusunda, cömertliğin iffet faziletine lazım olan hasletlerden biri olduğuna ve padişahın sahip olması gereken bir nitelik olduğuna değinmiş ve bunu eserinde *seha*²⁵ şeklinde zikretmiştir. Her iki eserde de altı çizilen cömertlik anlayışı, Osmanlı devlet anlayışında hakim olan mükâfat ve mücazat dengesinin kaynakları hakkında önemli bir fikir sunmaktadır. Devletin ve toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden ve bugünkü ifade ile sorumluluk sahibi vatandaşın ödüllendirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bu şekilde vatandaşlığın teşvik edilmesinin önemli olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda devletin başının bir isâr ve cömertliğinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Kınalı-Zâde, padişahta bulunması gereken nitelikler arasında düşmanın içinde bulunduğu durumu bilmek ve saltanatın devamı için bu bilgiye sahip olmak gerekliliğine dikkat çeker.²⁶ Kurumsallaşmanın gerçekleştiği dönemde dahi devletin gücünün, hukukunun, ayrıcalık ve hükümlerlik haklarının kaynağı sayılan padişahın varlığı²⁷, gücü, mevcut konumunu koruması devletin bekası açısından önem arz ettiğinden mutlak hâkimiyetin sahibi olan sultan ikaz edilmektedir.

²¹ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ’î*, 587, dipnot 1989.

²² Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ’î*, 587, dipnot 1990.

²³ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ’î*, 588.

²⁴ Kınalı-Zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-Alâ’î*, 586, 587.

²⁵ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 22.

²⁶ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 592.

²⁷ İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü”, 94.

Tursun Beğ'in padişahın bölünmez, mutlak yetkisi konusunda üzerinde durduğu mühim bir husus da padişahların ölümlü olduklarını unutmamaları ve mülkün sahibi olarak asıl mülkü başka bir ifadeyle ölümsüz mülkü istemeleridir.²⁸ Padişahlara ya da makam mansıp sahibi kişilere ölümlü olduklarını hatırlatmak onların ellerindeki gücü kötüye kullanmalarını engellemek belki bir anlamda onları dizginlemek için önemlidir.²⁹ Dolayısıyla Tursun Beğ'in de dünyanın geçici bir mülk, ebedi yurdun ahiret olduğunu sultana hatırlatması bu amaca hizmet etmektedir.

---

²⁸ “Eger tû hâhi hi der ma’aric-i ulyâ

Hurûf-ı devlet-i tû nakş-ı her nigînbaşed

Be-mülk-i fâni hân memleket bakâ be-taleb

ki pâdişâh-ı cihangîr in çenin bâşed” Bu nazım, eserde 107. dipnotta şöyle açıklanmıştır: “Eğer sen, eriştiğin yüksek derecelerde, devletinin harflerinin her bir yüzük taşına nakış olmasını istersen, bu ölümlü mülkte, gözünü aç, ölümsüz ülkeyi iste. Zirâ memleketler alan padişahın böyle olması gerekir.” Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 30.

²⁹ Benzer bir yorum için bkz. İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, 75.

Sonuç

Osmanlı klasik döneminin siyaset düşüncesi ve siyaset kavramlarının net şekilde yansıdığı çalışmada incelenmiş iki eserde padişah/sultan telakkisine bakıldığı zaman her ikisinde benzer hususlara dikkat çekildiği görülmüştür. Genel olarak Osmanlı padişahının adaletle hükmeden, raiyyetine karşı cömert ve adaletli uygulamalarıyla herkesi bulunduğu sınıfta kabiliyetine göre tutmasını bilen, başka bir ifadeyle içtimai düzeni sağlayan vasıflara sahip olduğu ve olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu vasıflarıyla padişah mutlak otoritenin, bölünmez, bir hâkimiyetin sahibi olarak görülmektedir. Her iki eser de kendilerinden önce yazılmış ahlak ve siyaset kitaplarından (Tusî, Farabi, Devvanî gibi...) mülhem fikirleri dile getirmişlerdir. Öyle ki her iki Osmanlı müverrihi tarafından bu türden ahlak ve siyaset düşünürlerinin fikirlerine atıfta buldukları, eserlerinde açıkça zikredilmiştir. XV. yüzyıl tarihçisi Tursun Beğ, imparatorluğa geçiş aşamasında inşa edilen yönetim sistemin en önemli unsuru olan sultan imajının tanımlaması ihtiyacını duymaktadır. Buna bağlı olarak, padişahın mevcudiyetinin neden mutlaka gerekli olduğunu dini terminoloji ile birlikte zikrederek aslında dünyevi siyasetin uygulayıcısı padişahın varlığına ve tebaasının ona itaatine şeksiz ve şüphesiz bir meşruiyet anlayışını yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu meşruiyet iddiasını da *es-sultânü zillu'llâhi fi'l arz*³⁰ (sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir) unvanı ile pekiştirmektedir. XVI. yüzyıl tarihçisi Kınalı-Zâde ise imparatorluk düzeninin daha fazla yerleştiği ve padişaha biçilen niteliklere uygun olarak sürdürülebilir cihanşümül devlet anlayışının beklediği sultan imajını irdelemektedir. Böylece, içtimai düzenin sağlanıp memleketin sıhhatinin sağlanmasında gerekli tedbirlerin alınması için kâmil bir padişaha ihtiyacın olduğuna vurgu yapmaktadır. Tursun Beğ, eserini kaleme alırken pratik bir amaca hizmet etmektedir. Tarihçi eserde padişahın varlığının, saltanatın gerekliliğinin, ona itaat edilmesinin ve sadakat gösterilmesinin gerekli olduğunun altını çizerek padişahın vücudunun devletin bekası için gerekliliğine işaret ettiği ve devletten imparatorluğa geçiş sürecinde kurumsallaşma çabalarına meşruiyet zeminini hazırlamaya çalıştığı söylenebilir. XVI. yüzyılda devletin kurumsallaştığı, taşların yerini oturduğu bir dönemin düşünürü olan Kınalı-Zâde Ali'nin ise eserini daha teorik bir biçimde ele aldığı ve Osmanlı siyaset

³⁰ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 15.

düşüncesinin temel kavramları (padişah, padişahın vazifeleri, *daire-i adliye*, *erkan-ı erbaa*, *nizam-ı âlem* gibi...) üzerine daha sistematik ve felsefi bir çalışma ortaya koymuş olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

HASSAN, Ü., *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, haz. Taşkın Takış, Cansu Özge Özmen, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010.

ITKOWITZ, N., *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları, 1997.

İNALCIK, H., “Osmanlı Padişahı”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XIII, sy. 4 (1958): 68-79.

İNALCIK, H., ve Murphey, R., *History of the Mehmed the Conqueror*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1978.

İNALCIK, H., “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. XIV/I (1959): 69-95.

İNALCIK, H., “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adâlet”. *Adâlet Kitabı*. Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, 1-20, Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

İNAN, K., “Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih’in tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı”, *Osmanlı* 8. 293-300, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

KINALI-ZÂDE A. Ç., *Ahlâk-Alâ’î*, çev. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

MAHDÎ, M., *Ibn Khaldun’s Philosophy of History: A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*, London: George Allen and Unwin, 1957.

NEV’Î-ZÂDE A., *Hadîkatü’l-Hakâyi’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik (Şakâ’ik-ı Nu’mâniyye ve Zeyilleri)*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

ROSENTHAL, E.I.J. *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*. (terc.) Ali Çoksu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

OKUMUŞ, E., “Osmanlılar’da Siyasal Bir Kurum olarak Adalet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, sy. 5, (2005): 45-51.

ÖZCAN, A., “II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 2 (2013): 141-153.

TADAŞI, S., “Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi: Osmanlı Sosyal Düşünce Tarihinin Bir Yönü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi* 14, sy. 4 (1987): 373-396.

TULUM, M., “Dursun Bey”. Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*, 10: 6-7, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Tursun B., *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

UNAN, F., “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, 106-115, Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

Berlin Türk Şehitliği ve Mezar Taşları

Alaattin Uca*

Ahmet Hamdi Can**

ORCID: 0000-0002-4211-6744

ORCID: 0000-0002-1767-9481

Öz

Almanya’da resmi olarak yapılan ilk Türk Mezarlığı Osmanlı Devleti’nin Berlin (Prusya) Elçisi Giritli Ali Aziz Efendiye aittir. Daha sonra Muhammet Esat Efendi, Rahmi Efendi, Rasim Efendi ve Aziz Ağa gibi diğer elçilik görevlilerinin de cenazeleri bu mezarlığa defnedilmiştir. Bu mezarlık 1798-1863 yılları arasında Almanya’da vefat eden görevliler için yapılmıştır. 1863’te Almanya bu mezarlığın başka bir yere naklini istemiştir. Osmanlı Devleti bu isteği kabul edince mezarlık 1866’da bugünkü yerine taşınmıştır. 1867’de Sultan Abdülaziz yeni mezarlığa bir abide yaptırmıştır. Bu abidede bulunan beş levhaya eski mezarlığa defnedilmiş olan elçilik görevlilerinin ve bir öğrencinin mezar taşı bilgileri yazılmıştır. I.Dünya Savaşında yaralanan bazı Türk askerleri tedavi için Berlin’e gönderilmiş ve bunlardan bazıları orada şehit olmuştur. Şehitler buraya defnedilince mezarlığın adı şehitliğe dönüşmüştür. Ayrıca Ermeniler tarafından şehit edilen Talat Paşa, Bahattin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey de buraya defnedilmiştir. Berlin’de vefat eden Türklerin yanı sıra Türk olmayan diğer Müslümanların mezarları da burada bulunmaktadır. Bu makalede Berlin Türk Şehitliğinin tarihçesi ve şehitlikte yer alan abide ve mezar taşları üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Berlin, Türk şehitliği, Şehitlik abidesi, Mezar taşları**Gönderme Tarihi:** 25/07/2019**Kabul Tarihi:**22/09/2019

* Doç.Dr., ,Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü E-posta: alaattinuca@kmu.edu.tr

** Dr. Öğrt. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Karaman, E-posta: ahamdican@kmu.edu.tr

Tombstones and Berlin Turkish Martyrdom

Alaattin Uca

Ahmet Hamdi Can

ORCID: 0000-0002-4211-6744

ORCID: 0000-0002-1767-9481

Abstract

The first Turkish cemetery officially built in Germany belongs to the Ambassador of Ottoman Empire in Berlin (Prussian), Giritli Ali Aziz Efendi. Later on, the other embassy employees such as Muhammet Esat Efendi, Rahmi Efendi, Rasim Efendi and Aziz Ağa were also buried in this cemetery. This cemetery was built for the officers who died in Germany between 1798-1863. In 1863, Germany requested the transfer of this cemetery to another location. When the Ottoman State accepted this request, the cemetery was carried to its present location in 1866. In 1867 Sultan Abdülaziz built a monument in the new cemetery. The tombstone data of the embassy officers and a student who were buried in the previous cemetery were written on the five plaques in this monument. Some Turkish soldiers wounded in World War I were sent to Berlin for treatment and some of them got martyred there. When the martyrs were buried here, the name of the cemetery was changed into a martyr. Talat Pasha, Bahattin Şakir Bey and Cemal Azmi Bey who were killed by Armenians were also buried here. The tombs of other non-Turkish Muslims, as well as the Turks who died in Berlin, are also here. In this article, the history of Berlin Turkish Martyrdom and the memorial and tombstones in the martyrdom are examined.

Keywords: Germany, Berlin, Turkish Martyrdom, Martyrdom Monument, Tombstones

Received Date: 25/07/2019

Accepted Date: 22/09/2019

Турецкие кладбища и надгробия в Берлине

Резюме

Открытие первого официального кладбища в Германии принадлежит послу Османской Империи в Берлине (Пруссии) критянину Али Азизу Эфенди. Позднее на этом кладбище были похоронены другие сотрудники посольства, такие как Мухаммет Эсат Эфенди, Рахми Эфенди, Расим Эфенди и Азиз Ага. Это кладбище было открыто для захоронения работников, умерших в 1798-1863 годах. В 1863 году Германия потребовала перевести это кладбище в другое место. В 1966 году Османское Государство приняло это требование и перенесло его на нынешнее место. В 1867 году Султан Абдюльазиз поставил памятник в новом кладбище. На этом памятнике были написаны имена пяти сотрудников посольства и одного студента, похороненных в старом кладбище. Во время Первой Мировой войны, некоторых турецких солдат отправляли в Берлин на лечение, некоторые из них умирали здесь. Так, как здесь часто стали хоронить солдат, кладбище превратилось в воинское кладбище. Талат-паша, Бахаттин Сакир-бей и Джемаль Азми-бей, которые были убиты армянами, также были похоронены здесь. Помимо турков, умерших в Берлине, на кладбище есть могилы и других мусульман, не турков. В этой статье была проанализирована история турецкого кладбища в Берлине и памятников и надгробий находящихся в этом кладбище.

Ключевые слова: Германия, Берлин, турецкое кладбище, памятники на кладбище, надгробия

Получено: 25/07/2019

Принято: 22/09/2019

Giriş

Berlin'deki Türk şehitliği Neuköln semtinde Colombiadamm Caddesindedir. Şehitliğin giriş kapısı bu caddeye açılmaktadır. Şehitlik, Almanya'da yaşayan Türkler için olduğu kadar diğer Müslümanlar için de büyük önem taşımaktadır. Burada Türkler başta olmak üzere çok sayıda Müslümanın mezarları yer almaktadır. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında kurulan diplomatik ilişkilerden dolayı Berlin'e gönderilen elçilik görevlilerinden orada vefat edenlerden bazılarının mezarları bu şehitlikte bulunmaktadır. Bu mezarlar şehitliğin kuruluşuna vesile olmuştur. Ayrıca yakın tarihimizin önemli simalarından Sadrazam Talat Paşa buraya defnedilmiştir. Talat Paşa, 1874 yılında Edirne'de doğmuştur. Edirne Askeri Rüştiyesini bitirmiştir. Edirne Posta ve Telgraf İdaresinde çalışmış ayrıca bazı okullarda Türkçe öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Fransızca ve Rumca öğrenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde aktif görevlerde bulunmuştur. Bu yüzden tutuklanmış daha sonra serbest bırakılmıştır. Selanik'e sürgün edilince orada 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuştur. Bu cemiyet II. Meşrutiyetin ilanında etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra Talat Paşa'nın Cemiyet içindeki etkisi daha da artmıştır. 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanununun çıkarılmasında ve uygulanmasında Cemiyetin ünlü liderlerinden biri ve Dâhiliye Nazırı sıfatıyla önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı tarihinde sadrazamlığa getirilen ilk mebus olmuştur. Mondros Mütarekesinden sonra diğer ünlü İttihatçılarla birlikte yurtdışına çıkarak Almanya'nın başkenti Berlin'e gitmiştir. Burada 15 Mart 1921 tarihinde Ermeniler tarafından şehit edilince, Berlin Türk Şehitliğine defnedilmiş ancak sonradan naaşı İstanbul'a nakledilmiştir.¹ İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Bahattin Şakir Bey'in mezarı da bu şehitliktedir. Bahattin Şakir Bey, 1874 yılında doğmuştur. 1896'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Askeri Tıbbiyedeki öğrencilik yıllarından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyetinin aktif üyeleri arasında yer almıştır. Tıp Fakültesine muallim muavini olarak görevlendirilmiş ve 1901 yılında geleceğin veliahdı Yusuf İzzettin Efendi'nin özel tabipliğine tayin edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi ve Yusuf İzzettin Efendi'yi Cemiyete bağlama faaliyetleri Sultan II. Abdülhamit tarafından tespit edilince Erzincan'a sürülmüştür. Erzincan'dan kaçarak Paris'e gitmiş ve II. Meşrutiyetin ilanına kadar orada Ahmet Rıza Bey ve diğer arkadaşlarıyla beraber Cemiyetin Paris Şubesinde faaliyet göstermiştir. Meşrutiyet ilan edildikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Cemiyetin yayın organı Şura-yı Ümmet gazetesinin imtiyaz sahipliği görevini üstlenmiştir. 31 Mart Ayaklanması ve ardından Adana'da yaşanan Ermeni olayları ile ilgili ithamlarla karşılaşmıştır. O dönemde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı pek çok iç ve dış gelişmelerde aktif rol

¹ M. Şükrü Hanioglu, "Talat Paşa (1874-1921) Osmanlı Sadrazamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul: TDV Yay., 2010, 502, 503.

oynamıştır. 1913 yılında Teşkilat-ı Mahsusa'nın siyasi bölüm şefi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetinin genel merkez üyeliğine getirilmiştir. I.Dünya Savaşında bizzat cephede ve mücadelenin içinde yer almıştır. Bu savaşta Teşkilat-ı Mahsusa görevleri doğrultusunda hareket etmiştir. Üçüncü Ordu karargâhında bulunmuştur. Ermenilerin Ruslarla işbirliğini önlemeye çalışmış, Ermeni ve Rus kuvvetlerine karşı yürütülen mücadelede aktif görev almıştır. Emrindeki kuvvetlerle Oltu, Artvin ve Ardahan'da kontrolü sağlamıştır. Enver Paşa komutasındaki düzenli ordunun Sarıkamış'ta başarılı olamaması üzerine doğu cephesinde çöküş başlamış bu sefer de çekilişi organize etmiş, sivil halkın zarar görmemesi için faaliyetlerde bulunmuştur. Tehcir Kanununun çıkarılmasında sorumluluğu olduğu iddia edilmiştir. Mütarekenin imzasından sonra yurtdışına çıkma kararı alan İttihat ve Terakki Cemiyetinin üst düzey liderleriyle birlikte o da Almanya'ya gitmiştir. Orada faaliyetlerini sürdürürken 16-17 Nisan 1922 gecesini yanında bulunan Cemal Azmi Bey ile birlikte Berlin'de Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Cenazesi Berlin Türk Şehitliğine defnedilmiştir.²İttihatçılığıyla ünlü Trabzon eski valisi Cemal Azmi Bey de bu şehitliğe defnedilenler arasındadır. Cemal Azmi Bey, 1868 yılında Arapkir'de doğmuştur. 1891'de Mülkiye mektebinden mezun olmuştur. Çeşitli okullarda öğretmenlik ve çeşitli kazalarda kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur. Kosova merkez kazası kaymakamlığı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuştur. Siverek, Bolu ve Rize'de mutasarrıf olarak görev yapmıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında yaklaşık 4 yıl Trabzon Valiliği görevini yürütmüştür. Teşkilat-ı Mahsusa'ya gereken desteği vermiş, toplantılarına katılmıştır. Ruslar Erzurum'u işgal edip Trabzon'a kadar geldikten sonra Ordu'ya geçmiştir.³ İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kendisine verilen emirleri uygulamakla suçlanmıştır. Birçok Ermeninin onun emriyle öldürüldüğü, Ermenilerin mallarının gasp edildiği iddialarına maruz kalmıştır.⁴ Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra o da İttihat ve Terakkinin ünlü liderleriyle birlikte yurtdışına çıkarak Berlin'e gitmiştir. 16-17 Nisan 1922 gecesini Bahattin Şakir Bey ile birlikte şehit edilmiştir. Onun cenazesi de Berlin Türk Şehitliğine defnedilmiştir.⁵ Talat Paşa 1921 yılında Dr. Bahattin Şakir ile Cemal Azmi Beyler de 1922 yılında Ermeniler tarafından Almanya'nın başkenti Berlin'de şehit edilmiştir.⁶ Yirminci yüzyılın başlarında yaşanan bu gelişmelerden sonra aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya ile Türkiye ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır.1960'lı yıllardan sonra başlayan iş gücü göçüyle birlikte Almanya'ya gelen ve burada vefat eden Türk işçileri, onların çocukları ya da diğer yakınlarından Türkiye'ye nakli mümkün olmayanların da bu

² Dr. Bahattin Şakir Bey hakkında daha fazla bilgi için bkz: Alaattin Uca, *İttihad ve Terakki liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey*, Konya: Kömen Yayınları, Nisan 2015, 1, 2; Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2007.

³ İsmail Hacifettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdare Dergisi*, sy. 435 (Haziran 2002): 248-251, 259, 260.

⁴ Uğur Üçüncü, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2006, 7.

⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemal_Azmi_Bey(23. 05. 2019).

⁶ Mehmet Bicik, *Ermeni Terörü Soykırım Yalanı*, Ankara: Tutku Yayınevi, Şubat 2015, 238.

şehitliğe defnedildiği anlaşılmaktadır. Berlin Türk Şehitliğini tanıtan ve ekler kısmında fotoğrafı görülen anıtsal yapıda⁷ yer alan yazıda şehitlikle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

“TÜRK ŞEHİTLİĞİ

Berlin’de ikinci Türk Mezarlığı olarak 1866 yılında Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuştur. 1798’de tesis olunan ilk Türk kabristanındaki mevtalar buraya taşınmışlardır. Mezarları nakledilen, Prusya’da Osmanlı Sefiri iken 29 Ekim 1798’de vefat eden devlet adamı, şair ve tasavvuf eri Giritli Ali Aziz Efendi ile diğer dört merhum adına 1867 yılında kurulan abide 1988’de Berlin Senatosu tarafından Diyanet İşleri Türk-İslâm Birliğinin işbirliği ile tamir edilmiştir. 1920/21 yıllarında şehitliğin ihyasında Osmanlı Büyükelçiliği eski imamı Hafız Şükrü Efendi’nin büyük emeği geçmiştir. Caminin yapımı ve şehitliğin bugünkü durumu Berlin’de çalışan Türk işçisinin eseridir.”

Söz konusu anıtsal yapıda bu ifadelerin Almanca yazıldığı şu metin de bulunmaktadır:

“DER TÜRKISCHE FRIEDHOF

Wurde als zweite türkische Begräbnishstätte Berlin’s 1866 zur Regierungszeit des sultans Abdül Aziz eingeweiht. Die auf dem 1798 eingerichteten ersten Türkenfriedhof bestattet gewesenen Toten wurden hierher überführt. Das im Jahre 1867 für den Staatsmann, Dichter und Mystiker Ali Aziz Efendi aus Kreta, verstorben am 29. Oktober 1798 als osmanischer Botschafter in Preussen, und die zusammen mit ihm hierher überführten weiteren vier Verstorbenen errichtete Monument ist im Jahre 1988 durch den Senat von Berlin in Zusammenarbeit mit der Türkisch-Islamischen Union der Anstalt für Religion restauriert worden. Um die Erneuerung des Friedhofes hat sich 1920/21 der ehem. Imam der osmanischen Botschaft, Hafız Şükrü Efendi, verdient gemacht. Die Moschee und die heutige Gestalt des Friedhofes ist das Werk der türkischen Arbeitnehmerschaft Berlin’s.”

2.Şehitliğin İlk Oluşumu

Şehitlikte bulunan anıttaki yazıdan da anlaşıldığı gibi Berlin Türk Şehitliği, Osmanlı-Prusya diplomasi tarihinin izlerini taşımaktadır. Buraya gönderilen ilk elçilerden birinin vefat etmesi üzerine Almanya’da, Osmanlı mezarlığının yapılması gündeme gelmiştir.17. yüzyılın başlarından itibaren Prusya Prensiği Almanya’da siyasette etkili olmaya başlamıştır.⁸ Bu dönemde Osmanlı-Prusya ilişkileri başlamış fakat 18.

⁷ Bkz: Ek-1, A2, A3, A4.

⁸ Davut Dursun, “Almanya-Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: TDV Yay., 1989, 511.

yüzyılın ikinci yarısında daha çok gelişmiştir. İlk elçi olarak Prusya adına Rexin, 24 Ocak 1755 günü yanında iki refakatçisiyle birlikte Berlin'den hareket ederek aynı yılın Mart ayında İstanbul'a gelmiştir. İlk gelişinde umduğunu bulamayan Rexin ülkesine dönmüş ama 1757 yılının Ocak ayında tekrar İstanbul'a gelmiştir. Bu sefer daha iyi karşılanmıştır. 1766 yılına kadar İstanbul'da elçilik görevini sürdürmüştür.⁹ Rexin'in İstanbul'da bulunduğu sırada 1763 yılında Osmanlı Devleti adına Prusya Krallığına bir elçilik heyeti gönderilmiştir.¹⁰ Bu heyetin başına Ahmet Resmi Efendi getirilmiştir. Ahmet Resmi Efendi ve beraberindeki heyet Osmanlı Padişahı III. Mustafa tarafından Prusya Kralı II. Friedrich'e elçi olarak gönderilmiştir. 73 kişiden oluşan heyet, 24 Temmuz 1763 günü İstanbul'dan hareket etmiştir. Ahmet Resmi Efendi'ye talimat bizzat Padişah tarafından verilmiştir. Sefaret heyeti 7 Kasım 1763 günü merasimle Berlin'e girmiştir. Yaklaşık 5 ay burada kalan heyet 20 Nisan 1764 günü Kralın huzuruna çıkarak vedalaşma merasimi yapılmıştır. Ertesi gün Finckenstein tarafından kabul edilen Ahmet Resmi Efendi bir süre daha kalarak 2 Mayıs 1764'te Berlin'den hareket etmiştir.¹¹ Osmanlı Sultanı III. Selim tarafından Prusya Kralı II. Friedrich'e elçi olarak gönderilen Ahmet Azmi Efendi ise 21 Şubat 1791 tarihinde Kral tarafından kabul edilmiştir. Ahmet Azmi Efendi Osmanlı Devleti'nin "Orta Elçi" sıfatıyla Berlin'de oturan elçisi olarak görev yapmıştır.¹² Zira bu dönemde Avrupa devletleri nezdine, üç-dört sene kalmak üzere elçi göndermek usulü benimsenmiştir.¹³

Berlin Türk Şehitliğinin tarihçesi de Osmanlı-Prusya diplomatik ilişkilerine paralel olarak 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır.¹⁴ Osmanlı Devleti 1796 yılında daimi elçi sıfatı ve fevkalâde murahhas orta elçi unvanıyla Giritli Ali Aziz Efendi'yi Berlin'e Prusya hükümeti nezdinde daimî elçi olarak görevlendirmiştir.¹⁵ Ali Aziz Efendi, Girit'in Kandiye şehrinde doğmuştur. Bu nedenle Giritli Ali Aziz Efendi olarak anılmıştır. Osmanlı Devletinin Berlin elçiliğinde daimi elçi sıfatı ve fevkalâde murahhas orta elçi unvanıyla 4 Haziran 1797 tarihinde göreve başladığı tarihten vefat ettiği tarihe kadar Osmanlı Padişahı III. Selim adına Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.¹⁶ Seyyid Mehmet Naili Efendi'nin mazereti nedeniyle Prusya

⁹ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761)", *Uluslar arası İlişkiler* 12, sy. 47 (2015): 117, 122, 126.

¹⁰ İsmet Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, Uşak, 2015, 7.

¹¹ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1985, 81, 83, 89, 90.

¹² Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul: Gürkay Matbaacılık, 1984, 111, 131.

¹³ M. Cavid Baysun, "Ali Aziz Efendi", *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, 154.

¹⁴ Oktay Aslanapa, "III. Sultan Mustafa'nın Berlin Elçisi Ahmet Resmi Efendi İle İlgili Tasvirler", *XV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt. IV, Kısım. IV, Osmanlı Tarihi-D, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2010): 2035, 2036.

¹⁵ M. Orhan Okay, "Aziz Ali Efendi Devlet Adamı, Şair ve Mutasavvıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yay., 1991, 333.

¹⁶ Okay, "Aziz Ali Efendi...", 333.

elçiliği görevine gitmemesi üzerine onun yerine Ali Aziz Efendi görevlendirilmiştir. Padişaha sunulan takdimde Ali Aziz Efendi'nin bu görevi yürütebilecek nitelikte bir kişi olduğu vurgulanmıştır.¹⁷

Aziz Efendi, Berlin sefaretine tayin edilince bu memuriyeti münasebetiyle kendisine verilen unvan konusunda tam bir netlik bulunmamaktadır. Mîr-i mîranlık, beylerbeyilik ya da paşalık payesi verildiği farklı kaynaklarda ifade edilmektedir. Unvanı konusunda netlik olmamasından dolayı masraflarının Prusya Hükümeti tarafından karşılanıp karşılanmamasında tereddütler yaşanmıştır.¹⁸ Bazı kaynaklara göre de Giritli Ali Aziz Efendi Berlin Sefaretine görevlendirildiğinde kendisine “Anadolu Baş Muhasibliği” unvanı verilmiştir.¹⁹ Ali Aziz Efendi, Berlin’de icap eden şekilde alay ile kralın huzuruna kabul olunup, nâme-i hümayunu ve getirdiği hediyeleri takdim etmiştir. Ayrıca kraliçenin meclisine davet edilmiş ve onuruna bir ziyafet verileceği açıklanmıştır.²⁰ Ali Aziz Efendi'nin Prusya Kralının karargâhı olan Berlin’e ulaştığı Padişah’a bildirilmiştir.²¹ Aynı şekilde onun Prusya’daki faaliyetleri zaman zaman payitahta ulaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan bir belgeden Prusya tercümanının reisülküttap ile görüştüğü sırada Osmanlı Sefiri Ali Aziz Efendi’den bahsettiği, onun vasıtasıyla Osmanlı Devletinin Prusya Kralına gönderdiği hediyelerden memnun oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgede Osmanlı Devletiyle Prusya arasındaki dostluğun daimi olduğuna da dikkat çekilmiştir.²² 4 Haziran 1797 tarihinde göreve başlayan Ali Aziz Efendi 27 Ekim, bazı kaynaklara göre de 29 Ekim 1798’de vefat edince dönemin şartları gereği cenazesi Türkiye’ye nakledilememiş ve Berlin’de defnedilmesi için girişimde bulunulmuştur.²³ Berlin Sefiri Ali Aziz Efendi'nin vefat ettiğinin Prusya elçisi tarafından beyan edildiğine dair, Beç Elçisi İbrahim Efendi'nin Padişah’a gönderdiği tahrirde Ali Aziz Efendi'nin hicri 1213 yılı Cemaziyelevvelinin onsekizinci günü vefat ettiği yazılmıştır.²⁴ Bu tarih miladi 28 Ekim 1798 tarihine denk gelmektedir.²⁵

Cenazenin bir Hıristiyan mezarlığına gömülmesi uygun bulunmamış ve parası ödenmek şartıyla yer arayışına girilmiştir. Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm’in de katkılarıyla bugünkü Tempelhofer Feldmark Hasenhaide bölgesinde uygun bir yer satın alınarak Ali Efendi'nin naaşı buraya defnedilmiştir.²⁶

Berlin’de görevi başında ölen ve orada defnedilen Ali Aziz Efendi'nin ölümü ve defin işlemleri Alman Berlinische Nachrichten gazetesine göre şöyle gerçekleşmiştir:

¹⁷ B.O.A;C. HR, 122-6092, Belge Tarihi: H-29-12-1255; B.O.A;HAT, 205-10689, Belge Tarihi: H-19-05-1211.

¹⁸ Baysun, “Ali Aziz Efendi”, 154.

¹⁹ H.Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yuluğ Tekin Dizgi, Uluğ Bey Film ve Kutluğ Han Tasarlama) Merkezinde baskıya hazırlanmıştır, (basım yeri ve tarihi yoktur), 19.

²⁰ B.O.A;HAT, 233-12993, Belge Tarihi: H-29-12-1255.

²¹ B.O.A;HAT, 177-7815, Belge Tarihi: H-29-12-1209.

²² B.O.A;HAT, 185-8676, Belge Tarihi: H-29-12-1212.

²³ Mehmet Yavuz, “Berlin’de Türk İslam Mimarisi”, *Sanat Dergisi*, sy. 14, (2008): 87.

²⁴ B.O.A;C. HR, 111-5523, Belge Tarihi: H-19-01-1212; B.O.A;HAT, 221-12267, Belge Tarihi: H-27-01-1212.

²⁵ Tarih çevirme kılavuzu, [http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/\(01.07.2019\)](http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/(01.07.2019)).

²⁶ Okay, “Aziz Ali Efendi...”, 333.

“29 Ekim 1798 tarihinde kabine nazırlığına gelen, dil bilmeyen bir sefaret hizmetlisi, büyükelçi Ali Aziz Efendi'nin vefat ettiğini, her iki sefaret tercümanının da hasta olduklarını, imaeen, bildirmiş, yapılan soruşturma, haberin doğru olduğunu, Türk sefirinin Ephraim Sarayında vefat ettiğini teyit etmiştir...

Bura hanedanı nezdindeki Türk sefiri Ali Aziz Efendi, sabahleyin henüz tam afiyet üzere iken, dün öğlene doğru 49 yaşında olduğu halde nüzuldan vefat etmiştir. Kendileri Candia (Girit) adasından doğumlu olup ilim ve sanatları sadece sevmekle kalmayan, bunlarla gayretle bilfiil meşgul olan, dolayısıyla memuriyetini şerefle ifa eden ve herkesin takdirini kazanmış bir zat idi...

Burada vefat etmiş bulunan Türk sefiri Ali Aziz Efendi'nin cenazesi mevcut durumlar ve Müslüman kanunlarının âmir olduğu acilliğin imkân verdiği çapta Salı günü öğle saatlerinde Türk adetlerine göre defnedilmiştir. Peygamberin kanunu definin acilen yapılmasını emreder. Şöyle ki sabahın erken saatlerinde ölen bir Türkün güneş batmadan önce veya öğleden sonra vefat etmişse en geç ertesi sabah toprağa verilmesi gerekir. Bu kaideye ve diğer hükümlere uyularak Hallesches Tor (Halle Kapısı) önlerinde Rollberg tepelerinin berisinde Tempelhof düzlüğünde yerleşik bir defin arazisi satın alınarak derhal gerekli taş kümbet örülmüştür. Ruhun terk etmiş olduğu naaş tahtadan fakat bol sırmalı bir kumaşa büründürülmüş tabut, altı atın çektiği, yeşil çuha ile kaplanmış mütevazı bir araba ile söz konusu mezarlığa götürülmüştür...”²⁷

H. Ahmed Schmiede'nin adı geçen gazeteden yaptığı tercümeyle göre bundan sonra şu gelişmeler yaşanmıştır: “İzdihamı önlemek için arabanın önünde altı süvari yol açmıştır. Arabanın üstünde tabutun sağ ve solunda, sefirin iki hizmetçisi, ellerinde rendelenmiş sandal ağacının közlenmekte olduğu madeni buhurdanlar tutmuştur. Cenaze arabasını sefirin hizmetçileri yürüyerek, oğlu ise tercüman ve diğer erkânla birlikte iki faytonla takip etmişlerdir. İmam tabir ettikleri Türk ruhanisi, sefirin buraya geldiği tarihten kısa bir süre sonra vatana döndüğünden, sefirin oğlu, tabut kabre indirilirken bir yardımcı ile beraber Kur'an'a göre mutad olan duaları okumuşlar. Sırmalı kumaş tabutun üstünden kaldırıldıktan sonra mevta, normal ufki bir vaziyet üzere ve gün doğu istikametine, yani Peygamberin medfun olduğu Mekke²⁸ şehrine müteveccihen toprağa verilmiştir. Mezarın üzerine küçük kubbeli bir yapı yapılacağı öğrenilmiştir. Dönüş yolunda sefirin oğlu, akın akın gelen halka sadaka olarak para dağıtmıştır.”²⁹

Cenaze merasimini anlatan gazetede Aziz Efendi'nin kabrinin üzerine kümbet yapıldığı yazılmış ardından da kubbeli bir yapının düşünüldüğü vurgulanmıştır dolayısıyla bu hususta çelişkili ifadeler yer verilmiştir.³⁰

Alman basınında ölümü bu şekilde yankı bulan Aziz Efendi'nin edebiyat ve tasavvufla ilgilendiği, Muhayyelât ve Vâridât adlı eserlerinin yanı sıra çoğu tasavvufla alakalı şiirlerden meydana gelen küçük bir yazma Divan'ının bulunduğu da bilinmektedir.³¹

²⁷ Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 27.

²⁸ Hz. Peygamber Mekke'de değil Medine şehrinde medfundur. İslam toplumlarında cenazelerin Mekke'ye yönlendirilerek defnedilmesi kible kavramıyla ilgilidir. Burada ya bir tercüme hatası ya da Alman gazetecilerin bilgisizliği göze çarpmaktadır.

²⁹ Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 27.

³⁰ Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 27.

Daha sonra 28 Nisan 1804 tarihinde vefat eden Osmanlı elçiliğindeki görevlilerden Muhammet Esat Efendi'nin cenazesi de Aziz Efendi'nin cenazesinin bulunduğu bu yere defnedilmiştir.³² Esat Efendi'nin elçilikte maslahatgüzar olarak görev yaptığı hem arşiv belgelerinden hem de şehitlik abidesindeki levhadan anlaşılmaktadır.³³

Başka defin olmayınca zamanla mezarlık yeri kaybolmuştur. Mezarlar kaybolduğuna göre kümbet ya da kubbeli bir yapının da yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 1836'da bu mezarlar bir köylü tarafından tesadüf eseri bulunmuş yine Prusya Kralı III. Friedrich'in de destekleriyle mezarların yeniden yapılması kararı verilmiştir. Bu düzenlemeden sonra Osmanlı elçiliğinde görevli Kâtip Rahmi Efendi, tahsildeyken vefat eden Rasim Efendi ve Hariciye görevlisi Aziz Ağa sırasıyla 1839, 1853 ve 1854 yılında vefat ettiklerinde onlar da bu mezarlığa defnedilmiştir.³⁴1856'da bu mezarlığın genişletilmesi kabul edilmiş duvarları ve kapısı yapılarak yeniden düzenlenmiştir. 1863 yılına gelindiğinde Prusya makamları buraya askeri bir kışla yapılacağı gerekçesiyle Türk mezarlığının naklini talep etmiştir. Osmanlı Devleti ile Prusya Krallığı arasında sağlanan karşılıklı mutabakat sonucunda Colombiadamm Caddesinde hâlâ mevcut olan Prusya askeri mezarlığının yanındaki alan Türk Mezarlığı olarak tahsis edilmiştir.³⁵ Başka bir ifadeyle bugün Türk şehitliğinin hemen yanında bir Alman Mezarlığı bulunmaktadır. Bu mezarlığın bir kısmı Türk Mezarlığı olarak ayrılmıştır.

3.Şehitliğin Şimdiki Yerine Nakli ve Gelişimi

Bu yeni tahsis edilen alanın etrafı Osmanlı Devleti'nin masrafları karşılması şartıyla Alman makamları tarafından duvarla çevrilmiş ve görkemli bir kapı yapılmıştır. Ayrıca içerisine bir bekçi evi ve bir de mescit inşa edilmiştir. Alanın düzenlemesi tamamlandıktan sonra 29 Aralık 1866 tarihinde Osmanlı Devleti ve Prusya temsilcilerinden oluşan bir heyetin katıldığı törenle eski mezarlıktaki cenazelerin yeni mezarlığa nakli gerçekleştirilmiştir. Törene dönemin Osmanlı Elçisi Aristaki Bey de katılmıştır.³⁶Nakil işleminden yaklaşık 1 yıl sonra 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in talebiyle mezarlık içinde bir abide yaptırılmıştır. Sultan Abdülaziz bu abideyi Osmanlı Devleti'nin Berlin Elçiliğinde görevli olanlar ve diğer sebeplerle orada bulunup da vefat edenlerin anısına yaptırmıştır. Abidede yer alan beş levhada Ali Aziz Efendi, Muhammet Esat Efendi, Rahmi Efendi, Aziz Ağa gibi elçilik görevlileri ve Prusya'da tahsildeyken vefat eden Rasim Efendi hakkında bilgi verilmesi bu kanaati güçlendirmektedir.³⁷ Abidede adı geçen kişilerin şehitlik içinde ayriyeten mezar taşları bulunmamaktadır.Sultan Abdülaziz aynı yıl İngiltere, Belçika, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı kapsayan

³¹ Okay, "Aziz Ali Efendi...", 333, 334.

³²Kadri Akkaya, "Mezâristan-ı İslâmî ya da Berlin Şehitlik Câmî Mezârlığı", *Sabah Ülkesi*, sy. 35, (Nisan 2013): 35, 72.

³³ *B.O.A;HAT, 140-5808, Belge Tarihi: H-29-12-1217; Bkz: Ek-5, A8-2.*

³⁴ Akkaya, "Mezâristan-ı İslâmî...", 72.

³⁵ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 10, 11, 13, 22, 27.

³⁶ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 27, 28; Akkaya, "Mezâristan-ı İslâmî...", 73.

³⁷ Akkaya, "Mezâristan-ı İslâmî...", 73.

bir seyahate çıkmış ancak bu seyahat esnasında Berlin Türk Mezarlığı ziyaret edilmemiştir. Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Sultan Vahdettin, Enver Paşa, Mehmet Akif Ersoy'un da aralarında bulunduğu pek çok ünlü kişinin burayı ziyaret ettiği bilinmektedir.³⁸I.Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Almanya'nın müttefik olmasından dolayı cephede yaralanan Türk askerlerinden bazıları tedavi edilmek üzere Berlin Askeri Hastanesine getirilmiş ancak bunlardan bazıları burada şehit olmuştur. Çanakkale'de yaralanan Zeki Memduh Bey ve Süleyman Efendi buna örnek verilebilir.³⁹ Bu şehitler Alman Mezarlığının yanında yeni tahsis edilmiş olan Türk Mezarlığına defnedilmişlerdir. Bu gelişme üzerine Türk Mezarlığı şehitlik olarak anılmaya başlamıştır.⁴⁰I.Dünya savaşı yıllarından Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede şehitlik ile Hafız Şükrü Efendi ilgilenmiştir. 1913 yılında Berlin büyükelçiliğine din görevlisi olarak atanan Şükrü Efendi, 1924 yılında vefat edinceye kadar buranın temizliği, bakım ve onarımı görevini sürdürmüştür. Mezarlık alanının genişletilmesini ve bu günkü kültür evinin yapılmasını da o sağlamıştır.⁴¹

1928 yılında Osmanlı Devletinin Berlin elçisi Giritli Ali Aziz Efendi'nin 190. ölüm yıldönümünde Berlin Senatosu tarafından eski mezarlığın bulunduğu yerin yakınlarında bir anma levhası hazırlanmıştır. Levhada şu ifadeler yer verilmiştir:

“Berliner Gedenk Tafel

Unweit dieser Stelle befand sich von 1798 bis 1866 der türkische Begräbnisplatz. Als erster wurde beigesetzt ALÍ AZÍZ EFENDÍ verstorben am 29. Oktober 1798, osmanischer Botschafter in Preussen, Minister des Kaiserlichen Diwans, oberster Schatzmeister von Anatolien, als Schriftsteller Wegbereiter der türkischen Moderne. Sein Buch “Muhayyat” (Phantasien) ist das erste im westlichen Stil verfasste Werk der türkischen Literatur.”⁴²

Berlin anma levhası diye adlandırılan bu levhada, buraya yakın bir yerde 1798 ile 1866 yılları arasında Türk mezarlığının bulunduğu, ilk olarak burada Prusya'da Osmanlı Büyükelçisi olduğu halde 29 Ekim 1798'de vefat eden Divan-ı Hümayun nazırlarından Anadolu Başmuhasibi Ali Aziz Efendi'nin defnedildiği, kendisinin “Muheyyalat” (Hayaller) isimli kitabının Türk edebiyatında Batı üslubunda yazılan ilk eser olduğu vurgulanmıştır.⁴³ Böylece eski mezar yerinin Almanlar tarafından unutulmadığı ve değer verildiği anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman politikalar değişim göstermiştir.

³⁸ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 38.

³⁹ Akkaya, “Mezâristan-ı İslâmî...”, 72.

⁴⁰ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 50.

⁴¹ Akkaya, “Mezâristan-ı İslâmî...”, 73; Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 54.

⁴² Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 40.

⁴³ Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 40.

1938 yılında Berlin şehir planında yapılan değişiklik ve yol genişletme çalışmaları kapsamında Türk şehitliğinin Osmanlı Devleti döneminde yapılmış görkemli kapısı yıkılmış, duvarların yeri değişmiştir.⁴⁴

1945 yılı sonlarında ise Berlin, Müttefiklerin işgaline uğramıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ve işgal yıllarında abide ve mezar taşlarının bir kısmı tahribata uğramıştır. Bu sorunlu dönemden 1960'lı yıllarda Türk işçilerinin Almanya'ya gelişine kadar geçen sürede Berlin Türk Şehitliğinin bakımını Hafız Şükrü Efendi'nin akrabası olan iki hanım ücretsiz ve gönüllülük esasına dayalı olarak yapmıştır.⁴⁵

4.Şehitlik Camii'nin Yapılışı

1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşmasıyla Türk işçileri çalışmak için Almanya'ya gelmeye başlamış, eski ve yeni Türk mezarlıklarının bulunduğu çevreye yoğun bir Türk nüfus yerleşmiştir. Bölgeye yerleşen Türkler, 1985 yılından itibaren şehitliğin imarıyla daha çok ilgilenmeye başlamıştır. O yıl Türk Şehitliği içine 18 metre yüksekliğinde bir minare yaptırılmış ve şehitlik içindeki mevcut binalarda Cuma namazı dâhil toplu ibadet edebilme imkânına kavuşulmuştur.

1999 yılında Şehitlik içinde bugünkü camiinin inşasına başlanmış ve camii 2004 yılında bitirilerek ibadete açılmıştır. Caminin mimarı Muharrem Hilmi Şenalp'tır.⁴⁶ Şehitlik Camii, Osmanlı mimarisinin izlerini taşımaktadır.⁴⁷ 27 Şubat 2015 tarihinde de Kültür evi yeniden düzenlenerek hizmete girmiş, daha sonra Camii Derneği tarafından Şehitlikteki bazı eski mezar taşları özellikle Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin mezarları ve şehitlik duvarları ve giriş kapısı mermer ağırlıklı olmak üzere yenilenmiş ve şehitlik bugünkü görünümüne kavuşmuştur.⁴⁸

Yakın döneme kadar Almanya'daki Türk işçilerinden bir kısmının cenazeleri bir süre daha Türk Şehitliğine defnedilmiştir. Bu arada cenazelerin Türkiye'ye nakli için de tedbirler alınmış ve bu işi organize eden teşkilatlar kurulmuştur. Dolayısıyla diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya'ya defin işlemleri de azalmıştır. Türk vatandaşları orada vefat eden yakınlarının cenazelerini imkânlar ölçüsünde daha çok Türkiye'ye getirmeyi tercih etmektedir. Ama orada defnedilenler de vardır. Ancak günümüzde tarihî mezarlık tamamen dolmuştur ve ihtiyacı karşılayamamaktadır. Yeni definler azda olsa şehitliğin bitişiğindeki Alman

⁴⁴ Yavuz, "Berlin'de Türk İslam Mimarisi", 88; Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 50.

⁴⁵ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 54.

⁴⁶ Akkaya, "Mezâristan-ı İslâmî...", 72.

⁴⁷ Yavuz, "Berlin'de Türk İslam Mimarisi", 90.

⁴⁸ Özadam, *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, 57, 59.

Mezarlığının Müslümanlara ayrılan bölümüne yapılmaktadır. Ancak yakın bir gelecekte Almanya’da özellikle Berlin’de Türkler için yeni bir mezar yeri ihtiyacının ortaya çıkması muhtemeldir.⁴⁹

5.Şehitlikten Yapılan Nakiller

Berlin’de 1921 yılında Ermeniler tarafından düzenlenen suikast sonucu şehit edilip buradaki şehitliğe defnedilen Talat Paşa’nın mezarı 1943 yılında Türkiye’ye İstanbul’da Hürriyet-i Ebediye Tepesi’ne nakledilmiştir.⁵⁰ Tunus’un ünlü simalarından Muhammet Bach Hamba da burada medfûn iken, 1968 yılında naaşı Tunus’a götürülmüştür.⁵¹ I.Dünya Savaşında Çanakkale’de yaralanan ve Berlin’de tedavi görürken şehit olan Zeki Memduh Bey ve Süleyman Efendi’nin mezarları da 1976 yılında Türkiye’ye getirilmiştir.⁵²

Berlin Türk Şehitliğinden Türkiye ve diğer İslam ülkelerine bazı cenazelerin nakli gerçekleştirilmiş olsa da günümüzde bu mezarlıkta Türklerin yanı sıra İran, Pakistan, Arap, Afgan, Kırım, Filistin, Mağrip, Türkistan, Kazak ve Sudan uyruklu pek çok Müslümanın mezarı bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Berlin Türk Şehitliği “Mezâristan-ı İslâmî” adıyla da anılmaktadır.⁵³

6.Berlin Türk Şehitliğindeki Abide ve Mezar Taşları

Sultan Abdülaziz’in yaptırdığı abide dışında Berlin Türk Şehitliğinde yaklaşık 150 civarında mezar taşı bulunmaktadır. Abide ve taşların kolay tasnif edilebilmesi ve haklarında yapılacak açıklamaların mesnet kazanabilmesi için taşlar yazılarına göre tarafımızdan gruplara ayrılarak her gruba bir simge verilmiştir. Abide üzerinde bulunan levhalar Arap alfabesiyle yazılmıştır. Dolayısıyla abide ve şehitlik ile ilgili resimler ve levhalar “A” harfiyle simgelendirilmiştir.

Mezar taşları da benzer bir tasnife tabi tutulmuştur. Taşlardan bazıları yalnızca Arap veya Fars alfabesiyle yazılmıştır. Bu gruba da “AF” simgesi verilmiştir. Bazıları da Arap veya Fars alfabesinin yanı sıra Latin alfabesiyle yazılmıştır. Yani aynı taş üzerinde hem Arap veya Fars alfabesi hem de Latin alfabesiyle yazılmış yazılar bulunmaktadır. Bu gruptaki taşlara da simge olarak “AFL” harfleri verilmiştir. Bazı taşlar ise yalnızca Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bunların simgesi olarak da “L” harfi belirlenmiştir. Ayrıca hiç yazısı olmayan ve yazısı olup da zamanla okunmaz hale gelmiş, tahribata uğramış taşlar da şehitlikte yer almaktadır ki bunlar da “YTO” harfleriyle simgelendirilmiştir. Ayrıca her gruptaki taşlara kendi aralarında 1’den başlamak suretiyle

⁴⁹ Akkaya, “Mezâristan-ı İslâmî...”, 75.

⁵⁰ Hanioglu, “Talat Paşa (1874-1921) Osmanlı Sadrazamı”, 503.

⁵¹ Muhammet Bach Hamba, Türk kökenli bir ailede doğmuştur. Cezayir-Tunus halkının bağımsızlığını savunmuştur. 27 Aralık 1920’de Berlin’de ölmüştür. Kardeşi Ali Bach Hamba da Tunus’un bağımsızlığı için mücadele etmiştir. İstanbul’da uzun süre yaşamış ve Teşkilat-ı Mahsusa içinde görev almıştır. (https://en.wikipedia.org/wiki/Mohamed_Bach_Hamba(10. 06. 2019); Serpil Sürmeli, “Nuri (Killigil) Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*1, sy. 1 (2012): 147, 148).

⁵² Akkaya, “Mezâristan-ı İslâmî...”, 72, 75.

⁵³ Akkaya, “Mezâristan-ı İslâmî...”, 72, 75.

birer numara verilmiştir. Taşlar üzerinde bulunan Arap ve Fars alfabeleriyle yazılmış yazılar günümüz alfabesine aktarılırken diğerlerinden ayrılabilmesi için italik yazı stiliyle yazılmıştır.

Mezar taşı, ölenin yerini, kim olduğunu ve vefat tarihini göstermek amacıyla dikilen taş ya da şahide olarak tanımlanmaktadır. Mezar taşları genelde bir başucunda bir de ayakucunda olmak üzere iki taştan oluşur. Bu taşlar baş taşı ve ayak taşı olarak da adlandırılır.⁵⁴ Berlin Türk Şehitliğindeki mezarlarda yalnızca baş taşı bulunmaktadır. Ayak taşı hiç yoktur. Mezar taşları geçmişle aramızda bir bağ, bir köprü ve bazen de bir nasihat ya da duadır.⁵⁵ Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarında bunların hepsini görmek mümkündür. Ama bu mezarlığın gurbet elde olması, farklı kültürlerin bir araya gelmesi ve yabancı kültürün yani Alman kültürünün hâkimiyet alanında bulunması taşların diğer mezarlıklardaki taşlardan biraz farklılık göstermesine sebep olmuştur.

6.1.Berlin Türk Şehitliği Abidesi

1867 yılında Sultan Abdülaziz'in fermanıyla Alman Mimar Gustav Voigtel tarafından tasarlanan abide aynı zamanda Türk-Alman dostluğunun bir simgesi olarak düşünülmüştür. Sekizgen planlı kaide üzerinde yükselen bu anıt sütun iki renkli terakotadan imal edilmiştir.⁵⁶ Berlin Türk Şehitliği Abidesi bir ana kaide üzerinde şekillenmektedir.⁵⁷ Bu ana kaidede kare biçiminde sekiz adet levha bulunmaktadır. Bu levhalardan 5 tanesi dolu, 3 tanesi boştur. Dolu levhalardan dört tanesinde o dönemde Osmanlı Devleti'nin Berlin Elçiliğinde görev yaparken orada vefat eden kişiler birinde ise o dönemde Prusya'da tahsildeyken vefat eden bir kişi hakkında mezar taşı bilgileri yer almaktadır. Bu levhalarda yer alan yazılar mermer üzerine zemin oyma metodu ile yazılmıştır. Ana kaidenin üzerinde yine sekizgen olmak üzere bir ara kaide mevcuttur. Ara kaide üzerinde de levhalar vardır ama bu levhalar ana kaidenin aksine alan daraldığı için olsa gerek dikdörtgen bir biçim almıştır. Ara kaidedeki levhalarda yazı olmayıp süsleme tercih edilmiştir. Ara kaidenin üzerinde yine sekizgen şekilde obelisk yer almaktadır. Obelisk desenli minare görünümü vermektedir. Obeliskin üzerinde de bir hilal bulunmaktadır.⁵⁸ II. Dünya Savaşında yapılan saldırılardan etkilenen abide savaştan sonra onarılmıştır. En son 1987 yılında Berlin Senatosu'nun sağladığı kaynakla restore edilmiştir.⁵⁹

⁵⁴ Hüseyin Muşmal-İbrahim Kunt-Mustafa Çetinaslan, "Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesindeki Türbelerde Yer Alan Mezar Taşları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 35 (2014): 171, 174.

⁵⁵ Mehmet Top, "Hakkari'deki Osmanlı Devri Mezar Taşları", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2002): 1291.

⁵⁶ Yavuz, "Berlin'de Türk İslam Mimarisi", 88.

⁵⁷ Abidenin resmi için bkz: Ek-4, A8.

⁵⁸ Yavuz, "Berlin'de Türk İslam Mimarisi", 88.

⁵⁹ Akkaya, "Mezârîstan-ı İslâmî...", 73.

Abidede yer alan Arap alfabesiyle yazılmış levhaların⁶⁰ Türk alfabesine aktarılmış hali şöyledir:

<i>Devlet-i 'Âliyye-i Osmaniyye'nin Prusya Devleti Nezdinde fevkalâde muraahhas orta elçisi olduğu halde terk-i dağdağâ-i cihân eden Ali Azîz Efendî⁶¹ Sene 1213 Hicrî</i>	<i>Saltanât-ı Seniyye-i Osmâniyye'nin esbak Berlîn maslahatgüzârı merhûm Muhammed Es'ad Efendî⁶² Sene 1219</i>
A8-1	A8-2
<i>Berlîn Sefâret-i Seniyyesi esbak sırkâtibi Merhûm Rahmî Efendî⁶³ Sene 1255</i>	<i>Prusya'da tahsilde iken Ames Kasabasında irtihâl-i dâr-ı bekâ eden Merhûm Râsim</i>
A8-3	A8-4

⁶⁰ Abidede yer alan Arap alfabesiyle yazılmış levhaların orijinal görüntüleri için bkz: Ek-5: A8-1, A8-2, A8-3, A8-4, A8-5.

⁶¹ Ali Aziz Efendi, 4 Haziran 1797-29 Ekim 1798 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefiri olarak görev yapmış ve orada vefat etmiştir. Onun Almanya'da vefat etmesiyle Berlin Türk Şehitliğinin oluşumu başlamıştır (Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, 23, 25).

⁶² Osmanlı Devleti'nin Berlin Maslahatgüzârı Esat Efendi'nin Berlin'de vefat ettiğinde borcu olduğu ve Prusya'nın bu borcu talep ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Söz konusu borcun darphane-i amire tarafından ödenmesi ve ondan sonra da Esat Efendi'nin oradaki eşyasının bu tarafa celbinin mümkün olabileceği yazıyla Padişaha bildirilmiş ve onay istenmiştir (B.O.A;HAT, 140-5808, *Belge Tarihi: H-29-12-1217*).

⁶³ Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgede Rusya'nın Berlin elçisi tarafından verilen ziyafette Rahmi Efendi'nin Prusya Kralına takdim edildiği Sefir Mehmet Kâmil Paşa'nın kısmen şifreli tahriratından anlaşılmaktadır (B.O.A;HAT, 950-40829, *Belge Tarihi: H-11-03-1254*).

<i>Sefîr-i sâbık Kemâl Efendî</i> <i>Hazretlerinin</i> <i>Dâiresi Ağa (larından)</i> <i>Merhûm Azîz Ağa</i> <i>Sene</i> <i>1261</i>	
A8-5	

6.2.Arap - Fars Alfabetiyle Yazılmış Mezar Taşları

Berlin Türk Şehitliğinde abidenin yanı sıra Arap ve Fars alfabeleriyle yazılmış müstakil mezar taşları da bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan taşların sayısı 25'tir. Bu taşların ana yapı malzemesi mermer ve kolay işlenebilir taşlardır. Ayrıca betondan yapılmış mezar taşları da bulunmaktadır. Taşlar genel olarak dikdörtgen şeklinde olup yarım daireli kemer, dilimli kemer ve düz dikdörtgen kesitleriyle birbirinden farklılık göstermektedir. Bu bölümde Arapça ve Farsça yazılmış ifadelerin yanı sıra Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ifadeler de yer almaktadır. Bunların günümüz alfabesine aktarımı şu şekildedir:⁶⁴

<i>Huve'l-hayyu'l-bâkî</i> <i>el-Merhûme Hamîde bint-i Ğulâm Ceylânî Hân</i> <i>Afġân</i> <i>12 Hazîrân 1928-13 Tişrîn-i evvel 1950</i>	<i>Ve mâ tedrî nefsun bieyyi ardin temûtu⁶⁵</i> <i>Hunâ darîhâ</i> <i>Mecdî el-Kâvkacî vulide fî Hamâ senete 1923 ve</i> <i>tuvuffiye senete1941</i> <i>ve</i> <i>Nizâr el-Kâvkacî vulide fî Berlîn19 Mâyis senete 1916</i> <i>tuvuffiye senete 1916</i>
AF-1	AF-2

⁶⁴ Bu mezar taşlarının orijinal görüntüleri için bkz: Ek-6, AF1-25.

⁶⁵ Lukmân Sûresi, 34. Ayet: Hiç kimse nerede öleceğini bilemez.

<i>Fedâyi menâfi 'i-i vatan Muhammed Nebî Hân</i> <i>Muhassıl-ı Afğân</i> <i>Ki be 25 Gavs 3 senete 1302 be omr 22</i> <i>Der Berlîn fovt şud</i>	<i>Men mâte ğarîben fe kad</i> <i>Mâte şehîden</i> ... <i>Hüseyn ... Tibrîzî Efendî burada</i> <i>Vedî'a-i rahmet-i rahmân kılınmıştır</i>
AF-3	AF-4
<i>Fa'tebirû yâ ûli'l-epsâr⁶⁶</i> ... <i>1919</i>	<i>Allah</i> <i>Gumân medâr ki in hâk-i tîre cây-i tûest</i> <i>Tûcây der dil-i yârânu dûstân dârî</i> <i>Âramgâh-i Ahmed Alî Gaffârî (Ferhân)</i> <i>Ferezned-i Âğâ Hân</i> <i>Tevellud 1261-fovt 1315</i> <i>Hûrşîdî</i>
AF-5	AF-6
<i>Zerğûne cân dohterin A.C. Serdâr</i> <i>Muhammed Na'im Hân</i> <i>Vezîr-i Me'arif-i Afğânistân</i> <i>Ki be sinn-i çehâr mâhegî be rûz-i yekşenbe</i> <i>18 Mâh Desember 1938 be Charite Berlîn</i> <i>Be ma'sumiyet in dunyâ râ pedrûd gufte</i>	<i>Âramgâh-ı</i> <i>Merhûm mihek-i zemân hâne hâhî âğâ-yi</i> <i>Huseyn Alî Hân-ı Zâb Sefîr-i Îrân der Berlîn</i> ..... <i>1917</i>
AF-7	AF-8
<i>Makbere-i</i> <i>Merhûm Seyyid Hamza Hatîbu'l-Memâlik</i> <i>Veled-i Seyyid Takî Tibrîzî est ki pes ez tay-i 63 sâl</i>	<i>Huve'l-hayyu'l-bâkî</i> <i>Hâzâdarîhu'l-merhûm Şucâ'u'd-devle Hân Afğân</i> <i>15 tişrîn-i sâni 1944</i>

⁶⁶ Haşr Sûresi 2. Ayet: Ey akıl sahipleri ibret alın!

<i>merâhil-i zindegâni der taht-i mu'âlece ez merez-i seratân der guzešt</i> <i>25 Ramazân 1342 evvel-i mâh-i mah 1924</i>	
AF-9	AF-10

<i>Abbâs-i cevân ki zîr-i îh hâkestî</i> <i>Rûheş zikudurât-i cihân pâkestî</i> <i>A'zây-i cevânân-i behaî heme râ</i> <i>Ender ğam-i û dû dîde nemnâkestî</i> <i>'Abbâs necl-i asġar nahl zibâġ-ı meylân</i> <i>Ez şehri-i 'işk ber best ruht sefer be Âlmân</i> <i>Tâ merhemî gozared ber zahm-i gerden-i hîş</i> <i>Berdâġ-i dil berîzed âbî zivesl-i ihvân</i> <i>Lâkin be hukm-i takdîr-i ber aks re'y u tedbîr</i> <i>Begozâşt dâġ-i firkat ber kalb-i dûst dârân</i> <i>Târîh-i ân çil u çehâr ba'd ez hezâr u sîsed</i> <i>Hem sîz deh şeb u rûz refte zimâh-ı şa'bân</i> <i>Be gozeşt bîst u şîş sâl ez yek hezâr u nohsed</i> <i>Vez fevriye şîş u bîst ez karn-i ibn-i insân</i> <i>Der gurre-i cevânî hengâm-i kâmrânî</i> <i>Ender diyâr-i ġurbet bispord cân becânân</i>	<i>Tanhâ Câvîd Hûd est</i> <i>vah ki her geh ki sebze der bustân</i> <i>Bidemîdî çi hoş şudî dil-i men</i> <i>Bigzer ey dost tâ ve vakt-i behâr</i> <i>Sebze binî demîde ez gil-i men</i> ...
AF-11	AF-12
<i>Huve'l-hallâku'l-bâkî</i> <i>el-maġfûr ilâ rahmeti'l-ġafûr Vehrâvî</i> <i>ed-Duktûr Mahmûd Lebîb Muharrem Bek ibnu</i> <i>Muharrem Muhammed Bek rûhuna el-fâtîha</i>	<i>Denizlili mühendis</i> <i>Merhûm Muhammed</i> <i>Tevfik Beġin</i> <i>Rûhuna fâtîha</i> <i>9 Rebî'u'l-evvel 1320</i>
AF-13	AF-14

<i>Bismillâhirrahmânirrahîm</i> <i>Li'l-lezîne ahsenû fî hâzihi 'd-dünyâ haseneten</i> <i>ardu'l- lâhi vâsi 'atun innemâ yuveffa 's-sâbirûne</i> <i>ecrahum biğayri hisâbin⁶⁷</i> <i>Aramgâh-ı Saîd Azfar Hân veled-i Muhammed</i> <i>Hüseyn Hân Tâlibu'l- 'ilm-i Afğân-i kavmî seyyid</i> 1325 <i>Ki be sin 19 sâlegî der râh-i hidmet-i vatan-i azîz</i> <i>hûd târih</i> <i>Yevm-i Cuma 23 Muharremu'l-harâm sene 1344- 14</i> <i>agest sene 1925 vefât yâft</i>	<i>Huve'l-hayyu'l-lezî lâ yemûtu</i> <i>Merhûm Serhend Ahmed Alî Hân-i zind</i> <i>Reîs-i tanzîmiyey-i Âzerbâyçân</i> <i>Târih-i tevellud 7 mârs sene 1890 vefât 17 desâMBER</i> 1920
AF-15	AF-16
<i>Aramgâh-ı ğurbet-i Hânum-i Muhammed Emîn Hân</i> <i>Vezîr-i muhtâr-ı Afğânistân der Berlîn ki be târih-i</i> <i>28 zu'l-kadeti'l-harâm 1327 h. vefât gerdîd</i>	<i>Şehid râh-ı terakkî-yi vatan Dîn Muhammed Hân</i> <i>Tâlibu'l-ilm-i Afğân ki be 22 mizân sene 1302</i> <i>Be omr-i 23 der Berlîn foyt şod</i>
AF-17	AF-18
<i>Ârâmgâh-i</i> <i>Merhûm Âğâ Mîrzâ Alî...</i> <i>Mahlûkî numâyende-i meclis-i Îrân</i> ..... 1313 <i>Mutâbık 25 Ovt 1934</i>	..... <i>... merhûm Hâcî Ömer...</i> .....
AF-19	AF-20
<i>Medfen</i> <i>... Rebâba hânum sabiyye merhûm âgâ</i>	<i>Mezâr-i 'Âliye-i Hânum-i sebiyye-i merhûm Hâc Rîdâ</i> <i>Kalîhân nuvvâre-i sadr İsfahânî ... bimerez-i seretân</i> <i>...gozeşt</i>

⁶⁷ Zumer Süresi 10. Ayet: Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.

... . 28 Âvrîl 1920 9 Şabân 1338	3 Jânviye 1924 28 Receb 1343 <i>Govs ki rûh-i herîden nîst merâ</i> <i>În bolbol mestûr gefes nîst merâ</i> <i>Yârân u berâderân merâyâd koned</i> <i>Reftem seferî ki âyeden nîst merâ</i>
AF-21	AF-22
<i>Huve 'l-bâkî</i> <i>Subhâne 'l-hayyi 'l-lezî lâ yemûtu</i> <i>Berlinde ... tahsilde mesmûmen</i> <i>Vefât eden ...</i> <i>... merhûm mîrâlây ....bey</i> <i>Rûhuna Fâtiha</i> <i>Vefâti</i> <i>Doğumu</i> 27 zu'l-ka'de 1336 1258 Eylûl 1918 1918	<i>Huve 'l-hayyu 'l-bâkî</i> ...
AF-23	AF-24
<i>Kâle 'l-lâhu te 'âlâ 'azze ve celle</i> <i>Yevme lâ yenfa 'u mâlun ve lâ benûnu</i> <i>Îllâ men eta 'l-lâhe bikalbin selîm</i> <i>Terk-i dağdağa-i hayât eden vatanından</i> <i>Mehcûr felâketzededir Selânikli ...</i> <i>Îhsân Efendî...</i> <i>Îhvân...</i> <i>Saloniki</i> <i>... Berlin</i>	

AF-25	

6.3.Arap - Fars ve Latin Alfabesiyle Yazılmış Mezar Taşları

Bu bölümdeki mezar taşlarında Arap ve Fars alfabesinin yanında Latin alfabesi de kullanılmıştır. Taşlarda yer alan ifadeler şöyledir:⁶⁸

Dr.Bahâddin Şakir İttihad ve Terakki Cemiyeti Üyesi Doğumu: İstanbul – 1874 Ermeni Teröristlerce Şehadeti - 1922 <i>Doktor Bahâuddîn Şâkir</i> <i>İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti âzâsı</i> <i>Doğumu: İstanbul 1874</i> <i>Ermenî tedhîşcilerce şehâdetî: 1922</i> Mitglied Des Komitees Für Einheit Und Fortschritt Geb. 1874 In Istanbul Ermordet Am 17. April 1922 Durch Armenische Terroristen Ruhuna el-Fatiha	Cemal Azmi Bey Eski Trabzon Valisi Doğumu: Arapgir (Malatya) – 1866 Ermeni Teröristlerce Şehadeti - 1922 <i>Cemâl 'Azmi Bey</i> <i>Eskî Trabzon Vâlisî</i> <i>Doğumu: Arapgir- 1866</i> <i>Ermenî tedhîşcilerce şehâdetî: 1922</i> Ehemaliger Gouverneur Von Trabzon Geb. 1866 In Arapgir (Malatya) Ermordet Am 17. April 1922 Durch Armenische Terroristen Ruhuna el-Fatiha
AFL-1	AFL-2
<i>el-Bekâu' li'l-lâhi</i> <i>Kabru'l-merhûm</i> <i>Zuheyр Muhammed el-'Aselî</i> Stud. Arch. Zuheir M. Asali	<i>Fî zimmeti 'l-lâh</i> Hier Ruht Geliebt Und Unvergessen Baba Hossein 2. 2. 1890 – 6. 6. 1955

⁶⁸ Bu grupta yer alan mezar taşlarının orijinal görüntüleri için bkz: Ek-7: AFL1-37.

Geb. 25. 5. 1933 In Jaffa Gest. 7. 10. 1958 In Berlin.	
AFL-3	AFL-4

<i>Hu-Allah</i> Enayatullah Majzub (İnayetullah Meczub) 1902 – 1937	<i>Ârâmkâh-ı</i> <i>Merhûm Seyyid ‘Abdu’l-Huseyn Seccâdî</i> <i>Danişcû</i> 1292-1317 1913-1938		
AFL-5	AFL-6		
<i>Huve’l-hayyu’l-bâkî</i> <i>Kâle’l-allâhu te’âlâ</i> <i>Ve mâ tedrî nefsun bieyyi erdin temûtu</i> <i>Hâzâ darîhu</i> <i>el-Merhûm Abdurrahîm bin Muhammed es-</i> <i>Sibâ’î</i> <i>Vulide fî Beyrût Sûriyâ senete 1896</i> <i>İntekale ilâ rahmetihî te’âlâ fî Leyzin Sıvayzâ</i> (<i>Leyzin- Switzerland</i>)	<i>Kabrî ve mâ</i> <i>bî kad cerâ</i> <i>ve’l-yevme</i> <i>ebrânî’l-</i> <i>berâ</i> <i>ve’r-ham</i> <i>‘izâmen fi’s-</i> <i>serâ⁶⁹</i> <i>Haltet an</i> <i>und schaut</i> <i>mein grab,</i>	<i>el-Merhûm</i> <i>Muhammed</i> <i>Süleymân</i> 1929-1878 Mohamed Soliman 1878 – 1929 Martha Soliman Geb. Westphal	<i>Kif ve ‘tebir</i> <i>yâ men terâ</i> <i>Bi’l-ems-i</i> <i>kuntu</i> <i>nazîrekum</i> <i>Kul Rabbenâ</i> <i>altif binâ⁷⁰</i> Gestern noch war ich wie ihr, Bittet Gott,

⁶⁹Farklı mezar taşlarında görülen anonim bir şiirdir. Bkz: Rızkullah b. Yûsuf b. Abdullah Şeyhu, *Mecâni’l-edeb fî hedâiki’l-Arab*, cilt. II., Beyrut: Mat-ba’atu’l-Âbâi’l-Mesû’iyyîn, 1913, 34.

⁷⁰ Yukarıdaki şiirin devamıdır.

<i>18 Nisân senete 1925</i> Hier ruht in Gottes Friedeh Abdel Rahim Sibaei Geb. in Beyrouth Syrien 1896 Gest. in Leysin Schweiz 18. April 1925	Heute liege Ich in kühler erde.	5.6.1885- 3.12.1952	dass er hab erbarm' mit mir.
AFL-7	AFL-8		

<i>Huve'l-bâkî</i> <i>Vefâtında derîn bir hüzn ile hüsn-i ...</i> <i>İmâm Şükrî Efendî⁷¹ vâsıl-ı dârî'n-na'îm oldu.</i> (1341) <i>Sâbık Osmanlı sefâret imâmı iken bu</i> <i>kabristanı yeniden ...</i> <i>ve ihyâ ve fuce'ten Berlîn'de irtihâl-i dâr-ı</i> <i>bekâ eden merhûmun...</i> <i>Vilâdeti 16 Eylûl 1871 Ünye vefâtı 7 Mart</i> <i>1924 Berlîn</i> Hier ruhet im festen Glauben an Gott mein lieber Mann, Bergeistlicher der Türkischen Botschaft u. Gründer des Mohamedanischen Friedhofs Hafiz Schükri geb. zu Üniyeh 1871 gest. zu Berlin 1924 im folgte seine Frau Nuriha Schükri AFL-9	<i>Âramgâh-i Fazlullâh ....</i> <i>Merhûm ..... ki der târîh-i</i> Ami Sepahi Soudmand Gestorben Am 12. Jul 19 5 AFL-10

⁷¹ Hafız Şükrü Efendi Almanya'daki Türk elçiliğinin imamı olarak görev yapmıştır. Oradaki Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olmuştur. Bu faaliyetlerinden biri Livâ el İslâm Dergisinde şöyle yer almaktadır: “Berlin’de oturan İslâm ailelerinden birçoğu Kadir gecesini hakikaten müminane geçirdiler. Talat Paşa merhumun haremi Hanımefendi, İslâm şehitleri ve bu meyanda zevci ve merhum Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin ruhlarına ithaf olunan hatim-i şerif duasına birçok aileleri davet etmişti. Pek sevimli imamımız Hafız Şükrü Efendi o güzel ve etkili sesiyle İslâm şehitlerine rahmet, İslâm milletlerine selamet, İslâm mücahitlerine ve askerlerine kuvvet duasını ederken cemaatten yükselen “amin” sesleri ruhların derinliklerinden kopuyordu...” (Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey*, c. 2, 617).

<i>İnnâli 'l-lâhi ve innâ ileyhi râci 'ûn⁷²</i> <i>Merkad-ı merhûm Abdulazîz</i> <i>Hân Afğân veled-i ğulâm Heyder hân meşhûr</i> <i>be Sipeh sâlâr Çerhî tevellud 1311 h. Kamerî</i> <i>vefât 1381 h. kamerî</i> Abdul Aziz Khan Afghan 1892 - 1962	<i>Huvel 'l-ğafûr ....</i> <i>Ey ki ber mâ bogzarîd âmen keşân</i> <i>Ez ser-i ihlâs elhamdî bihân</i> <i>Încâ hâbgâh-i merhûm Alihân-i Kâviyânî</i> <i>Kazvinî est ki</i> <i>Takrîbender şest u penc sâlegî ez merez-i sil</i> <i>derguzeşt</i> <i>10 Şa 'bân 1343</i> <i>6 März 1925</i>
AFL-11	AFL-12
<i>Kâle 'l-lâhu Te 'âlâ fi 'l-hadîsi 'l-kudsî</i> <i>Lâ ilâhe illallâhu hisnî ve men dehalde hisnî</i> <i>Emine min 'azâbî</i> <i>Vefât benûr-i âlem-i rabbânî Mîrzâ Fazl 'alî</i> <i>Ağa müctehid-i Tibrîzî Îrânî in 'Âlim-i</i> <i>samâdânî ve 'ârif-i subhânî Hâcî Mîrzâ</i> <i>Abdülkerîm Mollâbâşî-yi Âzerbâyecân tâb-ı</i> <i>serâ humâ der şeb-i çârşenbe ... mâh-i</i> <i>cemâdiye 'l-evvel sâl-i hezâr u sîsed u sî yunoh</i> <i>hicrî mutâbik-i nohm-i mâh-i fevriye hezâr u</i> <i>nuhsed u bîst u yek</i> <i>Miladî</i> 1921 1339	<i>Ey Yaşâyân</i> <i>Türkiye istihlâs ve istiklâl harbinde</i> <i>kumandanlardan Büyükelçi Kemalettin</i> <i>Sâmî Paşa Hazretlerinin ma 'iyetinde büyük</i> <i>fedakârlıkla çalışan sadâkat ve hamiyetle</i> <i>bir timsâl-i hüsn Değirmencioğlu Ankaralı</i> <i>Tevfik Râşid Efendî⁷³</i> <i>Burada medfûndur</i> <i>Tevellüdü 1901</i> <i>Vefatı 1926</i> <i>27. Dezerember</i> <i>1926.</i>
AFL-13	AFL-14

⁷² Bakara Sûresi 156. Ayet: Biz Allah'a aidiz ve muhakkak O'na döneceğiz.

⁷³ Mezar taşındaki ifadeye göre Tevfik Raşit Efendi, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın maiyetinde çalışmış kişilerden biridir. Kemalettin Sami Paşa ise Kurtuluş Savaşı komutanlarından. Ayrıca Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasını sağlamıştır. 1924-1934 yıllarında Berlin'de büyükelçilik görevinde bulunmuştur. O da 1934 yılında Berlin'de vefat etmiş ancak naaşı İstanbul'a getirilmiştir.

<i>İnnâli 'l-lâhi ve innâ ileyhi râci 'ûn</i> Hier schläft Mein lieber Mann, unser guter Vater Der Kaufmann Nasib Galimoff 31. 1. 1893 – 27. 3. 1959	<i>Huve 'l-bâkî</i> <i>Zeyneb 'Înâyet Sirâc</i> Z. E. Seraj 19 Receb 1330 - 3 Receb 1378 <i>Kâbil</i> <i>Berlin</i> 5. July 1912 – 13 January 1959 ..... Afghanistan .....
AFL-15	AFL-16
<i>İnnâli 'l-lâhi ve innâ ileyhi râci 'ûn</i> Jsmail Mihoğlu geb. 1. 12. 1917 gest. 5. 4. 1959	<i>Merhûm Mes 'ûd 'Arûzî</i> Massud Arouzi 15. 5. 1899 - 3. 11. 1955
AFL-17	AFL-18
<i>Huva 'l-lâhu</i> Hakan Kavza Ruhuna Fatiha D. 1969 Ö. 1974	<i>Cemîl Âğâzâde</i> Hier scläft Mein lieber, unvergesslicher Mann Djamil Ağazade 12. 1. 1892 – 13. 12. 1953
AFL-19	AFL-20
<i>Huva 'l-bâkî</i> Atilla Ön D. 14. 06. 1972	<i>el-Merhûm</i> <i>Muzaffer Zeynel</i> Muzaffer Zainal

Ö. 25. 09. 1972	geb. 15. 9. 1918 in Bağdad gest. 1. 9. 1956
AFL-21	AFL-22
<i>Bismillâhirrahmânirrahîm</i> <i>Merhûm Alî Herovî mutevellid bender Pehlevî</i> <i>1915 dânişcû-yi rişte-i zovb âhen vefât</i> 16/3/1942 Ali Herovi 24. 3. 1915 16. 3. 1942	<i>Bismillâhirrahmânirrahîm</i> Şennur Doğru D. 5. 7. 1972 – Ö. 11. 12. 1972
AFL-23	AFL-24
Hier schläft gelieben und unvergessen Dr. Abbas Afschar + 5. 8. 1950 <i>Fî zimmeti 'l-lâhi</i>	<i>Ârâmgâh-ı</i> <i>Şâd revân</i> <i>Abbâs Mîrzâ Farmân Fermâiyân Sâlâr-i</i> <i>Leşker</i> <i>Piser-i Abdu 'l-Huseyn Mîrzâ Fermân</i> <i>Fermâ Tebea-i</i> <i>Îrân Mutevellid Şude der 1267</i> <i>ki 27 Urdibihişt (Mart) 1314 der Berlîn</i> <i>vefât numûde</i> Pr. c .bba. .ırza Salar Laschgar Fa. .n-f . aia 8. 5. 180 1. . 1935

AFL-25	AFL-26
<i>Kâle'l-llâhu Te'âlâ 'Azze ve Celle</i> <i>Eynemâ tekûnû yudrikkumu'l-mevtu⁷⁴</i> <i>Kâle Resûlu'l-lâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem</i> <i>Men mâteğarîben fekad mâte şehîden</i> <i>Kazâen ğâz ile zehirlenerek vefât eden Buhârâ</i> <i>Halk Şûrâlar Cumhûriyetinin⁷⁵ Berlîn Ticâret</i> <i>Heye'ti</i> <i>Âzâsı 'Îzâm Şâh Muhammed Şâh oğlu</i> <i>Vefâtı</i> <i>6 Rebî'u'l-evvel 1341</i> <i>27 Oktober 1922</i>	<i>Huve'l-hayyu'l-lezî lâ yemûtu</i> <i>Der behr şud humây-i 'azîmî ki tâ şevêd</i> <i>Der kâri âb-i nâk huner mend-u kâmyâb</i> <i>Âbeş be ber keşîd çû gevher ki lahze-i</i> <i>Çeşmeş reved ze zahmet-i bed gevherân be</i> <i>hâb</i> <i>Gevher be asl-i hîş hemî bâz geştü mând</i> <i>Der dest-i mâ yekî sadeş-i hâlî-yi harâb</i> <i>Âsûde şud der âb revâneş velîk geşt</i> <i>Der âteşi ğameş ciger-i merdû zen kebâb</i> <i>Ez nâhudâ-yi deryâ târîh-i ğark-i vey</i> <i>Kerdem suâl guft bicûy ez garîk âb</i> <i>1313</i> <i>Homa</i> <i>Azimi</i> <i>18. Juli 1934</i>
AFL-27	AFL-28
<i>Hângâh-i ebedî....</i> <i>Hasanzade</i> <i>Hassanzade</i> <i>8.9. 1902</i>	<i>Agha Ebrahim Kerimzadeh</i> <i>Nediat</i> <i>Tevellüt Eilis 5.8.1885</i> <i>Merhum Berlin 30.6.1943</i>

⁷⁴ Nisâ Sûresi, 78. Ayet: Nerede olursanız olun, ölüm size ulaşır.

⁷⁵ Buhara Halk Şurular Cumhuriyeti, 1920 ile 1925 yılları arasında bağımsız yaşayan daha sonra yeniden Sovyetler Birliği hâkimiyetine alınarak diğer Sovyet Cumhuriyetleri arasında paylaştırılan bir devlettir. Kurtuluş Savaşını desteklemiştir. Atatürk, bu ülkeden gelen heyeti kabulünde yaptığı 07.01.1922 tarihli konuşmada Buhara Halk Şurular Cumhuriyeti'ni dindâş ve kardeş ülke olarak nitelmiş ve iyi ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Mustafa Bıyıklı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, İstanbul: Hiperlink Yayınları: 37, (Ekim 2011), 40).

2.8. 1950	<i>Âgâ İbrâhîm Kerîmzâde Necât</i> <i>Mutevellid 1298 ... (Eilis)</i> <i>Fovt 1322 Berlin</i>
AFL-29	AFL-30
<i>Lâ ilâhe illa 'l-lâhu Muhammedun resûlu 'l-lâhi</i> <i>Kabru 'l-merhûm Abdullah Ahmed Vâlî</i> Abdalla Ahmed Waly Aus Alexandria Geb. 3. 8. 1904 Gest. 27. 4. 1936	.... <i>Vefât 1925 ... Tevellud 1898</i> 1925 1927
AFL-31	AFL-32
<i>Huva 'l-lâhu</i> Jussuf Hanitsch Prejepolye Ruhuna Fatiha D. 1888 Ö. 7. 7. 1969	<i>Hâzâ</i> <i>Kabru 'l-merhûm</i> <i>Mahmûd Abdurrahmân</i> <i>Mevlûd bi 'l-İskenderiyye fî</i> <i>21- 10- 1879</i> <i>Tuvuffiye biBerlîn fî 29- 8- 1926</i> Mahmoud Abdel- Rahman
AFL-33	AFL-34
<i>Kerîme</i> ..... Zehra tuvuffiye şa 'bân.. Ormea Sehra Kaschai 1901 1931	<i>el-Fâtiha</i> Özlem Zengin Do. 10. 5. 1974 Öl. 10. 13. 1974
AFL-35	AFL-36

<i>Ve huve'l-bâkî</i> Nusret Kızı Hülya Akcan Ruhuna Fatiha	
AFL-37	

6.4.Latin Alfabetiyle Yazılmış Mezar Taşları

Türk toplumu Latin Alfabetiyle yazılmış mezar taşları ile daha çok Atatürk tarafından 1928 yılında gerçekleştirilen Harf İnkılâbıyla tanışmıştır. Bu dönemden sonra mezar taşlarında görülen klasik kitabe formu ya tamamen kalkmış ya da bu bölümde daha kolay ifadeler yer almıştır. Ölenin ismi yani adres kısmı yerini korumuştur. Burada da oldukça sadeleşme görülmüştür. Dua kısmı da yerini korumakla birlikte bazen bundan da vazgeçildiği olmuştur. Ölüm ve doğum tarihlerine ise her zaman yer verilmiştir.⁷⁶ Berlin Türk Şehitliğinde Latin Alfabeti ile yazılmış taşlardaki ifadeler şöyle dile getirilmiştir:⁷⁷

Veli Şenol Ruhuna Fatiha Türkiye-Malatya 1926-1966	Arslan oğlu Keskin Özcan R. Fatiha Ö. 1975 3.6.1975	Mas Prasetyo Soeharto Lahir: 14. Djanuari 1931 Bandung/Indonesia Wafat: 18. April 1957	Oberst Djehangir Kazem-Bek 15. 3. 1894 17. 1. 1955
L-1	L-2	L-3	L-4
Murat Tepeli D. 12. 7. 73 Ö. 5. 4. 74 K' Tercan Ruhuna Fatiye	Hüvelbaki Sinan oğlu Nuri Yücel Ruhuna Fatiha D. 23. 7. 1973 Ö. 23. 9. 1973	Ürgüb'lü Süleyman Memiş D. 1925 Ö. 1971 Ruhuna: Fatiha	Hier ruht in Frieden Mein lieber Mann Unser guter Vater Hudadat Agaogli 1874 – 1939
L-5	L-6	L-7	L-8

⁷⁶ Hans-Peter Laquer, "Mezartaşlarında Harf Devrimi", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1989): 1378.

⁷⁷ Bu mezar taşlarının orijinal görüntüleri için bkz: Ek-8, L1-67.

Fatiha Adil Karakaga D. 13. 2. 75 Ö. 15. 2. 75	Hamo Ben Kemal 21. 6. 1902 6. 2. 1952 Unvergessen	Ali. O. Davut Şahin D. 9. 10. 1934. Ö. 19. 7. 1970. Ruhuna Fatiha	Türkiye'nin Kayseri vilayetinden Recep kızı Hikmet'ten doğma Ümran Özhan D Yeri 1938 Ö Yeri
L-9	L-10	L-11	L-12
Hüvelbâki Yalvaç Çetince kasa Yağcı Ailesi Ayşenur Doğumu: 16. 8. 1970 Ölümü: 10. 4. 1973 Ruhuna Fatiha	Gülten Bakir Do. 21. 4. 1940 Öl. 29. 4. 1970 Ruhuna Fatiha Gülten Bakir geb. 21.4.1940 gest. 29.4. 1970	Türkeli Maraş Atna Topal 9. 5. 1971 25. 8. 1971	Ömer kızı Neriman Yılmaz D. 14. 9. 1970. Berlin Ö. 19. 9. 1970 Ruhuna Fatiha
L-13	L-14	L-15	L-16
Akdağ Mehmet Do 9.8.1971 Öl 1.10.1971 Emine Do 9. 3. 1970 Öl 1.10. 1971 Tunceli	Scherli Achmedschin geb 25. 3 1896 Troizki gest 14 2 1958	Schakir Mohamedjanow Ufa-Bersk Jatembei-Auli 17. 10. 1891 . 21. 9. 1941	Mehdi Babazadeh Geb. 14. 5. 1886 in Hamadan Gest. 20. 9. 1946 in Berlin
L-17	L-18	L-19	L-20

Çorlu Ereğlili Mehmet Oğlu Abdullah Ceylan Ruhuna Fatiha D. 10. 1. 1924 Ö. 1. 5. 19..	Dr. B. A. Kureshi M.A. Ph. D. Born in Ghaziabad India Died in Berlin On 31 St. May 1960	Trafik Kazası Murat Kurağ Ruhuna Fatiha D. 25. 1. 953 Ö. 5.3.972	Erzincanlı Yusuf oğlu Ercan Düz R - El Fatiha D. 27. 11. 1970 Ö. 1.1. 1971
L-21	L-22	L-23	L-24
Vedat Çevik Do. 4. 7. 1970 ...	... Rachima Russland ...1920 – 3.2.19..	Braham Ehrene Frankreich ...	... Safar Russland 8.1.1903 25. 2. 19..
L-25	L-26	L-27	L-28
... Türkei 16.8.1910 3.2.19..	... Raia Russland 6.2.1927 3.2. 19.. 1945	Urfalı Abdulrahman Elveren Ruhuna Fatiha D.1907 – Ö. 19. 1. 1975	Rasie Massoud - Ansari Geb. 28. März 1904 Gest. 28. Dezember 1935
L-29	L-30	L-31	L-32
Ali Rıza 1915 – 1935 Ruhuna Fatiha	Sevgili Kızımız Yaşam Pala'nın Ruhuna Fatiha 29.10.1974 – 1. 12. 1974	Hier Ruht Mein Unvergesslicher Gatte Mustafa Tschokay – Bey Ogly + 27. 12. 1941 52 Jahre Alt JOH. 15, 13	Canım Yavrumuz Çiğdem Kersü Ruhuna Fatiha D. 23.9.1974 Ö. 25.9.1974
L-33	L-34	L-35	L-36

Bingöl Ayla 25. 1. 72 14. 8. 75	Merhum Prenses Mehpare Kadjar - Takı 13.3.1894 - 4.7.1989 Merhum Unutulmaz Sevgili Kocam ve Babamız Mehmed Takı Fabrikatör Doğum: Karabağ 31.12. 1878 Ölüm: Berlin 30. 6. 1947	Mansur Takı 23.7.1916 - 3.7.1961	Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyük Elçiliği Müsteşarı Orhan Şemsettin Bey Burada Gömülüdür 1884 1951
L-37	L-38	L-39	L-40

... ...eber mami vater sohn u. schwieger sohn Mehmed Nagmi 10.11.1897 + 30.1.1922 unvergesslich	İlim burçlarına uçarken başı Söndü bu genç güneş sabaha karşı Ey zair şad eyle ruhunu çünkü Her ömrün sonu bak bir mezar taşı Almanyaya tahsile gelmişken 6. IX. 1928 de Bir kaza neticesinde Vefat eden 1909 doğumlu Necati Hakkı Bey	Reşit Torunlar Ruhuna Fatiha D. 1905 Ö. 8.8.1974	Geb. ?1. 3. 19... Gest. 6. 1. 1924
L-41	L-42	L-43	L-44
Sevgili Kocam ve Babamız Hudadat Mum 1887 - 1953	Muhamed Schakir Schaibakoff 15.9.1892 4.5.1935	Sevgili Kocam Mühendis M. Emin Erman 1902 – 1957 Ruhuna Fatiha	Allah Baki İlknur Karadirek Ru. Fatiha 24.10.1973
L-45	L-46	L-47	L-48
Ömer Yağız 3. 6. 972 15. 2. 973 Emine Yağız D. 12. 11. 1974 Ö. 15.12.1974	M. Kemal Açıkalın 1921 - 1957	Zia Hilmi Bey Radiolog Doktor Binbaşı 1894 29 1 Kanun 1931	Alaattin Meriç Ruhuna Fatiha D. 22. 11. 1936 Ö. 2?. 11. 1970 Eskişehir
L-49	L-50	L-51	L-52

M. İsmet Caner 1922 - 1963	Kayserili Hamdi Aykoç Kızı Ayşe Aykoç Ruhuna Fatiha D. 5. 8. 1969 Ö. 7. 6. 1970	Türk ⁷⁸ Oğuz Karaca Ruhuna Fatiha D. 30. 8. 1969 Ö. 28. 8. 1970	Mahmud Mohamed Abdul Ela Geb. Kairo 1884 Gest. 1929
L-53	L-54	L-55	L-56

⁷⁸Şehitlikte etnik anlamda “Türk” kelimesinin geçtiği tek mezar budur. Bu mezar daha yaşını bile doldurmamış yaklaşık 11 aylık bir bebeğin mezarıdır. Mezar taşının alınlık kısmında yukarıya doğru bakan ay-yıldız motif oyma yöntemiyle işlenmiştir.

Hüvel Baki İzzet Kızı Safiye Ünal D. Y. Susurluk D. 23. 5. 1915 Ö. 8. 12. 1975	Biricik Oğlumuz Kemal in Ruhuna Fatiha 20.08.1969-11.1. 1974	T.C. Hariciye Vekaleti Şube Müdürlerinden Ferit Burada Yatıyor Zair ... Hürmetle ... Doğduğu Tarih 15. 2. 1890 Öldüğü Tarih 12. 4. 19?1	Tülin Akyüz 18.11.70 18.1.73 Ruhuna Fatiha
L-57	L-58	L-59	L-60
Halit Oğlu Kaya Sanlı Ruhuna Fatiha D. 8. 4. 1969 Ö. 26. 6. 1969	Sevin Pehlivan Catalca ittaniye D. 24. 1. 1973 Ö. 7. 4. 1973 Ruhuna Fatiha	Turkistan Akman	Ernişah Duman DO. 27.1.74 Öl. 20.9.75 Erzurum Ruhuna Fatiha
L-61	L-62	L-63	L-64
Ömer Osman Akat Ruhuna Fatiha	Sevgili Oğlumuz Kerim Saygılı Ruhuna Fatiha D. 14. 2. 1973 Ö. 21. 3. 1975	Bourada Refik Recep Mahdumu Emin Recep Medfundur Doğumu Sene 1891 Vefatı Tarihi 13 Haziran 1931 dir	
L-65	L-66	L-67	

6.5.Yazıları Tahrip Olan veya Hiç Yazısı Olmayan Mezar Taşları

Bu taşların sayısı 19'dur. Bunların üzerinde herhangi bir kitabe veya yazı bulunmamaktadır. Dolayısıyla tarihi ve kime ait olduğu belli değildir. Bazı taşlarda ise yazı izine rastlansa da yazılar okunamaz hale gelmiştir.

Bu mezarların baş taşlarının büyük bir kısmı dikdörtgen şeklinde ve basit olarak hazırlanmıştır. Bazılarında ise üçgen, oval, kıvrımlı taşlar, sütunlar ve süslemeler dikkat çekmektedir.⁷⁹

7.Değerlendirme⁸⁰

Berlin Türk Şehitliğinde bulunan mezar taşlarının yazımında Arap, Fars ve Latin alfabesi kullanılmıştır. Bazı taşlarda yalnız Arap, bazılarında yalnız Fars bazılarında ise yalnız Latin alfabesi kullanılırken taşların bazılarında Arap alfabesiyle Latin alfabesi veya Fars alfabesiyle Latin alfabesi aynı taşta ortak kullanılmıştır.

Erkek ve kadın mezar taşlarının yanı sıra çocuk mezar taşları da şehitlikte yer almaktadır ki bunların büyük bir kısmı muhtemelen 1960'lı yıllarda Almanya'ya çalışmak için gelen Türk işçilerinin burada vefat eden çocuklarının mezarlarıdır. Çocukların vefat ettiklerindeki yaşları 2 gün ile 5 yaş arasında değişmektedir.⁸¹

7.1.Malzeme ve Teknik

Yörede kolay bulunan malzemelerin mezar taşı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İşlenmesi kolay bir taş türü ile mermer kullanımı daha çok tercih edilirken betondan kalıp kullanılarak yapılan mezar taşları da bulunmaktadır. Taşların ve yazıların bir kısmı yıpranmıştır.

Mezar taşlarındaki yazıların yazımında genellikle zemin oyma ve motif oyma metodu kullanılmıştır.⁸² Ayrıca mezar taşlarının bazıları hazır harflerin mermere yapıştırılması tarzında bazıları da doğrudan boyama yöntemiyle yazılmıştır.⁸³ Bazılarında ise hem zemin oyma hem de harf yapıştırma metodu kullanılmıştır.⁸⁴

7.2.Mezar Tipleri

Berlin Türk Şehitliğinde mezarların en çok göze çarpan özelliği sadece başucu taşının olması ve bu taş esas alınarak çerçevesiz mezar yapısının oluşturulmasıdır. Çerçeveler genelde betondandır.⁸⁵ Başucu taşlarının çoğu mermerden ve kolay işlenebilen taşlardan yapılmıştır. Betondan yapılmış başucu taşları da görülmektedir. Şehitlikteki bazı başucu taşları ise anıt şekline dönüştürülmüştür ki bunların da bazıları taştan bazıları

⁷⁹ Bu gruptaki mezar taşlarının orijinal görüntüleri için bkz: Ek-9, YTO1-19.

⁸⁰Berlin Türk Şehitliğinde bulunan mezar taşlarının değerlendirilmesinde Hüseyin Muşmal ve Mustafa Çetinaslan'ın "Konya İli Beyşehir İlçesi Doğanbey Kasabası Mezar Taşları" adlı makalelerinde izledikleri yöntem kısmen örnek alınmıştır. (Bkz: Hüseyin Muşmal - Mustafa Çetinaslan, "Konya İli Beyşehir İlçesi Doğanbey Kasabası Mezar Taşları", *History Studies*, International Journal of History, (A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan), Volume 6, Issue 3, (April 2014): 255-262.

⁸¹ Berlin Türk Şehitliğindeki çocuk mezarları ve çocukların vefat ettikleri zamandaki yaşları şu şekilde tespit edilmiştir: Ek-7: AFL-19, 5 yaşında; AFL-24, 4 aylık; AFL-36, 8 aylık; Ek-8: L-13, 3 yaşında; L-15, 3 aylık; L-16, 5 günlük; L-17, 1 yaşında; L-24, 2 aylık; L-34, 2 aylık; L-36, 2 günlük; L-49, iki kardeş olup biri 8 aylık, diğeri 1 aylık; L-54, 1 aylık; L-55, 1 yaşında; L-58, 5 yaşında; L-61, 2 aylık; L-62, 3 aylık; L-64, 2 yaşında; L-66, 2 yaşında.

⁸² Zemin oyma metoduna örnek: Ek-7: AFL-21, motif oyma metoduna örnek: Ek-6: AF-14.

⁸³ Hazır harflerin yapıştırılması metoduna örnek: Ek-8: L-22, doğrudan boyama yöntemine örnek: Ek-7: AFL-8.

⁸⁴ Ek-7: AFL-26 ve AFL-28 hem zemin oyma hem de yapıştırma yöntemine örnektir.

⁸⁵ Ek-8: L-43.

mermerden yapılmıştır.⁸⁶ Anıt mezar taşları burayı farklı kılan özelliklerden biridir. Bu anıt tarzı şahide yapımının biraz da bulunulan yerdeki yerli kültürün etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca zaman içerisinde farklı dönemlerde üst üste definlerin yapıldığı görülmektedir.⁸⁷ Bu da muhtemelen yabancı bir ülkede çekilen yer darlığından kaynaklanmaktadır. Bazı mezarlar bir başucu taşı ve bir de kapak taşından oluşmaktadır.⁸⁸ Bunlar da farklılık arz etmektedir. Kapak taşının sanduka biçiminde yapıldığı mezarlar da bulunmaktadır.⁸⁹

7.3.Mezar Taşı Tipleri

Anıt şeklindeki başucu taşlarının dışında kalan taşların hemen hepsi dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Bu taşların üst kısımları ise farklılık göstermektedir. Bazıları üçgen tepelikli⁹⁰ bazıları da sivri kemer tepeliklidir.⁹¹ Ayrıca yarım daire kemer tepelikli⁹² ve dilimli kemer tepelikli⁹³ taşlar da bulunmaktadır. Kısmen üçgen tepelikli ve pahlı olarak düzenlenmiş taşlara da rastlanmaktadır.⁹⁴ Bazı taşlar hem yarım daireli hem dilimli kemerli bazıları hem üçgen tepelikli hem dilimli kemerli olarak yapılmıştır. Dilimli kemerli bazı taşlarda tarağı andıran süslemeler görülmektedir.⁹⁵ Yere paralel olarak yerleştirilmiş yatık dikdörtgen biçiminde yani dikili olmayan yatık başucu taşları da bulunmaktadır.⁹⁶ Bazı taşlar ise bir kaide üzerine oturtulmuştur.⁹⁷ Bunların dışında Türk-İslam mezar taşı kültüründe pek görülmeyen biraz yabancı kültürü anımsatan tarzda kare biçiminde, yere tamamen yapışık taşlar da şehitlikte yer almaktadır. Bu taşların üzerinde “Türkei”, “Frankreich”, “Russland” gibi ifadeler yer almaktadır.⁹⁸

7.4.Süsleme

Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarının büyük bir çoğunluğu sade ve herhangi bir süsleme emaresi göstermezken bazılarında süslemeye önem verildiği görülmektedir. Özellikle anıt şeklinde yapılan başucu taşları başta olmak üzere bazı taşlarda sade mermer ve bazılarında renkli mermer kullanılmıştır. Kaliteli mermer kullanılması bile başlı başına süslemeye önem verildiğine işaret olarak yorumlanabilir. Bunun dışında

⁸⁶ Ek-7: AFL-7, 8, 9, 27; Ek-8: L-35, 38; Ek-9: YTO-14.

⁸⁷ Ek-7: AFL-9; Ek-8: L-38.

⁸⁸ Ek-9: YTO-2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 17.

⁸⁹ Ek-6: AF-13.

⁹⁰ Ek-8: L-66.

⁹¹ Ek-7: AFL-33.

⁹² Ek-8: L-4.

⁹³ Ek-7: AFL-34.

⁹⁴ Ek-8: L-31.

⁹⁵ Ek-9: YTO-6.

⁹⁶ Ek-7: AFL-35.

⁹⁷ Ek-6: AF-17; Ek-7: AFL-14; Ek-8: L-42; Ek-9: YTO-5.

⁹⁸ Ek-8: L-27, 28, 29, 30.

oluşturulan şekiller, kullanılan motifler süsleme faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Şehitlikte hem yapı malzemesiyle hem de işçiliği ile dikkat çeken çok sayıda süslü taş bulunmaktadır.⁹⁹

7.5.Mezar Taşlarındaki Yazılar

Hemen her yerde olduğu gibi Berlin'deki Türk Şehitliğindeki mezar taşlarında da yazılarda genellikle kimlik bilgisi verilirken doğum ve ölüm tarihleri belirtilmiştir. Ayrıca mezarda bulunan kişinin ruhuna dua edilmesi istenmiştir. Bazı yazılarda kişinin ölüm sebebi üzerinde durulmuştur. Bazılarında da yaşayan insanlara ölüm üzerinden mesaj verilmiştir.

7.5.1.Başlangıç (Serlevha), Dua İfadeleri ve Ayetler

Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarında görülen bazı başlangıç ifadeleri şunlardır: *Allah*¹⁰⁰, *Allah bâkî*¹⁰¹, *Âramgâh-i Fazlullâh*¹⁰², *Ârâmgâh-ı Şâd revân*¹⁰³ *Bismillâhirrahmânirrahîm*¹⁰⁴, *el-Bekâu' li'llâhi*¹⁰⁵, *Fî zimmeti'l-lâh*¹⁰⁶, *Hângâh-i Ebedî*¹⁰⁷ *Huve'l-bâkî*¹⁰⁸, *Huvel'l-ğafûr*¹⁰⁹, *Huve'lhallâku'l-bâkî*¹¹⁰, *Huva'llâhu*¹¹¹, *Huve'l-hayyu'l-bâkî*¹¹², *Huve'l-hayyu'llezî lâ yemûtu*¹¹³, *Lâ ilâhe illa'l-lâhu Muhammedun resûlu'l-lâhi*¹¹⁴, *Ve huve'l-bâkî*¹¹⁵.

Dua ifadesi olarak da “*Merhûm*”¹¹⁶, “*el-Merhûm*”¹¹⁷, “*el-Merhûme*”¹¹⁸, “*Hâzâ kabru'l- merhûm*”¹¹⁹ gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

⁹⁹ Ek-6: AF-6, süslü taşlardan biridir. Mavi boyalı zemin üzerine yeşil renkli yazı yazılmıştır. Yazı kısmı ayrıca süslü bir çerçeve içine alınmıştır. AF-13 mermer süsleme sanatının güzel örneklerinden biridir. Ek-7: AFL-1 ve 2, Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Bey'in mezar taşları olup önceden bunlar çok sade bir görünümde basit taş iken sonradan yenileme yapılarak mermer işlemeciliğinin güzel örneklerinden biri haline getirilmiştir. AFL-7'nin yapı malzemesi taştır ama bu mezar taşı da taş işlemeciliği sanatının güzel örneklerindedir. AFL-8, 9 ve 28'de süslü taşlar arasında dikkat çekenlerdendir. Ek-8: L-32 ise hem mermer hem de taş işlemeciliği ile göze hitap etmektedir.

¹⁰⁰ Ek-6: AF-6.

¹⁰¹ Ek-8: L-48.

¹⁰² Ek-7: AFL-10.

¹⁰³ Ek-7: AFL-26.

¹⁰⁴ Ek-6: AF-15; AFL-23, 24.

¹⁰⁵ Ek-7: AFL-3.

¹⁰⁶ Ek-7: AFL-4.

¹⁰⁷ Ek-7: AFL-29.

¹⁰⁸ Ek-7: AFL-9, 16, 21; L-6, 13.

¹⁰⁹ Ek-7: AFL-12.

¹¹⁰ Ek-6: AF-13.

¹¹¹ Ek-7: AFL-19, 33.

¹¹² Ek-6: AF-1, 10, 24; Ek-7: AFL-7.

¹¹³ Ek-7: AFL-28.

¹¹⁴ Ek-7: AFL-31.

¹¹⁵ Ek-7: AFL-37.

¹¹⁶ Ek-6: AF-14; Ek-7: AFL-18; Ek-8: L-38.

¹¹⁷ Ek-7: AFL-8, 22.

¹¹⁸ Ek-6: AF-1.

¹¹⁹ Ek-7: AFL-34.

Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarının bazılarında içerisinde ölüm kavramı geçen veya ölümlerle alakalı görülen ayetlerden bazen tamamı bazen de seçilen bir kısmı yazılmıştır.¹²⁰

7.5.2.Yaşayanlara Yapılan Uyarı

Mezar ziyaretine gelenlere ölümü hatırlatmak, dünyanın geçiciliğini vurgulamak ve buna benzer daha başka sebeplerle uyarılarda bulunmak toplumda sıkça görülen bir durumdur. Berlindeki Türk Şehitliğinde bulunan mezar taşlarında da buna benzer ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Mesela “*Ey Yaşâyân*” serlevhalı mezar taşı bu uygulamaya örnek olarak gösterilebilir.¹²¹ Ayrıca bir diğer mezar taşında yer alan “*İlim burçlarına uçarken başı / Söndü bu genç güneş sabaha karşı / Ey zair şad eyle ruhunu çünkü / Her ömrün sonu bak bir mezar taşı*” şeklindeki ifade bu konuda başka bir örnek teşkil etmektedir.¹²²

7.5.3.Durum ve Sebep Belirtme

Şehitlikteki abidede daha çok resmi ifadeler kullanılarak ölen kişilerin mesleğine ve ölüm sebebine vurgu yapılmıştır.¹²³ Abide dışındaki mezar taşlarının bazılarında ise mezarda bulunan kişinin hayatta iken sahip olduğu durum, bulunduğu konum ya da yaptığı iş belirtilmiştir.¹²⁴ Bazılarında ise ölüm sebebine yer verilmiştir. Mesela Dr.Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin Ermeni terörüne kurban gittikleri mezar taşlarında vurgulanmıştır.¹²⁵ Ayrıca zehirlenme, trafik kazası gibi sebepler de yazılmıştır.¹²⁶

7.5.4.Yer Adları

Berlin Türk Şehitliğinin yabancı bir ülkede bulunması ve sadece Türklerin değil Almanya’da vefat eden ve ülkesine gönderilemeyen bütün Müslümanların defnedildiği bir yer olmasından dolayı mezar taşlarında bulunan yer adları çeşitlilik göstermektedir. Ülke olarak Türkiye¹²⁷, Azerbaycan¹²⁸, Afganistan¹²⁹, Buhara Halk Şuraları Cumhuriyeti¹³⁰, İran¹³¹, Hindistan (India)¹³², Endonezya (Indonesia)¹³³ adları geçmektedir.

Ülke adlarının yanı sıra mezar taşlarında geçen şehir ve kasaba gibi bazı yerleşim yerlerinin adları ise şunlardır: Ankara¹³⁴, Kazvin¹³⁵, Tebriz¹³⁶, Kâbil¹³⁷, Bağdat¹³⁸, Buhara¹³⁹, Eilis¹⁴⁰, İskenderiye¹⁴¹, Bandung¹⁴²,

¹²⁰ Ek-6: AF-2, 5, 15; Ek-7: AFL-11, 27.

¹²¹ Ek-7: AFL-14.

¹²² Ek-8: L-42.

¹²³ Ek-5: A8-1, 2, 3, 4, 5.

¹²⁴ Ek-6: AF-14; Ek-7: AFL-14; Ek-8: L-38.

¹²⁵ Ek-7: AFL-1, 2.

¹²⁶ Ek-7: AFL-27; Ek-8: L-23; L-42.

¹²⁷ Ek-8: L-1, 12, 29.

¹²⁸ Ek-6: AF-13, 16.

¹²⁹ Ek-6: AF-15, 17, 18; Ek-7: AFL-11, 16.

¹³⁰ Ek-7: AFL-27.

¹³¹ Ek-6: AF-19; Ek-7: AFL-13.

¹³² Ek-8: L-22.

¹³³ Ek-8: L-3.

¹³⁴ Ek-7: AFL-14.

Ürgüp¹⁴³, Kayseri¹⁴⁴, Yalvaç¹⁴⁵, Türkeli¹⁴⁶, Tunceli¹⁴⁷, Ufa¹⁴⁸, Hemedan¹⁴⁹, Çorlu¹⁵⁰, Erzincan¹⁵¹, Urfa¹⁵², Susurluk¹⁵³, Çatalca¹⁵⁴, Erzurum¹⁵⁵, Malatya¹⁵⁶.

7.5.5.Fatiha Kalıbı

Mezar ziyaretine gelenlerin fatiha okumalarını hatırlatmak ve teşvik etmek amacıyla mezar taşlarında en yaygın yazılan unsurlardan biri fatiha kalıbıdır. Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarında fatiha kalıbı olarak “*Fâtiha*”¹⁵⁷, “*el-Fâtiha*”¹⁵⁸, “*Ruhuna Fâtiha*”¹⁵⁹, “*R. Fâtiha*”¹⁶⁰ gibi ifadelere rastlanmaktadır. Fatiha kalıbı olmayan mezar taşları da bulunmaktadır.¹⁶¹

7.5.6.Doğum ve Ölüm Tarihleri

Mezar taşlarındaki yazılar vasıtasıyla verilen en yaygın bilgilerden biri de doğum ve ölüm tarihleridir. Berlin Türk Şehitliğindeki abidede bulunan beş levhanın dördünde ölüm tarihi yazılıdır. Bir levhada ise muhtemelen bu tarihin yazılı olduğu kısım tahribata uğramış sonradan onarılırken tarih yazılmamıştır.¹⁶² Abideye göre şehitlikteki en eski mezar taşı Hicri 1213, Miladi 1798 tarihli olup Osmanlı Devleti’nin Prusya Sefiri Giritli Ali Aziz Efendi’ye aittir.¹⁶³ Zaten şehitliğin oluşumu da onun vefatıyla başlamıştır. Şehitlikteki en yeni tarihli mezar ise Miladi 1989 tarihli ikinci defin bir mezardır.¹⁶⁴ Doğum ve ölüm tarihleri hemen her mezar

¹³⁵ Ek-7: AFL-12.

¹³⁶ Ek-7: AFL-13.

¹³⁷ Ek-7: AFL-16.

¹³⁸ Ek-7: AFL-22.

¹³⁹ Ek-7: AFL-27.

¹⁴⁰ Ek-7: AFL-30.

¹⁴¹ Ek-7: AFL-34.

¹⁴² Ek-8: L-3.

¹⁴³ Ek-8: L-7.

¹⁴⁴ Ek-8: L-12.

¹⁴⁵ Ek-8: L-13.

¹⁴⁶ Ek-8: L-15.

¹⁴⁷ Ek-8: L-17.

¹⁴⁸ Ek-8: L-19.

¹⁴⁹ Ek-8: L-20.

¹⁵⁰ Ek-8: L-21.

¹⁵¹ Ek-8: L-24.

¹⁵² Ek-8: L-31.

¹⁵³ Ek-8: L-57.

¹⁵⁴ Ek-8: L-62.

¹⁵⁵ Ek-8: L-64.

¹⁵⁶ Ek-8: L-1.

¹⁵⁷ Ek-8: L-9.

¹⁵⁸ Ek-7: AFL-36.

¹⁵⁹ Ek-6: AF-23.

¹⁶⁰ Ek-8: L-2.

¹⁶¹ Ek-8: L-57.

¹⁶² Bkz: Ek-5: A8-1, 2, 3, 4, 5.

¹⁶³ Bkz: Ek-5: A8-1.

¹⁶⁴ Ek-8: L-38.

taşında görülmektedir. Ancak bazılarında sadece ölüm tarihleri yazılmıştır. Bazı taşlarda ise hem doğum hem de ölüm tarihleri yazılıdır. Bazı taşlarda tarihler hicri, bazılarında rumi ve bazılarında da miladi takvime göre verilmiştir. Hicri ve miladi tarihlerin birlikte yazıldığı da olmuştur. Üzerinde hiç tarih bulunmayan hatta hiçbir yazı işareti kalmayan zamanla korozyona uğramış ya da yıpranmış mezar taşlarına da rastlanmaktadır.¹⁶⁵

7.5.7.Yazı Tipleri

Berlin Türk Şehitliğinin yabancı bir ülkede olması mezar taşlarının işinin ehli hattatlar tarafından yazılmasına belki de engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla Arap ve Fars alfabesiyle yazılmış yazıların birçoğunun taşra üslubunu¹⁶⁶ yansıtan yazı karakterleri taşıdığı hissedilmektedir. Bununla birlikte taşlardaki yazıların genel olarak sülüs¹⁶⁷ ve talik¹⁶⁸ hat özelliklerini taşıdıkları söylenebilir. Bazıları rika¹⁶⁹, bazıları kufi¹⁷⁰, bazıları divani,¹⁷¹ bazıları da nesih¹⁷² yazı türüyle yazılmıştır. Bazı yazıların hangi hat özelliklerini taşıdıkları net değildir.¹⁷³ AFL-5 nolu mezar taşında ise müsenna veya aynalı yazı örneği görülmektedir.¹⁷⁴

---

¹⁶⁵Yazıları Tahrip Olan veya Hiç Yazısı Olmayan Mezar Taşları (YTO) grubunda bulunan taşların hepsi tahribata uğramış ve yazıları okunamaz hale gelmiştir.

¹⁶⁶ Muşmal - Çetinaslan, “Konya İli Beyşehir İlçesi Doğanbey Kasabası Mezar Taşları”, s. 261.

¹⁶⁷ Ek-5: A8-1, 2, 3, 4, 5; Ek-6: AF-13, 14, 25; Ek-7: AFL-20, 21, 33, 34.

¹⁶⁸ Ek-6: AF-1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23; Ek-7: AFL-6, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32.

¹⁶⁹ Ek-7: AFL-3, 15, 36.

¹⁷⁰ Ek-7: AFL-4.

¹⁷¹ Ek-6: AF-2.

¹⁷² Ek-6: AF-7; Ek-7: AFL-8, 17, 25.

¹⁷³ Ek-6: AF-15 (Besmele ve ilk satır harf ölçülerine uyulmadan yazılmış nesih, son üç satır talik yazılmıştır), 24 (Hat türü belirgin değildir); Ek-7: AFL-1(İlk satır icaze hattı yani sülüs-nesih karışımı son üç satır rika), 2 (İlk satır icaze sonlar rika), 7 (Hat türü belirgin değildir), 9 (İlk iki satırı talik, alt iki satırı sülüs), 11 (İlk satır rika, alt kısım talik), 19 (İbtidai yazı), 24 (Bozuk hatla besmele), 35 ve 37 (Hat türü belirgin değildir).

¹⁷⁴ Bu konuda yeterli bilgi edinmek için bkz: Şemsettin Ziya Dağlı, “Hat Sanatımızda Resimsel Bir Yaklaşım Aynalı Yazılar”, *Akdeniz Sanat Dergisi* 6, sy 11, (2013): 235-250.

Sonuç

Berlin Türk şehitliğinin temeli Osmanlı Sultanı III. Selim'in Prusya Krallığı nezdine gönderdiği ilk daimi elçilerden biri olan Giritli Ali Aziz Efendi'nin görevi başında iken Berlin'de vefat etmesiyle atılmıştır. Berlin'de kayıtlara geçen ilk Osmanlı mezarı Ali Aziz Efendi'ye aittir. Sonradan vefat eden elçilik görevlileri ve diğer bazı Osmanlı vatandaşlarının bu mezarlığa defnedilmesiyle sayı artmıştır. Alman makamlarının talebi doğrultusunda bu ilk mezarlığın yeri değiştirilmiş ve bugünkü Berlin Türk Şehitliği oluşturulmuştur. Sultan Abdülaziz tarafından Berlin Türk Şehitliğinde yaptırılan abideye Berlin'de vefat eden Osmanlı elçilik görevlileri ve vatandaşlarından ilk beş kişinin adı işlenmiştir. Bu kişilerin şehitlikte mezar taşlarının olmadığı görülmüştür. Abide Osmanlı sanatının, kültürünün izlerini taşımaktadır. Abide dışında şehitlikteki diğer mezar taşları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Şehitlikte bulunan ve tarafımızdan fotoğrafları çekilerek incelenen yaklaşık 150 mezarın hiçbirinde ayakucu şahidesi bulunmamaktadır. Yatay mezar taşları da dahil mezarların hepsinde başucu şahidesi mevcuttur. Başucu şahideleri ise çok çeşitlilik göstermektedir. Bazı başucu şahideleri mezar taşından ziyade anıta dönüştürülmüştür. Mezar taşlarının fotoğrafı çekilirken hiçbir müdahalede bulunulmamış, toprağı kazma ya da temizlik yapılmamıştır. Hatta bir yaprak bile kıvıldatılmamıştır. Mevcut görüntü ile yetinilmiştir. Zira (L.52) nolu mezar taşında en belirgin olarak görüldüğü üzere bir yaprak tarafından kapatılan bir rakam okunamamıştır. Benzer durum birçok mezar taşında yaşanmıştır. Osmanlı mezar taşlarında yaygın olarak görülen "sarıklı başlık" örneğine bu şehitlikte hiç rastlanmamıştır. Bu şehitlikteki bazı mezarlara birden fazla defin yapılmıştır. Bu da mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Bu durumun yabancı bir ülkede çekilen yer darlığından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Aynı mezarlık içinde Arap, Fars ve Türk ya da Latin alfabesiyle yazılmış mezar taşları olduğu gibi aynı mezar taşında farklı alfabelerle yazılmış yazılar da bulunmaktadır. Berlin Türk Şehitliğindeki mezar taşlarında süsleme motifi olarak doğrudan Türk bayrağı, ay-yıldız, hilal, sekiz ve beş köşeli yıldız, siyah-kırmızı ve yeşil renkli Afganistan bayrağı ve bazı bitkisel süsleme unsurları kullanılmıştır. Buradaki mezar taşlarından Latin alfabesiyle Türkçe yazılanların bir kısmının çok az Türkçe bilen ya da hiç bilmeyen ustalar tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Zira yapılan imla hataları bunu göstermektedir. Bazı taşlar ise Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça ve Almanca yazılmıştır. Türklerin yanı sıra Afgan, İran, Azerbaycan uyruklu olup Almanya'da yaşayan ve çeşitli sebeplerle burada vefat eden birçok Müslümanın cenazesi de şehitliğe defnedilmiştir. Bu mezar taşları Türk ve İslam dünyasının Almanya'daki izleridir. Ancak bu izler üzerinde Alman kültürünün başka bir ifadeyle hâkim kültürün etkileri de görülmektedir. Baş şahidelerinin anıta dönüştürülmesi, yere tamamen yapışık ya da yatay koyulan kare mezar taşlarının görülmesi gibi hususlar bölgedeki hâkim kültürün etkileri olarak değerlendirilmektedir. Berlin Türk Şehitliği, Osmanlı Devletinden

günümüze intikal eden ve aynı zamanda Almanya'da bulunan diğer Müslüman grupların da cenazelerinin defnedildiği ortak bir mezarlık olması bakımından Türk-İslam kültürünün yurtdışındaki bir yansıması olarak ayrıca önem arz etmektedir.

Kaynaklar

B.O.A;HAT, 177-7815, Belge Tarihi: H-29-12-1209.

B.O.A;HAT, 205-10689, Belge Tarihi: H-19-05-1211.

B.O.A;HAT, 221-12267, Belge Tarihi: H-27-01-1212.

B.O.A;HAT, 185-8676, Belge Tarihi: H-29-12-1212.

B.O.A;C.HR,111-5523, Belge Tarihi: H-27-05-1213.

B.O.A;HAT, 140-5808, Belge Tarihi: H-29-12-1217.

B.O.A;HAT, 950-40829, Belge Tarihi: H-11-03-1254.

B.O.A;C.HR,122-6092, Belge Tarihi: H-29-12-1255.

AKKAYA, K., “Mezâristan-ı İslâmî ya da Berlin Şehitlik Câmî Mezârlığı.” *Sabah Ülkesi*, sy. 35 (Nisan 2013): 70-75.

ASLANAPA, O., “III. Sultan Mustafa’nın Berlin Elçisi Ahmet Resmi Efendi İle İlgili Tasvirler”, XV. *Türk Tarih Kongresi Ankara: 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler* Cilt IV, Kısım IV, Osmanlı Tarihi-D, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2010): 2035- 2037.

BAYSUN, M. C., “Ali Aziz Efendi”. *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, 2: 154-155, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 5. Baskı, 1997.

BEYDİLLİ, K., *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul: Gürkay Matbaacılık, 1984.

....., *Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1985.

BIYIKLI, M., *Mustafa Kemal Atatürk’ün Dış Politika Konuşmaları*, İstanbul: Hiperlink Yayınları: 37, 1. Baskı, Ekim 2011.

BİCİK, M., *Ermeni Terörü Soykırım Yalanı*, Ankara: Tutku Yayınevi, Şubat 2015.

ÇİÇEK, H., *Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2.Baskı, Nisan 2007.

DAĞLI, Ş. Z., “Hat Sanatımızda Resimsel Bir Yaklaşım Aynalı Yazılar.” *Akdeniz Sanat Dergisi* 6, sy. 11 (2013): 235-250.

DURSUN, D., “Almanya-Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 510-520, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

HACIFETTAHOĞLU, İ., “Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey.” *Türk İdare Dergisi*, sy. 435 (Haziran 2002): 247-268.

HANİOĞLU, M. Ş., “Talat Paşa (1874-1921) Osmanlı Sadrazamı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 502-503, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

KURTARAN, U., “Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761).” *Uluslar arası İlişkiler* 12, sy. 47 (2015): 115-131.

LAQUER, H. P., “Mezartaşlarında Harf Devrimi”, *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1989): 1373-1379.

MUŞMAL, H. - KUNT, İ. - ÇETİNASLAN, M., “Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesindeki Türbelerde Yer Alan Mezar Taşları.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 35 (2014): 165-215.

MUŞMAL, H. - ÇETİNASLAN, M., “Konya İli Beyşehir İlçesi Doğanbey Kasabası Mezar Taşları.” *History Studies, International Journal of History, (A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan), Volume 6, Issue 3, (April 2014): 253-294.*

OKAY, M. Orhan, “Aziz Ali Efendi Devlet Adamı, Şair ve Mutasavvıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4: 333-334, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

ÖZADAM, İ., *Urbanstrasse'den Colombiadamm'a Akan Bir Hikâye*, Uşak, 2015.

SCHMIEDE, H. A., *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yuluğ Tekin Dizgi, Uluğ Bey Film ve Kutluğ Han Tasarlama) Merkezinde baskıya hazırlanmıştır, (basım yeri ve tarihi yoktur).

SÜRMEİLİ, S., “Nuri (Killigil) Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları.” *Atatürk Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi* 1, sy. 1 (2012): 137-170.

ŞEYHÛ, R., *Mecâni'l-Edeb fi Hadâiki'l-'Arab*, Cilt 1-6, Beyrut: Mat-ba'atu'l-Âbâi'l-Mesû'iyî, 1913.

TOP, M., “Hakkari’deki Osmanlı Devri Mezar Taşları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2002): 1291-1308.

UCA, A., *İttihad ve Terakki liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey*, Cilt 1, 2, Konya: Kömen Yayınları, Nisan 2015.

ÜÇÜNCÜ, U., *Milli Mücadele Döneminde Trabzon’da İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ağustos 2006.

YAVUZ, M., “Berlin’de Türk İslam Mimarisi.”, *Sanat Dergisi*, sy. 14 (2008): 87-93.

https://en.wikipedia.org/wiki/Mohamed_Bach_Hamba (10. 06. 2019).

<https://kueltour.wordpress.com/tarihi-anlar-geschichtliche-momente/berlin-sehitlik-cami-mezarligi/> (07. 07. 2019).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemal_Azmi_Bey (23. 05. 2019).

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (01. 07. 2019).

Ekler

Ek-1

A1: Türk şehitliği levhası ile cenaze defin ve nakil firmasının levhası	A2: Türk şehitliği anıtı	A3: Türk şehitliği anıtındaki Türkçe açıklama	A4: Türk şehitliği anıtındaki Almanca açıklama

Ek-2

A5: Berlin Türk Şehitlik Camii önünde bir Cuma namazı sonrası

Ek-3

A6: Berlin Türk şehitlik camii

A7: Berlin Türk şehitliği genel görünümü

Ek-4

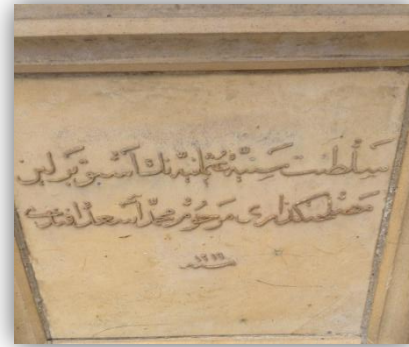

A8: 1867 Yılında Abdülaziz tarafından Berlin Türk şehitliğine yaptırılan abide

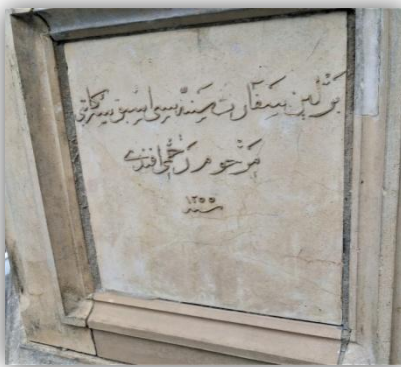
Ek-5: Berlin Türk Şehitliği Abidesindeki Levhalar

A8-1

A8-2

A8-3

A8-4

A8-5

Ek-6: Berlin Türk Şehitliğinde Arap ve Fars Alfabeleriyle Yazılmış Mezar Taşları

AF-1

AF-2

AF-3

AF-4

AF-5

AF-6

AF-7

AF-8

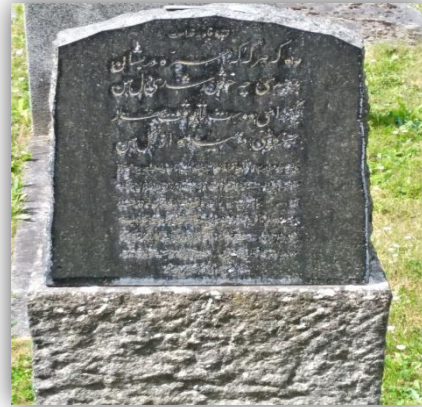
AF-9

AF-10

AF-11

AF-12

AF-13

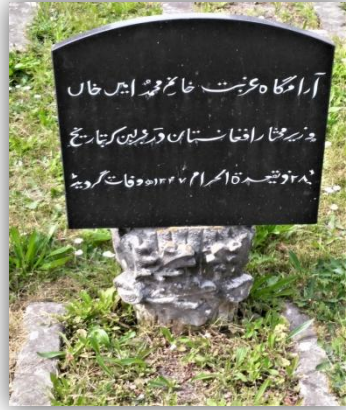
AF-14

AF-15

AF-16

AF-17

AF-18

AF-19

AF-20

AF-21

AF-22

AF-23

AF-24¹⁷⁵

AF-25

¹⁷⁵ Aşağıda yer verilen internet kaynağında görüldüğü gibi yukarıdaki mezar taşına eskiden yapışık olan yeşil pano, mezar taşlarını fotoğrafladığımız sırada AF-24 nolu taşın önüne konulmuş durumda bulunmuştur. Ancak bu pano tarafımızdan okunamamıştır. Sabit olmadığı için de kaybolma riski mevcuttur. (<https://kueltour.wordpress.com/tarihi-anlar-geschichtliche-momente/berlin-sehitlik-cami-mezarligi/>)(07. 07. 2019).

Ek-7: Berlin Türk Şehitliğinde Arap, Fars ve Latin Alfabeleriyle Yazılmış Mezar Taşları

Dr. BAHÂDDİN ŞAKİR İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ ÜYESİ DOĞUMU : İSTANBUL - 1874 ERMENİ TERÖRİSTLERCE ŞEHADETİ - 1922 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اتحاد وترقي جمعیت اعضاء طوبی موتو اسانبول ۱۸۷۴ ارشدی شهید بجا بر شهادتی: ۱۹۲۲ MITGLIED DES KOMITTEES FÜR EINHEIT UND FORTSCHRITT GEB. 1874 IN ISTANBUL ERMORDET AM 17. APRIL 1922 DURCH ARMENISCHE TERRORISTEN RUHUNA EL-FATIHA	CEMAL AZMİ BEY ESKİ TRABZON VALİSİ DOĞUMU : ARAPGİR (MALATYA) - 1866 ERMENİ TERÖRİSTLERCE ŞEHADETİ - 1922 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اسکی طبرزون وایسی طوبی موتو: برکیرت ۱۸۶۶ ارشدی شهید بجا بر شهادتی: ۱۹۲۲ EHEMALIGER GOUVERNEUR VON TRABZON GEB. 1866 IN ARAPGİR (MALATYA) ERMORDET AM 17. APRIL 1922 DURCH ARMENISCHE TERRORISTEN RUHUNA EL-FATIHA
AFL-1	AFL-2
البياء لل قبر المرحوم زهير محمد السلي STUD. ARCH. ZUHEIR M. ASALI GEB. 25. 5. 1933 IN JAFFA GEST. 7. 10. 1958 IN BERLIN.	قبر المرحوم HIER RUHT GELIEBT UND UNVERGESSEN BABA HOSSEIN 2. 2. 1890 - 6. 6. 1955
AFL-3	AFL-4

AFL-5

AFL-6

AFL-7

AFL-8

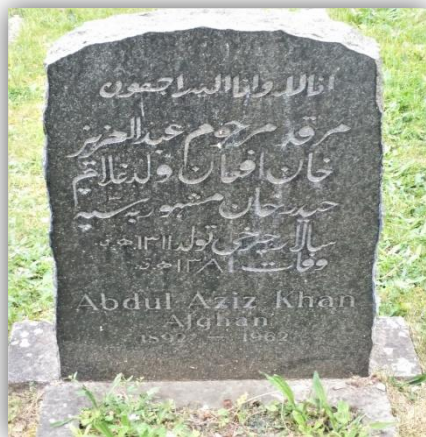

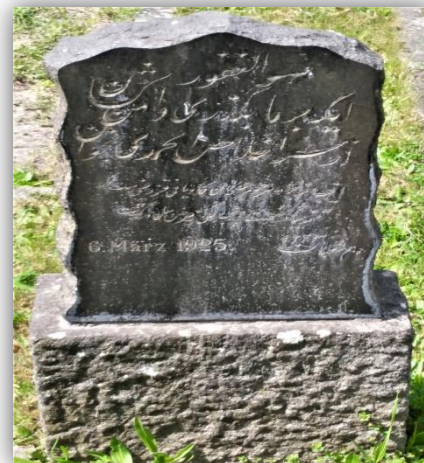
AFL-9

AFL-10

AFL-11

AFL-12

AFL-13

AFL-14

AFL-15

AFL-16

AFL-17

AFL-18

AFL-19

AFL-20

AFL-21

AFL-22

AFL-23

AFL-24

AFL-25

AFL-26

AFL-27	AFL-28
AFL-29	AFL-30
AFL-31	AFL-32

AFL-33	AFL-34
AFL-35	AFL-36
AFL-37	

Ek-8: Berlin Türk Şehitliğinde Latin Alfabesiyle Yazılmış Mezar Taşları

L-1	L-2	L-3	L-4
L-5	L-6	L-7	L-8
L-9	L-10	L-11	L-12

L-13	L-14	L-15	L-16
L-17	L-18	L-19	L-20
L-21	L-22	L-23	L-24
L-25	L-26	L-27	L-28
L-29	L-30	L-31	L-32

L-33	L-34	L-35	L-36
L-37	L-38	L-39	L-40
L-41	L-42	L-43	L-44

L-45	L-46	L-47	L-48
L-49	L-50	L-51	L-52
L-53	L-54	L-55	L-56

L-57	L-58	L-59	L-60
L-61	L-62	L-63	L-64
L-65	L-66	L-67	

Ek-9: Berlin Türk Şehitliğinde Yazısı Olmayan veya Yazısı Olup da Okunamayacak Kadar Tahrip Olmuş Mezar Taşları

YTO-1	YTO-2	YTO-3	YTO-4

YTO-5	YTO-6	YTO-7	YTO-8
YTO-9	YTO-10	YTO-11	YTO-12
YTO-13	YTO-14	YTO-15	YTO-16
YTO-17	YTO-18	YTO-19	

Temelinden Çatlayan Ev: Korkuyu Beklerken

Sibel Bayram*

ORCID: 0000-0001-5934-4172

Öz

Modernite tek başına yeni toplumsal sistemler veya düzenler getirmemiş aynı zamanda bireyin var oluşsal problemlerine de yeni bakış açıları getirmiştir. Bu netice sadece vaat edilen eşitlik, adalet, özgürlük gibi evrensel değerlerin gerçekleşmesi gibi olumlu değerler biçiminde görülmez. Aksine moderniteye temel olan rasyonel düşünce bireyin özneleşmesi bir yana nesneleşen bir dünyaya da sebep olur. Var olan olarak insan ise yaşadığı bu çağda tüm bu problemler karşısında bireysel aidiyetini daha çok sorgular hale gelir ve bu soruşturmaların izleri insanın var oluşunun mekânsal boyutunda daha iyi incelenebilir. Edebiyatın Türkiye sahasında ise gecikmiş modernlik telaşından dolayı söz konusu sorunsalın daha derin izlerini görmek mümkündür. Rasyonelleştiren zaman ve mekân anlayışı insanı köksüz bir şimdide yurtsuz bırakmış gibidir. İnsanın varoluşunu anlamlandırabilmek için ihtiyaç duyduğu bu aidiyet sorunsalı, modern anlatıların mekân veya mekânsızlık metaforlarıyla da paralellik gösterir. Bu bağlamda çalışmamız gereği modern dönem edebiyatında gecikmeyle de olsa üzerinde en çok tartışılan eserleri yazmış olan yazarlardan; Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* hikâyesinden yola çıkarak *Beyaz Mantolu Adam*'da bahsini ettiğimiz mevzunun yansımalarını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Birey, Aidiyet, Mekân.

Gönderme Tarihi: 13/07/2019

Kabul Tarihi:20/09/2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Duce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: sibelbayram02@hotmail.com

Falling house: Korkuyu Beklerken

Sibel Bayram

ORCID: 0000-0001-5934-4172

Abstract

Modernity not only brought new social systems or orders, but also brought new perspectives to the existential problems of the individual. This result is not only seen in the form of positive values such as the realization of universal values such as promised equality, justice and freedom. On the contrary, rational thought, which is the basis of modernity, causes an objectivating world as well as subjectivization of the individual. As an existing human being, in this age, he becomes more and more inquired about his individual belonging in the face of all these problems and the traces of these investigations can be better examined in the spatial dimension of human existence. The Literature of Turkey in the field due to the flurry of late modernity said it is possible to see the traces of deeper problematics. The rationalizing conception of time and space seems to have left a person without a rootless present. This question of belonging, which one needs to make sense of human existence, is in parallel with the metaphors of space or space of modern narratives. In this context, one of the authors who wrote the most controversial works on modern literature, albeit with delay; Starting from Oğuz Atay's story *Korkuyu Beklerken* we will try to examine the reflections of the subject mentioned in *Beyaz Mantolu Adam*.

Keywords: Modernity, individual, belonging, space.

Received Date: 13/07/2019

Accepted Date: 20/09/2019

Сломанный дом: в ожидании страха

Резюме

Современность не только принесла новые социальные системы или порядки, но и принесла новые перспективы для экзистенциальных проблем личности. Этот результат виден не только в форме позитивных ценностей, таких как реализация универсальных ценностей, таких как обещанное равенство, справедливость и свобода. Напротив, рациональное мышление, являющееся основой современности, вызывает как объективирующий мир, так и субъективизацию личности. Как существующий человек, в этот век он все больше и больше интересуется своей индивидуальной принадлежностью перед лицом всех этих проблем, и следы этих исследований могут быть лучше изучены в пространственном измерении человеческого существования. Литература Турции в области из-за шквал позднего модерна сказала, что можно увидеть следы глубокой проблематики. Рационализирующая концепция времени и пространства, похоже, оставила человека без настоящего корня. Этот вопрос принадлежности, который необходим для понимания человеческого существования, находится в параллели с метафорами пространства или пространства современных нарративов. В этом контексте один из авторов, который написал самые противоречивые работы по современной литературе, хотя и с опозданием; Начиная с рассказа Огуза Атая «В ожидании страха, мы попытаемся изучить размышления о предмете, упомянутом в «Человек с белой мантией».

Ключевые слова: современность, индивидуальность, принадлежность, пространство.

Получено: 13/07/2019

Принято: 20/09/2019

Giriş

İnsanın kendisini ve yaşamını anlamlandırma çabası, gerek toplumsal yaşam çerçevesinde gerekse bireyin kendi hayatı içerisinde geçmiş zamanlardan bu yana insanlığın en büyük meselelerinden biri olmuştur. Var olduğu dünyada nihayetinde hiçlik kaygısıyla karşı karşıya kalmak, süregelen yaşamı anlamlandırma gerekliliğini daha çok gün yüzüne çıkarır. Neredeyse bütün disiplinlerin sorunsallaştırdığı bu mesele en çok da felsefenin konusu olmuştur. Bu çatışmadan doğan yaratıcılık ise kendini en güzel biçimde edebiyatta ifade eder. Bu günün insanın karşı karşıya kaldığı bu ontolojik çıkmazın sebepleri arasında modern zamanın düşünce biçimini de görmek gerekir. Aydınlanma döneminin rasyonalist bakış açısıyla doğan ve var olan her şeyi anlamından kopararak özne ve nesne şeklinde kategorize etme anlayışı, bireyin bu çıkmazla karşı karşıya kalmasına sebep olur. Bu nedenle var olan olarak insan bulunduğu mekânsal ve zamansal bağlamdan koparılır. “Cogito ergo, ‘suma mihlanan’ metafizik gelenek hiçlikle karşı karşıya kalarak Dasein’in (dünya içinde var olan) yurtsuz kalmasına sebep olur.”¹ Bütünden bağları koparılan var olanın yaşadığı kriz ise sonuç olarak nihilizmde yansımaları bulur. Dasein; Heidegger’in Kartezyen felsefe karşısında varlığa yeniden getirdiği anlamlandırma çabasıdır. Heidegger, varoluş konusunda felsefenin ortaya koyduğu eksik kavramları eleştirerek doğru bir soruşturma başlatmak için Dasein’i “da olan” şeklinde tanımlar. Söz konusu kavram genel olarak varlığı karşılarsa da daha çok dünya içinde olan insan üzerinden bu soruşturma yapılır. Sözcüğün karşıladığı bulunma anlamı ise insanın mekânsallığına dikkat çekerek tüm var olanlarla ilişkilendirme özelliğini ön plana çıkarır. Bu bakış açısı öznenin nesneden koptuğu ayrıştırıcı perspektifin tam da karşısındadır. İnsanın bütün ilişkilendikleriyle bağının koparılması rasyonel bir biçimde varlığı kategorileştirmek onu bulunması gereken mahalden koparır yurtsuzlaştırır. Bu bağlamda mekânsallık da tıpkı zaman gibi varoluşun ifadesidir. Heidegger, fenomenolojiyi bir yöntem olarak belirleyerek hermeneutik bir yaklaşımla varlığı mekân ve zaman kavramları içerisinde yeniden anlamlandırmaya çalışır. Modernitenin ardından felsefe alanında görülen bu eleştirileri edebi metinler üzerinden de incelemek mümkündür.

---

¹Çiğdem Yıldızdöken,“Heidegger’de Dasein’in Varlığı ve Zaman Meselesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.53, (2017): 63.

Edebiyat sahası göz önünde bulundurulacak olduğunda; zamandan koparılmış, evsiz, yersiz insanın meselesi en çok modern dönem eserlerinde yansımalarını gösterir. Edebiyatın Türkiye sahasında ise gecikmiş modernlik telaşından dolayı söz konusu sorunsalın daha derin izlerini görmek mümkündür. Rasyonelleştiren zaman ve mekân anlayışı insanı köksüz bir şimdide yurtsuz bırakmış gibidir. İnsanın varoluşunu anlamlandırabilmek için ihtiyaç duyduğu bu aidiyet sorunsalı, modern anlatıların mekân veya mekânsızlık metaforlarıyla da paralellik gösterir. Bu bağlamda çalışmamız gereği modern dönem edebiyatında gecikmeyle de olsa üzerinde en çok tartışılan eserleri yazmış olan yazarlardan; Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* adlı hikâyesinden yola çıkarak *Beyaz Mantolu Adam*'da bahsini ettiğimiz mevzunun yansımalarını incelemeye çalışacağız.

Nostalji; Babaya Mektup

“Demek ki, senin köylü tabiatın bana miras kalmış babacığım: Medeniyeti sevmiyorum. Bu günlere yetişebilseydin, sen de benim gibi televizyondan nefret ederdin sanıyorum. Ben, senin çıktığın köye dönmek istiyorum; yani sonradan görme deniz özlemcileri gibi kıyıda balıkçılarla filan sohbet etmek istemiyorum. Balığa çıkmak bize göre değil babacığım. Ben senin uçsuz bucaksız köyüne yakın bir yerde (çevrede belki bir iki ağaç olabilir) ahşap kirişli bir evde yaşamak istiyorum. Evin resmini de tanıdık yaşlı bir mimara çizdirdim. (Gençlere güvenim artık kalmadı babacığım) Sana anlatması biraz zor; ama oraya gidişim bana haksızlık eden dünyaya karşı bir başkaldırma hareketi olacaktır diyebilirim; yani ben orada bulunmakla onlara, “İşte bütün ‘terakkinizi’ gördüm ve ‘aslıma rücu ediyorum’ (yani Cemil Bey’e dönüyorum)”, diyeceğim ve onlar bunu anlamayacak. Sen bunu Ziya Paşa'nın ya da Mehmet Akif'in tepkilerine benzetebilirsin. Annem duysaydı çok ağlardı. Sen nasıl karşılardın bilmiyorum, herhalde bunu da sana karşı bir hareketim olarak ‘tavsif’ etmezdin. Gene de, beni bu duruma kitapların getirdiğini söyledin.”²

Kendi deyimiyle “istediği gibi yaşamak” diyebileceğimiz bir işi çıktığı için evden, kendi evinden ayrılır. (s.179) Bu, W. Benjamin'in dediği gibi kristalleşmiş bir zaman değildir. Her şeyin affedildiği bir geri dönüş yoktur.³ Bütün babasız çocuklar gibi

² Oğuz Atay, *Korkuyu Beklerken*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, 182,183.

³ Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk; Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, çev. Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis Yayınları, 2018,57.

köksüzlüğün sağlayacağı daha fazla özgürlük sanısıyla hep ilerleneceği, yeni olanların yaratılacağı, yaşanacağı bir yoldur çıkılan. Kendi olabilmek veya kendini bulabilmek için yapılan yolculuk, varoluş sorunsalıdır. Atay'a göre "varoluşçu bunalım", geçmiş zamanların meselesi değildir. Bu modern zamanın özentisinde içimize düşen kurttur. (s.181) İnsanın evrendeki yeri konusunda düşüncelere dalmak bu zamana ait bir eylemdir. Hiç değişmemiş ve değişme gereği duymamış olan babalar bunları düşünmemiştir. Fakat varılan yerde, yeryüzünde onlar kadar bir yer de yapılamamıştır. Yine de Atay'daki ne nostaljik bir oluşturmaya ne de yeni bir varıştır. Her ne kadar babaya yazılan mektupta baba evine nostalji duysa da eve dönülemeyeceğini, dönmeyeceğini bilir. Oğuz Atay'ın birçok eserinde yer yer görüldüğü gibi *Babaya Mektup* metninde ve *Korkuyu Beklerken* adlı hikâyede de karşımıza çıkan bu, zamandan koparılmışlık duygusu insanın varlığının tarihsel olma yönünü hatırlatır. Zira Heidegger'in kavramıyla "dasein için var olmak demek, tarihsel olmak demektir."⁴

Temelinden Çatlayan Ev: Korku Beklenirken

Korkuyu Beklerken adlı hikâyede, başkahramanın yaşadığı ev şehrin dışında, insanlardan uzak iki-üç evin olduğu bir çıkmaz sokaktadır. Bütün hayatını paranoya derecesinde bir düzen içinde yaşayan kahramanın günlük eylemleri değişmez bir sıralama gösterir. Evin bütün eşyası hep aynı yerde, aynı düzen içindedir ve hiç bozulmamıştır. Temizlikçi dahi çamaşır ipini salona asmaması veya kapı kilidini bir değil iki defa çevirmesi konusunda sıkı sıkıya tembihlenir. Bu aşırı korunaklı ve aşırı düzenli ev sayesinde kahraman kendisini güvende hisseder. Rasyonel bir dünyadır içinde yaşanan; düşünce ve madde birbirinden ayrılmıştır. Düşüncenin başladığı anda eşya fark edilmez, unutulur. "Ayağıma bir şey takıldı. Demek ki, düşünmem gene uzun sürdü." (s.38) Descartes'in bütün varoluşu kartezyen felsefesiyle açıklamasına yapılan göndermelerdir. Heidegger'in de eleştirdiği gibi kartezyen felsefenin varlığı tanımlamak için özneyi bütün var olandan ayırıştırıran söylemi kuşkuculuğa cevap olamaz. "Kartezyen irdeleme, bilmeye ilgili ontolojik açıdan uygun bir yaklaşım gösterme gayretindedir. Ama bu yaklaşımın terimleri kuşkuculuğu çürütülemez kılıyorsa bu yaklaşım; bilginin olanaklılığını olanaksız kılmış ve açıklamak istediği fenomenin kendisini yok etmiştir."⁵

⁴ Stephen Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, 230.

⁵ Mulhall,, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 71.

Atay'ın kahramanı da kendi varlığına ve dış dünyaya karşı sürekli bir kuşku hali içindedir.

Heidegger'in belirttiği gibi insanı ve dünyayı bu şekilde anlamak, tanımlamak onları asıl varoluşlarından uzaklaştırmaktır. "Dasein, tüm deneyimlerinde dünyayı bilen bir özne değil, dünya ile birlikte var olan bir bütündür."⁶ Düşünceyi ve nesneyi kuramsallaştırmak bunu anlamaya engeldir. Atay'ın yarattığı kahraman da dünya içinde; toplum içinde; bütün var olan içinde kendi oluşunu sürdürmekte zorlanmış bu zorluktan kaçmak için ise bütün riskleri asgari düzeye düşürecek bir ev kurmuştur. Fakat bu tanımlanmış düzende yabancı bir nesne olan "mektup" ile kahramanın zihni sarsılır. Bilinmeyen; güvensizlik, kaos yaratır. Mesajın içerdiği tehditten dolayı evine kapanır. Toplumla ilişkisi asgari düzeyde olan kahraman, tanımlayamadığı bu risk karşısında dış dünyadan tamamen soyutlar kendisini. Fakat bu bir çözüm değil aksine var oluşu devam ettirmede engeller yaratan bir duruma sebebiyet verir. Her ne kadar Atay'ın kahramanı güvenlik amacıyla kendisini evine kapatmış olsa da kapandığı evi de şehrin dışındadır. Heidegger, insanın varoluş özelliklerinden birinin de "ile olmak" olduğunu tanımlar. Toplumla veya ötekilerle olan ilişkilerimiz aynı zamanda benliğimizi de tanımlamamıza yardımcı olur. "Dasein, kısmen de olsa kendisiyle olan ilişkisini ötekiler ile olan ilişkileri sayesinde kurup sürdürmektedir. Aynı şey ötekiler için de geçerlidir. Bu iki konu, ontolojik olarak birbirinden ayrılamaz. Birini belirlemek, diğerini belirlemektir."⁷

Korunaklı sığınağında geçireceği bu uzun süre kahramanda yeni sorgulamalara sebep olacaktır. Aç kalma pahasına evinden çıkmadığı böyle bir durumda kahraman için zamanı nasıl geçireceği önemli bir sorundur. Nihayetinde evini baştan aşağı düzenlemeye girişir, düzenli olma arzusuna daha fazla saplanır. Oysa başlayıp yarım bıraktığı birçok iş, evin her tarafına dağılmıştır. "Sanki kafam da onlarla birlikte çekmecelere, dolaplara, sandık odasının eşyaları arasına dağılmıştı. Kafamı toparlayamıyordum bu yüzden."(s.57) Ev insan varlığının evrenidir. Varlığa fenomenolojik bir yorum getiren bir diğer isim G. Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı eserinde evin insan yaşamında kazanılmış şeyleri koruduğunu ve bunları sürekli kıldığını belirttikten sonra çekmeceler ve dolapları anlatırken "dolabın içinde bir düzen merkezi yaşar ve bu merkez, bütün evi sınırsız bir düzensizlikten korur. Orada düzen

⁶ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, 40.

⁷ Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 91.

egemendir, daha doğrusu orada düzen bir egemenliktir” der.⁸ Fakat kahramanın yaşadığı evde görünürde aşırı bir düzen olsa da belleğinin yansımaları olan çekmeceler dolaplar yarım kalmışlıklarla doludur. Her ne kadar bu karışıklıkları ve yarım kalmışlıkları düzeltmeye çalışsa da pek başarılı olduğu söylenemez. En çok da eski zamanlardan biriken kâğıtları atar. Bunlar belgeler, makbuzlar, faturalar boş yazılardır. Yaşadığı sistem içerisinde onun var olduğunu resmiyete taşıyan makbuzlar...

Tıpkı bu yarım kalmışlıklar gibi hikâyede bir diğer dikkat çeken ifadeler ise önceki zamanın yani geçmişin yokluğudur. “Birdenbire kendimi burada bulmuştum sanki. Daha önce ne olmuştu?” (s.61) Kendisine, yaşamına doğru yapılan bir yolculuk gibidir iç konuşmaları. Geçmişe dair içten yaşadığı bir anı bulamaz, bağ kuramaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi bireyin varlığı kendi bireysel ve sosyal tarihselliğiyle ilişkilidir. Geçmiş olanla kurulamayan bağ onun şimdisini de çıkmazlara sokar. “Dasein’in tarihselliği hem bireysel hem de topluluğu ilgilendiren bir olaydır. Arızı olarak ve şartlar gereği hareket eden bireye, ‘onlar’ın homojenleştirilmiş kümelenişi olarak süregelen bir topluluk denk düşerken bir bireyin akıbetine ise bir halkın yazgısı denk gelmektedir.”⁹ Atay’ın burada ifade ettiği de tek başına kahramanın kopmuş bağları değildir. Yazar içinde yaşadığı Cumhuriyet sonrası toplumun sonradan edindiği tarihselliği de kahramanın ağzından eleştirir. Her şey öğretildiği gibi yaşanmıştır, olması gerektiği gibi. Tabiatı seyrederken onu güzel bulması dahi başkalarının öğrettikleridir. Bunlar kendilerine ait düşünceler midir yoksa okuduğu kitaplarda mı görmüştür, hatırlayamaz. Kendi duyguları ve düşünceleriyle, varoluşuyla bir yabancılık içerisindedir. “Ben bir şeyin taklidiydim; fakat aslımı bile doğru dürüst öğrenememiştim. Belki de bana ne olduğunu sonuna kadar okumamıştım.” (s.61) Sahip olunan hayat yabancılardan öğrenilmiş başka kültürlere ait yaşamlardır.

Bütün bir toplumdan uzak aşırı korunaklı evine rağmen hiçbir şeyden kendisini soyutlaması mümkün olmamıştır. Bütün meseleler; bütün yarım bırakılmışlıkları ve de dağınıklıklarıyla yüzüne, zihnine çarpıyordu şimdi. Yeniden başlamak da mümkün değildir ve nerede kaldığını da unutmuştur. Şu an; şimdi havaya asılı kalmış gibidir. “Kendi mirasımıza her sahip çıkış, şimdiki andan hareket eden bir görü anına dayalı

⁸ Gaston, Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, İstanbul: Kesit Yayınları, 1996, 110.

⁹ Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 233-234.

geleceğe yönelik azimli bir tasarlama gelmelidir.”¹⁰ Geçmişle şimdiki an arasında kurulamayan bu diyalog, yeniden yaratıcı geleceğine de engeldir.

İçine düştüğü bu boşluğu ne eşya doldurmuştur ne de hayatın ona sundukları. Tüm bunları modern hayatın sonuçlarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Tabiatın payına çok az şey kalmıştır, oysa onu günlük yaşamın içinde sevmek gerekir. Aslında medeniyetten kaçan insanlar gibi Atay’ın kahramanı da bir parça dahi olsa doğanın içinde olabilmek için ıssız bir yerde bahçeli bir evde yaşıyordu. Fakat bir ağaç dahi yetiştirememiştir bir saksı koyamamıştır. Onun gibi insanlar dünyayı beton çözüne dönüştüren mahalleler gibidir. Fakat medeniyeti yansıtmayan gecekondu mahallelerinde bahçeler çoktur, ağaçlar, çiçekler yetiştirilir. “Gecekondusunda küçük bir elma fidanı diken bir hamal kadar bile olunamıyordu.” (s.65)

Yaşadığı ev gibi hiçbir şeyi aslında kendi öz varlığına ait değildir; tepkileri onun değildir. Zamansal ve mekânsal bağlamdaki bu varoluş sorunsalları kahramanın günlük hayattaki pratiklerine de yansır. Heidegger, insanın dünyasal olma yönüne dikkat çekerken ilişkilendiği ötekilerin yanında nesnelere olan bağına da vurgu çeker ve bireyin var oluşunu eylemlilik halinden bağımsız düşünmez. “Dasein’in kendi var oluşuyla pratik ilişkide olması onun varlığı için esas ise Dasein’in içinde bulunduğu dünya ile olan oratik ilişkileri de esas olmalıdır.”¹¹ Atay’ın kahramanı ise kendi pratiklerine yabancıdır. İçselleştirememiş olduğu düşünceler ona ait eylemlere engeldir. Sadece düşüncede var olmaya yönelik bu eleştirel tutum yine bizlere Descartes’in “cogito”sunu hatırlatır. Bir ağacı, bir kuşu seyrederken değil düşünürken sevmiştir. Sadece düşünürken var olmuştur veya öyle olunabileceğini sanmıştır. Hatta düşünürken yaşadıklarına göstermesi gereken tepkilerde de geç kalmıştır. Babası öldükten iki sene sonra biraz hüzünlenir gibi olur ve bazı kitapların anlamlarını da yıllar geçtikten sonra sezmeğe başlar. Fakat babası ölmüştür ve eski kitapları da okuyamayacaktır artık. İçinde kalan tek şeyse kötü bir öfkedir; bahçedeki otların düzenlenmesine yararı olmayacak acı bir öfke.

“Geçmişimi pekiyi bilemiyordum, bu insanları belli belirsiz hayal edebiliyordum; fakat bir noktayı çok iyi biliyordum: Onlar bu olayı da değerlendirmesini bilmişler, gerçekten korkmuş, gerçekten acı çekmişlerdi; gerçekten çaresiz ve yalnız kalmışlardı.

¹⁰ Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 235.

¹¹ Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 80.

Ben ucuz bir romandım. Hayır, kötü bir edebiyatın bile bir gerçekliği vardır: Can sıkıcı taklitçilikleri bile benden geçti. Ben yoktum; hatta ben yokum, olmadım diyemeyecek bir yerdeydim; kelimeler bile yan yana gelerek beni tanımlamak istemezlerdi. Ne olurdu benim de kelimelerim olsaydı; bana ait bir cümle, bir düşünce olsaydı.” (s. 66)

W. Benjamin, Klee'nin “Angelus Novus” tablosundan hareketle gözleri geçmişe doğru bakan fakat kanatları cennetten gelen fırtına tarafından kapılmış tarih meleğinin, çaresiz bir biçimde sırtını döndüğü geleceğe sürüklendiğini anlatır.¹² Yıkıntıları durmadan üst üste yığılan geçmiş felaketinin önünde durup kırık parçaları birleştiremeden ilerleme fırtınasına kapılmıştır. Oysa ancak geçmişini bütün anlarıyla zikreden insanlık kurtulmuş sayılabilir. Tam olarak kurtarılamamış bir “şimdi” ise tarihsel olan ile bağ kuramaz. Modernitenin ilerlemeci tarih anlayışına karşıt olarak son dönem bilimsel ve sanatsal araştırmalarda zamanın bölünemezliği ve yaşanan her şimdinin geçmiş ve gelecekle bir bütün olduğu ortaya koyulmaktadır. Hikâyenin kahramanı var olmadığını dahi söylemeyecek bir zaman ve mekândadır. Havada asılı kalmış, anlamı olmayan bir şimdije sıkışmıştır.

Bütün bu düşünceleri arasında bir yıkım ve sökülme başlar. Yan binaya gelen inşaatçılar yeni bir ev yapmak için binayı yıkmaya başlarlar. O ise onları seyrederken kendi bahçesinin otlarını söker. Fakat ruhsat konusunda zorluk çıktığı için yıkılanın yerine yenisi yapılamaz. Kazılan çukur, onun evinin duvarında bir çatlağa sebep olur. Tüm bu felaketler karşısında kendisini suçluyordur. Güvenli sandığı yalnızlığına sığındığı evi, kendisi içindeyken, hiç ayrılmamışken zarar görmüştür. Yalnızlığı istemiş ve yalnızlığıyla cezalandırılmıştır. Öfke duyduğu insanlardan kaçarak da başarmış olduğu, öğrendiği hiçbir şey yoktur. Anlatacaklarının yansımaları göreceği kimsesi kalmamıştır. Konuşmayı dahi unutmaya başlar.

B. Cassin'in, G. Anders'ten aktardığı haliyle: “İnsan, insanlara aittir; ancak çoğul olarak var olabilir... İnsanlar, tekil insanın çoğulu değildir; her insan insanların tekil halidir.”¹³ Ve dil her halükarda bu çoğullukta varlığın ifadesidir. Atay'ın kahramanı da var olduğuna kendini inandırmak istercesine yüksek sesle kendi kendine konuşmaya

¹² Benjamin, *Son Bakışta Aşk; Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, 47-48.

¹³Barbara Cassin , *Nostalji; İnsan Ne Zaman Evindedir?* , çev. Seçil Kıvrak, İstanbul: Kolektif Kitap, 2018, 40.

başlar. “En önemlisi de şuydu: Varlığımı sürdürecektim; konuşmayı, düşünmeyi unutmuyacaktım, çok çalışacaktım.” (s. 80) Fakat bulunduğu yer çıkmaz sokaktır.

Nihayetinde aklın egemen olduğu, hep haklı olduğu, çıkarını düşündüğü için büsbütün yok etmediği fakat rastlantının veya kör kuvvetlerin hep kötülük saçacağına düşünülüyor bu çağda; her şeye karşı olduğunu göstermek için evini, içinde var olduğu düzeni yarmaya karar verir. Fakat tehdit unsuru gizli mezhep dolandırıcı bir çetedir ve kahraman bunun şokuyla kendisini sokaklara atar. Aslında Atay’ın içsel yolculuğu bulunduğu evde başlamıştır. Yaşadığı korku, kaygı da sahteleşen bir tehditten kaynaklanmıştır. Eski romantiklere, şövalyelere nostalji duyarak belki de evden hiç çıkmaması gerektiğini düşünür. Fakat bu hiçbir şeyle yüzleşmek istemediği anlamına da gelmez. Bu noktada kendisiyle beraber bütün aydınların eleştirisini yapar. Tüm bu sahtelik içinde ne yaptığını bilmeyen aydınları sarsacak bir şey bir türlü olmamıştır.

“Şimdi artık her şeyi kaybetmişim. Bu ülkede her şey çığırından çıkıyordu; her şey çözümlenip, dağılıp gidiyordu... Aşk da soluklaşmıştı. Artık ne sevgi kalmıştı, ne ülkü, ne de itici bir gizli mezhep. Hepsi tutuklanmıştı. Eve kapanmalıydı insan, bir daha hiç çıkmamalıydı, gerçekten çıkmamalıydı. Çok yoruldum, diye söylendim, bir ağacın gövdesine yaslanıp; dolaşacak, evden çıkacak gücüm kalmadı. Evlensem iyi olacak.”

Evine girmek istese de giremez artık, döndüğünde yıkılmış olduğunu görür. Akralarının evlenmesi için bulduğu kadınla gittiği yemeklere ve de dışarıdaki insanlara da uyum sağlayamaz. Öfkesi aynı olamadığı insanlara zarar vermek istemeye kadar varır. Her şeye yeniden başlamak mümkün değildir ve her şeyini de gelinen noktada kaybetmiştir. Artık korkacak hiçbir şey yoktur. Nihayetinde bireyin zamandan ve toplumsallıktan bu kopmuşluğu mekâna da yansır, daha güvenli olmasını beklediği ev tam da temelinden çatlar. Kahramanın bu var oluş sorgulamaları mekânsızlığıyla neticelenir.

Ses/Siz,Yer/Siz; Beyaz Mantolu Adam

Oğuz Atay’ın aynı eserinde dikkat çeken bir diğer hikâyesi *Beyaz Mantolu Adam* metnidir. *Korkuyu Beklerken*’in isimsiz kahramanında gördüğümüz evsiz kalma duygusu burada hat safhaya ulaşmıştır. Varlık ifadesini bulduğu mekânsallığı kaybetmiş, kaybolmuş gibidir. Bahsini ettiğimiz önceki hikâyede korunaklı evde başlanan içsel yolculuk, mücadele hali evin yıkılmasının ardından burada kendisini

sokaklarda korunaksız alandaki bir teslimiyete, sessizliğe bırakır. “Herkes annesinin ölümlü olduğunu bilir. Ama kimse evinin ölümlü olduğunu bilmez”¹⁴ Dönülecek, sığımlıca bir ev yoktur burada.

Kalabalıkların uğultularında, dar sokaklarda bir “kendini akıntıya bırakma hali” gibidir kahramanın hali. Ne düşünce vardır ne de dil. Gürültünün içinde bir sessizlik. Yine isimsiz olan kahraman, sessizliğiyle beraber burada tamamen yersizdir. Hayatın içinde bir leke gibidir ve kendini beyaz bir manto ile kapatmak istemiştir. Fakat toplum için uygun olmayan bir kıyafettir bu. Aykırı varlığı başkaları tarafından tanımlanamaz bir türlü. Bu sebeple de hor görülür veya alay edilir; kendi haline dahi bırakılmaz. İnsanlar onu işlerine yaradığı zaman yanlarında tutmak ister. O ise başkalarının rahatsızlığını fark ettiği anda bulunduğu yerden de ayrılır.

Korkuyu Beklerken hikâyesinde kahramanın evinin olduğu çıkmaz, burada kalabalıkların içindeki çıkmaz haline varır. Sonu olmayan sokaklarda aslında gidilecek bir yer yoktur. Bütün gerçekleştirdiği eylemler, hareketler insanların konuşmalarına, çekiştirmelerine veya itmelerine göre gerçekleşir. Var olmasına izin verilmeyen bu tacizler arasından sıyrılmak için sonunda gördüğü trene atlar ve vardığı yer bir halk plajıdır. Fakat burada da bu aykırı yabancı kendi haline bırakılmayacaktır. “Çevresine toplandılar. Çıplak bacakların duvarından ürktü, gözlerini kapadı. ‘Sarası var’ dedi, öndeki gençlerden biri. ‘Ayakları da sargılı. Kötü bir hastalığı olmalı’, diyerek geri çekildi yassı burunlu bir genç kız.”

“Dasein’in kendisini bir birey olarak kaybetme veya bulma kabiliyeti, Dasein’in ötekilerle olan ilişkisini nasıl anladığını ve yürüttüğünü belirlemekte ve Dasein’in de bunlar tarafından belirlendiğini içermektedir.”¹⁵ Heidegger’in insanın sosyalliğine çektiği bu dikkat bireyin bütün ilişkide olduklarıyla aslında kendi benliğinin nasıl var olduğunu veya olmadığını gösterir. Kahramanın, kamunun huzurunu bozmasını gerekçe olarak gösteren güvenlik görevlisi de onu oradan uzaklaştırmak ister fakat bıyıklı bir genç karşı çıkar. Aslında elbiseyle oturmasına bir engel yoktur. Onların bütün bu tartışmalarının içerisinde sonunda ayağa kalkarak denize doğru yürür. Fazla ileri gidemeyeceğini sansalar da o, bir süre sonra suyun içinde artık kaybolmuştur.

¹⁴ Cassin , *Nostalji; İnsan Ne Zaman Evindedir,?* 50.

¹⁵ Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, 98.

Deleuze'daki gibi varoluşu sürdürebilmek için tercih edilen bir yersiz yurtsuzluk değildir bu. Var olamayışın mekânsızlığıdır.

Sonuç

Oğuz Atay'ın sorunsallaştırdığı tek başına bireysel bir varoluş meselesi değildir. Selim Işık gibi, Hikmet Benol gibi parçalanmış, tutunamamış karakterlerin de yaratıcısı olan yazar bulunduğu coğrafyanın da tarihsel, sosyolojik bağlamıyla meseleye yaklaşır. Bunu yaparken kendisiyle beraber aydınların durumunu, yaşanmış olan geçmiş, dil konusunu, toplumu, modernliği, akıl çağının getirdiklerini ve daha birçok konuyu sorgular. İçinde bulunduğu köksüz bir şimdi gibidir. Şimdiyle bütünleşen bir geçmiş de artık yoktur. Yaşanılmamış olanlar sonradan öğrenilmiş, öğretilmiştir. Şimdinin öncesiyle arasındaki yarıklık, derin bir boşluk yaratır ve bu boşluk mekânsallığa da yansır. Descartes'in evinde yaşarken nesne de düşünce de birbirinden ayrılır. Sonradan öğretilmiş bu aşırı düzen içinde kaostan, rastlantısallıktan kaçmak için insanlardan uzak evine sığınır. Bu tek başına bireyin toplumla yabancılaşması değildir, bütün bir çağın girdiği çıkmazdır. Tıpkı bulunduğu ev gibi çıkmaz sokaktadır. Modern dönemin kurdu bir defa içimize düşmüştür ve ev temelinden çatlamıştır. Bütün bir hiçlik kaygısı, korkusu, sonunda gerçekleşecek yıkımla yüzleşmekten kurtulamaz. Yersiz kalan kahraman, nostalji duysa da artık ne geçmişe dönebilir ne de şimdiyi, şu anı sürdürebilir, topluma da uyum sağlayamaz. Yıkılan evle beraber korku da kaybolur. Atay'ın evsiz kalan kahramanının bu uyumsuzluğu, *Beyaz Mantolu Adam*'da tamamıyla bir aidiyetsizliğe bürünür. Mekân burada korunaksız başıboş sokaklardır. Bu yersizliğin içinde gidilecek bir yer de kalmaz. Varlığı anlamından koparan, düşünceye indirgeyen anlayış metafiziğin coğrafyasında nihilist sokaklara sapar ve nihayetinde yokluk denizine varır.

Kaynaklar

HEIDEGGER, M., *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.

ATAY, O. *Korkuyu Beklerken*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

YILDIZDÖKEN, Ç.,“Heidegger’de Dasein’in Varlığı ve Zaman Meselesi.”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.53 (2017):162-178.

CASSIN, B., *Nostalji; İnsan Ne Zaman Evindedir?* , çev. Seçil Kıvrak, İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.

BACHELARD, G., *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, İstanbul: Kesit Yayınları, 1996.

BENJAMIN, W., *Son Bakışta Aşk; Walter Benjamin’den Seçme Yazılar*, çev. Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis Yayınları, 2018.

MULHALL S., *Heidegger ve Varlık ve Zaman*, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.

Pers Mitolojisi ve Despotizm Sembolü Zahhâk*

Mitat Çekici**

ORCID: 0000-0002-4576-9468

Öz

Pers mitolojisi ve efsaneleriyle ilgili en eski bilgiler MÖ. XV. yüzyıla dayanmaktadır. İran millî tarihi hakkındaki en eski bilgiler RîgVedâ ve Avestâ'da mevcuttur. İran mitolojisi; İran platosu, Atlas okyanusu, Orta Asya ve dünyanın birçok bölgesine yayılıp ve birbirleriyle kültürel ve dilsel olarak ilişkili olan eski halkların inanç ve ibadet uygulamalarının ve bunların bütününe verilen isimdir. İranlılar, Hint-İran birleşik kavminden ayrıldıklarında birtakım destanlar ve efsanevî rivayetleri beraberlerinde getirmişlerdir. Pers mitolojisindeki karakterler güçlü bir biçimde ikiye ayrılmıştır: iyi olanlar ve kötü olanlar. Bu iyi- kötü anlayışı mitolojide hikâyeye, figür ve motiflere de yansır. Bu anlayışın kökeni Zerdüştlük'teki Ahura Mazda'nın iki emanasyonu anlayışı üzerine kurulmuştur. Pers mitolojisi ve destanlarındaki en ünlü iyi karakter Rüstem olarak karşımıza çıkar. İyi figürüne karşı bir başka ünlü figür de despotizmin sembolü olan Zahhâk'tır. Zahhâk'ın en önemli özelliklerinden biri de onun omuzlarından bulunan ve onu koruyan iki engerek yılanıdır. Bu çalışmada, öncelikle mitoloji kavramının tanımı yapılacak ve Mitolojinin Fars Edebiyatındaki yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında Despotizm sembolü olan Zahhâk hakkında detaylı bilgi verilip tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pers Mitolojisi, Despotizm, Zahhâk, Fars Edebiyatı

Gönderme Tarihi: 13/08/2019

Kabul Tarihi:20/09/2019

* Bu makale, 02-05 .05.2019 tarihleri arasında Ardahan Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Mitoloji Sempozyumu" adlı sempozyumda sunulan "Pers Mitolojisi ve Despotizm Sembolü Zahhâk" adlı çalışma esas alınarak üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: mitatcekici@Artuklu.edu.tr

Persian Mythology and Zahhak, The Symbol of Despotism

Mitat Çekici

ORCID: 0000-0002-4576-9468

Abstract

The earliest information on Persian Mythology and Myths dates as back as the XV. Century BC. The earliest information on Iranian national history is given in Rig Veda and Avesta. Iranian mythology is the name given to all of the faith and worship practices of ancient peoples who lived across Iranian plateau, Atlantic, Central Asia and many other parts of the world who were related to each other in cultural and linguistic terms. When Iranians left the united Indian-Iranian nation, they brought some epics and legendary narrations with them. The characters in the Persian mythology are divided into two in a strong manner: the good ones and the bad ones. This good and bad concept is also reflected in the stories, figures and motifs in mythology. The roots of this understanding are based on the understanding of the two emanations of Ahura Mazda in Zoroastrianism. The most famous good character that exists in Persian mythology and epics appear before us as Rustam. Against the good character, another famous figure is Zahhak, who is the symbol of despotism. One of the most important characteristics of Zahhak is the two viper snakes on his shoulders to protect him. In this study, firstly, the definition of mythology will be made; and then, its place and importance in Persian literature will be dealt with. Then, detailed information will be given on Zahhak, who is the symbol of Despotism.

Keywords: Persian Mythology, Despotism, Zahhak, Persian Literature

Received Date: 13/08/2019

Accepted Date: 20/09/2019

Символ персидской мифологии и деспотизма Заххак

Резюме

Персидские легенды и мифология берет свое начало с 15 века до н.э. Самая древнейшая информация о национальной истории Ирана доступна в Риг Веде и Авесте. Иранская мифология — это практика веры и поклонения древних народов, которые распространялись через Иранское плато, Атлантический океан, Центральную Азию и многие районы мира которые имеют культурные и лингвистические связи. Когда иранцы вышли из индоиранских объединенных племен, они принесли вместе собой несколько эпопей и легендарных сказаний. Персонажи персидской мифологии отлчительно были разделены на две части: хорошую и плохую. Это понимание добра и зла отражается в рассказах, рисунках и мотивах мифологии. Это понимания основано на двух эманациях маздеизма Ахура Мазды. Самый известный хороший персонаж персидской мифологии и эпосов — это Рустем. Противоположный хорошей фигуре – это символ деспотизма Заххак. Одна из самых важных характеристик Заххака - две гадюки, которые находятся на его плечах и защищают его. В этом исследовании, прежде всего, будет дано определение понятия мифологии, а затем будет описана значимость и место мифологии в персидской литературе. После этого будет предоставлена подробная информация о Заххаке, символе деспотизма.

Ключевые слова: персидская мифология, деспотизм, Заххак, персидская литература.

Получено: 13/08/2019

Принято: 20/09/2019

Giriş

Mitoloji sözlükte ilkel insanları ve insanüstü varlıkların başlarından geçen masalsı olayların incelenip anlatıldığı efsane bilimidir. İlk çağlarda yaşayan insanların dini törenlerini, itikatlarını, yaratılışlarının başlangıcını ve kaynağına kadar götüren anlatıcılardır. Mitoloji yaratılışı, tanrıları, kahramanları, kutsalları ve fizikötesi yaratıkları simgeler yoluyla anlatır. İlkel insanın inancı mitoloji ile başlar ve bu dinsel inanışlar büyük dinleri yapılandırır. Mitolojik öğeler doğal yaratıklar değildir, bunlara örnek olarak rüzgâr tanrısı, ay tanrısı ve güneş tanrısı gibi doğaötesi varlıkları söyleyebiliriz. Bazen de hayal ürünü ve ilginç yaratıklar, sıra dışı kişilikler de efsanelerin ve kahramanlık hikâyelerinin mitolojik öğeleri olabilir. Mitoloji en eski zamanlardan itibaren var olmuş ve toplumsal etkinliği güçlü bir şekilde olan bir vakıadır. Mitoloji Yunancada “mythos”, “açıklama, haber ve hikâye” manasındadır.¹Mitoloji kavramı Yunanca, bir tür masal, hikâye demek olan mythos ile söz manasına gelen logos kelimelerinden oluşur. Mitoloji doğaya karşı mücadele veren insanın yaratıcısını ve varoluş sebebini adlandırmak için uydurduğu hikâyelerin ve hayallerin bütününe denir. Böylece eski çağlarda yaşamış olan insanların inanmak için yarattığı ilahlar, periler, devler, kahramanlar ve onların hikâyeleri mitolojiyi oluşturur.²Mitoloji ilk olayları, yaşananları bizlere aktarandır, dünyanın yaratılışı, insanın varoluşu, toplumu ve ahlakı anlatır. İlk dönemlerde olaylara bağlı olan ve zamanı her olaydan bağımsız olan kaynakları rivayet eder. Mitoloji kendisini rivayette ortaya çıkarır. İlkel insanların yaşadıkları olaylar, kaynağı belli olmaksızın geleneksel bir tarzla ve doğruluğu araştırılmadan mitolojide kullanılır. Böylece mitoloji, kaynaklar hakkındaki sorulara cevap verir. Mitoloji, tarihte hiçbir şekilde yer almayan olayların kaynağını anlatır.³

Her milletin kendine özgü bir mitolojisi vardır, bunların en belirginleri Türk, Mısır, Yunan, Hint, Çin ve İran mitolojileri olarak sayabiliriz. Bunların dışında millet olmayan kavim ve toplulukların hala inanıp yaşattıkları mitolojileri

¹Nimet Yıldırım, *İran mitolojisi*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012, 29-30.

²Cemile Kaptan Bazıyar, “Mitoloji ve Çağdaş Sanat,”*Sanat ve Tasarım Dergisi*, sy. 18 (2016):114.

³Seba Pejman fer ve MecidSermedi, “Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i ZahhâkbâNezeriye-yi Goldemen,”*faslnâme-yiTehessus-i Tehlil u Negd-i Motûn-i Zebân u Edebiyât-i Farsî*, Şomâre 28, (1395/2016): 149.

de vardır.⁴ Her milletin mitolojisi o ulusun tarihi, efsaneleri, hamasi hikâyeleri, inançları, ilahları, insanları ve masallarını kapsar. Başlangıç zamanı belli olmayan, geçmişleri çok eski dönemlere kadar dayanan zaman döngüsü içerisinde bazı değişim ve dönüşümler geçiren tarihi olaylarla iç içe geçmiş mitolojik anlatımlar insanın içinde yaşadığı dünyayı tanıma ve anlama gayretini, doğa olaylarını farklı açılardan inceleyerek ilkel zamanlarda vermiş olduğu yaşam mücadelesini göstermektedir. Mitolojilerin zaman ve yer gibi kavramları olmaz, bu kavramların var olmayışı mitolojik anlatımın hayali atmosferine genişlik katıp onu daha sır dolu ve cazip bir şekilde yansıtmasına imkân verir. Mitolojik anlatımlarda kullanılan dil ve semboller olabildikçe sır doludur. Sıra dışı, dağa üstü ve diğer evrenden olan hikâyelerden oluşan mitolojilerin ana teması yaratılışla ilgili olaylardır. Mitolojide anlatılan olaylar gerçek hayatta yaşanmış gibi bir mantık çerçevesinde aktarıldığı için bu gelişmelerin bütünü gerçekmiş gibi algılanmaktadır. Ayrıca mitoloji, ilk çağlara ait ve önemli kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olayları efsaneleştirilerek ilginç ve hayret verici hikâyeleri konu edinmektedir.⁵ Milletlerin mitolojileri ile gelenek- görenekleri, inançları, dilleri ve kültürleri arasında güçlü bir bağ vardır. Bu sebeple mitolojilerin efsanelerini ve inançlarını bu değerlerden ayırmak mümkün değildir. Eski dünya halklarında efsaneler çok etkin rol oynamışlardır.⁶

Bu çalışmamızdaki temel amaç Zahhâk'ın omuzlarında çıkan yılanların nasıl ne sebeple ortaya çıktığı sorusuna cevap bulabilmektir. Gerçek manada Zahhâk'ın omuzlarındaki yılanlar onun kötü yaratılışlı ruhunun dışı vurumu mudur yoksa lanetlenmiş İblisin oyununa kurban gitmiş biri midir? Zahhâk'ın acımasız ve insanlık soyunu bitirmeye çabalayan despot bir hükümdar oluşunun gerekçesi ne olabilir? Aşağıda bu soruların yanıtını bulmaya çalışacağız.

Pers Mitolojisi ve Zahhâk

Her toplumun kendine özgü bir mitolojisi olduğunu dile getirmiştik. Doğu edebiyatının zengin mitolojilerinden biri sayılan Pers mitolojisini ele alalım. Pers mitolojisi ve efsaneleriyle ilgili en eski bilgilerin MÖ. XV. Yüzyıla kadar

⁴ Kaptan Bazıyar, "Mitoloji ve Çağdaş Sanat," 115.

⁵ Yıldırım, "İran Mitolojisi" *Nüsha*, II/7 (2002): 31-33.

⁶ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 263.

dayandığı söylenmektedir. Arkeolojik verilerle birlikte İran millî tarihi hakkındaki en eski bilgiler RîgVedâ ve Avestâ'da mevcuttur. Ancak bazı araştırmacılar, Avestâ öncesi dönemlerde de İran mitolojisiyle ilgili verilerin bulunduğu kanısındadır. İran mitolojisi; İran platosu, Atlas okyanusu, Orta Asya ve dünyanın birçok bölgesine yayılıp ve birbirleriyle kültürel ve dilsel olarak ilişkili olan eski halkların inanç ve ibadet uygulamalarının ve bunların bütününe verilen isimdir. İranlılar, Hint-İran birleşik kavminden ayrıldıklarında birtakım destanlar ve efsanevî rivayetleri beraberlerinde getirmişlerdir. Bu rivayetler onların yeni vatanlarına ve yeniden şekillenmiş yapılarıyla uyumludur ve daha sonraki dönemlerdeki İran efsanelerinin temelini de oluşturmuştur. Diğer toplumlarda da olduğu gibi İranlılar da bu hikâyelere katkılarda bulunmuşlardır.⁷Edebiyat ve geçmiş zamanlardan geriye kalmış olan edebi bir eser, kendi toplumunun kökeninin kimlik kazanması ve medeniyetinin varlığını gösterir.⁸

İran hamasi hikâyeleri ile efsanelerinin geçmişi Âryaların İran topraklarına gelmesiyle başlar, İran Kavmi, Asya'nın orta kesimlerinden Atlas okyanusu kıyılarına ve dünyanın birçok bölgesine kadar dağılan Hind-Avrupa kavimlerinden biridir. Bu kavim, bu ırkın diğer kollarına nispeten daha çok ön plana çıkmıştır. Milli rivayetler, dini efsaneler, tarihi gerçekler, İran kahramanlarının maceraları, daha önce yaşadıkları bölgedeki hatıra ve efsaneleri, kahramanlıkları, İranlıların yeni inançları, sultan ve emirlerin tarihleri ve daha birçok konunun birleşmesiyle efsaneler ve hikâyeler oluşmuştur.⁹Eski dönemlere ait İran rivayetleri derlenerek İran tarihini ve ulusal hikâyelerini kalıcı kılma çabaları IV/X. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde devam etmiştir. Eski İran'da Efsanelerin ve Pers Mitolojisinin en önemli ve büyük kaynağı olan Avesta, günümüze kadar gelen en önemli ve kapsamlı Pehlevîce olan Dînkert, III/IX. yüzyılda yazılmış ve Pehlevîce metinlerden oluşan Bundehişt, Sâsânîler döneminin en önemli tarihi eseri ve Şâhnâmelerin temel çekirdeğini oluşturan Hudâyinâme ve III/IX. yüzyılda Farsçayı, Fars edebiyatını ve Fars değerini canlandırmak için yazılan Şâhnâme gibi eserler bu çalışmaların ürünüdür.¹⁰Bu

⁷ Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisi,"23-25.

⁸Pejmânfer veSermedî, "Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i ZahhâkbâNezeriye-yi Goldemen, 144.

⁹Yıldırım, "İran Mitolojisi," 25.

¹⁰ Bkz. Yıldırım, "İran Mitolojisi," 32-38.

efsane ve hikâyeler bazı eserlerde günümüze kadar süre gelmiştir. Bunların en çok ön plana çıkanı şüphesiz Firdevsî tarafından yazılan eseri Şahnâme'dir. Şahnâme gibi miras eserlere fonksiyonalist görüşlerden biri de İran mitolojilerini derleyip araştıran toplumsal bir fenomendir. Mitolojileri yeni bir tarzda gösteren hamasi eserler çalışmalarıyla sosyal hayatın karanlık noktalarını aydınlatmaları mümkündür. Örnek olarak Feridun'un Zahhâk'ı yenmesi mitolojisi gösterilebilir. Zahhâk ve Kâve hikayesi tarih ve mitolojinin iç içe olduğu bir hikayedir.¹¹Fars dilinin bir sözcük hazinesi, fesahat ve belagat örneği olan Şahnâme genel görüşe göre Firdevsî tarafından 370/981 yılında yazılmaya başlanmıştır.¹²Tus'un yetenekli şairinin hüneriyle daha da cazibeli olan Şahnâme sadece İran'ın en büyük hamasi eseri değildir ayrıca İran Kavminin tarihinin, kültürünün, düşünce şeklinin ve dünya görüşünün bir ansiklopedisidir. Okuyucu Şahnâme'de hayatı boyunca yanlışlarla, cehalet ve hatta hastalık ve ızdırapla mücadele halinde olan bir insanı görür. Şahnâme'de İran kavminin düşünme ve hayat tarzının sonucunu çıkarır.¹³ Şahnâme'nin konuları İranlı olma düşüncesinin olgunlaşmasıdır, bir başka deyişle Pers ırkının kimlik kazanmasıdır. Bu düşüncenin oluşma tarihi belli değildir, eski dönemleri ve sözlü edebiyatı birleştirmektedir. Firdevsi, İranlıların büyük milli kahramanlığını şiiire dökmek ve onu kazanmakla birlikte kendi zamanın tarihi durumunu da aktarmaktadır.¹⁴

Firdevsi'nin söylemlerine ve Şahnamedeki metne göre İran'da Cemşîd'in hükümdarlığı zamanında Sevârân Çöl(دشت سواران)ünde Mardas (مارداس) adında adaletli, hak hukuk gözeten bir emir vardı. Zahhâk adında bir oğlu vardı büyüdüğünde Şeytan kılık değiştirerek onun yanına gelir ve onunla tanışıp arkadaşlık edip ona rehberlik eder. Onu ülke ve güç hırsıyla babasını öldürmesi için tahrik eder. Zahhâk Şeytanın yönlendirmesi ile babasını öldürüp onun yerine geçer, taht, taç ve ülke onun eline geçer. Çok geçmeden nefsi ona baskın gelir ve iblisin egemenliğiyle baba katli, isyankârlık, tamahkârlık, otoriterlik, aldatma, gurur ve sitem gibi sıfatları kendisine layık görmüştür. Ancak iblis de kendi

¹¹Pejmân fer ve Sermedî, "Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i Zahhâk bâ Nezeriye-yi Goldemen," 144-145.

¹²Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 385.

¹³Ali CihânşâhîEfsâr ve Emir Se'îdSemîmî, "Zehhâk-i Mârdûş u Engel-i Piyug Der Şahnâme-i Ferdovsî(Evvelîn gozarîş-i Târihî Ez İbtıla Be Engel-i Piyug)," *Feslnâme-yi Târih-i Pizîşkî*, (Bahar 1391/2012):157.

¹⁴Pejmân fer ve Sermedî, "Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i Zahhâk bâ Nezeriye-yi Goldemen,"160-161.

yiyeceklerini hazırlayarak onu kandırır ve onun neticesinde Zahhâk'ın omuzlarında iki yılan çıkar. Sonrasında şeytan bir hekim kılığında kendisini ona tanıtır ve yılanların kontrol altına alınması gençlerin beyninin onlara yedirilmesinde olduğunu söyler.

تو بیگانه خوان و مخوانش پسر
بدین چاره بگرفت جان پدر
غمی گشت و از هر سوئی چاره جست
همه یک به یک داستانها زدند
ران درد را چاره نشناختند

پسر کورها کرد رسم پدر
فرومایه ضحاک بیدادگر
دو مار سیاه از دو کتفش برست
پزشکان فرزانه گرد آمدند
ز هر گونه نیرنگها ساختند

Babasının geleneğini yok sayan oğlu
Zahhâk yaradılışı gereği acımasızdır
İki siyah yılan onun omuzlarında çıktı
Bilge hekimler toplandılar
Türlü türlü sihirler yaptılarsa da

Sen yabancı say ve evlat diye anma
Bu sebeple de babasını öldürür
Çok üzülür ve her tarafta çare aradı
Hepsi birer birer hikayeler dizdiler
Bu derde bir çare bulamadılar¹⁵

Firdevsi, kendisinin padişahlık döneminde bin yıl geçen Zahhâk için şöyle söylemektedir; Firdevsi, onlara layık olmayan bir hükümdar tarafından yönetilen bir toplumun sosyal kötü durumunu tasvir ediyor ve devamında her gece iki insanın yiğitliğe sığmayan bir şekilde öldürülmesi ve onların beyninin Zahhâk'ın omuzundaki yılanı yedirilmesine işaret etmektedir. İranlıların yabancı düşmanlara karşı ilk çözüm yolu İranlı aşçıların Zahhâk'ın sarayına gönderilmesiyle bu kişilerin yarısının kurtarılmasıdır. Zahhâk'ın zulmüne karşı çare arama ve ona karşı olan hoşnutsuzluk git gide kendini göstermiştir.¹⁶Zahhâk bu hamasi eserin en kötü yaradılışlı varlığı ve Avestadaki "Ejidehâk" ve İran – Hint mitolojisinin üç başlı ejderhaların karşılığıdır ki Zerdüş't kaynaklarında zararlı varlıkların en belirgin sembollerinden biri olarak kabul edilir.¹⁷

Pers mitolojisindeki karakterler güçlü bir biçimde ikiye ayrılmıştır: iyi olanlar ve kötü olanlar. Bu iyi- kötü anlayışı mitolojide hikâye, figür ve motiflere de yansır. Bu anlayışın kökeni Zerdüş'tlük'teki Ahura Mazda'nın iki emanasyonu

¹⁵Ali CihânsâhîEfsâr ve Emir Se'îdSemîmî, "Zehhâk-i Mârdûş u Engel-i Piyug Der Şahnâme-i Ferdovsî(Evvelîn gozarîş-i Tarîhî Ez İbtıla Be Engel-i Piyug),"157-158.

¹⁶Pejmân fer veSermedî, "Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i Zahhâk bâ Nezeriye-yi Goldemen," 157.

¹⁷FerzâdGaimî, "Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş,"*Pejûheşnâme-i Edeb-i Hamâsî, SâlYâzdehom, Şomâre-i Nûzdehom*,(1394/2015): 28.

anlayışı üzerine kurulmuştur. Pers mitolojisi ve destanlarındaki en ünlü iyi karakter Rüstem olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi figürüne karşı bir başka ünlü figür de despotizmin sembolü olan Zahhâk'tır. Zahhâk'ın en önemli özelliklerinden biri de onun omuzlarından bulunan ve onu koruyan iki engerek yılanıdır.

Şahnâmedeki Zahhâk bir insandır ve ruhunu Ehrimen'e teslim etmekten sakınan Merdas'ın oğludur, aynı zamanda baba katilidir. Şeytanın ona aşçı kılığında yaklaşarak kendi kötü huyunu ve insanların etini yemesi için güzel bir şekilde onu eğitmektedir. Daha sonra Ehrimen'in öpücüğü ile iki omzunda siyah iki yılanın çıktığı korkunç bir canavara dönüşmektedir. Bu iki yılanın tek yiyeceği her gün iki gencin beynidir, iki gencin başı vurularak beyinleri bu yılanlara verilmektedir. Tuhaftır ki Firdevsi Şahnâme'de sadece bununla yetinmemiş ayrıca bu iki yılanın ortaya çıkmasından sonra Zahhâk'tan bazen Ejderha olarak da bahsetmiştir. Çoğu yerde Zahhâk'ı ejderhalarla birlikte bir tutmuştur. Zahhâk, Avestadaki ejderhaların mutasyona uğramış şekli ya da onun yerini alandır. Zahhâk'ın mitolojisi hakkında farklı anlatımlar da vardır. Bu mitoloji üzerine araştırmalar yapanlar arasında bir fikir ayrılığı mevcuttur ki bazısına göre Zahhâk yabancı kökenli bir düşman olarak Arap kökenli olduğunu düşünürler. Bazısı da Babiller, Sümerler ve Asuriler gibi Sami kökenli göç eden Arya ırkından olduğunu söylemektedirler. Başka bir görüşte İran'ın doğu mitolojisinden olduğunu ve İran-Hint mitolojisinden olduğu görüşünü de zorlaştırmaktadır. Zahhâk'ın kökeni yani ırkı hakkında net bir şeyler söylemek mümkün değildir.¹⁸ Teberi Zahhak'ı yok edici olarak ve Babilli olarak kabul etmektedir. Bu sebeple Zahhak neslini Babil'e dayandırması gerek İslami gerek Pehlevi kaynaklarda olsun bu durum İslami döneme dayanır. Arap olduğu şeklindeki görüşlerin siyasi olaylara dayandırılması söz konusudur.¹⁹ Bazısı da onun Arap olduğu görüşündedir ki bunlardan birisi; İbn-i Belhî kendi Farsnâme adlı eserinde onu Yemen'li olarak belirtmiştir. Ebûreyhân Bîrûnî de Elbâkye adlı eserinde Yemenlilerin Zahhâk'ı kendi soylarında gördüğü ve bununla gurur duyduklarını belirtmiştir. Firdevsi de onu Deşt-i Sevârân-i Neyzegozâr'dan bilir, bu çölün bir kısmı Arabistan'da bir kısmı da Yemen toprakları içerisindedir. İranlılar ve

¹⁸Gaimî, "Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş," 28-29.

¹⁹Gaimî, "Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş," 28.

Araplar arasında kin olduğundan dolayı İranlıların kanını döken bir düşman olan Zahhâk'ın Araplar tarafından kendi soylarına dayandırmaları da bir ihtimaldir. Başka bazı kaynaklar da Zahhâk'ı aslen İranlı bilip soyunu Keyûmers'e kadar dayandırırılar.²⁰

İran mitolojisinde ejderha ve yılanın olumsuz yanları daha fazla görülmektedir. Pehlevi rivayetinde yılan zararlı varlık olarak kabul edilir ve hatta onun öldürülmesi için bir padişahın bile görevlendirildiği söylenmektedir. Pindeshişte'de yılan insanlığın ölümünün sebebi olarak bilinir. İran mitolojisinde bu konuyla bağlantılı en belirgin olay da “Zahhâk” olayıdır. Zahhâk'ın omuzlarından çıkan iki yılan (üç başlı eski ejderhaların mutasyona uğraması) yani kötülük sembolü olarak kendi dillerinde muhafaza etmişlerdir. Ölüm(مردن) kelimesi ile aynı kökte olan yılan(مار) kelimesi, Zahhak'ın isminin kökünde de olan Eji yılan Ejedehak(اژی ده‌ساک)–(اژی-مار)ve babasının adı olan (مارداس)–(مار+داس)Mardas geriye kalmıştır. Şeytanın öpücüğü ile Arap şahın omuzlarında çıkan bu insan yiyen yılanların yiyecekleri Ehrimen şahının acısını dindirdiği gençlerin beynidir.²¹

به جز مغز مردم مده‌شان خورش مگر خود

بمیرند از این پرورش

İnsan beyninden başka bir şey onlara yedirme

Belki bunu yiyerek(bu beslenme ile) ölürler.²²

Yılanlar Zahhâk'ın yaratılışından beri vardır. Çünkü Zahhâk İran hikâyelerinde şeytanın vücut bulmuş halidir. Çirkinlik ve kötülük üç burun, üç baş ve altıgözlü dev doğuran insanların sıkıntılarının kaynağı fitne fesat olan Avesta'daki Ehrimen'dir. Bu durumda Zahhâk bizzat yılanla benzetilmiştir. Çünkü Zahhâk'ın yarasının iyileşmesi için gençlerin beyni kullanılmıştır. Zahhâk'ın gençleri öldürtmesi ve beyinlerini çıkartması zulmün ve işkencenin en ağır şekli ve örneğidir.²³Bununla birlikte Zahhâk'ın omuzlarındaki yılanlar, insanlar

²⁰ Alırıza Mozaferî ve Ali Asker Zarei, “Zahhâk û Beynelnehr,” *Faslnâme-yi Edebiyat-i İrfânî ü Ustûreşinâgî*, şomare33 (1392/2013):87-88.

²¹ Gaimî, “Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş,” 31-32.

²² Gaimî, “Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş,” 31.

²³ Muhammed Ali Mukeddem ve HüseyinKeyhusrov, “Tahlil-i Tatbikî-yiDâstân-i ZahhakberAsas-i Revâyet-i Kûşnâme,” *Motâla'âtNezeriye ü Envâ'a Edebî*, Sâl Evvel, Şomare Se, (1395/2016):13-14.

arasında korkunç ve ürkütücü bir ortam yaratmak için kullanılan bir abartımalzemesidir. Gerçekten de Zahhâk'ın omuzlarındaki yılanların efsanesi h.3 asırdan sonraki yazılı eserlerde yer almaktadır ve yazarların birçoğu öykülerinde Zahhâk'ın bu durumunu da kullanmışlardır. Zahhâk'ın padişahlık döneminde ülkede ağır bir üzüntü vardır ve neşe yerini hüznün ve ıstıraba bırakmıştır. Halk Zahhâk'ın zulmünden ve despotizminden dolayı bir çözüm yolu yoktur. Halk çaresizliğini kabullenmiş bir vaziyettedir. Diğer taraftan Zahhâk öyküsü iyi-kötü, adalet ve adaletsizlik, güzel- çirkin mücadelesidir.²⁴

Zahhâk kötülük sembolü olarak şeytanın yardımıyla saltanata ulaşır. Şeytanın vesvesesi ve baba katiliyle başlayan padişahlık despotizm ve bencillikten başka bir şey değildir. İnsanların kendisine karşı çıkma veya kendi saltanatına son verme korkusu ve endişesinden dolayı onları korkutup sindirmekten başka çaresi olmadığı için Zahhâk'ın zulmü ve despotizmi zirveye ulaşmıştır. Zulmü ve baskısı zirveye ulaştığından dolayı her gün en kıymetlilerini kaybetmeye şahit olan halk bir kıvılcım beklemektedir. Ona karşı gelecek ve bunu yapabilecek bir kişi de sadece demirci Kave olmuştur. Çünkü o, Zahhâk'ın sisteminin zayıf ve sahte olduğunu anlayan tek kişi olmuştur. Zahhâk görünüştekinin aksine sakın, eğlence meclislerini düzenleyen, şarap içen, iç dünyasında perişan olan, korkak ve iç dünyasında korkularıyla dolu olan biridir. Gün içerisinde her türlü cinayeti işleyen, insanlığı ve insanlık değerlerini yok eden, yok sayan katiller kendi huzursuz vicdanlarını ve fırtınaların koptuğu içlerini rahatlatmak için müzik eşliğinde kadehler döndürerek gece eğlencelerini düzenleyip rahatlamak isterler. Ancak bu, nasıl ve ne şekilde başarılabilir.? Yoksa insanların acısı cellâtların mutluluğunu tehdit etmiyor mu, selleri içinde barındıran yaşlıların(matemliler) gözyaşı zalimlerin sahte güçlü görünümlü saraylarını altüst etmez mi?²⁵

Kave'nin başkaldırısı sihir ve büyü bozucudur ve bu gerçekten de düşünmeye ve düşündürmeye değerdir. Kave'nin isyanı Zahhâk'ın bin yıllık sihir ve büyüsünü bozmuş, insanlar Zahhâk'ı tahtından etmiş ve Feridun'u onun yerine tahta geçirmişlerdir. Kave'nin ortaya çıkışı hikâyeye içerisinde aniden gelişen bir olaydır. Kave'nin çığlığı vicdanın sesidir. Gerçekten de kirlî nefis hiçbir vücutta

²⁴Mukeddem ve Keyhusrov, "Tahlil-i Tatbikî-yiDâstân-i ZakhakberAsas-i Revâyet-i Kûşnâme," 14.

²⁵Mukeddem, Keyhusrov, "Tahlil-i Tatbikî-yiDâstân-i ZakhakberAsas-i Revâyet-i Kûşnâme," 14.

kalıcı olamaz ve vicdanına yenik düşecektir. İnsandaki vicdan da ani bir şekilde kendini gösterir ve onun yakasından düşmez. Kave hümanisttir ve görevi de insanları Zâhhâk'ın kirliliğine karşı ve Feridun'un liyakatinden haberdar edip ortadan kaybolmaktır.²⁶Halkın ezilen tabakasından olan Demirci Kave'nin Zâhhâk'a karşı ayaklanması gerçek manada sosyetik toplumların zincirlerinden, prangalarından kurtulmuşların ve çıkarıcı olmayanların gerçekçi devrimi olarak bilinmektedir. Zâhhâk'a karşı kazanılmış bir zafer olarak bilinir.²⁷

Zâhhâk'ın despotizmi de tıpkı Nemrut ve Firavun'un zulümlerinin sona ermesi gibi birgün hak ettiği mutlak sonu bulmuştur. İran mitoloji kültüründe Zâhhâk(ejidehâk) figürü dünya tarihinde birkaç kez ortaya çıkan, zalim, yok edici olarak bilinen bütün kötülük ve çirkinliklerin sembolüdür. İnsanlık tarihinde Zâhhâk; hükümdarlık yapan, insanları aldatan ve adaletsizlikle insanları ya da toplumları kendi hâkimiyeti altına alan, şeytanın yoldan çıkardığı ve insanlığını yitiren birçok kişinin sıfatı olmuştur. Şahnamede Zâhhâk İran mitoloji tarihinin bir kısmını oluşturur ki şerrin ve kötülüğün vücut bulmuş halidir. Hükümdarlığa ulaştığında iyilik ile kötülüğün mücadelesi onun için bir başlangıç olur ve karanlık, vahşet ve yıkım bütün dünyaya yayılır. Zâhhâk'ın hükümdarlığı ile dünyada ilim ve bilgelik yok olmaya başlar, namertlik, büyü, sihir vs. onların yerini alır. Zâhhâk'ın omuzlarındaki iki yılan her ne kadar şeytanın hediyesi olarak bilinse de gerçek manada her ikisi de onun kirliliğinin ve fikrinin sembolü olarak kabul edilmelidir. Bu sembol hiçbir zaman iyiliği ve adaletli olmayı tecrübe edemeyen kirliliğin bir düşünce ve fikrin ürünüdür. Hatta günümüz dünyasında zulmü ve adaletsizliği bir kesime reva görenlerin mitoloji tarihinde insanları öldüren, günahsızların kanını akıtmaktan ve onların beynini çıkarmaktan zevk alan ve huzur bulanların tekrarlamaıdır.²⁸

Zâhhâk Şahname'nin en olağandışı mitolojik olgu, figür ya da sembolüdür ve daha çok kâbusa benzeyen bir varlıktır. Zâhhâk yarı insan-hayvan görünümlü açık bir semboldür. İnsan olarak zati psikoloji ile derin bir ilişkisi olabilir. Elbette Fitri psikoloji gölge ile yakın ilişkilidir. Buradaki gölgeden kasıt kirliliğin nefsidir.

²⁶MensureMeşâe'gî, "Berresi-yiTetbîkî-yiSâhtâr-i Dâstan-i Zâhhâkber Pâye-i Rûykerd-i Revânşinâsi," *Mutâlaât-i Edebiyat-i Tetbîkî*, Şomare 40 (1395/2016): 154-155.

²⁷Hamîdrîza Erdestân îrostemî, Ferîdûn-i Dehgân, Kâve-i Ahenger, Zâhhâk-i Div," *Mecelle-i Şîrpejûhî (BûstânEdeb) Daneşgâh Şîrâz*, SâlHeftomŞomâre-yi Evvel (1394/2015): 2.

²⁸Hemîdrîz aNîgahbân, "Vâkavey-i Ustûre-yi Zâhhâk," *Faslname-yiTehessus-i Edebiyat-i FarsiDaneşgâh-i Âzad-i İslâmiMeşhed*, Şomare 9, (1385/2006):143.

Zahhâk'ın insanlara karşı tutumu nefsinin bir gölgesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Nefsine yenik düşmüş biri olarak hem kendi varlığını hem de insanları yokluğa doğru sürüklemektedir. Zahhâk kendisi de acı içindedir ve acısını dindirmek için diğer insanlar da onun elinde acı ve ıstırap içindedir.²⁹

Zahhâk'ın omuzlarındaki yılanlar dizginsiz ve doyumсуuzlar. Tıpkı Cehennem gibi (هل من مزيد) (Daha var mı). Zerdüşterin inancına göre Ehrimen'in iki büyük güçlü Div(دیو)'den biridir. İkinci Div(دیو) de Öfkedir, bu ikisi Ehrimen'in iki güçlü kolu gibi çalışırlar. Belki de Zahhâk'ın omuzlarında biten iki yılan da Ehrimen'in bu iki Div'in tecellisidir. Hatta onları Zahhâk'ın bedeninde yetiştirdiği iki çocuğu olarak da kabul edilebilir. Yılanlar Zahhâk'ın bedeninin derinliklerinde köklere sahip ve her kesilmelerinde yeniden çıkarlar. Yılanların bitki ya da ağaç gibi özelliklere sahip olması çok düşündürücüdür. Firdevsi(Ferdovsi) de söylemiş olduğu beyitlerde bu özellikleri güzel bir şekilde göstermiştir.³⁰

غمی گشت و از هر سوی چاره جست	دو مار سیاه از دو کتف برست
سزدگر بمانی بدین در شگفت	سرانجام ببریید هر دو زکفت
برآمد دگر باره از کتف شاه	چو «شاخ درخت» آن دو مار سیاه

İki omzundan iki siyah yılan çıktı	Çok üzüldü ve her tarafta çare aradı
Sonunda bu iki yılanı omuzlarında kesti	Fakat ne tuhaftır ki
O iki siyah yılan bir ağaç dalı gibi	Şah'ın omuzlarında tekrar bitti ³¹

Yılanlar siyah olup bu özellik karamsarlığı ve bilinçsizliği daha iyi uyarır. Onlar ölmezler belki uğursuz bir büyü şeklinde canlılar ve Ehrimen'in esrarengiz öpücü ile mitolojilerde mutlu olan Hüma kuşunun mutlu yaşadığı yerindeki gibi Zahhâk'ın omuzlarında biterler. Bu yılanlar bir cisim(vücut) olmaktan daha çok ruhsal ve içsel bir özelliğe sahipler ve içerdeki kaynağından kaynarlar bu sebeple de yok olmuyorlar. Zahhâk'ın onları anlamak, ram etmek ve değiştirmek yerine sevgi, muhabbet ve imanla onları yedirip daha da cesaretlendirir. Bu yılanlar bizzat canlıların etinden olup Ehrimen'in yardımıyla biterler. Yani bu dalların tohumunu veya varlıklarını Ehrimen kendisi Zahhâk'ın vücuduna ekip onları

²⁹Meşâe'gî, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Sâhtâr-i Dâstan-i Zahhâkber Pâye-i Rûykerd-i Revânşînâsî," 142-144.

³⁰Meşâe'gî, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Sâhtâr-i Dâstan-i Zahhâkber Pâye-i Rûykerd-i Revânşînâsî," 147.

³¹Meşâe'gî, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Sâhtâr-i Dâstan-i Zahhâkber Pâye-i Rûykerd-i Revânşînâsî," 147.

eğitmiştir. Yani Ehrimen'in çocukları, canından bir parça olarak Zahhâk'ın omuzlarında boy gösterirler ki bu tabirle de Zahhâk iki cinsiyetli hatta dişilik özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Hatta bu özelliğinin belirtileri hikayede de yer almakta. Şehnâz ve Ernevâz yüzyıl boyunca Zahhâk'tan hamile kalmadılar. Dr. MuhammedrızaEmînî "Ehrimen'in öpücüğünün yerinde iki yılan Zahhâk'ın omuzunda çıkıyor ve gerçekten de onun içgüdülerini ortaya çıkartıp onun omuzlarında yer alarak kendi hükümlerini onun ruhunda başlatıyor" olduğunu düşünmektedir.³²

Şahnamede Zahhâk'ın Ehrimen'le ilişkisi kaçınılmaz bir olaydır. Ehrimen'in onun omuzlarına öpücük kondurması ve bu öpücüklerin yerinde tek yiyeceği İranlı gençlerin beyni olan iki yılan çıkmaktadır. O kendini güvende hissetmek ve yılanlarını tok tutmak için her gün iki insanın beynini yılanlarına yedirir. Onun kurbanlarından biri de Feridun'un babası Abtin'dir. Babası Zahhâk tarafından öldürüldüğü için Feridun intikam almak isteyecektir. Zahhâk görmüş olduğu bir rüyasının tabirinden yola çıkarak Feridun'un peşine düşer, ancak o esnada Zahhâk'ın zulmüne erkek çocuklarını kaptıran ve son çocuğu da esir olduğundan dolayı Zahhâk'a karşı kızgın olan Demirci Kave de Feridun'a destek olmak için harekete geçer ve halktan oluşturduğu bir ordu ile Feridun'a katılır. Feridun tahtı ele geçirir ve Zahhâk'ı öldürmek ister ancak Sirûş'un onu engellemesi ile bunu gerçekleştiremez. Sonunda Zahhâk'ı bağlar ve Demavend(günümüzde İran'da bir dağ) dağına götürür ve bir mağaraya hapseder.³³

Halkın Zahhâk'ın zulmüne karşı çare arayışları iki şekilde verilmiştir. Birincisi olarak aşçıların iki insan yerine bir insan ve bir koyunu kurban etmeleri ve bu vesileyle her gün bir kişiyi kurtarmalarıdır. İkincisi de Zahhâk'ın Feridun tarafından Demavend dağında zincire vurulmasıdır. Zahhâk'ın zincire vurulması ile halk onun zulmünde kurtulmuş oluyor. Şahnamede ve diğer bütün sözlü ve yazılı hikâyelerde Zahhâk öldürülmüyor ve belki bir kuyu ya da bir mağarada bağlanmış olarak belirtilmiştir.³⁴

³²Meşâe' gî, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Sâhtâr-i Dâstan-i Zahhâkber Pâye-i Rûykerd-i Revânşînâsî," 148.

³³Ferânk Cihângîr, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Dâstân-i Behîm Sîn û Bâke der Mehârâtba Dâstân Zahhâk der Şahnâme," *Dofaslnâme-yi Edebiyat Hemâsî, Daneşgâh Loristân, Sâl Evvel Şomare-yi Evvel* (1393/2014):39-40.

³⁴Cihângîr, "Berresi-yi Tetbîkî-yi Dâstân-i Behîm Sîn û Bâke der Mehârâtba Dâstân Zahhâk der Şahnâme," 40.

Zahhâk'ın beş büyük ayıbı vardır ve bunları aldatmak, cahillik, kötülük, gaddarlık ve zina olarak sayabiliriz. Bunlardan dolayı Feridun ona karşı kindar oluyor ve onun kanını dökmek için harekete geçiyor.³⁵

---

³⁵Ahmed Emin ve Cihângîr Seferî, “Nigâhî Dobâre be Ostûre-i Zahhâk,”*Mecelle-yi Zebân u Edebiyat-i Farsî*, Pâyîz û Zemistân(1384/2005) :32.

Sonuç

Mitoloji ve Tarih bir sikkenin iki yüzü gibidir ve bizler eski dönemlerdeki insanların hayatı hakkında bilgi sahibi olmak için şüphesiz mitolojiye başvururuz. Mitolojinin felsefi ve edebi bir tür olarak tarih öncesi dönemlerdeki tarihi kalıntıları mevcut olmadığından dolayı insanlık tarihinin karanlıkta kalmış hayatlarının aydınlatılması için şüphesiz o dönemin edebiyatına bakarız, zaman içerisinde yazılı hale gelip bizlere kadar ulaşmıştır. Mitoloji her bölgenin insanının düşünce yapısını belirtir ve araştırmacılara yardım eder. Bu sebeple Firdevsi'nin Şahnâmesi İranlı kimliğinin yeniden kazanılması noktasında büyük bir öneme sahiptir. Zahhâk bu hamasi eserin en kötü yaradılışlı varlığı ve Avestadaki "Ejidehâk" ve İran-Hint mitolojisinin üç başlı ejderhaların karşılığıdır. Şahnâmedeki Zahhâk bir insan görünümünde olup nefsanî duyguların esiri olmuştur ve Şeytan ona kendi kötü huyunu empoze etmiştir. Yaradılış gereği kötü huylu olan Zahhâk şeytanın yönlendirmesi ile daha da despot ve baskın bir karakter olmuş, adeta bir tahrip ve yıkım makinesine dönüşmüştür. Zahhâk'ın padişahlık döneminde ülkede ağır bir yıkım vardır ve neşe ile huzur yerini hüznün ve ıstıraba bırakmıştır. Zahhâk'ın omuzlarındaki iki yılan şeytanın öpücüğünden ona bir hediyesi olarak bilinse de her ikisi de onun kirli düşüncesinin ve fikrinin sembolü olarak kabul edilmelidir. Zahhâk şerrin, zulmün ve kötülüğün vücut bulmuş halidir. Halkın ilk başlarda Zahhâk'ın zulmünden ve despotizminden dolayı bir çözüm yolu yoktur. Zahhâk yönetimi altındaki toplum üzerinde korku psikolojisine dayandırılmış bir baskı kurarak onları yönetmiş ve uzun bir süre bunu sürdürmüştür, ancak onun bu baskısı ve zulmü sonunda hak ettiği mutlak sonu da bulmuştur. Onun zulmünden bıkmış olan toplum kendi çözüm yöntemini yine kendi içinde bulmuş ve ona karşı gelerek bu zulme son vermeyi başarmıştır. Zahhâk'ın mutlak sonu ölüm olarak karşımıza çıkmaz yani öldürülmemiş aksine söz konusu yazılı ve sözlü metinlerde bir dağda zincire vurulmuş olarak ön plana çıkmıştır.

Kaynaklar

CİHÂNGÎR, F., “Berresi-yi Tetbîkî-yi Dâstân-i Behîm Sîn û Bâke der Mehârât ba Dâstân Zahhâk der Şahnâm”, *Dofaslnâme-yi Edebiyat Hemâsî, DaneşgâhLoristân*, Sâl Evvel Şomare-yi Evvel (1393/2014): 31-45.

CİHÂNŞÂHÎ EFŞÂR, A. ve SEMÎMÎ, Emir S., “Zehhâk-i Mârdûş u Engel-i Piyug Der Şahnâme-i Ferdovsî(Evvelîn gozarîş-i Tarîhî Ez İbtıla Be Engel-i Piyug),” *Feslnâme-yi Târîh-i Pizişkî*, (1391/2012): 155-179.

ERDESTÂNÎROSTEMÎ,H.,“Ferîdûn-i Dehgân, Kâve-i Ahenger, Zahhâk-i Dîv,” *Mecelle-i Şîrpejûhî(BûstânEdeb)Daneşgâh Şîrâz*, Sâl Heftom Şomâre-yi Evvel, (1394/2015): 2-28.

EMÎN, A. ve SEFERÎ, C., “Nigâhî Dobâre be Ostûre-i Zahhâk,” *Mecelle-yi Zebân u Edebiyat-i Farsî*, (1384/2005): 27-48.

GAİMÎ, F., “Tahlil-i Tedbîgî-i Usture-i Zahhâk-i Mârdûş,” *Pejûheşnâme-i Edeb-i Hamâsî*, Sâl Yâzdehom, Şomâre-i Nûzdehom (1394/2015): 27-65.

KAPTAN BAZYAR, C., “Mitoloji ve Çağdaş Sanat,” *Sanat ve Tasarım Dergisy*.18, (2016): 113-130.

MEŞÂE’GÎ, M.,” Berresi-yi Tetbîkî-yiSâhtâr-i Dâstan-i Zahhâk ber Pâye-i Rûykerd-i Revânşînâsî,” *Mutâlaât-i Edebiyat-i Tetbîkî*, Şomare 40, (1395/2016): 137-156.

MOZAFERÎ, A. ve ZAREÎ, Ali A., “Zahhâk û Beynelnehr,” *Faslnâme-yi Edebiyat-i İrfânî û Ustûreşînâgî*, şomare33(Zemistan1392/2013): 87-115.

MUKEDDEM, Muhammed A. ve KEYHUSROV, H., “Tahlil-i Tatbikî-yi Dâstân-i Zahhâk ber Asas-i Revâyet-i Kûşnâme,” *Motâla’ât Nezeriye û Envâ’a Edebî*, Sâl Evvel, Şomare Se(Bahar 1395/2016): 7-20.

NİGAHBÂN, H., “Vâkavey-i Ustûre-yiZahhâk,” *Faslname-yi Tehessus-i Edebiyat-i Farsi Daneşgâh-i Âzad-i İslâmi Meşhed*, Şomare 9 (1385/2006): 142-150.

PEJMÂN FER, S. ve SERMEDÎ, M., “Berresi-i Mefhum-i İnkılâb der Dâstân-i Zahhâk bâ Nezeriye-yi Goldemen,” *faslnâme-yi Tehessus-i Tehlil u Negd-i Motûn-i Zebân u Edebiyât-i Farsî*, Şomâre 28 (Tâbistân 1395/2016): 149.

YILDIRIM, N., “İran Mitolojisi,” *Nûsha*, II/7 (Ankara 2002): 19-44.

-----, *İran mitolojisi*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.

Eski Mezopotamya Dininde ve Ritüellerinde Nesnelere Kutsallığı ve Önemi*

Yeşim Dilek**

Hasan Bahar***

ORCID:0000-0003-0863-5468

ORCID: 0000-0002-3456-9188.

Öz

Eski Mezopotamya toplumlarının benimsediği inanç, yaşamlarının her alanında oldukça etkin bir rol oynamıştır. Doğaya doğüstü anlamlar yükleyen bu toplumlarda *Numinous* güç, pek çok farklı tanrı ve dini eylemlerde kullandıkları nesnelere bulmuşlardır. Bu bağlamda natürizm ve animizm yaklaşımına sahip olan bu toplumlar, nesnelere olduklarından çok daha farklı anlamlar yüklemişlerdir. Nesnelere canlı olarak algılanmış ve “*Kultmittelbeschwörungen*” gibi çeşitli kutsama yöntemleri ile ya da herhangi bir dini eylemin içinde yer alarak kutsallık kazanabilmişlerdir. Eski Mezopotamya toplumları, inançları doğrultusunda yaptıkları her eylemi dini bir ritüel eşliğinde gerçekleştirmişlerdir. Bu dini ritüellerde kullanılan objelerin bazılarının ritüellerin uygulanmasında temel nesne olarak aktif rol oynadıkları, bazılarının ise sadece uygulama sürecine yardımcı oldukları görülmüştür. Her ne şekilde olursa olsun objeler, Mezopotamya dininde oldukça farklı bir öneme sahiptiler. Bu çalışma, Eski Mezopotamya toplumlarının dini inançları ve uyguladıkları ritüeller doğrultusunda nesnelere kutsallığını, kutsanmasını ve ritüellerdeki sembolik ve gerçek anlamlarını çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Eski Mezopotamya, Din, Kutsallık, Ritüel, Kutsal Nesne

* Bu makale 06.10.2019 tarihinde Yeşim Dilek'in tamamladığı “Eski Mezopotamya Dini Ritüelleri ve Kullanılan Objeler” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, E-Posta: yesimdilek@selcuk.edu.tr

*** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: hbahar@selcuk.edu.tr

The Sacredness and Importance of Objects in Ancient Mesopotamian Religion and Rituals

Yeşim Dilek**

Hasan Bahar***

ORCID:0000-0003-0863-5468

ORCID: 0000-0002-3456-9188.

Abstract

The religious system adopted by the ancient Mesopotamian societies has played a very active role in every aspect of their lives. Imposing supernatural meanings to nature, these societies found Numinous power in many different gods and objects they used in religious actions. In this sense these societies, which have a belief in naturalism and animism, have attributed different meanings to the objects. In these societies, objects were perceived alive and were able to attain sacredness by means of "Kultmittelbeschwörungen" or by taking part in any religious activity. The ancient Mesopotamian societies performed every action in line with their beliefs with a religious ritual. It has been observed that some of the objects used in these religious rituals play an active role as the main object in the implementation of the rituals, while others only help the process of practice. In any case, the objects had a very different importance in Mesopotamian religion. This study is based on the rituals in which ancient Mesopotamian societies practice religious beliefs. Present study aims to analyze the sacred, sanctified, and symbolic and real meanings of objects in rituals.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Religion, Sacredness, Ritual, Sacred Object

---

** Dr. Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, E-Posta: yesimdilek@selcuk.edu.tr

*** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: hbahar@selcuk.edu.tr.

СВЯТОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДМЕТОВ В ДРЕВНЕЙ МЕСОПОТАМСКОЙ РЕЛИГИИ И ЕГО РИТУАЛАХ

Резюме

Вера, принятая древними месопотамскими обществами, сыграла очень активную роль во всех аспектах их жизни. В этих обществах, которые возлагают природе сверхъестественные значения, сила нумина была обнаружена в предметах, которые были использованы в различных богах и религиозных действиях. В этом контексте эти общества, которые имеют уклон к вере в натурализм и анимизм, приписывают к предметам наибольшие различные значения, чем они имеют вообще. Предметы воспринимались как живые и с помощью метода священия “Kultmittelbeschwörungen” (культ означающий заговор) или же занимая место в какой либо религиозной деятельности смогли обрести своего рода святость. Древние месопотамские общества каждое свое действие, которые были связаны с их религиозными убеждениями, совершали в сопровождении своего религиозного ритуала. Было заметно, что некоторые из предметов, использованных в этих религиозных ритуалах, играли активную роль в качестве основного объекта при осуществлении ритуалов, тогда как другие только частично принимали участие в его процессе. Какова бы не была ситуация, предметы в месопотамской религии имели совершенно иное значение. Цель этого исследования - проанализировать святость, освящение, символическое и реальное значение предметов в соответствии с религиозными верованиями и ритуалами древне-месопотамских обществ.

Ключевые слова: Древняя Месопотамия, религия, богословие, ритуал, священный предмет

Giriş

Eski Mezopotamya, Yakınoğu'nun eskiçağ medeniyetleri arasında yer alan sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik açılarından oldukça önemli bir konuma sahip olan bir medeniyet olmuştur. İlk yazılı belgelerin (yaklaşık M.Ö. 3200) tutarlı bir anlam kazanmaya başladığı sıralarda, Mezopotamya bölgesi ortalama 2000 yılı aşkın bir zamandır mesken tutulmuştu. Mezopotamya kültürü, bu dönemden Perslerin bölgeye hakim olamaya başladığı döneme kadar farklı toplumsal sistemlere, dini inançlara, dillere ve politik yapılara sahip olan çeşitli halkların etkileşimleriyle, çatışmalarıyla ve kaynaşmalarıyla homojen bir yapı altında gelişim göstermiştir. Bu coğrafyada Sumerler, Akadlar, Amurrular, (Asurlar, Babiller) ve Kassitler gibi pek çok çeşitli ırkın, farklı kültürün ve milletin barındığı arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Tüm bu uygarlıklar asırlar boyunca sürekli gelişen bir gelenek oluşturarak hayatın her alanına nüfuz eden bütüncül dini inançları sayesinde, bölgede sosyal ve kültürel birlik sağlamışlardır. Dolayısıyla pek çok alanda Eski Mezopotamya toplumlarından 'özgün' ve 'bütüncül' bir kimlikten bahsetmek mümkündür.¹

Eski Mezopotamya halkı varlıklarını gösterdikleri tarihöncesi dönemden başlayarak bölgede tek tanrılı Hristiyan dininin yayılmaya başlamasına kadar geçen süreçte pek çok tanrıya inanmışlardır. Mezopotamyalıların varoluşlarını adadıkları güçler 'doğüstü varlıklar' yani tanrılar olmuşlardır. Evrenin ilahi ve yegâne sahipleri olan bu güçler insanlara yaşam ve medeniyet bahşetmişlerdir. Mezopotamyalılar yaşadıkları dönemin gerektirdiği koşullardan dolayı çevrelerinde oluşan ve gelişen her şeyi hislerine göre şekillendirmişlerdir. Böylece ilahi âlem ve gerçek dünya arasındaki ilişkiyi bu ilahi dünyaya hizmet etme boyutunda sistemli kurallar oluşturarak kurabilmişlerdir. Dua, sunu, mitolojik hikayeler ve büyü gibi adanmışlığın göstergelerini oluşturan bu sistemli prensiplerin organize hali de ritüel uygulamalarını gerektirmiştir.² Bu ritüel uygulamalarında pek çok farklı türde nesne yer almıştır ve simgesel ve gerçek anlamıyla bu nesnelere Mezopotamya toplumlarının inançlarında

---

¹ Bu çalışmada dönem olarak belirli sınırlandırmalar yapılmış ve yazının icadından Pers hâkimiyetine kadar olan dönem ele alınmıştır. Aynı zamanda çalışmada 'Eski Mezopotamya' olarak ele alınan bölge, bahsi geçen kültürleri kapsayıcı nitelikte kullanılmıştır.

² Carolyn Nakamura, "Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur The Object of Dedication," *World Archaeology Taylor & Francis, Ltd*, Vol. 36/1 (2004): 14.

önemli roller üstlenmişlerdir.

1. Eski Mezopotamya’da Kutsallık

Eski Mezopotamya halkı kendilerini çevreleyen aşkın düzene biçim ve içerik kazandırmak zorunda kalmışlar ve bu düzeni oluşturan doğaya, doğaüstü bir anlam yüklemişlerdir. Doğanın şaşırtıcı ve güçlü enerjisi, kutsallığın iki yönlü hissi olan hayranlığı ve korkuyu Mezopotamyalılara tam olarak yaşatmıştır. Sonsuz gökyüzü, yeryüzünü kaplayan toprak, sayısız yıldız, göktaşları, rüzgâr, yağmur, yıldırımlar, yeraltından çıkan tatlı sular, hem yaşam kaynağı olan hem de felaketlere yol açma güçleri olan iki nehir, dağlar, denizler, bitkilerin filizlenmesi, hayvanların büyümesi gibi tüm doğaya dair tekrar eden bu olgular görkemli, şaşırtıcı ve ürkütücü etkileriyle Mezopotamya’da din sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda bu uygarlığın din yapısı ile ilgili olarak, doğa olaylarına ve doğaya doğaüstü anlamlar yüklenerek oluşturulmuş olduğu söylenebilir.

Eski Mezopotamya toplumlarının dini inançlarını yönlendiren doğa olaylarına karşı gösterdikleri ilgi, Durkheim’ın, ‘tabiatçılık’ kavramı üzerine yaptığı açıklamalarla oldukça bağlantılıdır. Durkheim’a göre Mezopotamyalıların bu eğilimi, doğaya karşı duyulan hayranlık ve korku hislerinin yarattığı inanma dürtüsünün sonucudur ve bu dürtünün özünde insanın doğanın aşkınlığına ve görkemine karşı duyduğu hayranlığın dışında hissetmekten kendisini alamadığı belli bir etkinin varlığı söz konusudur. İnsan, öncelikle tabiatın kendisinden daha yüce olduğunu ve kendisini aştığını düşünmüştür ve böylece tabiat büyüklüğü ile insanı şaşırtmıştır³. “İster rüzgâr, nehir, yıldız, gök gibi büyük kozmik güçler; isterse bitki, hayvan, kaya gibi yeryüzünü mesken tutmuş olan her türden nesne, tabiattaki fenomenlere yönelik olsun bu özelliğinden dolayı böyle bir inanca natürizm (tabiatçılık) adı verilmektedir”.⁴ Dolayısıyla Mezopotamya’da doğa olaylarına karşı aşkınlıktan dolayı hissedilen korku, güç, gizem ve hayranlık gibi hisleri barındıran bir din yapısı oluşmuştur. Bu yapı, ‘animizm’ ve ‘natürizm’ kavramları ile doğrudan bağlantılı bir oluşumu göstermektedir. Animizm ise tabiatta var olan her şeyin ve her nesnenin canlı olduğuna inanma durumudur⁵ ve Mezopotamya inanç sisteminin en önemli yapı taşlarından biri olabilir.

³ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005, 111.

⁴ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, 69.

⁵ Antropolog E.B.Taylor (1832-1917) “animizm” terimini bir çeşit dine değil bir din teorisine bağlamıştır. Dini en basit haliyle “manevi varlıklara inanç” olarak tanımlayan Taylor, dini inancın ilk toplumlar da yaşamın ve ruhun cansız varlıklarda ortaya çıktığını vurgulamıştır. Bron Taylor, *Encyclopedia of Religion and Nature*, London & New York: Continuum, 2005, 78.

Natüristlik evren tasarımına göre dini düşüncenin evrensel olgularını dönüştürdükleri şeyler gibi nesnelere de bilinçli, şahsiyet sahibi, yaşayan ve düşünen varlıklardır. Mezopotamyalılar natüristlik evren algısıyla ve animizm yaklaşımıyla hem kutsalı her şeye yüklemişler hem de tabiatın her alanının canlı olduğuna inanmışlardır. Bu inanç sisteminde yaşam verme gücü olan tanrılar nesnelere yaşamın yanında ruh ve akıl da vererek onları tamamen canlı birer varlık olarak yaratıyorlardı. “Eski Mezopotamya inançlarının büyük oranda animistik ve natüristlik temeller üzerine oturtulduğu bilinmektedir. Mezopotamya’da doğadaki pek çok olgu ya tanrısal bir güçle ya da demonik karakteri olan varlıklarla ya da ‘me’ türünden doğüstü canlılığı olan yapılarla ilişkilendirilmiş ve donatılmıştır.”⁶

Bir toplumun din yapısını tam olarak algılayabilmek için öncelikle o toplumda ‘kutsalın’ ne ifade ettiğini tam olarak anlamak gereklidir. Kutsallık her dini inancın ve sisteminin en temel ögesidir; bu kavram Mezopotamya’da uygulanan ritüeller ve ritüellerde kullanılan sayısız obje için de oldukça önemlidir. Mezopotamya inanç sistemi gibi çok tanrılı dinleri de kapsayan tüm dinlerin özü bu dünyaya ait olmayan bir güçle temasa geçme deneyimidir. Otto’nun, kutsalın bu dünyaya ait olmayan güç ve deneyimi için kullandığı ‘Numinous’⁷ terimi ışığında Mezopotamya’nın ‘kutsal’ algısı açıklanabilir; çünkü kutsala ulaşma çabası esnasında yaşanan deneyim (zihinde yaratılan mit ve teoloji, uygulamada ise kült ve ibadet) inançlı bir insanda olması gereken bir tepkidir. Bu tepkiye ulaşmak için tek bir tanrı inancının olması şart değildir. Mezopotamya’da bu insan tepkisini ve anlamlarını ritüellerin içeriğinde, amacında ve uygulamanın her aşamasında bulmak mümkündür. Yukarıda değinilen Otto’nun tanımladığı ‘Numinous’ kavramında hem korku hem de hayranlık vardır ve Mezopotamya gibi ilkel toplumlarda korku hissi daha hâkim olmasına rağmen kutsala hissedilen hayranlık duygusu da göze çarpmaktadır. Bu açılardan bakıldığında Eski

⁶ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013, 12.

⁷ “Özel bir terim sayesinde, öncelikle anlamı net bir şekilde ayrı ve farklı tutabilecek, ikinci olarak ise ne tür alt gelişim formları ve aşamaları göstereceğini, birbirleri ile bağlantılı bir şekilde kavrayıp sınıflandırabileceğiz. Bu amaçla Latince numen (ilah) kelimesinden bir kelime türeteceğim. ‘Omen’ kelimesinden ‘ominous’ türeyebiliyorsa neden ‘numen’ den ‘Numinous’u türetmeyelim? Böylelikle artık başlı başına ‘Numinous’ bir değerlendirme kategorisinden bahsedebileceğiz ve bu kategorinin kullanıldığı her yerde mutlak surette bir ‘Numinous’ ruh hali olacak. Bu ruh hali, nevi şahsına münhasır bir ruh halidir ve başka bir hale indirgenemez: bu sebeple, mutlaka, her birincil veri gibi, tartışılmaya olanak sağlar ama net olarak tanımlanamaz. Bir diğer kişinin bunu anlamasına yardım etmenin tek bir yolu vardır: konuyu kişinin kendi anlama şekli üzerinden tartışarak ve düşünerek ona rehberlik etmek. Ta ki içindeki ‘Numinous’ nihayetinde canlanıp yaşamaya ve bilinçlenmeye başlayana kadar.” Rudolf Otto, *Kutsal’a Dair*, İstanbul: Altıkkırbeş Yayınları, 2014, 38.

Mezopotamya’da ‘Natürizm’ ve ‘Numinous’ kavramlarının iç içe geçtiği ve bağdaştırıcı özellikte oldukları görülebilir.

Geçmişte ya da günümüzdeki dünya üzerindeki her toplum inancına bağlı olarak Numinous’u düşündüğü, hissettiği, öğrendiği, gördüğü ve deneyimlediği güce ya da güçlere yükleme eğilimindedir. Mezopotamyalılar da gücün kendisini ortaya çıkardıkları her şeyi kutsal kabul etmişler ve her güçte bir tanrı yaratmışlardır. Jacobsen, Mezopotamya’da Numinous kavramını ele alırken tek tanrılı bir din sisteminin kutsal kitabı olan Eski Ahit’e atıfta bulunarak bu konuyu aydınlatmıştır.⁸ Mezopotamya’da kutsallığı netleştirecek olan bu örnek aynı zamanda Numinous’un tarihi bir din içerisinde ortaya çıkışı ile ilkel bir dinde nasıl algılandığı arasındaki farkı da göstermektedir:

“Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro’nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı’na Horev’e vardı. Rabbin meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor. Çok garip diye düşündü, “Gidip bir bakayım, çalı neden tükenmiyor!” tanrı Musa’nın yaklaştığını görünce, çalının içinden “Musa, Musa!” diye seslendi. Musa “Buyur!” diye yanıtladı. Tanrı “Fazla yaklaşma” dedi, “Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır. Ben babanın tanrısı, İbrahim’in tanrısı, İshak’ın tanrısı ve Yakup’un tanrısıyım.” Musa yüzünü kapadı, çünkü Tanrı’ya bakmaya korkuyordu.”⁹

Bu alıntıdan anlaşılacağı gibi Musa’ya seslenen güç kendisini çalılıktan ayırır. Çalılık sadece bir araçtır. Tanrı’nın Musa’yla konuşmayı seçtiği yer çalılıktan tamamen bağımsızdır. Geçici varlığını orada gösteren tanrı o anlık kutsal bir alan yaratmıştır. Mezopotamya din algısında ise bu durum çok farklı algılanabilirdi. Çalıya ve çalının bulunduğu bölgeye daimi kutsallık yüklenebilirdi. Böyle bir durumla karşılaşan Mezopotamyalılar için ‘kutsal’, çalının kendisi olarak algılanabilirdi ve bu durumda bu toplumun insanları, çalının içinde anlık var olan gücü görmek yerine ‘çalı tanrısı’ olarak yeni ve sabit bir tanrı yaratabilirlerdi.

2. Kutsal Nesne

Kutsal karşısında korku ve hayranlık içeren anlaşılmaz duygular, ona karşı bir çekim oluşturur ve onu tanıma, soyutluktan çıkarma ve ayırt etme eğilimine sebep olur. Kutsal, bu dünyaya ait olmadığı için insan algısının çok ötesindedir. İmgeleme yöntemiyle, kutsalı içerisinde barındıran her şeye bir anlam yüklenebilir ve bu sayede

⁸ Thornkill Jacobsen, *Karanlığın Hazineleri*, İstanbul: Paris Yayınları, 2017, 17.

⁹ *Tevrat: Çıkış 3:1-6*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2018, 61.

kutsala dair dinsel nesnelere yaratılabilir. Objelerin inanç sistemlerindeki yerine ve önemine dair pek çok din tarihi uzmanı görüş belirtmiştir: “Kutsal şeyler, tanrılar ya da ruhlar diye isimlendirilen kişisel varlıklardan ibaret değildir. Bir kaya, bir ağaç, bir su kaynağı, küçük bir taş, bir ağaç parçası, bir ev, herhangi bir şey kutsal olabilir. Bir ayin, kutsallığa sahip olabilir; gerçekte ise, belli bir dereceye kadar da olsa kutsallık içermeyen hiçbir ayin yoktur.”¹⁰

“Bir nesne kendisinden farklı bir şey olduğu ölçüde kutsaldır. O an için bu farklılığın onun benzersiz biçiminden, etkisinden ya da gücünden ya da nesnenin herhangi bir simgesellik kazanmasından ya da adak töreniyle değer kazanmasından ya da kutsal bir alana bu nesnenin bilerek ya da bilmeyerek dâhil edilmesinden kaynaklanır.”¹¹ Uzman görüşlerinden de anlaşılacağı gibi, bir nesnenin kutsallığı, çevresindeki diğer her şeyden farklı ve soyutlanmış olmasındadır. Bu farklı olma durumu, nesnenin özünden kaynaklandığı gibi sonradan kazanılmış bir farklılık da olabilir. Kutsallık kazanan herhangi bir nesne diğer nesnelere ayırdır, çünkü bu nesne, kutsal olmayan herhangi bir nesne olmayı bıraktığı anda bir boyut kazanır ve sıradanlıktan çıkarak bu gücü elde eder. Kutsal nesnelere boyutu, bir inanç sisteminden diğerine her zaman değişiklik gösterebilir ve sabit olarak kutsal kalamazlar. Çevrelerinin geri kalanı ile benzerlik göstermeye başladıkları an, kutsal olma özellikleri de yok olur.

Sıradan nesnelere dini sistem içerisinde yer alarak kutsal olarak algılanmalarının sebebi, toplumun eylemleri ve nesnelere verdiği güç sayesinde bilinçte yaratılan rahatlama ve bu rahatlama sonrasında oluşan bağımlılık hissinden kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle, bu tip nesnelere özlerinde bulunmayan, ancak dışarıdan onlar için uygun görülen dini bir anlam yüklenirler. Durkheim’ın belirttiği gibi, “sirayet bir kez kazanıldıktan sonra, kutsallığın kendisiyle bulaştığı ikincil bir süreç değildir; o, kutsallığın kendisiyle kazandığı gerçek süreçtir.”¹² Sıradan bir nesneye karşı duyulan bir his sayesinde bir nesne kutsal olabilir ve bu bulaşıcı etkiyle tüm toplumun o nesneyi kutsal saymasına neden olabilir. .

2.1.Eski Mezopotamya’da Nesnelere Sembolik Anlamlar Yüklemek Oldukça Yaygın

Eski Mezopotamya’da nesnelere sembolik anlamlar yüklemek oldukça yaygın

¹⁰ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, 56.

¹¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014, 38.

¹² Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, 385.

bir durumdu. Bunu yaratan en önemli etken ise modern insana göre sadece hikâyeden ibaret olan, ancak o dönem insanı için tamamen mutlak gerçeği yansıtan mitolojidir. Mitolojinin esas kaynağı dindir ve bilimsel veriden noksan ilkel insanların yarattığı, evreni anlama ve yorumlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış, kutsal unsurları barındıran bir gerçekliktir.¹³ Kılıç ve Eser'in belirtmiş olduğu üzere, mitolojik hikâyeler, ilahi varlıklar tarafından yaratılmış kutsal metinler olarak görülmüştür ve kutsal semboller bu hikâyelerin içerisinde yer almışlardır. Böylece mitolojik anlatıların içerisine gizlenmiş olan dini sembollerin, kutsalın sembolü olduğu söylenmelidir.¹⁴ Bu doğrultuda, Eski Mezopotamya toplumlarının yaratmış oldukları kutsal metinler içerisinde yer alan her bir nesne sembolik olarak kutsallığı doğrudan kazanmıştır. Bu toplumların din algısında kutsalın sembolü olarak hem soyut hem de somut pek çok öge yer almaktadır ve nesnelere sembolik olarak kutsallık kazanabilen ve anlam yüklenebilen en somut varlıklardır¹⁵. Hem mitolojik hikayelerin hem de ritüel metinlerin incelenmesi sonucunda görülmüştür ki, Mezopotamya'da sıradan bir nesnenin dini anlam kazanmasının ve kutsal olmasının pek çok farklı nedeni ve aynı zamanda yöntemi mevcuttur.

Mezopotamya'dan elde edilmiş arkeolojik buluntular, insanoğlunun o dönemdeki kapasitesinin ve becerisinin üretmeye yettiği tüm maddi kültür eserlerini ve farklı türde nesnelere barındıran çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Yapılara ait tuğlalar, duvarlar, altınlar, tapınak nesnelere, savaş ganimetleri, araçlar, silahlar, gündelik yaşam eşyaları, vazolar, çömlekler, kült objeleri, heykeller, somutlaştırılmış simgeler, müzik aletleri, adak objesi ve muska olarak kullanıldığı düşünülen takılar, boncuklar ve süs eşyaları gibi çok çeşitli maddi kültür kalıntıları ele geçirilmiştir. Bunların hepsi belirli bir çerçevede içerisinde değerlendirildiğinde Mezopotamya'nın toplumsal ve kültürel yaşamı, ekonomik durumu, yönetim biçimi, ahlaki değerleri,

---

¹³ Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, "Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi / Ancient Thought and the Symbolism of the Number Seven in Holy Books," *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Armağanı, Volume 11 (2016): 82.

¹⁴ Kılıç ve Eser, "Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi / Ancient Thought and the Symbolism of the Number Seven in Holy Books," 82.

¹⁵ Eski Mezopotamya din algısında objelere yüklenen somut sembolik anlamların yanı sıra pek çok soyut kavramın da kutsiyeti ve sembolik anlamı mevcuttu. Bunların içerisinde en dikkat çekenleri rakam ve renklerin kutsal anlam kazanması olabilir. Örneğin yedi rakamının oldukça farklı bir anlam taşıması, gökyüzünde ikamet eden tanrılarla ve zigguratla ilişkilendirilmesi ve matematiksel bir kavramın kutsal bir sembol olarak karşımıza çıkması, Kılıç ve Eser tarafından araştırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, "Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi / Ancient Thought and the Symbolism of the Number Seven in Holy Books," 77-98.

idealleri, dünya görüşü ve özellikle inanç sisteminin daha kolay anlaşılabilirdiği görülmüştür.¹⁶ Mezopotamya'daki insanlar, kendi öznelliklerini yarattıkları nesnelere üzerine yansıtılmışlardır. Nesnelere edimsel olmuşlar ve aktif olarak insanın kimliğini oluşturmuşlar, sosyal ilişkilerini kurmuşlar, etkilemişler ve değiştirmeye çalışmışlardır.¹⁷

Eski Mezopotamya'ya ait dini çalışmalar incelendiğinde, Mezopotamya dininde nesnelere önemine dair genel bir yargı çıkarılabilir. Mezopotamyalıların hayatlarını, kendilerini çevreleyen üstün bir nesnelere düzeninin yer aldığı karmaşık bir algı üzerine kurmuş oldukları açıktır ve bu nesnelere düzeni doğaüstü, kutsal ve tanrısal olarak algılanan her şeyin özü olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu uyuma karşı duyulan his oldukça karmaşıktır; korku, saygı, çekinme, hayranlık, ya da hepsinin bütünüdür, ama kesin olan bir şey vardır ki o da, bu uyumun inanç ve dinle doğrudan bağlantılı olduğudur. Bunların tümü kutsalın izlenimleridir ve ne kadar bulanık olursa olsun kutsala yaklaşma, onunla iletişim kurma ve tanıma isteği bu bilinmezliğin sonuçlarıdır. Bu bağlamda doğrudan ya da dolaylı olarak tam kavranamayıp algılanamadığından, Eski Mezopotamya toplumlarında düşünceler ve imgelerin çağrıştırdığı inanç doğrultusunda nesnelere aktarılan bir kutsallık söz konusu olduğu düşünülebilir.

Eski Mezopotamya'ya ait ritüel belgelerden ve mitolojik hikayelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Mezopotamyalıların gözünde her şeyin canlı ve benlik ile irade sahibi olduğu çıkarımı yapılabilir. Bunun sebebi onların gözünde kutsalın her şeyde ve her doğa olayında tecelli edebilmesiydi. Sayce, Eski Mezopotamyalı birinin algısının modern dünyanın tanrı anlayışından çok farklı olduğunu ve bu kişinin tapındığı ya da korktuğu doğaüstü güçlerin maddi doğanın ruhları olduklarını belirtmiştir. Aynı zamanda her nesnenin gölge gibi bir öze sahip olduğunu fakat bir gölgeden farklı olarak nesneden bağımsız hareket eden Sumerce bir 'Zİ' yani 'ruh' ya da 'can' a sahip olduğunu da eklemiştir.¹⁸

Mezopotamya bölgesinin ilk yerleşik halkı olarak kabul edilen Sumerlerde her nesnenin içerisinde barındırdığı potansiyel canlılık, ancak kendisini açığa çıkardığında belli olabilirdi. Örneğin; ayakkabı, meşale ya da taş gibi nesnelere bile kendileri gibi

¹⁶ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, İstanbul: Kocabalçık Yayınevi, 2002, 218.

¹⁷ Jean Baudrillard, *The System of Collecting*, Trans: R. Cardinal. In *The Cultures of Collecting*, Edited by J. Elsner and R. Cardinal, Cambridge MA: Harvard University Press, 1984, 7.

¹⁸ Henry Sayce Archibald, *Babylonians and Assyrians: Life and Customs*, London: Elibron Classics, 1900, 233.

kişiliklerinin olduğuna inanmışlar ve bu nesnelerin kişiliklerini gerekli yerlerde ortaya koyduklarını düşünmüşlerdir. Her şeyin ruhunun olduğunu düşünen Sumerler, ruh taşıyan bu tip objelerin arkadaş canlısı olduklarına inanmış ve demonlara karşı bu yardımsever ruhların yani nesnelerin yardımını istemişlerdir.¹⁹ Bu bağlamda belirli ritüellerde belirli objelerin kullanılması ve onların ihtiyaç duyulduğunda yardım eden kutsal nesnelere tapınmalarının nedeni, farklı durumlarından dolayı gerçekte bu nesnelere ilahi birer varlık olarak görmelerindedir. Babillerde Marduk'un kâsesinin kutsallığının sebeplerinden biri, onun bir tanrıya ait olması ve bu kâsenin gökyüzünde takımyıldızının simgesi olmasıdır.²⁰ Bu açıdan bu toplum Numinous gücü, tanrıya ait her tür nesnede ortaya çıkartmışlardı. Tapınmak, tanrı imgelerinin konulduğu sedir, güneş tanrısının arabası, tanrı heykelleri gibi tanrıların yeryüzünde kendilerini gösterdikleri her yer ve ibadetleri ile bağlantılı olan her nesne, artık ilah olarak kabul edilmiştir. Nesnelere sunulan kurbanlar ve onlara yapılan yakarışların tanrının bizzat kendisine yapılan uygulamalar olarak düşünülebilir. Örneğin; Dicle ve Fırat nehirleri ve Mezopotamya'da yer alan tüm tatlı su kaynakları su tanrısı ENKİ/*Ea*'nın bizzat kendisi olarak görüldüğü için kutsal kabul edildiğini düşünebiliriz.

Tanrılara ait olan ya da onlara adanan kutsal nesnelere tapınmalarının nedeni, farklı durumlarından dolayı gerçekte bu nesnelere ilahi birer varlık olarak görmelerindedir. Babillerde Marduk'un kâsesinin kutsallığının sebeplerinden biri, onun bir tanrıya ait olması ve bu kâsenin gökyüzünde takımyıldızının simgesi olmasıdır.²⁰ Bu açıdan bu toplum Numinous gücü, tanrıya ait her tür nesnede ortaya çıkartmışlardı. Tapınmak, tanrı imgelerinin konulduğu sedir, güneş tanrısının arabası, tanrı heykelleri gibi tanrıların yeryüzünde kendilerini gösterdikleri her yer ve ibadetleri ile bağlantılı olan her nesne, artık ilah olarak kabul edilmiştir. Nesnelere sunulan kurbanlar ve onlara yapılan yakarışların tanrının bizzat kendisine yapılan uygulamalar olarak düşünülebilir. Örneğin; Dicle ve Fırat nehirleri ve Mezopotamya'da yer alan tüm tatlı su kaynakları su tanrısı ENKİ/*Ea*'nın bizzat kendisi olarak görüldüğü için kutsal kabul edildiğini düşünebiliriz.

Eski Mezopotamya dininde tanrıların bizzat tecelli ettikleri Numinous nesnelere, temsil ettikleri şey ile bağlantılı olarak kutsal sayılırlardı. Ancak bunlardan daha farklı oluşumları içeren çeşitli kutsal nesnelere de mevcut olduğu. Tamamen sembollerden ve simgelerden oluşan nesnelere grubu, tanrı ile aynı saygıyı görmeleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Bazı nesnelere sadece tapılmak ve kutsal olmaları için insanlar tarafından yapılmışlardı. Başka hiçbir amaca hitap etmeyen bu nesnelere tanrıların simgelerini somutlaştırmak için hazırlanmışlardı. Bu tip nesnelere tanrılaştırılmaları, simgeledikleri tanrılarla ilgiliydi. Simgeler, soyut kavramların dışına çıkarak somut olarak simgeledikleri tanrıların yerini almışlardı. *İstar*'a ait yıldız biçimli işaret demiri, kurdele biçimde 'standard', halka direk ve bunun gibi pek çok simgesel obje, teofanik nesnelere ve simgeledikleri tanrıya gösterilen hürmetin aynısı, bu nesnelere de

¹⁹ Beatrice L. Goff, "The Rôle of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, The Warburg Institute*, Vol. 19, no. 1/2 (1956): 1.

²⁰ Theophilus G. Pinches, *The Religion of Babylonia and Assyria*, London: Archibald Constable & co Ltd., 1906, 21.

sunulduğuna pek çok mitolojik hikayede ve ikonografide rastlanmaktadır.

Tanrısal simge özelliği taşıyan bu kutsal objelerin yanı sıra Eski Mezopotamya dininin en ayırt edici özelliklerinden biri olan ‘*antropomorfik*’ (insanbiçimli)²¹ tanrı heykelleri, bu din çatısı altında en önemli kutsal nesne olma niteliği taşımaktadırlar. Ilgın ağaçından yapılmış bu antropomorfik tanrı heykellerini canlandırmak için ‘*Mis-Pi*’ ‘*ağız yıkama*’ ve ‘*Pit-Pi*’ ‘*ağız açma*’ ritüelleri uygulanmaktaydı.²² Buna göre başta heykeller olmak üzere tanrıyı temsil eden herhangi bir nesne, uygulanan ritüeller yoluyla gerçek tanrı haline dönüşebilirlerdi. Bu noktada sadece bir nesneyi kutsanma ve

²¹ Mezopotamya inancına göre tanrılar beslenirler, cinsel ilişki kurarlar, çocuk doğururlar ve insanların tüm dünyevi faaliyetlerinin aynısını spiritüel dünyada sürdürürlerdi. Tanrıların yaşamak için yiyeceğe ve güçlerini ellerinde tutmak için savaşmaya ihtiyaçları vardı. Nijhowne’nin de genel bir çerçevede içerisinde belirttiği gibi, Sumerler tanrıların eşleri, çocukları ve hizmetçileriyle evlerinde yaşadıklarını düşünürlerdi. Nijhowne J. Diemer, “Politics, Religion and Cylinder Seals: A study of Mesopotamian Symbolism in the Second Millenium B.C”, Doktora Tezi, University of Washington, 1979, 118. Çoğunlukla ölümsüz olan bu tanrılar bazen ölümü bile yeraltı dünyasına inerek deneyimlerlerdi. Tanrıların çoğunlukla gökyüzünde ve yeraltında yaşadıklarına inanılmasına rağmen varlıkları sadece spiritüel âlemle ya da belirli bir yerle sınırlı olmamıştır. Mezopotamyalılar tanrıların ve tanrıçaların insanların dünyasında fiziksel olarak kendi kült heykelleriyle var olabildiklerine inanırlardı. Bir kült heykeli, sadece belli ritüeller eşliğinde yaşam bulabilmiştir. Tanrı bu ritüeller sayesinde tapıntıdaki yerini canlı olarak alabilirdi ve bundan sonra tam anlamıyla bir tanrı gibi ihtiyaçları giderilebilirdi. Ayrıca Eski Mezopotamya din algısında oldukça önemli bir yere sahip olan antropomorfik heykeller diğer toplumları da etkilemiştir. Kılıç’ın belirttiğine göre, “Mezopotamya panteonu ile beraber anthropomorphism düşüncesinin diğer toplumları etkilediği açıktır. Anadolu ve Suriye-Filistin hattına geçen Mezopotamya inanç sisteminin diğer toplumları etkilemesinin iki farklı yönden olduğu düşünülmektedir. Bu etkileşimde Anadolu ve Fenike memleketlerinin köprü vazifesi gördükleri savunulabilir.” Yusuf Kılıç ve Ebru Uncu, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği) Impact of the Ancient Mesopotamian Belief System on Greeks (İstar- Aphrodite Cases),” *History Studies*, Volume 3 / 1 (2011): 184.

²²Peggy Jean Boden, “The Mesopotamian Washing of the Mouth (mis pi) Ritual: An Examination of Some of the Social and Communication Strategies which Guided the Development and Performance of the Ritual which Transferred the Essence of the Deity into Its Temple Statue”, Doktora Tezi, The Johns Hopkins University, 1998. 91. Avigdor V. Hurowitz, “The Mesopotamian God Image, from Womb to Tomb”. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 123, no. 1 (2003): 147. Stephen L. A. Herring, “Transubstantiated” Humanity: The Relationship between the Divine Image and the Presence of God in Genesis I”, *26f Vetus Testamentum*, BRILL Vol. 58, Fasc. 4/5 (2008): 482. L. Catherine L. Beckerleg, “The Image of God in Eden: the Creation of Mankind in Genesis 2:5-3:24 in Light of the mis pi pit pi and wpt-r Rituals of Mesopotamia and Ancient Egypt”, Doktora Tezi, Harvard University, 2009, 61. Ay Şeyma, “Mis-Pi, Pit-Pi Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi,” *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, sy. XV, (2013): 4. Mezopotamya dini için oldukça önemli bir yere sahip olan, ‘ağız açma’ ve ‘ağız yıkama’ ritüelleri, özellikle batı dünyasında pek çok uzman tarafından araştırılmış ve çalışma konusu olarak diğer ritüel türlerine kıyasla daha çok ele alınmıştır. Bu konu üzerine çok fazla tez ve makale yazılmıştır. Mısır medeniyetinde de yer alan ağız açma ritüeli ile Mezopotamya ritüeli arasındaki kıyaslaması ilk kez Blackman tarafından ele alınmıştır. Ancak, yeni bulunan verilerin ışığında bu kıyaslama, Paul’un belirttiğine göre geçerliliğini yitirmiştir. Mısır’da uygulanan cansız nesnelere canlandırma ritüelleri sadece tanrı heykellerini kapsamaz ve çok daha çeşitlidir. Mısır ağız açma ritüellerine dair detaylı bilgi için bkz: Beckerleg “The ‘Image of God’ in Eden: the Creation of Mankind in Genesis 2:5—3:24 in Light of the mis pi pit pi and wpt-r Rituals of Mesopotamia and Ancient Egypt”, Doktora Tezi, Harvard University, 2009. Walker ve Dick’in belirttiğine göre, ağız yıkama ritüeli, kutsalla iletişime geçecek herhangi bir nesnenin ya da kişinin kirlere arındırılarak duruma hazır hale getirilmesi olmuştur. Bu nedenle yalnızca tanrı heykeline değil krala, rahiplere, insanlara, hayvanlara ve kutsal nesnelere uygulanan bir eylem olmuştur. Oysaki Pit-pi ritüeli, yalnızca cansız kutsal objeleri, (çoğunlukla tanrı heykellerine) canlı hale getirmenin bir yöntemiymişti. Judith Paul, “Mesopotamian Ritual Texts and Concept of the Sacred In Mesopotamia”, Doktora Tezi, Near Eastern Languages and Cultures, 1992, 272.

bir nesnenin kutsallaşmasının yanı sıra ritüellerin o dönemdeki gücünü gösteren çok daha özel bir durum söz konusudur. Sıradan, seküler ve el yapımı bir nesnenin bir ritüel vasıtasıyla bizzat ilahi gücün kendisine dönüşebilmesi ve uygulanan ritüellerin tümünün "... tanrının huzurunda" ifadesini içermesi oldukça önemli bir ayrıntıdır; çünkü bu hitap, aslında huzurunda durdukları 'Šalam ili',²³ yani tanrı tasvirlerini yansıtan tanrı heykelleriydi. Bundan dolayı *antropomorfik* tanrı heykelleri, insan yapımı olarak bu dinde uygulanan tüm ritüellerde kullanılan en önemli kutsal nesnelere dir.

Tanrıyı yansıtmayan ancak kutsal bir nesne olarak algılanan bir nesnenin hep mi kutsal olduğu yoksa sonradan mı mutlak gerçekliğe ulaşabildiği ve ne kadar kutsal olarak kaldığı, asla cevabı verilemeyecek sorular arasındadır. Dönemin toplumlarının ritüellerine, yıllar içerisinde bölgedeki inanç sisteminin ne kadar değişiklik gösterdiğine ve bunun gibi pek çok unsura bağlı olan bir nesnenin kutsallığını anlamak oldukça karmaşık bir konudur. Ancak şu kesindir ki; kutsal bir nesne Numinous'un bir parçası olduğu için ya da gerçekliğin tamamen kendisi olabildiği için kutsal olabilmiştir. Bu noktada ne biçiminin ne de yapısının bir önemi vardır. Bu durum aslında Eliade'in de belirttiği gibi kutsalın "*vücut bulmasıdır.*"²⁴

Mezopotamya'da kutsalın vücut bulmasına verilebilecek en güzel örneklerden biri de cansız bir nesne olan tuğlanın tanrı olabilmesidir. Tuğla, aslında pek çok toplumda olduğu gibi Mezopotamya'nın önemli temel ihtiyaçlarını karşılayan bir nesnedir. Mezopotamya'da aynı zamanda bir tanrı olan temel tuğla, niteliği gereği tapınak inşalarında yer alarak yapının kutsallığını ve dayanıklılığını daim olmasını sağlar. Mezopotamya dinini özel kılan ve diğer toplumlardan farklılık yaratan durum, bir tanrının nesne olarak ritüellerde yer almış olmasıdır. Su tanrısı veya ateş tanrısının da ritüellerde nesne olarak yer aldığı Mezopotamya dininde ayrı bir isim niteliğiyle, KULLA'nın diğer tanrılardan en dikkat çekici farkı ENKİ ve GİBİL vb. hâlihazırda doğada var olmayıp insanlar tarafından üretilmiş olmasıdır. Buna benzer olarak Mezopotamya'da davul, taç, kap gibi de pek çok tanrı mevcuttu. Ancak bu tanrılar KULLA gibi özel olarak bir isme sahip değillerdi. Bu gibi isimlendirilmemiş nesne tanrılar büyük ihtimalle herhangi bir tanrıya ait bir eşya oldukları için tanrı sıfatı

---

²³ Mezopotamya'da ilahların '*alam dingir-ra*' (Šalam ili) olarak yazılan çevirisi '*tanrı imgesi*' olarak karşılık bulan yontularda kendilerini bizzat yansıttıklarına inanılırdı. Boden Peggy Jean, "The Mesopotamian Washing of the Mouth (mis pi) Ritual: An Examination of Some of the Social and Communication Strategies which Guided the Development and Performance of the Ritual which Transferred the Essence of the Deity into Its Temple Statue," 7.

²⁴ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 170.

kazanıp belli bir süre sonra seküler hallerine geri dönmüşlerdir.

Nesnelerin kutsanması durumunu mitolojik bir anlatımla aydınlığa kavuşturan ve nesnelerin ne denli mühim olduğunun anlaşılmasını sağlayan oldukça önemli diğer bir örnek ise evrenin yaratılışı ve düzenlenmesiyle ilgili önemli bir metin olan ‘Kazma’nın Yaratılışı’ mitidir. Bu mit, değerli bir tarım aleti olan kazmanın yapılışından ve kutsanmasından bahseder.

“Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcısı olan..... Kazmayı var etti, günü yarattı, emeği gösterdi, yazgıyı belirledi, Kazmaya ve sepete kudret yükledi. ENLİL kazmasını yüceltti, Başı lacivert taşından olan altın kazmasını, Gümüş ve altın... evinin kazmasını Lacivert taşından..., Geniş bir duvara çıkan tek boynuzlu bir öküzden çıkıntısı olan kazmasını. Efendi kazmayı çağırdı, yazgısını belirledi, Kutsal taç kindu’yu başına koydu.....kazma ve sepet kentler kurar , Sağlam evi kazma yapar, sağlam evi kazma kurar, Sağlam eve bereket gelmesini sağla.”²⁵

2.1.1. Kultmittelbeschwörungen

‘Kultmittelbeschwörungen’ kutsama yöntemi insan yapımı olamayan, hâlihazırda evrenin yaratılışından beri doğada var olan bir nesnenin kutsanması onu özüne döndüren bir eylemdir. Mezopotamya din algısında tuz, sedir, ardıç, ılgın ağacı, tatlı ya da tuzlu su ve sülfür gibi özellikle doğada var olan nesnelerin bir şekilde seküler hale geçmeleri durumunda, kutsanma ritüeli ile tekrar özlerine yani kutsal olarak yaratılışına dönebilirlerdi.²⁶ Bu tür nesnelerin kutsanma eylemleri, nesnelere ritüel uygulamalarında ihtiyaç duyulduğu zaman yapılmaktaydı. Tanrılar tarafından yaratılmış her şey potansiyel olarak zaten kutsallık taşımaktadır. Bu tür nesnelere tekrar kutsallığına kavuşturmak için uygulanan yöntem, Almanca bir kelime olan ‘Kultmittelbeschwörungen’ olarak ifade edilmektedir. Kultmittelbeschwörungen ifadesinde nesnelerin kutsanma eylemleri esnasında bir nesnenin yaratılış döngüsünü tanımlayarak bu var olan potansiyelin açığa çıkartılması yer almaktadır.²⁷ Bu işlem için belirli bir yaratıcı tanrının yardımına da ihtiyaç yoktur; nesneyi yaratıldığı çevrenin şartlarına sözlü olarak yerleştirmek yeterlidir.²⁸

²⁵ Samuel Noah Kramer, *Sumer Mitolojisi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, 103.

²⁶ Christopher Frechette, “The Ritual-prayer Nisaba 1 and its Function.” With an edition of Nisaba 1 by Ivan Hruša,” *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 11 (2011): 75.

²⁷ Adam Falkenstein, *Die Haupttypen der Sumerischen Beschwörung*, Leipzig: LSS NF1, 1968, 80.

²⁸ Doğada var olan bir nesnenin kutsanmasına dair örnekler en çok Maqlu ve Şurpu ritüel serilerinde yer almaktadır. ‘Maqlu’ ve ‘Şurpu’ ritüel serileri, özellikle kara büyü uygulamalarını bozmak için yakma işleminin uygulandığı ritüel türleridir. Serilerde kötü gücü temsil eden her şey yakılarak yok edilmeye çalışıldığı için her iki sözcük de ‘yakma’ anlamına gelmektedir. Beatrice Laura Goff, “The Rôle of

Mezopotamya yazılı ritüel arşivleri arasında yer alan en önemli metinlerden biri, Maqlu (yakma) ritüel serisidir. Serinin VI. tabletinde tuzun kutsanması, tuza canlı ve kutsal bir varlık gibi hitap edilmesi *Kultmittelbeschwörungen* yöntemi için önemli bir örnektir:

“*Ey sen tuz, arınmış yerde yaratılan. ENLİL senin kaderini muhteşem tanrıların yiyecekleri için belirledi. Sensiz Ekur’da ziyafet kurulamaz. Sensiz tanrı, kral, lord ve prens tütsünün kokusunu alamaz. Benim için, onun için, onun oğlu için her kim büyüünün etkisi altındaysa serbest bırak, tuz benim büyümümü serbest bırak, benden büyüüyü al! Tıpkı beni yaratan tanrıya yaptığım gibi sana dua etmeye devam ederim.*”²⁹

İlgün ağacının kutsallığının ortaya çıkartıldığı kutsama metninde de bu yöntem ile kutsama yer almaktadır. “*Saf yerde yetişen, saf yerden gelen, saf ağaç, sulama kanalından bolluk içinde su içen İlgün ağacı! Gövdesinden tanrılar yapılır, dallarından tanrılar arınır. Gökyüzünün baş bahçıvanı Igsigsig, dallarını keser ve onları alır.*”³⁰ Burada yer alan “*gövdesinden tanrılar yapılır ibaresi*” tanrı heykellerinin yapımında kullanılan hammaddenin ılgün ağacı olduğunu göstermektedir.

Sedirin kendisinde doğal olarak var olan bu kutsallığını yeniden ortaya çıkartan ve onu kutsayan *Kultmittelbeschwörungen* yöntemi, Şurpu ritüelinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Rahibin önünde bulunan bir parça sedire sanki o anda dağlarda yetişen bir sedir ağacı gibi hitap edilirdi. Bu yöntemle ritüelde kullanılan belirli bir nesne, kutsal kökeniyle tekrar bağlantı kurar ve içinde kendinden var olan güçleri, tanrılara herhangi bir istekte bulunmadan etkinleştirilirdi. Şurpu’dan alınan bir bölüm sedirin kutsamasını içermektedir: “*Kaderi temiz yer olan dağda belirlenen, yüksek dağda büyüyen, Haşur dağından göklere yükselen, güzel kokusu tarlaları aşan, gündüz, gece, muhteşem günde, elverişli günde dağdan gelen serpmeye suyunu hazırlayan, muhteşem sedir! İnsanlığın ağzını yıkar ve arındırır. Uğursuz dil uzakta durur.*”³¹

Falkenstein’in da öne sürdüğü gibi bazı nesnelere ilahi yaradılışla zaten kendi özü tarafından kutsandığı için *Kultmittelbeschwörungen* kutsama yöntemi oldukça etkiliydi.

Amulets in Mesopotamian Ritual Texts,” *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, The Warburg Institute*, Vol. 19, no. 1/2, (1956): 11. Ritüel esnasında rahiplerin yardım istedikleri tanrı, elbette ateş tanrısı GIBİL-NUSKU’dur. Her iki ritüelin de tüm aşamaları bu tanrı ile bağlantılıdır. Ritüellerin tamamı için bkz: Txvi Abush, *The Witchcraft Series Maqlu*, Atlanta Georgia: SBL Press, 2015. Erica Reiner, *Şurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*, Graz: AO Beihett 11, 1958.

²⁹ Abusch, *The Witchcraft Series Maqlu*, 23. Maqlu Tablet IV: 111-119. *Tuz’a* dair uygulanan bir diğer kutsama Şurpu Tablet IX:24-4’ de de yer almaktadır. Reiner, *Şurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*, 46.

³⁰ Jacobsen, *Karanlığın Hazineleri*, 234.

³¹ Reiner, *Şurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*, 46. Şurpu Tablet IX, 42-48.

³² Ancak bu yöntem, her nesneye uygulanabilen ve her nesnenin kutsanma ve kutsallaşma aşamasını yansıtmaktan uzaktı. Tanrı imgeleri ya da tapınak davulu gibi insan yapımı objeler için çok başka yöntemler uygulanmaktaydı. Bir imge ya da el yapımı diğer tüm nesnelere, güçlerini yapıldıkları materyalin gücünden almazlardı. Bu tür nesnelere kutsamak ya da canlı hale getirmek çok daha kapsamlı ritüelleri gerektirmekteydi. *Kultmittelbeschwörungen*, var olan potansiyeli ortaya çıkartırken daha kapsamlı olan diğer ritüeller, tanrıların bizzat katılımıyla hiç var olmayandan kutsal nesne yaratırlardı.

Mezopotamya din sisteminde kutsal nesnelere doğa bağlantılarına pek çok mitolojik metinde de rastlanmaktadır. Kutsalın doğanın özünde var olduğu inancına, ‘Çölde ilk çimenlerde’ adlı Damu efsanelerinden³³ birinde bahsedilen kutsal sedir ağacı örneğinde rastlanmaktadır: “*Uzaklara gitmiş olan için geri gelmeyebilir diye ağlıyorum. Uzaklara gitmiş olan çocuğum için geri gelmeyebilir diye ağlıyorum. Uzaklara gitmiş Damu’ m için. Ben annesi onu kutsal sedir ağacından doğurdum.*”³⁴ Burada bahsedilen sedir ağacı, tanrının doğduğu yeri işaret ederek özünde zaten kutsaldır. Ancak yalnızca tanrının doğduğu yeri işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda ağacın kendisinin tanrının annesi olduğunu da ifade eder.

3. Eski Mezopotamya’da Ritüel ve Nesne İlişkisi

İnşaat malzemeleri, müzik aletleri, tanrı heykelleri, aletler ve eşyalar gibi insan eliyle yapılmış olan ve hayvan, bitki, nehir gibi kozmosa ait doğada zaten mevcut bulunan nesnelere, insanoğlu var olduğundan beri mutlaka bir dönemde önem kazanmışlardır. Eliade’in belirttiği gibi, tarihte hiçbir nesne yoktur ki bir dönem kutsallığa erişmemiş olsun.³⁵ Bu argümanı destekleyen en önemli kanıt, bir ritüel uygulaması ve büyü sayesinde bir nesnenin o anda seküler alandan çıkarak kutsal alanın bir parçası haline gelebilmesidir. Örneğin; herhangi bir sopa, durduğu yere bağlı olarak hem kutsal olabilir hem de olmayabilir. Rastgele bir yerde duran herhangi bir sopa, orda durduğu sürece sekülerdir. Ancak bu sopa, tesadüfen de olsa kutsal bir eylemde yer

³² Falkenstein, *Die Haupttypen der Sumerischen Beschwörung*, 81.

³³ Damu efsanesi DUMUZİ kültüyle de bağlantılıdır. Bu mitte kız kardeşi ve annesi tarafından aranan Damu’yu konu alır. Aslen bu mit, DUMUZİ ile pek çok paralel unsur gösterir. Damu mitinin beşinci bölümünde Damu’nun annesi, ağıtında sürekli bitkilere gönderme yapmaktadır. Hikâyenin bir versiyonunda kadın kendisini, sedir ağacı ile özdeşleştirmiştir: “*benim böğürlerim sedir, memelerim selvidir! Ey dadı, bacaklarım genç bir sedirdir, henüz toz bir sedirdir, Haşur dağlarının Tilmun adasının karaağacıdır.*” Jacobsen, *Karanlığın Hazinesi*, 98.

³⁴ Jacobsen, *Karanlığın Hazinesi*, 90.

³⁵ Eliade, *Dinler Tarihinin Giriş*, 36.

aldıysa veya kullanıldıysa kutsal alana dâhil edilmiş olur ve kutsal olarak kabul edilir. Bir nesne kutsal olabilmek için, yukarıda da belirtildiği gibi, ya dinsel bir amaca hizmet etmeli; tanrıyı simgeleyen ona ait bir şey olmalı ya da dini bir uygulama içerisinde yer almalıdır. Bu noktada nesnelerin ritüellerde yer alarak dini sisteme dahil olmaları ve ritüel uygulamalarına etkileri Eski Mezopotamya inanç sistemi için oldukça önemli bir konudur.

Ritüel kavramı, antropologların, sosyologların, ilahiyatçıların ve din tarihçileri gibi pek çok farklı uzmanlık alanını ile bağlantılı, sayısız tanımlı olan bir konudur. Bu çalışmanın konusu açısından Bidmead'ın yapmış olduğu ritüel tanımı oldukça açıklayıcıdır:

“Ritüel, kutsalın huzurunda, davranışları belirleyen uygulama kuralları, toplumsal standarda ulaşmış ve sürekli tekrar edilen davranışlar, kültürel bir sistem, toplumsal drama veya kültürel performans, bilinç, gönüllülük ve kozmik ya da kutsalda merkezlenmiş stilize edilmiş sembolik eylemler ve aslında tüm bu ifadeleri kapsayan bir kavramdır.”³⁶

Mezopotamya'da kült genel olarak dua, kurban, sunu ve dini uygulamaları içermiştir. Ritüeller esnasında heykel, taş, kil parçası, alet, bitki, hayvan, değerli maden ve taş, besin, sıvılar, sopa vb. pek çok nesne kullanılmıştır. Mezopotamya'da uygulanan ritüeller, sadece yeryüzündeki ihtiyaç ve beklentilerin karşılanması amacıyla gerçekleştirilmiş ve tanrılara saygı göstermek, var olan düzeni korumak, yeryüzünde daha iyi bir hayata ulaşmak ve hastalıklardan ve kötülüklerden uzak durmak için uygulanmışlardır.³⁷ Mezopotamya'daki Numinous kavramını detaylı bir şekilde açıklayan Jacobsen, ritüelin Numinous gücün varlığını garantiye almak ve ona bir yerleşim sağlamak gibi çabalar doğrultusunda yapıldığını açıklamıştır.³⁸

Ritüelin dini yapılanmaya etkisinden, zihindeki dinsel deneyimlerin somut eylemlere dönüşmesini sağlayan bir araç olmasından, inancın devamlılığını sağladığından, kutsalla iletişim geçme yolu olduğundan, toplum yapısındaki öneminden ve aynı zamanda toplumsal birleştirici gücünden genel hatlarıyla yukarıda bahsedilmiştir. Mezopotamya'da ritüel kelimesinin karşılığında kullanılan sözcükler tören, ilahi düzen, hesap, plan, ölçme gibi kavramları içermektedir.³⁹ Bölgedeki dini

³⁶ Juley Bidmead, “The Akitu Festival: Religious Continuity and Royal Ligation in Mesopotamia”, Doktora Tezi, The Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University, 2002, 10.

³⁷ Abdullah Altuncu, “Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Tanrılar,” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, sy. 1 (2014): 143.

³⁸ Jacobsen, *Karanlığın Hazineleri*, 27.

³⁹ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, 55.

yapının içerisinde en önemli unsur olan ritüeller, o bölge ve o dönem insanının ciddiyle gerçekleştirdiği, hayatın her alanına yerleştirdiği ve hayati önem taşıyan uygulamalar olmuşlardır.

Mezopotamya tanrılarının insanlardan istediklerini almaları şarttı. Alamadıkları takdirde insanlara öfkelenmişler ve onları sıkıntıya sokmuşlardır. Bunu önlemenin tek yolu da onlara istedikleri şeyi, yani hizmeti ritüel vasıtasıyla sunmak olmuştur. İnsanlar, sadece hizmet etmek için geldiklerine inandıkları bu dünyada hem tanrıları memnun etmek hem de kendi yaşamlarını kaostan uzak tutabilmek için ritüellere sığınmışlardır. Kramer'ın da belirttiği gibi, bireysel adanmışlık ve kişisel dindarlık önemsiz olmamıştır. Ancak tüm Mezopotamya'nın etkilendiği Sumerlerin dünya görüşü sebebiyle gündelik hayatlarında ritüeller baskın olmuştur. "*İnsanoğlu tanrılara hizmet etmekten başka bir amaçla yaratılmadığı için en önemli görevinin bu hizmeti tanrılarını hoşnut ve tatmin edecek bir şekilde kusursuzlaştırmak olduğu açıktı*".⁴⁰ Bunun yanı sıra toplumsal bütünleşme açısından da Mezopotamyalılar törenlere ve ritüellere ilgi duymuşlardır.

Son zamanlarda geliştirilmiş arkeolojik teknolojiler sayesinde Mezopotamya'ya ait yazılı kaynakların da yer aldığı pek çok maddi kültür ortaya çıkarılmıştır. Bu kaynakların ışığında Eski Mezopotamya tarihi ve dini üzerine çalışan bilim insanları, bu bölgenin din ve ritüel yapısıyla ilgili önemli verilere sahip olabilmüşlerdir. Pek çok bilim insanı, Mezopotamya'daki kutsalın ve ritüelin hayatlarında kapladıkları yer ile ilgili aynı doğrultuda düşünmüşlerdir. Campbell "*Doğu'da kutsallık her şeyde kabul edilir*"⁴¹ olarak belirtirken, aynı doğrultuda Bottero bunu şu cümlelerle ifade etmiştir: "*Mezopotamya dünyasında ve o dönemde doğüstü ve din günlük yaşamın bir bölümünü oluşturuyordu.*"⁴² Boden'e göre, "*Mezopotamya'da ritüel, kişisel dini usulden tamamen resmileştirilmiş ritüel uygulamalarına kadar pek çok şekilde var olan sosyal bir kumaş ve gündelik yaşam ile iç içe geçen bir olgudur.*"⁴³ Eliade, "*Ritüel bireyi kolektifle, düzenli yaşamla ve nihayet canlı kozmosla dayanışma içine sokmaktır. Bütün insan eylemleri, kutsallıkla hiçbir ilgisi olmasa bile (yürümek, nefes almak, yemek, aşk, vb) ritüellere dönüştürülmüştür; yani bu eylemler bireysellikten arındırılmış, 'normlara*

⁴⁰ Kramer, *Sumer Mitolojisi*, 180.

⁴¹ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2003, 42.

⁴² Jean Bottero, *Mezopotamya: Yazı Akıl Tanrılar*, Ankara: Dost Kitabevi, 2012, 231.

⁴³ Boden, "The Mesopotamian Washing of the Mouth (mis pi) Ritual: An Examination of Some of the Social and Communication Strategies which Guided die Development and Performance of the Ritual which Transferred the Essence of the Deity into Its Temple Statue," 59.

uygun' hale getirilmiştir", diye belirtmiştir".⁴⁴

Mezopotamya toplumları, yapılan her şeyin dini bir anlamı olduğunu düşünmüşlerdir ve her şeyde kutsalı görmeleri ve yaşatmaları, ritüelleri günlük hayatın her alanına yaymalarına sebep olmuştur. Böylece Mezopotamya'da ritüel uygulamaları, hayat akışının tam merkezinde yer almıştır ve kutsalın her şeyde var olabilme gibi bir potansiyeli olmuştur. Ritüelin kutsalla iletişim kurmak için atılan bir adım olduğu kabul edilirse, Mezopotamya dünyasında yapılan her hareket doğal olarak bir ritüele dönüşmüştür. Mezopotamya'da ritüellerin günlük hayatın her alanına sızmasının elbette esas nedenlerinden biri, natüristik din inancı ile yoğrulmuş bir toplum olmalarındandır. Kültürel algılayış ve sosyal kurgu ile iç içe olan dini inanç toplumun ritüellerini şekillendiren en önemli unsurdur.

Bir ritüelin biçimsel yapısını ritüel sahibi, görevli din adamı, kutsal mekan, gerektiğinde kullanılmak üzere birtakım aletler, talep formülü, dua, tedavi edici olduğu düşünülen ifadeler, hareketler, tanrıyı temsil eden heykel ya da nesne gibi temel unsurların birleşimi oluştururdu. Ritüeller, zihinde oluşan gerçek soyut gücü eşyalarda somutlaştırarak nesnelere kutsallık ve güç yaratırlardı. Bir ritüelin bütün olarak etkili oluşu ayrı ayrı ele alındığında da etkili olduğu anlamına gelirdi ve bu da nesneyi aktifleştirerek zihinde oluşanın artık gerçek hayatta var oluşunu sağlardı.

Çalışma sürecinde elde edilen kaynaklarda, Eski Mezopotamya'da genel anlamda en çok uygulanan ritüel türlerinin, her ritüelde mutlaka yer alan sunu, kurban, libasyon uygulamalarını ve arınma, kötülük kovma, kehanet, doğum, cenaze, tapınak inşası, rüya, tanrı heykeli canlandırma, yeni yıl ve tedavi ritüelleri oldukları görülmüştür. Bu ritüellerden bazıları, temel ritüel olarak her uygulamanın içinde yer alırken, bazıları da tamamen ayrı bir tür olarak karşımıza çıkmıştır.

Mezopotamya dini inancını somutlaştırarak ortaya koyan en önemli unsurlardan biri, bu ritüellerde kullanılan nesnelere dir. Nesnelere, o dönem ve o bölgede yaşayan insanların zihinlerinde yarattıkları doğüstü soyut çevreyi, edimsel olarak inşa etmelerine yardımcı olurlardı. Yaratılan ortam ve eylemlere dâhil edilen nesnelere, dini sistemi kalıcı kılan, güçlendiren, destekleyen ve doğüstü güçleri somutlaştırarak onların varlıklarını kanıtlayan ve böylece din sisteminin varoluşunu doğrulayan öğelerdi. Eliade'in de belirttiği gibi nesnelere uygulamaya dönük değerlerinin yanı sıra

⁴⁴ Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002, 42.

büyüsel kökenli anlamlara da sahiptirler. Kutsal, kesin yasalarca yönetilir ve insanın uğraşları nesnelere ve insanüstü değerlere bağlıdır.⁴⁵

Ritüel nesnelere ve ritüel eylemler ritüelin iki farklı ögesi olarak düşünülmektedir. Ancak çoğu durumda bu iki unsur, pek çok açıdan birbiriyle örtüşmektedir. Ritüel nesnelere, şu tip soruları kapsar: Ritüelde neler, nasıl ve neden kullanılıyor? Belirli bir nesnenin kullanım sebebi, ritüel metinleri içerisinde net bir şekilde açıklanmaz ve farklı ritüellerde kullanılan aynı nesnenin, ritüelin amacına göre kullanım amacı değişebilir.⁴⁶ Ritüellerde kullanılan nesnelere çok yönlü doğasının dışında ritüel nesnelere ve ritüel mekanlarının birbirleriyle etkileşimlerinden bahsedilmesi gerekir. Genel anlamda ritüel nesnelere ne anlama geldiği ve nesnenin belirli bir ritüeldeki önemi, ritüel metninde net açıklanmadığı için nesnelere manasını çözmeye çalışmak ve onlara tek bir anlam yüklemek, temkinli yaklaşılması gereken bir alandır. Bunun yanı sıra bir ritüel metninde bir nesnenin kullanım amacından bahsedilmiş olsa bile bu durum, o nesne için genelleme yapılarak hep aynı amaçla kullanılacağı anlamına gelmemelidir.

Mezopotamya’da sayısız nesne ile gerçekleştirilen çok çeşitli ritüel mevcuttur ve ritüellerin türlerine ve amaçlarına göre nesnelere kullanım yerleri de değişmektedir. Su, içki, çeşitli merhemler, asfalt, sedir çubuğu, ılgın ağacı dalı, meşale, tütsü kabı, müzik aletleri, bakır, büyü ipleri, muskalar, tanrı ve demon tasvirlerinin bulunduğu tılsımlar, insan ve hayvan figürlü objeler ve bunun gibi pek çok nesnenin kullanıldığı Mezopotamya ritüellerinde bir nesnenin tam kullanım amacını kavramak ve ona tek bir anlam yüklemek mümkün olmayan bir durum olmuştur. Örneğin; Goff, Mezopotamya’ya ait silindir mühürlere ve muskalara dair yapmış olduğu çalışmalarda düğümlerin, taşların, yüzüklerin, boncukların, silindir mühürlerin hatta ayakkabıların bile Mezopotamya ritüellerinde kullanıldığından bahsetmiştir.⁴⁷ Bu doğrultuda ritüelin türüne, uygulama amacına, ritüel zamanı ve mekanına göre bir nesnenin farklı işlevlerinin olabileceği ihtimali, özellikle bu çalışma için, göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktalar arasında olmuştur.

Laneri, nesnelere zihinde canlandırdıkları anlamların maddi dünyaya nasıl yansıdığını açıklamıştır. Antik kültür uygulama kalıntılarında heykeller, yiyecekler,

⁴⁵ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 42.

⁴⁶ Cranz Isabel, “Impurity and Ritual in the Priestly Source and Assyro-Babylonian Incantations”, Doktora Tezi, Johns Hopkins University, 2012, 135.

⁴⁷ Goff, “The Role of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts,” 18.

binalar, hayvanlar ve bunun gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsayan, ritüelde yer alan dini unsurlara rastlanmış ve ritüel katılımcılarının bilişsel hafızalarında yer edinen yaygın sözlüklerin yaratılması için duyuşsal ipuçlarının da bu objelere bağlandığı görölmüştür.⁴⁸ Bu bağlamda yapılan bilişsel çalışmaların alanı, ritüelde kullanılan kalıntıların yorumlanmasına da yardımcı olmuştur. Laneri, zihinde oluşun din ile bağlantılı bilişsel kavramların somutlaştırılma sürecine dair teorik bir çerçeve yaratmıştır. Bunun yanı sıra bu gibi bir çerçeve içerisinde önemli olan nokta, tamamen birbirinden farklı çizelgedeki nesnelere nasıl olup da aynı dini bütün içerisinde yer alabilmeleridir. Tüm bu duyuşsal ve bilişsel deneyimlere anlam verebilmenin tek yolu, ritüel eylemlerde kullanılan objelerin zihinde yarattıkları anlamı tekrar ortaya koyabilmektir. Örneğin; Namburbi ritüelinin bazı uygulama şekillerinde tanrılarla nesnelere arasında iletişim kurulmaya çalışılıp nesneye tanrı gibi yakarışta bulunulduğu tespit edilmiştir.⁴⁹

Tanrılarla nesnelere arasında kurulabilen doğrudan bağlantı oldukça dikkat çekici bir konudur. Cansız ve dünyevi nesnelere panteonun önemli ilahlarına eşit sayılması prensibi, Mezopotamya'nın din yapısının içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Antik Mezopotamya metinlerini inceleyen ve bu eşitliği net bir şekilde ortaya çıkaran kişisi Livingstone'dur.⁵⁰ Tapınaklarda ve dini ayinlerde kullanılan tanrı imgelerinin ritüel donanımlarını ve materyallerinin listesini içeren metinler mevcuttur. Bu listelerde ritüellerde kullanılan sıradan basit nesnelere, tanrılarını işaret ettiği göze çarpmaktadır.

Bazı Mezopotamya ritüel metinleri, tanrı ve nesne bağlantısını kurma açısından oldukça açıklayıcıdır ve toplumun bakış açısına oldukça uygundur. Örneğin; alçı, tanrı Ninurta'yı temsil ederken zift, demon Aşakku'yu yansıtır. Metinde geçen eşitleme listesinde beyaz maddeler iyiyi ve tanrılarını işaret ederken koyu renkliler kötülüğün ve demonların maddeleridir. Pratikte hasta kişinin evinin kapsının önü, alçıtaş ve zift ile din görevlisi tarafından sıvanırdı. Sembolizm kapsamında alçı, zifti yok edebilmekte ve bu da mitolojiye Ninurta'nın Aşakku'ya karşı kazandığı zaferi kanıtlamaktadır. Kapının önüne sıvanmış bu maddeler de sembolik savaşlarının temsilidir ve ritüel olarak uygulanışlarıdır. Aşakku'nun yenilgisiyle demonların sebep olduğu hastalık da ortadan

---

⁴⁸ Nicola Laneri, "Connecting Fragments: a Sensorial Approach to the Materialization of Religious Beliefs in Rural Mesopotamia at the Beginning of the Second Millennium BC," *Cambridge Archaeological Journal*, Volume 21, Issue 1 (2011): 77.

⁴⁹ Hande Duymuş Floiriti, "Eski Mezopotamya'da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış," *Tarih Okulu Dergisi* Yıl 6. sy XV (2013): 32.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz: Alasdair Livingstone, *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Chapter 5, Oxford: Clarendon Press, 1986.

kaldırılmış olur. Tanrılarla nesnelere eşleyen metinlerin kendi içlerindeki mantığı, bazı betimlemelerde tamamen gizem olarak kaldığı için her zaman yukarıdaki örnek kadar kolay çözümlenemeyebilir.⁵¹ Ritüel nesnelere açıklama tekniklerini geliştiren din görevlileri, bu nesnelere doğüstü dünyada Numinous anlam yükleyerek ve onlara ritüellerde önemli roller pay ederek, karmaşık kavramları açıklayabilmişlerdir.

Sempati büyülerini, nesnelere ritüellerde kullanımına en geniş yer veren ritüel türlerinden birisi olmuştur. Sempati büyülerinde nesnelere, sayısız doğüstü gücün ve hatta kendilerinden uzakta bulunan başka nesnelere de yerine geçebildiği için bu tür ritüeller, tamamen nesnelere üzerine kurulmuştur.⁵² Sempati büyülerinin hayvanlar, insanlar, cansız nesnelere ve bitkiler arasındaki birbirlerini doğrudan etkileyebilen bir ilişki üzerine kurulmuş olduğu bilinmektedir. Bu ilişki ve bağlantı, gelişmiş güzel olmamıştır ve bazı nitelikleri de gerektirmiştir. Tanrılarla nesnelere ilişkilerinde Butler'in de bahsettiği gibi iki farklı açıdan sempati ilişkisi söz konusu olmuştur; nesne tamamen tanrının gücünü temsil ederken aynı zamanda tanrı, sıradan sempati bağının düzenine de dâhil olmak zorunda kalmıştır.⁵³

Frazer, 'benzerlik yasasını' ileri sürerek 'benzer benzeri çeker' olgusuyla nesnelere sempati büyülerindeki diğer varlıklarla olan ilişkisini açıklamıştır. 'Benzer' benzerin üzerinde hâkimiyet kurabilmiş ve 'benzer' bir durumu tedavi etmek, düzeltmek ve iyileştirmek için kullanılabilmiştir. Örneğin; ödem tedavisi için suyun bol içilmesi gerektiği gibi. Bunun tam tersi olan 'zıtlıklar kanunu' da aynı doğrultuda ancak farklı işleyişle ortaya konulmuştur⁵⁴. Bu prensipte herhangi bir şeyin tam tersi olan şey, diğer şey üzerinde hâkimiyet kurabilmiş ve kötü durumun ortadan yok olmasını sağlamıştır. Ritüellerde nesne kullanımı ile ilgili Frazer'ın öne sürdüğü benzerlikler ve zıtlıklar kanununun her ikisi de bir ritüelde yer alabilmiştir ancak kullanılan nesnenin hangi bir prensip ile o ritüelde yer aldığını ve kullanıldığını tespit etmek oldukça zor olmaktadır.

Mezopotamya ritüellerinde kullanılan nesne eşleştirmelerine en yaygın olarak Namburbi ritüellerinde demonlara ve kötü ruhlara karşı yapılan ritüellerde ve rüya

---

⁵¹ Livingstone, *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholar*, 184-186.

⁵² Louise S.A. Butler, "Mesopotamian Conceptions of Dream and Dream Rituals", Doktora Tezi, University College London, 2017, 216.

⁵³ Butler, "Mesopotamian Conceptions of Dream and Dream Rituals," 217.

⁵⁴ James G. Frazer, *The Golden Bough: A Study of Magic and Religion*, London: Macmillan and Co., Ltd, 1900, 9.

ritüellerinde rastlanmıştır. Bunlar, genellikle ritüelin uygulama amacını oluşturan kişinin ya da objenin yerine onu temsil eden bir nesnenin üzerine uygulanan eylemleri kapsamış ve bu temsili nesnelere, uygulama esnasında tamamen temsil ettikleri 'şey'in yerini almışlardır. Sempati büyülerinin çoğunluğu bu açıdan tanrılara yönelik olmayıp, nesnelere yönelik olmuş ve kişiye yapılan uygulamalar nesnelere aktarılarak onlara uygulanmışlardır.⁵⁵

Namburbi ritüellerinde eğer uğursuz nesne, uygunsuzluğu nedeniyle direkt olarak yok edilemezse bunun yerine sembolik yok etme ya da parça parça ortadan kaldırma uygulanırdı; karınca yuvasına tatlı kokulu yağı serpmek gibi.⁵⁶ Mezopotamya'da çoğu durumda kötülük getirecek nesne, ulaşılamayacak kadar hareketli, uzak mesafede ya da hayali olabilirdi. Böyle bir durumda yaklaşan kötülük, yok edilmeye uygun somut bir nesneye aktarılırdı.⁵⁷ Bazı Namburbi ritüellerinde, kötülüğün yerine konulan heykeller uğursuzluğa sebep olan hayvanlardan da oluşmaktaydı. Ayrıca hayvana ait bir parça da onu temsil edebilirdi; keçinin kıllarının bir keçiyi temsil edip, uygulanacak işlemin kıllarına uygulanması gibi.⁵⁸

Namburbi ritüel metinlerinde pek çok nesnenin kullanımı söz konusudur. Bu ritüellerin din sistemindeki yeri, ritüel uygulama tekniklerini açıklaması açısından oldukça dikkat çekicidir. Nesnelere ritüeldeki işlevlerine ve kullanım amaçlarına dair pek çok gözlemin yapılmasına olanak sağlayan bu ritüel türü, bu çalışma açısından da oldukça farklı bir değere sahiptir. Küf mantarı uğursuzluğu için uygulanan bir ritüelde Namburbi'nin genel çerçevesine ve belirli nesnelere kullanımına dair bilgilere ulaşmaktayız.

“Eğer bir adamın evinin dış kuzey bölümünde küf mantarı varsa, ev sahibi ölecek ve evi dağılacak. Uğursuzluğu def etmek için, ilgin ağacından altı tane balta yap ve onlarla bazı küfleri kazıyarak çıkar. Bir hurma ağacının kuzeye bakan dalları ile süpür. Onu kamışlardan yapılmış sepetin içerisinde birleştir. Meşaleyle yak ve üzerine çamur ve alçıtaşı koy ve onun uğursuzluğu yok olacaktır. Şu sözleri ezbere söyle: “Ea uyguladı, Ea uğursuzluğu yok etti.” Aynı gün evin sahibi “İşum bunu kabul et der” ve kırmızı erkek bir koyunu İşum önünde kurban eder. Kafasını ve eklemelerini biranın içine yerleştir ve onları dış kapının önüne göm. O adamı orada beklet ve üzerine kutsal su serp ve şunları

⁵⁵ Sempati büyülerinin anlatıldığı bu bölümde bahsedilen nesnelere tamamen cansız varlıklardan oluştuğu düşünülmemelidir. Mezopotamya'da hayvanlar ve insanlar da nesne olarak özellikle sempati büyülerinde kullanılan önemli objeler arasında yer almaktadırlar.

⁵⁶ Richard Caplice, *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction*, California: Undena Publications, 1974, 15.

⁵⁷ Butler, “Mesopotamian Conceptions of Dream and Dream Rituals,” 219.

⁵⁸ Caplice, *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction*, 11.

söyle: “Kutsal su, temiz su, Dicle’nin kutsal suyu, Apsuyla birleşen saf nehir, Dicle dağın anası! Adam gökyüzü kadar temiz olsun! Yeryüzü kadar temiz olsun! Gökyüzün ortası kadar temiz olsun! Kötülüğün dili uzakta durmasını sağla! Gökyüzünü kutsa, yeryüzünü kutsa!”⁵⁹

Bu ritüelde uğursuzluk ve kötü sonuçlar getireceğine inanılan bir şeyi def etmek için sistematik yöntemler kullanılmıştır. Namburbi ritüel uygulamalarının en dikkat çeken yanı, her işarete farklı bir yöntem geliştirilmiş olmasıdır. Her ritüelin sebebinin kaynağına göre bu ritüel, uygun olan farklı nesnelere, sistemleri ve hatta farklı tanrılara farklı yakarışları içermektedir. Uğursuzluğa bağlı olarak işlevsel nesnelere ritüel eşliğinde kullanılmış olması aslında bilimsel gerçekliklerle de uyum sağlamaktadır. Kötü bir durum karşısında hem hayatlarını çevreleyen inanç sistemini devreye sokmuşlar hem de neden olan kötülüğe mantıksal çözümle yaklaşmışlardır. Yaşadıkları dönemin ve çevrenin sunduğu imkanlar neticesinde oluşturdukları inanç sisteminin içerisine bilimsel gerçekliği, kendilerine has nedensellikleri doğrultusunda entegre etmeyi başarmışlardır. Oluşturdukları mantıksal ve tutarlı inanç sistemi, onlara günümüz tabiriyle ‘medeniyetin beşiği’ olma niteliğini kazandırmıştır.

İnsanları ve hayvanları da ritüellerde kullanılan nesnelere arasına koymak, ne kadar imkânsız gibi görünse de Eski Mezopotamya için oldukça olağan bir durum olmuştur. Yerine koyma ritüellerinde kişileri ve hayvanları da nesne gibi düşünmüşler ve belirli durumlarda kullanmışlardır; kraliyet ailesine mensup bir kişinin, (krala dair kehanetle belirlenmiş tüm işaretler gözlemlenerek) özellikle kralın başına gelecek kötü bir durumdan korumak için yerine geçici olarak bir kişi atanmış ve kralın kaderi değiştirilerek kehanetle belirlenmiş kötü şeyler, yerine geçen kişinin üzerine yüklenmiştir. Örneğin; Asur dönemine ait bir kehanet ritüelinde kralın öleceğine dair bir işaret gelmiş ve yüz gün boyunca kralın yerine sıradan bir kişi (Asur dilinde ‘sar-puhi’ olarak adlandırılır) geçirilmiştir. Kehanetin gerçekliğini yok etmek ve kaderi değiştirmek için yerine geçen kişi, yüzüncü günün sonunda öldürülmüş ve uygun biçimde gömülmüştür. Böylece kral, ölümden kurtulmuş ve yaşamı bir sonraki kehanet işaretine kadar güvence altına alınmıştır.⁶⁰

Yerini alma ritüellerindeki nesnelere birbirine benzetilerek ritüellerde kullanılmasının bir diğer boyutu da renk ve şekillerinin uyumuna bakılmasıdır. Örneğin; bir bitkinin rengi ile bir taşın rengi arasında bir bağlantı kurulabildiği gibi diğer bir

⁵⁹ Caplice, *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction*, 18.

⁶⁰ Leo A. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia- Portrait of Dead Civilization*, London: The University of Chicago Press, 1977, 100.

bitkinin şekliyle aynı taşın arasında da bağlantı kurulabilmiştir. Böyle bir durumda hangi bitkinin kullanılacağına ritüel uygulamasının türü yönlendirirdi. Nesnelere arasında zıtlıkla ya da benzerlikle bir kere bağlantı kurulduğunda fiziksel olarak ayrı yerlerde de olsalar bağlantı kalıcı hale gelirdi. Bu sayede nesnenin özü, bütünü tek bir parça ile temsil etme özelliği kazanırdı. Bir parça için gerçekleştirilen her eylem bağlantılı olduğu tüm nesnelere etkilerdi.

Nesnelerin minyatür temsillerinin oluşturulup ritüellerde kullanılması da objelerin ritüellerde kullanımının diğer bir boyutunu oluşturur. Antropomorfik tanrı heykel modeli, bir açıdan bu tür nesnelere örnek teşkil etse de ritüellerde kullanılan çok daha farklı modeller de yer almaktaydı. Eski Mezopotamya'da sadece ritüeller için oluşturulmuş, gerçeğiyle birebir örtüşen ortamlar kurulmuştu. Ambos, Eski Mezopotamya'da sadece ritüeller için özel oluşturulmuş ritüel yapılarını ve nesnelere kapsayan bir çalışma yapmıştır.⁶¹ Yapıların gerçek inşalarının ritüel uygulamaları için birebir aynı ortamın minyatür versiyonlarını kurduklarını vurgulamıştır. Mezopotamya'da tapınak gibi kalıcı dini yapılar devasa boyuttalardı ve kozmik sembolizmin temsilcisidiler. Ancak belirli ritüel uygulamaları için bunların küçük versiyonları gerekliydi. Bunun için öncelikle ritüel uygulama süresince geçici, kısa ömürlü ve kamış, un veya toprak gibi materyallerin kullanıldığı dayanıksız yapılar oluşturulurdu.

Mezopotamya kanallarının yapım ritüelleri esnasında ritüel talimatlarında sulama kanalını geçmek, dağları aşmak gibi talimatlar bulunmaktaydı. Bazı durumlarda sulama kanalını ya da bir yolu geçmek, sorunsuz bir eylem olsa da bir dağı aşmak aynı kolaylıkta bir eylem değildi. Bundan dolayı ritüel talimatı için gerekli olan ama mümkün olmayan durumların, minyatür formları yapılmıştır. Bu duruma uygun bir örnek Mezopotamya ritüel talimatlarını içeren bir el kitabında yer almaktadır: *“Çakıllarla çapraz iki çizim oluştur. İlgin ağacı dallarından yapılmış kazıklarla yedi tane kanal aç ve yedi kuyu kaz... yağ ve şurubu kümele.... ritüel uzmanı onun üzerinden karşıya geçecek....”*⁶²

⁶¹ Claus Ambos, “Temporary Ritual Structures and Their Cosmological Symbolism in Ancient Mesopotamia,” *Heaven on Earth Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World*, edited by Deena Ragavan. *Papers from the Oriental Institute Seminar Heaven on Earth Held at the Oriental Institute of the University of Chicago. Michigan: Printed by McNaughton & Gunn, Saline, 2012, 252-253.*

⁶² Ambos, “Temporary Ritual Structures and Their Cosmological Symbolism in Ancient Mesopotamia,” 253.

Kuyu kazmak, bir binanın temelini oluşturmak gibi diğer altyapı inşaları ile aynı doğrultuda yeraltı dünyasına kadar ulaşırdı. Bu durumda gerçek bir kuyunun kazılması eylemi, izinsiz girildiği için yeraltı dünyası tanrılarına adanan kurbanları ve duaları gerektirirdi. Rahip, birkaç minyatür kuyunun üzerinden atladığında yeraltı dünyası ile doğrudan bağlantıya geçilirdi. Buradan, minyatür kuyuların gerçek kuyuların yerini aldığı çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Dahası, bu kişinin bu küçük kopyaların üzerlerinden atlarken kendilerini gerçek kuyuların suyu ile arındırmaları gerekmektedir.⁶³

Benzer şekilde diğer kurgulanmış bir ortama, kem göze karşı uygulanan bir ritüelde rastlanmaktadır. Minyatür ortam ve nesne yaratma konusuyla bağlantılı olarak kem göze karşı yapılmış göz motifleri benzer benzerin üstesinden gelir prensibini kapsarken aynı zamanda bir ritüel talimatında minyatür nesne kavramını da ortaya çıkarmaktadır: “*Gözü yedi kanalın üzerinden karşıya geçir, gözü yedi sulama kanalının üzerinden karşıya geçir. Gözü yedi dağın üzerinden geçir.*”⁶⁴ Bu ritüel talimatından anlaşıldığı kadarıyla bahsedilen bu yedi kanalın ve dağın gerçek olmadığı anlaşılmış ve dolayısıyla ritüel için uygun bir ortam yaratılmıştır.

Mezopotamya edebi sanatında önemli bir yer tutan tartışma metinleri, bu toplumun dininde nesnelere ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Nesnelere canlı olarak kabul edildiğinin bir diğer kanıtı olan bu metinlere örnek olarak gümüş ile bakırın karşılıklı konuşması verilebilir. Bu metinde gümüşün kutsallığı ve önemli bir gömü objesi olduğu açıkça belirtilmiştir: “*Gümüş sen kendine ancak sarayda bir yer bulursun, senin görevlendirildiğin yer orasıdır. Saray olmasaydı görevin olmazdı; oturacağın yer bulunmazdı... Seni en karanlık mezarlara, bu dünyadan kaçış yerlerine gömerler... Bir tanrı gibi sen de elini yararlı hiçbir şeye sürmüyorsun... Sen karanlık mekânlara git mezarında yat*”.⁶⁵

---

⁶³ Ambos, “Temporary Ritual Structures and Their Cosmological Symbolism in Ancient Mesopotamia,” 253.

⁶⁴ Ambos, “Temporary Ritual Structures and Their Cosmological Symbolism in Ancient Mesopotamia,” 253.

⁶⁵ Kramer, *Sümerler*, 350.

Sonuç

Natürüstik yaklaşım doğrultusunda Eski Mezopotamya toplumlarının inançları incelendiğinde, bu toplumların 'kutsalı' tüm doğa olaylarına bağlayarak yaşamlarında karşılaştıkları her şeyi doğaüstü bir varlıkla açıklamaya çalıştıkları görülmüştür. Mezopotamyalılara göre doğaya ait her faktör anlaşılabilir bir sonuç getirmiştir ve bu nedenle doğada gerçekleşen tüm oluşumları tanrısal güçlere bağlamışlardır. Yapılan tüm araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Mezopotamya'da kavranamayan her durum ve olay, insanlardan çok daha yüksek mevkilerde bulunan, ulaşılamaz olan, saygı ve korkunun iç içe geçtiği duygular beslenen, ancak insanlar gibi yaşayan, sayısız tanrının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Günümüzde din olgusu açısından oldukça önemli bir kavram olan 'Numinous' kapsamında, Mezopotamya tanrılarının güçleri incelenmiş ve her tanrının, kendi kutsallığını yansıttığı bir Numinous güç yarattığı sonucu elde edilmiştir. Semavi dinlerin inanç sistemindeki iman etme anlayışından farklı olarak, Mezopotamya'da Numinous güç, tek bir gerçekte değil, tüm tanrılarının yansıttığı sayısız güçte yer aldığı anlaşılmıştır. Kutsalla iletişime geçme sebepleri de tamamen yaradılış amaçlarıyla doğrudan bağlantılı olarak, kutsalı tatmin edip, düzeni bozmadan istenilen huzuru elde etmek olduğu görülmüştür.

Eski Mezopotamya'yı çağdaşı olduğu uygarlıklardan ayıran en temel özelliklerinden biri, belirli ritüeller sayesinde canlandıklarına inanılan insan biçimli tanrı heykelleridir. Bu tanrı heykelleri, gökyüzünde yaşadıklarına inanılan tanrılarının, yeryüzünde mevcudiyet bulduklarının temsilidirler. Bu heykellerin, insan biçimli olmalarının sebebi, Mezopotamyalıların, gökyüzünde yaşayan tanrılarının insanlar gibi yaşadıklarına inanmalarından kaynaklanmaktadır. Mezopotamya'da, tanrılarının yemek yemek gibi her türlü insani eylemi gerçekleştirebilen, ancak insanlardan farklı olarak, doğaüstü tüm niteliklere sahip olan yaratıcı güçler oldukları düşünülmüştür. Eskiçağ dinleri araştırma sonuçlarından anlaşıldığı kadarıyla, 'antropomorfizm' yani 'insanbiçimcilik', Mezopotamya din yapısına özgü, oldukça ayırt edici bir özelliktir. Bu düşüncenin alt yapısını oluşturan etmenler, tamamen yaşanılan dönemde ve bölgedeki halkın yaşadıkları dünyaya dair varsayımlardan çıkardıkları ve mantıklarına uyarladıkları gerçeklerle ilgilidir. Bu da Mezopotamyalıların, yaratıcılık ve doğaüstü

güçler haricinde, yaşamsal faaliyetler açısından kendi yaşadıkları yeryüzü ile spirüel dünya arasında çok keskin bir ayrım göremediklerini göstermektedir.

Mezopotamya'da uygulanan tüm dini eylemlerin amacı, tanrılara saygı göstermek, var olan düzeni korumak, yeryüzünde daha iyi bir hayata ulaşmak, hastalıklardan ve kötülüklerden uzak durmak olmuştur. Bir ritüelin biçimsel yanı, ritüelin uygulanacağı kişiyi, görevli din adamını, kutsal bir mekânı, gerektiğinde kullanılmak üzere birtakım aletleri, talimatları, duaları ve çeşitli ifadeleri, hareketleri, tanrıyı heykellerini ya da oldukça farklı nesneyi kapsayabilmıştır.

Mezopotamya'nın ritüel uygulamalarında kullanılan nesnelere oldukça çeşitli olmuştur. Nesne çeşitliliğinin yanı sıra, çok farklı ritüel uygulamalarında, bir nesnenin dahi pek çok farklı amaçla kullanıldığı tespit edilmiştir. Mezopotamya dininde gözlemlenen genel eğilim, inancı soyutluktan çıkarıp daha anlaşılır olan somut kavramlara dayandırmak olmuştur. Bu açıdan somutlaştırılmaya çalışılan Mezopotamya dini inancını ortaya koyan en önemli unsurlardan biri, dini eylemlerde yani ritüellerde kullanılan somut nesnelere dir. Mezopotamyalıların zihinlerinde kavramsal olarak yer alan doğüstü ve spirüel âlem, nesnelere sayesinde anlaşılır ve daha konkr olgulara dönüşmüştür. Mezopotamyalı toplumların doğüstü güçleri, kavram olmaktan çıkarak, yeryüzü âlemine dahil edebilmenin yolu olarak, nesnelere doğüstü anlamlar yükleyip, onları ritüel uygulamalarına dahil ederek, kalıcı ve gözle görülen bir sistem bulabildikleri gözlemlenmiştir. Mezopotamya'da nesnelere kutsallığına dair elde edilen mevcut bilgilerde, nesnelere kutsallığının iki farklı boyutta incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunlardan birincisi; bir nesnenin doğada özden var oluşuyla, yani tanrılar yarattığı için kutsal olması ve bu kutsallık Almanca bir terim olan 'Kultmittelbeschwörungen' yöntemiyle açığa çıkartılabilmesi olmuştur. Nesnenin kutsallığının bir diğer boyutu ise, insan yapımı olan bir nesnenin, türüne göre, farklı ritüel uygulamaları sayesinde ya da her hangi bir ritüel uygulamasına dahil olarak kutsallık kazanabilmiş olmasıdır. İncelenen ritüel metinlerinde, Mezopotamya'da sayısız nesne ile gerçekleştirilen çok çeşitli ritüellerin olduğu, amaçlarına göre nesnelere kullanım yerlerinin de değiştiği görülmüştür. Su, içki, çeşitli merhemler, asfalt, sedir çubuğu, ilgin ağacı dalı, meşale, tütsü kabı, müzik aletleri, bakır, büyü ipleri, muskalar, tanrı ve demon tasvirlerinin bulunduğu tılsımlar, insan ve hayvan figürlü objeler, çeşitli adak objeleri ve bunun gibi pek çok nesnenin kullanıldığı Mezopotamya ritüellerinde, bir nesnenin tam kullanım amacını kesin olarak değerlendirmek ve ona tek bir anlam

yüklemenin mümkün olmayan bir durum olduğu anlaşılmıştır.Halkı tarafından, her açıdan somutlaştırılmaya çalışılmış Mezopotamya dini inancını ortaya koyan en önemli unsurlardan biri, dini eylemlerde, yani ritüellerde kullanılan nesnelere dir. Nesnelere, o dönem ve o bölge toplumlarının zihinlerinde yarattıkları doğaüstü soyut çevreyi, edimsel olarak inşa etmelerine yardımcı olmuşlardır. Yaratılan ortam ve eylemlere dâhil edilen nesnelere, dini sistemi kalıcı kılan, güçlendiren, destekleyen ve doğaüstü güçleri somutlaştırarak onların varlıklarını kanıtlayan ve böylece din sisteminin varoluşunu doğrulayan unsurlar olmuşlardır. Bu bağlamda, bu din sistemi içerisinde her şey natürizm ve animizm bakış açısı ile canlı olma niteliği kazanarak din sisteminin ve ritüellerin en önemli öğeleri arasında yer almıştır.

Kaynaklar

ABUSH, T., *The Witchcraft Series Maqlu*, Atlanta Georgia: SBL Press, 2015.

ALTUNCU, A., “Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Tanrılar.” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, sy. 1 (2014): 141-165.

AMBOS, C., “Temporary ritual structures and their cosmological symbolism in ancient mesopotamia.” *Heaven on Earth Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World*, edited by Deena Ragavan. *Papers from the Oriental Institute Seminar Heaven on Earth Held at the Oriental Institute of the University of Chicago*, Michigan: Printed by McNaughton & Gunn, Saline, 2012.

AY, Ş., “Mis-Pi, Pit-Pi Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi.” *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, sy. 15 (2013): 1-21.

BAUDRILLARD, J., “The System of Collecting.” Trans: R. Cardinal. *In The Cultures of Collecting*, Edited by J. Elsner and R. Cardinal. Cambridge MA: Harvard University Press, 1984.

BECKERLEG, L. C., “The Image of God" in Eden: the Creation of Mankind in Genesis 2:5-3:24 in Light of the mis pi pit pi and wpt-r Rituals of Mesopotamia and Ancient Egypt”, Doktora Tezi, Harvard University Cambridge, 2009.

BIDMEAD, J., “The Akitu Festival: Religious Continuity and Royal Ligation in Mesopotamia”, Doktora Tezi, The Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University, 2002.

BODEN, P. J., “The Mesopotamian Washing of the Mouth (mis pi) Ritual: An Examination of Some of the Social and Communication Strategies which Guided the Development and Performance of the Ritual which Transferred the Essence of the Deity into Its Temple Statue”, Doktora Tezi, The Johns Hopkins University Baltimore, 1998.

BOTTERO, J., *Mezopotamya: Yazı Akıl Tanrılar*, Ankara: Dost Kitabevi, 2012.

BUTLER, S.A. L., “Mesopotamian Conceptions of Dream and Dream Rituals”,

Doktora Tezi, University College London, 2017.

CAMPBELL, J., *Doğu Mitolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2003.

CAPLICE, R., *The Akkadian Namburba Texts: An Introduction*, California: Undena Publications, 1974.

CRANZ, I., “Impurity and Ritual in the Priestly Source and Assyro-Babylonian Incantations”, Doktora Tezi, Johns Hopkins University, 2012.

DEMİRCİ, K., *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.

DURKHEIM, E., *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

DUYMUŞ, F. H., “Eski Mezopotamya’da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, sy. 15(2013): 23-42.

ELIADE, M., *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

ELIADE M., *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.

FALKENSTEIN A., *Die Haupttypen der Sumerischen Beschwörung*, Leipzig: LSS NF1, 1968.

FRAZER J. G., *The Golden Bough: A Study of Magic and Religion*, Vol. 1. Second Edition, , London: Macmillan and Co., Ltd, 1900.

FRECHETTE, C., “The Ritual-prayer Nisaba 1 and its Function, with an edition of Nisaba 1 by Ivan Hruša,” *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11 (2011): 70–93.

GOFF, L. B., “The Rôle of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, The Warburg Institute*, Vol. 19, no. 1/2 (1956): 1-39.

HERRING, S. L. A., "Transubstantiated" Humanity: The Relationship between the Divine Image and the Presence of God in Genesis I”, *26f Vetus Testamentum, BRILL*, Vol. 58, Fasc. 4/5 (2008): 480-494.

HUROWITZ, V. A., “The Mesopotamian God Image, from Womb to Tomb”. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 123, no. 1 (2003): 147-157.

JACOBSEN, T., *Karanlığın Hazineleeri*, İstanbul: Paris Yayınları, 2017.

KILIÇ, Y. ve UNCU E., “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği) Impact of the Ancient Mesopotamian Belief System on Greeks (İstar- Aphrodite Cases),” *History Studies*, Vol. 3 / 1 (2011): 184-201.

KILIÇ, Y. ve ESER, E., “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi / Ancient Thought and the Symbolism of the Number Seven in Holy Books,” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Armağanı, Vol. 11/11 (2016): 77-98.

KRAMER, S. N., *Sumer Mitolojisi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

KRAMER, S. N., *Sümerler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

LANERI, N., “Connecting Fragments: a Sensorial Approach to the Materialization of Religious Beliefs in Rural Mesopotamia at the Beginning of the Second Millennium BC,” *Cambridge Archaeological Journal*, Volume 21, Issue 01 (2011): 77–94.

LIVINGSTONE A., *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Oxford: Clarendon Press, 1986

NAKAMURA, C., “Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur The Object of Dedication,” *World Archaeology Taylor & Francis, Ltd*, Vol. 36/1(2004): 11–25.

NIJHOWNE, J. D., “Politics, Religion and Cylinder Seals: A study of Mesopotamian Symbolism in the Second Millenium B.C.”, Doktora Tezi, University of Washington, 1979.

OPPENHEIM, A. L., *Ancient Mesopotamia- Portrait of Dead Civilization*, London: The University of Chicago Press, 1977.

OTTO, R., *Kutsal'a Dair*, İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları, 2014.

PAUL, J. R., *Mezopotamian Ritual Texts and Concept of the Sacred in Mesopotamia*, Doktora Tezi, Near Eastern Languages and Cultures, 1992.

PINCHES T. G., *The Religion of Babylonia and Assyria*, London: Archhibald Constable & co Ltd, 1906.

REINER, E., *Şurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*, Graz:

AO Beihett 11, 1958.

SAYCE, A. H., *Babylonians and Assyrians: Life and Customs*, London: Elibron Classics, 1900.

TEVRAT, Ankara: Dorlion Yayınları, 2018.

TAYLOR, B., *Encyclopedia of Religion and Nature*, London & New York: Continuum, 2005.

WALKER, C.M. ve DICK, B., *The Induction of the Cult Image in Ancient Mesopotamia: The Mesopotamian Mis Pi Ritual*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001.

Kervansaraylardan Otellere

Fatma Sedes*

ORCID:0000-0002-4064-7381

Öz

Türk mimarisinin ilk konaklama yapılarından kervansaraylar en basit tanımıyla kervanların konaklaması için ticari güzergâh üzerine inşaa edilen yapılardır. Hanlar ise küçük kervansaraylara verilen addır. Bu yapılar sayesinde kıtalar arası coğrafi bir konumda bulunan Anadolu'daki ticari uğraşların yolunda gitmesi, yol güvenliği, farklı cins malların değişik bölgelere nakledilmesi sorunu çözülmüş oluyordu. Kervansaray ve han yapılarının payitaht İstanbul ve Anadolu'nun değişik kentlerinde farklı yüzyıllarda inşaa edilmiş olmasından sonra Batı'lı anlamdaki ağırlama, konaklama yapılarına geçiş, uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiştir. Sosyal yapının değişmesi, mimari oluşum üzerinde etkili olmuş, çok katlı, kagir konaklama tesislerinin ortaya çıkması ve gelişmesi ile kendini göstermiştir. Bu durum, kervansaray ve hanlarla belirlenen konaklama yapılarının hem mimarisini hem de konumlamalarını etkilemiştir. Günümüzde, Anadolu ve İstanbul'da bulunan tarihi han ve kervansarayları restore etme çabalarına tanık olmaktayız. Hem tarihsel hem de sosyolojik olarak bir döneme damgasını vuran konaklama / ağırlama yapılarının da hak ettikleri değerleri vurgulama amacı ile bu makale kaleme alınmış, farklı akademisyenler tarafından ele alınmış diğer örneklerin yanısıra Büyük Londra Oteli'nin bu kapsamda irdelenmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, otel, tarih, koruma ve restorasyon, Pera

Gönderme Tarihi: 27/07/2019

Kabul Tarihi:22/09/2019

* Dr. Öğrt. Üyesi., İstanbul Aydın Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlam Bölümü, E-Posta: fatmasedes@aydin.edu.tr

Lost Value of Beyoğlu: Grand London Hotel

Fatma Sedes

ORCID:0000-0002-4064-7381

Abstract

According to historical researches, caravanserais and inns were the first accommodation buildings in Turkish architecture. These buildings were constructed on the trade roads, like Silk Road. Caravanserais and inns were generally located at Anatolia, while some of them were built near Istanbul. Influences from Europe, affected the whole living style since 18th century, when modern hotel buildings were started to be built, in Istanbul. The first modern hotels in İstanbul were built at 1840 in Pera, Beyoglu. Later on many of them were constructed at Sisli, Ferikoy, Eminonu, Kadikoy, Boshporus and Prince Islands. Accommodation buildings appear on the beginning of 19th century and develop till 20 th century in Ottoman Empirement. Life style and rules in state and social life were affected from European countries. During this period, according to the new life styles accommodation buildings took their planning and facade shapes. If it is thought that, once caravanserais and inns were popular in this geography, this was a new type in architecture, in Istanbul.

Keywords: Istanbul, hotel, history, preservation, Pera

Received Date: 27/07/2019

Accepted Date: 22/09/2019

От Караван-сараяв до отелей.

Резюме

Караван-сарай, одна из первых структур турецкой архитектуры для остановки на ночлег торговцев-путников, которые строились на маршруте для караванов. Гостиницами называли небольшие караван-сараяи. Благодаря этим строениям была решена проблема перевозки разных видов товаров в разные регионы, для Анатолии которая соединяла между собой континенты. После того как были построены различные виды сооружений караван-сараяев и гостиниц, воздвигнутые в различные времена в столице Стамбул и различных городах Анатолии, переход к западному типу гостеприимства и сооружений жилых комплексов для ночлега происходил на протяжении долгого времени. Изменение социальной структуры оказало эффективное влияние на архитектурное формирование и проявилось в появлении и развитии многоэтажных каменных жилых помещений, что сказалось как на архитектуре, так и на расположении жилых структур караван-сараяев и гостиниц. Сегодня мы являемся свидетелями того как упорно ведутся работы по восстановлению исторических гостиниц и караван-сараяев в Анатолии и Стамбуле. Эта статья была написана с целью подчеркнуть ценность размещения и гостеприимства того времени, которые оставили свой след как в историческом, так и в социологическом периодах. Так же на ряду с другими примерами различными академиками, было предложено изучить в этом контексте исследование Великого Лондонского Отеля (Great London Hotel).

Ключевые слова: Стамбул, отель, история, консервация и реставрация, Пера

Получено: 27/07/2019

Принято: 22/09/2019

Giriş

İstanbul tarihi boyunca üç imparatorluğa, farklı uygarlıklara ve kültürlere kucak açmış ve başkentlik yapmıştır. İstanbul'un stratejik bir konumda olması, bu kenti yüzyıllar boyunca çekim merkezi ve değişik yaşam tarzlarının sergilendiği bir yerleşim haline getirmiştir. İstanbul'un bir deniz kenti olması, ayrıca İpek Yolu ile Avrupa ile Asya arasındaki ticaretin akışını oluşturan geçiş yolu üzerinde bulunması, ticari etkinliklerin yoğun olarak yaşandığı bir konuma getirmiştir. Bu konumu ile hem yerli hem de yabancı ziyaretçileri kucaklayan bir uğrak yolu ve yeri olmuştur. Kaynaklarda İstiklal Caddesi ve çevresi "Pera", İstiklal Caddesi "Cadde-i Kebir, Grand Rue de Pera veya Pera Caddesi", Meşrutiyet Caddesi "Cadde-i Kabristan, Rue de Kabristan olarak anılmaktadır. Bilindiği üzere, Galata ve Pera, Beyoğlu İlçesi'nin güney ve doğu sınırlarındaki yerleşim merkezlerinin 19. yüzyıldaki adlarıdır. Pera, Batı'lı yaşam biçimi, merkezi yerlere yakınlığı ile ticari kuruluşların yoğun olduğu sosyal ve kültürel hayatın merkezi olma niteliğini taşımaktaydı. 20. yüzyılın başında, Tanzimat'ın ilanı ile de hız kazanmış olan batılılaşma düşüncesinin ve etkinliklerinin yaygınlaştığı dönemde, İstanbul'da özellikle Beyoğlu bölgesinde Batı'lı anlamda otel örnekleri inşaa edilmeye başlanmıştır.¹

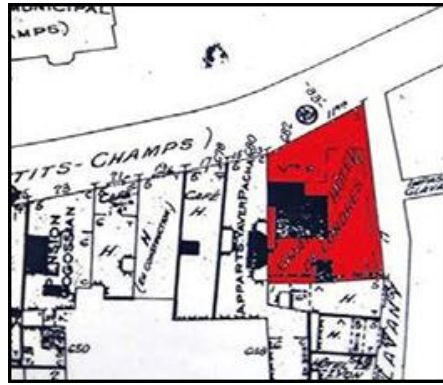

Şekil 1.

Büyük Londra Oteli bu dönemde kurulmuş ve dönemin İstanbul'unu Batı'yı

¹ Çağdaş Turan, Serap Özdemir Güzel ve Merve Baş, "Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli"

tanıtın, önemli sanat, bilim ve diplomasi insanlarını ağırlayan bir yapı konumuna gelmiştir. Büyük Londra Oteli ününü, Avrupa'da 18. yy.'da başlayan başka ülkeleri gezip-görme eğiliminin artması ile yakalamıştır. 1700'li yıllardan itibaren batı'nın ilk gezginleri olan İngilizlerin İsviçre ve Marsilya kıyılarını görmek üzere gezilere başlamaları, bu ülkelerde açılan ilk görkemli otellere de İngiliz isimlerinin verilmesine yol açmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru meşhur "Orient Express" İstanbul'a kadar uzanınca, bu şehir Doğu yaşamını merak eden gezginlerin gözdelerinden biri olmuştur. Beyoğlu'nun en cazip yerlerinden Tepebaşı'nda ilk oteller yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan en gözde olanlardan biri "Londra Oteli" veya "Grand Hotel De Londres" adını alır. Büyük Londra Oteli, Beyoğlu İlçesi'nin sınırları içinde, İstanbul'un merkez konumunda, ulaşım bağlantılarına yakın bir konumda yer almaktadır.²

Şekil2.³

Beyoğlu ilçesi, bilindiği üzere kuzeyde Kâğıthane, Şişli ve Beşiktaş İlçeleri, doğuda İstanbul Boğazı, batıda ve güneyde Haliç ile çevrelenmiştir. Galata ve Pera Bölgeleri, köprüler aracılığıyla Tarihi Yarımada'ya bağlanmaktadır. Londra Oteli 1891'de, yan sokağa adı verilen Glavany adlı ailenin (bugün Kallavi Sokağı) ahşap konağının yerinde, L. Adamopoulos ve N. Aperghis adlı iki ortak tarafından, Mimar Semprini'ye, o zamanın yaşam özelliklerini içerecek şekilde kagir (yığma) olarak inşaa ettirilmişti. Önceleri konut olarak inşaa edilen bina daha sonra otele çevrilmiştir. Binanın klasik mobilyalar ve kadife perdelerle döşeli banyolu odaları ve hidrolik asansörü vardır. Ziyaretçiler Haliç manzarasını panoramik olarak görmekteydiler. Otel başlangıçta Londra adını taşımakta ve bu ismin yanına Haliç'in güzel manzarasını anımsatmak için "Belle Vue" sözcükleri eklenmişti. Fakat belli bir süre için otelin

² Turan Akıncı, Beyoğlu

³ Elif Çelebi Yakartepe ve Can Binan, İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914) İstanbul's Modernization-Period Hotels (1840-1914)

antetli kağıtlarında Londra adının kaldırıldığı ve sadece “Hotel Belle Vue” adının verildiği de görülmüştür.⁴ Yapı zamanına uygun olarak, rağbet gören bir biçimde, ön cephesi çok süslemeli, yan cephesi daha sade olacak şekilde karma üslupta inşaa edilmiştir. Ön cephede kullanılan taşlar Küçükçekmece taş ocaklarından getirilmiştir. Taşın yumuşaklığı ince işçilik için uygun idi, cephedeki iki kadın figürü binanın “alâmet-i farikası” olarak addedilmiştir.Londra Oteli, Pera Palas ve Tokatlıyan gibi daha büyük işletmelerle rekabet halindeydi ancak 1930’larda ekonomik yapıdaki bazı olumsuz değişiklikler ve İstanbul’daki Levantenlerin eski yaşam tarzlarını kaybetmeleri sonucunda otel gözde durumunu yitirmeye başlamıştır.1940'larda ise II. Dünya savaşı yoklukları ve perişanlıkları beraberinde getirince, Pera’daki yaşam eski parlaklığını kaybetmiştir.1950'lerde yeni konaklama tesislerinin yapılması ile Londra Oteli unutulmaya yüz tutmuştur. Bu süreç içerisinde otelin sahipleri ve işletme birkaç kez el değiştirmiştir.

Şekil3.

1926 tarihli İstanbul Rehberi’ne göre otelin sahibi Moulatich isimli şahıstır. 1930'larda ise tapu kayıtlarına göre otelin mülkiyeti d'Andria ailesinin üzerindedir. Soyları Ceneviz’e dayanan bu Levanten aile, meydanın Asmalımescit tarafında bulunan pasajın sahibi idi. Daha sonraları Yunanistan'a göç etmişlerdir. Andria ailesinin günümüzde Yunanistan'da da aynı mesleği sürdürdükleri ve otelcilik yaptıklarına bazı kayıtlarda rastlanmaktadır.

⁴ Büyük Londra Oteli Tarihi, <http://londrahotel.net/tr/index.html> (19.04.2019).

Şekil 4.

Şekil 5.

Otelin ünlü konukları arasında, 1922 yılında Toronto Daily Star gazetesi yazarı, işgal İstanbul'unu anlatan Ernest Hemingway de yer almaktadır. Pera Palas, Büyük Londra ve Tokatlıyan otelleri neoklasik cephe yapılarına örnek olarak verilebilir. Ancak otel yapıları incelendiğinde, bu yapıların kendilerine has cephe özellikleri olmadığı ileri sürülmüştür. Büyük otellerin Avrupalı mimar ve sanatçılar tarafından yapılmış görkemli dekorasyonları vardır. 1 Şubat 1862 tarihli Journal de Constantinople gazetesindeki habere göre Hôtel de Paris, Paris'teki lüks oteller gibi tanzim edilmiştir ve bezemelerde altın varak kullanılmıştır. İnşaatını Mimar Bossy'nin üstlendiği bu otelin, balo salonunun tasarım ve uygulaması M. Léon Parvillée, motiflerin renklendirilmesi ve varaklanması M. Laroche ile M. Biot ve M. Théophile'in atölyesi tarafından yapılmıştır. Pera Palas Oteli'nin mimarisi ve iç mekan bezeme ve tasarımı, İstanbul'un o yıllardaki en tanınmış mimarı Alexandre Vallaury tarafından yapılmıştır. Otelin iç dekorasyonunda birincil mekânlarda ve özellikle balo salonunda oryantalist (doğu kültürüne özgü) bir yaklaşım vardır. Yan mekânların tasarımında, asansör, merdiven korkulukları gibi bazı yapı elemanlarında ise Art Nouveau izleri görülmektedir. 19. Yüzyılda çoğu levanten mimarlar tarafından inşaa edilen oteller, dönemin en gelişmiş donanım ve sistemlerini izlemeleri açısından ilgi çekmektedirler. Bu oteller, İstanbul'un jeneratörle, elektrikle aydınlatılan, asansör ve kalorifer gibi teknik olanaklara sahip olan yapıları arasında yer almışlardır. Pera Palas ve Tokatlıyan otellerinin özel jeneratörlerinin olduğunu, elektrikle aydınlatıldıklarını, asansörlerinin ve kalorifer sistemlerinin bulunduğunu verdikleri reklam ilanlarından öğrenilmektedir. 1911 yılında Büyükkada'da açılan Splendid Palas Oteli'nin gaz motoru ile çalışan bir jeneratörü vardır. Büyük ve konforlu otellerde asansör bulunmaktadır. 1891 tarihinde hizmet vermeye başlayan Büyük Londra Oteli'nin hidrolik asansörü bulunmakta idi. Pera Palas

Oteli'ninki ise İstanbul'un ilk elektrikli asansörü olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca otelin asansörünün strüktürü, bu dönemin yeni malzeme ve yapım sistemlerinden olan dökme demir ve çelikten yapılmıştır.

Binanın solunda, şimdiki hediyelik eşya dükkanının yerinde hanımlar salonu, bu odanın simetriğinde ise kitaplık ve okuma salonu olduğu öğrenilmiştir. Bugün lobi olarak kullanılan mekanın, eskiden yemek salonu olarak işlev görmekte olduğu otel kayıtlarından öğrenilmektedir. Otel, 1967 yılında Hüzmeli soyadı ile tanınan bir aile almıştır. Otel restore edilerek 1980'lere kadar bu halde gelmiştir. 1983 yılında yapılan daha geniş çaplı bir renovasyon, Türkiye'de turizmin canlanması ile aynı tarihlere rastlamaktadır. Bunun sonucu olarak otelin tanınmışlığı artar. Seksenli yılların sonunda, Beyoğlu hareketlenir ve "eski" nin önemi kavranmaya başlanır. Bu dönüşümün bir sonucu olarak Büyük Londra Oteli bugün mimarların, sanatçıların, gezginlerin ve ilgilenenlerin buluşma noktası haline gelmiştir.

Şekil 6.

Şekil 7.

Şekil 8.⁵

⁵ Yakartepe ve Binan, İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914) Istanbul's Modernization-Period Hotels (1840-1914)

2. Büyük Londra Oteli'nin Çevresi

Şekil9.

Şekil10.

Şekil 11.

Şekil12.

Yapının mimarı, Guglielmo Semprini'dir. 1841 yılında İtalya'nın Romagna bölgesindeki Croce'de doğan Guglielmo Semprini 1875 yılı dolaylarında İstanbul'a gelmiştir. Mimarlık hizmetlerinden çok kurduğu inşaat şirketiyle mütehatlik yapan G. Semprini girişken ve güven veren kişiliğiyle kısa sürede hem dönemin Osmanlı yöneticileri hem de Beyoğlu'nun varlıklı aileleri tarafından tanınmıştır. Çok sayıda mütehatlik işi almasının ve bina inşaa etmiş ya da onarmış olmasının bir nedeni de 1870 yılındaki Beyoğlu yangınının neden olduğu büyük yıkımdır. Projelendirerek inşaa ettiği ya da mütehatlığını gerçekleştirdiği binalardan saptanabilen yapılar şunlardır;

1.Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerinde "Santa Maria Draperis Kilisesi ve Hanı".

1870 tarihi yangınında harap olan kilise halen üzerinde bulunan yazıta göre Sultan II.

Abdülhamid Döneminde ve Rıdvan Paşa'nın Şehreminliğine rastlayan 1904 yılında tamamlanmıştır. Kilise yanındaki lojmanları ve önünde İstiklal Caddesi üzerinde bulunan Santa Maria Hanı ile birlikte bir site oluşturmaktadır.

2.Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerinde Galatasaray'da ki Saint Antoine Kilisesi ve Apartmanları. G. Semprini_bu yapıların mütehatidir. İnşasına 1906 yılında başlanan binalar ancak 1912'de tamamlanabilmiştir. Neo-Gotik üslupta bir bina olan Saint Antoine Kilisesi'nin mimarı İtalyan asıllı Giulio Mongeri, mühendisi ise yine bir İtalyan olan Edoardo De Nari'dir.

3.Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi No:117'de "Büyük Londra Oteli".1891 yılında ahşap bir konağın yerine L. Adamopoulos ve N. Aperghis adlı iki ortak tarafından beş katlı, kagir, eklektik üslupta bir otel binası olarak inşaa edilen yapının cephesinde G. Semprini'nin adı mimar olarak kaydedilmiştir.

4.Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi No:109'da "Bir apartman". 1890 dolaylarında inşaa edilen kagir binanın cephesinde mimar olarak G. Semprini'nin adı bulunmaktadır.

5.Tünel'de Galip Dede Caddesi No:85'de "Bir apartman".1896 yılında inşaa edilen kagir binanın cephesinde mimar olarak A. Gastoris ve G. Semprini'nin adları bulunmaktadır. Ancak yapının tasarımının A. Gasdorlz'a, uygulama ve mütehatliğinin G. Semprini'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

6.Tünel'de "Alman Lisesi". Mimari planlaması M.F. Cumin'e ait olan binanın uygulama ve mütehatliğini G. Semprini yapmıştır.

7.Taksim Sıraselviler Caddesi'nde "Alman Hastanesi Yenileme ve Onarımı" nın mütehatliğini yapmıştır.

8.Tarabya'da Yeniköy-Tarabya Caddesi üzerindeki "Alman Elçiliği Yazlık Köşkleri". XIX. yüzyıl sonlarında inşaa edilen binaların mimari tasarımı Alphonse Cingria'ya uygulama ve mütehatliği G. Semprini'ye aittir.

9.Tünel'de "Alman kulübü/Teutoniya Salonu". XIX. Yüzyıl sonlarında inşaa edilen yapının projesi Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası'ndan mimar-mühendis Von Mackensen'e, uygulaması G. Semprini'ye aittir.

10.Karaköy Yüksek Kaldırım'da "Alman Eşkanaz Sinagogu". XX. Yüzyıl başlarına ait olan binanın projesini İtalyan asıllı Mimar Gabriele Tedesehi hazırlamış, uygulamasını G. Semprini yapmıştır (Dr. Sinan Genim).

11.Şişli Bomonti’de “İtalyan Salesiani Okulu”. XX. Yüzyıl başlarında inşaa edilen ve halen özel Erim Lisesi olarak kullanılan yapıda uygulamanın yanı sıra projeyide G. Semprini’nin yapmış olduğu ileri sürülmektedir.

12.Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerinde ‘‘Rus Elçilik Binası Onarımı’’.1838-1849 yılları arasında İtalyan asıllı mimar Gaspare Trajano Fossati tarafından inşaa edilen yapı XIX. Yüzyıl sonlarında onarıma gereksinim duyulmuştur. Söz konusu onarımı G. Semprini ve inşaat şirketi gerçekleştirmiştir.

13.İstanbul’un simgesi haline gelen ve yapımı Bizans Dönemine kadar inen ‘‘Kız Kulesi Onarımı’’, XX. Yüzyıl başlarında G. Semprini_eliyle ciddi bir bakım ve onarım geçirmiştir.

14.Kadıköy Hasanpaşa’da ‘‘Kadıköy Gazhanesi İnşaatı’’. 1 Ağustos 1891 de yapım ve 50 yıllık kullanma imtiyazı Fransız mühendis Charles George’a verilen gazhanenin yapım işini G. Semprini’nin inşaat şirketi üstlenmiş ve 1892 de tamamlanmıştır.

15.Dönemin gözde mimar ve müteahhidi G. Semprini’nin inşaat işini üstlendiği bilinen ancak günümüze gelmeyen iki uygulamasından ilki, yöneticilerinden olduğu Feriköy Latin Katolik Mezarlığı’na gelir sağlamak amacıyla XX. yüzyıl başlarında yaptığı ‘‘Feriköy Mezarlığı Cephesi Sıra Dükkanları’’, ikincisi ise Galata Azapkapı’daki ‘‘Sankt George Avusturya Hastanesi Onarımı’’ dır (Pera’daki İtalyan İzleri, Divarese Blog).

‘‘1836’da kaleme aldığı bir mektupta Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı şehirlerinin büyük bir bölümünü tehdit eden yangınlara karşı tek çözüm olan kagir yapı tekniğinde uzmanlaşabilmek için bazı öneriler geliştirmektedir. Bu önerilerden biri, batı’lı mimarların ülkeye davet edilebileceği diğeri ise yetenekli on, on beş gencin mimarlık okumak üzere Avrupa’ya yollanabileceğidir.’’.

Mustafa Reşid Paşa’nın bu önerisi doğrultusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır, zira 19. yüzyıl sonlarına doğru, kagir inşaatların sayısının hızla arttığı bir süreçte Osmanlı mimarların sayısında da artış görülmektedir. Bu arada 1883 yılında kurulan İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi’nden mezun olan mimarların da bu gelişmede rolü olduğu söylenebilir.⁶

19. yüzyıl yabancı ve Levanten mimarlar konusunda, Cengiz Can’ın çalışması pek çok ismi bir araya getirmekte ve bu mimarların tanınan eserleri hakkında geniş bilgi

⁶ Cengiz Can, İstanbul’da 19. Yüzyıl batılı ve Levanten mimarların yapıları ve koruma sorunları,1993.

vermektedir. Bu mimarların çoğu Fransa veya İtalya'da eğitim görmüşlerdir. Can'ın çalışmasında şu isimlere rastlanmaktadır; Gaspare ve Guiseppe Fossatti, William James Smith, Charles Garnier, Giovanni Batista Barborini, Giorgio Stampa, Bourgeois, Pietro Montani, Guglielmo Semprini, Alexandre Vallauray, Raimondo d'Aronco, Jachmund, Guilio Mongeri. İstanbul'un çeşitli bölgelerinde bu mimarlara ait resmi ve sivil mimari yapılar bulunmaktadır. Bu mimarlardan bazıları Paris'te kısa dönem özel okullarda eğitim almış ve sonra mesleğe atılmış profesyonellerdir. Bu grupta Guglielmo Semprini sayılabilir, Semprini İstanbul'a 1870 yılındaki büyük Pera yangınından sonra gelmiştir. Mimari eğitimi konusunda detaylı bilgi olmayan Semprini'nin Levanten ve yabancı aileler için birçok yapı inşaa ettiği bilinmektedir. Semprini'nin inşaatını üstlendiği veya projesini hazırladığı binalar; Tepebaşı'nda Londra Oteli, aynı yapı adasında bir apartman, Santa Maria Draperis Hanı ve Kilisesi, Alman okulları, Alman Hastanesi, Alman elçiliğinin yazlık konutu, Kulüp Teutonia, Alman sinagogu ve Bomonti'de İtalyan Salesiani okuludur. Sonuçta, Avrupa'dan gelen ve yeni inşaat tekniklerini bilen ortalama bir mimar veya usta İstanbul'da oldukça rağbet görmekte ve birçok bina inşaa eden, mimarlık camiasında tanınmış kişiler haline gelebilmedir.⁷

3. Büyük Londra Oteli ve Yakın Çevredeki Otellerin Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları ve Restorasyonlar

Galata'da 33 ve Pera'da 49 otelin açıldığı ortaya konduğu tez çalışmasında belirtilmektedir. Ancak bu otellerden Galata'da 4 ve Pera'da 10 otelin tamamen ya da kısmen korunabildiği belirlenmiştir. Galata'daki günümüzde korunacak değerlere sahip yapıların Hôtel Varna (1895), Hôtel Mer Noire (1905), Hôtel Montenegro (1905) ve özel adı belirtilmemiş ancak günümüzde 95 Ada / 4 Parsel'de yer alan bir otelin (1905) olduğu saptanmıştır.⁸ Pera'dakilerin ise **Grand Hôtel de Londres (1891), Hôtel Metropole (1891), Hôtel Bristol (1893), Hôtel St. Petersburg (1895), Hôtel Pera Palas (1895), Hôtel Khedivial Palace (1896), Grand Hôtel de Kroecker (1896), Hôtel M. Tokathyan (1900), Hôtel de Constantinople Palace (1901) ve Hôtel de France (1905) oldukları tespit edilmiştir.⁹**

4. Büyük Londra Oteli'nin Koruma Bağlamında İncelenmesi ve Yapılan

⁷ Ayşe Öncel Derin, Apartman, Galata'da Yeni Bir Konut Tipi (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü)

⁸ Yakartepe ve Binan, İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914) İstanbul's Modernization-Period Hotels (1840-1914)

⁹ Yakartepe ve Binan, "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914) İstanbul's Modernization-Period Hotels (1840-1914)", İstanbul'un Tarihi Otelleri (1840-1914) ve Koruma Kapsamında Galata ve Pera Otellerinin Değerlendirilmesi başlıklı Doktora Tezinden türetilmiştir.

Çalışmalar

1960'larda çatısındaki, duvarlarındaki ve pencere detaylarındaki bozulmalar nedeniyle restore edilmiştir. Ayrıca dış cephedeki renk değişimleri sebebiyle de restore edilme gereksinimi duyulmuştur. Giriş bölümü ve banyoları da yenilenen bölümler arasındadır. Bu restorasyonla bazı oda isimleri de değiştirilmiştir. Yenilenen odaların isimleri de Haliç, Agatha Christie ve Orient Ekspres gibi otelin tarihine uygun olarak belirlenmiştir.

Şekil15.

Şekil16.

Şekil17.

Büyük Londra Otel'i 1982 yılında, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'ndan alınan kredi ile yeniden onarıldı. Daha önce turistik oteller sınıfına dahil olmayan otel bu onarım ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın şartlarına uygun bir hale getirildi. Anıtlar Yüksek Kurulu'na ikinci derece tarihi bina olarak tescil edilen binanın onarım çalışmalarında oda sayısı değiştirilmedi; her katta 12 olmak üzere dört katta toplam 48 oda var. Çatı da ise daha küçük boyutta 6 oda yer almaktadır. Son restorasyonu Plaza Group tarafından yapılmıştır.

Şekil 18.

Şekil19.

4.1 Büyük Londra Oteli'nin Ashı Korunarak Restore Edilen Cephe Görünümü

Şekil20.

Şekil21.

Şekil22.

4.2 Büyük Londra Oteli'nin Restore Edilen Giriş Bölümü

Şekil23.

Şekil24.

Büyük Londra Oteli'nin ıslak hacimleri otel dokusuna uygun değildir. Günümüze de uygun olmayan bu görüntü 80'lerden kalma bir görünüme sahiptir. Banyo yakın geçmişle uzak geçmiş arasında kalmıştır. Tarihi dokuya sahip bu otelin yenilendiği tarihlerde modern bir banyo yapılmıştır. Fakat günümüze göre demode, tarihi dokuya göre ise uyumsuzdur.

Sonuç ve Öneriler

Büyük Londra Oteli, Türkiye'deki otelciliğin gelişimine öncülük eden bir otel işletmesi olarak faaliyet göstermiştir; pek çok tarihi kişilere de ev sahipliği yapmıştır. Beyoğlu'nu Avrupa'ya tanıtmakla kalmamış, dünya edebiyatına da taşımıştır. Önemli bir değer, maalesef Pera Palas'ın restore edildiği gibi korunamamıştır. Büyük Londra Oteli; eski gazete sayfaları, birtakım arşivler ve kitaplar incelendiğinde, kısmen ulaşılabilen bilgilerle, önemi yeni nesil tarafından ancak anlaşılabilen, yitirilmiş bir değer portresi çizmektedir. Otelin yeniden kazanılması konusunda önemli bir adım olarak, Büyük Londra Oteli'nin, Pera Palas örneğinde olduğu gibi, otel hakkında kendi dönemine ilişkin bilgilerin elde edilmesi ve titizlikle yürütülecek olan bir çalışma ile "Müze Otel" olarak değerlendirilebileceği önerilebilir.¹⁰ Bu mimari değeri yeniden kazanmak için bu değer tanıtımının hem ulusal hem de uluslararası alanda yapılması gereklidir. Büyük Londra Oteli incelendiğinde, otelin ilk yıllarına ait olan yapı özelliklerinin hala korunduğu ve ziyarete açık olduğu görülür. Ayrıca dikkat çeken başka bir konu da, özellikle Büyük Londra Oteli'nde dönemin ünlü isimlerinin kaldıkları ve "Müze Otel" kavramı kapsamında konukların ziyaretine açılan odaların iç mekan düzenlemelerinin bile titizlikle korunup, değiştirilmemiş olmasıdır. O dönem kullanılan araç ve gereçler korunmuştur ve gezip görmeye açık tutulmaktadır. Büyük Londra Oteli el değiştirdikten sonra o dönem kullanılan araç-gereçlerin ve iç mekan tasarımı için kullanılan her türlü eşyanın nerede muhafaza edildiğinin veya ne kadarına ulaşılabilceğinin araştırılması, bulunan eşyaların yeniden sergilenmesi ve benzer özellikte olanlarının replikalarının yapılması, bunların otelin iç tanziminde ve hizmet aşamasında yer alması düşünülebilir. Ayrıca sadece bu eşyalara yer verilmesi açısından değil, aynı zamanda otelin o dönemki haline ilişkin bilgi alınması ve otelin yeni iç mekan düzenlenmesinin, iç ve dış mimarisinin eski biçimi ile uyumlu olarak yapılması için elzem olduğu görülmektedir. Çünkü Pera Palas Oteli'nde ve diğer "Müze Otel" kavramındaki otelerde olduğu gibi, Büyük Londra Oteli'nin layık olduğu değeri bulması, geçmişinden gelen mimari izleri yaşatmakla gerçekleşeceği düşünülmektedir.

---

¹⁰ Turan, Özdemir Güzel ve Baş, "Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli"

Kaynaklar

- AKIN, N., *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKINCI, T., *Beyoğlu, İstanbul*
- ALTINDİREK, G., *İstanbul Aydın Üniversitesi*, İstanbul
- AYKUT, P., “Londra Oteli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c: 5, (1994a): 227, İstanbul,
- AYKUT, P., “Tokatlıyan Oteli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c: 7, (1994b): 272, İstanbul.
- AYKUT, P., “Splendid Oteli”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c: 7, (1994c): 40-41, İstanbul.
- BATUR, A., “Pera Palas Oteli - Mimari”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c: 6, (1994): 240-241, İstanbul.
- BAYER, M.Z., *Turizm’e Giriş*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul, 1992.
- BOA, 14 safer 1322, DN: 471, GN: 126, FK: Y..A...HUS., 1904
- CERVATİ, C. R., L’indicateur Otoman Illustre Annuaire Almanach du Commerce, publie par Cervati Frere S&D. *Fatzea, Constantinople*, 1883.
- CEZAR, M., *XIX. Yüzyıl Beyoğlu’su*, Akbank Yayını, İstanbul, 1991.
- ÇELİK, Z., *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.
- DAĞDELEN, İ., *İstanbul Rumeli Ciheti Haritaları - 20. YY Başı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c: 1, İstanbul, 2005.
- DAĞDELEN, İ., *Charles Edouard Goad’ın İstanbul Sigorta Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- DÖKMECİ, V. ve ÇIRACI, H., *Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1990.
- DURUDOĞAN, S., *XIX. Yüzyılda Pera / Beyoğlu’nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri*, İTÜ FBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

- DUYAR, D., *Özel Belgeli ve Özel Nitelikli Otellerde Müşteri Memnuniyeti ve Kalite Yönetimi Örnek Alan Çalışması: Dersaadet Otel İstanbul*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İstanbul,2007.
- ELDEM, S. H., *Boğaziçi Yalıları - Rumeli Yakası*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, c.1, İstanbul, 1993.
- ERGİN, O.N., *İstanbul Şehir Rehberi*, İstanbul Belediyesi Yayını, İstanbul, 1934.
- ERGİN, O.N., “Otel İttihâz Edilecek Ahşâb Ebniye Hakkında Olunacak Tekayyüdâta Dâir Tezkire-i Emânet Penâhi”, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, c 7, (1995c): 3953, İstanbul.
- GAUTIER, T., *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri - 1856*, çev. Nuriye Yiğitler, Profil Yayıncılık; İstanbul, 2007.
- GENİM, S., *Konstantiniyye'den İstanbul'a*, Suna ve İnan Kırâç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖKSEL, A.E., KUNERALP, S., “Establishmentand Development of Hotels in 19th Century İstanbul”, *I. Interna Cilt Vol. 6 - Sayı No. 2*,(1981): 93.
- GÜLERSOY, Ç., *Hotel d'Angleterre*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1985.
- GÜLERSOY, Ç., *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1993.
- GÜLERSOY, Ç., *Büyükada*, Gülersoy Vakfı Yayını, İstanbul, 1997.
- GÜLERSOY, Ç., *Beyoğlu'nun Yitip Gitmiş 3 Oteli*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- HUBER HARİTASI, *Atatürk Kütüphanesi Arşivi*, İstanbul, 1887 – 1895.
- İSTANBULLU, F. F., *Turizm - Seyahat İlişkisinin Tarihi Seyri İçinde Değerlendirilmesi ve İktisadi Yönünün Ağırlık Kazanması*, İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1988.
- KARGI, H., “Metro Han”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c: 5, (1994): 414-5, İstanbul.
- KAYIN, E., *İzmir Oteller Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

- KIRIMTAYIF, S.,“19. Yüzyılda Avrupa ve Amerika’daki Otellerle Kıyaslandığında Pera Palas’ın Yeri”, *Efsanelerden Günümüze İstanbul Seçme Yazılar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- KTVKK, *II No’lu Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Kurulu*, İstanbul, 2007.
- KURUYAZICI, H., “Beyoğlu Yapıları ve Mimarları”, *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, Taç Vakfı Yayını, c: 2, (2004):605-10,İstanbul.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. ve ERDA, S., “Malzeme – Mimarlık İlişkilerinde Yerellik ve Özgünlüğe Etkileri”, *Kentler Mimarlıkların Pazaryeri, XXII. UIA Dünya Mimarlık Kongresi*, İstanbul, 2005.
- National Congress on the History of Turkish – Islamic Science and Technology, İTÜ.
- ÖDEKAN, A., “Neoklasik Mimari”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, c. 6, (1994): 65,İstanbul.
- ÖNCEL,DERİN, A., *Apartman, Galata’da Yeni Bir Konut Tipi* (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü)
- ÖZTÜRK, F. Z., “Osmanlı Devleti’nde Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme”, *Bilim Teknoloji ve Sosyal Değişme*, Pegem Akademi Yayını, Ankara, 2008.
- SARIÖZ, P., *Bir Zamanlar İstanbul*, İdea İletişim Hizmetleri A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.
- SUSINI, F., From the Grand Tour to the Grand Hotel, *Arch. Histories*6:3,pp. 1-10
- ŞAHİN, B., *İstanbul Aydın Üniversitesi*, İstanbul
- TUĞLACI, P., *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Say Yayınları, c: 1 - Adalar, İstanbul, 1995a.
- TUĞLACI, P., *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Say Yayınları, c: 2 - Adalar, İstanbul, 1995b.
- TURAN, Ç., ÖZDEMİR GÜZEL, S. ve BAŞ, M., “Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli”
- ÜSDİKEN, B., Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri – III (Hôteld’ Angletterre), *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 16, sayı: 97, İstanbul, 1992a.
- ÜSDİKEN, B., Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri – V (Pera Otelleri), *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 17, sayı: 99, İstanbul, 1992c.
- YAKARTEPE, E. Ç. ve BİNAN, C., *İstanbul’un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914) Istanbul’s Modernization-Period Hotels (1840-1914)*
- YENEN, M. ve KAYSERİLİOĞLU, S., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayınları, c: 7, (1994): 308-

9, İstanbul.

YERGÜN, U., *Batılılaşma Dönemi Mimarisinde Yapım Teknolojisindeki Değişim ve Gelişim*, YTÜ FBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

ZAT, V., *Eski İstanbul Otelleri*, Bilge Karınca Yayınları, Cilt: 94, İstanbul,2005.

<http://londrahotel.net/tr/index.html> (19.04.2019).

<http://www.plazagroup.com.tr/mimari-restorasyon> (21.04.2019).

<https://kikasworld.com/2013/02/02/grand-hotel-de-londres> (22.04.2019).

Seyf-i Fergânî'nin Şiirlerindeki Sanatlar*

Hakan Yaman**

ORCID:0000-0002-9482-2245

Öz

Seyf-i Fergânî, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Fergâna'da dünyaya gelmiştir. Bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra Anadolu'ya gelmiş ve Aksaray'da ikamet etmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu şehirde yaşayan mutasavvıf bir şairdir. Kaside, kıta, gazel ve rubâî nazım türlerinden müteşekkil 10.277 beyitten oluşan bir divanı vardır. Divanında yazmış olduğu ârifâne, âşikâne, tasavvûfî ve nasihat içerikli şiirleri başta olmak üzere, ayet ve hadislerden iktibas yapması, peygamber kıssalarına telmîhte bulunması, arûz ve kafiyedeki başarısının yanında edebî sanatlarla olan hâkimiyeti de özellikle dikkat çekmektedir. Çalışmamızda Seyf-i Fergânî hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şairin şiirlerinde kullandığı sanatlar örnek beyitler verilerek incelenmiştir. Kullanılan sanatlar, seçilen örnek beyitlerde gösterilmiştir. Önce sanat hakkından kısaca bilgi verilerek beyitte geçen sanatla ilgili kısım bold yapılmıştır. Ayrıca seçilen beyitler Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda Celaluddîn-iHumayî'nin *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî* ve Veyis Değirmençay'ın, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî* adlı eserleri başta olmak üzere muhtelif kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Fergânî, Divan, Şiir, Sanat.

Gönderme Tarihi: 27/07/2019

Kabul Tarihi:22/08/2019

* Bu çalışma, "Seyf-i Fergânî'nin Gazellerinin İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: hakanyaman@artuklu.edu.tr

Arts in the Poetries of Seyf-i Fergânî

Hakan Yaman

ORCID:0000-0002-9482-2245

Abstract

Seyf-i Fergânî was born in Fergâna in the second quarter of the 13th century. After staying in Tebriz for a while, he came to Anatolia and he lived in Aksaray. Seyf who lived in this city until the end of his life is a mystic poet. There is a divan consisting of 10,277 couplets composed of ode, verse, gazelle and rubai poetry genres. Being in the first place his poetries written in intellectual, amorous, mystic and advising manner his citing from verses and hadiths, his showing the prophet's anecdotes as reference, his full knowledge on aruz prosody and rhyme and especially his literary arts is remarkable. In this work, we used thesis with tittle of *the analysis of Seyf-i Fergânî's Gazelles*. After a brief introduction was given about Seyf-i Fergânî's life, the arts used in his poetries were investigated with examples of couplets. The arts used are shown in the selected couplets. First, brief information was given about the art, and then the art part in the couplet was made bold. Moreover, selected couplets were translated into Turkish. In our study, various sources, especially, work named *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî* were used.

Keywords: Seyf-i Fergânî, Divan, Poetry, Art.

Received Date: 27/07/2019

Accepted Date: 22/08/2019

Искусство в стихах Сейфи Ферг

Резюме

Сейфи Фергани, родился в Фергане во второй четверти XIII века. Пробыв некоторое время в Тебризе, он переехал в Анатолию и прожил в Аксарае. Этот суфийский поэт прожил в этом городе до конца своей жизни. У него имеется сборник стихов, состоящих из 10277 двухстрочных куплетов, состоящих из касиде, кыта, газель, а также рубаи. В его сборнике имеются стихи, связанные с мудростью, любовью, суфизмом и советами, которые он цитировал аятами, хадисами и моментами из жизни пророка, и все эти особенности показывают его мастерство в литературном искусстве. В этом исследовании, после краткой информации о Сейфи Фергани, литературное искусство, используемое в поэмах поэта, исследуется путем разбора двухстрочных куплетов. Используемые литературные искусства показаны в избранных куплетах. Слова, указывающие на литературное искусство в статье выделены нами жирным шрифтом. Кроме того, отдельные двухстрочные куплеты были переведены на современный турецкий язык. В этом исследовании мы использовали различные источники, в частности работы Желалладини Хумаи «Фунун-и Белагат ве Сына`ат-и Эдебият», а также Вейса Дегирменчая «Фунун-и Белагат ве Сына`ат-и Эдебият».

Ключевые слова: Сейфи Ферганы, Диван (сборник стихов), Поэзия, Искусство

Получено: 27/07/2019

Принято: 22/08/2019

Giriş

Seyf-i Fergânî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığı üzere kendisi Orta Asya'da Fergâna bölgesinde 640 (1243) yılı ya da daha önceleri dünyaya gelmiştir. Moğol saldırısının meydana getirdiği karışıklık nedeniyle yurdunu terk edip, bir süre Tebriz'de ikamet ettikten sonra Anadolu'ya gelip yerleşmiştir.¹ Devrinin önde gelen şairlerinden olmasına rağmen dünyaya meyletmemesi ve zalim hükümdarlara övgüler yazmaktan kaçınması sebebiyle inzivada yaşadığı Aksaray'da 705 (1305) yılından sonra vefat etmiştir.²

Fergânî'nin bilinen tek eseri Farsça şiirlerinin yer aldığı kaside, kıta, gazel ve rubai nazım türlerinden oluşan Divan'ıdır. Divanında; 10277 beyitlik 730 manzume vardır.

Fergânî'nin eğitimi hakkında da kaynaklarda ve kendi divanında bilgi yoktur. Ancak yazmış olduğu ârifâne, âşıkâne, tasavvûfî ve nasihat içerikli şiirleri başta olmak üzere, ayet ve hadislerden iktibas yapması, peygamber kıssalarına telmihte bulunması, arûz, kafiye ve edebî sanatlarla olan hâkimiyeti, onun iyi bir eğitim aldığı göstermektedir.

Şairin estetiği, kullandığı edebî sanatlardan oluşur. Bu konudaki şahsî tasarrufları, edebî sanatlar arasındaki tercihleri ve bunları kullanım şekline bağlı olarak, tercih edilen sanatların nasıl bir fikrî ve ruhî faaliyetin sonucu olduğu ortaya çıkar ve bize şair hakkında önemli ölçüde bilgi verir.³

Seyf-i Fergânî'nin divanına bakıldığında onun şiirlerinde birçok sanata yer verdiği görülmektedir. Bu sanatları ustaca kullanmasından da onun lafzî ve manevî sanatlarla hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹ Sa'îd-i Nefisî, *Tarih-i Nazmu Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Furûğî, 1344 hş., II,747; Zebîhullah-i Safâ, *Târih-i Edebîyyat der İran*, Tahran: İntişârât-ı Firdovs 1371 hş., III/1, 625; Bozorger, "Seyf-i Fergânî" *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran: İntişârât-ı Teb' u Neşr, 1375 hş., I, 538.

² Ahmet Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", *Belleten*, 23, sy. 91, (1959): 418; Sa'îd-i Hamîdyân, "Tefavutreh ez Sa'dî ta Seyf-i Fergânî", *Faslnâme-i Tahassusî-yi Zebân u Edebiyât-ı Farsî*, Sal-i Evvel, Şomare-yi Yek, 1393 hş., 162; Muhammed Emîr-i Meşhedî, Abullah Vâsık-i Abbâsî ve Fâtîme-yi Sevâb, "Nakd u berresî-yi Teşbih der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî" *Funûn-i Edebî* (İlmî-Pejuhişi) *Dânişgâh-i İsfahan*, Sâl-i Pencom, Şomâre-yi do, Payiz ve Zemistan İsfahan: 1392 hş., 124.

³ Cemal Kurnaz, *Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı: Mehmed Çavuşoğlu*, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1, sy. 8, (2011): 75.

Kullandığı Sanatlardan Örnekler

1. Cinas veya Tecnis

Sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi” anlamında mastar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Buna tecnis de denir.⁴ Birçok çeşidi vardır.

1.1. Cinâs-ı Tam

Kelimelerin imla ve telaffuz bakımından birbirine tam olarak uyuşmasıdır. Yani harfler ve harekelerde aynı manada farklı iki kelimenin getirilmesidir.⁵

در زیر بام چرخ مجوی آستانِ دوست   بالای عرش دان در ایوانِ عشقِ یار

*Sevgilinin eşiğini felek çatısının altında arama.
Sevgilinin aşk eyvanının kapısını arşın üzerinde bil.(101/8)*

Bu beyitte imla ve telaffuzları aynı olan درkelimeleri, ilk mısradada-de, -da anlamında edat, ikinci mısradada ise kapı anlamında isimdir.

1.2. Cinâs-ı Nâkıs

Cinaslı kelimelerin harflerinin aynı, harekelerinin farklı olmasıdır. Burada farklılık başta, ortada ve sonda olabilir.⁶ Örnekler:

چو دست و روی بشوویی و در نماز شوی   دل از دو کون بشو تا محلّ راز شوی

*Elini ve yüzünü yıkayıp namaza durunca,
Gönlünü, sır yeri oluncaya kadar iki dünyadan temizle. (266/1)*

⁴ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Razî, *el-Mu‘cem fi Me‘âyir-i Eş‘âri’l-‘acem*, ba Kuşîş-i Sîrûs-i Şemîsâ, Tahran: İntişârât-ı Firdovs, 1373 hş., 301; Celaluddîn-i Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, Tahran: 1373 hş., 49; Hulusi Kılıç ve Kâzım Yetiş, “Cinas” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yay., 1993, 12; Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler (4. Baskı)*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2010, 233.

⁵ Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2014, 68; Kılıç ve Yetiş, “Cinas”, 13; Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, 233.

⁶ Kays er-Razî, *el-Mu‘cem fi Me‘âyir-i Eş‘âri’l-‘acem*, 302; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, 50; Kılıç ve Yetiş, “Cinas”, 13; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 69.

Bu beyitte harfleri aynı, hareketleri farklı olan شوی kelimelerinden ilki “yıkamak” anlamındaki شستن fiilinin geniş zaman gövdesi olan شوی (şûy) iken, ikincisi “olmak” anlamındaki شدن filinin geniş zaman gövdesi olan شو (şev/šov) dir.

حدیثِ عشق در گفتن نیاید   چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

Aşk olayı söylemeye gelmez.

Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)

چون صدف گر در میان دارد دُرّ مهرش دلت   ز آب چشم چون گهر پر کن کنار خویش را

*Senin gönlün, içinde sedef gibi onun sevgi incisine sahipse
Kendi kucagını mücevher gibi gözyaşıyla doldur. (307/10)*

Bu beyitlerdeki harfleri aynı, hareketleri farklı olan دُرّ “inci” anlamında isim, در ise-de, -da anlamında edattır.

از سکه مهر او مهر ار چو درم گیری   از نقد تو هریک جو دینار شود روزی

*Gümüş para gibi onun sevgi sikkesiyle mühürlensen
Senin değerinden dolayı her bir arpa, altın olur bir gün. (138/7)*

Yukarıdaki beyitteki مهر kelimeleri, harfleri aynı, hareketleri farklı olup ilki “sevgi”, ikincisi “mühür” anlamındadır.

1.3. Cinâs-ı Zâid

Aynı cins iki kelimedenden birinin diğerinden bir ya da daha fazla harfe sahip olmasıdır. Bu fazla harf (zait) kelimenin başında, ortasında ve sonunda olabilir. Buna cinas-ı müzeyyel de denir.⁷

آیت حسن تو در نسخ مه و مهر چنان   محکم افتاد که حکمش نپذیرد تغییر

*Senin güzellik ayetin ay ve güneşin hükmünü kaldırmada
Öyle manası açık oldu ki onun hükmü yorum kabul etmez. (148/9)*

Aynı cins iki kelimedenden biri olan محکم kelimesi حکم kelimesinden bir harf fazladır.

خون همی خورد و غم عشق ترا می پرورد   دل که بر خوان تکلف جگری بر بیان داشت

⁷ Kays er-Razî, el-Mu‘cem fî Me‘âyir-i Eş‘ârî'l-‘acem, 302; Humayî, Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî, 51; Değirmençay, Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî, 70.

*Gösteriş sofrasında kebab olmuş bir ciğere sahip olan gönül,
Kan içiyor ve senin aşk gamını besliyor. (274/7)*

Beyitteki aynı cins iki kelime olan **خوان** kelimesi **خون** kelimesinden bir harf fazladır.

1.4. Cinâs-ı Mutarraf

Cinaslı kelimelerin sadece son harflerinin farklı olmasıdır. Örnekler:

حسنِ رخ دوست جهان خوش کند   یادِ لَبِيار دهان خوش کند

*Sevgilinin yüzünün güzelliği dünyayı güzelleştirir.
Sevgilinin dudağının hatırası ağzı tatlılaştırır.(537/1)*

Beyitte **یاد** ve **يار** cinaslı kelimelerin sadece son harfleri farklıdır.

1.5. Cinâs-ı Muzâri / Cinâs-ı Müşâbih

İmla ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerde, değişik olan harfin başta veya ortada bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle cinaslı iki kelimenin baş veya orta harfinin farklı olmasıdır. Aynı cins kelimelerin son harfinin farklı olmasına cinâs-ı muzâri ve lâhık da denilir.⁸

گر عاشقی بمیلِ سَهَر در دو چشم کش   کُلِ کلام هر سحر از سرمه دان شب

*Âşıkın uykusuzluk miliyle her seher vakti
Kelam sürmesini gecenin sürmeliğinden iki gözüne çek.(217/3)*

Yukarıdaki beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen **سهر** ve **سحر** cinaslı kelimelerin sadece orta harfleri farklıdır.

بشعر وصفِ جمال تو خواستم کردن   ولی جلال توام عقده بر زبان انداخت

*Şiirle senin cemalinin vasfını yapmak istedim.
Fakat senin celalin benim dilime düğüm attı.(205/10)*

Bu beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen **جمال** ve **جلال** kelimelerinin sadece ortadaki harfleri farklıdır.

⁸ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 72-73.

ای بقال و قیل عالم بی خبر از عشق تو هر که معلومش تو باشی فارغست از قال و قیل

Ey âlemin dedikodusuyla senin aşkından habersiz olan!

Seni tanıyan kimse dedikodudan kurtulur. (461/2)

Yukarıdaki beyitte, imla ve telaffuzları birbirine benzeyen قیل ve قال kelimelerinin sadece orta harfleri farklıdır.

1.6. Cinâs-ı Hattî

Yazılıştaki aynı, telaffuz ve noktalamada farklı kelimelerin oluşturduğu cinastır. Buna cinâs-ı musahhaf veya müzâraa ve müşâkale sanatı da denir.⁹

صفیر مرغ دلم ذکر تست در همه حال چو ماهی ارچه بود کامم از زبان خالی

*Her ne kadar bir balık gibi isteğimi dilimle söyleyemesem de
Gönül kuşumun ötüşü her durumda senin zikrindir (seni anmaktır).*

Bu beyitte, yazılıştaki aynı, noktalamada farklı olan حال ve خال kelimelerinde cinas-ı hattî sanatı vardır.

ز خون دل روان کردست جویی سیف فرغانی ندانم تا چو سیل این چه سنگ آرد سبویش را

*Seyf-i Fergânî gönül kanından bir nehir akıttı.
Sel gibi bu nehrin, onun testisine nasıl bir taş getireceğini bilmiyorum. (26/10)*

Beyitte; yazılıştaki aynı, noktalamada farklı olan چو ve جو kelimelerinde cinas-ı hattî sanatı vardır.

1.7. Cinâs-ı Mükerrer

Yan yana bulunan iki kelimedeki birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşmasıdır.¹⁰

کبر با اهل محبت ناز با اهل نیاز کار معشوقان بود گر عاشقی چندین مناز

*Muhabbet ehline karşı büyükmek; niyaz ehline nazlanmak
Maşukların işidir. Eğer âşıkısan, o kadar kibirlenme! (93/1)*

⁹ Kays er-Razî, el-Mu‘cem fi Me‘âyir-i Eş‘âri'l-‘acem, 305; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, 56; Kılıç ve Yetiş, “Cinas”, 14; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 73; Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, 234.

¹⁰ Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, 234.

Bu beyitte, iki kelimededen birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşan ناز ve مناز kullanılmıştır.

آن دلارامی که آرامی نباشد با منش کرد شام عاشقان چون صبح روی روشنش

*Benimle huzurlu olmayan sevgilinin aydınlık yüzü
Âşıkların gecesini sabah gibi yaptı. (211/1)*

Bu beyitte, yan yana bulunan آرامی ve دلارامی iki kelimededen birincisinin son kısmıyla ikincisi imla ve telaffuz bakımından uyuşmaktadır.

2. Teşbîh

Bir şeyin bir şeye veya bir kimsenin bir kimseye benzetilmesidir. Teşbîhte benzeyene müşebbeh, benzetilene müşebbehünbih, onlar arasındaki ortak sığata benzeme yönü, benzeme anlamı gösteren kelimeye de benzetme edatı denir.¹¹Teşbîhin çeşitleri ve örnekler:

2.1. Soyut / Somut Teşbih

Teşbihin bir tarafının soyut bir tarafının somut olmasıdır.¹² Örnek:

و آن سدره منتهایقد تو مر طوبی را بزیر ظلّ دارد

*Senin sidre-i müntehâ gibi olan boyunun,
Tûbâ ağacının altında gölgesi vardır. (169/3)*

Bu beyitte geçen “Sidre-i müntehâ” soyut; “boy” ise somuttur.

عشق سلطان غیورست و چو ملکی گیرد اندر آن مملکت از غیر اثر نگذارد

*Aşk gayretli sultandır ve bir memleketi aldığında
O memlekette izden başka bir şey bırakmaz. (24/2)*

Bu beyitte geçen “aşk” soyut; “sultan” ise somuttur.

عشق در جان سیف فرغانیست چون در اجزای خاک ماء معین

Seyf-i Fergâni'nin gönlünde aşk,

¹¹ Kays er-Razî, el-Mu‘cem fî Me‘âyir-i Eş‘ârî'l-‘acem, 306; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 227; M. Orhan Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, 98; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 139.

¹² Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 140

Toprak parçalarındaki akan su gibidir. (121/13)

Bu beyitte geçen “aşk” soyut; “su” ise somuttur.

هرکه جویای تو بود همه روز همه شبهای او بود معراج

*Bütün gün boyunca seni aramakta olan kişinin
Bütün geceleri miraç (gibi) olur.(110/3)*

Bu beyitte geçen “miraç” soyut; “gece” ise somuttur.

2.2. Somut Teşbih

Benzeyen ve benzetilenin her iki tarafının beş duyu organıyla algılanıp anlaşılır olmasıdır.¹³ Örnek:

تو ساکنی چو کعبه و عاشق چو حاجیان بسیار سعی کرده بتو در نمی رسد

*Sen Kâbe gibi mesken tutmuşsun; âşık ise hacılar gibi
Çok çalışıp çabalyor; ama sana ulaşamıyor. (77/8)*

Yukarıdaki beyitte geçen “âşık” ve “hacı” her ikisi de somuttur.

بهر بادی مکن پُرچین چو روی آبیشانی کزین سان موج انده را دلی باید چو دریایی

*Her rüzgârda alnını suyun yüzü gibi kırıx kırıx yapma;
Çünkü böyle bir sıkıntı dalgası için deniz gibi gönül gerekir. (13/3)*

Yukarıdaki beyitte geçen “alın” ve “suyun yüzü” her ikisi de somuttur.

2.3. Soyut teşbih

Teşbihin her iki tarafının soyut yani mücerret olmasıdır.¹⁴ Örnekler:

عشق نمازِ دلست مسجد او کوی دوست ترکِ دو عالم شناس اول تکبیر او

*Aşk gönül namazıdır, onun mescidi sevgilinin mahallesidir.
Onun ilk tekbirinin tanımı iki âlemi terk etmektir.*

Bu beyitte geçen “aşk” ve “namaz”, her ikisi de soyuttur. Dış duylardan biriyle anlaşılabilir.

¹³ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, 230; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 139.

¹⁴ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 139.

2.4. Vehmî (Kuramsal) ve Hayâlî Teşbîh

2.4.1. Teşbîh-i Vehmî

Benzetilenin görülen bir varlık değil, şair veya yazarın hayalindeki kuramsal bir varlık olmasıdır.¹⁵
Örnekler:

سیف فرغانی تو نیز بگو چون دگران   خانه امشب چو بهشتست که رضوان اینجاست

Seyf-i Fergânî sen de diğerleri gibi söyle:

Ev bu gece cennet gibidir; çünkü Rıdvan buradadır. (35/13)

عالم حسن تو مانند بهشتست که هست   اندر آن خطه به ارواح صور پوشیده

Senin güzellik âlemin cennet gibidir;

Çünkü o ülkede ruhlara suretler giydirilmiştir. (284/5)

گشت روی زمین چو صحن بهشت   از رخ خوب یار حورسرسشت

Yeryüzü huri yaradılışlı sevgilinin yüzünden

Cennet sofrası gibi oldu. (269/1)

و آن سدره منتهای قدّ تو   مر طوبی را بزیر ظلّ دارد

Senin sidre-i müntehâ gibi olan boyunun,

Tûbâ ağacının altında gölgesi vardır. (169/3)

Yukarıdaki beyitlerde geçen “Cennet, Huri, Sidre-i müntehâ ve Tûbâ ağacı” görülen varlıklar değildir.

2.4.2. Teşbîh-i Hayâlî

Benzetilenin hayali yani sanal bir varlık olmasıdır.¹⁶ Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی   که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;

¹⁵ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ 'ât-i Edebî*, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 140.

¹⁶ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ 'ât-i Edebî*, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 141.

Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)

Bu beyitte geçen *şiir incisinin iki denizi* hayali yani sanal bir varlıktır.

2.5. Teşbîh-i Müfret ve Mürekkebe

Teşbih müfret ve mürekkebe yani tekil ve bileşik olma bakımından iki türdür.

2.5.1. Teşbîh-i Müfret

Teşbihin her iki tarafının benzeyen ve benzetilenin müfret/tekil olmasıdır. Yani bir şeyi tek bir şeye benzetmektir. Yüzün güle benzetilmesi gibi.¹⁷ Örnekler:

بهشت بی تو مرا دوزخیست، از بر من
مرو که خانه بهشتیست پر ز حور از تو

Cennet, sensiz, cehennemdir bana.

Benim yanımdan gitme; çünkü ev senden dolayı hurilerle dolu cennettir. (428/3)

Yukarıdaki beyitte geçen “ev” ve “cennet” her ikisi de tekildir.

2.5.2. Teşbîh-i Mürekkebe

Teşbihin her iki tarafının benzeyen ve benzetilenin bileşik olmasıdır. Yani teşbihin iki tarafının iki ya da daha fazla olmasıdır.¹⁸

ما چون ستاره ایم و تو خورشید و نور ما
از نور روی تست، ز ما بر متاب روی

Biz yıldız gibiyiz; sen güneş. Bizim ışığımız senin yüzünün nurundandır.

Bizden yüzünü çevirme.(179/4)

Beyitte biz, yıldız; sen ise, güneşe benzetilmiştir. Yani birden fazla benzetme vardır.

تو خورشیدی ز من پنهان و من با اشکِ چون باران
گهی چون ابر می گریم گهی چون برق می خندم

Sen benden gizli bir güneşsin ve ben yağmur gibi gözyaşıyla,

Bazen bulut gibi ağlarım; bazen şimşek gibi gülerim.(201/4)

Beyitte güneşe, yağmura, buluta ve şimşeğe benzetmeler yapılmıştır. Birden fazla benzetme vardır.

¹⁷ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, 234; Değirmençay, *Funûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 141.

¹⁸ Değirmençay, *Funûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 141.

تو همچو جان لطیفی و من همچو تن کثیف ای جان ترا چه بود که با تن نساختی

Sen ruh gibi güzelsin, bense beden gibi kirliyim.
Ey ruh! Sana ne oldu ki bedenle birlikte değilsin? (41/2)

Yukarıda geçen beyitte önce sen, ruha; sonra ise ben, bedene benzetilmiştir. Yani birden fazla benzetme vardır.

2.6. Teşbih-i Meşrut veya Mukayyet

Teşbihte şartın bulunmasıdır.¹⁹ Örnekler:

ور سلیمان دیو خود باشی ای تو سلطان ملک عالم خویش
همچو انگشت خود یدالله را یابی اندر میان خاتم خویش

Ey kendi âleminin mülkünün sultanı olan sen!
Kendi devinin Süleyman'ı olursan,
Kendi yüzüğünün ortasında kendi parmağın gibi
“Yedullah”ı (Allah'ın elini) bulursun. (200/6-7)

Beyitte, *kendi devinin Süleyman'ı olursan* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

خضر شوی در بقا و دانش و آنگاه آب در اجزای تو کند حیوانی

Ebedilik ve bilgide Hızır (gibi) olursan
İşte o zaman su, senin bütün zerrene hayat verir. (100/6)

Bu beyitte, *ebedilik ve bilgide Hızır (gibi) olursan* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

دوست ننهاندی نهال عشق خود در باغ جان در سفال تن اگر برنامدی ریحان دل

Gönül reyhanı beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı
Sevgili kendi aşk fidanını can bağında dikmezdi. (241/10)

Bu beyitte, *gönül reyhanı beden çömleğinde ortaya çıkmasaydı* denilerek teşbih bir şarta bağlanmıştır.

¹⁹ Kays er-Razî, el-Mu'cem fi Me'âyir-i Eş'âri'l-'acem, 308; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*, 235; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 142.

2.7. Teşbih-i Mutlak

Benzeyen, benzetilen, benzeme edatı ve benzetme yönünün açık ve belli olduğu, bir kayıt ve şartın bulunmadığı benzetmedir. Fars Edebiyatında teşbih türlerinin en basit ve sade olanı, dolayısıyla en çok kullanılanıdır.²⁰ Örnekler:

چو ابراهيم اگر مردی بت آزر شکن، تا کی
چو صورت بین بی معنی پرستی نقش مانی را

*Adamsan İbrahim gibi Azer'in putunu kır; ne zamana kadar
Manasız zahiri gören gibi Mani'nin resmine taparsın.*(208/7)

تو : benzeyen

ابراهيم: benzetilen

چو: benzetme edatı

مردی: benzeme yönü

Beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünde oluşan dört unsur açık ve bellidir.

حزینم چو یعقوب و آگه نیی
ز سوز دل و چشم گریان من

*Ben Yakup gibi üzgünüm. Sen habersizsin
Gönül yangınımdan ve ağlayan gözlerimden benim.*(56/6)

من : benzeyen

یعقوب: benzetilen

چو: benzetme edatı

حزین: benzeme yönü

Beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünde oluşan dört unsur açık ve bellidir.

تو رو نمودی و مشغول شد بغم عاشق
بلا بیامد و منسوب شد بصبر ایوب

Sen yüzünü gösterdin, âşık üzüntüyle meşgul oldu.

Bela geldi, (o) Eyüp gibi sabretti. (405/5)

او : benzeyen

ایوب: benzetilen

²⁰ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sınâ'ât-i Edebî*, 235; Veyis Değirmençay, "Teşbih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: TDV Yay., 2011, 556.

چو: benzetme edatı

صبر: benzeme yönü

Bu beyitteki benzetmede; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünden oluşan dört unsur açık ve bellidir.

2.8. Teşbîh-i Tafzîl

Bir şeyi bir şeye benzetmek, sonra benzetilene benzeyenden üstün tutmaktır.²¹ Örnekler:

در سمن با آن طراوت حسن این رخسار نیست   در شکر با آن حلاوت ذوق این گفتار نیست

O canlılığıyla yaseminde bu yüzün güzelliği yoktur.

O tatlılığıyla şekerde bu sözün lezzeti yoktur.(71/1)

Yasemine benzetilen sevgilinin yüzü, sonra daha üstün tutulmuştur. Şekere benzetilen sözün şekerden daha tatlı olduğu söylenmiştir.

ماهی، اگرچه مه را بر روی گل نروید   جانی، اگرچه جان را صورت چنین نباشد

Sen aysın; gerçi ayın yüzünde gül bitmez.

Sen cansın; gerçi canın yüzü böyle olmaz.(58/2)

Sevgili, önce aya benzetilmiş; fakat sonra *gerçi ayın yüzünde gül bitmez* denilerek aydan daha üstün tutulmuştur. Cansın denilmiş; ama *gerçi canın yüzü böyle olmaz* denilerek candan daha üstün tutulmuştur.

2.9. Teşbîh-i Cem

Bir şeyi birkaç şeye benzetmektir.²² Örnekler:

کردست قدم چون کمان، رویم برنگ زعفران   آن ماه روی سرو قد آن سرو قد ماه رو

O servi boylu ay yüzlü; o ay yüzlü servi boylu

Benim boyumu yay gibi ve yüzümü safran rengi yapmış.(107/2)

Sevgilinin, servi ve aya benzetilmesiyle bir şey, birden fazla şeye benzetilmiştir.

²¹ Kays er-Razî, el-Mu'cem fî Me'âyir-i Eş'âri'l-'acem, 310; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*, 236; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 144.

²² Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*,237; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 144.

لب چون غنچه را بلبل نوا کرد   چو گل بشکفت و خندان کرد ما را

Bülbül gonca gibi dudağını rehin verdi.

Gül gibi açtı ve bizi güldürdü. (124/5)

Bülbülün; önce goncaya, sonra güle benzetilmesiyle bir şey birden fazla şeye benzetilmiştir.

2.10. Teşbîh-i Kinâye

Benzetme edatını atıp benzeyeni benzetilen yerinde zikretmektir. Buna kinaye-i mutlak da denir.²³

Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی   که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;

Çünkü senin huyun ve gönlün şiir incisinin iki denizidir. (55/8)

Yukarıdaki beyitte geçen inci, şiirden kinayedir.

دوست را با سیف فرغانی هرآن کو دید گفت   کان مروارید دارد بحر عمان در کنار

Sevgiliyi Seyf-i Fergânî ile gören herkes

“Umman Denizi'nin yanında inci madeni vardır.” dedi. (94/16)

Buradaki inci madeni, Seyf'in kendinden kinayedir.

در بوستان که خلعت سبز از بهار یافت   لاله نمونه بی زد و گل برگ آل تست

Bahçede yeşil kefenini bahardan bulan lale,

Senin kırmızı iki gül yaprağından bir numunedir. (88/5)

Bu beyitte geçen kırmızı iki gül yaprağı sevgilinin dudaklarından kinayedir.

دهنت هست لیک پیدا نیست   چون خبر شاید از نهان دادن

Senin ağzın var; ama belli değildir!

Gizli olandan haber vermek nasıl mümkündür? (12/6)

ز وصف آن دهان من در شگفتم   که مردم چون سخن گویند برهیچ

Ben o ağzın vasfından dolayı hayret ettim.

²³ Kays er-Razî, el-Mu'cem fi Me'âyir-i Eş'ârî'l-'acem, 308; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 148.

Çünkü insanlar hiç hakkında nasıl söz söylerler? (358/5)

Yukarıdaki beyitlerde geçen *gizli olan/hiç* ağızdan kinayedir.

3. Telmîh

Şairin ya da yazarın söz içinde bilinen bir olaya, bir hikâyeye, bir kişiye; ayete, hadise veya meşhur bir şiire; yaygın bir fıkra, nükte, atasözü ve benzeri şeylere işaret etmesidir.²⁴

Seyf, birçok yerde bu sanatı kullanmıştır. Bunlardan birkaçı:

Seyf, Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretine telmihte bulunur.

در مکه گر قریش ترا قصد کرده اند   یک شهر چون مدینه پُرانصار از آن تست

Mekke 'de Kureyş (kabilesi) sana kastetmişlerse de (üzülme)

Ensarla dolu Medine gibi bir şehir senindir.(99/4)

Yusuf'u görünce meyve yerine ellerini kesen Mısırlı kadınlara telmihte bulunur.

مجلسی پر ز عزیزان زلیخا مهرند   دست دل خسته که آن یوسف کنعان اینجاست

Güneş (gibi parlayan) Züleyha'nın azizleriyle dolu bir meclis,

O Kenanlı Yusuf burada olduğu için gönül elleri yaralanmış.(35/5)

Hz. Mûsa'nın asasıyla taşa vurup taşın on iki yerinden su fışkırması olayına telmihte bulunur.

عشق چو آتش تو از طبع بنده هر دم   همچون عصای موسی آب از حجر گشاده

Aşk, senin ateşin gibi kulun tabiatından her an

Mûsa'nın asası gibi taştan su çıkarmış.(76/13)

Hz. Mûsa'nın Allah Teâlâ ile konuşmasına telmihte bulunur.

چو سایل بر سر آن کو نه بهر نان همی آیم   چو موسی بر سر طور از پی دیدار می گُردم

Dilenci gibi o mahallenin başına ekmek için gelmiyorum.

Mûsa gibi Tur dağının başında görüşmek için dolaşıyorum.(490/4)

²⁴ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*, 328; İsmail Durmuş, "Telmih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 İstanbul: TDV Yay., 2011, 407; Değirmençay, *Funûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 112.

Hz. Musa'nın yed-i beyza mucizesine telmihte bulunur.

بدستار و بدزاعه نباشد قیمتِ عارف   که عزت ز آستین نبودید بیضای موسی را

Ârifin değeri sarık ve cübbeyle ölçülmez;

Çünkü Mûsa'nın beyaz elinin kıymeti yeninden dolayı değildir.(208/6)

Nuh tufanına telmihte bulunur.

بحرِ مواجست عشق و در میانِ بحر صبر   کشتی نوحست و ما را هست طوفان در کنار

Aşk, dalgalı denizdir. Sabır, denizin ortasındaki

Nuh'un gemisidir. Tufan, bizim yanımızdadır.(94/13)

Yusuf peygamberden ayrı kalan Yakup peygamberin gözlerinin kör olması olayına telmihte bulunur.

بحسن یوسفی و زآب دیده چون یعقوب   کسی که بی تو بماند ضریر خواهد بود

Güzellikte Yusuf'sun. Sensiz kalan kişi

Gözyaşından dolayı Yakup gibi kör olacak.(256/4)

Hz. İsa'nın nefesiyle insanları iyileştirmesine telmihte bulunur.

آنکه مردم را بدم کردی چو عیسی تندرست   چشم بیمار تو دید از عشق تو بیمار شد

İsa gibi, nefesiyle insanları iyileştiren,

Senin hasta gözünü gördü; senin aşkından hasta oldu.(49/5)

Aşağıdaki beyitte geçen "در دعا مُجیب" (*dualara cevap veren*) ibaresinde Mü'min suresi 60. ayette²⁵ geçen "أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ" (*bana dua edin, icabet edeyim*) cümlesine mana itibariyle telmih vardır.

این بنده از وصال تو محروم بهر چیست   او در طلب مُجَدِّ و تویی در دعا مُجیب

Bu kul sana kavuşmaktan niçin mahrumdur.

O istemede gayretli; sen duada kabul edensin. (74/10)

²⁵ Rabbimiz şöyle dedi: "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir." (Mü'min: 40/60)

4. İhâm

Uzak ve yakın iki anlamı bulunan bir kelimenin diğere anlamıyla birlikte asıl olarak uzak anlamının kastedilmesidir. Buna tahyil, tevhim ve tevriye de denir.²⁶

Aşağıdaki beyitte “müşteri” kelimesinde ihâm sanatı vardır. Kelime hem “Jüpiter” hem de “satın alıcı, müşteri” anlamlarına gelir. Bu iki anlam ile de düşünüldüğü zaman beyitte mana çıkar. “*Jüpiter senin için ortaya çıktığında*” ya da “*Bir güneş sana müşteri olduğunda*” diye düşünüldüğünde her iki şekilde de mana çıkmaktadır.

با مه دولت قران کرد اخترت چون ترا شد آفتابی مشتری

Jüpiter senin için ortaya çıktığında (Bir güneş sana müşteri olduğunda)

Senin yıldızın şans ayıyla aynı burçta geldi.(243/6)

Seyf, Makam-ı Mahmud’u tevriyeli olarak; ilk olarak Sultan Mahmud’un makamı anlamında; ikinci olarak da Peygamber Efendimizin şefaata edeceği makam olan “Makam-ı Mahmud” anlamında kullanır.

قدمت در مقام محمودیست خویشان بنده آواز مکن

Senin ayağın “Makam-ı Mahmud”dadır.

Kendini Ayaz’ın kölesi yapma.(437/7)

Aşağıdaki beyitte, cemel ve celal kelimelerinde ihâm sanatı vardır. Hem kelime anlamları olan “güzellik”, “azamet, öfke, kızgınlık” hem de Allah’ın isimleri olarak tevriyeli kullanılmıştır.

بشعر وصف جمال تو خواستم کردن ولی جلال توام عقده بر زبان انداخت

Şiirle senin cemalinin vasfını yapmak istedim.

Fakat senin celalin benim dilime düğüm attı.(205/10)

5. Mecâz

Gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkbibi ifade eden belâgat terimidir.²⁷ Örnekler:

²⁶ Kays er-Razî, el-Mu‘cem fî Me‘âyir-i Eş‘âri’l-‘acem, 311; M. Emîr-i Meşhedî ve M. Rızâ-yi Meşhedî, *İhâm Der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî*, 290; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 98; Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, (2. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, 44.

²⁷ İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: TDV Yay., 2003, 217; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 151.

مرغ دل بر آتش سودای تو کردم کباب زآنکه شد چشم جگرخوار ترا دندان مژه

*Gönül kuşunu senin sevda ateşinde kebab yaptım;
Çünkü kirpik, senin ciğer yiyen gözünün dişi oldu. (579/4)*

Yukarıdaki beyitte geçen سودا kelimesinin gerçek anlamı “kara”, mecâz anlamı ise “aşk, sevda”dır. Mecaz anlamıyla kullanılmıştır.

6. Tecrîd

Şairin kendini soyut bir kişi kabul ederek kendine hitap etmesidir. Bu sanat genelde gazellerin son beyitlerinde bulunur.²⁸ Örnekler:

Şair, aşağıdaki örneklerde Seyf-i Fergânî diyerek kendine seslenmiş ve tecrîd sanatı yapmıştır.

کنون ای سیف فرغانی که پایت خسته شد در ره برو بار سر از گردن بیفکن تا بیاسایی

*Ey ayağı yolda yorulmuş Seyf-i Fergânî!
Şimdi git ve başındaki yükünü at da rahatlayasın. (19/13)*

جهان ای سیف فرغانی خرابست منه رخت اندرین ویران و می رو

*Ey Seyf-i Fergânî! Dünya yıkıntıdır.
Bu yıkıntıya yerleşme ve git. (244/18)*

7. İsti‘âre

Kelime anlamı olarak “birinden bir şeyi ödünç almak” anlamındadır. Bir kelimeyi gerçek anlamı ile mecazî anlamı arasında benzerlik ilgisi olması şartıyla, gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Şairin benzeyen ve benzetilenden birisini kullanarak diğerini kastetmesidir.²⁹ Örnekler:

من بوصف لب لعش شکر افشان کردم لیک آن لعل شکر بار بدستم نامد

*Ben onun yakut dudağının vasfında şeker saçtım;
Fakat o şeker yüklü yakut (dudak) elime gelmedi. (415/10)*

²⁸ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 111.

²⁹ Mahmud-i Futûhî, *Belâgat-i Tasvîr*, Tahran: İntişârât-i Sohen, 1385 hş, 92; İsmail Durmuş, İskender Pala, “İstiare” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul: TDV Yay., 2001, 315; Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, 52; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 167; Mermer ve Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* 49.

Yukarıda sevgilinin dudağı kırmızılık bakımından yakuta benzetilmiş, sonra da dudak zikredilmeyip yerine yakut kullanılmıştır.

گه خنده شیرین تو گاهی سخن تو در پسته تنگ تو شکر تعبیه کرده

*Bazen senin tatlı gülüşün, bazen de senin sözün
Senin fıstık gibi olan dar ağzına şeker koymuş. (73/2)*

Ağız küçüklüğü, konuşurken açılıp kapanması ve tadı bakımından fıstığa benzetilmiştir.

آهوی جان بنده چراگاه خویش یافت بر برگ گل چو مشک بیفشاند سنبش

*Onun sümbülü (andıran saçı) gül yaprağında mis saçtığında
Benim can ceylanım kendi otlagını buldu. (262/6)*

Bu beyitte, sevgilinin saçı zikredilmeden sümbül kullanılmıştır. Sümbül, saçtan istiareddir.

8. Tezâd

Sözde birbirine zıt kelimeleri bir arada kullanmaktır.³⁰ Örnekler:

عاشق که سیر گشت ز خود گر چه گرسنه است کونین لقمه یی شد و او در دهان نکرد

*Kendi tok olan âşık her ne kadar aç olsa da
İki dünya bir lokma oldu; ama o ağzına almadı. (206/7)*

پناه و جز عشاقند در دنیا خلاق را بجز بیدار نتواند که پاس خفتگان دارد

*Dünyada insanların sığınağı ve güvenli yeri âşıklardır ancak.
Uyanıklardan başkası uyuyanları koruyamaz. (581/11)*

Yukarıdaki beyitlerde geçen **خفتگان**، **بیدار**، **گرسنه**؛ **سیر** kelimelerinde tezaat sanatı vardır.

9. Şibh-i İştikâk

Bir cümlede veya beyitte aynı kökten veya aynı kökten olmayan, fakat görünüşte aynı köktenmiş gibi birbirine yakın ve benzer olan türemiş kelimeler kullanmaktır.³¹ Örnekler:

³⁰ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 99.

³¹ Humayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ 'ât-i Edebî*, 61; Soysal, 61; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 75.

گرم ز صحبتِ جانان بآستین رانند نهاده ام سر خدمت بر آستان چه کنم

*Eğer beni sevgilinin sohbetinden kovarlarsa
Hizmet başımı eşiğe koymuşum; ne yapayım! (48/2)*

سیف فرغانی ترا عاشق نشاید گفت از آنک جان فروشانند عشاق و تویی جانان فروش

*Seyf-i Fergânî sana âşık denilemez;
Çünkü âşıklar canlarını satıyorlar; sense cananı satıyorsun. (87/16)*

تو اگر عاشقی ای دل نظر از جان بر گیر خود بجان تو نباشد طمعی جانان را

*Ey gönül! Sen âşıksan, candan ümidini kes.
Senin canınla sevgilinin arzusu birlikte olmaz. (125/2)*

Bu beyitlerde geçen birbirine yakın ve benzer türemiş kelimeler olan جانان، جان، آستان؛ آستین، کelimelerinde, iştikak sanatı vardır.

10. Kalb

Sözde harfleri kısmen veya tamamen birbirinin tersi olan kelime veya ibareler kullanmaktır. Buna maktûb ve cinâs-ı kalb de denir.³²

علم بی عشق هیچ سود نکرد عمل مُبْتَدِع ثواب نداشت

*Aşksız ilim hiç fayda sağlamadı
Bid'at ehlinin amelinde sevap yoktu. (465/10)*

حسن رویت کرد اندر صفحهای گل عمل همچو اوراق کتب پر علم شد اجزای گل

*Senin yüzünün güzelliği gülün sayfalarında iş yaptı;
Gülün parçaları kitapların yaprakları gibi ilimle doldu.(405/7)*

Bu beyitlerde, harfleri kısmen birbirinin tersi olan علم ve عمل kelimeleri kullanılmıştır.

³² İsmail Durmuş, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul: TDV Yay., 2001, 232; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, 76.

11. Kinâye

Uzak ve yakın iki anlamı olan kelimenin uzak anlamının kastedilmesidir.³³Örnekler:

گهر فشان کن بر دوست سیف فرغانی   که هست طبع و دلت دُرّ نظم را بحرین

Seyf-i Fergânî sevgilinin üzerine inci saç;

Çünkü senin huyun ve gönlün şiiir incisinin iki denizidir. (55/8)

حدیث عشق در گفتن نیاید   چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

Aşk olayı söylemeye gelmez.

Böyle bir inci hiç delmeye gelmez. (113/1)

Bu beyitlerde geçen “inci” şiiirden ve aşktan kinayedir.

12. Mürâ‘ât-i Nazîr

Sözde aynı tür (gül, lale; güneş, ay, yıldız; dudak, göz, ağız),benzerlik (göz-nergis; boy-servi; ağız-gonca), mülâzemet (mum-kelebek; ok-yay; Leyla-Mecnun) gibi anlam bakımından birbiriyle uygun olan kelimeleri bir arada getirmektir. Buna tenâsüb, telfik, tevfik de denir.³⁴ Örnekler:

تو رو نمودی و کردند عاشقان افغان   چو گل شکفت برآرند بلبلان آواز

Sen yüzünü gösterdin ve âşıklar feryat ettiler.

Gül açınca bülbüller ses çıkarırlar.(580/5)

Beyitte ،گلبلبلkelimeleri arasında mülâzemet yani bir arada bulunma, birlikte olma yönünden mürâ‘ât-i nazîr sanatı vardır.

با چشم خوش دلکش تو نسبت نرگس   چون نسبت چشمست بپیماری و مستی

Senin çekici güzel gözünün nergise nispeti

Gözün hastalığa ve sarhoşluğa nispeti gibidir.(349/2)

³³ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, 255-256; Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, 64; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 160-161.

³⁴ Kays er-Razî, *el-Mu‘cem fi Me‘âyir-i Eş‘âri'l-‘acem*, 331; Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-i Edebî*, 257; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ‘ât-ı Edebî*, 95.

Beyitte نرگس ve چشم kelimelerin arasında benzerlik yönünden mürâ'ât-i nazîr sanatı vardır.

اگر خورشید و مه نبود برین گردون مینایی تو از رو پرده بر گیر و همی کن عالم آرایی

*Eğer güneş ve ay, bu mavi gökyüzünde olmazsa
Sen yüziünden perdeyi kaldır ve dünyayı süsle. (18/1)*

Beyitte خورشید ve مه kelimelerinin arasında aynı türden olma yönünden mürâ'ât-i nazîr sanatı vardır.

13. Suâl ve Cevâp

Şairin muhatabıyla konuşması veya kendisiyle muhatabı ya da iki kişi arasındaki konuşmayı soru-cevap şeklinde yapmasıdır.³⁵ Örnekler:

گفتمت کامم بده، گفتمی بطنز من بدادم گر تو بتوانی گرفت

*Sana arzumu ver dedim. Alaylı bir şekilde şöyle cevap verdin:
Sen alabilseydin, ben verdim. (111/8)*

بی تو گفتم چون کنم؟ گر عاشقی گفتا بمیر پیش از این دشوار بود، این کار آسان کرد رفت

*Sensiz nasıl yaparım diye sordum. Şöyle cevap verdi: Âşıkсан öl!
Bundan önce zordu. Bu işi kolaylaştırdı ve gitti.(258/7)*

Şair, bu beyitlerde muhatabıyla konuşmasını soru-cevap şeklinde yapmıştır.

14. Tecâhül-i Ârif

Şiir ve nesirde bilinen bir hususun bir noktaya bağlı olarak bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir.³⁶ Örnekler:

دو چشمم خیره شد در وی ندانم نگارستان فردوس است یارو

*Benim iki gözüm ona şaşırıp kaldı.
Bilmiyorum cennet köşkü müdür, yoksa onun yüzü mü?(108/2)*

که باشم من چو از تو باز ماندم چه باشد حال تن چون شد ز جان دور

³⁵ Kays er-Razî, el-Mu'cem fi Me'âyir-i Eş'âri'l-'acem, 331-332; Humayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*, 315; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, 120.

³⁶ Meliha Y. Sarıkaya, "Tecâhül-i Ârif" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: TDV Yay., 2011, XXXX, 233; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, 108.

Senden geride kaldığımda ben kim olurum?

Ruhtan uzak olunca bedeninin durumu nasıl olur? (429/6)

بی مدد تو کجا نور دهد شب بماه   ورنه بروز آفتاب از تو منور شود

Senin yardımın olmadan gece ayla nasıl aydınlanır?

Yoksa güneş gündüzü, senden mi aydınlatıyor. (136/2)

Yukarıdaki beyitlerde geçen “*Bilmiyorum cennet köşkü müdür yoksa onun yüzü mü? Ruhtan uzak olunca bedeninin durumu nasıl olur? Yoksa güneş gündüzü senden mi aydınlatıyor?*” cümlelerinde şair bildiği halde bilmiyormuş gibi davranır.

15. Tensîku’s-sıfât

Bir kimsenin veya bir şeyin sıfatlarını peş peşe zikretmektir.³⁷ Örnekler:

کردست قدم چون کمان، رویم برنگ زعفران   آن ماه رویسرو قد آن سروقد ماه رو

O servi boylu ay yüzlü; o ay yüzlü servi boylu

Benim boyumu yay gibi ve yüzümü safran rengi yapmış. (107/2)

Bu beyitte *ماه روی* ve *سرو قد* olarak geçen sevgilinin sıfatları peş peşe zikredilmiştir.

16. İrsâl-i Mesel

Şiirde veya nesirde bir fikri, bir görüşü ispat etmek, açıklamak, söze kuvvet ve güzellik katmak amacıyla söz arasında atasözü, vecize, hikmetli sözler, deliller ve misaller getirmektir. Buna îrâd-ı mesel de denir.³⁸ Örnekler:

مقیم خاکِ کوی او به یک جو بر نمی گیرد   بهشتِ هشت شادروان و نقد چار جویش را

Onun mahallesinin toprağında yaşayan

Sekiz kapılı cennete ve onun dört nehrine bir arpa kadar değer vermez. (26/4)

بیچاره هیچ سود ندارد ز شعر خود   از آب خویش فایده بی نیست چاه را

Zavallıya kendi şiirinin hiç faydası yoktur.

³⁷ Kays er-Razî, el-Mu‘cem fî Me‘âyir-i Eş‘âri'l-‘acem, 334; Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, 51; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 110.

³⁸ Durmuş, “İrsâl-i Mesel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul: TDV Yay., 2000, 450; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 111.

Kuyu kendi suyundan fayda görmez.(207/14)

Bu beyitlerde geçen *bir arpa kadar değer vermek* ve *kuyuya kendi suyundan hiçbir fayda yoktur* hikmetli sözleriyle anlatım kuvvetlendirilmiştir.

17. Teşhis ve İntak

Teşhis kişileştirme, intak konuşurma demektir. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkları, insan gibi düşünüp konuşurmaya intak, kişileştirmeye teşhis denir.³⁹ Örnekler:

بس سیه کاسه است دنیا گرد خوان او مگرد   کو نمک در شوربا و چاشنی در نان نداشت

*Dünya çok cimridir. Onun sofrasının çevresinde dolaşma.
Çünkü onun çorbasında tuzu ve ekmeğinin tadı yoktur.(46/6)*

شرم دارد آفتاب از روی تو   ماه نو در حسرت از ابروی تو

*Güneş senin yüzünden utanır,
Hilal senin kaşından dolayı hasrettedir. (363/1)*

اگر خورشید رخسار تو بیند   در آن رخساره حیران بازماند

*Güneş senin yüzünü görse
O yüz karşısında şaşırıp kalır.(434/5)*

Cimri olmak, utanmak ve şaşırmaq insana ait özelliklerdir. Şair, bu beyitlerde geçen *dünya çok cimridir, güneş senin yüzünden utanır, o yüz karşısında şaşırıp kalır* diyerek insana yani canlıya ait özellikleri cansız varlıklara yüklemiştir.

18. Leff ü Neşr-i Müretteb

Sözde önce birkaç kelimeyi zikretmek, sonra onlarla ilgili bulunan kelime veya cümleler getirmeye leff ü neşr denir. Önce zikredilen kelime ve terkiplerle onlarla ilgili olarak getirilen kelimelerin aynı sırayı takip etmesine ise leff ü neşr-i müretteb denir.⁴⁰ Örnekler:

گر میانست در زر و یاقوت گیرم چون کمر   خدمتی نبود که آن جز خاک و این جز سنگ نیست

Senin beline altın ve yakutu kemer gibi bağlasam bir hizmet olmaz;

³⁹ Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay, *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1994, 318.

⁴⁰ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-i Edebî*, 279; Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, 67; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 102.

Çünkü o, topraktan ve bu, taştan başka bir şey değildir. (51/5)

Bu beyitte şair, ilk mısradaki altın ve yakuttan bahsetmiş, ikinci mısradaki ise bunlarla alakalı olarak altının topraktan, yakutun da taştan olduğu açıklamalarında bulunmuştur. Görüldüğü üzere önce gelenlerle, onlarla ilgili gelen kelimeler aynı sırayı takip etmiştir.

روی چو ماه خویش (و) دل و جان عاشقان   دشوار می نمایی و آسان همی بری

*Ay gibi olan yüzün, âşıkların gönlü ve canı,
Zor gösteriyorsun; ama kolay götürüyorsun. (394/2)*

Beyitte şair, ilk mısradaki sevgilinin yüzü ve âşıkların gönlü ve canından bahsetmiştir. İkinci mısradaki ise bunlarla ilgili olduğunu belirtmeden ilgili cümleleri getirmiştir.

19. Reddû's-sadr 'ale'l-'acuz

Beytin veya cümlenin başında (sadr) getirilen kelimenin, beytin veya cümlenin sonunda (acuz) tekrar edilmesidir.⁴¹ Örnekler:

دل نمیرد تا ابد گر عشق باشد جان دل   تن چو جان پاینده گردد گر برد فرمان دل

*Gönlün ruhu aşk olursa gönül sonsuza kadar ölmez.
Gönül itaat ederse beden ruh gibi ebedi olur.(241/1)*

دوست می دارد ترامسکین دلم   عیب نتوان کردنش جان دوستت

*Benim zavallı gönlüm seni seviyor.
O ayıplanamaz; samimi dosttur.(397/4)*

Yukarıdaki beyitlerde beytin başında getirilen دل ve دوست kelimeleri, beytin sonunda tekrar edilmiştir.

20. İ'nât veya LüzûmMâ-lâ Yelzem

Zorunlu olmadığı halde bir harf veya kelimenin beyitte veya şiirde kullanılmasıdır. Buna iltizâm da denir.⁴²

دوست سلطان و دل ولایت اوست   خرّم آن دل که در حمایت اوست

⁴¹ Humayî, *Funûn-i Belâgat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, 70; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 78.

⁴² Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 82.

Sevgili, sultan; gönül, onun ülkesidir.

O gönül mutludur; çünkü onun himayesindedir.(64/1)

Yukarıda geçen (حمایت، ولایت) kafiye kelimelerinde elif-i te'sîs ve dahîl harflerine (ى، ا) riayet edilmiştir.

21. İbdâ‘

Nazım veya nesir cümlesinde birkaç bedî‘ sanatı bir arada getirmektir.⁴³ Örnekler:

چو زیر برگ بنفشه گل سپید بود   بزیر موی چو شعر سیه حریر تنش

Siyah kıl gibi olan saçlarının altındaki ipek gibi bedeni

Beyaz çiçeğin menekşe yaprağının altında olması gibidir.(287/7)

Seyf, bu beyitte şu sanatları kullanmıştır:

- Somut Teşbîh: Bir şeyi, bir şeye benzetirken her iki tarafın somut anlaşılır olmasıdır. “موی چو” (ipek gibi beden) “حریر تنش” (Siyah kıl gibi saç) “شعر سیه”.
- Mürâât-i nazîr: Sözde anlam bakımından birbiriyle uygun olan aynı tür kelimeler (حریر، شعر؛ تن، موی؛ برگ، بنفشه، گل) bir arada zikredilmiştir.
- Tezâd: birbirine zıt kelimeler kullanılmıştır (سیه، سپید)

22. İktibas

İktibas; lügatte, “ateş yakmak üzere bir yerden kor almaktır, alınan kora da kabs denir.” Ödünç almak, ilim almak, faydalanmak manalarına da gelen iktibas, ıstılahî olarak “Alıntı, nesir ya da nazım olsun sözün, Kur’ân’dan veya hadisten bir şey içermesidir.” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁴ İktibasta şart, ayet ya da hadis olduğunu belirtmeden sözün aynen ya da kısmen getirilmesidir.⁴⁵ Örnekler:

Seyf, Hud suresi 56. ayette⁴⁶ geçen “Allah’a dayandım” anlamındaki “تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ” (Tevekkeltü ‘alallah)ı iktibas ederek şiirinde kullanır.

روی از خلق بگردان که بحق راه اینست   سِرِّ و معنی تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ اینست

Yüzünü insanlardan çevir; çünkü Allah’a (giden) yol budur.

⁴³ Humayî, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâ’ât-ı Edebî*, 313-314; Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 121.

⁴⁴ Selami Ece, “İktibas”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9, sy. 19, (2002): 39-53, 40.

⁴⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, 68.

⁴⁶ “Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır.” (Hûd: 11/56)

“Tevekkeltü ‘alallah’ın sırrı ve manası budur.(39/1)

Seyf, aşağıdaki beyitte Kur’ân-ı Kerîm’in Bakara suresi 138. ayetinde⁴⁷ geçen “Allah’ın boyası” anlamındaki “صِبْغَةَ اللَّهِ” (Sıbgatallah)ı iktibas etmiştir.

ایا دنیا ز تو گلشن بعشق تست جان درتن
رخ پر نور تو روشن بنور صِبْغَةَ اللَّهِ

Ey senden dolayı gül bahçesi olan dünya! Can bedende senin aşkınla durur.

Senin nurlu yüzün Allah’ın boyasının ışıyla parlaktır.(409/3)

Aşağıdaki beyitte, Kur’ân-ı Kerîm’in Zümer suresi 69. ayetinde⁴⁸ geçen “Yeryüzü aydınlanır.” anlamındaki “أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ” (Eşrakati’l-arz) cümlesi iktibas edilmiştir.

چو ماہِ اشْرَقَتِ الْأَرْضُ بر جهان تابد
در آسمان و زمین نور و نار چون گنجد

Yeri aydınlatan ay dünyayı aydınlatınca

Gökyüzüne ve yeryüzüne nur ve ateş nasıl sığar? (31/4)

Aşağıdaki beyitte geçen “Lâ Havle”nin asıl söyleniş şekli, “Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh’tır.”⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim’de ise “Lâ Kuvvete İllâ Billâh”⁵⁰ şeklinde geçmektedir. Peygamberimizin “Cennet’in hazinelerinden bir hazinedir.”⁵¹ dediği zikir ve duâ cümlesidir.

Seyf, “Lâ Havle velâ Kuvvete İllâ Billâh” hadisinin “لاحول” (Lâ Havle) kısmını iktibas ederek kullanmıştır.

بی کمال قوت عشق ای بسی لاحول گوی
کو چو شیطان ماند و اذسان بودنش امکان نداشت

Çokları aşkın gücünün eksikliğinde “La havle” der;

Çünkü o şeytan gibi kalır ve onun insan olması mümkün değildir. (46/11)

Seyf, aşağıdaki beyitte Kur’ân-ı Kerîm’in Mü’min suresi 16. ayetinde⁵² geçen “Mülk (hükümler) kimindir.” anlamındaki “لَمَن الْمَلِكُ” (Limeni’l-mülk) cümlesini iktibas etmiştir.

⁴⁷ Allah’ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O’na kulluk ederiz (deyin). (Bakara: 2/138)

⁴⁸ Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanır. (Zümer: 39/69)

⁴⁹ Buhârî, Ezan, 7.

⁵⁰ Kehf: 18/39.

⁵¹ Buhârî, Megâzî, 38.

⁵² O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. Bugün hükümler kimindir? Kahr olan tek Allah’tır. (Mü’min: 40/16)

در درون خراب من بنگر   لمن الملك بشنو از غم خویش

Benim yıkılmış kalbime bak!

Kendi gamından “Limeni’l-mülk”ü işit! (200/2)

Kur’ân-ı Kerîm’in Saff suresinin 8. ayetinden⁵³ iktibas yoluyla “Allah’ın nuru” anlamındaki “نورالله” (Nurullah)’ı şiirinde kullanmıştır.

خطیست بر رخ تو از مداد نورالله   نه از حروف مرکب چو خط پیشانی

Senin yüzünde “nurullah” kaleminin hatı vardır.

Alın yazısı gibi birleşik harflerden değildir.(170/2)

Fetih suresi 10. ayette⁵⁴ geçen “Allah’ın eli” anlamındaki “يدالله” (Yedullah)’ı iktibas ederek şiirinde kullanmıştır.

ور سلیمان دیو خود باشی   ای تو سلطان ملک عالم خویش
همچو انگشت خود يدالله را   یابی اندر میان خاتم خویش

Ey kendi âleminin mülkünün sultanı olan sen!

Kendi devinin Süleyman’ı olursan,

Kendi yüzüğünün ortasında kendi parmağın gibi

“Yedullah”ı (Allah’ın elini) bulursun. (200/6-7)

23. Tazmin

Şairin, başka şairlerden örnek olarak kendi şiiri içinde bir mısra, bir ya da birkaç beyit getirmesi, meşhur şiirleri kendi şiiri içinde zikretmesidir. Zikredilen şiir meşhur değilse, şairin isminin belirtilmesi gerekir.⁵⁵

Seyf, Sa’dî’nin şiirlerinden tazminde bulunmuştur. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere ikinci mısralar Sa’dî’nindir:

چنان افتاده عشقت شدم جانا که چون سعدی   ز دستم بر نمی آید که یکدم بی تو بنشینم

Ey sevgili! Senin aşkına öyle düşmüşüm ki Sa’dî gibi

⁵³ Onlar ağızlarıyla Allah’ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır. (Saff: 61/8)

⁵⁴ Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir. (Kur’ân-ı Kerim, Fetih: 48/10, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.)

⁵⁵ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*, 115.

Benim elimden bir an bile sensiz oturmak gelmiyor. (173/11)

روی بنمای و مپندار که من چون سعدی دوست دارم که بپوشی رخ همچون قمرت

Yüzünü göster; çünkü sanma ki ben Sa 'dî gibi

Senin ay gibi olan yüzünü gizlemeni severim. (219/10)

گرم از در فراز آبی بیا ای جان که چون سعدی برآم گر تو بازایی که در پایت کشم جانی

Ey can! Benim kapımdan girersen, gel; çünkü Sa 'dî gibi

Geri dönersen senin ayağına bir can vermeyi istiyorum" (232/15)

چون روا باشد که سعدی گویدت سرو بستانی تو یامه یا پری

Nasıl reva olur ki Sa 'dî sana şöyle der:

Bahçenin servisisin. Sen ya aysın ya da perisin. (242/13)

چو سعدی سیف فرغانی مدام از شوق می گوید نه چندان آرزومندم که وصفش در بیان آید

Seyf-i Fergânî, Sa 'dî gibi coşkudan sürekli şöyle der:

Onu vasfetmeye o kadar da istekli değilim. (515/12)

سعدی زنده دل از بهر تو حق بود که گفت هرگز آن دل بنمیرد که تو جانش باشی

Senin için haktır ki neşeli Sa 'dî şöyle dedi:

Senin kendisinin canı olduğun o gönül, asla ölmez. (539/12)

سعدی از قدر تو غافل بود آن ساعت که گفت این تویبیا سرو بستانی برفتار آمدست

Sa 'dî senin değerinden habersizdir, o an şöyle dedi:

Bu sensin ya da hareket eden bahçenin servsidir. (542/12)

24. Müreddef

Mısra veya beyit sonlarında kafiyeden sonra aynı anlamda tekrar edilen kelime ya da kelimelere redif, redife sahip olan şiire müreddef denir.⁵⁶ Örnekler:

نسیم صبح پنداری زکویبار می آید بجانها مژده می آرد که آن دلدار می آید

⁵⁶ Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâat-ı Edebî*, 89.

*Sevgilinin mahallesinden geleni sabah nesimi sanırsın.
Canlara sevgilinin geleceği müjdesini getiriyor.(408/1)*

حدیث عشق در گفتن نیاید   چنین دُرّ هیچ در سفتن نیاید

*Aşk olayı söylemeye gelmez.
Böyle bir inci hiç delmeye gelmez.(113/1)*

Sonuç

Seyf-i Fergânî, yaşadığı hayatı ve içinde gördüğü olumlu olumsuz durumları ve düzendeki sıkıntıları mümkün olduğu ölçüde şiirine yansıtmaya çalışan, tasavvufî, dinî ve diğer düşüncelerini etkili bir şekilde kullandığı sanatlar yardımıyla divanını donatan bir şairdir.

Fergânî; teşbih, istiâre, kinaye, mecaz, cinas, îhâm, iştikâk, kalb, tecrid, tezâd, ibdâ‘, mürâ‘ât-i nazîr, irsâl-i mesel, tensîku’s-sîfât, suâl ve cevap, tazmin, iktibas, telmih ve daha birçok edebî sanata yer vermiş olup, edebî sanatlara hâkim bir şairdir.

Şiirlerinde sade ve akıcı üslup ile bir ahenk yakalayan Seyf-i Fergânî, şiirlerinde sadece âhengi yakalamakla kalmayıp; anlatımı pekiştirerek, etkili bir biçimde sunulmasına yardım eden teşbih, kinaye, mecaz, cinas, îhâm, iktibas, telmih vb. gibi birçok edebî sanatı yoğun bir şekilde kullanmıştır. Seyf, çeşitli benzetmelerle bezediği şiirlerinde ayet ve hadislerden iktibas yapıp peygamber kıssalarına telmîhte bulunarak anlatımını daha da güçlü hale getirmiştir.

Kaynaklar

- ATEŞ, A., “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, *Belleten*, 23, sy. 91, (1959): 415-456.
- BOZORGER, “Seyf-i Fergânî” *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran: İntişârât-ı Teb’ u Neşr, 1375 hş.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-cufi, *Câmiu’s-sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987.
- DEĞİRMENÇAY, V., “Teşbih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 556-557, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- _____, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2014.
- DURMUŞ, İ. PALA, İ. “İstiare” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23: 315-318, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- DURMUŞ, İ., “İrsâl-i Mesel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 450-451, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24: 232-233, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- _____, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 217-220, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____, “Telmih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 407-408, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- ECE, S., “İktibas”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9, sy. 19, (2002): 39-53.
- FUTÛHÎ, M. *Belâgat-i Tasvîr*, Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1385 hş.
- HAMÎDYÂN, S., “Tefavutreh ez Sa’dî ta Seyf-i Fergânî”, *Faslnâme-i Tahassusî-yi Zebân u Edebiyât-ı Farsî*, Sal-i Evvel, Şomare-yi Yek, 1393 hş.
- HUMAYÎ, C., *Funûn-i Belâgat ve Sınâ’ât-ı Edebî*, Tahran: 1373 hş.
- KAYS ER-RAZÎ, *el-Mu’cem Fî Me’âyîr-i Eş’ârî-l-’acem*, ba Kuşîş-i Sîrûs-i Şemîsâ, Tahran: İntişârât-ı Firdovs, 1373 hş.
- KILIÇ H. ve YETİŞ, K. “Cinas” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 12-14, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- KUR’ÂN-I KERİM, Haz. Altuntaş, H., ve Şahin, M., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- KURNAZ, C., Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı: Mehmed Çavuşoğlu, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1, sy. 8, (2011): 75.
- MERMER A. ve KOÇ KESKİN, N., *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- MEŞHEDÎ, M. E., ABBÂSÎ A. V. ve SEVÂB F., “Nakd u berresî-yi Teşbih der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî” *Funûn-i Edebî* (İlmî-Pejuhişî) Dânişgâh-i İsfahan, Sâl-i Pencom, Şomâre-yi do, Payiz ve Zemistan, İsfahan: (1392 hş.)
- MEŞHEDÎ, M. E., ve Meşhedî, M. R., *İhâm der Kasâyid-i Seyf-i Fergânî*, 289-306.

NEFÎSÎ, S., *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Furûğî, 1344 hş.

SAFÂ, Z., *Târih-i Edebîyyat der İran*, III/1, 625, Tahran: İntişârât-i Firdovs, 1371 hş.

SARIKAYA, M. Y., “Tecâhül-i Ârif” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 233-234, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

SOYSAL, M. O., *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

TEKİN, A., *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler (4. Baskı)*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2010.

VANLIOĞLU M. ve ATALAY, M., *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1994.

Ortaokul Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Psikolojik Sağlık Üzerine Etkisi*

Dilan Özen**

ORCID: 0000-0002-0193-2999

Öz

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin anne-baba tutumlarının psikolojik sağlık üzerine etkisi incelenmiştir. Ortaokul öğrencileri zor ve stresli durumlara karşılaştıkları zaman yaşadıkları sorunların üstesinden gelmelerine kaynak sağlayan koruyucu faktörleri ile ana-baba tutumu arasında anlamlı ilişkiler olması öngörülmektedir. Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ve Diyarbakır illerinde özel bir ortaokulda öğrenim görmekte olan 165'i kız, 225'i erkek olmak üzere toplamda 390 örneklemden oluşmaktadır. Verilerin analizinde SPSS 24.0 programı kullanılmıştır. Bağımsız örneklem T-testi, Anova ve Korelasyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, ana-baba tutumları ile psikolojik sağlık arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Demokratik anne baba tutumu ile psikolojik sağlık ve ergen gelişim ölçeğinin tüm alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Otoriter ana-baba tutumu ile dışsal ve içsel koruyucu faktörlerin alt boyutları arasında negatif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Koruyucu ana-baba tutumu ile psikolojik sağlamlığın alt boyutundan okul içi etkinliklere katılımı pozitif anlamlı ilişki bulunurken, içsel alt boyutundan ev içi ilişkilerde ilgi negatif anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ana-baba tutumu, Psikolojik Sağlık, Ergenlik

Gönderme Tarihi: 27/06/2019

Kabul Tarihi:22/09/2019

*Bu makale aynı adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Rehberlik ve Psikolojik Danışman, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Psikoloji Bilim Dalı / İstanbul / Türkiye, E-Posta: dilanozen@windowslive.com

The impact of middle school students' parents' attitudes on kids' resilience

Dilan Özen

ORCID: 0000-0002-0193-2999

Abstract

In this research, the impact of middle schoolers' parents' attitudes on their kids's resilience has been studied. It is predicted that there are significant relations between the parental attitudes and protective factors that help middle school students to overcome their problems when they face difficult and stressful experiences. The sample group of the research consists of 165 female and 225 male, 390 students in total who study in private schools located in Istanbul and Diyarbakir during 2018-2019 academic year. SPSS 24.0 has been used for data analysis. Independents Sample T-Test, Anova and Correlation Analyses have been used. According to result of the research, it has been ascertained that there is a significant relation between parental attitude and resilience. It has been found that there is a positive and significant relation among democratic parental attitude, resilience and all sub-dimensions of adolescent development scale. It has been found that there is a negative and significant connection between authoritative parental attitude and sub-dimensions of internal and external protective factors. It has also been found that there is a negative and significant connection between protective parental attitude and in-house relations while there is a positive and significant relation between protective parental attitude and resilience in terms of in school activities.

Keywords: Parental attitude, Resilience, Adolescence.

Received Date: 27/06/2019

Accepted Date: 22/09/2019

Влияние на психологическую устойчивость школьников средних классов отношения родителей

Резюме

В этой статье было проанализировано влияние на психологическую устойчивость отношения родителей к школьникам средних классов. Предполагается, что между защитными факторами и отношением родителей должна быть существенная взаимосвязь, которая помогает преодолеть школьникам проблемы, с которыми они сталкиваются в трудных и стрессовых ситуациях. В исследовании приняли участие всего 390 учащихся из них 165 учениц и 225 учеников, обучающихся в 2018-2019 учебном году в частных школах Стамбула и Диярбакыра. Для анализа данных использовалась программа SPSS 24.0. Были использованы независимые выборочные Т-тесты, дисперсионный анализ (Аnova) и корреляционный анализ. Согласно результатам исследования, была обнаружена тесная связь между отношением родителей и психологической устойчивостью. Было обнаружено положительное влияние демократических родительских установок на психологическую устойчивость на всех стадиях подросткового развития. А авторитарное родительское отношение отрицательно влияет на все внешние и внутренние защитные факторы. В то время как, опекающий тип родительских отношений положительно влияет на участие ребенка в школьных мероприятиях, с другой стороны имеет отрицательное влияние на его отношения внутри семьи.

Ключевые слова: родительские отношения, психологическая устойчивость, половая зрелость.

Получено: 27/06/2019

Принято: 22/09/2019

Giriş

Çocuğun toplumsal olarak bulunduğu ilk çevre ailedir. Bireyler, buldukları toplum değerleri ve ahlaki kuralları çerçevesinde gelişimlerini sürdürmektedir. Çocuklar iletişim becerilerini ilk ailede öğrenmektedir. Ebeveynler çocuk yetiştirirken çocuğun toplumsal gelişimini etkileyen; kültürel değerler, davranış biçimleri, çocuğa yaklaşımları ve yetiştirme tarzları ile gelişimleri pek çok yönden etkilemektedir. Anne-babaların gelişim dönemlerinde ve sonrasında gösterdiği tutumlar ile yetiştirilen bireylere model olmaktadır. Aile ortamı çocuğun kişilik gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü çocuk birey olma yolunda ilerlerken birlikte yaşadığı ebeveynlerini model almaktadır. Böylece çocuklar beraber yaşadığı anne-babanın yaşam tarzlarını algılayabilmek için onları rol model almıştır. Çocuğun karakterinin biçimlenmesinde büyük öneme sahip olan aile ortamı, bireylerin yaşamları boyunca sağlıklı ilişkiler kurabilen, özerk bireylerin yetişmesini sağlamaktadır.¹

Garmezy (1993) psikolojik sağlamlığı, bireylerin yaşadığı zor ve stresli durumlar sonrası daha önceki tutum ve davranışlarına tekrar dönebilme, toparlanma yeteneği olarak ifade etmiştir.² Richman ve Galinsky (1999) göre sağlamlık zor durumlar karşısında olumlu başarılar göstererek beklenmedik olay veya durumlara karşı uyum sağlama becerisi olarak belirtilmiştir.³ Psikolojik sağlamlığın güçlü olabilmesi için bireylerin içinde bulunduğu aile, toplum ve kültürel kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Bireyler yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerle veya değişimlerle başa çıkabilmeleri için yaratıcı düşünme becerilerini geliştirerek güçlendirmelidir.

Psikolojik sağlamlıkla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde en sık karşılaşılan özellikler bireyin zor ve riskli durumlar karşısında uyum göstermesi, risk faktörleri ve koruyucu faktörler öne çıkmaktadır. Psikolojik sağlamlık tanımı yapılırken bireyin yaşadığı stresli durumlar karşısında hasar görmeme anlamında kullanılıyor gibi görünse de aslında stresli ve zor durumlar karşısında bireyin dirençli ve dayanıklı olması sonucu tekrardan güç elde edebilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴ Psikolojik sağlamlık ile ilgili kapsamlı birçok araştırma yapılmıştır. Werner tarafından yapılan araştırma en kapsamlı

¹Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, 140-165.

²Norman Garmezy, "Children in poverty: Resilience despite risk", *Psychiatry*, 56, (1993): 127-136.

³Jeffrey M. Richman, ve Maeda J. Galinsky, "Risk, pro-pay ve esneklik: sosyal için kavramsal bir çerçeveye doğru çalışma pratiği", *Sosyal Hizmet Araştırması*, 23, (1999): 131-143.

⁴Craig Olsson, Lyndal Bond, Jane M Burns, Dianne Vella-Brodrick, Susan M. Sawyer, "Adolescent Resilience: a Concept Analysis", *Journal of Adolescence*, 26, (2003): 1-11.

araştırma olarak literatür de yer almaktadır. 1955 yılında doğan Kauai adasında bulunan 698 çocuğun oluşturduğu araştırma grubu 40 yıl süre ile izlenmiştir. Doğum esnasında istenmeyen durumun oluşması, ebeveynin psikolojik rahatsızlık hikayeleri, yoksulluk ve anne-baba çatışmaları içinde büyüyen çocukların fiziksel, ruhsal ve sosyal risk faktörlerinin etkileri ile ilgili çalışmalar psikolojik sağlık alanında yapılan çalışmalar olarak literatürde yer almaktadır. Araştırma grubunu oluşturan çocuklar Portekiz, Havaii, Japon ve Filipin' li ebeveynlerin çocuklarından oluşmaktadır. Grubun %54'ü yoksul aileye sahip çocukların oluşturduğu yaklaşık 1/3' ni boşanmış, madde bağımlısı (alkol, sigara), ailesinde şiddet, sağlık ve akıl hastalıkları gibi olumsuz durumların etkisi olduğu için yüksek risk grubu olarak kabul edilmiştir. 1/6'sı zihinsel engelli, 2/3'ü ise yaşamının ilk yıllarında öğrenme güçlükleri olduğu tanısı konmuştur. Grup ile çalışma bireylerin 30 yaşına kadar devam etmiştir. Akademik başarı, madde kullanımı ve okula devamlılığın olmaması yüksek risk altında olduğunu düşündürmüştür. Fakat bu araştırmayı oluşturan grubun üçte biri normal birer genç yetişkin olarak belirlenmiştir. Normal olarak yetişen gençleri sağlam bireyler olarak nitelendirilmiştir. Bu çocukları diğerlerinden farklı kılan sağlamlıkları; bireysel özellikleri, aile yapıları ve çevresel faktörleri incelenmiştir. Böylece psikolojik sağlamlığı yüksek olan çocukların empati kurma becerisi yüksek, sorgulayan, uyumlu olan, sosyal destek alabilen, öz saygısı olan, meraklı, hedef oluşturabilen, özerk olan, problem çözme becerisine sahip ve arkadaş ilişkileri yüksek çocuklar oldukları gözlenmiştir.⁵ Ebeveyn kaybını inceleyen bir Masten ve Gewirtz (2008); yaşanan ebeveyn kaybindan sonra çocukta kısa sürede görülen toparlanma ve iyileşme, bir çocuğun evlatlık alındıktan sonra gösterdiği uyum, riskli ortamlarda büyüyen ya da yoksulluk içinde olan çocukların okulda sağladıkları başarı ve ruh sağlığı bozuk ebeveynlere sahip oldukları halde çocukların ruhsal sağlıklarının bozulmaması psikolojik sağlık ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.⁶ Jessor, Vanderryn, Van Den Bos ve Turbin (1995), bireylerin yetişkinler ile başarılı ve olumlu ilişki kurabilmesi, akranlarının olumlu davranış örüntülerine ve ailenin birey

---

⁵Cynthia L. Jew, Kathy E. Green ve Jane Kroger, "Development and validation of measure of resiliency", *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32 (2), (1999): 75-89.

⁶Fatma Öz, Emel Bahadır Yılmaz, "Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık", *Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Dergisi*, (2009): 82-89

üzerinde kontrole sahip olması bireyin koruyucu faktörlerinin problem durumlarının oluşumunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷

Bireylerin sağlık düzeylerini ve duygularını kontrol edebilme konusunda yapılan araştırmada örneklem grubun yaş ortalaması 6 olarak alınmış 42 kız, 40 erkekten çocuktan oluşmaktadır. Cumberland-Li, Eisinger ve Reiser (2004) yaptığı araştırma sonucu kız çocukların erkek çocuklarına göre duygularını kontrol edebilme becerisine sahip olduklarını ve duygularını yüksek seviyede tutabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.⁸ Psikolojik sağlamlıkta koruyucu faktör olarak yer alan aile bireyleri ve çevrenin desteğinin eksikliği sonucu erkek çocuklarda davranış, kız çocuklarında ise içine kapanma davranışı olarak ortaya çıkmıştır. Erkek çocukları zor ve stresli durumlar ile mücadele ederken duygularını silah taşımak ya da tehlike içeren araba kullanımları ile yansıtırken kız çocukları depresif belirtiler göstererek içe kapanma davranışları gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sagone ve De Caroli İtalya’da farklı değişkenler ile iki araştırma yapmıştır. 11 ve 13 yaş aralığında oluşan gençlerle öz yeterliğin üç türü ile koruyucu faktörlerin arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Öz yeterlik; empatik, sosyal ve akademik öz yeterlik olarak incelenirken koruyucu faktörler ise; yeterlik, uyumluluk, mizah, sorumluluk ve kontrol olarak incelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda sosyal öz yeterliğin; mizah, sorumluluk ve uyumluluk ile kuvvetli ilişkiye sahipken, akademik öz yeterlik; kontrol ve uyumluluk ile ilişkili, empatik öz yeterlik; sorumluluk ve uyumluluk açısından güçlü ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 13-15 yaş aralığındaki değişkenler ile yapılan çalışmada bireylerin öz yeterlik; sağlık ve düşünme stilleri ayrıca sağlık ile düşünme stilleri arasında incelemeler yapılmıştır. Bu çalışma da ise yaşları büyük olan çalışma grubunun sağlık düzeyleri yüksek ve yaşamdaki olaylar karşısında baş etme becerinin de yüksek olduğunu, kendilerini bu anlamda yeterli olduklarını görmekteyiz. Özellikle akademik becerileri ve düşünme stillerinin hepsini kullanmaya eğimli oldukları görülmektedir. Rutter (1979) psikolojik sağlık ile ilgili araştırmasını İngiltere’de yapmıştır.⁹ Ebeveynlerin evlilik sorunları, kalabalık ve geniş aile, sosyo-ekonomik düzeylerinin düşük olması, psikopatoloji ve devlet tarafından bakıma ihtiyacı olan çocuk ile çalışmıştır. Rutter yaptığı çalışma

---

⁷Richard Jessor, Jill Van Den Bos, Judith Vanderryn, Frances M. Costa ve Mark S. Turbin, “Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change”, *Developmental Psychology*, 31(6). (1995): 923-933.

⁸Amanda Cumberland-Li, Nancy Eisenberg, ve Mark Reiser, “Küçük çocukların anlaşılabilirliği ve eforla kontrol ve dürtüsellik arasındaki esneklik ilişkileri”, *Sosyal Gelişme*, 13 (2), (2004): 193-212.

⁹Michael Rutter, “Maternal deprivation, 1972-1978: New findings, new concepts, new approaches”, *Child Development*, 50(2), (1979): 283-305.

sonucunda bireylerin yaşamlarında olumsuz sonuçların oluşmasında risk faktörlerinden sadece bir tanesinin değil birden fazla faktörlerin ortaya çıkması ile oluştuğunu ifade etmiştir. Kısaca birden fazla risk faktörü oluşacak diğer risk faktörlerinin etki düzeyini arttırmaktadır.

Elder, Van Nguyen ve Caspi'nin (1985) yaptığı çalışmada ailesel güçlüklerin ergenlerin yaşamlarının nasıl etkilediği üzerine çalışmıştır.¹⁰ Araştırmanın sonucunda; kayıpların ve babanın olumsuz tutumunun çoğalması ile ergenlerin psikolojik problemleri daha çok yaşadığı ve bireylerin öz yeterlik seviyelerinin azalarak belirlenen hedefe ulaşabilme, olayları kontrol etme becerilerinin yetersiz olmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte kız çocukların erkek çocuklarına göre daha kırılgan olabileceği saptanmıştır.

Place, Reynolds, Cousins ve O'Neill (2002), depresif annelerin çocukları psikolojik sağlık seviyelerini yükseltmek için bir uygulama geliştirilmiştir.¹¹ Bu uygulamada çocukların aile eğitimi ve ilişkileri, çevresel faktörler ve ailenin ulaşabileceği kaynaklardan oluşmaktadır. Uygulamanın sonucunda çocukların sosyal aktivitelerinin arttığı, duygusal düzeyin azaldığı ve ailenin yumuşak olması ile çocukların yardım eğilimlerinin arttığı gözlenmiştir. Gizir (2004), ülkemiz de bu alanda yaptığı ilk araştırma olarak literatür de yer almaktadır. Araştırmayı Ankara'da sosyo-ekonomik düzeyi düşük bir ilçede 872 tane sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşan grupta yapmıştır. Bireylerin psikolojik sağlıkları üzerine yapılan çalışmada koruyucu faktörler ve alt boyutlarına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Dışsal koruyucu faktörlerde evdeki yüksek beklentiler; okuldaki ve arkadaş ilişkilerindeki ilgi ile sevecenliğin yoksul öğrencilerin akademik sağlığını etkilemektedir. İçsel koruyucu faktörlerde ise öğrencilerin yüksek akademik beklentilerinin, akademik yeterliklerinin olumlu algılanması, empatik olması ve gelecek işe ilgili umutlu olması akademik sağlığa etkisi görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin akademik başarıları ile psikolojik sağlıkları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu saptamıştır. Ergenlerin psikolojik sağlıkları incelemek amacı ile yapılan çalışmada; Aksaray ilinde 499 orta öğretim öğrencileri ile çalışılmıştır. Sipahioğlu (2008), çalışmanın sonucunda bireylerin psikolojik sağlığı tek ebeveyn ile yaşamının, cinsiyetin, yoksulluğun ve

---

¹⁰Glen H. Elder, Tri Van Nguyen ve Avshalom Caspi, "Linking family hardship to children's lives", *Child Development*, 56, (1985): 361-375.

¹¹Maurice Place, M., Joanna Reynolds, Anna Cousins, ve Shelagh O'Neill, "Developing a resilience package for vulnerable children", *Child and Adolescent Mental Health*, vol 7, no 4, (2002): 162-167.

okul türünün farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Eminağaoğlu (2006), bireylerin psikolojik sağlık özelliklerini belirlemek için Rorschach Testi uygulamıştır. Eminağaoğlu'nun çalışma grubunu İzmir'de 27 sokak çocuğu 27 çalışan çocuktan oluşmaktadır. Rorschach testinin değişkenleri bireyin psikolojik sağlamlığının özellikleri olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonucuna göre sokak çocukları diğer çocuklara göre daha iş birlikçi olduğu ve duygusal olarak ilişki kurma becerisinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Sokak çocuklarının en önemli psikolojik sağlık özelliği arkadaş ilişkilerinde duygusal bağları oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Olumsuz özelliklerine bakılınca bilişsel olarak esnekliği az, az da olsa depresif özelliklere sahip iken annesinden ayrı sokak çocuklarının böyle yaşam öyküsü olmayanlara göre daha fazla depresif duygulara sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Kısaca psikolojik sağlık özelliklerine sahip olan sokak çocukların yine de psikolojik sağlık risk faktörlerinin etkisi altında olduğu saptanmıştır.

Ülkemizde ikinci kademe öğrencileri ile yapılan çalışmalarda çocukların aile, öğretmen ve akran desteğinin psikolojik sağlık açısından anlamlı olduğu ifade edilmiştir.¹² Başka bir çalışmada ise sosyal destek ile öz yeterlik arasında pozitif fakat zayıf ilişki olduğuna ulaşılmıştır.¹³

Ülkemizde ve yurt dışında yapılan psikolojik sağlık ile ilgili çalışmalar farklı değişkenler ile incelenmiştir. Fakat anne-baba tutumu ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkileri içeren çalışmalar sınırlı olduğu görülmektedir. Ülkemizde psikolojik sağlık ile ilgili araştırmaların son yıllarda her geçen gün arttığı görülmektedir. Türkiye' de yapılan psikolojik sağlık ile ilgili araştırmaların daha fazla yer alacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmacı tarafından Diyarbakır ve İstanbul'da bulunan özel bir okulun verilerini karşılaştırmak amacıyla, araştırmanın örneklemi 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı İstanbul İli Bakırköy ilçesi ile Diyarbakır İli Kayapınar ilçesine bağlı özel bir ortaokul kademesinin öğrencilerinden oluşmaktadır. Bakırköy ilçesinde öğrenim gören 150 öğrenci ile Kayapınar ilçesinde öğrenim gören 240 öğrenci olmak üzere toplamda

---

¹²Yaşar Topbay, "Ortaokul öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin algılanan sosyal destek ve aile işlevleri açısından incelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2016, 45-46.

¹³Figen Kayhan Yardımcı, "İlköğretim öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile öz-yeterlik ilişkisi ve etkileyen değişkenlerin incelenmesi", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2007, 138-141.

390 öğrenci gönüllülük esasına bağlı kalınarak bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada ortaokul öğrencilerinin anne-baba tutumlarının psikolojik sağlamlık ve demografik özellikler arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırma ilişkiyel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, örneklem grubunun demografik bilgilerini elde etmek amacıyla “Kişisel Bilgi Formu”; psikolojik sağlamlık puanlarını belirleyebilmek amacıyla “Psikolojik Sağlamlık ve Ergen Gelişim Ölçeği” ve algılanan anne baba tutumlarını ölçmek için “Anne Baba Tutum Ölçeği” uygulanarak toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmanın katılımcısı olan örnek grubuna ait demografik bilgileri elde edinmek amacıyla araştırmacı ve tez danışmanı tarafından geliştirilmiştir. 9 maddeden oluşan bu formda sırasıyla cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ailenin gelir durumu, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, anne-babanın medeni durumu, annenin çalışma durumu ve mesleği, babanın çalışma durumu ve mesleğine dair sorular yer almaktadır. Örneklem grubundan etik kurallara uygun ve gerçekçi cevaplar alabilmek için öğrencilere ait kimlik bilgilerine yer verilmemiştir.

Psikolojik Sağlamlık Ve Ergen Gelişim Ölçeği: Psikolojik Sağlamlık ve Ergen Gelişim Ölçeği, Wested (2001) tarafından, ergen bireyin olumlu gelişimini kapsayan içsel ve dışsal koruyucu faktörleri belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.¹⁴

Ölçeğin orijinali; 11 dışsal koruyucu faktörle ilişkili 33 maddeden ve 6 içsel koruyucu faktörle ilişkili 18 maddeden, isteğe bağlı kullanılan okula bağlılık alt boyutuyla ilişkili 5 maddeden (madde 1, 2, 3, 4, 5) ve 3 dolgu maddesinden (madde 12, 16, 17) oluşmaktadır. Ölçek, 4'lü likert tipi derecelendirmeye puanlanmıştır (1= Doğru değil, 2= Biraz doğru, 3= Oldukça doğru, 4= Çok doğru).¹⁵

Ölçeğin orijinalinde dışsal koruyucu faktörler; okul-içi ilişkilerde ilgi, okul-içi yüksek beklentiler, okul-içi etkinliklere katılım, çevresel ilişkilerde ilgi, çevresel yüksek beklentiler, çevresel etkinliklere katılım, arkadaş grubundaki ilgi, arkadaş grubundaki yüksek beklentiler, ev-içi ilişkilerde ilgi, ev-içi yüksek beklentiler ve ev-içi etkinliklere katılım olarak yer almaktadır. Güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .84, .86, .77, .84, .90, .73, .86, .59, .77, .76 ve .75 olarak hesaplanmıştır. İçsel koruyucu faktörler ise, işbirliği

¹⁴Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlamlık ve Ergen Gelişim Ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), (2006): 87-99.

¹⁵Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlamlık ve Ergen Gelişim Ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), (2006): 87-99.

ve iletişim, öz-yeterlik, empati, problem çözme, öz farkındalık ile amaçlar ve eğitimsel beklentiler olarak belirtilmiştir. Güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .74, .80, .77, .82, .79, .77 olarak hesaplanmıştır.¹⁶ Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Gizir ve Aydın (2006) tarafından, 8. sınıf olan 872 öğrencinin katılımıyla yapılmıştır.¹⁷ Uyarlama çalışmasında, orijinal ölçeğin aksine 9 dışsal koruyucu faktör ve 7 içsel koruyucu faktör elde edilmiştir. Mevcut çalışmada da uyarlama çalışmasında belirlenen faktörler göz önünde bulundurularak analizler yürütülmüştür. Gizir ve Aydın (2006) tarafından elde edilen dışsal faktörler şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁸ okul-İçi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklentiler (madde 6, 7, 8, 9, 10, 11), okul-İçi etkinliklere katılım (madde 13, 14, 15), çevresel ilişkilerde ilgi ve yüksek beklentiler (madde 18, 19, 20, 21, 22, 23), çevresel etkinliklere katılım (madde 24, 25), arkadaş grubundaki ilgi (madde, 27, 28, 29), arkadaş grubundaki yüksek beklentiler (madde 31, 32), ev-İçi ilişkilerde ilgi (madde 34, 36, 38), ev-İçi yüksek beklentiler (madde 33, 35, 37), ev-İçi etkinliklere katılım (madde 39, 40, 41). Güvenirlik katsayıları ise, sırasıyla .78, .67, .83, .55, .85, .62, .79, .66, .63 olarak ölçülmüştür. Mevcut çalışmada ise, bu değerler sırasıyla .80, .72, .86, .70, .77, .65, .69, .66, .78 olarak hesaplanmıştır. Uyarlama çalışmasında elde edilen içsel koruyucu faktörler ise şu şekilde sıralanmaktadır: işbirliği ve iletişim (madde 49, 51, 52), empati (madde 42, 43, 53), problem çözme (madde 44, 45, 46), öz-yeterlik (madde 48, 50), öz farkındalık (madde 55, 56), amaçlar (madde 54, 57), eğitimsel beklentiler (madde 58, 59). Güvenirlik katsayıları ise, sırasıyla .50, .66, .69, .53, .64, .78, .59 olarak ölçülmüştür.¹⁹ Mevcut çalışmada ise, bu değerler sırasıyla .55, .65, .70, .57, .56, .62, .64 olarak hesaplanmıştır.

Ana Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ): Ana baba tutum ölçeği çocukların-ergenlerin, ana babalarının çocuk yetiştirme tarzlarını, çocukların ana babalarını nasıl algıladıklarını ölçmek amacıyla Kuzgun (1972) tarafından geliştirilmiş ve Eldeleklioğlu (1993) tarafından revize edilmiştir. Ölçeğin Demokratik Ana-Baba Tutumu, Otoriter Ana-Baba Tutumu ve Koruyucu-İstekçi Ana-Baba Tutumu olmak üzere üç ana boyutu bulunmaktadır. Anne-Baba Tutum Ölçeği “hiç uygun değil” den “tamamen uygun” a kadar değişen beş basamaklı likert tipi bir ölçektir. Ölçekte “demokratik”, “otoriter” ve “koruyucu-istekçi” anne baba tutumlarını ölçen üç alt ölçek bulunmaktadır. 40

¹⁶Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği’nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), (2006): 87-99.

¹⁷Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği... (2006): 87-99.

¹⁸Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği... (2006): 87-99.

¹⁹Cem Ali Gizir ve Gül Aydın, “Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği... (2006): 87-99.

maddeden oluşan ölçekte 15 madde demokratik (1, 2, 6, 7, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 29, 30, 36, 37, 39), 10 madde “otoriter” (3, 5, 8, 12, 16, 23, 31, 35, 38, 40) ve 15 madde “koruyucu-istekçi” (4, 9, 10, 11, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34) ana baba tutumunu ölçmektedir. Ölçeğin güvenirliğini belirleyebilmek için, hesaplanan ölçeğin alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayıları; demokratik tutum için .89, koruyucu-istekçi tutum için .82, otoriter tutum için .78 bulunmuştur. Test tekrar test güvenirliği Pearson Momentler çarpımı katsayıları yukarıdaki sırayla .92, .75 ve .79 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri toplama ölçekleri aracılığıyla elde edilen veriler bilgisayar ortamına sayısal ifade olarak girilmiştir. Bu veriler sosyal bilimler için istatistik paket programı SPSS (Statistical Pack age for Social Sciences) for Windows 24.0 yardımıyla analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar bulgular bölümünde sunulmuştur. Analiz sonuçlarında, anlamlılık düzeyleri en az $p < 0.05$ şeklinde kabul edilmiştir. Sonuçlar, SPSS programının hesapladığı değer 0.05’den küçük ise anlamlıdır, 0.05’den büyük ise anlamsızdır ilkesine göre değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İki den fazla bağımsız değişkenler arasındaki farkın anlamlılığı için ANOVA analizi, iki değişkenin ortalamaları arasındaki farkın manidarlığı için de bağımsız örneklem T- Testi kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon katsayısı ile test edilmiştir. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında T-Testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek yönlü (Oneway) Anova testi kullanılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı Post-Hoc analizi olarak LSD testi kullanılmıştır. Araştırmanın sürekli değişkenleri arasında Pearson korelasyon uygulanmıştır. Korelasyon analizi sürekli değişkenler arasında doğrusal ilişkinin kuvveti (derecesi) ve yönünü belirlemek üzere uygulanır. Bağımlı ve 77 bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2006); R İlişki; 0.00-0.25 Çok Zayıf, 0.26-0.49 Zayıf, 0.50-0.69 Orta, 0.70-0.89 Yüksek, 0.90-1.00 Çok Yüksek şeklinde yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma probleminin çözümü için, örneklemden anket yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	156	41.6
	Erkek	219	58.4
	Toplam	375	100.0

Tablo 1. Cinsiyete Göre Dağılım

Tablo 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları verilmiştir. Buna göre 375 kişiden oluşan katılımcıların %41’i (156) kadın ve %58,4’ü (219) erkek olarak dağıldıkları görülmektedir.

Faktör	Ortalama	SS.	Min.	Maks.
Demokratik	4,27	0,73	1,00	5,00
Otoriter	2,34	1,06	1,00	5,00
Koruyucu/istekçi	3,01	0,89	1,00	5,00

Tablo 2. Anne-Baba Tutum Ölçeğine Ait Değerler

Dışsal Koruyucu Faktörler				
	Ortalama	SS.	Min.	Maks.
Okul içi İlişkilerde İlgi ve Yüksek Beklenti	3.34	0.61	1,00	4,00
Okul içi Etkinliklere Katılım	2.83	0.87	1,00	4,00
Çevresel İlişkilerde İlgi ve Yüksek Beklenti	3.04	1.00	1,00	4,00
Çevresel Etkinliklere Katılım	3.24	0.94	1,00	4,00

Arkadaş Grubundaki İlgi	3.19	0.84	1,00	4,00
Arkadaş Grubundaki Yüksek Beklenti	3.24	0.72	1,00	4,00
Ev içi İlişkilerde İlgi	3.52	0.67	1,00	4,00
Ev içi Yüksek Beklenti	3.71	0.51	1,00	4,00
Ev içi Etkinliklere Katılım	3.08	0.83	1,00	4,00
İçsel Koruyucu Faktörler				
İşbirliği ve İletişim	3.28	0.68	1,00	4,00
Empati	3.35	0.71	1,00	4,00
Problem Çözme	3.05	0.85	1,00	4,00
Öz Yeterlilik	3.51	0.70	1,00	4,00
Öz Farkındalık	3.37	0.82	1,00	4,00
Amaçlar	3.48	0.78	1,00	4,00
Eğitimsel Beklentiler	3.76	0.57	1,00	4,00

Tablo 3. Psikolojik Sağlık Ve Ergen Gelişim Ölçeğine Ait Değerler

Faktör	Bölge	N	Mean	SS	P
Ev içi yüksek beklentiler	İstanbul	142	3,79	0,35	0,01
	Diyarbakır	233	3,66	0,58	
Amaçlar	İstanbul	142	3,61	0,60	0,01
	Diyarbakır	233	3,39	0,85	

Tablo 4. Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği Alt boyutları ile Bölge Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

- H₁: Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeğinin alt boyutları anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların çocukların bölgelerine göre psikolojik sağlık ve ergen gelişim ölçeklerindeki alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır. T-testinin sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir. Tablo 4 incelendiğinde ev içi yüksek beklentiler alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür (p=0,01). Sonuç olarak İstanbul’daki çocukların (3,79), Diyarbakır’daki çocuklara (3,66) göre ev içi yüksek beklentilerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. T-testinin dağılımlarına bakıldığında (bkz: Tablo 4)

amaçlar alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür (p=0,01). Sonuç olarak İstanbul'daki çocukların (3,61), Diyarbakır'daki çocuklara (3,39) göre amaçlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Faktör	Cinsiyet	N	Mean	SS	P
Okul içi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti	Kız	156	3,43	0,59	0,01
	Erkek	219	3,28	0,62	
Empati	Kız	156	3,46	0,69	0,01
	Erkek	219	3,27	0,71	
Arkadaş grubundaki ilgi	Kız	156	3,30	0,78	0,03
	Erkek	219	3,11	0,87	
Ev içi etkinliklere katılım	Kız	156	3,19	0,79	0,02
	Erkek	219	2,99	0,84	

Tablo 5. Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği Alt boyutları ile Cinsiyet Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Psikolojik sağlık ve ergen gelişim ölçeklerindeki alt boyutlarının cinsiyete göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini incelemek için T-testi yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde okul içi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir (p=0,01). Buna göre kız öğrencilerin (3,43) erkek öğrencilere göre (3,28) okul içi ilişkilerde ilgi ve beklentilerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Empati alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p=0,01). Buna göre kız öğrencilerin (3,46) erkek öğrencilere göre (3,27) empatilerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine arkadaş grubundaki ilgi alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p=0,03). Buna göre kız öğrencilerin (3,30) erkek öğrencilere göre (3,11) arkadaş grubundaki ilgilerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ev içi etkinliklere katılım alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p=0,02). Buna göre kız öğrencilerin (3,19) erkek

öğrencilere göre (2,99) ev içi etkinliklere katılımlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör	Bölge	N	Mean	SS	P
Demokratik	İstanbul	142	4,38	0,57	0,02
	Diyarbakır	233	4,20	0,81	
Otoriter	İstanbul	142	1,73	0,58	0,00
	Diyarbakır	233	2,69	1,12	
Koruyucu	İstanbul	142	2,52	0,68	0,00
	Diyarbakır	233	3,30	0,86	

Tablo 6. Anne-Baba Tutum Ölçeği Alt boyutları ile Bölge Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Anne- baba tutum ölçeği alt boyutları ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır. Tablo 6 incelendiğinde demokratik alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,02$). Buna göre İstanbul'daki (4,38) ailelerin Diyarbakır'daki göre (4,20) daha demokratik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Otoriter alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,00$). Buna göre Diyarbakır'daki (2,69) ailelerin İstanbul'daki göre (1,73) daha otoriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Koruyucu alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,00$). Buna göre Diyarbakır'daki (3,30) ailelerin İstanbul'daki göre (2,52) daha koruyucu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör	Cinsiyet	N	Mean	SS	P
Demokratik	Kadın	156	4,33	0,68	0,20
	Erkek	219	4,23	0,77	
Otoriter	Kadın	156	2,06	0,99	0,00
	Erkek	219	2,54	1,07	
Koruyucu	Kadın	156	2,82	0,88	0,00
	Erkek	219	3,15	0,86	

Tablo 7. Anne-Baba Tutum Ölçeği Alt boyutları ile Cinsiyet Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Anne- baba tutum ölçeği alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır.Tablo 7 incelendiğinde otoriter alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu görölmektedir ($p=0,00$). Buna göre erkek (2,54) çocuğu olan ailelerin kız çocuğu olan ailelere göre (2,06) daha otoriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır.Koruyucu alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu görölmektedir ($p=0,00$). Buna göre erkek (3,15) çocuğu olan ailelerin kız çocuğu olan ailelere göre (2,82) daha koruyucu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Ortaokul öğrencilerinin anne-baba tutumlarının psikolojik sağlamlıkları üzerine etkisi ve demografik bilgilere göre ana-baba tutumu ile psikolojik sağlamlık puanlarında farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın sorularına cevap bulmak için 390 ortaokul öğrencisinden demografik bilgiler alınmıştır. Uygulanan ölçeklerle psikolojik sağlamlık ve ana-baba tutumu puanlarına ulaşılmıştır. Araştırmanın temel hipotezi olan ortaokul öğrencilerinin anne-baba tutumu puanları ile psikolojik sağlamlık puanları arasında anlamlı bir ilişki olacağını ileri sürmekteydi. Yapılan analizler sonucunda ana-baba tutumunun demokratik alt boyutu puanları ile psikolojik sağlamlığın okul içi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti, okul içi etkinliklere katılım, çevresel ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti, çevresel etkinliklere katılım, arkadaş grubundaki ilgi, arkadaş grubu yüksek beklenti, ev içi ilişkilerde ilgi, ev içi yüksek beklenti, ev içi etkinliklere katılım, iş birliği ve iletişim, empati, problem çözme, öz yeterlilik, öz farkındalık, amaçlar, eğitimsel beklentiler ile içsel ve dışsal koruyucu faktörleri arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak ana-baba tutumunun demokratik alt boyutundan yüksek puan alan öğrencilerin psikolojik sağlamlıkların içsel ve dışsal koruyucu özelliklerinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Ceral ve Dağ (2005) ise demokratik ana-baba tutumunun çocuğun psikolojik belirtileri üzerinde önemli derecede etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Koruyucu ve otoriter ana-baba tutumlarına göre demokratik ana-baba tutumunun çocukta oluşturduğu psikolojik problemlerin oldukça düşük düzeyde olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Demokratik ana-baba tutumu düzeyi arttıkça psikolojik sağlamlık düzeyinin de arttığı ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Koruyucu ana-baba tutum düzeyi ile dışsal koruyucu faktörlerin alt boyutlarından olan okul içi etkinliklere katılım ve ev içi ilişkilerde ilgi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır. Otoriter ana-baba tutum düzeyi ile dışsal koruyucu faktörlerin alt boyutlarından olan okul içi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti, ev içi ilişkilerde ilgi, ev içi yüksek beklenti, işbirliği ve iletişim, empati, öz yeterlilik, öz farkındalık, amaçlar ve eğitimsel beklentiler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Fakat bu ilişki zayıf düzeyde bir ilişkidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin bölgelere göre psikolojik

---

²⁰ Sinem Ceral ve İhsan Dağ, "Ergenlerde Algılanan Anne-Baba Tutumlarına Bağlı Benlik Saygısı, Depresiflik ve Genel Psikolojik Belirti Düzeyi Farklılıkları", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, Ankara, (2005). 13(4), 233-241.

sağlamlık ve ergen gelişim ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Psikolojik sağlamlığın dışsal koruyucu faktörlerinden olan ev içi yüksek beklentiler alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. İstanbul ilinde katılan öğrencilerin Diyarbakır ilinde katılan öğrencilere göre ev içi yüksek beklentilerinin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Psikolojik sağlamlığın içsel koruyucu faktörlerinden olan amaçlar alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Araştırmaya İstanbul ilinden katılım sağlayan öğrenciler, Diyarbakır ilinde katılım sağlayan öğrencilerine göre amaçlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin bölgelere göre ana-baba tutum ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Ana-baba tutumunun demokratik alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. İstanbul ilindeki öğrencilerin aileleri Diyarbakır ilindeki öğrencilerin ailelerine göre daha demokratik olduğu sonucu elde edilmiştir. Ana-baba tutumunun otoriter alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Diyarbakır ilindeki öğrencilerin aileleri İstanbul ilindeki öğrencilerin ailelerine göre daha otoriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ana-baba tutumunun koruyucu alt boyutu ile bölgeler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Diyarbakır ilindeki öğrencilerin aileleri İstanbul ilindeki öğrencilerin ailelerine göre daha koruyucu olduğu sonucu elde edilmiştir. Psikolojik sağlamlık düzeyi cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre ankete katılan kızların psikolojik sağlamlık dışsal koruyucu faktörlerinden okul içi ilişkilerde ilgi ve yüksek beklenti, arkadaş grubundaki ilgi ve ev içi etkinliklere katılım alt boyutunda erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin psikolojik sağlamlık içsel koruyucu faktörlerinden empati alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Araştırmaya katılan kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empati duygularının daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Kız çocuklarında empati koruyucu faktörü puanlarının erkek çocuklarına göre daha yüksek çıkması, benzer araştırmaların sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir.^{21, 22, 23} Yapılan bir

---

²¹ Tuğba Esen-Aktay, "Risk altındaki ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin kendini toplama güçlerinin incelenmesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, (2010): 75-77.

²² Hadiye Küçükkaragöz ve Tuncay Canbulat, "Bir grup ilköğretim öğrencisinin bazı psiko-sosyal değişkenlere göre empatik beceri düzeyleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), (2011): 88-100.

araştırmada, cinsiyet yönünden duyguların ifadesinde, ana-babanın farklı tutumlara yöneldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ana-babalar özellikle kız çocukları ile iletişim kurarken, daha çok duyguları anlamaya ve dinlemeye yönelik bir tutum gösterirken, sadece öfkeyle baş etmede erkek çocuklarına kızlardan daha çok eğitim vermektedirler.²⁴ Bu bulgu ile kız ve erkek çocukların duyguları anlamada ve empati kurmada cinsiyet yönünden farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılabılır. Araştırmada öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri cinsiyet değişkeni açısından incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları ile elde edilen bulgulara göre psikolojik sağlamlık ve ergen gelişim ölçeğinin alt boyutları cinsiyet değişkeni ile anlamlı farklılıklar göstermiştir. Araştırma sonucuna göre elde edilen bulgu Toprak ve Turgut'un araştırma bulgularından farklı olarak ortaokul öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve ergen gelişim ölçeğinin alt boyutları kız ve erkek öğrenciler arasında kısmen kabul edilen farklılıklar olduğunu göstermektedir. Araştırmanın diğer bir analiz sonucu ise ana-baba tutum ölçeği otoriter alt boyutu ile cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Araştırmaya katılan erkek öğrenci ailelerinin kız öğrenci ailelerine göre daha otoriter olduğu sonucu elde edilmiştir. Aynı şekilde koruyucu alt boyutu ile cinsiyet arasında da anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Erkek çocuğu olan ailelerin kız çocukları olan ailelere göre daha koruyucu olduğu görülmüştür. Yılmaz (2009), erkek çocukların ailelerini daha otoriter ve koruyucu-istekçi algıladığını belirtmiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuç yazınla tutarlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak bireyler yaşamlarının her döneminde zor ve stresli durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Anne-babaları çocukların stresli ve zor durumlarla karşılaşmalarını engellemeye çalışsa da bu durum pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyi düşük olan öğrenciler tespit edilerek maruz kalınan olumsuz durumlardan etkilenme düzeyinin en aza indirmeye yönelik çalışılmalıdır. Ana-babalar, okul psikolojik danışmanları, idareciler ve öğretmenlerinin önleyici çalışmalarının düzenlenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

---

²³Hayriye Belgin Satılmış, "Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bazı değişkenlere göre psikolojik belirtileri ve empatik eğilim düzeyleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2012): 78-80.

²⁴Gene H. Brody ve Zolinda Stoneman, "Parent-Child Relationships, Family Problem Solving Behavior and Sibling Relationships Quality: The Moderating Role of Sibling Temperaments", *Child Development*, 65, (1996): 771-784.

Okul psikolojik danışmanlarının öğrencilerin iletişim becerileri, kendi yetenek ve kapasitelerinin farkına varması, geleceğe yönelik planlar yapabilen, problem çözme becerileri ve başa çıkma becerilerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Okul psikolojik danışmanları tarafından öğrencinin çevresiyle sağlıklı iletişim geliştirebilmesi için ebeveynlerine, arkadaşlarına ve öğretmenlerine yaş grubu özelliklerini de içeren duygusal ve sosyal konulardan oluşan seminerler düzenlenerek öğrencinin sağlık düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Ana-baba tutumu ve psikolojik sağlamlığa ilişkin çalışmaların yaygınlaştırılması ile bireylerin karşılaştığı zor ve stresli durumların nasıl üstesinden geldiğini, gelişimde olumlu sonuçlar için uyum ile kabiliyetin olumlu ilerlemesini, çocuğun geleceğe karşı umutlu olmasını önemli ölçüde etkilediği için çalışmaların artırılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- BRODY, G. H. ve STONEMAN, Z., “Parent-Child Relationships, Family Problem Solving Behavior and Sibling Relationships Quality: The Moderating Role of Sibling Temperaments”, *Child Development*, 65, (1996): 771-784.
- CERAL, S. ve DAĞ, İ., “Ergenlerde Algılanan Anne-Baba Tutumlarına Bağlı Benlik Saygısı, Depresiflik ve Genel Psikolojik Belirti Düzeyi Farklılıkları”, *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 13(4), (2005): 233-241.
- CUMBERLAND-LI, A. , EISENBERG, N. ve REISER, M., “Küçük çocukların anlaşılabilirliği ve eforla kontrol ve dürtüsellik arasındaki esneklik ilişkileri”, *SosyalGelişme*,13(2),(2004): 193-212.
- ELDER, G. H., VAN NGUYEN, T. ve CASPI, A., “Linking family hardship to children's lives”, *Child Development*, 56, (1985): 361-375.
- ESEN-AKTAY, T.,“Risk altındaki ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin kendini toplama güçlerinin incelenmesi”,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.
- GARMEZY, N., “Children in poverty: Resilience despite risk”, *Psychiatry*, 56, (1993): 127-136.
- GİZİR, C. A. ve AYDIN, G., “Psikolojik Sağlık ve Ergen Gelişim Ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), (2006): 87-99.
- JESSOR, R.,VAN DEN BOS J., VANDERRYN, J., COSTA, F.M. ve TURBİN, M.,“Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change”,*Developmental Psychology*, 31(6), (1995): 923-933.
- JEW, C. L., GREEN, K. E., ve KROGER, J., “Development and validation of measure of resiliency”, *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32 (2), (1999): 75-89.
- KÜÇÜKKARAGÖZ, H. ve CANBULAT, Y. A. T.,“Bir grup ilköğretim öğrencisinin bazı psiko-sosyal değişkenlere göre empatik beceri düzeyleri”,*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), (2011): 88-100.

- OLSSON, C., BOND, L., BURNS, J. M., VELLA-BRODRICK, D. A. ve SAWYER, S. M., “Adolescent resilience: a concept analysis”, *Journal of Adolescence*, 26, (2003): 1-11.
- ÖZ, F. ve YILMAZ, E. B. “Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık”, *Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Dergisi*, (2009): 82-89
- PLACE, M., REYNOLDS, J., COUSINS, A., ve O’NEILL, S., “Developing a resilience package for vulnerable children”, *Child and Adolescent Mental Health*, vol 7, no 4, (2002): 162-167.
- RICHMAN, J. M. ve GALINSKY, M. J., “Risk, pro-pay ve esneklik: sosyal için kavramsal bir çerçeveye doğru çalışma pratiği”, *Sosyal Hizmet Araştırması*, 23, (1999): 131-143.
- RUTTER, M., “Maternal deprivation, 1972-1978: New findings, new concepts, new approaches”, *Child Development*, 50(2), (1979): 283-305.
- SATILMIŞ, B. H., “Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bazı değişkenlere göre psikolojik belirtileri ve empatik eğilim düzeyleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- TOPBAY, Y., “Ortaokul öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin algılanan sosyal destek ve aile işlevleri açısından incelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- YARDIMCI, F.K., “İlköğretim öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile öz-yeterlik ilişkisi ve etkileyen değişkenlerin incelenmesi”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2007.
- YAVUZER, H., *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993:140-165.

Yeni Dünya Düzeninin Taşeronu: Terör Örgütleri

Ünal Acar*

ORCID: 0000-0002-6144-7186

Öz

Günümüzde terör örgütleri var oluş nedenlerini ülkede yaşanan etnik, dini ve ekonomik sorunları çözecekleri varsayımına dayandırırılar. Terör örgütlerine destek veren küresel güçler de hedef olarak gördükleri ülkelerde ki etnik, dini farklılıkları, ekonomik sorunları ve halkın memnuniyetsizliğini amaçları doğrultusunda yönlendirmeleri için terör örgütlerine taşeronluk görevi verirler. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'ye göre komünizm tehdidinin yerini İslami terör almıştır. Bunun en güçlü kanıtı da 11 Eylül 2001 saldırıları olmuştur. 11 Eylül saldırıları ile ABD tarafından simgeleştirilen "İslami Terör" ve "İslami Terörist" kavramları İslam ülkeleri tarafından da kullanılmıştır. ABD özellikle "İslami Terörle" mücadele etmek ve totaliter yönetimlere son vererek demokrasiyi getirmek gerekçesi ile birçok İslam ülkesinin de desteğini alarak Afganistan, Irak, Libya ve Suriye başta olmak üzere birçok İslam ülkesini işgal etmiştir. Makale, araştırma konusu ile ilgili yayınlanan Türkçe ve İngilizce kitaplar, makaleler incelenerek yazılmıştır. Çalışma içerisinde İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı resmi verilerden de yararlanılmıştır. Makalede küresel güçler tarafından ülkelerin işgal gerekçeleri olarak sunulan ve küresel güçlerin istihbarat servisleri tarafından oluşturulan, stratejistler tarafından servis edilen projeler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Küresel Güç, Demokrasi, İnsan Hakları, İşgal

Gönderme Tarihi: 27/06/2019

Kabul Tarihi:15/09/2019

* Dr., Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, İçişleri Bakanlığı, E-Posta: uacar1@hotmail.com

Subcontractor of the New World Order: Terrorist Organizations

Ünal Acar

ORCID: 0000-0002-6144-7186

Abstract

Today, the terrorist organizations base their reasons of existence to the assumption that they can solve the ethnic, religious and economic events experienced in the country. Global powers that support terrorist organizations use ethnic and religious differences, economic problems and the dissatisfaction of the public in the target country to achieve their aims and use terrorist organizations as subcontractors. With the end of the Cold War, according to the US, the threat of communism was replaced by Islamic terrorism. The most definite proof of this was the September 11, 2001 attacks. The “Islamic Terror” and “Islamic Terrorist” concepts, which are symbolized by the US with the September 11 attacks, are also widely used by Islamic countries. The United States, in order to combat Islamic terrorism and to bring democracy by ending the totalitarian administrations, with the support of many Islamic countries has occupied many Islamic countries, like Afghanistan, Iraq, Libya, and Syria. The article has been written by examining there lated books and articles published both in Turkish and English. Also, official data published by the Republic of Turkey, Ministry of Interior and the Security Services were used. In this article, the projects, that are presented by the global powers as reasons of occupation of the countries, and that are formed by the intelligence services and served by the strategists are examined.

Keywords: Terrorism, Global Power, Democracy, Human Rights, Occupation

Received Date: 27/06/2019

Accepted Date: 15/09/2019

«Организаторы» нового мирового порядка: Террористические организации

Резюме

На сегодняшний день террористические организации основывают свое существование на предположении, что именно они решают в стране этнические, религиозные и экономические проблемы. Мировые державы, поддерживающие террористические организации, направляют их для того чтобы управлять этническими, религиозными, экономическими проблемами, а также неудовлетворенностью людей в странах, которые они считают для себя главной целью. С окончанием Холодной Войны угроза коммунизма по мнению США сменилась исламским терроризмом. Самым убедительным доказательством этого были атаки 11 сентября 2001 года. Понятия «Исламский терроризм» и «Исламский террорист» начали использовать после атаки 11 сентября как в США, так и в исламских странах. Под предлогом борьбы с исламским терроризмом и свержения тоталитарного режима, а также установлением демократического строя, США вторглись и оккупировали многие мусульманские страны, среди которых имеет важное место Афганистан, Ирак, Ливия и Сирия. Статья была написана опираясь на источники по данной теме на турецком и английском языках. В исследовании также использовались официальные данные, опубликованные Министерством Внутренних Дел и Главным Управлением Безопасности. В статье были раскрыты причины оккупации стран мировыми державами, а также внедрение тех или иных проектов созданные спецслужбами этих держав.

Ключевые слова: терроризм, глобальная власть, демократия, права человека, оккупация.

Получено: 27/06/2019

Принято: 15/09/2019

Giriş

Terör eylemlerinin zamanla önemini yitirdiğini terör bitti denildiği bir zamanda insanlık dışı acımasız şiddet eylemlerinin yeniden hız kazandığını görmekteyiz. Terörün hız kazandığı bu dönemler ile uluslararası siyasi ilişkiler, bölgesel ve ülke düzeyindeki siyasi ve toplumsal sorunlar arasında yakın ilgi dikkat çekmektedir. Çünkü olağanüstü dönemlerde çıkar elde eden kişi ve ülkeler bir şekilde terörden nemalanır. Kimisi silah satar, kimisi uyuşturucu ticareti yapar.¹ Kimisi hukukun üstünlüğü ve insan haklarını gerekçe göstererek doğal kaynak bakımından zengin bölgeleri işgal eder ve siyasi baskı konusu olarak terörizmi kullanır.

Bu nedenle günümüzde terörizmin nedenlerini anlayabilmek için sadece iç dinamikleri bilmek yetersiz kalmaktadır. Uluslararası güç mücadelesini, enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet savaşlarını, tarihi süreci dikkate almadan yapılan günü birlik yorumlar yanıltıcı olur. Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen hala okullarımızda savaşın nedeni olarak Avusturya veliaht prensinin bir Sırp tarafından öldürülmesi olarak öğretiliyorsa, günümüzdeki gelişmeleri anlamamız da dolayısıyla zorlaşmaktadır. Çünkü I. ve II. Dünya Savaşlarının nedenlerini öğrenmeden günümüzdeki terör olaylarını doğru anlamak ve yorumlamak son derece zordur. Terörizmin nedenlerini anlayabilmek için dünya genelinde yaşanan gelişmeleri bilmek gerekir. Birçok faktöre bağlı ulusal ve uluslararası olayları tek bir nedene bağlayıp, o nedeni ortadan kaldırarak sorunların çözüleceğine inanmak gerçeklerden uzaklaşmak ve sorunu daha da ağırlaştırmak anlamına gelir. Dünyada yaşanan gelişmeler tarihi süreç dikkate alınmadan analiz edildiğinde, terörizmin sorumlusu olarak Afgan dağlarındaki eğitimsiz insanları, Orta Doğu sorununun nedeni olarak da Saddam Hüseyin ve Kaddafi'nin baskıcı rejimleri görülebilir. Suriye ve Irak'ın komşuları dahil dünyanın değişik bölgelerindeki baskıcı rejimlere karşı niçin sessiz kalındığı açıklanamaz. Sorunun kaynağı olarak gösterilen Saddam'ın ve Kaddafi'nin ölümü sonrası Orta Doğu bölgesinin huzura kavuşması beklenirken, tam tersine bölgenin neden kan gölüne dönüştüğü sorusuna cevap verilemez.

---

¹Seda Yıldız Öz, "Makarenko'nun "Kara Delik Sendromu" Teorisi ve Terörizm Finansmanında Sınırışan Organize Suçlar", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13, sy. 25, (2017):30.

Güçlü ülkeler, çıkarlarını korumak ve sürdürmek için her dönem konjonktüre uygun yöntemler uygulamış, yakın tarihimizde; 15.yy “Sömürgecilik Dönemi” 19.yy “Emperyalist Dönem” 21.yy ise “Terörizm Dönemi” olarak tanımlanmıştır. Tarihi süreç içerisinde her dönemde yaşanan çıkar, güç ve iktidar mücadelesi değişik yöntemler kullanarak günümüze kadar süregelmiştir.

I. Küresel Güç Mücadelesi

"Güç" kavramı hemen her türlü ilişkide varlığını hissettiren ve belki de ilişkilerin doğasını belirleyen ana özelliktir. Gücün en basit tanımı; karşılıklı bir ilişkide taraflardan birinin diğerine istemediği bir şeyi yaptırabilme ve başkalarının davranışlarını etkileyebilme kapasitesidir.²Planlananı gerçekliğe dönüştüren hareketi başlatacak ve sürdürecektel temel enerji olarak da ifade edilmektedir³. Bu nedenle güç istenilen sonuca hizmet eden fiziksel şiddetten, bir aklın diğerini kontrolü gibi psikolojik bağlara kadar her türlü ilişkiyi kapsamaktadır.⁴ Bunun için kullanılan yöntemler "zorlama", "yönlendirme", "korkutma" ve "ikna etme" şeklinde özetlenebilir. Bu dört kavram da şüphesiz birbiri ile iç içe geçmiş ve biri uygulanırken diğerleri de gündeme gelen konulardır.

Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan İngiltere, kendisine tek rakip olarak gördüğü Fransa'ya karşı tarihte Yüzyıl Savaşları olarak anılan ve İngiltere'nin zaferi ile sonuçlanan savaşlarda kazandığı başarı ve sömürge imparatorluğundan elde ettiği hammadde gücüyle 1815-1914 yılları arasında dünyanın en güçlü devleti konumuna yükseldi.⁵ “Pax Britannica ”olarak anılan bu dönemde İngiltere, sahip olduğu üstün deniz gücü ile önemli deniz ticaret yollarını da kontrol ederek, denizaşırı ticarete hakim oldu. Güçlü donanma, korsanların gemileri ele geçirmesini de önleyerek deniz ulaşımının güvenli olmasını sağlıyordu. İngiltere'nin askeri ve ekonomik gücü, İngiliz Kraliyet Donanmasını okyanus ve denizlerde egemen konuma getirdi. Böylece Çin gibi Uzak Doğu piyasalarını da kontrol edebiliyordu. Ayrıca İngiltere, “Evrensel Posta Sistemini” kurdu ve geliştirdi. Bu gelişme, “İngiliz Ölçü Sistemi” ve “İngiliz Genel Yasaları” esas alınarak dünya ticari kuralların oluşmasına, serbest ticaretin, malların ve

²John W. Hunt, *Yönetici İçin Örgüt İçindeki Davranış Kılavuzu*, çev. Mesut Odman, Ankara: Öteki Yayınları, 1994,18.

³Joseph V Quigley, *Vizyon: Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Korunması*, çev. Berat Çelik, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 1993, 35.

⁴M.Palmer ve B.M Hyman, *Yönetimde Kadınlar*, çev. Vet Öner, İstanbul: Rota Yayıncılık, 1993, 36.

⁵ K. Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları,2000, 35.

sermayenin dünya çapında serbestçe dolaşımına olanak verdi. İngiltere, dünya pazarlarını kendisine açmak için her türlü yöntemi ve siyaseti uygulamayı meşru sayarken, dünyayı paylaşma mücadelesinde rakip olduğu Fransa ile de işbirliğine girdi. Dönemin daha güçsüzü sayılan ABD ve Almanya gibi ülkeler ise İngiltere'nin dünya egemenliğine karşı önlemler geliştirmeye başlıyordu. 1914 yılında Alman ticaret filosu İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük filosu konumuna geldi.⁶

Bu dönemde Almanya ve Amerika henüz sanayi devriminin başındaydılar. Bu ülkeler, sanayileşebilmek için İngiliz mallarına karşı ekonomilerini korumak zorundaydı. Bu nedenle ulusalcı politikalar uygulayarak, yüksek gümrük vergileri koyup, İngiliz mallarının ülkelere girmesini engellediler. Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin endüstrileşme çalışmaları, "Pax Britannica"nın zayıflamasına neden oldu. Almanya ve Amerika pazarlarına giremeyen İngiliz sermayesi, Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok ülke ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamış, sıra Osmanlı Devleti'ne gelmişti. Osmanlı'nın çöküşünün 20'nciyüzyıl başlarına kadar sürmesinin bir nedeni de, petrolün günümüzdeki kadar önemli olmamasından dolayı, Batı Avrupalı devletlerin sömürülmesi daha kolay olan Afrika ve Güney Amerika ülkelerini tercih etmesidir. 1838 yılına gelindiğinde, Amerika'yı terk etmek zorunda kalan Avrupalı devletlerin, Osmanlı'ya yöneldiğini görüyoruz. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan "Balta Limanı Anlaşması" Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan ve hızlandıran bir anlaşma olmuştur.

18. ve 19'ncü yüzyıllarda Avrupa ve dünya sahnesinde yerini almaya başlayan Amerika, dünyanın stratejik noktalarını, ticari pazarlarını, hammadde ve enerji kaynaklarını ya doğrudan ele geçirmiş ya da kontrol altına almaya başlamıştı.⁷ Coğrafi keşifler, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ile dünya yeni bir sistemle tanışırken, Osmanlı İmparatorluğu olayları doğru okumayı ve önlemler almayı başaramadığı için gelişmelerin dışında kalmıştır. Uluslararası ilişkilerde gelişmeleri doğru okuyamayan devletler, önce istikrarsızlaşır, sonra yarı sömürge haline gelir, parçalanır ve sonunda yıkılır. Osmanlı Devleti bu süreçlerin tamamını yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı iç ve dış sorunların etkisi ile gelişmelerin dışında kalıp parçalanırken, 4 Temmuz 1776 tarihinde bağımsızlığını kazanan ve hazırladığı stratejik planlarla gelişmeleri doğru okuyabilen ABD'nin, küresel güç olmak için geliştirdiği stratejileri

⁶Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları,1993,246.

⁷ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914)," *Yeni Türkiye*, Türkler Özel Sayısı, 13 (2002):166.

uygulamaya geçirdiğini görüyoruz. Kissinger'e göre “..21’inci yüzyılda bir taraftan dünyada bölünmeler yaşanacak, diğer taraftan da küreselleşme alabildiğine yaygınlaşacaktı. Dünyada devletlerarası düzen, soğuk savaş kalıplarından çıkarak, yeniden 18 ve 19. Yüzyıl Avrupa devlet sistemine dönüşecekti. Yeni düzende ABD, Avrupa, Çin, Japonya, Rusya, Hindistan ile küçük ve orta büyüklükte birçok devletten oluşacak, uluslararası ilişkiler ilk kez gerçekten küreselleşecekti. Haberleşme, ekonomi alanlarındaki eş zamanlı çevrim yanında, nükleer yayılma, çevre duyarlılığı, nüfus artışı ve ekonomik bağımlılık gibi pek çok yeni konuların su yüzüne çıktığını, bunlarla baş edebilmenin de küresel işbirliği ve etkileşimden geçtiğini”⁸ ifade etmektedir.

Sonuç olarak, dünya yaklaşık yüzyıldır küreselleşme denilen bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde bulunmaktadır. Küreselleşme olgusu aynı zamanda, devletin temel aktör olma konumunu da değişime uğratmaktadır. Uluslararası aktörlerin devletlerin içişlerine müdahale etmeleri nedeniyle devletlerin hareket alanı daraltılmaktadır. Bu süreçte değişimi yakalayıp, ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendiren toplumlar başarılı olmaktadır. Gelişmiş ülkeler devlet örgütlerini değişen dünya koşullarına göre yeniden yapılandırdığı bir dönemde, ulus devletlerin de değişen dünya koşulları çerçevesinde, ulusal çıkarlarını koruyacak şekilde devlet aygıtını yeniden yapılandırmaları önem kazanmaktadır. Tarihin her döneminde ekonomik gelişmeler kendi ideolojisini yaratarak siyasal değişimin de belirleyicisi olmuştur. Ulus devlet de uzun bir tarihsel süreç içinde toplumsal ve ekonomik yapıların dönüşümü sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal yapıda yaşanan değişim ve dönüşümler yeni siyasal modelleri de tartışılır hale getirmiştir.

Küresel gelişmeleri doğru okuyabilecek ve ona göre önlemler alabilecek yapılanmaya gidebilmek önemlidir. Küreselleşmenin getirdiği ekonomik rekabetle birlikte günümüzde güvenlik kavramı sadece askeri anlamda değil yaşamın her alanı için söz konusudur.⁹ Bu nedenle güvenlik kavramı farklı perspektiflerden değerlendirilmelidir.¹⁰ Ekonomik, teknolojik vb. alanlarda yaşanan değişimlerden beklenen sonuçların alınabilmesi için stratejistler ulus devletlerin parçalanmasını öngören ideolojileri savunmaktadırlar. Bunun için de hedef ülkelerdeki etnik ve mezhepsel farklılıklar istismar edilerek çatışma konusu yapılmaktadır. Sömürü hedeflerine ulaşmak için küresel güçler, mezhepsel ve etnik farklılıkları her fırsatta

⁸ Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010,7.

⁹ Lucia Zedner, *Güvenlik*, çev. Defne Orhun, İstanbul: Optimist Yayın Grubu,2015,13.

¹⁰ Abbkar Tirab, *Çok kültürlülük ve Güvenlik: Sudan Örneği*, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016, 2.

istismar ederek kendi çıkarları yönünde kullanmaktalar.¹¹ 1945'te 51 olan Birleşmiş Milletlere üye ülke sayısının 75 yıl sonra 200 olmasının bir nedeni de budur. Devletini henüz kuramamış yaklaşık on beş bin ulus olduğunu dikkate alındığında, yirmi yıl sonra BM üye ülke sayısını tahmin etmek zorlaşmaktadır. Küresel güçler ülkelerin mezhepsel ve etnik farklılıklarını istismar eden terör örgütlerini kullanarak güç savaşını sürdürmektedir.

II. Etnik ve Mezhepsel Farklılıkların İstismarı

İnsanlar tarih öncesi dönemlerde de kendilerini ifade etmek için genellikle din ve etnik kökenlerini ön planda tutmuşlardır. Hatta dinde mezhep, etnik kökende ise boy ve kabile anlayışını ön plana çıkarmışlardır. Bunun nedeni sosyal alanda diğer gruplara karşı kendilerini daha güçlü tutmak anlayışı olmuştur. Bu durum ise devletleri oluşturan sosyal grupların bir araya gelmelerini zorlaştıran ve sosyal gruplar arasında gerginliği artıran etkenlerin en önemli nedeni olmuştur.¹² Günümüzde de küresel güçler amaçlarını gerçekleştirmek için etnik ve mezhepsel açıdan yaşadığı ülkede kendisini farklı hisseden grupların sorunlarını istismar ederek şiddet eylemlerine yöneltmeyi amaçlar.¹³ İnsanların birbirini düşman olarak algılamasını sağlamak için kendilerini farklı bir kimlikle tanımlarlar. Ayrılıkçı terörizm olarak tanımlanan bu tür şiddet eylemleri ile amaç farklı kimlik oluşturmak, kültürel farklılık yaratmak ve sonuçta düşmanlık oluşturarak terörizmi yaratmak ve yaygınlaştırmaktır. Etnik ve mezhepsel farklılıkları olan insanlar genelde ülkenin belirli bir bölgesinde varlıklarını sürdürdükleri için nihai hedef yaşadıkları bölgenin bağımsızlığa kavuşmasıdır. Bu motivasyon ile harekete geçirilen gruplar, küresel güçlerin kontrolündeki terör örgütlerine bilinçli veya bilinçsiz katkı sağlarlar. Ayrılıkçı terörist örgütler bu amaçlarını gerçekleştirmek için iki önemli hedef belirlerler. Birinci hedefi gerçekleştirdiği eylemlerle devlete bölgeyi elinde tutmanın çok zor olacağını göstermeye çalışmak ve bölgeyi terk etmeye zorlamaktır. Diğer hedefi ise ayrılıkçı hareketin mücadele ettiği ülkenin iç kamuoyunu ve dünya kamuoyunu etkilemektir.¹⁴ Hangi ideolojiyi esas alırsa alsın ayrılıkçı terör örgütleri ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunur. Bu isteğinde haklılığını kanıtlamak için, mezhepsel, kültürel ve dil farklılıklarını ekonomik sorunlarını gündeme getirip, kasıtlı olarak geri bırakıldıklarını ve baskı altında tutulduklarını iddia ederler. Bu iddialarını

¹¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji, Irk, Etniklik, Göç*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008,540.

¹² Yusuf. Sarıay, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara: MEB Yayınları, 1995, 74.

¹³ Aytekin Yılmaz, *Etnik Ayrımcılık*. Ankara: Vadi Yayınları,1994,97.

¹⁴ Atilla Yayla, "Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bakış," *AÜ.SBF Dergisi*, XLV (1990):361.

ekonomik verilerle desteklerler. Ayrılıkçı terör tanımlaması ülkelerin çıkarlarına göre değiştiğinden bazı ülkeler ayrılıkçı hareketleri terör eylemi olarak değil bağımsızlık mücadelesi olarak kabul ederler.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, küreselleşme ile “ulus-devletin” öneminin giderek azalacağı, gelişen kapitalist üretim ilişkisinin uluslararası etkileşimi artıracığı ve etnik ve mezhepsel temele dayalı küçük devletlerin kurulacağı görüşleri dünya kamuoyuna servis edilmiştir.¹⁵ Ulus-devletin tartışıldığı bu dönemde 1980’li yılların sonuna kadar demokratikleşme sorunu kapsamında iç sorun olarak değerlendirilen siyasal Kürtçülük hareketi, küresel güçler tarafından artık uluslararası siyasal bir konu haline getirilmiştir. Ulusal ve uluslararası medyada “Kürtlerin bağımsızlığı” konulu paneller, açık oturumlar, tartışmalar olağan hale gelmiştir. Gelinek noktada terör örgütü PYD’nin ABD’nin koruması altında devlet kurma süreci içerisinde olduğu bilinmektedir. PKK’yı terör örgütü ilan eden ve örgütün üç militanı için 12 milyon dolar ödül veren ABD’nin PYD’yi terör örgütü olarak görmediğine dair yaptığı en üst seviyedeki açıklamalar terörizm tanımı ve ABD’nin aynı gün yaptığı açıklamalarla çelişmektedir. Aynı gün içerisinde birbirleriyle çelişen terörizm tanımı yapan ABD, her yıl terör örgütü listesi yayınlamaktadır. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra yayınladığı terör örgütleri listesine baktığımızda, terör örgütlerinin tamamına yakını İslami olarak tanımlanan örgütler olduğunu ve bu örgütlerin petrol ve doğalgaz zengini ülkelerde bulunduğunu görüyoruz. ABD ayrıca her yıl terörizme destek veren ülkelerin de listesini yayınlamaktadır. Bu listede yer alan ülkelerin de çoğu İslam ülkeleridir.

Çünkü bölge ülkelerine gerektiğinde yapılacak askeri operasyonların dünya kamuoyu tarafından desteklenmesi için hem bu ülkelerin yönetim şekli eleştirilmeli, hem de terörizmi desteklemekle suçlanmaları gerekiyordu. Bunun sonucu Soğuk Savaş’ın sona ermesinden hemen sonra “İslami terör” kavramı ABD’li stratejistler tarafından terörizm literatürüne sokulmuş ve benimsetilmiştir. Samuel Huntington’ın 1996’da “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması” adıyla kitap olarak yayınlanan çalışması, Francis Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezi, İslam ile Batı arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğunu savunan görüşleri içermektedir. Bu görüşler “İslami Terör” kavramını savunanlar için referans noktası olmuştur. Hıristiyan ve İslam dünyasını karşı karşıya getiren tartışmaları tetikleyen “Medeniyetler Çatışması” tezine göre, 21’nci yüzyıl medeniyetler arasındaki çatışmalarla

---

¹⁵ Ercan Tatlıdil, *Globalleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Değişimi: Türkiye Örneği*. Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan. Sivas: Önder Matbaacılık, 2000,121.

şekillenecektir. Dünyayı Batı'daki Katolik Hıristiyan, Çin'deki Konfüçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika olmak üzere sekiz medeniyet bölgesine ayıran Huntington'a göre; gelecekte bir dünya savaşı çıkacaksa bu da medeniyetler arası bir savaş olacaktır. Huntington, asıl büyük çatışmanın Batı ile İslam Medeniyeti ve Çin'deki Konfüçyüs uygarlığı arasında olacağını ileri sürmektedir. Son yıllarda tanık olduğumuz etno-kültürel çatışmalar da bu temel üzerine sürdüğü bilinmektedir. Bu bağlamda Huntington'un *The Clash of Civilisations* (Medeniyetler Çatışması) ve Bernard Lewis'in Soğuk Savaş döneminde Batı Dünyasını tehdit eden komünizm tehdidinin yerini "İslami Terör" ün aldığını ileri sürdüğü *Deeply Rooted Rage* (Kökü Derinlerdeki Kızgınlık) adlı makalesini referans kabul eden ve "İslam"ı Batıya yönelik bir tehdit olarak değerlendiren görüşler¹⁶ ile öncülüğünü E. Mortimer, D. Pipes, J. Esposito, M. Ruthven, E. Sivan, R. Dekmejian ve M. Watt gibi İslam dünyası üzerine yaptıkları çalışmalarla ün kazanmış akademisyenlerin yazdığı çok sayıda kitap yayınlanmış, yeni kavramsallaştırmalar, tasnifler, metodolojik aygıtlar ve çok sayıda araştırma merkezi kurulmuştur.¹⁷

11 Eylül 2001 saldırıları ile birlikte "İslami Terör" olarak adlandırılan yeni dönem, ABD'nin teröre karşı ilan ettiği "Küresel Terörizme Karşı Savaş" sloganı ile yeni bir sürece girmiştir. 11 Eylül ile simgeleşen yeni terör döneminin en önemli özelliği, terörün kaynağının "İslami" olduğuna vurgu yapılmasıdır.¹⁸ "İslami Terör" kavramının ortaya çıkışı da petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelerin tamamına yakınının Müslüman olmasından kaynaklandığı bilinmektedir. "İslami Terör" kavramının yaygınlık kazandığı 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terörizmin öne çıkan dört özelliği dikkat çekmektedir.

- Terörün küreselleşmesi, kitleselleşmesi ve kişilerden ziyade sembol hedeflere yönelmesi.
- İnsanların her an her yerde küresel terörün kitlesel hedefi olması.
- Eğitimli teröristlerin en son teknolojiyi kullanarak eylem gerçekleştirmesi.
- Terör eylemlerinin büyük çoğunluğunun "İslami terör" eylemi gerçekleştirenlerin de "İslami/Müslüman Terörist" olarak tanımlanmasıdır.

¹⁶ Kayhan Delibaş, "İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?", *Bilgi Dergisi*, 6, sy.2,(2004): 9.

¹⁷ Işıl Arpacı, "Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, sy. 34, (2017):265.

¹⁸ Walter Laqueur, *The Changing Face Of Terror, The Use of Force*, Robert J. ART ve Kenneth N. Waltz (ed.), New York: Rowman&Little field Publishers, 2004, 450.

III. İslami Terör Kavramı Üzerinden Ülkelerin İşgal Edilmesi

Din, tarihin her döneminde insanları etkilemiştir. Aynı dinin değişik zaman ve bölgelerde farklı yorumlanması söz konusudur. Bu nedenle aynı dine mensup farklı mezhep ve cemaatlerinde farklı dini yorumları vardır. Dini istismar eden kişi ve grupların değişik yorumları, terörü kullanan küresel güçlerin gizli emellerini saklayan bir kalkan gibidir.¹⁹ Günümüzde Avrupa’da Asya’da Amerika’da Afrika’da Japonya’da özetle dünyanın her yerinde sadece İslam değil her türlü dini kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak, insanların dini duygularını istismar eden terör örgütleri varlıklarını sürdürmekte ve insanlığı tehdit etmektedir.

Son yıllarda ülkemizde, bölgemizde ve dünyada en yıkıcı projeler stratejistlerin ürettiği etnik kimlik ve mezhepsel farklılıklar üzerinden uygulamaya konuluyor.²⁰ Bu nedenle kavramları anlamlandırırken, tarihsel süreç içerisinde hegomen güçlerin, kavramların anlamlandırılmasındaki etkilerini ve niyetlerini de dikkate almak gerekir. Örneğin; Naziler’de terörün gerekçesi “üstün Alman ırkının korunması,” eski SSCB.’de “proletaryanın haklarını elde etmesi” Fransız Devrimi’nde “krallara karşı halkın iktidarı ele geçirmesi” olarak tanımlanmış, milyonlarca kişi bu nedenle öldürülmüştür.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan ve ülkeleri işgal gerekçesi olan “İslami Terör” kavramının geçmişi yüz yıl öncesine, Toynbee’ye dayanmaktadır. Toynbee, Hungtinton, Fukuyama ve Bernard Lewis ülkemizde en çok tanınan stratejistlerdir. Öngörülerinin gerçekleşmesi büyük bir hayranlıkla izlenerek referans merkezi yapılır. Fukuyama ve Hungtinton’ın hocası ve fikir babası Toynbee’dir. Toynbee’ye göre her medeniyet çözüme, gerileme ve yıkılma sürecini yaşamak zorundadır. Ancak bu süreç Batı uygarlığı için söz konusu değildir.²¹ Adeta bir bayrak yarışı gibi Toynbee’nin başlattığı medeniyetler çatışması fikri, Fukuyama ve Hungtinton tarafından sürdürüldü. Fukuyama’ya göre Batı, akli ve ekonomik gücü ile kendilerine uygun sosyal ve kültürel düzeni sürdürebilir.²² Hungtinton ise 1996 yılında “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması” başlığı ile yayınladığı kitabında, Toynbee’nin görüşlerini daha da geliştirdi. Ülkemizde ve dünyada büyük etki yaratan kitap üzerinden binlerce yorum ve analiz yapıldı. Dünyanın geleceği bu kitapta öne sürülen görüşler

¹⁹ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003,146.

²⁰D. W. Simon, “Violent Conflict in the International System of the 1990 New Thinking and Developments in International Politics”, Ed. Neal Riemer, *The Miller Center, New York*,95 (1991): 95.

²¹Arnold Joseph Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, çev. İbrahim Canan, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2008,19.

²² Francis Fukuyama, *Büyük Çözülme*, çev. Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayınları, 2009,185.

üzerinden yorumlandı. Toynbee, Hungtinton, Udo Steinbach, Fukuyama ve Bernard Lewis gibi düşün adamlarının analizleriyle dünyada meydana gelen olaylar anlaşılmaya çalışıldı. Gelişmekte olan ülkelerin uzmanları bölgeyi ve dünyayı bu analizlerin etkisinde kalarak yorumladı. Mevlana'nın yaklaşık 800 yıl önce söylediği "... Bir lafa bakarım laf mı diye bir de söyleyene bakarım adam mı diye" sözünü dikkate almadan sadece lafa bakıldı söyleyenin kimliği ve niyeti sorgulanmadı. Bu kişiler söylediği için mi bazı şeyler gerçekleşiyor yoksa bazı şeylerin gerçekleşmesi istendiği için mi bu kişiler dünyayı meşgul eden bu analizleri yapıyor soruları genellikle sorulmadı. Bu soruların birkaçının cevabı bulunabilirse bölgemizde ve dünyada yaşanan olayları ve küresel stratejistlerin gerçek niyetlerini anlama ihtimali de yüksek olacaktır.

Yukarıda ismi geçen stratejistlerin istihbarat servisi bağlantıları spekülasyon olarak değerlendirilse de medeniyetler çatışması fikrini başlatan Arnold J. Toynbee'nin, kişisel araştırmalar yapan bir tarihçi değil İngiliz İstihbarat servisi için çalışan, İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden resmi bir görevli olduğu bilinmektedir. Genç yaşta dünyanın en etkili İngiliz propaganda örgütünün üyesi olan Toynbee, 1912, 1921, 1923, 1929, 1948, 1962 ve 1968 yıllarında defalarca yaptığı Türkiye ziyaretlerinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerini gezme, Atatürk ve İnönü dahil birçok devlet yöneticisi, siyasetçi, gazeteci ve akademisyenlerle tanışma, görüşme ve tartışma fırsatını elde etmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan delegasyonlarda da yer alan Toynbee'nin barış görüşmelerine katılması istihbarat hizmetlerinde tecrübeye ve sürekliliğe verilen önemi de göstermektedir.

Küresel güçlerin uluslararası politikaları belirleme ve dünya kamuoyunu yönlendirmede bu stratejistlerin önemleri yadsınamaz. Küresel aktörlerin iletişim kaynakları üzerindeki hâkimiyeti, ekonomik, teknolojik ve askeri gücü devam ettiği sürece, uluslararası politika onların çıkarlarına göre şekillenir, suçlu ve suçsuz onların kararlarına göre belirlenir. Gelişmekte olan ülkelerin uymak zorunda oldukları kurallar, uluslararası kuruluşları da devreye sokarak onların çıkarlarına göre belirlenir. "Yeni Dünya Düzeni" bu stratejistlerin ürettiği "İslami Terör", "İslami Terörist" "demokratikleşme" ve "özgürlük" kavramları üzerinden kurulur. Bu kavramlar üzerinden konjonktüre uygun olarak bazı bölgelerde mezhepsel farklılıkları bazı bölgelerde ise etnik farklılıkları kullanarak milyonlarca insanın mağdur olmasına neden olurlar.

“İslami Terör” kavramının batı kaynaklı olmasına karşın birçok İslam ülkesi tarafından da gerek bilinçli gerekse bilinçsiz kullanılması, “İslam” ile “terörün” birlikte anılmasına, “İslami Terör” kavramının yaygınlık kazanmasına sebebiyet vermiştir. Kavramın bu derece kabul görmesi ve benimsenmesi ne ölçüde doğruyu yansıttığı ve olayları anlamamıza ne kadar yardımcı olduğu konusunda, günümüzde de devam eden, “İslamiyet ve Terör” konulu tartışmalar yapılmaktadır. “İslami Terör” kavramı üzerindeki tartışmanın başlıca iki tarafının olduğu söylenebilir. Bir tarafta bu saldırıların Müslüman kişiler tarafından yapıldığı için mutlaka “İslami Terör” olarak nitelenmesi gerektiğini savunanlar, diğer tarafta ise İslam’ın terör ile birlikte anılmasını doğru bulmayanlar. “İslami Terör” kavramı konusunda ısrarcı olanlara göre: Terörle mücadelenin başarılı olabilmesi için ilk önce terörün tanımının doğru yapılması gerekir. Çünkü terörle mücadele sadece adli bir konu değil, fikir planında da mücadele yapılması gerekir. İşte bu nedenle terörün başına bir sıfat koymak zorunludur. Terörizmle mücadelede ancak böyle başarılı olunur.

Terörün dini olmaz gerekçesiyle “İslami Terör” kavramına karşı çıkanlar ise: Kendisini Müslüman olarak tanımlayanlar arasında, teröre ve şiddete başvuranlar dün de vardı, bugün de var ve büyük ihtimalle yarın da olacak. Ancak bu İslamiyet’in terör ile birlikte anılmasını haklı çıkarmaz. Çünkü bu yalnızca İslamiyet’e özgü bir durum değildir. Hiçbir din kendini şiddet veya terör merkezli olarak tanımlamaz. Ama her dine mensup insanların içinde, kendi dini inancı ile şiddet veya terör arasında doğrudan bir ilişki kuran ve buna dayanarak terörist faaliyetlere girişenler olmuştur. Ama bu tür kişilerin/grupların varlığı, onların bağlı olduğu dini inanışın, terör ile mahkûm edilmesini gerekli kılmaz. Şiddetin kaynağı iyi analiz edilmeli. Hıristiyan/Yahudi bir kişinin/grubun, teröre başvurması halinde, “Hıristiyan/Yahudi Terörizmi” ifadesini kullanmak ne kadar yanlış ise, Müslüman bir kişinin/grubun terör eylemleri nedeniyle “İslami Terör” kavramını kullanmak da o denli yanlıştır görüşünü ifade ederler. Batılıların İslam’ı terör ile ilişkilendirme çabalarına en sert tepkiyi veren Batılı bir dış politika uzmanı ve diplomat olan Karlsson da, İslam sözcüğünün barış anlamına gelen “salam” ile aynı kökten türetildiğini ve bir barış dini olduğunu ifade etmektedir.²³

Gerçekten terörizmle etkin mücadele edebilmenin ön koşulu, terörizmi doğru tanımlamak ve nedenlerini doğru tespit edebilmektir. Hangi dine mensup olursa olsun, bir inanç grubunun tümüyle potansiyel terörist ve o insanların yaşadıkları devletleri

²³Ingmar. Karlsson, Din, Terör ve Hoşgörü, çev. Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005,164.

terörist devlet ilan etmenin terörizmle mücadele yöntemi olmadığı, sadece o ülkeleri işgal gerekçesi olduğu Afganistan, Irak, Libya, Suriye'nin işgali ile anlaşılmıştır. 11 Eylül'den sonra, batılı devletler, kendilerine yönelik terörist saldırılara karşılık veren, misillemede bulunan, bunu da bir meşru savunma zeminine oturtan taraf oldular.²⁴ Aralarında terörizm uzmanı Paul Wilkinson'un da bulunduğu bazı yazarlar, terör eylemlerinin Batı'ya karşı olduğunu ve batılı demokrasileri hedef aldığını savunurken, Noam Chomsky gibi terör uzmanları ise terörün devletler tarafından uygulandığını, "devlete karşı terör" değil, "devlet destekli terörün" söz konusu olduğunu savundular.²⁵

Özellikle Amerikalı terör uzmanlarının büyük bir çoğunluğu, ülkelerinin sahip olduğu değerler ve gelişmişlik düzeyi nedeniyle, "İslami Terörizmin" hedefi olduğunu iddia ederek, ABD istihbarat servislerinin yön verdiği devlet destekli terörizm yaklaşımına karşı çıkmaktadırlar. ABD'nin teröriste destek veren konumunda olamayacağını savunan uzmanların²⁶ ABD'nin, her yıl Irak, İran, Kuzey Kore başta olmak üzere birçok ülkeyi teröre destek veren ülke olarak suçlamasına ve terörist ülke olarak ilan ettiği Irak ve Afganistan'ı işgal etmesine karşı çıkmadıkları bilinmektedir. ABD, birçok devleti terörizme destek olmakla suçlarken, devlet destekli terörizmi kabul etmekte, ancak kendisi süper güç olarak dünyaya yön verirken, terör örgütlerini kullanmadığını ve terör örgütleri ile mücadele ettiğini iddia etmektedir. Bu noktada, terörizm nedir, kim tarafından, kime karşı uygulanır sorusuna doğru cevap bulmak önemlidir. Bu nedenle terörizmin nedeni mi? Yoksa terörü kullanan güçlerin nedeni mi? sorusu önemlidir. Bu soruya doğru yanıt bulmak, terörizmle mücadelede başarının en önemli koşuludur.²⁷

IV. Küresel Güçlerin Taşeronları: Terör Örgütleri

Amaçlarına daha az riskli yoldan ulaşmak isteyen küresel güçlerin doğrudan ya da dolaylı olarak terör örgütlerini kullandıkları bilinmektedir. Güçlü bir istihbarat örgütü olmayan devletlerin uluslararası terörizmi kullanmaları çok zordur. Terör örgütleri gerek ideolojik gerekse lojistik bakımından uluslararası bir örgütlenme içinde bulunmak zorundadır. Ülkemizdeki bütün terör örgütlerinin de yurt dışı büroları bulunmaktadır. Bir ülke içinde faaliyet gösteren terörist unsurlar, başka devletlerin psikolojik, siyasi, lojistik hatta askeri desteğini almadan varlıklarını sürdürmeleri çok

²⁴ Cemal Güzel, *Korkunun Korkusu: Terörizm, Silinen Yüzler Karsısında Terör*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002, 13.

²⁵ Güzel, *Korkunun Korkusu: Terörizm, Silinen Yüzler Karsısında Terör*, 19.

²⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, 544.

²⁷ E Öktem, *Stratejik Boyut*, Ankara: İDB Yayınları, 2004, 29.

zordur. Terörist Öcalan'ın Papa'nın desteğini almak amacıyla Papa'ya yazdığı ve 23 Kasım 1988 tarihli La Republica'da yayınlanan mektubunda "...Aziz Peder, Hristiyanlığa çok yakınım. Sizin şahsınıza ve dininize duyduğum saygı benim savaşımın ve düşüncelerimin merkezindedir..." diyerek Vatikan'ın desteğini almak arayışındadır.

PKK terör örgütü, kitlesel eylemlerine başladığı 1984'ten günümüze değin yarattığı terör eylemleriyle ülkemizde derin bir güvenlik endişesi yaratmış, Türkiye Cumhuriyetinin maddi ve manevi enerjisinin önemli ölçüde boşa harcanmasına neden olmuştur. Ülkemizin maddi manevi büyük kayıplara uğramasına neden olan bölücü terör sorununun yıllardır sürmesi ve boyutunun her geçen yıl daha da büyümesine, örgüt nihai amacının bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğunu açıklamasına rağmen, soruna kesin teşhis koymak mümkün olamamıştır. Makalenin yazıldığı günlerde ABD, PKK'lı 3 teröristin başına toplamda 12 milyon dolar ödül koyuyor.²⁸Türkiye Öcalan'ın tesliminden ders almış olmalı ki konuya temkinli yaklaşmayı tercih ediyor. ABD, PKK'yı terör örgütü ilan etmesine karşın PYD'yi terör örgütü olarak kabul etmiyor ve bunu en üst seviyedeki yetkililer Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından itibaren defalarca dünya kamuoyuna açıklamakta bir sakınca görmüyorlar.

Kırk yıldır her gün medya organlarında tartışan uzmanlar, örgütün amacının Türkiye'yi bölmek mi? Yoksa bütün ülkenin sorunu olan demokratik hakların kazanımı mı olduğu sorusuna net bir cevap bulamamışlardır. Bir kesim örgütün amacının ülkeyi bölmek olduğunu ifade ederken, diğer bir bölüm örgütün ülkeyi bölmek gibi bir niyeti olmadığını, demokratik hakların kazanımı için mücadele ettiğini, ancak demokratik hakların kazanımı için neden demokratik olmayan yolları denediğini açıklayamıyorlar. Yine bir grup uzman terörizmin nedenini bölgenin geri kalmışlığı ile açıklarken, diğer grup bölücü örgütün yabancı istihbarat servislerinin senaryosunu uygulamakla görevli bir piyon olduğunu iddia ediyorlar.

Olaya daha geniş açıdan bakıp, sorun bir Kürt milliyetçiliği mi? Ülkenin sosyo-ekonomik geri kalmışlığın bir neticesi mi? En az 150 yıldır batılı devletler tarafından uygulanan "Şark Meselesinin" doğal bir sonucu mu? Enerji kaynaklarının paylaşımı mı? Ya da demokratikleşme, insan hakları ve özgürlükleri geliştirme mücadelesi mi? Yoksa bunların tamamı mı olduğu konusundaki tartışmalar hala devam etmektedir. Terörizmle mücadele konusunda farklı görüşleri savunan bu gruplar birbirlerini ikna

---

²⁸ 07 Kasım 2018 tarihli Haber Türk Gazetesi.

edip ortak bir paydada buluşmamışlardır. Terörizmi size karşı kullanan ülke sizden güçlü ise terörizmle mücadelede başarı şansınız doğal olarak azalmaktadır. PKK terör örgütü ile mücadelenin bu kadar uzun sürmesinin nedeni uygulanan yanlış politikalar olsa da küresel güçlerin terör örgütüne verdiği destek terör örgütünün her geçen gün güçlenmesine neden olmuştur. Başta ABD olmak üzere küresel güçlerin örgüte verdiği destek artık kamuoyundan da saklanamamaktadır. Kamuoyunun gözü önünde televizyonlarda ABD'nin terör örgütüne verdiği on binlerce tır dolusu silah ve mühimmat canlı yayın ile örgüte teslim edilmektedir. Bu durum tehlikenin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

V. Yeni Dünya Düzeninde Terör Örgütlerinin Rolü

Tarihin her döneminde güçlü devletler, önemli bir jeostratejik konuma veya hammadde kaynaklarına sahip ülkeler üzerindeki çıkarlarını sürdürmek için her türlü yöntemi denemişler, gerektiğinde yıllarca süren savaşlar yapmışlardır. Savaşın gerek ekonomik gerekse insan kaybı açısından maliyetinin çok yüksek olması, günümüzdeki güçlü devletleri, hedef aldıkları ülkelerde ekonomik ve siyasi baskı uygulayabilmek için terörün her çeşidini kullanarak amaçlarını elde etme yönüne sevk etmiştir.

Çünkü terör ülkeyi maddi ve manevi zarara uğratan birçok açıdan ülkenin geri kalmasına neden olan bir faktördür. Terörü kullanan ülkeye büyük güç, teröre muhatap olan ülkeye ise büyük zarar vermektedir. Şöyle ki; bir taraftan terörizme muhatap olan ülkelerde mali kaynakların büyük bir kısmı terörizmle mücadeleye ayrıldığı için ülkenin gelişmesi engellenmekte, diğer taraftan gelişmiş ülkeler hem terör örgütlerine hem de terörizmle mücadele eden ülkelere her türlü silahı satarak büyük gelir elde etmektedirler. Ayrıca zengin doğal kaynaklara sahip ülkeleri terörü destekleyen ülkeler listesine almak suretiyle bu ülkelere yapılan askeri ve ekonomik müdahaleleri dünya kamuoyu tarafından desteklenmesini amaçlamaktadırlar.

Özellikle zengin hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yaşanan veya suni olarak yaratılan sorunlar, terörü kullanan devletlerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Terörün yoğun olarak yaşandığı yerlere dikkat ettiğimizde, petrol, su vb. doğal kaynakların bulunduğu, bölgeler veya stratejik önemi olan ülkeler olduğunu görüyoruz. ABD Başkanı Harry S. Truman, 1946 yılında ABD'nin Orta Doğu politikasını şu şekilde açıklamaktadır: “Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşılıyor. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi

ve stratejik önemi vardır.” Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu’nun bu bölge dışı büyük devletler arasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır.²⁹ Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu’ya yayılmasını önlemek amacı ile Orta Doğu ülkeleri arasında bir ittifak kurma fikri Amerika’dan gelmiş, Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. 1955 Şubat ayında Türkiye ile Irak arasında Bağdat’ta bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Nisan 1955’te İngiltere, Eylül 1955’te Pakistan ve Kasım 1955’te İran, “Bağdat Paktına” katılarak ittifak genişletilmiştir. Bağdat Paktı’nın amacı Türkiye’nin öncülüğünde Ortadoğu’nun SSCB’ye karşı savunulmasıydı.

SSCB’ye karşı oluşturulan Bağdat Paktı Orta Doğu ülkelerini üçe bölmüştür. Birinci grup, Pakta katılan Türkiye, Irak, İran ve Pakistan; ikinci grup Bağdat Paktına karşı olan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen; her iki grubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan ise üçüncü grubu oluşturmuştur. Bağdat Paktı, Orta Doğu’yu Sovyet Rusya’ya karşı birleştirmek amacı ile yapılmasına karşın³⁰ Orta doğu ülkeleri arasında bu bölünme, Sovyet Rusya’nın Orta Doğu’ya girmesini kolaylaştırmıştır. Orta Doğu’da yaşanan bu gelişmeler, Sovyet Rusya’nın kontrol ve iradesi dışında ortaya çıkmış, fakat Ortadoğu ülkeleri arasındaki bu bölünmüşlük, Rusya’ya Deli Petro zamanından beri Orta Doğu’ya girmek için aradığı fırsatı vermiştir.

II. Dünya Savaşı süresince Batılı Devletler kendi sorunlarıyla uğraştıkları ve Orta Doğu petroleri ile ilgilenemedikleri için, Orta Doğu devletleri son yıllardaki en sakin dönemini geçirdiler. Batının Orta Doğu petroleri ile yeniden ilgilenmesi II. Dünya Savaşı sonrasında başlar. II. Dünya Savaşı sonrası Batılı devletlerin kendi aralarındaki sorunları kısmende olsa çözmeleri, SSCB’nin giderek nüfuzunu arttırması ve Ortadoğu ile ilgilenmesi bu bölgenin, yeniden savaşlar, çatışmalar, kanlı iktidar değişiklikleri, diktatörler ve darbelerle anılır olmasına neden olmuştur. Bu bölgede önceden İngiltere, Rusya, ABD, Fransa ve Almanya mücadele ederken günümüzde ABD rakipsiz bölgenin ve dünyanın tek hakimi rolünü oynuyor gözükmesine karşın, aslında Irak’ın işgali sürecinde yaşananları değerlendirdiğimizde, Çin, Japonya İran ve Türkiye gibi yeni aktörlerin de senaryoda rol aldığını görüyoruz. İşte böyle bir ortamda bölge üzerinde egemenlik mücadelesi veren özellikle küresel güçlerin gerektiğinde terör

²⁹ Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1991,74.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 491.

örgütlerinin kullanmaktan çekinmediklerini ve bunu dünya kamuoyundan gizlemeden gerçekleştirdiklerini medyaya intikal eden haberlerden de biliyoruz.

Küreselleşen illegal örgütler, teknolojik olanakları da kullanarak dünyanın her noktasında taraftar bulmaya ve eylem gerçekleştirme gücüne ulaşmışlardır. Birçok terör örgütünün 2001 yılından önce sınır aşan eylemlerine karşın, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terörizm, “küresel” sözcüğü ile birlikte anılmaya başlanmıştır.³¹ 11 Eylül 2001 saldırıları bir dönüm noktası olmuş, dünyadaki tüm güvenlik algılamaları değişmiş ve devletler de politikalarını bu değişime göre düzenlemeye başlamışlardır. Güvensizlik, belirsizlik duyguları yaşamın her alanında kendini hissettirmiş, güvenlik adına, özgürlükler ve demokratik haklardan vazgeçilebileceğini savunan yeni bir sürece girilmiştir.³² Hızla küreselleşen dünya sistemi ile paralel olarak karmaşık suç ilişkileri şeklinde karşımıza çıkan terör örgütleri, bireysel, toplumsal ve uluslararası sorunlar meydana getirmekte, toplumun huzur ve güvenliği üzerinde büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Terör örgütlerini de kullanarak yeni bir dünya düzeni kurmayı amaçlayan küresel güçlerin karşılaştığı en önemli sorun, terör örgütlerinin büyümesi ve kontrolünün zorlaşmasıdır. El-Kaide gibi örgütlerin birçok ülkede taraftar bulması, militanların dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen çatışmalara gönüllü olarak katılması, geçmişe oranla radikal ve eğitilmiş militanların sayısının her geçen gün artması, örgüt liderinin ve istihbarat servislerinin terör örgütlerini kontrol altında tutmasını zorlaştırmaktadır. Günümüzde terör örgütü lideri, örgütünü sevk ve idare eden yöneten bir kişi olmaktan ziyade, örgütün ruhani lideri, ideoloğu veya sözcüsü konumuna gelmiştir. Bunun sonucunda örgüt liderinin bilgisi dışında örgütün daha alt seviyedeki radikal militanların verdiği kararlar sonucu ani gelişen sürpriz eylemlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum istihbarat servislerinin de örgütün eylemlerini önceden öğrenmesini zorlaştırmaktadır.³³

VI. Soğuk Savaş Sonrası Terör Örgütlerinin Sevk ve İdaresi

Terör örgütleri Soğuk Savaş döneminde, örgüt liderinin kontrolündeki “Merkez Komite” tarafından sevk ve idare edilen, bölümler arasında katı bir hiyerarşik ilişki olan bir yapı görünümündeydiler. Bu dönemdeki örgüt anlayışına göre; azınlık çoğunluğa, yerel birimler merkeze, alt birimler üst, birimlere bütün örgüt mensupları da örgüt

³¹ Ercan Çitlioğlu, “Terörizm ve Küreselleşme”.*Stratejik Analiz*, 92(2007):81.

³² Fuat E Keyman, “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3sy. 9(2006):8.

³³ Ünal Acar, *A'dan Z'ye Terörizm*, Ankara: Kripto, 2012,70.

liderine itaat etmek zorundadır.³⁴ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte terör örgütleri de gerek ideoloji, gerekse yapılanma olarak büyük değişim yaşadılar. Dikey otoriter yapı yerine, daha gevşek yatay örgütlenme modeline geçtiler. Teknolojinin ve demokrasinin sunduğu imkânlardan da yararlanarak birbirinden bağımsız küçük hücreler şeklinde örgütlenerek, daha hızlı hareket edebilecek konuma geldiler. Geleneksel liderlik anlayışının yeterli olmadığı, yeni bir liderlik anlayışının gerekliliği bu değişim sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde lider, örgüt eylemlerini sevk ve idare eden bir kişi olmaktan çok, örgüt militanlarını, örgüt amaçları doğrultusunda yönlendiren, güdüleyen ve etkileyen, propaganda yönü öne çıkan sadece sembolik kişi konumuna gelmiştir. Günümüzde terör örgütünün liderinin yakalanması ya da öldürülmesi durumunda örgütün dağılmasından ziyade denizyıldızı gibi birden fazla örgüte bölündüğünü ve eylemlerini artırarak sürdürdüğünü görüyoruz. Örneğin Osama bin Laden'in ölümünden sonra örgüt dağılmamış, El Kaideden onlarca terör örgütü çıkmıştır. Oysa 1990'lı yılların başına kadar örgütün liderini etkisiz konuma getirdiğinizde örgüt dağılma sürecine girebiliyordu. Bu dönemde güvenlik güçlerinin öncelikli hedefi de örgüt liderini ele geçirmektir. Abdullah Öcalan'ın 1999 yılından itibaren hükümlü olmasına rağmen cezaevinde iken Suriye'de PYD, İran'da PEJAK vb. birçok terör örgütünü kurduğu bilinmektedir. Normal şartlarda cezaevindeki bir hükümlünün ABD ile müttefik ilişkileri kuracak konuma gelen bir terör örgütü kurmasının mantıklı bir açıklaması olamaz. Ancak ABD gibi küresel güçler istediği taktirde cezaevindeki bir hükümlüye değil terör örgütü, devlet bile kurdurmaya başarabilecek güçleri olduğu bilinmektedir. Öcalan'ın ülkemize teslim edilmesinin üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen hala niye teslim edildiğini tam olarak anlayabilmiş değiliz. Bülent Ecevit vefatından bir ay önce, ABD, Öcalan'ı niye teslim ettiğini hala anlayabilmiş değilim diyerek samimi bir itirafta bulunmuş, televizyonlarda uzman sıfatıyla konuşanlar ise Ecevit'i hala anlamamış diye eleştirerek, Öcalan'ın niye teslim edildiğini ne kadar iyi anladıklarını! anlatmışlardı. Olayın üzerinden geçen yirmi yılda, dönemle ilgili çok makaleler, kitaplar yazıldı. Her gün gelişmeler ayrıntılı olarak anlatıldı. Ancak her yıl yazılanlar, bir önceki yılda yazılanlardan farklı şeyleri öğrenmemizi sağladı. Teslim edilmesinin yirminci yıl dönümünde yaşananlar ise hepimize yeni bilgiler veriyor, gelişmeleri daha sağlıklı inceliyor ve daha da önemlisi

---

³⁴Viladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı*, Ankara: Sol Yayınları, 1968,73.

bildiklerimizden daha farklı verileri karşımıza çıkarıyor.³⁵ Muhtemelen 10 yıl sonra yazılanlara baktığımızda ise bugün yazılanların ne kadar eksik ve değerlendirmemizin ne kadar yanlış olduğunu göreceğiz.Özetle Öcalan'ın teslim edilmesinin üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen, hala niye teslim edildiğini anlayabilmiş değiliz. Buna rağmen istihbarat servisleri başta olmak üzere hiçbir ilgili kurumun, Öcalan'ın neden teslim edildiğine dair ciddi bir araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır. Eğer ciddi bir çalışma yapılırdı her yıl Öcalan'ın niye teslim edildiğine dair farklı senaryolar okumazdık. Bu yirmi yıllık süre sonunda sadece Öcalan'ın niye teslim edildiğini anlamadığımızı anladık. Son yıllarda Öcalan, teröre son vermek için iki temel koşulu deklare etmektedir: Bunlardan birincisi Kürt kimliğinin anayasada yer alması; ikincisi ise serbest bırakılmasını ve siyaset yapabilmesinin koşullarının yaratılmasıdır. İlk talep, gelecekte iki halklı bir devlet yapısının hukuksal ve siyasal olarak tescili anlamına gelirken; ikinci talep, bu amacı gerçekleştirecek Öcalan'ın liderliğinde siyasal kadronun oluşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Öcalan Batılı Devletler tarafından yazılan siyasal Kürtçülük senaryosunun küçük bir figüranıdır diyebiliriz. Bölgede yaşanan gelişmelerin Öcalan'ın kontrolünde olduğunu kabul etmek, Batılı Devletlerin gizli servislerinin bölge üzerindeki hâkimiyetini görmemektir. Kürt sorunun çözümünü Öcalan'da görmek, Öcalan'ı olduğundan farklı bir konumda değerlendirmek ve sorunun boyutlarını anlamamak demektir. Örgütün üzerindeki gizli servislerin kontrolünü Öcalan'ın teslimi sürecinden biliyoruz. Öcalan'ın niye teslim edildiğini bugünkü bilgilerimizle değerlendirdiğimizde; İki binli yılların başında Irak'ın bölünme sürecinde Talabani ve Barzani'ye yeni görevler bulundu, Öcalan'a boş kadro bulunamadı. Öcalan'a Suriye'de boş kadro bulunana kadar Türkiye'de ceza evinde tutulması gerekiyordu. ABD, Öcalan'ı teslim ederken idam edilmeyeceği garantisini de idama karşı olduğu için değil Suriye'de PYD, İran'da PEJAK'ı kurdurmak için Öcalan'dan daha iyi bir figüran bulamadığından idam edilmesini istemediğini anlıyoruz. Küresel güçlerin istihbarat servisleri bu mantıkla çalıştıkları için bazı olayların gerçek nedenini anlayabilmek için en az yirmi sene beklemek gerekiyor.

VII. Terörizmle Mücadelede Millilik Unsuru

Batılı ülkeler, 1940'lı yıllarda teknik istihbarat alanına yatırım yaparken, ülkemizde 1990'lı yıllardan sonra teknik istihbarat çalışmaları başlamıştır. Bilimsel istihbaratın üretimini ve koordinasyonunu yetersiz bulan Amerika ise bu eksikliği

---

³⁵ Acar, A' dan Z'ye Terörizm, 290.

gidermek amacıyla, 1949 yılının Ocak ayında “Bilimsel İstihbarat Ofisi” adındaki istihbarat birimini kurmuştur. Bilimsel İstihbarat Ofisi teknolojiyi kullanarak en az riskle en çok bilginin toplanabilmesi için özel yüksek irtifalı uçakların gelişimini başlatarak, uçakların istihbarat hizmetlerinde daha etkin kullanılma sürecini başlattı. Teknolojik gelişmenin sağladığı imkanlar istihbarat servislerinin etki alanlarını da genişletmektedir.³⁶ Millilik, istihbari bilginin üretilmesinde, korunmasında ve paylaşımında en önemli kuraldır.³⁷ İstihbarat servislerinin görevi, kendi ulusal çıkarlarını, diğer ülkelerin çıkarları üzerinde tutmak amacıyla, ihtiyaç duyulan her konuda bilgi edinme faaliyetlerini yürütmektir. Ulusal çıkarların korunması temelinde çalışan istihbarat servisleri, bunu gerçekleştirmek için gizli, örtülü, acımasızca bir mücadele sürdürürler. Burada dostluk ve müttefik olmanın hiç bir önemi yoktur. Gizlilik istihbarat servislerinin en temel unsurudur.³⁸ Düşmanını gördüğünde saldıran, bağırان ya da kaçan diğer canlıların tersine, insan içinde bulunduğu koşullara göre, eğer çıkarları gerektiriyorsa düşmanına çok samimi bir dost gibi davranabilir. İstihbarat servislerinin bu anlayışla çalıştıklarını unutmamak gerekir.³⁹ İstihbarat çalışması her ülkenin ulusal politikalarının belirlendiği, gerçek niyetlerin perdelendiği oyun alanıdır. İstihbaratın en güvenli olanı, kendi ulusal imkânlarınızla sağladığınız istihbarattır. Yabancı istihbarat servislerin verdiği istihbaratın, yanıltıcı, yönlendirici olma riski taşıyabileceğini her zaman hatırd tutmak gerekir. Bu nedenle istihbarat servislerimizin önceliği, ABD’nin verdiği bilgi ile operasyon yapmadan önce, bu bilgiyi veren ABD’nin, neyi amaçladığını deşifre edecek çalışma yapmaları gerekiyor. Millilik, istihbari bilginin üretilmesinde, korunmasında ve paylaşımında en önemli kuraldır. Bilgiyi paylaşım ancak karşılıklı çıkar ortamında gerçekleşebilmektedir. Eğer bilgiyi paylaşmıyor, sadece bilgi alıyorsanız o zaman da karşılıklı çıkar değil bilgiyi veren ülkenin çıkarı ve yönlendirmesi söz konusudur. Hiçbir istihbarat servisi sahip olduğu bilgiyi ülkesinin çıkarı olmadan paylaşmaz. Aynı istihbarat servisi içerisindeki farklı birimler bile birbirinden bilgi saklarken, ABD’nin Türkiye’nin çıkarları için istihbarat verdiğini düşünmek fazlasıyla iyimserlik olur.

---

³⁶Sami Eker, “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği,” *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 1 (2015):44.

³⁷Abram N. Shulsky, *Silent Warfare Understanding the World of Intelligence*. Washington, Brassey’s, A Division of Maxwell Macmillan, Inc, 1991,53.

³⁸Abram N. Shulsky, *Silent Warfare Understanding the World of Intelligence*, 122.

³⁹ Ünal Acar, *İstihbarat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, 271.

Sonuç

Günümüzde sadece ülkemizde değil, dünyanın her yerinde terörün ortaya çıkış nedenleri etnik, dini ve ekonomik olgulara dayanmaktadır. Terörizme destek veren ülkeler, hedef ülkedeki etnik, dini farklılıkları, vatandaşların yaşadıkları ekonomik sorunları ve memnuniyetsizliklerini amaçları doğrultusunda yönlendirerek terör örgütlerine taşeronluk görevi verirler. Bu nedenle terörizmle mücadele eden ülkelerin, sadece terörizmin nedeni olarak sunulan sosyo ekonomik, sosyo kültürel tedbirlerle başarıya ulaşması güçtür. Terörizme karşı halkı bilgilendiren, iç ve dış faktörleri dikkate alan uluslararası işbirliğine önem veren bir mücadele yönteminin uygulanması huzur ve güven ortamının sağlanması açısından önemli bir zorunluluktur. Petrol ve doğalgaz zengini ülkelerin küresel güçler tarafından ya diktatörlükle ya da terörizme destek veren ülkeler olarak suçlandığını ve işgal edildiğini biliyoruz. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere aldıkları silahlarla terörizme destek verdiğine dünya kamuoyu inandırılırken, istihbarat servisleri güçlü gelişmiş ülkelerin terörizme destekleri tartışma konusu bile yapılmamaktadır. Oysa silah, uyuşturucu kaçakçılığı ve terör ayrılmaz bir bütün oluşturmakta terör örgütlerinin eylemlerinde kullandıkları silah ve patlayıcılar ile uyuşturucu madde imalinde kullanılan kimyasallar da gelişmiş batılı ülkeler tarafından üretilmektedir. Bütün bunlar süper devletlerin, terörün önlenmesi konusunda samimi olmadıkları, terörizmin yaygınlaşmasına doğrudan veya dolaylı katkı sağladıkları düşüncesinin güçlenmesine neden olmaktadır. Teröristlerin eylemlerinde kullandıkları plastik patlayıcılar, küresel güçler tarafından askeri birlikler için üretilmesine karşın, bu patlayıcıların teröristlerin eline nasıl geçtiği konusunda bir çalışma yapılmamaktadır. Çok sıkı kontrollere tabi bir askeri patlayıcının, teröristlerin eline hangi yollardan geçtiğini tespit edebilmek için patlayıcının üretildiği fabrikadan başlayarak güzergâhını takip etmek gerekir. Patlayıcıların teröristlerin eline geçiş noktalarını tespit etmek, terörist eylemlerdeki sis perdesini aralayacaktır. Terör örgütlerinin en önemli gelir kaynağı olan uyuşturucu kaçakçılığında da durum farklı değildir. Eroini üretebilmek için asetik anhidritin kullanılması zorunludur. Dünyada bunu üreten ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve İsveç'tir. Asetik anhidritin hangi yollardan uyuşturucu tacirlerinin eline geçtiğini tespit edebilmek, günümüzdeki teknoloji ile çok basit olmasına karşın, tıpkı plastik patlayıcılarda olduğu gibi bugüne kadar tespit edilememiştir. Çünkü imalatçı firma bu hammaddeyi kime sattığını bir sır gibi saklamaktadır.

Teröristlerin kullandıkları giysiden ağır silahlara kadar her şey gelişmiş ülkelerin üretimi olmasına karşın teröre destek veren ülke olarak doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin suçlanması, küresel güçlerin de teröre destek veren ülkelerle savaşan güç olarak algılanması bir paradokstur. Bu noktada, “terörizm nedir, kim tarafından, kime karşı uygulanır” sorusuna doğru cevap bulmak önemlidir. Bu nedenle terörizmin nedeni mi? Yoksa terörü kullanan güçlerin nedeni mi? Sorusu önemlidir. Bu soruya doğru yanıt bulmak, terörizmle mücadelede başarının en önemli koşuludur.

Kaynaklar

- ACAR, Ü ., *İstihbarat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- ACAR, Ü ., *A'dan Z'ye Terörizm*, Ankara: Kripto Yayınları, 2012.
- ARI, T ., *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- ARMAOĞLU, F ., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- ARPACI, I ., “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, sy. 34, (2017): 263- 294.
- ÇİTLİOĞLU, E ., “Terörizm ve Küreselleşme,” *Stratejik Analiz*, sy. 92, (2007):77-85.
- DELİBAŞ, K., “İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?”, *Bilgi Dergisi*. 6, sy. 2,(2004): 1-41.
- EKER, S., “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2, sy. 1(2015): 31-66.
- FUKUYAMA, F., *Büyük Çözülme*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayınları, İstanbul, 2009.
- GIDDENS, A., *Sosyoloji, Irk, Etniklik, Göç*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- GÜZEL, C., *Korkunun Korkusu: Terörizm, Silinen Yüzler Karsısında Terör*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002.
- HUNT, J. W., *Yönetici İçin Örgüt İçindeki Davranış Kılavuzu*, çev. Mesut Odman, Ankara: Öteki Yayınları, 1994.
- KARLSSON, I., *Din, Terör ve Hoşgörü*, çev. Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.
- KENNEDY, P ., *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1993.
- KEYMAN, E. F., “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9, (2006): 1-20.
- KİSSİNGER, H. A ., *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- KODAMAN, B., “II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914)”, *Yeni Türkiye*, Türkler Özel Sayısı, 13, (2002):165-192.
- LAQUEUR, W., *The Changing Face Of Terror, The Use of Force*, Robert J. ART ve

- Kenneth N. WALTZ (ed.), Rowman & Little Field Publishers, New York, 2004.
- LENİN, V. İ., *Ne Yapmalı*. Ankara: Sol Yayınları, 1968.
- ONAT, H., *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- ÖKTEM, E., *Stratejik Boyut*. Ankara: İ DB Yayınları, 2004.
- PALMER, M., ve Hyman, B., *Yönetimde Kadınlar*, çev. Vet Öner, İstanbul: Rota Yayıncılık, 1993.
- POLANYİ, K., *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- QUİGLEY J.V., *Vizyon: Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Korunması*, çev. Berat Çelik, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 1993.
- SARINAY, Y., *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara: MEB Yayınları, 1995.
- SHULSKY, A. N., *Silent Warfare Understanding the World of Intelligence*. Washington, Brassey’s, A Division of Maxwell Macmillan, Inc, 1991.
- SİMON, D. W., “Violent Conflict in the International System of the 1990s New Thinking and Developments in International Politics”, (Ed. Neal Riemer), *The Miller Center*, New York, (1991): 79-106.
- TATLIDİL, E., *Globalleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Değişimi: Türkiye Örneği*. Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan. Sivas: Önder Matbaacılık, 2000.
- TİRAB, A. T., *Çok kültürlülük ve Güvenlik: Sudan Örneği*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016.
- TOYNBEE, A. J., *Tarihçi Açısından Din*, çev. İbrahim Canan, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2008.
- ÜLMAN, H., *Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1991.
- YAYLA, A., “Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bakış”, *AÜ.SBF Dergisi*, XLV, (1990):335-385.
- YILDIZ, S. Ö., “Makarenko’nun “Kara Delik Sendromu” Teorisi ve Terörizm Finansmanında Sınırşan Organize Suçlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Yıl: 13, sy.25, (2017):.27-64.
- YILMAZ, A., *Etnik Ayrımcılık*. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- ZEDNER, L., *Güvenlik*, çev. Defne Orhun, İstanbul: Optimist Yayın Grubu, 2015.

Savaş Hayvanı Olarak Fillerin Yetenekleri ve Kusurları

Umut Kansoy*

ORCID: 0000-0003-0031-4600

Öz

İlk Çağ'dan 18. ve 19. yüzyıla kadar fillerden savaş hayvanı olarak istifade edilmiştir. Komutanlara savaşın seyrini takip edebilen güvenli bir platform sağlamak, düşman saflarını yarmak, surları yıkmak, kale kapılarını kırmak, yağmur ormanlarında yol açmak ve balçık haline gelmiş topraklarda, dik yamaçlarda ve nehirlerde ordu ve teçhizatı nakledebilmek ve kaleleri korumak için fillerden yararlanılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllardan sonra ise ateşli silah teknolojisindeki gelişmeler neticesinde filler, muharip hayvan olmaktan çıkmıştır. Bu hayvanlar daha çok askerî nakliyat ve askerî lojistik işlerinde kullanılmaya başlanılmıştır. Örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında Güney Asya cephesinde filler yol ve köprü inşaatında ve petrol varillerinin taşınmasında kullanılmışlardır. Dünya tarihindeki söz konusu önemlerinden dolayı bu çalışmada fillerin yetenekleri ve güçlü yanları ile dezavantajlı ve zayıf yanları incelenmiştir. Bu amaçla Türk, Arap, İran ve Hint ana kaynakları, siyasetnameleri, dini metinleri, mitoloji kitapları, doğudan ve batıdan geniş bir yelpazeyi kapsayan seyahatnameler kullanılmıştır. Ayrıca doktora tezleri ve modern çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Filleri, Kabiliyetleri, Zayıf Yanları, Dezavantajlı Yanları

Gönderme Tarihi: 27/06/2019

Kabul Tarihi:15/09/2019

* Dr. Umut Kansoy, Tarih Öğretmeni, E-Posta: umut.kansoy1@gmail.com

Elephants as War Animals Capabilities and Disadvantages

Umut Kansoy

ORCID: 0000-0003-0031-4600

Abstract

From the Antiquity to the 18th and 19th century elephants were used as war animals. Elephants were used for provide to the commander a secure platform, divide the enemy ranks, demolishing the city walls, breaking the gates of the castle, make road in the rainforest, transport the army and the army equipment in slime soils, steep slopes and rivers. Elephants were also used to protect castles. After the advances in firearm technology in 18th and 19th centuries, elephants ceased to be war animals. These animals are mostly started to be used in military transport and military logistics. For example during World War II, on the South Asian front, the elephants were used for road and bridge construction and transport of oil drums. Because of their importance in world history, in this study were examined the abilities and strengths, disadvantages and weaknesses of elephants. For this purpose, Turkish, Iranian, Arab and Indian main sources; history books, politicsbooks (siyasetnâme), religious texts, mythology books, travelogues of covering a wide range from east and west were used. In addition, doctoral theses and modern studies were also utilized.

Keywords: War Elephants; capabilities and benefits, weaknesses and disadvantages

Received Date: 27/06/2019

Accepted Date: 15/09/2019

Слоны как боевые животные их способности и недостатки.

Резюме

Слоны использовались как боевые животные с древних времен до 18 и 19 веков. Слоны использовались для того, чтобы обеспечить командирам безопасную платформу для слежения за ходом войны, разрушений рядов врага, разрушений городских стен, разрушения ворот крепости, прокладывания тропических лесов и транспортировки армии и техники на слизистых почвах, крутых склонах и реках, а также для защиты замков. В результате достижений в технологии огнестрельного оружия, слоны после 18-19 веков перестали быть боевыми животными. Эти животные в основном начали использоваться в целях военных перевозок и военной логистики. Например, во время Второй мировой войны, на южноазиатском фронте слонов использовали для строительства дорог и мостов, а также для транспортировки нефтяных бочек. Из-за важности боевых слонов в мировой истории, в этом исследовании были изучены их способности и сильные качества, а также недостатки и слабые стороны. Для этой цели были использованы турецкие, арабские, иранские и индийские источники, политические игры, религиозные тексты, книги по мифологии, а также статьи о путешествиях, охватывающие широкий спектр с востока до запада. Помимо этого, были использованы докторские диссертации и современные исследования.

Ключевые слова: боевые слоны, возможности, слабые стороны, недостатки

Получено: 27/06/2019

Принято: 15/09/2019

Giriş

Filler 4000 yıl (MÖ 2400-18000) önce İndus Vadisi'nde evcilleştirilir. Fakat köpekler ya da inekler gibi tam bir denetim altına alınamazlar. Asi doğaları, maliyetli bakımları ve yavaş büyümeleri nedeniyle (yetişkinliğe varmaları 15 yıl sürer) tam anlamıyla evcilleştirilmeleri mümkün olmaz.¹Filin ehlileştirilmesi işi hemen hemen sadece Hindistan'da gerçekleştirilmiştir. Asya fili, zeki, sabırlı, uslu ve sahibine sadık, fakat tehlikeli boyutlarda kincidir; Afrika fili ise tamamen vahşi tabiatlı olup bugün dahi tam olarak ehlileştirilememektedirler.²Afrika fili, Hint filinden daha geçimsiz olmakla birlikte onun kadar zekidir. Bağımsız tabiatlarına rağmen araziyi temizleme ve buna benzer çiftlik işlerinde çalıştırılabilirler.³ Afrika fillerini ehlileştirmek için deneysel çalışmalar yapılmaktadır. Filler tam olarak evcilleştirilememekle birlikte dünya üzerindeki en zeki hayvan türlerinden biridir. Beyinleri, 5 kg'ın üzerinde olan ağırlığıyla karada yaşayan diğer hayvanlarınkinden daha büyüktür. Yapı ve karmaşıklık açısından fil beyni insan beyniyle benzerlik gösterir. Fillerin serebral korteksinde insan beyninde olduğu kadar nöron bulunur. Filler aralarında keder, öğrenme, kendi yavrusu olmayan yavru fillere bakma, taklitçilik, oyun, diğerkâmlık, alet kullanımı, şefkat, iş birliği, öz farkındalık, bellek ve muhtemelen dil gibi çok çeşitli davranışlar gösterirler. Bütün bu davranışlar fillerin oldukça zeki olduğunu gösterir ve yunuslar ve primatlar ile aynı düzeyde oldukları düşünülmektedir. Nitekim Aristoteles bir zamanlar filler için şöyle demiştir: “Akıl ve anlayışta diğer bütün hayvanları geçen hayvan.”⁴Yukarıda fillerin öz farkındalığı olduğuna değinildi. Aslında hayvanlar, hayatta kalmak ve çiftleşmek için nerede olduklarını bilmeleri gerektiği için biraz öz farkındalığa sahiptir, fakat bu çoğunlukla içgüdülerle sınırlıdır. Birçok hayvan bir aynanın önüne konduğunda, kendi yansımalarını gördüklerinin farkına varmadan, onu ya görmezden gelir ya da bu yansıyan görüntüye saldırır. Buna karşın filler, büyük maymunlar gibi

¹ Şule Dede, “Savaşta Hayvanlar”, *Bilim ve Gelecek*, sy. 117 (2013): 52.

² Tahsin Yazıcı, “Fil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996, 67; Michael B. Charles, “Elephants at Raphia: Reinterpretign Polybius 5.84-5”, *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311.

³ “Afrika Fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

⁴“Fillerde bilişsellik”:http://tr.wikipedia.org/wiki/Fillerde_bilişsellik; “Fillerde bilişsellik”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsbGVyZGVfYmlsaSVDNSU5RnNlbgxpaw> (22.06.2019).

bazı hayvanlar aynadaki görüntünün kendilerini temsil ettiğini anlayabilmektedir.⁵ Bu husus fillerin zekâsını ve üstünlüğünü açıkça göstermektedir.

Asya fillerinde öğrenme kabiliyeti öbür hayvanların çoğunluğundan fazladır. Terbiye edilmiş Asya filleri, hiç durmadan öğrenmeye devam ederler. Filler 30'dan fazla emri rahatlıkla öğrenebilir.⁶ Fil, ormandan geçerken, binicisine dalların çarpabileceğini daima göz önünde tutar. Yolun üzerindeki küçük dalları hortumuyla çeker, küçük ağaçları devirir ve büyük ağaçların alçaktaki ağır dallarının etrafını dolaşır. Asya filleri bazen de binicilerine küçük şakalar yapar ve bu işi başardıkları zaman sevinçli sesler çıkarırlar. Filin zekâsı hakkında çok şey yazılmıştır. Muhakeme kabiliyetinin köpeğinkinden ve atinkinden üstün olduğuna işaret eden belirtiler çoktur. Yukarıda aktarıldığı üzere filler 30'dan fazla sesli komutu rahatlıkla öğrenebilmekte ve kendilerine söylendiğinde bu emirleri yapmak üzere harekete geçmektedirler. "TRT Belgesel" kanalında "HumanPlanet" adlı belgeselde günümüzde Hindistan'da fillere tomruk taşıyan *filbân*ların (fil sürücüsü, bakıcısı, eğitmeni) filleri 100'ü aşkın komut ile yönettiği anlatılmaktadır.⁷ Duarte Barbosa (1501-1516), Müslüman Gücerat Krallığı'nda gördüğü savaş fillerinin zekâsını şu şekilde betimlemektedir: "Filler öyle iyi eğitilmişlerdi ki savaşta nasıl görev üstleneceklerini biliyorlardı."⁸ Ludovico Di Varthema (1503-1508), Hindu Narsinga Krallığı'na ait Besinegar şehrindeki savaş fillerinin eğitimleri, zekaları hakkında şu bilgileri vermektedir: Dünyadaki diğer hayvanlardan daha fazla zekaya sahip fil ile konuşmak için filin boynuna bir adam oturur. Filin boynuna oturan ona emreder: "İleri git" ya da "geri dön", "buna vur", "şuna vur", "artık vurma" ve o sanki bir insanmış gibi anlar. Fakat herhangi bir anda geri kaçabilirler/çıldırabilirler, onları dizginlemek imkânsızdır. Bu durum için insanlar havai fişek yapmanın büyük ustasıdır. Bu hayvanlar ateşten büyük dehşet duyarlar ve bu vesile ile onlar bazen bu tür kaçmayı dizginleyebilirler. Fakat bu hayvan her durumda dünyanın en sağduyulu ve en güçlü hayvanıdır."⁹

⁵ Michio Kaku, *Zihnin Geleceği (Bilimin Zihni Anlamaya ve Geliştirmeye Yönelik Arayışları)*, çev. Emre Kumral, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2016, 67.

⁶ "Fil": <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁷ "TRT Belgesel" kanalında 10.01.2016 tarihinde 21: 30'da yayımlanan İnsan Gezegeni Belgeseli (Human Planet, BBC).

⁸ Duarte Barbosa, *A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century*, translated by The Hon. Henry E. J. Stanley, London: Hakluyt Society, 1865, 55.

⁹ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated by John Winter Jones, Esq F.S.A., and edited by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863, 126-127.

Fillerin olağanüstü güç ve zekâlarının savaş alanında kontrol edilmesini sağlayan, aldıkları eğitimleridir. *Filbânlar*, bu devasa hayvanı sesli komutlar vererek, kulaklarının arkasına vurarak, askılarına dokunarak ve hatta tüm vücutlarından yararlanarak bir makine gibi kullanırlar. Fakat fillerin dövüşme içgüdülerinin, savaşta nasıl yönlendirileceği büyük bir sorundur. Savaşta binicilerin kontrolü kaybettiği anda alandaki her şey ve herkes tehlike altına girmiş demektir.¹⁰ Bu açıdan fillerin eğitimi ve terbiyesi ve savaş sırasında filin sırtındaki *filbânın* korunması çok büyük önem taşımaktadır. İlk Çağ'dan itibaren başta Hintliler olmak üzere, Gurlular, Afganlar, Güney Asya kavimleri, Persler, Sâsâniler, Hindistan ve Afrika'da kurulan Selevkoslar ve Ptolemaioslar gibi Helenistik Devletler, Kartaca ve Roma devletleri tarafından savaş fili kullanıldığı görülmektedir. Türklerde ise fil kullanımını İlk Çağ'da Akhunlar ile başlatılabilir. Daha sonra Türk-şâhiler, Gazneliler, Delhi Türk Sultanlığı ve ondan koparak Hindistan'da kurulan diğer Türk devletleri, Babürlüler, Harzemşâhlar, Selçuklular, Timurlular, Kadı Burhaneddin Devleti ve İran'daki Safevîler ve Kaçarlar gibi Türk devletleri ve Osmanlılar tarafından savaşta fillerden istifade edilmiştir. İngilizler 1868'deki Etiyopya Savaşı'nda toplarını 44 fil kullanarak taşımışlardır. II. Dünya Savaşı sırasında Uzakdoğu cephesinde İngiliz ve Fransız orduları fil kullanmışlardır. Bu savaşta Japon ordusu da nakliyat işlerinde filleri kullanmıştır. Çinliler, Burma'dan Çine gidecek olan askerî ikmal uçlarına benzin varillerini filler vasıtası ile yüklemişlerdir. Böylece fillerin İlk Çağ'dan günümüze kadar dünya tarihinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Fillerin taşıdığı söz konusu önemden dolayı bu makalede savaş hayvanı olarak fillerin yetenekleri ve kusurları ele alınacaktır.

Savaş Fillerinin Yetenekleri ve Güçlü Yanları

Hindistan'ın en önemli siyasetnâme yazarı olan Kautilya (M.Ö. 340-293), dev bedenli fillerin faydaları hakkında şu tespitite bulunmaktadır: “(Savaşlarda) kralların zaferleri esasen fillere bağlıdır; filler büyük bedensel yapıları ile sadece düşman ordusunun safını, tahkimatını ve kamplarını yok etme yeteneğine sahip değillerdir. Filler aynı zamanda da yaşam için çok tehlikeli olan işleri üstlenebilirler.”¹¹Narayana, en erken 1373 yılında yazdığı düşünülen¹² *Hitopadeşa* adlı siyasetnâme tarazındaki

¹⁰ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

¹¹ Kautilya, *Kautilya's Arthashastra*, translated by R. Shamasastri, 66
https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017).

¹² Eserin el yazması nüshalarından birinde 1373 tarihi okunmakta ve böylece en erken XIV. yüzyılda yazıldığı ortaya

eserinde “Savaş” (Vigraha) başlığı altında hem fillerin faydalarını dile getirmekte hem de fil kullanımı hakkında şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Eğimli, sulu ve tepeleri bol yerleri fillerin yardımıyla geçmek gerekir. Yağmur mevsimi yaklaşırken fillerle ilerlemenin avantajlı olduğu söylenir. Akarsuların olduğu yerlerde gemiler ve fillerle savaşmalıdır.¹³ Zaman zaman düşmanın yiyecek, su, hayvan yemi, odun depolarına zarar vermek, siperlerini ve sarnıçlarını bozmak gerekir.¹⁴ Fil kralın ordusunda başrol oynar. Onun eşi ve benzeri yoktur; çünkü filin uzuvlarında sekiz çeşit silaha sahip olduğu söylenir.”¹⁵

Orta Çağ başlarında Kautilya ve Orta Çağ sonlarında doğru Narayana düşman istihkâmlarına, sarnıçlarına ve depolarına zarar vermek için başlıca fillerden yararlandığını dile getirmektedirler. Narayana, balçık arazilerden ve sulardan geçmek için de en iyi vasıtanın filler olduğunu haber vermektedir. Fillerin uzuvlarında 8 çeşit silaha sahip bulunduğunu ve savaşta bunlardan istifade edildiğini vurgulamaktadır. Fillerin sahip olduğu söz konusu doğal silahlar bu çalışmada örnekleriyle birlikte açıklanacaktır. Bir Asya fili, bir ton ağırlığında bir yükü kaldırabilir ve iki ton ağırlığında bir kütüğü sürükleyebilir. II. Dünya Savaşı’nda Japonların fillere, hayvan başına 4 ton yüklemek suretiyle nakliyat yaptıkları söylenmektedir.¹⁶ Fillerin gerektiğinde 4 tonluk yükleri taşıyabilmeleri; sırtlarında 20 kişi taşıyabildikleri hakkındaki rivayetleri anlaşılabilir kılmaktadır. Görüldüğü üzere filler, öbür yük hayvanlarından daha ağır yükleri taşıyabilir. Üstelik yükleri yalnız çekmeği değil itmeyi ve kaldırmayı da becerebilen tek hayvan fildir.¹⁷ Kısaca filler diğer hayvanlardan farklı olarak çekme kuvveti dışında itme ve kaldırma gücüne de sahiptirler. Günümüz ifadeleriyle bir benzetme yapmak gerekirse diğer binit hayvanları sadece arkadan çekişli iken filler hem önden hem de arkadan çekişli binitlerdir. Kısaca filler, vinç kabiliyetine sahip 4x4 arazi taşıtları gibidirler. Bu özellikleri ile filler, Hindistan’ın sık ormanlarında yol açmak ve her türlü ağır işi

---

çıkarmaktadır. Bkz. Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, VIII-XI.

¹³ Çünkü filler çok iyi yüzücülerdir. Mola vermeden 6 saat yüzebilirler. Filler, memelilerin en iyi ve en yorulmak bilmez yüzücüleridir. Bkz. Martin Saller, *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, edited by. Karl Gröning, Könenmann/Germany 1999, 182-183.

¹⁴ Söz konusu zarar verme ve yıkma işi büyük ölçüde filler ile yapılıyor olmalıdır.

¹⁵ Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, 112-113.

¹⁶ “İkinci Dünya Savaşı’nın Asker Filleri”: <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/ikinci-dunya-savasinin-asker-filleri/1279> (29.06.2019); “How Burmese Elephants Helped Defeat the Japanese in World War II”: <https://news.nationalgeographic.com/news/2014/09/140928-burma-elephant-teak-kipling-japan-world-war-ngoobooktalk/> (29.06.2019); Ayrıca fillerin çalıştırılması hakkında bkz. Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 306-309.

¹⁷ “Fil”, *Temel Britanica*, c. 6, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1992, 289-292.

yaptırmak için vazgeçilemez hayvanlardır. Filler yük taşımadaki söz konusu kabiliyetlerinden dolayı askerî harekâtlarda sadece savaş hayvanı olarak yer almazlardı. Filler aynı zamanda taşımacılık ve nakliyat görevlerini de yerine getirirlerdir. Filler ağır yükleri sadece karada değil derin sularda da taşıyabilmekteydirler. Savaş için büyük cins filler tercih edilirken nakliyat için daha küçük cins filler tercih edilirdi. Hindistan’da filler 5 ton civarındaki ağırlıkları ve diğer yük hayvanlarında bulunmayan itiş güçleri ile surları yıkmak ve kale kapılarını kırmak, sık ormanlarda ağaçları devirerek yol açmak için canlı koçbaşı olarak kullanılmaktaydı. İnşaat faaliyetlerinde gerekli malzemeleri taşımak ve yerleştirmek için ve eski binaları yıkmak, düzlemek için filler kullanılmaktaydı. Söz konusu çalışmalar sırasında filler inşaat kamyonu, vinç, dozer ve balyoz niyetine kullanılmaktaydılar. Fillerin hortumlarından vinç olarak yararlanılmaktaydı.¹⁸ Fillerin dozer, vinç, balyoz ve koçbaşı işlevlerinde kullanılmasına dair pek çok örnek verilebilir. Örneğin Büveyhoğulları’ndan ‘Adûdüddeve, Bağadat’da vefat eden komutan Sebüktekin’in dev sarayını, civardaki evleri satın almak suretiyle iki misli daha büyütürken evleri yıktırmak ve toprağı tesviye etmek üzere filleri kullanmıştır.¹⁹ Gazneli Sultan Mahmûd’un 1002 Sistân seferinde, Sistân hâkimi Halef, Tâk Kalesi’ne çekildi. Gazneli ordusu fillerinin şiddetli saldırısına dayanamadı. Adamlarının fillerin ayakları altında ezildiğini gören Halef itaatini bildirerek kaleyi teslim etti (21 Aralık 1002).²⁰ Gazneli Sultan Mesud’un yeni sultan olduğu dönemde, kendisinden Rey kuşatması ve Kakûyîlere karşı taarruz için takviye güç olarak “seçme beş erkek fil ve duvar (sur) yıkan, kapı (kale kapısı) kıran beş de dişi fil” (پنج پیل نر خیاره و پنج ماده دیوار افکن دروازه شکن) istenildiği görülmektedir.²¹

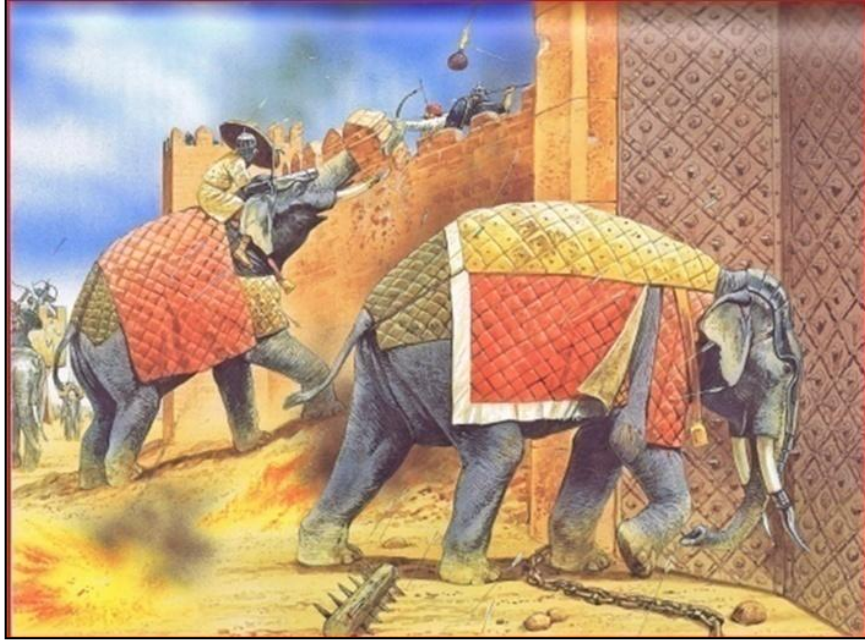
¹⁸ “Delhi Türk Sultanlığı Devrinde Savaş ve Barışta Nakliyat, İnşa ve Yıkım Aracı Olarak Filler” başlığı ve açıklamaları için bkz. Umut Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, 2: 1387.

¹⁹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâmın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 37.

²⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, 29.

²¹ Ebu’l-Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Halil Hatîb Rehber, Tahran: İntişârât-ı Mehtâb, h.ş. 1384, 2: 621.

Resim 1: Hindistan'da Canlı Koçbaşı Olarak Fil Kullanımı.

Kaynak: Konstantin Nassov (text), Peter Dennis (İllustrated), War Elephants, Great Britain: Osprey Publishing, 2008, 12.

Gazneli Sultan Mesud'dan niçin “seçme beş erkek fil ve duvar (sur) yıkan, kapı (kale kapısı) kıran beş de dişi fil” istendiğini anlayabilmek için dişi ve erkek fil farkını bilmek gerekir. Fillerin savaştaki görevleri düşmanı kelimenin tam anlamıyla ezmek, düşman saflarını dağıtmaktır. Bu görevi yerine getirmek için daha saldırgan ve daha hızlı oldukları gerekçesiyle erkek filler kullanılır. En değerlileri ise yaşlı olanlarıdır. Deneyimli olan bu filler kendilerine daha fazla güvenir, düşman saldırılarından daha az korkar ve bu nedenle savaş alanında sarsılmaz bir biçimde durabilirler. Ayrıca öğrenmiş oldukları daha fazla sesli ve işaretli komut bulunur. 25 ile 40 yaşları arasındaki filler gücünün zirvesindedir; fakat zihinsel disiplinleri yaş ile birlikte gelişir.²²Savaşta saldırganlıklarından dolayı erkek filler tercih edilmekle birlikte komutan ve hükümdarlar binmek için dişi filleri tercih etmekteydiler. *Tarih-i Beyhakî*'nin birçok yerinde Gazneli komutan, emir ve sultanların özellikle dişi fillere (ماده پیل: mâde pîl) bindikleri belirtilmektedir.²³ Bunun sebebi erkek fillerde üreme dönemlerinde görülen bir nevi çılgınlık hali olan *mest* durumunun dişi fillerde görülmemesi olabilir.²⁴ Böylece

²² Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

²³ Ebu'l Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, 1: 211; 2: 400-401; 3: 899, 902, 904, 956.

²⁴ Mest (Farsça: مست): Erkek fillerde görülen ve aşırı saldırgan davranışlar ile birlikte testosteron hormonunun salgılanmasında artış görülen periyodik bir durumdur. Testosteron normalin 60 katı kadar artabilir. En uysal fillerin bile mest durumunda insanlara ve diğer fillere karşı aşırı saldırgan olması bu durumdan çıkana kadar ayrılımlarını ve

dişi filler daha az saldırgan olmakla birlikte binicisini de daha az tehlikeye atmaktadırlar. Hediye verilirken de dişi fillerin tercih edilmelerinin nedeni bu olmalıdır. Gazneli Mesud, Gurgan ve Taberistan seferinde iki-üç *suvârinin* yan yana sığamadığı sık ormanlık arazilerde yol açmak için 10 fil kullanmıştır. Fillerin ağaçları devirerek ilerlemesi yolun açılmasını kolaylaştırıyordu.²⁵ Polonyalı Seyyah Judsz Tadeusz Krusinski, 1721-1725 yılları arasında bulunduğu İran'da²⁶ Afgan hükümdarı Mir Mahmut'un saldırılarına tanık olmuş ve fillerin Afganlar tarafından savaşlarda sağlam duvarları yıkmak için nasıl kullanıldığını bize şöyle aktarmıştır: Şah Tahmasb II, Feridun Han'a "Gülpend adlı şehre varıp, şehri güçlendirin" demiştir. Ordu orada kalıp, şehrin surlarını güçlendirmiş, hendekler kazılmış ve şehre bir saat mesafede topraktan hendek ve duvarlarla çevrili korunaklı bir hisar yapılmıştır. Afgan Han'ı Mir Mahmut, Gülpend şehrine vardığında şehrin etrafına derin hendekler kazılmış, hendeğin önüne ise sağlam bir duvar dikilmiştir. Afganlar beraberlerinde getirdikleri duvar uçuran -alem taşıyan (معلم) -فيل bir fil ile duvarı yıkıp, Gülpend'i ele geçirmişlerdir.²⁷ Delhi Türk Sultanlığı devrinde valiler, genellikle vergilerini fil sırtında başkente göndermekteydiler. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse zırhlı filler ganimet ve vergilerin taşınmasında günümüzün zırhlı nakliyat aracı işlevinde kullanılmaktaydı.²⁸ Filler ağır yükleri sadece karada değil derin ve hızlı akan akarsular üzerinde de taşıyabilmektedirler. Filler yukarıda zikredilen yetenek ve faydaları dışında diğer binit hayvanlarında bulunmayan doğal silahlara ve yeteneklere sahiptirler. Fillerin bu hususiyetlerinin incelenmesi savaş alanındaki üstünlüklerini tam olarak kavramaya olanak vermektedir. Bu nedenle mezkûr özellikler burada ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayakları en önemli üstünlükleri ve silahları arasındadır. Filler ayaklarının bu özellikleri sayesinde diğer hayvanların yolda kalıp eşyaları taşıyamadığı, yağmur ormanlarının balçık haline gelmiş topraklarında bile

---

izole edilmelerini gerektirmektedir. Dişi filler mest durumuna girmezler. Bkz. "Mest (fil)": [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_\(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

²⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, 2: 678-680; Güler Nuhoglu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilatı ve Kültür", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, 347-349; Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 83.

²⁶ Judasz Tadeusz Krusinski, *İran Seyahatnamesi*, çev. Nahide Şimşir, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, 13-14.

²⁷ Judasz Tadeusz Krusinski, *İran Seyahatnamesi*, 20-22; Krusinski, *Sefername-i Krusinski*, mütercim Abdülrezzak Donbeli, nşr. Meryem Mir Ahmedî, Tahran: İntişârât-ı Tûs, h.ş. 1363, 74.

²⁸ Kansoy, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)", 2: 1387.

çok ağır yükleri kolaylıkla taşıyabilmekteydiler. *Râmâyana Destanı*'nda bu husus şöyle dile getirilir: "Fillerin bile geçemediği bataklıklar vardır."²⁹

Narayana, fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayaklarına güvenerek *Hitopadeşa*'da ordu komutanlarına şu tavsiyelerde bulunulmaktadır: "Eğimli, sulu ve tepeleri bol yerleri fillerin yardımıyla geçmek gerekir. Yağmur mevsimi (Musonlar) yaklaşırken fillerle ilerlemenin avantajlı olduğu söylenir."³⁰ Naraya'nın yukarıdaki tavsiyesinde tepe benzeri dik yerlerde yükleri taşımak için en uygun hayvanın filler olduğu bilgisi de yer almaktadır. Fillerin güçlü ve geniş tabanlı ayaklarının neden önemli olduğunu Osmanlı tarihinde Hotin seferi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. II. Osman Han (Genç Osman), 7 Mayıs 1621'de İstanbul'dan çıktığı Lehistan (Hotin) seferinde Balkanlar'dan sonra bataklık alanlarda ilerledi ve bu sırada birçok hayvan telef oldu. Otağı taşıyan develer yolda kaldı. Bunun üzerine bu seferde orduya dâhil edilmiş olan dört adet fil bu işte kullanıldı.³¹ Babürlüler devrinde ordu ağırlıklarını ve mehter takımını taşımak için özellikle küçük fillerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Mesela Ekber devrinde mehter fillerin sırtında taşınmaktaydı. Cihângir Şâh (1605-1627), sahip olduğu filleri sayarken küçük fillerin ordu ağırlıkları ve mehter-hâne eshâbı ve sâ'ir levâzım-ı dâ'ire-i saltanatın nakline tahsis kıldıklarını aktarmaktadır.³² Babür ordusunda son derece büyük ağır toplar filler vasıtasıyla nakledilirdi. Evrengzîb (1658-1707) ordusunun en gerisinden genelde pirinçten dökülmüş, öküzler ve filler tarafından çekilen 70 ağır top gelirdi.³³ 1719'da toplar o kadar büyüktü ki, Lord Şampiyon isimli bir tanesi 40 kiloluk gülle fırlatıyor ve çekilebilmesi için "dört büyük fil ve 1.400 öküz gerekiyordu." Kale açıcı adındaki, 50 kiloluk gülle atabilen diğer bir topu çekmek için ise 4 fil ve 17.00 öküz gerekiyordu.³⁴

²⁹ Valmîki, *Râmâyana*, çev. ve özetleyen Korhan Kaya, Ankara: İmge Yayınevi, 2002, 84.

³⁰ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-114.

³¹ Ahmet Önal, "2. Ünite - Büyük Buhran (1593-1623)", *Osmanlı Tarihi (1566-1789)* içinde, editör Erhan Afyoncu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, 47-48; John M. Kistler, *War Elephants*, Westport, Connecticut, London: Praeger Publishers, 2006, 220.

³² Nürü'd-Dîn Cihangîr Şâh, *Târih-i Selîm Şâh*, çev. Nevres-i Kadîm, haz. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, 62.

³³ Christon I. Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkıran, İstanbul: Tümm zamanlar Yayıncılık, 2006, 180.

³⁴ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 183.

Resim 2: Babürlüler Devrinde Fillerin İtiş Gücü Sayesinde Ağır Topların Taşınması (18. yüzyıl ortaları, Kota).

Kaynak: "Elephants pushing cannons drawn by bullocks":

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12423 (11.07.2019); "Ashmolean Museum": <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004572/> (11.07.2019).

Resim 3: Babürlüler Devrinde Fillerin İtiş Gücü Sayesinde Ağır Topların Taşınması (18. yüzyıl ortaları, Kota).

Kaynak: "Elephants pushing cannons drawn by bullocks":

<http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/object/12424> (11.07.2019); "Ashmolean Museum": <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004577/> (11.07.2019).

Hindistan'da önemli bir hâkimiyet alanı kurmuş olan İngilizler de toprakların naklinde filleri kullanmaktaydı. Hem de filleri bu iş için Etiyopya gibi Hint Okyanusu ötesinde mevkilere bile naklettiler. Kendini Etiyopya'nın imparatoru ilan eden II. Tewodros'un 1860'tan itibaren Batılılar ile arası açıldı. 1864'te de gönderilen İngiliz heyetini Magdala Kalesi'ne Hapsetti.³⁵ Kraliçe Victoria, Hindistan'daki Britanya ordusuna askerî operasyon görevini verdi. Ordu 13.000 Britanyalı ve Hintli asker, 26 bin sivil personel ve toprakları taşımakla görevli 44 fil ile yola çıktı. Magdala Kalesi önünde esas savaşı İngiliz ordusu kazandı Habeş İmparatoru II. Tewodros intihar etti (9 Nisan 1868).³⁶Fillerin kocaman bacakları ve muazzam cüsseleriyle önlerine gelen *piyâde* (yaya asker) veya *suvârileri* (atlı asker) ezmeleri de başka bir kabiliyetleridir. Timur'u ziyarete gelen İspanyol elçi Clavijo, fillerin bu özelliğini şöyle dile getirmektedir:

“Bu gün, fillere birçok oyunlar oynatıldı. Öncelikle fillerle atlar yarıştırdı. Filler, birden bire koşmaya başlayınca yer sanki ayakları altında sarsılıyordu. Gerçekten fillerin hamlesine karşı duracak bir insan veya bir hayvan hayal edilemez. Çatışmada bir fil bin *piyâdeye* bedel sayılır. Çünkü filler, bir hamle yaptıkları zaman her rastladıklarını çiğneyip geçiyorlar. Özellikle yaralandıkları zaman daha fazla şiddet ve dehşet verici bir hızla savaşıyorlar. Fillerin dişleri, sadece yukarıya doğru uzadığından dişleri kesiliyor ve uçlarına kılıç gibi silahlar dikiliyor. Filler, bunlarla her tarafa saldırıyor ve ortalığı kasıp kavuruyorlar.”³⁷

Saatte 18 km. hıza ulaşabilen 5/7 tonluk fillerin önünde kim durmayı tasavvur edebilir.³⁸ Hatta saldırı sırasında saatte 30 km. hıza ulaşabildikleri söylenmektedir. Fillerin sâfî kuvvete dayanan bu saldırısı karşısında sağ kalmak zordur; kalanlar ise dört bir yana dağılmak durumunda kalır.³⁹ Dolayısı ile fil hücumuna uğrayanların sonu genellikle ezilerek ölmektir. Savaşta çeşitli silahlarla yaralan askerlerin savaşa devam etme ve iyileşme şansı vardır. Fakat fil tarafından ezilen, kemikleri kırılan savaşçıların bir daha savaşa devam etmesi mümkün değildir. Ayrıca çok sayıda fil tarafından

³⁵ Levent Öztürk, “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, 494-495.

³⁶ George Childs Kohn, *Savaş Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınevi, 2006, 313; “İngiliz-Habeş Savaşı 1868”: <https://ingiliztarihi.com/node/71> (28.06.2019).

³⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016, 196-197.

³⁸ Filler hem ileriye hem de geriye doğru hareket edebilirler ancak zıplayamaz, tırıs ya da dörtnala gidemezler. Hareket ederken biri yürüme diğeri de koşma sayılabilecek iki hız kullanabilirler. Hızlı hareket eden filler ön ayaklarıyla koşuyor, arka ayaklarıyla yürüyor gibi görünürler ve yaklaşık saatte 18 km'lik bir hıza ulaşabilirler. Bkz. “Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>;“Fil”:<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWwEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

³⁹ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

gerçekleştirilen böyle bir hamle düşman safını tamamen yarmakta ve düşmanın savaş düzenini ve dolayısı ile mücadele imkanını altüst etmektedir. Nicolo Conti (Hindistan'a seyahati 1420-21), fillerin geniş tabanlı ayaklarının bir başka faydasını şu şekilde açıklamaktadır: “Bu hayvan o kadar zeki ki, savaşta sıklıkla sırtında taşıdıklarını [savaşçıları] incinmekten korumak için düşmanın ciritlerini ayağının tabanı ile karşılar.”⁴⁰

Fillerin en önemli kabiliyetlerinden birisi de çok usta uzun mesafe yüzücüleri olmalarıdır. Filler suyu çok sever, yüzmeye âşıktırlar. Memeliler içerisinde en uzun mesafe yüzücüleri ve yorulmaz yüzücülerdirler. Güney Asya sahillerinde ana kara yakınlarındaki bir adaya yüzmek veya açık denizde adadan adaya yüzmek filler için güç değildir. Su fillerin hacimli vücutlarını destekler; hızla suyun altında yüzerken ayaklarını döndürebilirler, hortumları şnorkel olarak hizmet eder. Filler suda 30 mil kat edebilirler.⁴¹ Suda dibe değmeden altı saat kadar yüzebildikleri, bir kerede 48 km mesafe kat edebildikleri ve 2,1 km/s hız yapabildikleri kaydedilmiştir.⁴² Narayana, *Hitopadeşa*'da fillerin yüzmeye kabiliyetleri dolayısıyla akarsuların olduğu yerlerde gemiler ve fillerle savaşılmasını tavsiye etmektedir.⁴³ Filler üstün yüzmeye yetenekleri sayesinde azgın nehirler üzerinden orduların ve teçhizatlarının naklinde çok önemli roller üstlenmekteydiler. Delhi Türk Sultanlığı tarihinde fillerin suda nakliyat aracı olarak kullanılmasına dair pek çok örnek verilebilir. Mesela Sultan Muhammed Şâh (1325-1351), Aynü'l-mülk isyanını bastırmak için Ganj'in karşı sahiline geçtikten sonra geri dönüşü İbni Battûta tarafından şöyle aktarılır: “Milletin kalabalıklığı, gemilerin azlığı nedeniyle hükümdar nehri geçmek için fazla bekledi. Nihayet tüm eşya ve hazinelerini fillere yükleyerek karşı kıyıya vardı. Yük taşımak için devlet adamlarına filler vermiş, bana (İbn Battûta) da bir tane göndermişti. Eşyalarımı bununla taşıdım. Hükümdar bizi beraberine alarak Behrâyic şehrine hareket etti.”⁴⁴ Metinden anlaşıldığı kadarıyla yükler nehirden yüzen fillerin sırtında geçirilmiş ve karada da fil sırtında taşınmaya devam edilmiştir.

⁴⁰ Nicolo Conti, “the Travels of Nicolo Conti”, *India of the Fifteenth Century (Being a collection of Narratives of Voyages to India, in the Century Preceding the Portuguese Discovery of the Cape of Good Hope; from Latin, Persian, Russian, and Italian Sources, Now first Translated into English)* içinde, translated by Poggio Bracciolini, London: Hakulty Society, 1857,12.

⁴¹ Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 182.

⁴² “Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>; “Fil”:<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁴³ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-113.

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 2: 709-710, 715.

Delhi Türk Sultanlığı ordusu tarafından filler azgın akan nehirlerden geçerken suyun akışını yavaşlatmak ve suya kapılan askerleri kurtarmak için de kullanılmaktaydı. Bu husus Şems Sirâc Afif tarafından şöyle nakledilmektedir:

“Sultan Fîrûz Şâh [Tuğluk] (1351-1388), Kûsî (suyunun) 100 *korure* yukarı tarafına gitti... Şerefli râviler bu aciz tarihçiye rivayet ettiler ki su kuvvetli akıyordu. 500 *menlik* [= 1.500 kg.lık] bir taş yuvarlanan çanak çömlek gibi gidiyordu.⁴⁵ Bununla birlikte bu mahalde o müstesna padişâh derinliğin aşağı ve yukarı tarafına filler durdurulsunlar böylece ordu milleti kolaylıkla geçebilsin (diye) ferman buyurdu. Filler yukarı tarafa suyun kuvvetini azaltmak için durduruldular. Her kim suya batarsa halata tutunsun diye sağlam halatlar fillere bağlanıp suyun aşağı tarafı (da) tutuldu. Bununla birlikte sultanlık ordusu Rabbanî yardımıyla Kûsî suyunu geçti.”⁴⁶

Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un Kûsî suyunu geçerken aldığı önlemin tesirini anlayabilmek için fillerin ağırlığının 5 ton civarında olduğunu ve orduda bu sefer esnasında 470 civarında fil bulunduğunu hatırlamak gerekir. Filler burada dalgakıran işlevi görmüşlerdir. Fillerden teşkil edilen canlı dalgakıran engeline rağmen suya kapılan savaşçılar için ise suyun aşağı mecrasına durdurulan filler cankurtaran işlevi görmüşlerdir. Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un uyguladığı bu yöntem İlk Çağ’da Romalılar tarafından atlar yardımı ile yapılmaktaydı. Bununla birlikte Muson yağışlarının yağdığı Hindistan’da bu yöntemi atlar ile uygulamanın imkânı yoktur⁴⁷. Babürlüler devrinde nehirler üzerinden ordunun nakli için fillerden istifade edilmekteydi. Sultan Babür, fillerin yüzme becerileri ve nakliyat vasıtası olarak kabiliyetleri hakkında şu malumatı vermektedir: “Filin bazı meziyetleri vardır. Büyük, derin ve hızlı sulardan çok yükle kolayca geçer bir de dört beş yüz adamın çektiği top arabasını üç dört fil kolayca çekip gider.”⁴⁸

⁴⁵ Bu olay nehirlerin akış hızını tespit etmek için belli ağırlıktaki taşları attıklarını göstermektedir.

⁴⁶ Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, h.ş. 1385, 110-111.

⁴⁷ Bu yöntem Flavius Vegetius Renatus tarafından Roma İmparatoru Theodosius’a adadığı tahmin edilen 4. yüzyılda yazılan *De Re Military (Savaş Sanatı)* adlı eserde şu şekilde anlatılmaktadır: “Nehirleri geçerken dikkatsiz davrananlar sık sık ciddi tehlikelere maruz kalırlar. Zira akıntı ok şiddetliyse veya nehir debisi çok genişse yük hayvanlarının, seyislerin ve hatta bazen zayıf savaşçıların bile boğulması işten bile değildir. Bu sebepten, bir sığlık keşfedildiğinde iki suvâri hattı, aralarında piyadelerin ve yük hayvanlarının geçip gitmesi için seçkin atlarla birlikte yeterince boşluk bırakacak kadar birbirlerine paralel bir şekilde sıralanır. Üsteki hat akıntının şiddetini kırırken alttaki hat da suya kapılıp sürüklenenleri toplar ve karşıya geçirilir. Fakat akıntı piyadelerin de süvarilerin de geçişini imkansız kılacak kadar derin olduğunda, eğer ki nehir düz bir araziden akıyorsa birçok kanal kazılarak parçalara ayrılabilir ve bölündüğünde kolayca aşılabilir.” Bkz. Flavius Vegetus Renatus, *Roma Savaş Sanatı (De Re Military)*, Latince aslından çev. Samet Özgüler, Kutsi Aybars Çetinalp, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 95.

⁴⁸ Gazi Zahirreddin Muhammed Babür, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kocabalı Yayın Evi, 2006, 481.

Babürlü hükümdarı Ekber bazen tehlikeli sulardan fil sırtında yüzerek geçmiştir. Bunlardan birisi de Hân Zemân ile savaşıdır. Ekber, hasmı Hân Zemân'ın Gong (Ganj)'ı geçtiğini duyunca, Manikpûr'daki geçiş yerine geldi. Hazırda gemi olmadığından her ne kadar emirler engel olmaya çalışılırsa da kabul etmeyip Sender (سندر) adındaki hızlı yüzen bir fil üzerinde binip, Ganj'ın kahredici sularına girdi. Tesadüfen, talihinin yardımıyla sığ olan bir yer ona denk geldi, filin yüzmeye ihtiyacı olmadı ve padişah bazı namlı filler ve yüz süvariyle birlikte sudan geçti. Zilhicce'nin başında Pazartesi gün 974 / 9 Temmuz 1567'te öncüler arasında çatışma başladı.⁴⁹ Bu olay *Ekbernâme*'de aşağıdaki iki minyatür ile resmedilmektedir.

Resim 4: Ekber'in 1567 Yılında Han Zeman'ın Peşinden Ganj Nehrini Udiya adlı filin Sırtında Geçışı (Jegan tarafından tasarlandı ve Nand Gwaliari tarafından boyandı, Ekbernâme, V&A Museum).

Kaynak: "Akbar crossing the Ganges on his elephant Udiya, in pursuit of the rebels Khan Zaman and Bahadur Khan, 1567

from the Akbarnama": http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm (28.06.2019).

Babürlü hükümdarı Cihângîr Şâh, hatıralarında Lahor yakınlarında çoşkun akan bir nehirden kavî filler ve güçlü atların sırtında nasıl geçtiklerini şöyle anlatmaktadır: "Üç gün üç gece devamlı yağmur yağıp çöl ve kıyı Umman denizine çevirdiğinden harekete mecal kalmadı. Üç günden sonra bir miktar yatıştığında göçüp Kalnîr dedikleri nehrin kenarına yerleştik. Mezkûr nehir rüzgârın süratinden

⁴⁹ Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firîşte*, nşr. Muhammed Rezâ Nasîrî, Tahran: Encümen-i Âsâr-i Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1387/2009, h.ş. 1388/2010, 2: 183-184.

kabardığından ve akıntının süratiyle geçiş yolunu tıkadığından bir gün daha bekledikten sonra şöyle ferman eyledim ki, “kavî filleri ve tevânâ atları olanlar nehri yeldirip öte cânibe geçsinler; olmayanlar tuğyân u cereyâna hiffet gelinceye dek sabr edip sonra sühuletle gelip orduya mülâkî olsunar.”

“Gerçekten de kavî fili ve tevânâ atı olanlar yeldirip geçtiler. İçlerinden bir azı o yerde ani ölüm şerbetini içtiler. Boğularak helak olanlardan Mîrzâ Rüstem’in küçük oğlu nehrin geçiş güzergâhını yanılıp iki mızrak derinliği olan bir tarafa at salmış. Su akıntısının şiddeti ve toyluk sonucu ortaya çıkan korku ve ızdırıp dizgini elinden almış (atın dizginleri düşürmüş).”⁵⁰

Görüldüğü üzere fırtına ve sağanak yağışlar sonucu akıntı şiddeti çok artan ve suları kabaran büyük nehirlerden ancak güçlü filleri ve atları olan askerler geçebilmektedir. Böyle yerlerden geçerken süvariler için atların fillere göre daha büyük tehlike arz ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle de padişahlar bu tip akarsuları fil sırtında geçmeyi tercih etmektedirler. Fillerin en önemli savaş vasıtalarından biri de dişleri olmuştur. Filin hortumunun iki tarafında, üst çenesinde iki büyük dişi vardır; bu dişleri dayayarak duvarları ve ağaçları zorlayıp yıkar. Vuruşma veya herhangi zor bir işi de bu dişlerle yapar.⁵¹ Hindistan’da savaş fillerinin dişlerinin demirle/çelikle kaplanıp üzerine de zehirli hançer, kılıç vb. kesici aletler takıldığı görülmektedir. Timurlular devri müverrihi İbn-i Arabşah, fildişlerinin düşman üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: Fillerin dişleri mızrak gibi yutakların yolunu tutabilmekte; kılıç gibi adamların ve büyüklerin göğsüne oturmaktadır.⁵²

Resim 5: Yutak ve Sinelerin Yolunu Tutan Fil Dişleri (Ekbernâme, Sanatçı: Miskina).

Kaynak: “Painting Miskina”: <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

⁵⁰ Nürü’ d-Dîn Cihangîr Şâh, *Târîh-i Selîm Şâh*, 181.

⁵¹ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

⁵² İbn Arabşâh, *Zendegânî Şegeft Aver-i Timur (Acaib el-makdur fi nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâfî, Tahran: İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977, 101.

Fillerin doğal silâhlarından biri de yer fıstığına zarar vermeden kabuğunu kırabilecek kadar hassas ve bir ağacı kökünden sökebilecek kadar kuvvetli olan hortumlarıdır. Hortumları ile 350 kg. kadar yükleri havaya kaldırabilmektedirler.⁵³ Filler güçlü hortumları ile etraflarındaki insanları kapıp fırlatabilmektedirler. Tâcuddîn Debîr, fillerin hortumları ile insanları kapıp havaya fırlatmasını şu şekilde betimlemektedir: “Saf kıran filler ki... çevgân [sopası] benzeri hortumu ile taburun başlarını top gibi hava üzerinde uçuruyordu.”⁵⁴ Bu ifadelerden fillerin hortumları ile kaptıkları savaşıları çevgân topu gibi havaya doğru fırlattıkları anlaşılmaktadır. Filler insanları havaya fırlatmalarının yanı sıra atıyla birlikte suvârisini bile çekebilmektedir. Nitekim Babürlülür devri eseri *Âîn-i Ekberî*'de *mest* halindeki bir filin hortumu, atı ile birlikte süvariye çeker kaydı yer almaktadır.⁵⁵ File savaş çalgıları ve ilaç ile de mestlik durumu verilebilmektedir.

Resim 6: Fillerin Düşman Suvârisi ve Atını Hortumlarıyla Kemet Gibi Kapıp Fırlatması.

Kaynak: “Index of/old/culture/images (battles.jpg)”: <https://www.allaboutsikhs.com/old/culture/images/> (22.06.2019).

⁵³ Fil hortumu soluma, koku alma, dokunma, tutma ve ses çıkarma gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Filin koku alma duyusu tazınınkinden dört kat daha güçlüdür. Hortumun güçlü sarma ve bükme yapabilme yeteneği besin toplamasına, diğer fillerle gürleşebilmesine ve 350 kg.'a kadar ağırlık kaldırabilmesine olanak tanır. Bir fil hortumuyla yer fıstığına zarar vermeden kabuğunu kırabilir, 7 m.'ye ulaşan yüksekliklerdeki nesnelere erişebilir ve çamur ile kum altında su arayabilir. Fil, hortumuyla içmek ya da vücuduna püskürtmek için su çekebilir. Yetişkin bir Asya fili hortumu ile 8,5 litreye kadar su tutabilir. Suyun dışında vücutlarına toz ve ot da püskürtürler. Suyun altındayken hortumunu şnorkele benzer şekilde kullanıp, nefes alıp verebilirler. Bkz. “Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>; “Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁵⁴ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, edited H. Blochmann, Calcuta: The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca Indica, 1872 (Reprint 1993), 1: 139-140.

Filler, hortumları ile düşmanın çetr ve sancaklarını ele geçirerek onların hezimete uğramalarını sağlamaktaydılar. Filler hortumlarını kol ve el gibi kullanabilmekte ve ağır savaş araç-gereçlerini kaldırıp yerlerine yerleştirebilmekteydiler. Bu nedenle Delhi Türk Sultanlığı ve Timurlular devrinde inşaat faaliyetlerinde, dev sütunların taşınması ve yerlerine yerleştirilmesinde fillerden istifade edildiği görülmektedir.⁵⁶ Muhtemelen askerî inşaat ve istihkâm faaliyetleri sırasında da fillerden bir vinç gibi istifade edilmiş olmalıdır. Eğitimli filler hortumlarına yerleştirilen kılıç, mızrak ve gürzleri bir savaşçı gibi düşmana hamle etmek için kullanabilmekteydiler. Bu hususa işaret eden tarihi kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan birisini, 1470-1472 yılları arasında Güney Hindistan'da Behmenî Sultanlığı'nı ziyaret eden Rus seyyah Afanayis Nikitin sunmaktadır. Afanayis Nikitin, Behmenî Sultanlığı topraklarında katıldığı bir bayram töreninde gördüğü 300 fil hakkında şu betimlemeleri yapmaktadır: "Her filde iki alâmet vardı; biri dişlerine geçirilen 1 kantar ağırlığındaki büyük kılıç, diğeri ise hortumuna bağlanan ağır demir topuzdu."⁵⁷ Fillerin hortumlarına ve dişlerine yerleştirilen söz konusu silahlar sadece törensel değildi. Filler bu silahları düşmanlara karşı kullanmaktaydılar. Fillere bu silahları nasıl kullanacakları filbânlar tarafından öğretilmekteydi. Osmanlı payitahtı İstanbul'a XV. ve XVI. yüzyılda gelen seyyah ve elçiler bakıcıların emir vermesiyle Osmanlı Sultanlarına ait fillerin hortumunda tuttuğu sopa ile bakıcısıyla eskrim yapabildiğini aktarmaktadırlar.⁵⁸ Seyyahların bu kaydı fillere hortumlarına yerleştirilen silahları kullanmayı öğrettiklerini göstermektedir. Babürlüler devri müelliflerinden Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî' de benzer hususları haber vermektedir. Bildirdiğine göre fillere yere düşmüş eşyayı (kılıç, yay ve tüfekleri) havaya kaldırıp filbânına vermeyi öğretiyorlardı. Bazen onların hortumuna kılıç veya nîze (mızrak) bağlanmaktaydı.⁵⁹ Fillerin hortumlarına kılıç ve mızrak gibi hücum silâhları bağlanması aynı zamanda bu silahların nasıl kullanıldığının öğretildiğini de göstermektedir. Fillerin son bir silâhı daha vardır o da sesleri ve kokularıdır. Filler sakın sakın dururken, görünüşe bakılırsa, sindirim sistemlerinin eseri olan gök gürültüsüne benzer bir ses çıkarırlar. Bu ses 400

⁵⁶ Şerefeddîn 'Ali Yezdî, *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387, 1: 936, 988; Simon Dgby, *War-Horse and Elephant In The Delhi Sultanate A Study Of Militari Supplies*, Oxford: Orient Monographs 1971, 81-82.

⁵⁷ Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 23.

⁵⁸ Feza Günergün, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri. Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 70. yaşı anısına*, (2006): 185-218; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 129-130.

⁵⁹ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 128; Âne Mârî Şimel, *Der Kalemrovi-ye Moğül*, mütercim Feramorz Necid Simyeî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, h.ş. 1386, 254-255.

metre uzaktan duyulur. Fakat fil yakınlarda bir düşman varlığı sezerse, yerini belli etmemek için bu sesi derhal durdurur.⁶⁰ Bağırımları yüksek tonda bir borazan sesini andırır. Dövüşen filler kükrer ve haykırırlar, bu sesler⁶¹ düşman atlarını ürkütüp, askerlerinin yüreklerine korku salar ve sonuçta düşman ordusunun düzeni bozulur. Atlar ve develer bu seslerden korktuklarından hasımlarına hamle edemezler. Ayrıca atlar ve diğer binitler fillerin kokusunu yadırgayıp çabucak paniklerler.⁶² Dolayısı ile fillerin koku ve sesine alıştırmamış binitler korkularından hamle yapamamakta ve hasmın hücum gücü kırılmaktaydı.

Delhi Türk Sultanlığı devri şairlerinden Emir Hüsrev Dihlevî, aşağıda yer verilen beyitlerinde fillerin tek başına seslerinin bile korku uyandırmaya yettiğini şöyle dile getirmektedir:

Fillerin safi felaket bulutlarının safi gibi * Her bir bulut, fırtına tavrılı saldırı şimşeği (gibi),

Kendisi değil filin narası görkemli bir dağ gibi * Üzerindeki *bergustvân* (zırh)ı dağ üzerinde bulut gibi.⁶³

Fillerin savaştaki en önemli üstünlüklerinden biri de devâsâ cüsseleri ve boylarıdır. Asya filleri, 2,5-3 metreye varan omuz yükseklikleri ile *suvârisine*, üzerindeki okçu ve diğer savaşçılara savaş alanına hâkim, rakiplerine egemen ve korunaklı bir konum sağlamaktadır. Muazzam büyüklükteki cüsseleri ise rakiplerin ve hayvanların kalbine korku salmaktadır. Düşman saflarını rahatça yarıp yollarına devam edebilmektedirler. Bu özellikleri ile de komutanlar için savaşın seyrinin rahatça izlenebileceği ve emirlerin verilebileceği güvenli bir binit olmaktadır. Bu husus, ünlü İslâm coğrafyacısı el-İdrîsî tarafından da vurgulanmaktadır. el-İdrîsî (doğumu 1165), bir filin sırtı ne kadar yüksekse değerinin de o kadar arttığını belirtmektedir.⁶⁴Fillerin diğer bir üstün yanı da 2,5 cm kalınlığındaki sağlam derileridir. Filler, atlardan farklı olarak

⁶⁰ “Afrika Fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

⁶¹ Filler genellikle gırtlaktan olmak üzere, bir kısmı da hortum tarafından değişikliğe uğrayan çeşitli sesler çıkarırlar. Belki de bu seslerin en bilineni, uyarıldıklarında, tehlike altında olduklarında ya da saldırı esnasında çıkardıkları boru benzeri sestir. Dövüşen filler kükrer ve haykırırlar. Yaralı olan filler ise böğürür. Hafif uyarıldıklarında uğultu gibi düşük frekanslı titreşimlerden oluşan ve kısmen infrasonik sesler çıkarırlar. İnfrasonik seslerle en çok 10 km civarında bir mesafede haberleşebilirler. Bkz. “Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil> (22.06.2019); “Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁶² Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

⁶³ Beyitlerin orijinal metni:

صف پیلان جوصفَ ابرآزار * هر ابری، برق حمله، باد رفتار
نه حود هو پیل جون کوهی با شکوه * برو برگستوان چون ابر بر کوه
Bkz. Emir Hüsrev Dihlevî, *Mesenevî-yi Tuğluknâme-i Hüsrev Dihlevî*, nşr. Seyyid Hâşimî Ferîd Âbâdî, Urengâbâd, Dekken: Ârdû Basımevi (مطبع ارنو), h.ş. 1352/1933, 92.

⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 664'de 4. dipnot.

mızraklarla kolay kolay durdurulamazlardı. Fillerin kalın derisi de öldürülmelerini ya da etkisiz kılınmalarını oldukça zorlaştırırdı.⁶⁵ Vücutlarının çelik zırh ve üç kat aba ile kaplanması yaralanmalarını ve öldürülmelerini çok daha zor hale getirmekteydi. Fillerin Clavijo tarafından haber verilen bir meziyeti de şudur: “Bir fil iki gün yürüyüşe katlanabilir ve bu süre zarfında bir şey yemese de dayanıklılık gösterir. Özellikle savaş sırasında bir fil, üç gün bir şey yemeden savaşabilir.”⁶⁶ Fillerin kabiliyetleri ve üstün yanları hülasa edilecek olursa bu devasa hayvanlar muazzam cüsseleriyle her türlü savaş malzemesinin naklini ve ulaşımını kolaylaştırırdı. Düşmanları ve binitlerini cüsseleri, sesleri ve kokuları ile ürküterek hamle edemez hale getirirlerdi. Önlerine gelen *piyâde* veya *suvâri*leri ayaklarıyla ezer, dişleri ile parçalar, hortumlarıyla kapıp fırlatırlardı. Surları ve kale kapılarını yıkar ve yolu kapatan ağaçları ordunun rahatça geçebilmesi için kaldırırlardı. Yerine göre sık yağmur ormanlarında ağaçları devirerek orduya yol açarlardı. Savaşta ok, kılıç vb. silâhlarla yaralanan askerlerin savaşa devam etme ve iyileşme şansları vardı. Ama filin hortumu ile 35-40 metre uzağa fırlatılan, fil dişlerindeki zehirli hançerler ile doğranan ve filin ayakları altında ezilen, kemikleri kırılan askerlerin yaşama ve bir daha savaşa devam etme şansları yoktu. Dolayısıyla filler düşmana çok fazla zarar verebilmekte ve düşman ordusunun zihninde muazzam derecede yıkıcı psikolojik etkiler meydana getirebilmekteydiler. Görüldüğü üzere diğer binek hayvanlarından hiçbirisi bu imkânlarla sahip bulunmamaktadır. Sahip oldukları özelliklerden dolayı filler savaşlarda diğer binek hayvanlarından daha üstün tutulmaktaydılar. Savaşta vazgeçilemez bir konuma yükselmekteydiler. *Ekbername*'den alınan aşağıdaki minyatürde fillerin söz konusu yeteneklerinden bazılarını görmek mümkündür.

⁶⁵ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

⁶⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, 197.

Resim 7: Fillerin Saldırısına Uğrayan Savaşçılar (Ekbernâme, Sanatçı: Miskina).

Kaynak: "Painting Miskina": <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

Savaş Fillerinin Dezavantajlı ve Zayıf Yanları

Filler sahip oldukları bütün üstün yanlarına ve kabiliyetlerine karşın bazı zayıf ve dikkat edilmesi gereken özelliklere de sahiptirler. Bundan dolayı savaş fili kullanmanın bazı dezavantajlı ve tehlikeli yönleri de bulunmaktadır. Fillerin en hassas, tehlikeye en açık ve yaralanmaya en müsait yeri, en ince uzvu olan hortumlarıdır. Hortumları kesilen filler etkisiz hale gelmektedir. Hortumları dıştan kalın ve iyi korunmuş olmasına rağmen içi şaşılacak derecede naziktir. Filler özellikle hortumlarını sert darbelerden korumaya çok dikkat ederler. *Târih-i Tâberî*'de Sâsânîler ile yapılan Kadisiye Savaşı dolayısıyla fillerin en hassas ve zayıf yerlerinin hortumları olduğu şu şekilde anlatılmaktadır: Müslümân olan İranlılardan, Şapur'un elindeki fillerle mücadele için en hassas ve zayıf yerleri soruldu. Onlar da gözleri ve hortumlarıdır, buralara zarar verilirse filler hiçbir şey yapamazlar cevabını verdiler. Bunun üzerine Müslümânlar fillerin göz ve hortumları üzerine saldırdılar ve filleri alt ettiler.⁶⁷ Gazneli Devleti savaşçılarının fillerin hortumlarına saldırarak bu zaafıtan istifade ettikleri görülmektedir. Bu hususta Gazneli Sultan Mahmud'un 394/(1003/1004) yılında Nârdîn/Nandana Kalesi'nde Raca Terûçenpâl (تروچنپال) ile savaşı örnek olarak gösterilebilir. Çarpışmalar sırasında raca ordusundaki fillerin her saldırısında Gazne ordusu cesurları ok ve *zûbîn* (demirden kısa, kalın, fırlatma mızrağı) darbeleriyle hepsinin hortumunu gırtlaklarına şişerler.⁶⁸

Timur da Delhi Türk Sultanlığı ordusunu hezimete uğrattırken fillerin bu zaafından istifade etmiştir. Savaş bittiğinde "görülen tek şey, Hint askerlerinin ceset ve kesik başlarıyla birlikte yeri kaplamış olan fil hortumlarıydı."⁶⁹

Sultan Babür "Filin yemesi ve içmesi hortumuydur. Hortumu olmazsa yaşayamaz." demektedir.⁷⁰ Görüldüğü üzere filin hortumu çok faydalı özelliklere sahip olmasına rağmen aynı zamanda bu devasa hayvanın en hassas ve zayıf yeridir. Filleri

⁶⁷ Muhammed bin Cerîr Tâberî, *Târih-i Tâberî*, çev. ve nşr. Ebulkâsım Pâyende, Tahran: İntişarat-ı Esâtîr, h.ş. 1375, 4: 1603, 1605; 5: 1688, 1729.

⁶⁸ Muhammed b. Abdulcebbar el-Utbi, *Tercüme-i Tarih-i Yemîni*, çev. Ebu'l Eşref Nâsih Cerfâdkânî, nşr. Ca'fer Şiâr, Tahran h.ş. 1374, 331-333; Kadî Ahmed Tatavî, Âsâf Han Kazvîni, *Tarih-i Elfi*, nşr. Gulâm Rızâ Tabatabâi-yi Mecîd, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, h.ş. 1382, 3: 2050-2051.

⁶⁹ Archer, v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 172.

⁷⁰ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

hortumları sayesinde etkisiz hale getirmek mümkün olmaktadır. Bunu önlemek için fillerin hortumları zırh ile kaplanmaktaydı.

Târîh-i Tâberî'de fillerin en hassas ve zayıf yerlerinin hortumları ile birlikte gözleri olduğu kayıtlıdır.⁷¹ Bunun nedeni savaş fillerinin hortumları dâhil bütün vücutlarının zırh ile kaplı olmasına rağmen gözlerinin açıkta kalmasıdır. Böylece gözleri açık hedef haline gelmektedir. Filler gözlerinden vurularak kör edilebilmektedir. Muhtemelen ok gözden girdikten sonra beyne de ulaşabilmekte ve böylece hayvanın beyin ölümü gerçekleşebilmektedir.

Gaznelilerin özellikle fillerin gözlerine ok attıkları anlaşılmaktadır. Bu husuta şu örnek verilebilir: Gazneli Mahmud'un *gulâmlarından* Emir Ayaz Hindistan'a gazaya gider ve bir hisarı kuşatır. Hindûların kaleden çıkardığı kalabalık *suvâri* birliğinin önünde beyaz bir fil bulunmaktadır. Ali Buhârî bir ok gerer ve bu fili gözünden vurur. Okun yarısı filin başına girer, fil o yaranın acısıyla geri dönüp halkı ayağının altında öldürür ve artık ordu hezimete uğrar ve hisara geri dönerler.⁷² Benzer bir şekilde Gazneli Sultan Mahmud ordusu, IX. Hint seferinde Bhîmpâl ordusundaki fillerinin gözleri ve hortumlarını ölümcül ok yağmurlarına tutarlar ve onları Nanda Kalesi'ne çekilmek zorunda bırakırlar.⁷³

Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in Gazneli Behram-Şâh ile savaşında filler benzer bir şekilde etkisiz hale getirilmiştir. Savaş şu şekilde cereyan etmiştir: Gazne'ye gelen Sencer ve Arslan Şâh savaş için karşılaştıklarında Arslan Şâh 30.000 *suvâri* ve 160 dev fil ile birlikte gelmişti. Filler Selçuklu ordusunun merkezine saldırınca Sencer askerlerine *tîr-bârân* (ok yağmuru) yapmalarını buyurdu ve fillerin gözlerini *nâvek oku*⁷⁴ ile vurdular. Arslan-Şâh kaçtı, sonunda yakalandı ve Sultan Sencer Gazne'ye girdi.⁷⁵

Fil kullanmanın dezavantajlı yönlerinden birisi Sultan Babür'e göre boğazının çok fazla olması ve iki katar devenin yemini tek bir filin yemesidir.⁷⁶ Günümüz ölçüleri ile ifade edilirse Asya filleri günde yaklaşık 150 kg. kadar besin tüketir ve 40

⁷¹ Muhammed bin Cerîr Tâberî, *Târîh-i Tâberî*, 4: 1603, 1605; 5: 1688, 1729.

⁷² Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve's-ş-şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran: İntişârât-i İkbâl, h.ş. 1346/1967, 247-248.

⁷³ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 21.

⁷⁴ Nâvek oklarının Orta Çağ'da Türkler arasında kullanımı yaygındı. Bu oklar yaklaşık bir karış uzunluğunda olup yay üzerine yerleştirilen *nâvek* adlı bir bambu tüp yardımı ile atılırdı. Bu oklar çok uzun menzile sahip olup, kullanıcıları çok keskin nişancılar olarak bilinirdi. Bundan dolayı onlara "hüküm atanlar" adı verildi.

⁷⁵ Reşideddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevârih, Tarih-i Samâniyân ve Buveyhiyân ve Gazneviyân*, nşr. Muhammed Rûşen, Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, h.ş. 1386, 180.

⁷⁶ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, 481.

litre kadar su içerler.⁷⁷ Bu nedenle kıt geçen yıllarda fillere yem temin etmek çok zordur. Kurak arazilerde filleri besleyebilmek için yemlerinin de ordu teçhizatıyla birlikte taşınması gerekmektedir. Süleyman el-Tâcir, *Ahbar el-Sîn ve'l-Hind* (M. 852) adlı eserinde Hindistan'da Deherm hükümdarının çok fili olduğunu, filler susuzluğa dayanamadığından sadece kışları sefer yaptığını bildirir.⁷⁸ Aynı şekilde Mesûdî (ö. 956), *Müruc ez-Zeheb* adlı eserinde Hindistan'da Rehmi ülkesi hükümdarının çok fazla fili olduğunu, filler susuzluğa, bir yerde uzun müddet kalmaya tahammül edemedikleri için bu hükümdarın kışları savaşa gittiğini belirtmektedir.⁷⁹ Fillerin beslenme ve su ihtiyacını karşılamada yaşanan zorlukların hareket kabiliyetini kısıtladığı ortaya çıkmaktadır. Yine bu hususun savaş zamanının belirlenmesinde etkili olduğu; savaşılabilir zaman dilimini kısıtladığı anlaşılmaktadır. Fil kulanmanın en tehlikeli olduğu zaman dilimi ise *mest* halinde oldukları dönemdir. *Mest* (مست) fillerde cinsel arzuya bağlı olarak görülen çılgınlık nöbetine denilmektedir. Fillerde bu durum ancak yirmi bir yaşını geçtikten sonra görülür. Bu devrenin belirtisi, gözlere yakın ve ağzın hemen yukarıdaki bir bezin yapışkan ve kuvvetli kokulu bir madde salgılamasıdır. Çılgınlık nöbeti genellikle sıcak havada görülür ve iki hafta sürebilir. Salgının en fazla olduğu devre otuz beş ile kırk beş yaş arasındadır. Fil bu zaman diliminde erkeklik hayatının zirvesindedir. Çılgınlık nöbetindeki Asya fili sağa, sola saldırır. Bu zamanlarda fillere hiç güvenmeye gelmez. Salgı ağzının içine aktıkça büsbütün vahşileşir. Elli yaşındaki filde, bahsi geçen bezin salgısı azalır ve sonunda büsbütün yok olur.⁸⁰ Periyodik olan *mest*⁸¹ halinde fillerde testosteron hormonu normalin 60 katı

⁷⁷“Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>(22.06.2019);“Fil”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

⁷⁸ Süleyman el-Tâcir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, 25.

⁷⁹ Süleyman el-Tâcir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, 91.

⁸⁰ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 130.

⁸¹ Erişkin erkek filler testosteron hormonunun arttığı *mest* olarak bilinen bir duruma girer. Güney Hindistan'da bulunan fil nüfusunda erkek fillerin ilk olarak 15 yaşında *mest* durumuna girdiğini ancak 25 yaşından önce bu durumun görece daha az etkili olduğu gözlemlenmiştir. Kenya'da Amboseli parkında 24 yaşın altındaki erkek fillerin *mest* hâline girmediği ve 25 ilâ 35 yaş arasındakilerin yarısı ile 35 yaş üstündekilerin tamamının *mest* olduğu gözlemlenmiştir. Genç erkeklerin kurak mevsimde (Ocak ile Mayıs arası) yaşlı erkeklerin de yağmur mevsiminde (Haziran ile Aralık arası) *mest* durumuna girdikleri görülür. Erkek filin *mest* olduğunun ana göstergesi temporin bezinden salgılanan sıvının yüzlerinin iki yanına doğru akmasıdır. *Mest* durumu ile ilgili davranışlar kafayı yukarda ve sağa sola sallayarak yürüme, fildişleriyle yeri kazma, işaretleme, hortum ile gürlleme ve yalnızca tek kulağı sallama gibi davranışlardır. *Mest* durumu bir gün ile dört ay arasında sürebilir. *Mest* durumunda erkek filler aşırı derecede saldırganlaşır. *Mest* durumunda olan ya da olmayan erkekler arasında agonistik karşılaşmalarda cüsse belirleyici etkindir. İki gruptan bireyler arasındaki karşılaşmaları, *mest* olmayan erkek daha iri de olsa, çoğunlukla *mest* durumunda olan birey kazanır. Erkek fil kendinden daha büyük *mest* durumunda bir fil ile karşılaştığında kendi *mest* davranışlarını durdurabilir. Benzer büyüklükte olanlar birbirleriyle karşılaşmaktan kaçınır. Agonistik davranışlar genellikle tehdit gösterisinde bulunma, kovalama ve fildişleri ile hafif çarpışmalardır. Ciddi dövüşler nadir görülür. Bkz.“Fil”:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>(22.06.2019);“Fil”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaW Eub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

kadar artabilir. En uysal filler bile *mest* durumunda insanlara ve diğer fillere karşı aşırı saldırgan hale gelir. Bu durumdan çıkana kadar ayrılmaları ve izole edilmeleri gerekmektedir. Dişi filler ise erkek fillerin aksine *mest* durumuna girmezler.⁸²

İbn Zafer (1104-1172/74)⁸³, *mest* fillerin hükümdarların bile başına bela olup saray halkını tehlikeye düşürdükleri hakkında şu olayı nakletmektedir: “Günlerden bir gün Pers ülkesinde, çiftleşme dönemindeki bir filin aniden, I. Hüsrev Anuşirvan (531-579)’ın sarayının içine daldığı anlatılır. Anlatılanlara göre, bu dönem boyunca filler efendilerine itaat etmez ve onları durdurmaya çalışan kişileri ezip geçerlermiş. Fil, Hüsrev’in vezirleriyle birlikte oturduğu salona dalınca, kızgın filden kurtulmak için hepsi kaçmış. Hüsrev tahtında yalnız başına kalmış. Yalnızca en sevdiği savaşçılarından biri baltasını sallayarak kralın önünde duruyormuş. Fil adamın üstüne doğru hamle yapmış ama savaşçı yerinden bile kımıldamamış. Baltasıyla file vurmadan önce, hayvanın hortumuyla kendisine saldırmasını beklemiş. Darbesi o kadar güçlü olmuş ki, yaralı fil acı içinde kaçıp gitmiş. Bütün bu süre boyunca Hüsrev, ne salonu terk etmeye kalkışmış ne de ufak bir harekette bulunmuş.”⁸⁴Somadeva tarafından 1070 civarında oluşturulan *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)* adlı eserde⁸⁵ *mest* filleri durdurmanın mümkün olmadığı ve insanları öldürdükleri pek çok defa tekrarlanmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: “Ertesi gün dört kahraman, muhafızın evinden ayrılmış, merakla şehirde dolaşmaya başlamış. O sırada Padmakbala adlı hırçın bir fil, bağlarını kopartıp ahırdan kaçmış, insanları ayaklarının altında ezerek koşturmuydu. Bu büyük fil, dört kahramanı görünce öldürmek için onların üstüne doğru koşmuş, onlar da ellerinde silahlarla file doğru yürümüşler...”⁸⁶ *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)* adlı eserde başka bir masalda *mest* fillerden şöyle bahsedilmektedir: “...Tam kutlamalar başlamış, halk eğlenceye dalmışken, aniden zincirlerinden boşanmış çılgın bir fil kalabalığa dalıvermiş. Sürücüsünü kancasıyla birlikte savurup atan fil, şehirde dolanıp kısa sürede pek çok kişiyi öldürmüştü. Fil bakıcısı, usta fil sürücüleri, kimler kimler uğraşmış, fakat

⁸² Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 130; “Mest (fil)”: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest \(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

⁸³ Nureddin Mahmud Zengi’nin (1146-1174) sarayında üst düzey bir memuriyet elde etti. İç savaş patlak verince Suriye’den ayrılmak ve Sicilya’ya dönmek zorunda kaldı. 1170 veya 1172 yılında yoksulluk içinde öleceği Suriye’nin Hama kentine yerleşti. Bkz. İbn Zafer es- Sikilli (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvâni’l-etbâ)*, haz. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınevi, 2009, 22-23.

⁸⁴ İbn Zafer es- Sikilli (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvâni’l-etbâ)*, 211.

⁸⁵ Somadeva, *Kathâsaritsâgara* adlı eserini M.S. I.-VI. yy.lar arasında yaşadığı düşünülen Gunâdhya’nın zamanımıza ulaşmayan *Brihatkathâ (Büyük Öykü)* adlı eserinden derleyerek 1070 yılı civarında oluşturmuştur.

⁸⁶ Somadeva, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 1: 551.

hiçbiri onu durduramamış...”⁸⁷ Babürlüler devrinde yazılan *Âîn-i Ekberî*’de *mest* fillerin bağlarından kurtulup başlarını alıp gittikleri ve onları tutmanın mümkün olmadığı kayıtlıdır. Fakat aynı zamanda cesur çalışanların dışı fillere binip *mest* fillere yaklaştıkları ve onları bağladıkları haber verilmektedir.⁸⁸

Âîn-i Ekberî’de bildirildiğine göre fillerin bazıları yazın, bazıları kışın ve bazıları yağış zamanında *mestlik* coşması sergilerler ve hayret verici şeyler ortaya çıkardı. Evleri ve ağır duvarları yıkarlardı. Filin hortumu, atıyla bilikte süvariye çekerdi. Filin sinir ve cesareti çok artardı. *Filbân* da ilaçla *mestlik* getirebilir ve fil bu yüzden bazen zarar görürdü. Filler savaş sesinden *mestliğe* meyleder, çoğu zaman hayret/şaşkınlık anında da *mest* olurlardı. Öyle ki fil *tabl-ı şâhî*’nin çalınmasından da mutlu olur ve [şakaklarının arasından ve şakaklarındaki gözeneklerden] *mestlik* akıntısı başlardı.⁸⁹

Fillerin zaaflarından birisi de taze çamur kokusuna dayanamamalarıdır. Tarihçi Ravendî, düşman ordusunda fil bulunuyorsa ne yapmak lâzım geldiğine dair verdiği öneriler arasında bu hususa şu şekilde yer vermektedir: Fillerin geçecekleri güzergâhta küçük bataklıklar yapmak da işe yarardı. Çünkü filler taze çamur kokusunu alınca ilerleyemezlerdi.⁹⁰

Fillerin diğer bir zaafı da kendilerini paniğe kaptırma eğilimine sahip olmalarıdır. Vasat bir yara aldıklarında ya da binicileri öldürüldüğünde cinnet geçirircesine sağa sola saldırırlar, bir kaçış yolu ararken taraf gözetmeksizin pek çok ölüme neden olurlar. Panik halindeki davranışları, her iki tarafın da ağır kayıplar vermesine neden olur. Bu nedenle fillerin çok iyi bir eğitim almış olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Savaşta *filbân* ve filin darbelere karşı korunmaları da büyük önem taşımaktadır.⁹¹

İbn Arabşah, fillerin paniğe kapılıp kendi ordularını ezmeleri hakkında Timur’un Hindistan seferinde gerçekleşen şu olayı nakletmektedir: Timur, binlerce *üç dallı demir diken* (خار سه شاخه آهنین: *hâr-ı se şâhe-i âhenîn*) yaptırdı. Onları geceleyin fillerin yolunda zemin üzerine döktüler... Filler kükreyen sel gibi yüzlerini yol üzerine

⁸⁷ Somadeva, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, 2: 498-499.

⁸⁸ Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 128.

⁸⁹ Ebu’l Fazl-ı ‘Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 139-140.

⁹⁰ Muhammed bin Ali bin Süleyman el-Ravendî, *Rahat es-Sudur Ayet el Surûr der Tarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Muhammed İkbâl ve Müctebâ Mînovî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1364, 220; Meryem Gürbüz, “Harezmsâhlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, 159-160, 673.

⁹¹ Dede, “Savaşta Hayvanlar”, 52.

ve ayaklarını *dikenler* üzerine koyduklarında *dikenler* onların ön ve arka ayaklarını öptüler. Çok zarar ulaştırdılar. İşkence gören ve eziyet çeken filler feryâd etmeye başladılar. Ebrehe'nin fili gibi düşmandan başka tarafa yüz çevirdiler. Tanıdıkları ordu tarafına koştular. Hindular onları geri döndürmek için gayret ettilerse de netice vermedi. *Suvâri*leri ve *piyâdeleri* ayakları altına alıp çiğnediler ve geçtiler. Kan seli, çöl ve ovaya yayıldı ve ölü yağınları birbiri üzerine birikti. Gizlenmiş adamlar, pusu yerinden sağ ve sol taraftan dışarı hücum ettiler, Hindû ordusunun geri kalanını geçmişlerine (atalarına) ulaştırdılar.⁹²

İtalyan Seyyah Ludovico Di Varthema (seyahati 1503-1508), fillerin paniğe kapılma huyları hakkında şu malumatı vermektedir: “Herhangi bir anda geri kaçabilirler/çıldırabilirler, onları dizginlemek imkânsızdır. Bu durum için insanlar havai fişek yapmanın büyük ustasıdır. Bu hayvanlar ateşten büyük dehşet duyarlar ve bu vesile ile onlar bazen bu tür kaçmayı dizginleyebilirler. Fakat bu hayvan her durumda dünyanın en sağduyulu ve en güçlü hayvanıdır.”⁹³

Babürlülerden Ekber (1556-1605) döneminde filler artık ordunun en ön safında yer almıyordu. Ekber, filleri ordunun en önünde yer alan üç *suvâri* birliğinin gerisinde bulunan *piyâde* ve *tüfekçilerin* de gerisine yerleştirdi. Filleri bu şekilde yerleştirmesinin nedeni, paniğe kapılıp etrafa saldırımlarını önlemektir. Fillerin gerisinde ise savaşın sonucunu belirleyecek son hücumu düzenlemede kullanılacak ihtiyat kuvvetleri bulunurdu. Fakat Ekber, fil hücumuna, savaşın sonucunu tayin edici bir unsur olarak sıkça yer vermişti, örneğin 1576'da asi Bahadır'a karşı böyle yapmıştı.⁹⁴

Fillerin diğer bir zayıf yönü de bir *piyâde* birliği tarafından korunmalarının gerekli olmasıdır. Fil, *filbânın* komutlarına göre hareket ettiğinden, *filbân* (filin boynuna oturan fil sürücüsü) alt edilirse fil bir işe yaramaz hale gelirdi. Fili sakinleştirmek, yatıştırmak ve yönlendirmek *filbânın* görevidir. Bu nedenle *filbânın* korunması da büyük bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı fil ve *filbân* antik dönemden beri kendilerini koruyan bir tim ile birlikte savaşmaktaydılar. Filin zırhı altında açıkta kalan ayaklarını korumak üzere 10 ila 20 civarında *piyâdeden* oluşan bir tim, fili ve *filbânı* korurlardı. *Mahabharata*'da filleri koruyan *piyâdelerin* sayısının 14

⁹² İbn Arabşâh, *Zendegâni Şegefti Âver-i Timur*, 102.

⁹³ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, 126-127.

⁹⁴ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 177.

olduğu görülmektedir.⁹⁵ Bu husus tankların arkasından ilerleyen *piyâde* birliklerine benzetilebilir.

Bir Hint siyâsetnamesi olan *Hitopadeşa*'da ordu hattının en sağında ve solunda filler, fillerin de iki yanında piyâdeler bulunmalıdır denilerek, piyâdeler tarafından desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Fillerin zırhları altında açıkta kalan kısımlarını korumak gerekmektedir. Bu kısımlar iyi korunamazsa bu kısımdan girip onları etkisiz hale getirmek mümkün olmaktadır. Bu hususta Büyük Selçuklu Devleti devrinde Sultan Sencer ile Gazneli Arslan Şâh arasında yapılan savaş örnek olarak gösterilebilir. Bu savaşta Selçuklu askerleri Gazne ordusu fillerinden korkmuş ve Gazne ordusuna yanaşamamışlardır. Sencer'in askeri mağlup olmak ve firar etmek üzere iken Sicistan Beyi Emîr Ebu'l-Fazl atından inmiş ve en öndeki büyük filin altına girerek hazırladığı hançerle böğrüne vurmuştur. Büyük fil bir kere bağırarak geri dönmüş ve diğer filler de ürkerek Gazne ordusunu çığneyip savaşı kaybetmelerine sebep olmuşlardır.⁹⁷

Gur Devleti devrinde iki *mübarezicinin*⁹⁸ iki fili öldürüş şekli yukarıda nakledilen Selçuklu devri örneğini pekiştirmektedir: Sultan Alâeddîn Hüseyin Cihânsuz (1149-1156), Gur tahtına oturunca Gazneyn'i ele geçirmeye karar verdi. Gazne Devleti Sultanı Yeminüddeve Behram Şâh (1118-1157) durumdan haberdar olunca ordusunu Dâver'e getirdi. Sultan Alâeddîn de Dâver'e ulaşınca, Sultan Behram Şâh, ona ben demir tenli filler getiriyorum,⁹⁹ senin benim orduma mukavemete takatin olamaz, geri dön diye elçiler yolladı. Sultan Alâeddîn, eğer sen fil getiriyorsan ben de Harmîl getiriyorum diye cevap gönderdi... Behram Şâh'ın filleri saldırınca o pehlivanlardan her biri bir filin üzerine gittiler ve 'filin *bergustvânı* (zırh) altına' (بر زیر برگستوان پیل) girdiler ve deşne (hançer) ile filin karnını yardılar. Harmîl Sâm Bencî filin ayağı altında kaldı, fil onun üzerine düştü, o fil ile birlikte helak oldu. Harmîl Sâm Hüseyin fili yıktı ve sağ sağlim dışarı çıktı ve ata bindi.¹⁰⁰

⁹⁵ Archer v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi*, 49-50.

⁹⁶ Narayana, *Hitopadeşa*, 112-114.

⁹⁷ Erhan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, 252; Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", 85.

⁹⁸ Mübarezeci savaşın başında teke tek dövüş için saflardan çıkan askerlere denildiği gibi genel olarak askerlere veya çok yetenekli askerlere de denilmektedir.

⁹⁹ Bu ifade ile fillerin zırhlı olduğu vurgulanmaktadır.

¹⁰⁰ Ebu Amr Minhaceddin Osman bin Siraceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawîs Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai., Calcutta: Printed at the College Press, 1864, 54-55, 70-71; Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, 1: 181-182.

Selçuklu Devleti ve Gur Devleti savaşçıları tarafından fillerin etkisiz hale getirilme yöntemi fillerin sürekli *piyâde* birlikleri tarafından korunması gerekliliğini daha anlaşılır bir hale getirmektedir. Söz konusu koruma sağlanamaz ise bu devasa hayvanları etkisiz hale getirebilmek mümkün olmaktadır.

Resim 8: Filler ve Yanlarında İlerleyen Piyade Birlikleri (Rajasthanî Minyatürü, Hindistan, geç 19. yüzyıl veya erken 20. yüzyıla ait bir eser).

Kaynak: “Rajasthani Miniature Painting From Rajasthan, India. is a photograph by Ken Welsh which was uploaded on September 6th, 2016”: <https://fineartamerica.com/featured/4-rajasthani-miniature-painting-from-rajasthan-india-ken-welsh.html> (29.06.2019).

Savaşlarda padişâh ve komutanların fil üzerinde bulunmalarının faydalarının yanında çok mühim zararları da bulunmaktaydı. Bunun faydası onların hem yüksek, hem istenilen yöne gidebilen hareketli bir yerden vuruşmayı gözetleyip gereken buyrukları verebilmeleri ve uzaklardan görülen bayraklarıyla kendi askerleri için bir teşvik ve yüreklendirme vesilesi olmalarıdır. Bunun zararı ise düşmanın bütün veya başlıca gayretini kendi üzerine çekmeleri ve her ne sebeple olursa olsun onlara gelecek bir kazanın derhal herkesçe görülmesi ve bozguna yol açmasıdır. Vuruşmalarda padişâh veya herhangi bir komutanın böyle file binmesi geleneği, ancak İran hükümdarı Nadir Şâh Afşar’ın Hindistan’a 1738’deki akımından, elde ettiği başarılarından sonra, onun tenkitleri üzerine bırakılmıştır.¹⁰¹

Savaşta fil kullanmanın bir dezavantajı da bazen aynı ordudaki fillerin savaş esnasında önlenemez bir şekilde birbirleriyle kavgaya tutuşmasıdır. İran hükümdarı

¹⁰¹ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, 2: 486-487.

Nadir Şah ile Babürlü hükümdarı Muahmmmed Şah arasında 1739'da gerçekleşen muharebelerde böyle bir olay yaşanmıştır. Nadir Şah bu çatışmalar esnasında Babürlü Hükümdarı Muhammed Şah'ın, komutanlarından Saadet Han'ı ateşli silahların bulunduğu bir tuzağa düşürmüş ve Saadet Han iki yara almıştır; askerlerin kaçışları sırasında bir kaza onu Nadir Afşar'ın eline düşürür. O, tam çekileceği sırada, yiğeni Nisar Muhammed Han Şir Ceng'in bindiği fil, onun (Saadet Han'ın) filine saldırır. Zaptedilemez hale gelen iki fil aralarında dövüşe dövüşe Türkmen ordusuna doğru giderler. Böylelikle filini öldürmek isteyen kendi adamlarının bütün gayretine rağmen Saadet Han kendini Türkmen ordusu içinde bulur ve tutsak edilir.¹⁰²

Ateşli silahlar çoğaldıktan sonra filin savaş değeri hiçe inmiş denecek kadar azaldı; çünkü filler, bilhassa top ateşi karşısında, hemen daima bozgun çıkarmakta ve hele yaralanırsa delicesine kaçıp kendi gerilerindeki, yani kendi ordularındaki kimseleri ezmekte idiler. Bu yüzden Ekber devrinden sonra vuruşmalarda filleri kütle halinde kullanmak, onlarla düşman saflarını yarmak gibi tabiyeler terk edildi. Filler savaşlarda ağırlıklı olarak topları ve türlü yükleri taşımak veya çekmek gibi işlerde kullanılmaya başlandı.¹⁰³

---

¹⁰² Bayur, *Hindistan Tarihi*, 3: 15-17; Mîrzâ Mehdî Hân Esterâbâdî, *Cihângoşâ-yi Nâdirî*, nşr. Seyyid Abdullah Ferhengî, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1377, 326.

¹⁰³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2: 486.

Sonuç

Filler, diğer yük hayvanlarından daha ağır yükleri taşıyabilmekteydi. Üstelik yükleri yalnız çekmeği değil itmeyi ve kaldırmayı da becerebilmekteydiler. Ordu hizmetindeki savaş filleri bu özellikleri ile sadece muharip hayvan olarak değil taşıma, nakliyat ve inşaat işlerinde de kullanılmaktaydı. Dev toplar gibi çok ağır teçhizatlar fillere taşınılmaktaydı. Üstelik ganimet ve vergilerin güvenli bir şekilde taşınması da filler vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Filler 5 ton civarındaki ağırlıkları ve diğer yük hayvanlarında bulunmayan itiş güçleri ile surları yıkmak ve kale kapılarını kırmak, sık ormanlarda ağaçları devirerek yol açmak, düşmanın safını, tahkimatını, istihkâm yapılarını, depo ve sarnıçlarını kullanılmaz hale getirmek için canlı koçbaşı ve dozer olarak kullanılmaktaydı. Fillerin hortumlarından da inşaat faaliyetleri ve çeşitli şeylerin yerleştirilmesinde vinç olarak da istifade edilmekteydi. Filler geniş yüzeyli ve güçlü ayakları sayesinde diğer hayvanların zorlandığı, yolda kalıp eşyaları taşıyamadığı, yağmur ormanlarının balçık haline gelmiş topraklarında kalaylıkla çok ağır yükleri taşıyabilmekteydiler. Muazzam güçleri sayesinde dik yamaçlardan çok ağır yükleri çekebilme ve itebilmekteydiler. Filler kocaman bacakları ve muazzam cüsseleriyle önlerine gelen *piyâde* (yaya asker) veya *suvâri*leri ayakları altında ezmekteydiler. Fillerin sâfi kuvvete dayanan saldırısı karşısında sağ kalmak zordu; kalanlar ise dört bir yana dağılmak durumunda kalırdı. Dolayısı ile fil hücumuna uğrayanların sonu genellikle ezilerek ölmektir. Ayrıca çok sayıda fil tarafından gerçekleştirilen böyle bir hamle düşman safını tamamen yarmakta ve düşmanın savaş düzenini ve dolayısı ile mücadele imkânını altüst etmekteydi. Filler dev ayak tabanlarını düşman mızraklarını karşılamak için kullanarak üzerindeki ve çevresindeki savaşçıları korumaktaydılar. Filler usta ve uzun mesafe yürücüleriydiler. Beş tona varan ağırlıkları ve muazzam güçleri sayesinde kolayca sürüklenmediklerinden gemilerin bulunmadığı zamanlarda azgın akan sulardan orduların nakledilmesinde, ordu ağırlıklarının karşı sahile ulaştırılmasında en önemli rolü filler oynamaktaydılar. Filler, fildişlerini savaşta mızrak gibi yutaklara ve kılıç gibi savaşçıların göğüslerine saplamaktaydılar. Hortumları ile çevrelerindeki savaşçıları

kapıp fırlatmakta, hatta atı suvârisi ile birlikte havaya kaldırıp sürükleyebilmekteydiler. Düşmanın sancak ve çetr gibi hükümdarlık alametlerini ele geçirerek hezimete uğramalarına vesile olmaktadır. Filler hortumlarına ve dişlerine yerleştirilen hançer, kılıç, mızrak ve gürz gibi silahları kullanmayı öğrenebilmekte ve bu silahlar ile düşmana hamle edip çok büyük zararlar verebilmekteydiler. Fillerin sindirim sistemlerinden çıkan ve gök gürültüsünü andıran sesleri ve kokuları da düşman üzerinde yıkıcı tesirler uyandırmaktaydı. Üstelik dövüşen filler kükrer ve haykırırlar bu sesler düşman atlarını ürkütüp, askerlerinin yüreklerine korku salardı. Sonuçta düşman ordusunun düzeni bozulur, atlar ve develer bu seslerden korktuklarından hasımlarına hamle edemezlerdi. Atlar ve diğer binitler fillerin kokusunu yadırgayıp çabucak paniklerlerdi. Filler, bu nitelikleri ile düşmanın hamle yapma ve hücum etme imkânlarını tamamen körelterek hezimete uğramaların zemin hazırlarlardı. Fillerin devâsâ cüsseleri, boyları ve ağırlıkları da çok önemli savaş vasıtalarıydı. Filler 2,5-3 metreye varan omuz yüksekileri ile üzerindeki savaşçılara savaş alanına hâkim, rakiplerine egemen ve korunaklı bir konum sağlamaktaydılar. Muazzam büyüklükteki cüsseleri ise rakiplerin ve hayvanlarının kalbine korku salmaktaydılar. Beş tonu bulan ağırlıkları ve diğer hayvanlarda bulunmayan itiş kuvvetleri ile düşman saflarını rahatça yarıp yollarına devam edebilmekteydiler. Filler sahip oldukları bu özellikler ile komutanlar için savaşın seyrinin rahatça gözlenebileceği ve emirlerin verilebileceği güvenli bir binit görevi görmekteydiler. Filler 2,5 cm kalınlığında sağlam bir deriye sahiptirler. Fillerin kalın derisi öldürülmelerini ya da etkisiz kılınmalarını oldukça zorlaştırırdı. Vücutlarının çelik zırh ve üç kat aba ile kaplanması öldürülmelerini çok daha zor hale getirmekteydi. Filler, atlardan farklı olarak mızraklarla kolay kolay durdurulamazlardı. Filler bütün bu özelliklerinin yanı sıra iki gün yürüyüşe katlanabilir ve bu süre zarfında bir şey yemeseler de dayanıklılık gösterirlerdi. Özellikle savaş sırasında bir fil, üç gün bir şey yemeden savaşmaya devam edebilirdi. Filler 5 tona varan cüsseleri, 2,5-3 m. civarındaki omuz yükseklikleri, dişlerine ve hortumlarına takılan kesici, ezici ve parçalayıcı silahları, üzerlerine takılan sanduka tarzı çeşitli koşumları ile düşmana çok fazla zarar verebilmekteydiler. Düşman ordusunun ve hayvanlarının zihninde muazzam derecede yıkıcı etkiler meydana getirebilmekteydiler. Diğer binek hayvanlarından hiçbirisi bu imkânlarla sahip bulunmamaktaydı. Bütün bu özelliklerinden dolayı filler diğer binek hayvanlarından daha üstün tutulmaktaydılar. Savaşta vazgeçilemez bir konuma yükselmekteydiler. Fillerin bütün bu meziyetlerine

karşın çeşitli zaafıarı, kusurları ve olumsuz yanları da bulunmaktaydı. Fillerin en hassas, tehlikeye en açık ve yaralanmaya en müsait uzvu hortumlarıydı. Savaş sırasında hortumları kesilen filler etkisiz hale gelmekteydiler.

Fillerin gözleri diğeri bir hassas noktalarıydı. Fillerinin bütün vücudu zırh ile kaplı olmasına rağmen gözleri açıkta kalmaktaydı. Filler gözlerinden vurularak kör edilebilmekteydi. Muhtemelen ok gözden girdikten sonra beyne de ulaşabilmekte ve böylece hayvanın beyin ölümü gerçekleşebilmekteydi. Fillerin günde yaklaşık 150 kg. kadar besin ve 40 litre kadar su tüketiyor olmaları diğeri bir zaafıarıydı. Bu nedenle kıt geçen yıllarda fillere yem temin etmek çok zordu. Kurak arazilerde filleri besleyebilmek için yemlerinin de ordu teçhizatıyla birlikte taşınması gerekmekteydi. Fillerin beslenme ve su ihtiyacını karşılamada yaşanan zorluklar orduların hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı. Fillerin bu özellikleri savaş zamanının belirlenmesinde de etkili olmaktaydı. Fillerin beslenmeden sonra en önemli sorunlardan biri de *mest* (مست: cinsel arzuya bağlı çılgınlık nöbeti) halleriydi. Periyodik olan *mest* halinde fillerde testosteron hormonu normalin 60 katı kadar artabilir. En uysal filler bile *mest* durumunda insanlara ve diğeri fillere karşı aşırı saldırgan hale gelir. Fillerin bu durumdan çıkana kadar ayrılmaları ve izole edilmeleri gerekirdi. Fillerin zaafıarından birisi de taze çamur kokusuna dayanamamaları idi. Taze çamur kokusu alan filler ilerleyemezdi. Fillerin kendi orduları ve düşman orduları açısından en tehlikeli zaafıarı ise kendilerini paniğe kaptırma eğilimine sahip olmalarıydı. Vasat bir yara aldıklarında ya da binicileri öldürüldüğünde cinnet geçirircesine sağa sola saldırmalarıydı. Bir kaçış yolu ararken taraf gözetmeksizin pek çok ölüme neden olurlardı. Özellikle kaçış yeri ararken geri kaçtıkları için kendi ordularını çığnerler, ordularının hezimetlerine neden olabilirlerdi. Bu nedenle filler kendi ordularını ezmesinler diye zamanla geri saflara alınmaya başlandı. Savaşın sonucunu tayin edecek son saldırı için hazırda bekletildiler. Fillerin diğeri bir zayıf yönü de zırhlarının altında açıkta kalan ayaklarının bir *piyâde* birliğı tarafından korunmasının gerekmesiydi. Fil, *filbân*ın komutlarına göre hareket ettiğinden, *filbân* (filin boynuna oturan fil sürücüsü) alt edilirse fil bir işe yaramaz hale gelirdi. Bu nedenle *filbân*ın korunması da büyük bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı fil ve *filbân*ının ilk çağlardan beri kendilerini koruyan bir tim ile birlikte savaşması gerekmekteydi. Savaşta komutanların fil üzerinde bulunmaları önemli faydalar sağlamaktaydı. Fakat aynı zamanda çok mühim zararlara da yol açabilmekteydi. Fil üzerinden orduya komuta etmenin zararı düşmanın bütün veya başlıca gayretini kendi

üzerine çekmeleri ve her ne sebeple olursa olsun onlara gelecek bir kazanım derhal herkesçe görülmesi ve bozguna yol açması idi.

Savaşta fil kullanmanın olumsuz yanlarından birisi ise bazen aynı ordudaki fillerin savaş esnasında önlenemez bir şekilde birbirleriyle kavgaya tutuşmaları idi. Bu durumun mestlik haliyle de bir bağlantısı olmalıdır. Ateşli silahlar çoğaldıktan sonra filin savaş değeri hiçe inmiş denecek kadar azaldı. Filler muazzam cüsseleri ile açık hedef haline geldiler. Filler, bilhassa top ateşi karşısında, hemen daima bozgun çıkarmaya başladılar. Hele yaralanırlarsa delicesine kaçıp kendi ordularındaki kimseleri ezmekte idiler. Bu yüzden Ekber devrinden sonra vuruşmalarda filleri kütle halinde kullanmak, onlarla düşman saflarını yarmak gibi tabiyeler terk edildi. Filler savaşlarda ağırlıklı olarak topları ve türlü yükleri taşımak veya çekmek gibi işlerde, geri hizmetlerde kullanılmaya başlandı.

Kaynaklar

NIKİTİN, A., *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

AND, M., *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

ARCHER, C. I., FERRİS, J. R., HERWİG, H. H., TRAVERS, T. H. E., *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkıran, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 2006.

BAYUR, Y. H. *Hindistan Tarihi*, 1. cilt, 2. cilt, 3. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

DEDE, Ş., "Savaşta Hayvanlar", *Bilim ve Gelecek*, sy. 117 (2013): 50-56.

DGBY, S., *War-Horse and Elephant In The Delhi Sultanate A Study Of Military Supplies*, Oxford: Orient Monographs, 1971.

DUARTE BARBOSA, *A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century*, translated by The Hon. Henry E. J. Stanley, London: Printed for the Hakluyt Society, 1865.

İBN BATTÛTA TANCÎ, A. M., *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

EL-CÜZCÂNÎ, M. O. S., *Tabakât-ı Nâsirî*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawis Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai., Calcutta: Printed at the College Press, 1864.

BEYHAKÎ, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Halil Hatîb Rehber, 1. cilt, 2. cilt, 3. cilt, Tahran: İntişârât-ı Mehtâb, hş. 1384.

ÂLLÂMÎ, *Âîn-i Ekberî*, edited H. Blochmann, M. A., volume 1, Calcuta: The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca İndica, 1872 (Reprint 1993).

DİHLEVÎ, E.H., *Mesenevî-yi Tuğluknâme-i Hüsrev Dihlevî*, nşr. Seyyid Hâşimî Ferîd Âbâdî, Urengâbâd, Dekken: Ârdû Basımevi (مطبع آردو), h.ş. 1352/1933.

FAHR-İ MÜDEBBİR, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran: İntişârât-ı İkbâl, h.ş. 1346/1967.

"Fil", *Temel Britanica*, 6: 289-292, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1992.

Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayın Evi, 2006.

- GÖKSU, E., *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- GÜNERGUN, F., “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70. yaşı anısına)*, (2006): 185-218.
- GÜRBÜZ, M., “Harezmsâhlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- İBN ARABŞÂH, *Zendegânî Şegeft Âver-i Timur (Acaib el-makdur fi nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâtî, Tahran: İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977.
- İBN ZAFER ES- SIKILLÎ (Sicilyalı İbn Zafer), *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ’udvânî’l-etbâ)*, haz. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeci Yayinevi, 2009.
- KRUSİNSKÎ, J. T., *İran Seyahatnamesi*, çev. Nahide Şimşir, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- TATAVÎ, K. A., Âsâf Han Kazvînî, *Tarih-i Elfî*, nşr. Gulâm Rızâ Tabatabâi-yi Mecîd, 3. cilt. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, h.ş. 1382.
- KAKU, M., *Zihnin Geleceği (Bilimin Zihni Anlamaya ve Geliştirmeye Yönelik Arayışları)*, çev. Emre Kumral, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2016.
- KANSOY, U., “Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2018.
- KAUTİLYA, *Kautilya’s Arthashastra*, translated by R. Shamasastri (pdf): https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017): 195, 196.
- KİSTLER, J. M., *War Elephants*, Westport, Connecticut, London: Praeger Publishers, 2006.
- KRUSİNSKÎ, *Sefernâme-i Krusinskî*, mütercim Abdülrezzak Donbelî, nşr. Meryem Mir Ahmedî, Tahran: İntişârât-ı Tûs, h.ş. 1363.
- KOHN, G. C., *Savaş Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınevi, 2006.
- LUDOVİCO Dİ VARTHEMA, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated by John Winter Jones, Esq F.S.A., edited by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863.
- MERÇİL, E., *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- MEZ, A., *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâmın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

ESTERÂBÂDÎ, *Cihangoşâ-yi Nâdirî*, nşr. Seyyid Abdullah Ferhengî, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1377.

DEHLAVÎ, M. S. T., ‘Abdusi Akhsatan (Tajuddin Dabir), *Besâtînu’l-uns*, introduction, edited Nazır Ahmad, Rehana Khaton, New Delhi: Centre for Persian Research Office of the Cultural Counsellor Embassy of Islamic Republic of Iran, 2010.

ESTERÂBÂDÎ, *Târih-i Firişte*, nşr. Muhammed Rezâ Nasîrî, 1. cilt, 2. cilt, Tahran: Encümen-i Âsâr-i Mefâhir-i Ferhengî, h.ş. 1387/2009, h.ş. 1388/2010.

UTBÎ, M. A., *Tercüme-i Tarih-i Yemînî*, çev. Ebu’l Eşref Nâsîh Cerfâdkânî, nşr. Ca’fer Şiâr, Tahran h.ş. 1374.

Muhammed b. Ali bin Süleyman el-Ravendî, *Rahat es-Sudur Ayet el Surûr der Tarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Muhammed İkbâl ve Müctebâ Mînovî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1364.

TÂBERÎ, M. C., *Târih-i Tâberî*, çev. ve nşr. Ebulkâsım Pâyende, 4. cilt, 5. cilt, Tahran: İntişarat-ı Esâtîr, h.ş. 1375.

NARAYANA, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

NASSOV, K., (text), DENNİS, P. (İllustrated), *War Elephants*, Great Britain: Osprey Publishing, 2008.

NİCOLO CONTİ, “the Travels of Nicolo Conti”, *India of the Fifteenth Century (Being a collection of Narratives of Voyages to India, in the Century Preceding the Portuguese Discovery of the Cape of Good Hope; from Latin, Persian, Russian, and İtalian Sources, Now first Translated into English)* içinde, translated Poggio Bracciolini, London: Hakuly Society, 1857.

NUHOĞLU, G., “Beyhaki Tarihi’ne Göre Gazneliler’de Devlet Teşkilatı ve Kültür”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

NÛRÛ’D-DÎN CİHANGİR ŞÂH, *Târih-i Selîm Şâh*, çev. Nevres-i Kadîm, haz. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

ÖNAL, A., “2. Ünite - Büyük Buhran (1593-1623)”, *Osmanlı Tarihi (1566-1789)* içinde, editör Erhan Afyoncu, 28-54, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

ÖZTÜRK, L., “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 488-496, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.

PİYADEOĞLU, C., “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 67-90.

HEMEDÂNÎ, R. F., *Câmi’ el-Tevârih, Tarih-i Samâniyân ve Buveyhiyân ve Gazneviyân*, nşr. Muhammed Rûşen, Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, h.ş. 1386.

CLAVİJO, R. G., *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.

SALLER, M., *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, editör Karl Gröning, Könnemann/Germany 1999.

SOMADEVA, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, 1. cilt, 2. cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

SÜLEYMAN EL-TÂCİR, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.

ŞEMS SİRÂÇ AFÎF, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, h.ş. 1385.

YEZDÎ, Ş. 'A., *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyin Nevâî, 1. cilt, Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrây-i İslâmî, h.ş. 1387.

ŞİMEL, Â. M., *Der Kalemrovi-ye Moğûl*, mütercim Feramorz Necid Simyeî, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebîr, h.ş. 1386.

CHARLES, M. B., "Elephants at Raphia: Reinterpreting Polybius 5.84-5", *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311 (pdf): <http://eprints.qut.edu.au/9144/1/9144a.pdf> (9 Ekim 2016).

VALMÎKÎ, *Râmâyana*, çev. ve özetleyen Korhan Kaya, Ankara: İmge Yayınevi, 2002.
Flavius Vegetus Renatus, *Roma Savaş Sanatı (De Re Military)*, çev. Samet Özgüler, Kutsi Aybars Çetinalp, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

YAZICI, T., "Fil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 67-68, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

"Index of /old/culture/images" (battles.jpg.):
<https://www.allaboutsikhs.com/old/culture/images/> (22.06.2019).

Kautilya, *Kautilya's Arthashastra*, translated into English by R. Shamasastri (pdf):
https://archive.org/details/Arthasastra_English_Translation (23 Şubat 2017)

"Painting Miskina": <http://collections.vam.ac.uk/item/O9532/painting-miskina/> (23.06.2019).

Charles, M. B., "Elephants at Raphia: Reinterpreting Polybius 5.84-5", *Classical Quarterly* 57 (2007): 306-311 (pdf): <http://eprints.qut.edu.au/9144/1/9144a.pdf> (9.10.2016).

"Rajasthani Miniature Painting From Rajasthan, India. is a photograph by Ken Welsh which was uploaded on September 6th, 2016.": <https://fineartamerica.com/featured/4->

rajsthani-miniature-painting-from-rajasthan-india-ken-welsh.html (29.06.2019).

“Afrika fili”: <http://hayvanansiklopedisi.blogspot.com/2007/10/afrika-fili.html> (28.06.2019).

“İngiliz-Habeş savaşı 1868”: <https://ingiliztarihi.com/node/71> (28.06.2019).

“Elephants pushing cannons drawn by bullocks”:

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12423 (11.07.2019).

“Elephants pushing cannons drawn by bullocks”:

<http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/object/12424> (11.07.2019).

“İkinci Dünya Savaşı'nın Asker Filleri”:

<http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/ikinci-dunya-savasinin-asker-filleri/1279> (29.06.2019).

“How Burmese Elephants Helped Defeat the Japanese in World War II”:

<https://news.nationalgeographic.com/news/2014/09/140928-burma-elephant-teak-kipling-japan-world-war-ngbooktalk/> (29.06.2019).

“Ashmolean Museum”: <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004572/> (11.07.201).

“Ashmolean Museum”: <https://tr.pinterest.com/pin/206743439114004577/> (11.07.2019).

“Mest (fil)”: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_\(fil\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Mest_(fil)) (29.06.2019).

“Fillerde bilişsellik”: http://tr.wikipedia.org/wiki/Fillerde_bilişsellik (22.06.2019).

“Fillerde bilişsellik”:

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp a2kvRmlsbGVyZGVfYmlsaSVDNSU5RnNlbGxpaw> (22.06.2019).

“Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil> (22.06.2019).

“Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp a2kvRmls> (22.06.2019).

“Akbar crossing the Ganges on his elephant Udiya, in pursuit of the rebels Khan Zaman and Bahadur Khan, 1567

from the Akbarnama”: [http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-](http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm)

[Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm](http://warfare.net.au.net/Moghul/Akbar/1567-Akbar_crossing_the_Ganges_on_his_elephant-Akbarnama.htm) (28.06.2019).

“TRT Belgesel” kanalında 10.01.2016 tarihinde 21: 30'da yayımlanan İnsan Gezegeni Belgeseli (Human Planet, BBC).

Turgut Uyar'ın 1947-1952 Yılları Arasındaki Şiirlerinde Türk Halk Kültürüne ve Halk Şiirine Ait Unsurlar

Beyza Zehra Şen*

ORCID: 0000-0002-0766-2969

Öz

Turgut Uyar, mesleği nedeniyle yaşadığı Anadolu köy ve kasabalarında halk kültürünü tanıma şansı bulmuştur. Bu dönemlerin ve köy yaşantısına duyduğu sempatinin etkisiyle şiirlerinde halka ait unsurlara yer vermiştir. Bu çalışmada Turgut Uyar'ın 1947-1952 yılları arasında yazdığı şiirlerde bulunan halk kültürüne ait unsurlar tematik araştırma metoduyla incelenmiştir. Kullanılan unsurların nicel ve nitel çözümlenmeleri yapılmıştır. Bu çözümlenmeler ışığında halk kültürü unsurlarının şiirlerde yaptığı etki değerlendirilmiştir. Kaynak olarak Turgut Uyar'ın eserleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı: Turgut Uyar'ın Türk halkına yakınlığını göstermektir. Turgut Uyar'ın Türk halkına yakınlığını göstermek için ise şiirlerinde kullandığı halk kültürüne ait unsurlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu unsurlar aracılığıyla Turgut Uyar'ın şiir anlayışına farklı bir boyut kazandıracak sonuçlar elde edilmiştir. Turgut Uyar'ın zannedildiği gibi halktan ve halk kültüründen uzak olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Uyar, Türk halk kültürü, Kültür unsuru, Halk şiiri, Şiir

Gönderme Tarihi: 17/06/2019

Kabul Tarihi: 25/09/2019

* Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: beyzazehrasen@gmail.com

The Elements of Turkish Folk Culture and Folk Poetry in Turgut Uyar's Poems in 1947-1952

Beyza Zehra Şen

ORCID: 0000-0002-0766-2969

Abstarct

Turgut Uyar seized the opportunity to get acquainted with the folk culture of Anatolian towns and villages he lived at due to his assignments. As a result of his positive feelings towards the village life and the influences of those times, he gave coverage to the folk elements in his poems. In this study, the elements regarding the folk culture in Turgut Uyar's poetry in the years 1947-1952 have been examined with the thematic research method. Quantitative and qualitative analyses of the aforementioned elements have been accomplished. In light of these analyses, the impact of the folk culture elements over the poetry has been evaluated. The literary Works of Turgut Uyar have been used as a source. The main purpose of this work is to demonstrate Turgut Uyar's fondness of the Turkish people. The elements of the folk culture have been underlined in order to display Turgut Uyar's affection for the Turkish people. And with the help of such elements, results that may add a different dimension to Turgut Uyar's approach to poetry have been achieved. In this way, it has been understood that Turgut Uyar was not at all distant to the Anatolian people or the folk culture.

Keywords: Turgut Uyar, Turkish folk culture, elements of culture, folk poetry, poetry.

Received Date: 17/06/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Турецкая народная культура в стихах Тургут Уяра и элементы его поэзии, написанные 1947-1952 годах

Резюме

В связи со своей профессией Тургут Уяр сумел найти возможность ознакомиться с народной культурой в деревнях и городах Анатолии. Благодаря влиянию этих периодов и его симпатии к деревенской жизни, он сумел внести в свои стихи элементы народа. В этой работе элементы народной культуры, внесенные в стихи Тургутом Уяром в 1947-1952 гг., были исследованы методом тематического подхода. Проведен количественный и качественный анализ используемых элементов. В свете этих анализов было определено влияние элементов народной культуры на стихи. В качестве источников использовались работы Тургута Уяра. Цель этого исследования - показать близость Тургут Уяра к турецкому народу. Для того чтобы показать близость Тургут Уяра к турецкому народу, были использованы элементы народной культуры, которые имеют место в его стихах. Благодаря выявленным элементам, мы пришли к выводу, что понимание поэзии Тургута Уяра приобрел совсем другой характер. Этим стало понятно то что Тургут Уяр не был далек от народа и народной культуры.

Ключевые слова: Тургут Уяр, турецкая народная культура, народная поэзия

Получено: 17/06/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Turgut Uyar, gençlik yıllarında mesleği gereği Posof ve Terme gibi Anadolu'nun küçük yerlerinde yaşamıştır. Bu yıllarda Anadolu halkının kültürünü tanıma imkanı bulmuştur. Uyar, halkı anlayan, onların içinde yaşayan bir şair olarak şiirlerinde halk kültürü unsurlarına yer vermiştir. Halktan bir insanın yaşadığı sıkıntıları hayat boyu yaşayan, ay sonunu düşünen bir şair olarak Uyar, onları anlamış ve anlatmıştır. Pek çok şiirinde halkı açık ve net anlattığını görmesek de satır arasına gizlenmiş toplum sezilmektedir. Uyar'ın Türk halk kültürüne ait unsurları kullanması ise bu kanıyı destekleyen bir durum olmaktadır. Bu çalışmada Turgut Uyar'ın kullandığı Türk halk kültürü unsurlarını tematik inceleme metoduyla tespit ettik, bu verileri nicel ve nitel olarak sınıflandırdık, satır arasına gizlenmiş anlamları ortaya çıkarttık. Tüm bu verilerin ışığında Turgut Uyar'ın Türk halkına yakınlığını ortaya koyduk. Turgut Uyar bir İkinci Yeni şairi olduğu için bu çalışma "İkinci Yeni şairleri toplumdan uzak kalmıştır." kanısının doğruluğunu sarsmaktadır.

Turgut Uyar'ın Şiirleri

Turgut Uyar'ın yayımlanan ilk şiiri "Yad"dır. Bu şiir *Yedigün* dergisinde yayımlanmış (1947) ancak Uyar, hiçbir kitabına almamıştır. Şiirin özünü, çocukluk özleminin altına gizlenmiş saf köy yaşantısına duyulan özlem oluşturmaktadır. Bu öz gereği halka ait pek çok unsuru kullanmıştır Turgut Uyar. Bu şiirde gördüğümüz halk kültürü öğelerine örnek olarak: "dua yollardım akan suyla", "annemin taktığı mavi nazarlıkları", "petrol lambası", "masallar, bilmeceler" verilebilir. Şair, çocukluğuna duyduğu özlemi, çeşitli kültür unsurlarıyla şiiri bezeyerek tasvire çalışmıştır. Şaire çocukluğunu anımsatan şeyler Türk halk kültürüne ait çeşitli unsurlardır; bu sebeple Turgut Uyar, çocukluğunu bu unsurları kullanarak anlatmıştır:

"Yad(...)

*Ufacık korumuzda dolaşırdım korkuyla,
Ve Allahı arardım serçe yuvalarında,
Bulamayınca dua yollardım akan suyla,
Göğü bulutlar saran bahar havalarında,
Dolaşırdım ufacık korumuzda korkuyla.*

*Seyrederdim göklerde her gün büyüyen ayı.
Ve kale duvarından yıkık mezarlıkları,
Bana korkunç bir devi hatırlatan kayayı.
Ve annemin taktığı mavi nazarlıkları,
Seyrederdim göklerde her gün büyüyen ayı.*

(...)”¹

Görülüyor ki Turgut Uyar, çocukluğunu anlatırken halk çocuklarının duygularından yararlanmışır.Şairin yayımlanan ilk kitabı *Arz-ı Hal*'dir. Bu kitabın ilk şiiri olan “Arz-ı Hal”de Allah’a seslenme söz konusudur. Bu nedenle pek çok dinî unsura yer verilmiştir. Ayrıca deyimler de kullanılmıştır: “hem sabuna karıştı, hem suya”, “kıt kanaat, sere serpe yollar boyunca”. Modern şairlerin dine olan ilgisi bazen halk kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple “Arz-ı Hal” şiiri de bu ilgi içerisinde değerlendirilebilir. Halk kültürüne etki etmiş olan dinî unsurlar bu şiirinin hemen her dizesinde karşımıza çıkmaktadır. Aydın kesimin kaleminden sık çıkmayan ifadeler şiirde yer bulmuştur. Bu durumda şiirde halktan bir kişinin bakış açısının kullanıldığını söylemek mümkün olur:

“Arz-ı Hal

Ben de günahkar kullarıdanım Allahım...

Bir "Kulhuvallahi" bilirim dualardan,

Bir de "Yarabbi şükür" demeyi doyunca,

Bir kere oruç tutmam ramazan boyunca,

Ama çekmediğim kalmadı sevdalardan.

Ben de günahkar kullarıdanım Allahım!...

Benim gibi kulun çok dünyada, Allahım!...

Eğer bilmiyorsan işte, haberin olsun.

---

¹Turgut Uyar, *Büyük Saat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 17.

*Ekmek derdi, aşk derdi unutturdu seni.
İnsan hatırlamıyor dün ne yediğini.
Zaten yediğimiz ne ki hatırda dursun.
Benim gibi kulun çok dünyada, Allahım!...
Yazdıklarına sakın darılma Allahım!...
Meleklerin sana bunları söylemezler.
Artık, pek yarattığın gibi değil dünya
İnsanlar hem sabuna karıştı, hem suya:
Ne olursun hoşuna gitmediyse eğer,
Yazdıklarına sakın darılma Allahım!...*

(...)”²

Bu şiir, şairin Tanrı’ya yazdığı bir arz-ı hal, ilmühaber gibi görülmektedir. Ancak konuşan kişi aydın bir şair değil, halktan biridir. Turgut Uyar, bazı şiirlerinde bölgesel ağızlarda kullanılan sözcüklere yer vermiştir. Bunlardan biri de “Yalağuz” şiiridir. Şiirin adında kullanılan “yalağuz” sözcüğü “yalnız” anlamına gelmektedir. Bu şiirde yalnız bir çoban anlatılmaktadır:

“Yalağuz

*Bektaş yüce dağ başında -yalağuz-du.
Bektaş zaten doğduğundan beri -yalağuz-du...
Bir sopa, üç beş koyun, bir köpek,
Bulutların içinde kendi kendine -yalağuz-du...*

*Mintanı ile yalnızdı, çarığı ile yalnızdı,
Bilinmez düşünceleri, Tanrısı ile yalnızdı...
Köyde, şehirde, kasabada, dağda*

---

²Uyar, *Büyük Saat*, 18.

*Beş on kelimesi, diliyle.
Yalnız insanların o garip haliyle;
Yalnızdı Bektaş, yapayalnızdı..*

(...)"³

Çobanın kendisi ve kıyafeti halk kültürüne dikkati çekmektedir.

Uyar, "Mersiye" şiirinde ölümü farkı şekillerde dile getirmiştir. Bilindiği gibi, Halk şiirinde ölünün arkasından yazılan şiirlere "ağıt", Divan şiirinde ise "mersiye" adı verilir. Divan şiirine de ilgisi olduğu bilinen Uyar, şiire mersiye adını vermiş olmasına rağmen, Halk şiirine daha yakın bir üslup kullanmıştır. Bu bakımdan şiirin adı okuru yanıltmamalıdır. Şair bilinçli olarak "mersiye" adını kullanıp bir "ağıt" kaleme almıştır. Bu sebeple şiirde halk söyleyişlerine ve deyimlere yer verilmiştir: "vadesi yetti", "Ecelin sunduğu şerbeti içti":

"Mersiye

*Büyük bir vatanseverdi,
İnkılâplar yapamadı,
Binalar falan kuramadı gerçi.
Sessizce çalıştı masasında.
Evrak kaydetti.
Ve tevazu gösterdi halince.
Nihayet vadesi yetti.
-Ecelin sunduğu şerbeti içti-
Allah rahmet eylesin,
Hüsni Efendi."*⁴

"Ölüme Dair Konuşmalar 2" şiiri deyim bakımından çok zengindir. Yine geçim sıkıntısını anlatan şair, halk deyince akla ilk gelen şeylerden biri geçim sıkıntısı olduğu için, halkın bu konu üzerinde ürettiği deyimlere yer vermiştir. "Ölüm derdi, kalım derdi", "Dimyata pirince giden", "gözle görülür elle tutulur", "taştan çıkardığım ekmekle", "içim içimi yiyor" bu şiirde kullanılan kalıplaşmış söyleyişlerdir. Halktan insanların geçim sorunu çektiği bir gerçektir, şair de bu noktaya parmak basmıştır.

³Uyar, *Büyük Saat*,21.

⁴Uyar, *Büyük Saat*,24.

Geçim sıkıntısını en iyi halk ağzıyla verileceğinden Turgut Uyar, yine halktan bir kişiyi konuşturmuştur:

“Ölüme Dair Konuşmalar 2

*... İşte günlerden bir günElâgözlüm,
Yeni bir başlangıçla bitecek ömrümüz.*

Amenna ve Saddakna,

Bari hoşça geçse günümüz...

Hangisine tasa edeceğiz, şaştık.

“Ölüm derdi, kalım derdi” derken

Dimyata pirince giden misali,

Yolun ortasına ulaştık...

Ölüm bir hatıra gibidir insanda;

Kâh hatırlanır, kâh unutulur.

Fakat bir gün, bir gün nihayet

Gözle görülür elle tutulur...

Şimdi taştan çıkardığım ekmekle,

Çorba içmedeyiz sıcak sıcak.

Fakat yarın kim diyebilir ki Turgut,

Hatıra olmayacak?..

Unutmak istiyorum zaman zaman,

Ne yapsam, ne etsem olmuyor,

Kabulleniyorum,

Kabulleniyorum da –gelgelelim-

İçim içimi yiyor... ”⁵

Bu şiirde Uyar, kullandığı deyimlere ve halka yaklaşım tarzına rağmen bir aydın şiiri yazar. Söyleyişi halk şiirinden, halk şiiri söyleyiş biçiminden uzaktır. Fakat bütün olarak değerlendirildiğinde konuşan bir halk adamıdır, bu nedenle şiirin bütününe bakıldığında halk kültürünün hâkim olduğu görülür. Bu bakımdan okuyucu, şiirde

---

⁵Uyar, *Büyük Saat*,27.

kendini bulan, halktan biri olabileceği gibi, halka yaklaşmak isteyen bir aydın da olabilir.

“Bir Anadolu Vardır” şiirinde Turgut Uyar, unutulmuş Anadolu’yu, kendi halinde yaşayan insanların ve onların hayatını anlatır. Çeşitli eşyalar ve eylemler şiirde yer bulmuştur: “potur, çarık”, “süt sağmak, yün eğirmek”. Bu sayede okuyucu sanki bir köyde, köylülerle birlikte. Turgut Uyar, bu şiirde kültür unsurlarını sadece vermekle kalmaz, onları bize yaşatır:

“Bir Anadolu Vardır

Bir Narhanımcık vardır.

Cin dağlarının arkasında.

Bir çukur köyde.

Ya üç ya dört yaşındadır görseniz,

Süt sağar, yün eğirir ufak elleriyle.

Babasıyla diz dize oturur akşamları,

Ne lâflar söyler büyük insan gibi,

Hayret edersiniz..

(...)

Bir Mihrali marangoz vardır.

Babası Mihrali koymuş adını ne yapsın.

Narhanımcığın akrabasıdır..

Alinin, Memişin, Satılmışın akrabasıdır.

Terini çevre ile siler Mihrali

Potur giyer, çarık giyer

Bütün ömründe aşağı yukarı

Sacta pişmiş mayasız yufka ekmeği yer.

(...)”⁶

Bu şiirde Uyar, okura Anadolu’yu hatırlatmak, yaşatmak istemiştir. Anadolu’yu iyi tanıyan şair, amacına ulaşmıştır.

---

⁶Uyar, *Büyük Saat*,32.

Türkiyem kitabının ilk şiiri “Türkiyem”dir. Bu şiirde şehir şehir Anadolu anlatılmıştır. Şiirin her düzesinde Anadolu’dan bir parça bulunmaktadır. Yörelere meşhur özelliklerine de yer verilmiştir: “Sürmene bıçağı”, “Adana’da çiğ köfte”, “Kırkpınar’da güreş” gibi:

“Türkiyem

(...)

Sen Koçhisar’da tuzum,

Sille’de kızım...

Çift kulaklı Sürmene bıçağı belimde.

Varmışım çiğ köfte yemeye Adana’ya

Dadaloğlu’ndan bir koçaklama dilimde:

- Şu yalan dünyaya geldim geleli..

Hey vatanım, bacım, sağdıcım, emmim

Senden bir yara her yerimde.

Desteye güreşmişim Kırkpınar’da.

Durmuş da yorgunluk çıkarmışım,

Bir akşam vakti

Dört bardak kıtlama çayla Erzurum’da..

(...)”⁷

Görüldüğü gibi şiirde bir Türkiye görünümü ortaya çıkmaktadır. Bu basit bir halk kültürü tespiti değildir, bütün bir tarih içerisinde bölgelerin öne çıkan taraflarıdır. Örneğin bir çiğ köfte ile yemek kültürünü verirken Sille’nin kızı ile fizyonomiyi ortaya koyar ve Sürmene bıçağı ile bir ustalığı dile getirir. Anlaşıyor ki Turgut Uyar, Türkiye’yi benimsemiştir. Turgut Uyar’ın *Türkiyem* kitabında pek çok şiirinde “turna” kuşu geçmektedir. Turna bu şiirlerde çoğunlukla “sırdaş, dert ortağı, dert dinleyici, yol gösterici” olarak nitelenen bir varlık olmuştur. Bu işlevleri yüklenen sevgili de olur bazen, şair “turnam” dediği sevgiliye danışır veya dert yanar. Bazen şiirin adında geçer “turna”, bazen sadece bir dizesinde ama tam on şiirinde karşımıza çıkmaktadır. “Turna

---

⁷Uyar, *Büyük Saat*, 37.

şaire sevgileri ve yolları hatırlatan bir imgedir.”⁸ Türkiye’yi anlatırken Türk halk kültüründe ve şiirinde önemli bir yeri olan turnayı öne çıkarır şair.

“Turnam Seninle” şiirinde Karadeniz bölgesinde “alev” anlamında kullanılan “alavalav” ikilemesi geçmektedir. Turgut Uyar, bu şiirde yine halk ağzından konuşmayı seçmiştir:

“Turnam Seninle

(...)

*Eksilmesin üstümden gölgen, rüzgârın
O günler içim alavalav yanyordu.
Biz Sakaltutandan inerken sabağnan
Kars yeni yeni uyanıyordu...*

(...)”⁹

“Turnam, Bir Ay Doğar Pasın’dan...” şiirinde “tuttukları altın olsun”, “az gitsinler, uz gitsinler” deyimleri ile beraber Âşık İkrâmî’den de bahsedilir. Bu şiirde şair, turna kuşuna habercilik vasfını yüklemiş ve halk ozanları gibi, turnadan mektup ve selam iletmesini istemiştir:

“Turnam, Bir Ay Doğar Pasın’dan...

*Cümle yolculara selâm ederim.
Dilerim yolları uğurlu olsun, aydınlık olsun.
Havalar günlük güneşlik,
Tuttukları altın olsun..
Bir gün, belli olmaz, bir bakarsın Turnam,
Şu kuru başımı alır ben de giderim...*

(...)

*Cümle yolculara dua ederim.
Nasıpleri bol olsun, dilekleri tutsun*

---

⁸Büşra Nur Turinay, “İmgeler Şairi Turgut Uyar” *Hece*, Eylül (2013) : 3-4.

⁹Uyar, *Büyük Saat*,42.

*Zile'den geçsin yolları, Sivas'tan geçsin
Pembeden, beyazdan geçsin..
Askerlere mektup götürsünler
Cümlesine selâm sabah iletsinler,
Az gitsinler, uz gitsinler
Sağlıcakla yurtlarına dönsünler..*

(...)”¹⁰

“Af Kanunu” şiirinde Uyar, Anadolu’da insanların aşkla değil, kader kimi önlerine getirirse onunla evlendiklerini anlatır. Aynı zamanda şair, çok çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarına “Yeter” adını vermesine değinmiştir:

“Af Kanunu

*Gerinirler karanlık gecelerde, nasipsiz
biri dopdolu, öbürü boş.
tohumluk mısırlar, cılız inekler
uykuları ya buluttan, ya sudan
altıncı çocuğun adı yeter'dir..*

(...)”¹¹

“Söyle Küçük Saadetini” şiirinde Turgut Uyar, aile babası kimliğiyle konuşur, geçim derdi içinde mutlu olduğu anları anlatır. “Her şeye rağmen mutlu olacak şeyler var.” demektedir bu şiirde şair. Bütün bunları anlatmak içinse yine halk kültürüne ait “alınlerin, göz nurun, el emeğin” gibi, çalışıp kazanılan paraya ve emeğe işaret eden unsurları kullanmıştır:

“Söyle Küçük Saadetini

(...)

Cigara içerekten alacakaranlıkta

Kapını çalmışsın

---

¹⁰Uyar, *Büyük Saat*, 51.

¹¹Uyar, *Büyük Saat*, 66.

Alinteringöznurun el emeğin karın

Turfanda portakal görüp çarşıda

Tadımlık birkaç tane almışsın...

(...)"¹²

Turgut Uyar, “Şimdi Bir Ürüzgâr Geçer” şiirinde, şiirin adında da geçen “Ürüzgâr” kelimesini kullanmıştır. Bu, bölgesel ağızlarda kullanılan bir kelimedir. Bu kelime Turgut Uyar’ın, yaşadığı yerlerin kültürlerine ve dillerine hâkim olarak bunları şiirlerine aksettirdiğini gösteren örneklerden biridir:

“Şimdi Bir Ürüzgâr Geçer

Bana yollardan bahsedin artık,

Büyüsün yalnızlığım.

Bir kadın ve bir gecelik sarhoşluğun peşinde

Ölüme benzer duraklardan...

Şimdi bir garip ürüzgâr geçer bilir misiniz?

Perdesiz, yataksız, ateşsiz

Saplı'nın hanındaki kavaklardan...

(...)"¹³

“Elâlem” şiirinin son dizesinde “Başımı taştan taşa vuracağım” diyen Uyar, emeğinin karşılığını alacağından emindir ve bu durumu da bu deyimle anlatmıştır. Ayrıca “baş belası”, “diyarı gurbet”, “deva bul-“ gibi ifadeler de halk Türkçesinden gelen unsurlardır:

“Elâlem

(...)

---

¹²Uyar, *Büyük Saat*,75.

¹³Uyar, *Büyük Saat*,79.

*Benimki sevda değil baş belası
bunun sonu olmaz biliyorum
ne kadınım diyebilirim elaleme ne kardeşim
hiçbir kapıyı çalamam dileyince madem
ben gidiyorum siz durunuz
gül kurusu vişne çürüğü limon küfü
diyarı gurbetlerde de bir deva bulamazsam
başımı taştan taşa vuracağım.”¹⁴*

“Bitmemiş Şiirler II”de Uyar, başka eserlere ve dönemlere göndermeler yapmıştır. Metinler arasılık bakımından zengin bir şiir olmakla beraber, Uyar’ın, “tepeden tırnağa”, “sırılsıklam” ve “boğaza kadar batmak” gibi kalıplaşmış ifadeleri kullanması da dikkat çekmektedir. Bu kullanımlar, birbirlerine yakın anlamlar ifade etmektedir:

“Bitmemiş Şiirler II

*İşte elagözlüm, sıırılsıklam
Boğazıma kadar aşka batmışım
Ne kadar şarkı dinlemişsem ömrümce
Hep senin niyetine tutmuşum.*

(...)

*İşte elagözlüm sıırılsıklam,
Tepeden tırnağa sevdalyım.
Başiboş aşka bırakmışım kendimi,
Neyleyim.”¹⁵*

“Bitmemiş Şiirler III” şiirinde masalarda bahsi geçen Kaf Dağı’na gönderme yapmıştır Turgut Uyar, sevgiliyle birlikte kaçılacak bir yer olarak Kaf Dağı’nı işaret etmiştir. Kaf Dağı’nın da ötesinde “demir asa”, “demir çarık”, “koçak atlı”, terkilerde” kullanışları da halk söyleminden gelmektedir:

“Bitmemiş Şiirler III

---

¹⁴Uyar, *Büyük Saat*,92.

¹⁵Uyar, *Büyük Saat*,94.

(...)

*Bu yol kaf dağına gider sultanım
demir asa, demir çarık, ince yürek...
—ince küpelerin ne yaraşmış
gözlerindeki kuzgun siyahı aşka.
demir asa, demir çarık, sevda gerek.
koçak atlılar doludizgin
civan gibi güzeller terkilerde.
kaf dağı...
işte bütün sisleriyle elagözlüm,
ilerde ta ilerde...*

(...)”¹⁶

“İthaf 3” şiirinde Uyar, saadete zor ulaşıldığını anlatmak için “aslan ağzındadır saadetimiz” dizesini yazmıştır. Bu deyim “ekmeği aslanın ağzından almak” şeklinde kullanılır. Aşkların ve mutlulukların ne kadar zor elde edildiğini anlatmak istemiştir ki bu orijinal bir kullanıştır, halk kullanımını değiştirmiş olur Turgut Uyar. Çalışarak kazanmaya çalıştığı şeyin paradan ziyade mutluluk olduğunu göstermektedir:

“İthaf 3

(...)

*Ömrümüz serapa sevda içredir.
Bir uzun yaz günü durur, zulmeder
Tanıdık, bildik günler sarkar takvimden
Hafızam zulmeder boşluğuma.
Birden bir arının kanatlarında terü taze
Sen gelirsin...
Aslan ağzındadır saadetimiz
Yağmurlar yağar, günler batar, geceler gelir
Bir bitmez türkü başlar dışımızdan.*

(...)”¹⁷

---

¹⁶Uyar, *Büyük Saat*,95.

Turgut Uyar'ın kitaplarına almadığı şiirlerinden biridir “Dursun Oğlu Rezzak”¹⁸. Turgut Uyar, bu şiirde Anadolu köylerinde, başka türlü bir hayatın varlığını bilmeden, saf, ona verilen yaşayan isimsiz bir genci tasvir eder. Bu genç sorgulamaz çünkü sorgulamak için bir nedeni yoktur. Şiir bize bunu anlatmaktadır. Kendi şartları içinde bir Anadolu gencini anlatır Uyar. Dolayısıyla onun kullandığı “saban”, “cılız öküz”, “kağrı” gibi varlıklara şiirde yer vermiştir:

“Dursun Oğlu Rezzak

(...)

Rezzak on dokuz yaşındadır

Bir kış kömür ocaklarında,

Bir kış inşaatlarda amele.

Bahar geldi miydi kapkara sabanının başındadır.

Abanır simsiyah bahtının saplarına,

Cılız öküzlerin boynuna abanır.

Toprak sürülmez yarılır çatır çatır.

Sindiskom yolundan kağnılar geçer,

Rezzak'ı ağlatır...

(...)”

---

¹⁷Uyar, *Büyük Saat*, 103.

¹⁸Uyar, *Büyük Saat*, 651-652.

Sonuç

Turgut Uyar, söz konusu ettiğimiz şiirlerinde gerek çocukluk gerekse ilk gençlik yıllarında edindiği halk kültürü unsurlarına yer verir. Ancak bu unsurlar rast gele değil, belli bir amaca yönelik ve kasıtlı olarak kullanılmıştır. Bazen bu unsurlar değiştirilmiş ve güncelleştirilmiştir ki bu bir İkinci Yeni şairi için beklendik bir sonuçtur. Turgut Uyar kültür unsuruna rastladığımız tüm şiirlerde, şiirin dokusuna uygun olan unsurları seçmiş ve vermesini istediği anlama katkı yapmasını sağlamıştır. Turgut Uyar'ın şiirlerinde halk kültürüne ait unsurlar, bazen bütün bir hayat halinde bazen de birkaç kelime grubundan ibaret olarak karşımıza çıkar. Ancak bu birkaç kelime grubunun altında geniş bir anlam yatmaktadır. Bu anlam şiirin geneline etki eder ve vermek istediği özü zenginleştirir. Bu nedenle boyutları az da olsa etkileri çok olmaktadır. İkinci Yeni şairleri her zaman toplumdan uzak olmakla eleştirildiler. Ancak bu çalışma gösteriyor ki yapılan eleştiriler ayrıntılı inceleme olmaksızın yapılmış ön yargılardır. İkinci Yeni şairlerinden olan Turgut Uyar, bireysel olarak ele alındığında ve şiirleri ayrıntılı incelendiğinde ortaya çıkan sonuç Turgut Uyar'ın halktan uzak olmadığını göstermektedir. Şairin halktan ve halk kültüründen ilham aldığını, bazen halkın yaşadığı sorunları dile getirdiğini ve o halkın içinde kendisinin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Kendisini halktan bir memur olarak gören Uyar, özellikle memurların yaşadığı sıkıntılardan bahsetmiştir. Bunun dışında özellikle çocukluk yıllarında görmüş olduğu halk kültürü ve ananeler şiirlerinde yer bulmuştur. Turgut Uyar'ın 1947 ile 1952 yılları arasındaki şiirlerini inceledik ve bu yıllarda halk kültüründen beslendiğini gördük. Ancak Turgut Uyar, incelenen yıllar kadar yoğun olmasa da şairliğinin ilerleyen yıllarında da halk kültüründen yararlanmıştı. Turgut Uyar'ın incelenen yıllar arasındaki şiirlerinin ancak üzerinde durulanlarda halk kültürü unsurlarına rastlanmıştır. Bu bile onun halk kültürüne ilgisini göstermeye yetmektedir. Sonuç olarak Turgut Uyar, 1947 ile 1952 yılları arasındaki şiirlerinde halk kültürüne ait çeşitli unsurlardan yararlanmıştı. Tespit ettiğimiz bu kültür unsurları Turgut Uyar'ın halktan ilham aldığını ve kültürünü şiirlerinde yansıttığını göstermektedir. Turgut Uyar, vermek istediği alt anlamları bu kültür unsurları aracılığıyla okura ulaştırmıştır.

Kaynaklar

TURİNAY, B. N., “İmgeler Şairi Turgut Uyar” *Hece*, Eylül (2013)3-4.

UYAR, T., *Büyük Saat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Demir Özlü' nün “Stockholm Öyküleri” Adlı Eserinde Yalnızlığın ve Yabancılığın Sembolü Mekânlar

Sezen Başer*

ORCID: 0000-0001-5380-4211

Öz

Türk edebiyatında 1950 kuşağı olarak adlandırılan dönemin önemli yazarlarından olan Demir Özlü, ilk eserlerini varoluşsal felsefe ışığında gelişen kavramlarla oluşturmuş; bu akım ve beraberinde ortaya çıkan hiçlik, bunalım, yabancılaşma ve yalnızlık gibi olgular da yazarın eserlerinin temini oluşturan ana kaynaklar haline gelmiştir. İlerleyen zamanlar, yazarın hayatında birtakım değişimleri beraberinde getirmiş; özellikle memleketinden ayrı kaldığı yıllarda öykülerini besleyen en önemli kaynak, memleket özlemiyle beraber yabancı bir yerde yaşamış olmanın verdiği hüznün, ait olamama hissi ve yalnızlık duygusu olmuştur. Bu duygu ve düşüncelerle kaleme aldığı *Stockholm Öyküleri*, her unsuruyla bunu çokça hissettirmektedir. Eserin en dikkate değer özelliği ise içindeki hemen her öykü başlığının açık veya kapalı bir mekânın adı olmasıdır. Özlü' nün psikolojik yönü ağır basan hikâyelerinde yarattığı insan tipi ile insan davranışına etki eden her türlü canlı ve cansız varlık arasında önemli bir ilişki vardır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, *Stockholm Öyküleri* adlı esere, insan-mekân ilişkisi bağlamında bakarak mekân unsurunun hikâyelerdeki önemini ve insan psikolojisine etkisini metin tahlili metoduyla tespit etmek, mekân ve insan arasındaki psikolojik bağı ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Demir Özlü, Stockholm Öyküleri, Mekân, Yalnızlık, Yabancılaşma.

Gönderme Tarihi: 17/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-Posta: aydemirsezen9@gmail.com

The Venues Symbolising Solitude and Alienation in Demir Özlu's Novel "Stockholm Stories"

Sezen Başer

ORCID: 0000-0001-5380-4211

Abstarct

In Turkish literature, Demir Özlu is among the prominent authors of the era known as the "1950's generation" and his first works were based on the concepts developed in light of the existential philosophy, concepts such as nihilism, depression and solitude that arise with this trend became the main sources shaping the works of the author. The following developments resulted in severe changes in the life of the author; especially the sadness, lack of his sense of belonging and feeling of solitude along with the homesickness due to living in a foreign country became the sources feeding his stories especially in the years he spent away from his country. The *Stockholm Stories* written with the aforementioned feelings and thoughts severely evoke such concepts in the reader. One of the most striking characteristics of the work is that almost all stories are named after an either outdoor or indoor venue. The human types created by Özlu in his rather psychological works have a critical relation with all types of living creatures or non-living things that effect the human behavior. Therefore, this study aims to identify the importance of the venues/locations within the *Stockholm Stories* and their influences over human psychology by examining the stories within the context of human-location relations through the analysis method and in this way to reveal the psychological connection between the venues/ locations and human beings.

Keywords: Demir Özlu, Stockholm Stories, Venue, Solitude, Alienation.

Received Date: 17/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Символ одиночества и чуждости в «Стокгольмских историях» Демира Озлю

Резюме

Демир Озлю, один из самых важных авторов периода турецкой литературы 1950-х годов, создавший свои первые работы с концепциями, разработанными в свете экзистенциальной философии; эта тенденция и возникающее в результате небытие, депрессия, отчуждение и одиночество стали основными источниками работ автора. Более поздние времена привели к некоторым изменениям в жизни автора; особенно в годы, когда он был далеко от своей страны что было самым важным источником, питающие рассказы писателя, а именно грусть в чужом месте с тоской по стране, чувство непричастности и чувство одиночества. В частности, эти концепции, которые автор упоминает в своей книге, опубликованной под названием «Десять лет в изгнании», и его мемуары, стали причиной исследования и анализа работы статьи «Стокгольмские истории». Большинство рассказов этой работы, которые мы изучаем, - это тексты, написанные автором, когда он был за границей. Тем не менее, самая основная особенность этих историй состоит в том, что название почти каждой истории - это название открытого или закрытого местоположения героя. Существует значительная связь между типом человека, созданным Озлю в его рассказах и всеми видами живых и неживых существ, которые влияют на поведение человека. Поэтому целью данного исследования путем анализа текста является изучение «Стокгольмских историй» Демира Озлю с точки зрения взаимоотношений человека и его местопребывания, а также важности местопребывания в рассказах и его влияния на психологию человека, в частности, степень, в которой герой отражает чувство чужеземца и чувство одиночества, для выявления психологической связи между человеком и его местопребыванием.

Ключевые слова: Демир Озлю, Стокгольмские истории, местопребывание, одиночество, отчуждение.

Получено: 17/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Demir Özlü' nün eserlerini vermeye başladığı 1950'li yıllar, Türkiye ve dünyada siyasi, sosyal ve ekonomik olarak bir buhranın yaşandığı yıllardır. İkinci Dünya savaşının doğurduğu sonuçlar ile dünyanın birçok yerinde her alanda birtakım değişimler ve gelişmeler söz konusu olmuştur. Bu değişimin yankısı birçok yeni akım ve fikirle Türkiye'de de hissedilmiştir. Bilhassa Jean- Paul Sartre'ın yapıtlarıyla ve kamusal alandaki etkinlikleriyle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geniş bir taraftar kitlesi kazanan varoluşçuluk, Türkiye'de adından söz ettirmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda edebiyatta yeniliğin peşine düşen, Batı edebiyatını yakından takip eden genç yazarlar bu akıma ilgi duymuş ve varoluşçuluk geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır.¹

İlk eserlerini varoluşçuluk akımının etkileri ile ortaya çıkaran Özlü, sonraki dönemlerde sosyal gerçekçi bir doğrultuda eserlerini oluşturmuştur. Yazarın öykülerindeki temi oluşturan varoluşsal kimlik ve beraberinde getirdiği hiçlik ve bunalım duygusu devam ederken bir taraftan da toplumsal bakış açısının getirdiği sosyal eleştiri ve siyasi duruş da eserlerinde yerini almıştır. Tüm bunların beraberinde yazarın 1979 yılında Türkiye'den ayrılması ve yurtdışında kaldığı on yıllık süre içinde yaşadığı sürgünlük, hissettiği yalnızlık ve yabancılaşma duygusu da - özellikle "*Stockholm Öyküleri*" – yazarın hikâyelerinin temini oluşturan ana hatlar olmuştur.

Yalnızlık, İnsan ve Mekân

Demir Özlü' nün hikâyelerinin psikolojik yönü ağır basar. Onun hikâyelerinde insan çok boyutlu bir varlıktır. Bu sebeple insan davranışına etki eden her türlü canlı ve cansız varlık eserlerinde önem teşkil eder. Hikâyelerdeki insan tipi çoklukla yalnız, bunalımlı, kendi içinde "ben"i arayan, sorgulayan ve arayış içinde olan kişilerden oluşur. Kendi içine kapanan yalnız insan ile mekân arasında da kuvvetli bir bağ vardır. Özlü, insan-mekân bağlamından hareketle kahramanın duygu ve düşünce değişimini ve gelişimini ayrıca insanın insana karşı ve insanın topluma karşı tutumunu öykülerinde açıkça gösterir.

---

¹ Jale Dirlikyapan Özata, *Kabuğunu Kıran Hikaye (Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, 107.

Prof. Dr. Şerif Aktaş: “*İtibarî mekân, haricî âlemi aksettirme endişesiyle tanıtılıyor ve tasvir ediliyorsa “mimesis”e bağlı yapma ve yaratma tarzına uygun bir esere vücut veriliyor demektir. “Tedric” esası çevresinde kaleme alınan metinlerde ise mekâna ait hususiyetler, bir intibayı sezdirecek tarzda dikkatlere sunulur. Birincisinin resmini yapmak mümkündür, ikincisinde ise resim, yerini minyatüre bırakır. Resimle minyatür arasındaki fark, iki ayrı yapma ve yaratma arasındaki farkı sezdirecek mahiyettedir*” der.²

Mehmet Tekin’e göre: “*Mekân, temel niteliği itibariyle kapsamlı bir kavramdır ve içinde toplumsallaşmanın temel değerlerini barındırır. En geniş anlamıyla mekân uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrinidir. ...eserin bünyesinde yer alan mekân tablosunda, bir dönemin gelenekleri, eşya zenginliği, mobilya ve mefruşat tarzı, giyime ve eğlenceye dönük alışkanlıklar, modalar, argo ve günlük konuşmalar yer alır.*”³ Modern dönem eserlerinde mekân başlı başına bir değerdir. Sadece bir eşya veya dekor unsuru olarak değil; insanın ve vakanın tamamlayıcısı konumundadır. İnsan ve mekân arasında kurulan bağ, psikolojik yönü ağır basan eserlerde daha fazla ön plana çıkar ve kahramanın ruhsal durumuna etki eder ve o ruhsal durumu gün yüzüne çıkarmaya yardımcı olur. Yazarın amacı ve oluşturmaya çalıştığı üslup, mekân unsurunu ele aşını belirleyen temel etkendir. Her şeyin başında yazarın amacı insanı daha iyi ve derinlemesine anlatabilmektir. Bu sebeple yazar, insan davranışına etki eden her unsuru en ince ayrıntısına kadar ele almaya çalışır. Mekân ve insan arasındaki bağ düşünüldüğünde mekân, insan psikolojisini yansıtan veya ona etki eden konumda olabilir.

Edebi metinlerde mekân ögesi, çokça ve farklı şekillerde okurun karşısına çıkabilmektedir. Bu mekânlar betimleme/tasvir yoluyla ve anlatma/gösterme yoluyla eserde kendine yer bulabilir. Mekâna ağırlık veren yazar, hareketi az olan bir olay akışını, belli bir mekânda geçen hikâyeler aracılığıyla, kahramanın kendi ve çevresiyle iletişimini yansıtır. “*Romancılar, kahramanlarının kimliklerini çizmek için mekân unsurundan yararlanırlar. Bu uygulama özellikle psikolojik yönü ağır basan “dramatik roman” örneklerinde sıkça tekrarlanır. Genellikle dar veya kapalı nitelik taşıyan bu mekânlar, eşya unsuruyla*

² Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1984, 127.

³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016, 145.

zenginleştirilir. Bu mekân modeliyle orada oturan kişinin psiko/sosyal kimliğine açıklık getirilmek istenir.”⁴ Mekân unsuru sadece dar veya kapalı olarak değil; geniş veya açık mekân olarak da adlandırılabilir. “Kapalı mekânlar daha çok ruh çözümlmelerine zemin hazırlarken açık mekânlar daha ziyade aksiyonu gerektiren yerler olarak öne çıkar.”⁵ Tüm bunların yanında bu çalışmada önemli olan husus, mekânların açık veya kapalı olarak sunulması değil; kahramanın yalnızlığı ve hissettiği yabancılık hissi ile mekânlar arasında kurulan bağıdır. Burada yapılacak olan açık-kapalı mekân gruplandırması, çalışmanın belli bir düzen çerçevesinde devamı için gerekli görülmüştür.

Anlatı unsuru olarak mekân kavramını inceleyeceğimiz Stockholm Öyküleri, Özlü’ nün mekân olgusu üzerine kurulu eserlerinden biri olması hasebiyle önemlidir. Şahsi veya genel olarak hemen her türlü mekânı barındıran öykülerdir bunlar. Burada mekân, bir bar, lokanta, kahve, ev veya eczane olabilmekte hatta çoklukla şehrin tamamı öyküleri bir mekân olarak kuşatabilmektedir. Kent insanının yaşamı, çevresiyle olan ilişkileri, kahramanın yalnızlığı ve yabancılığı mekânlar ile kurduğu anlamsal ve öznel bağ çerçevesinde hikâyelerde işlenir ve bireyin iç dünyasına ait semboller, mekânın anlatımı ile ifade edilir. Seyahat etme hali ve yaşadığı sürgünlük, ülkesinden uzak kalan kahramanı, yalnızlaştıran ve yabancılaştıran bir durum olması sebebiyle hikâyelerde üzerinde en çok durulan temlerdir. Hakikatte yurt dışına kendi isteğiyle çıkan Özlü, sonrasında ülkede yaşanan birtakım olaylar sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılmış ve kendisinin hayatında bir sürgün dönemi başlamıştır. Bu sebeple yukarıda belirttiğimiz gibi bu durum, öykülerin arasına doğrudan veya dolaylı olarak sıkıştırılmıştır. Özlü bu durumu sürgünlük olarak da adlandırmaz öykülerinde. O, yurdundan ayrı düşmüş, parçalanmıştır. Bu yitirilmişliğin sızısı, bitmeyen yolculuklar ve mutsuz doyum anları olarak mekân-insan ekseninde sahnelenir. Özlü, hikâyelerini klasik bir yapıyla vermez okura. Herhangi bir olayın yerine bir durum veya göstergeden hareketle mekân ve kişi anlatımıyla bir aksiyon sağlar. Belli bir olayın olmaması da mekânı ön plana çıkaran noktalardan biridir. Hatta eserde birçok hikâyenin başlığı mekân adlarından oluşmaktadır: “Bellman Sokağı’nda”, “Discotekte Bir Yazar”, “Anemas Zindanları”, “Merkez Postanesi’nde”, “Eczane”, “Cafe Nova”... bu öykü başlıklarına bakıldığında

⁴ Tekin, *Roman Sanatı 1..*, 158.

⁵ Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı*, Konya: Salkım Söğüt Yayınevi, 2006, 24.

Stockholm Öyküleri'nin ana omurgasını mekanların oluşturduğu söylenebilmektedir.

Stockholm Öyküleri'nde ele alacağımız mekân unsurlarını açık ve kapalı mekânlar başlığı altında değerlendirip bu mekânların kahramanın yalnızlığını ya yabancılığını ne derecede yansıttığı üzerinde duracağız:

Açık Mekânlar

İstanbul/Stockholm, Şehir: Özlü' nün hayatında şehirler büyük bir öneme sahiptir. Hayatı boyunca birtakım seyahatler yapan, çok şehir gören yazar, gördüğü yerleri öykülerinde gerek mimarisiyle gerek insanıyla gerek toplumsal ve kültürel öğeleriyle önemli derecede işlemiştir. Hatta mekân unsuru yönüyle incelediğimiz eser de onun on yıl süreyle yaşamını sürdürdüğü ve hikâyelerinin ana konusu haline getirdiği Stockholm'dür. Bilhassa hayatının büyük bir kısmını geçirdiği yani ait olduğu İstanbul ile on yıl süreyle kaldığı Stockholm şehri onun hikâyelerinin adeta başkahramanı niteliğindedir. Stockholm Öyküleri, yazarın hayatından bağımsız düşünemeyeceğimiz- anlarıyla çoğunlukla aynı paralellikte olan kahramanın İstanbul- Stockholm arasında zihinsel ve duygusal gel-gitleri içerisinde geçen çok sayıda an ile dolu öykülerdir.

Stockholm Öyküleri'ne mekân unsuruna ait öğelerden 'şehir' odağında baktığımız vakit, iki ana husus dikkat çekmekte: Bunlardan birincisi, yazarın seyahat etmekten başlı başına keyif alma halidir. Dünyaya dair yeni şeyler bilmek ona haz verir ve buna zaman zaman hikâyelerinde de değinir. Bir taraftan da onun seyahatler yapması, kendiyle baş başa kalması ve bir nevi kendine yolcuğudur. Onun içsel yolculukları ve kendi yaşamına dair arayışları varoluşsal arayışın doğal sonucu olarak bu öykülerde de yerini alır. Hikayelerde şehir odağında göze çarpan ikinci husus ise -ki bizim asıl üzerinde durduğumuz meseledir- Stockholm'de uzun yıllar yaşamak zorunda kalmanın ve dolayısıyla Türkiye'den, yakınlarından, ayrı bırakılmanın üzerinde yarattığı sıkıntılardır. Anılarını kaleme aldığı eserde yazar bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Artık öğleleri uykuya dalarsam, derin melankolik düşlere dalıyordum. Birkaç yıldır, giderek ağırlaşan bir sorundu bu bende. Öğle uykularında bastıran karabasanlar... Bunlar çeşitli biçimlerde ortaya çıkıyorlar: Kimi bir düş olarak, kimi yarı uykuların yarı düşleri, kimileri de düşünce, cümle olarak, acıyı da derinden duyarak. Bütün bu karabasanların ana teması yakınlarımdan-onlar

hayatta olsunlar, olmasınlar- uzaklıktı. Doğrudan doğruya ayrılığın, uzak düşmenin acısıydı bunlar.”⁶ Yazarın Stockholm Öyküleri’nde anlattığı, kendi hayatıdır ve hikâyelerin büyük kısmını ben diliyle yazmıştır. Yayınladığı bu öykülere ve Stockholm’e bakış açısını anılarında şu cümlelerle ifade eder:

“İstanbul’dan sonra bana çok sakin ve sessiz görünen Stockholm’de yaşam nasıldı? Ben bunu sonradan ‘Stockholm Öyküleri’ adıyla yayınladığım öykülerde de daha başka yazılarımda da anlatmaya çalıştım. Ama elbette bir parçasını. Özellikle de yabancı bir yazara yansıyan parçasını.”⁷ Şehir bazen bütünüyle bazen de daha küçük mekanları ile, yabancı bir yazara yansıyan biçimiyle, kahramanın ruh halini yansıtan simgesel bir değer olarak var olmuştur. Öykülerde yazarın amacı şehri salt tasvir etmek değil; kahramanın hissettiği o yabancılık ve yalnızlık hissini arka planı ile vermektir. “Charlottenburg/1” adlı hikâyede: “Senin için şaşırtıcı bir şeydi Charlottenburg’la karşılaşmak, batıdaki Fransa’daki kent isimlerini çağrıştıran bu isimle. “Cherbourg” gibi diye mırıldanıyorsun, “Cherbourg Şemsiyeleri”. Henüz genç sayılacak bir yaşta, “dünya daha umutluyken”, arkadaşlarıyla gördüğün o fantezi dolu filmlerden biri: şimdi görme olanağı yok o filmleri. O arkadaşların da yoklar. Sen de burada yalnızsın işte.”⁸ Karşılaştığı bir yer adı, geçmişe, anılarında arkadaşlarıyla izlediği bir filme götürüyor kahramanı. Yalnızlığını ve kimsesizliğini hissediyor. Burada yazarın hissettiği gerçek manada bir yalnızlık ve yabancılık hissidir. Zaman zaman varoluşsal sorgulamaların içinde olsa dahi hikâyelerde, çoklukla hissettiği gerçek yalnızlıktır. Başka bir hikâyesinde bulunduğu bir Yahudi mahallesinde kendi yaşamına da göndermeler yaparak Yahudilerin oturdukları yerden gönderilmelerine tepki gösteriyor: “Burası eski Yahudi mahallesi değil mi? Yahudiler azalmış. Karşı sokaklar oralarda dizilen evler çok harap, bakımsız. Kim atabilir Yahudileri bu mahalleden? Hangi güç? Gözleri görmediği halde bu eski kentte yolunu bulabilen bir insanı, kim sürebilir yabancısı olduğu yerlere? Zihninin içindeki bir tasarıya göre sürüldüğü yerde de yolunu bulacak olsa da.”⁹ Yazar, kendi isteğiyle yaşamaya karar verdiği Stockholm’de, hakkında verilen vatandaşlıktan çıkarılma emriyle bir sürgün hayatı yaşamaya başlamış ve bu mevzu onun hikâyelerinde

⁶ Demir Özlü, *Sürgünde On Yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, 208.

⁷ Özlü, *Sürgünde On Yıl* .., 178.

⁸ Demir Özlü, *Sürgün Küçük Bulutlar: Stockholm Öyküleri Charlottenburg I.*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012 ,87.

⁹ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Yahudi.*, 102.

çokça yer almıştır. Yurdundan uzak yabancı olduğu bu kentte kendi gibi ait olduğu yerden zorla gönderilen insanların hikâyelerine de yer vermiş ve bu ortak duygu halini yansıtmıştır. Yazar, kentle ilgili gösterdiği imgeleri bazen bir yazma aracı olarak da kullanmıştır. “Orada Kalmak” isimli hikâyesinde yaşadığı kentte sığınabileceği tek şeyin ‘yazmak’ olduğunu vurgular: “Bahardan sonra- burada yaşadığın ilk bahar mevsimiydi- kentin güney kesiminde, bir iç avluya bakan küçücük bir daire kiraladın. Orada bir şeyler yazabileceğini umuyordun. Yazabilmek için gereken yabancı oluştusa, işte o, derinleşti. Korkunç gerçeklikle arana saydam bir uzaklık koymaya çalışıyordun. Kendi geçmişin o kadar uzaktı ki senden.”¹⁰ Bulduğu şehirde sığınabileceği tek şey ‘yazmak’ olan anlatıcı geçmişine ve ait olduğu yere uzaklığına yazarak katlanabilmektedir. Yazma eylemini yaşadıklarını unutma eylemi olarak yansıtmaktadır.

Stockholm Öyküleri içerisinde en çok adı geçen şehirlerden biri İstanbul’dur. Özellikle yazarın hayatının büyük kısmının geçtiği Beyoğlu, birçok hikayesinde yazarın özlem duyduğu ve sıklıkla anımsadığı yer olarak geçmektedir.

“Eski Beyoğlu’nda ‘zamklı kadın’ imgesi veren bir kadını aramaya vakit bulamazdınız sanırım. Öyle çok şehvet duygusu uyandıran kadın vardı ki, bu kentin sokaklarını dolduran kuzey ışığının donukluğundan sonra, zamklı kadına rastlamam şaşkınlığını yaşamıştınız orada. Balıkpazarı’ndaki kiliselerden, caddedeki dükkânlardan fırlayan kaldırımlarda salınarak gezen, sinemalara girip çıkan, Baylan Pastanesi’nde oturan, cadde üstündeki ya da yan sokaklardaki buluşma evlerinde çalışan, Nisuz Pastanesi’nde pazarlık eden, parayla ya da parasız yatan, seven, âşık olan, sevgilisine kaçan, ya da sadece sizle gezintiye çıkan bunca güzel kadın nereden toplanmıştı o caddeye.”¹¹ Hikâyede Stockholm’de çok nadir bulunan alımlılık ve sıcaklıkta bir kadınla tanışınca geçmişe gidiyor yazar. Zamklı kadın imgesi üzerinden bu soğuk şehrin kadınları ile Beyoğlu’nun kadınlarını kıyaslar. Beyoğlu’nda her şeyin bir ahenk içinde olduğu, birbirini tamamladığını ifade eder. Ait olduğu yer ile şimdi yaşadığı yer arasındaki fark onu üzmektedir. Eski Beyoğlu’nun sıcaklığını bir kadın imgesi üzerinden aramaktadır.

¹⁰Özlu, *Stockholm Öyküleri/Orada Kalmak..*, 112.

¹¹ Özlu, *Stockholm Öyküleri/Zamklı Kadın..*, 149.

Bir beklentiyle geldiği ve yıllarca kaldığı Stockholm’de umduğunu bulamamıştır yazar. Bir ümitle çıktığı yolculuk, eninde sonunda yabancı olduğu bu kentte daha da yalnızlığa sürüklemiştir onu. “*Burada yaşamım eninde sonunda bir eve tıklararak, günlerini geçirmek- doğayı mevsimleri seyretmek, uzun kış mevsiminin geçmesini beklemek, aylarca beklemek- olduğunu bilmiyor muydum?*”¹² Yaşadığı özlem, ülkesinden ayrı olmanın hüznünü her daim içinde barındıran yazar, kentleri keşfederek, dolaşarak zihnini boşaltmaya çalıştıysa da belli bir noktadan sonra onun da işe yaramadığını anlamaya başladığını bir başka hikâye olan Danse Bank’ta görmekteyiz: “*Yıllar sonra yaşamımın yarısını arkada bırakmışken rüzgar beni buralara sürükledi. Çocukluğumun resimlerine benzeyen yapıları bir gözden geçirdim. Kopenhag’da, Amsterdam’da kanallar caddeler boyunca sıralanıyordu. Ayrı düşmüş bir insan yapıların ön yüzlerini gözden geçirmesin de ne yapsın?*”¹³

Kitabın hemen her öyküsünde izlerini bulabileceğimiz yaşadığı yere ait olamama hissi, geçmişe ve yakınlarına duyulan özlem- bilhassa İstanbul ve Stockholm arasında yapılan kıyaslamalarla bunu görebilmekteyiz- Stockholm şehrinin her ögesiyle soğuk bir kuzey kenti olması ve yazarın sürekli bir boşlukta yaşadığı hissi hemen her hikâyede göze çarpan noktalardır. Şehir, yazarın muhayyilesinde bir kaçış ve kavuşma noktası gibidir adeta. Artık yaşamak istemediği bir şehirden başka bir şehre gider lakin aradığını bulamaz. Şehir burada tek başına değil, içindeki her ögesiyle- insan, mekân, manzara, yemek vs.-bir anlam/anlamsızlık kazanmaktadır.

Cadde, Sokak ve Kaldırımlar

Yazarın hikâyelerini anlatırken yararlandığı önemli mekânların başında cadde, sokak ve kaldırımlar gelmektedir. Şehir kısmında bahsettiğimiz üzere bazen şehrin tamamı bazense şehirde bir cadde, bir sokak veya herhangi bir mekân önünde oturduğu bir kaldırım taşı, hikâyenin geçtiği ana mekân olarak kahramanın ruh halini yansıtabilmektedir. Hemen her öyküde geçen bu açık mekânlar, kahramanın şehre dışarıdan bakışını ve yabancılığını gözler önüne seren simgeler halinde okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Kahraman devamlı surette şehrin kalabalığına karışarak yalnızlığını bu mekânlar aracılığıyla gizleyebilmekte ve

¹² Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Lena Person’la Konuşamamak..*, 162.

¹³ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Dance Bank..*,185.

şehrin gerek açık gerekse kapalı her unsuru bu işleviyle hikâyelere bir değer katabilmektedir.

“Cristina Nilsson’u Aramak” isimli öyküde sokak şu şekilde tasvir edilmekte: “Uzakta, güneşin ışıklarının savrulduğu yerde, pencereleri kapalı bir kent görüyorum. İnsanı döndürüp dolaştırıp aynı yere getiren ıssız sokaklar. Bu ıssızlık içimin ıssızlığı mı yoksa iyice tanımadığım bir kentte dolaşıp durmaktan mı geliyor?”¹⁴ Burada iç içe geçmiş açık/kapalı mekânlar devamlı olarak bir boşluğun ve yalnızlığın vücut bulmuş hali oluyor. Sokakların ıssızlığı, kentte kimseyi tanımamanın verdiği yabancılık ve sürekli şekilde geçmişiyile bir kıyas hali tüm öykülerde olduğu gibi bu hikâyenin de başrolü oluyor. Bir başka hikâyesinde: “Bellman Kahvesi’nin önünde tahta masalardan birinde, tentenin gölgesinde oturuyor, yaz mevsiminin daha da tenhalaşan eski sokağına bakıyordun. Tentenin altında sana vurmayan ışıktan sokaktaki güneşe doğru. Sakin tatil gününde, ıssız bir sokakta öğle yemeği yiyecek ve sonsuz sonrayı düşünecektin.”¹⁵ Yazarın hemen her hikâyesinde caddeler, bir müddet sonra biten kısa ve sonu olan yerler; sokaklar, dar, ıssız ve kimsesiz tasvir edilir kaldırımlar ise kahramanın oturup insanlara dışarıdan bakabildiği ve kalabalığa karışıp yok olabildiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bütün kenti dolaştın. Sokakları bir bir tanıdın. Yapıları da. Öyle ki görmediğin pek az sokak kaldı o kentte. Yeni bir sokağa yolun düştüğü zaman seviniyordun. Bu seni oyalayacak, küçük hülyalara sürükleyecek, sıkıntını azaltacak bir şeydi. Yeni bir şey için yeniler gibiydi.”¹⁶

Şehri, dışarıda- kalabalığın içinde- yaşama hali öykü kahramanı için her gün yapılması gereken zorunlu bir aktivitedir adeta. Her gün yeni bir sokak keşfetmek, caddelerde şehrin bitiş noktasına varan yürüyüşler yapmak ve bu bitiş gözlemlenmek, herhangi kalabalık bir mekânın kaldırımında oturup gelen geçen insan topluluğunda gözüne çarpanları incelemek ve irdelemek kahraman için sıradan aktiviteler olmuştur. “Kentte son yıllarda moda olmuş hamburger dükkânlarından birinin önüne, kaldırımına oturmuş, tabaktaki dondurmaya kaşıkliyordum. Üşütmeyecek kadar bir sıcaklık vardı havada. Tatil günü olduğu için bulvardan geçen taşıtlar da az.”¹⁷

¹⁴ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Cristina Nilson’u Arama.k*, 18.

¹⁵ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Bellman Sokağı’nda..*, 50.

¹⁶ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Yeniden Yaşamak..*, 211.

¹⁷ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Bir Kadın..*, 74.

Kapalı Mekanlar

Ev/ Oda

Hikâyelerde kahramanın yabancılığını ve yalnızlığını yansıtmaları yönüyle ev/oda figürünü, diğer açık ve kapalı mekânlara oranla daha az görmekteyiz. Yazar ev/oda hassasiyetini birkaç hikâyede farklı yönleriyle dile getirmiştir. Genel olarak kendini kapattığı, okuduğu ve yazdığı zamanlarda evine/odasına çekildiği anları tasvir eder. Bunun dışında aidiyet duygusu, geçmişe özlem ve mimari yönüyle ev/oda, gerek gerçek gerek sembolik olarak değerini yansıtmaktadır. ‘Eve Dönüş’ adlı hikâyede kendine ait olmayan bir odada kalma durumunun üzerinde yarattığı yabancılık hissi ile geçmişinde kendine ait olan eve duyduğu özlem arasındaki gelgitleri okuyucuya aksettirmiştir: “*Bütün gece Ana’nın yanımda olmayışının gittikçe büyüyen boşluğunu duydum. Kendime ait olmayan bir odada yatıyorum çünkü. Yalnızım.*”¹⁸ Hikâyenin devamında, kahraman anlatıcı, yabancı birinin evinde, oraya ait olmayışın verdiği huzursuzlukla rüyasında Fatih’teki evine, odasına gitmeye çalışır.

“*Her şeyimi yitirmedim ki Ana. Gündüz vakti bana rastlasan ne kadar mutlu olduğumu göreceksin. Hiçbir yere bağlı değilim ben. Palamarları çözülmüş bir gemi gibiyim. Ama gecenin karanlığında durmaksızın gerçekleştirmeye çalıştığım bir tek amaç var: O da Fatih’teki evin o bana ait odasına gidebilmek. ... ama bir gün gideceğim görürsün.*”¹⁹ Mekân unsuru olarak evlerin hikâyelerde geçen bir başka yönü ise mimari özelliklerinin vurgulanmasıdır. Burada dikkat çekici nokta yazarın hayatının büyük kısmını geçireceği bu kuzey kentini daha çocukluğunda okuduğu Andersen Masalları ile zihnine nakşetmesidir. ‘Danse Bank’ isimli hikâyede: “*Eski tip evler, ön yüzleri pek geniş değil, ortalama üç katlı, bir de çatı katı var. Çatı katının üzerini çiçek yaprakları gibi ya da merdivensi bir çatı süslüyor. Birbirine bitişik evler... Unutamadığım çizgiler bunlar. ... Ayrı düşmüş bir insan yapıların ön yüzlerini gözden geçirmesin de ne yapsın?*”²⁰

Lokanta, Kahve, Bar, Meyhane

Hikâyelerde, kahramanın hemen her öyküde bir lokanta veya kahvede yemek yerken veya akşamüstü ve geceleri barda bir şeyler içerkenki durumu

¹⁸ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Eve Dönüş...*, 107.

¹⁹ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Eve Dönüş...*, 108.

²⁰ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Danse Bank...*, 185.

işlenmektedir. Bu mekânların yoğun şekilde hikâyelerde tasvir edilmesinin sebebi sadece günlük hayatın akışını vermek değil; yazarın yabancı memleketteki yalnızlığını gözler önüne serecek nitelikte olmasındandır. Bu kapalı mekânlarda zaman geçiren kahramanın kendinden kaçışı ve bir kalabalığın içinde kayboluşu dikkati çekmektedir. Öykülerde, lokanta ve kahveleri barlardan ayıran nokta, yazarın bu mekânlarda yiyip içerken Stockholm'deki hayatın gündelik akışını, insanlarını-bilhassa gözüne çarpan bir kişiyi- irdelemesi ve bununla birlikte kendi hayatına ve yalnızlığına yönelik, geçmiş yaşamına veya orada bulunduğu zamana dair düşüncelere dalarak her gün, günlük bir rutin şeklinde bunu yaşamasıdır. 'Lilla Maria' hikâyesinin konusunun geçtiği mekân olarak kahramanın öğle yemeklerinde tercih ettiği küçük bir mahalle lokantasıdır. Kahraman, bu lokantada uzun ve yalnız geçirdiği saatlerde etrafı izleyerek herhangi bir yönüyle gözüne kestirdiği birini incelerken bir taraftan da yemeğini yemektedir. Hikâyede kahramanın gözüne takılan yaşlı bir kadın, kahramanın dikkatini çekmiş ve hikâyesinin bir parçası oluvermiştir. "*Lokantada artık azalmış olan müşteriler arasında yaşlı kadın ikinci sütlü kahvesini içiyor ve kalkıp gitmek için acele etmiyordu. Güneş batıncaya kadar döneceği boş evinde sonsuz uzun bir zaman parçası vardı onun için...*"²¹ Kalabalık bir lokantada en yalnız olan ve yaşı yalnızlıkla örtüşen kişiyi bulmuş ve üzerine bir hikâye yaratmıştır kahraman. Kendi yalnızlığını bir nebze de olsa kadının yalnızlığını düşünerek gidermiştir. Hikâyelerde kahramanın çoklukla yaptığı tam da budur. Kendini unutmak için başkalarını düşünme eylemi içindedir hep. Bir başka hikâyeye de bir yabancıнын, yabancı olduğu ülkede ne derecede var olduğunu göz önüne sermesi açısından önemlidir. Zira yazar sadece kendi yalnızlığını işlemiyor, aynı zamanda yabancı olduğu bu ülkede, o ülkedeki her şeyin-bir lokanta masasının bile- o ülke insanına ait olduğunu düşünüyor. Yabancı olan fazla olandır ve o, oraya ait olmadığı gibi ora da ona ait değildir: "*... hem salonu gören güzel bir masa, hem de kuytuda biraz. Böylece bazı müşteriler gelirse bu özel topluluk kuytadaki masada rahatsız etmez kimseyi, göze batmaz.*"²² Kahveler de tıpkı lokantalar gibi gündüz oturup zaman geçirmek, bir şeyler yiyip içerken geçmişi ve bugünü düşünmek için biçilmiş yerlerdi. 'Orada Kalmak' adlı hikâyede: "*O zaman geceleri de açık olan, penceresiz, arka bölümü daha bir rahat görünen bir kahve bulmuş olmaktan memnundunuz. Konditori Ritorno. İtalyancaya*

²¹ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Lilla Maria..*, 40.

²² Özlü, *Stockholm Öyküleri/Stockholm'de Bir Öğle Vakti...*, 21.

benzeyen bu isim, bu ıslak, boş, ıssız pazar gününde çok uzaklardaki mutlu günleri çağırırsa da; ... Gene de mahalledeki öteki küçük kahvelerden daha rahattı burası."²³ Geçmişe ait düşüncelerle dolu olduğu o hikayedeki kahveden başka bir kahveye, Lena Persson'la Konuşmamak adlı hikayedeki Tures Kahvesi' ne geçildiği vakit kahraman anlatıcı şunları dile getirmektedir: "*Tures Kahvesi' nin yüksek bir sandalye ile ulaşılan barından avlu üzerine yerleştirilmiş masalarda oturanlara, kalın camlar ardındaki sokaktan geçen, kentin bu lüks kesimindeki insanlara bakıyordum. Kendi yaşamımı düşünüyordum: sadece onu da değil: dünyayı da. Yaşamı ve ölümü de.*"²⁴

İçkili mekânların hikâyelerdeki yeri ise daha çok kahramanın yalnız kalmak, kalabalık içinde kaybolmak bazen de yeni insanları tanımak adına-bilhassa kadınları- sık sık uğradığı mekânlardır. Sık sık barlarda bulunma ve yoğun şekilde içki tüketmesi de yalnızlığını bir nebze de olsa unutmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Fakat ne yaparsa yapsın, kahramanın dönüp geldiği yer yine kendidir. Bulunduğu her mekân, onu zihinsel olarak kendi geçmişine götürmektedir. Bu da kendisinden kaçmak isteyen kahramanı, daha büyük bir yalnızlığa sürüklemektedir. "*Barda yapayalnız oturmak, içki içmek ve kimseyle ilişki kurmamak. Yalnızlığın olağan olduğu bir yerde, yapayalnız olmak.*"²⁵ Bir başka hikâyede kahramanın cümleleri ruh halini ve bakış açısını vermesi açısından söylemek istediklerimizi özetler niteliktedir: "*Cuma geceleri, çalışan kent insanlarının hafta sonu tatili sevincine katılmak isteyerek küçük lokantalara, bir de çok tutulan bir gece kulübüne gidiyordun. KB barda da, gece kulübünde de bazı ahbaplar bulmuştun. Az da olsa tamamen başka bir dünya üzerine konuştuğunuz tanıdıklar... Konuşmalar arasında senin kendi dünyanı anlatman gereksizdi. Anlamaları olanaksızdı. En iyisi gündelik şeylerden konuşmaktı. Sadece yabancı insanlar arasında değildin, kendi kendine de yabancılaşıyordun: Çok az konuşmak en iyisiydi.*"²⁶

Tren/ Tren İstasyonu

Tren yolculukları ve istasyonlar Özlü' nün hikâyelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Yazarın kendi iç dünyasındaki arayış hali, varoluşsal sıkıntıları,

²³ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Orada Kalmak...*, 109.

²⁴ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Lena Person'la Konuşmamak...*, 163.

²⁵ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Akşamüzerleri Gidilen Bir Bar...*, 30.

²⁶ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Yeniden Yaşamak...*, 211.

yaşadığı boşluk hissi bilhassa yaptığı yolculuklar esnasında kendini göstermektedir. Bunun yanında, yaşadığı yalnızlık hissi, ülkesine duyduğu özlem de bu yolculuklarla birlikte birer simgesel değer olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. *“Yaz da sıcak oldu. Türkiye’deki gibi. Duvarlar üzerinden sarkan ağaçların yaprakları da tozlanmış. Türkiye’deki gibi. Bu istasyon, senin çocukluk yıllarının eski Anadolu istasyonlarına benzediğine göre, demek ki eski kuşakların insanları daha bir arada yaşıyorlardı. Demek ki birbirinden gördüklerini yapıyorlardı. Öyleyse insanlar arasında önemli farklar yok. İsveç istasyonları da senin çocukluğunun istasyonları gibi. Alacakaranlık gecenin içinde otur, renkli sabahı bekle. Mutlu ol burada.”*²⁷ Tren yolculukları, gezdiği şehirler ve beklediği istasyonlar, kahramanda her zaman aynı ruh halini vermez okuyucuya. Bu hikâyede ülkesine, oradaki istasyonlara duyduğu özlemi dile getirirken İsveç istasyonları, onda geçmişi anımsatan tatlı birer mekân hissi verir. Fakat her daim aynı şeyi hissetmez kahraman. Özellikle *“Dünyanın Bir Yerinde”* isimli öyküde tren yolculukları ve istasyonlar, geçmişin yükünü zihninden atmaya çalışan kahramanın bir kaçış ve yalnızlık halini göstermesi açısından önemlidir. *“Yitip gitmek istiyordun sanki; dünyanın herhangi bir yerinde yitip gitmek istiyordun. Kimsenin seni tanımadığı yerlerde; geçmişinle ilgili imgeleri kafanın içine taşıyarak...”* Ve aynı hikâyenin bir başka satırında şunları söylüyordu kahraman: *“Altona İstasyonu’ndaydın ve kimse senin burada olduğunu bilmiyordu. İki de bir de düşünmezlerdi seni. Belki yollarda onların bilmediği kentlerde kalıp çok gecikirsen nerede olduğunu merak edecek birkaç kişi çıkardı. Ama istemezsen sen, bilemezlerdi nerede olduğunu.”*²⁸ Stockholm Öyküleri’nde yer alan birçok hikâyede kahramanın özellikle Avrupa ülkelerinde sık sık seyahati işlenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere hem kendinden hem geçmişinden kaçmak için bir çaba içinde olan kahraman zihinsel bir eylem olarak devamlı Türkiye’yi düşünmektedir. Yaptığı yolculuklarda gittiği yerlerde geçmiş-bugün mukayesesi yapmakta ve o ruh halinden bir türlü kurtulamamaktadır

Diğer Kapalı Mekânlar

Stockholm Öyküleri’nde birer kere geçmelerine rağmen bazı mekânların işleniş şekli, ele aldığımız konuyu desteklemesi açısından önemlidir. Bu mekânlar: hastane, eczane ve postanedir. Özellikle her şeyin bir düzen ve nizam içinde

²⁷ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Bellman Sokağı’nda...*, 55.

²⁸ Özlü, *Stockholm Öyküleri/Dünyanın Bir Yerinde...*, 70.

işlediği bu ülkede bu tarz kamusal mekânlar kahramana oldukça soğuk ve itici gelmektedir. “Diskotekte Bir Yazar” hikâyesinde alışık olmadığı bu düzene adeta bir başkaldırı vardır. Mide sıkıntısıyla geldiği hastanede hemşirenin kendisini hastane içindeki gişeye yönlendirmesi ve kahramanın bir çizgiyi takip ettiği halde bir türlü o gişeye varamayışı, aksine takip ettiği yolun onu farklı bambaşka alanlara çıkarması, gerçeküstücü bir anlatımla dile getirilmiştir.²⁹ Kahraman burada hastaneye ve o ülkenin kurallarına oldukça tepkisel yaklaşarak kendini bir diskoteğe atar ve orada hikâyelerini yazmak ister. Böylece yazdıklarını kimse anlamadan ve kendisi de fark edilmeden kalabalığın içinde kaybolup gidecektir. “Eczane” isimli öyküsünde de eczaneyi, mecburiyetler sebebiyle geldiği fakat bulunmaktan haz almadığı bir yer olarak işler. Eczanenin ve çalışanların soğuk hali, sıcak ve samimi tavırlar sergileyen bir Türk için oldukça donuk bir ortamdır. Bazı hikâyelerinde bu kuzey kentinin sakin ve mesafeli hali onu memnun ederken bazen de bu yönlerine tepkisel davranmaktadır.³⁰ Bir başka hikâyesi “Merkez Postanesi’nde” dir. Bu hikâye diğer hikâyelerden başka bir kurgu ile yazılmıştır. Özlü’nün en çok etkilendiği yazar Kafka’dır. Bu öyküde, Kafka’nın ‘Şato’ romanında geçen kahramanlarından olan Klamm ile bir hayali kurgu tasarlamıştır. Hikâye merkez postanesinde geçmesi yönüyle de dikkat çekmektedir.³¹ Devamlı Kafka okuyan yazarın bir roman kahramanı üzerine hikâye kurgulaması da o ülkedeki tek başlılığın yarattığı yalnızlık hali ile roman kahramanlarına sığınışını göstermesi açısından dikkate değerdir.

---

²⁹ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Diskotekte Bir Yazar...*, 83.

³⁰ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Eczane...*, 142

³¹ Özlü, *Stockholm Öyküleri/ Merkez Postanesi’nde...*, 131.

Sonuç

Demir Özlü 'nün 1979 yılında Türkiye'den ayrılması ve yurtdışında kaldığı on yıllık süre içinde yaşadığı sürgünlük, memleketinden ve sevdiklerinden ayrı kalmanın hüznü ve bunun sonucu olarak hissettiği yalnızlık ve yabancılık duygusu "*Stockholm Öyküleri*" kitabındaki tüm öykülerde hikâyelerin temini oluşturan ana hatlar olmuştur. Demir Özlü' nün hikâyeleri, psikolojik yönü ağır basan konulardan meydana gelmektedir. Bu sebeple insan psikolojisini etkileyen ve onu yansıtan tüm canlı ve cansız varlıklar onun eserinde önem teşkil eder. Kendi içine kapanan, geçmişinden, kendi gerçeğinden ayrı düşmüş, bulunduğu ortama yabancı ve yalnız bir insan ile mekân arasında kuvvetli bir bağ oluşması kaçınılmaz olmuştur. Özlü, insan-mekân bağlamından hareketle kahramanın duygu ve düşünce değişimini, bulunduğu ruh halini fazlaca yansıtmıştır. "*Stockholm Öyküleri*", mekân kavramı üzerine kurulu bir eserdir. Hatta öyle ki eserde bulunan birçok hikâye başlığı bir mekân adıdır. Bu da Özlü' nün hikâyelerindeki mekân unsurunun önemini başlı başına gösteren ayrı bir noktadır. Öykülerde, şahsi veya genel olarak hemen her türlü mekân, anlatıcının ruh halini yansıtan bir tasvirle okuyucuya aktarılmaktadır. Burada mekân, bir bar, lokanta, kahve, ev veya eczane olabilmekte hatta çoklukla şehrin tamamı öyküleri bir mekân olarak kuşatabilmektedir. Kent insanının yaşamı, çevresiyle olan ilişkileri, kahramanın yalnızlığı ve yabancılığı, mekânlar ile kurduğu anlamsal ve öznel bağ çerçevesinde hikâyelerde işlenir ve bireyin iç dünyasına ait semboller, mekânın anlatımı ile ifade edilir. Özlü, hikâyelerini klasik bir yapıyla vermez okura. Herhangi bir olayın yerine bir durum veya göstergeden hareketle mekân ve kişi anlatımıyla bir aksiyon sağlanır. Belli bir olayın olmaması da mekânı ve mekânın yansıtıcı rolünü, simgesel değerini ön plana çıkaran noktalardan biridir. Açık ve kapalı mekânlar başlıkları altında tahlil ettiğimiz öykülerde hemen her türlü mekân unsuru gözümüze çarpmakla birlikte bu mekânlar arasında en büyük pay, 'şehir' kavramına aittir. Yazar için iki şehir çok büyük öneme sahiptir. Bunlar İstanbul ve Stockholm'dür. İstanbul yazarın hayatının geçtiği ve geçmişine ait her türlü izi barındıran yer olması sebebiyle birçok öyküde kahramanın ruh halini açan anahtar durumundadır. Stockholm ise kahramanın bugününü yaşadığı yer olarak gerek insanıyla gerek kültürüyle gerekse mimarisıyla –hemen her özelliği ile- öykülerde devamlı olarak adeta bir yapı taşı

olarak okurun karşısına çıkmaktadır. Öykülerin en belirgin özelliği, kahramanın devamlı surette İstanbul ile Stockholm'ü karşılaştırması ve geçmişine duyduğu özlem ile hissettiği yalnızlık ve içinde bulunduğu yerde duyduğu yabancılik hissidir. Bu sadece şehrin arka planında gerçekleşen bir durum değildir. Öykülerde işlenen her mekân kahramanın bu hissiyatını ve ruh halini yansıtır niteliktedir. Sonuç olarak Demir Özlü, geçirdiği uzun sürgünlük yıllarında kaleme aldığı *Stockholm Öyküleri* adlı eserinde, kendi yaşam hikâyesiyle paralellik gösteren birçok hikâye yazmıştır. Bu hikâyelerde kahramanın geçmişine duyduğu özlemi ve içinde bulunduğu zamanın duygu ve düşünce akışını, mekân-insan ekseninde okuyucuya aktarmıştır. Mekân kavramı onun eserinde yalnızlığın ve yabancılığın bir sembolü olarak insan psikolojisini yansıtmış ve bu yönüyle eserde büyük bir öneme sahip olmuştur.

Kaynaklar

AKTAŞ, Ş., *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1984.

DİRLİKİYAPAN ÖZATA, J., *Kabuğunu Kıran Hikaye (Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

KOLCU, A. İ., *Öykü Sanatı*, Konya: Salkım Söğüt Yayınevi, 2006.

ÖZLÜ, D., *Sürgünde On Yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

ÖZLÜ, D., *Sürgün Küçük Bulutlar (Bütün Öyküler)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

TEKİN, M., *Roman Sanatı 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri

Fatma İnce*

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Öz

Zengiler, hanedanlığının temelleri Musul ve Halep merkez olmak üzere, İmadeddin Zengi tarafından atılmıştır. Zengiler, başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi iken daha sonraki süreçte Selçuklular'ın zayıflaması ile bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İmadeddin Zengi, sadece Musul Atabeyliğinin kurucusu olması dolayısıyla değil, aynı zamanda Haçlılar ile yapmış olduğu mücadele dolayısıyla da önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere I. Haçlı seferi sonrası Anadolu'da bir çok haçlı kontluğu kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden birisi de Urfa Haçlı Kontluğu'dur. Urfa, stratejik açıdan oldukça önemli bir bölgeydi. Bu bölgenin, haçlıların eline geçmesi, bölgeye gelen Türkmen akınlarının da önünü kesmiştir. İmadeddin Zengi, 1144 tarihinde Urfa'yı yeniden fethetmeyi başarmıştır. Müslüman aleminde büyük bir sevinç yaşanmasını sağlayan bu olay, batıda ise hem üzüntü hem de korku ile karşılanmıştır. Urfa'dan sonra sıranın Antalya ve Kudüs'e geleceğini düşünen Haçlılar, ikinci bir sefer daha düzenlemişlerdir. II. Haçlı Seferi öncesi Caber Kalesi kuşatması esnasında hayatını kaybeden İmadeddin Zengi'nin yerini oğulları, Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud b. Zengi paylaşmışlardır. Seyfeddin Gazinin merkezi Musul, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin merkezi ise Halep ve çevresidir. Nureddin, Türk-İslam birliğini gerçekleştirebilmek için çok ciddi bir çaba harcamıştır. Gerek II. Haçlı Seferi esnasında, gerekse II. Haçlı Seferi sonrasında haçlılara karşı büyük darbeler indirmiştir. Haçlılar ile mücadelede Türk-İslam dünyasının başarı kazanabilmesi için kendi düşmanları ile ittifak yapmaktan dahi çekinmemiştir. Bu çalışmada Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılar ve Bizans Devleti ile münasebetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nureddin Mahmud b. Zengi, Haçlılar, II. Haçlı Seferi, Bizans

Gönderme Tarihi: 20/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta:fatma.ince@inonu.edu.tr

The Relations of Nureddin Mahmud With the Crusaders and the Byzantine State

Fatma İnce

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Abstract

The foundations of the Zengi dynasty were laid by Imadeddin Zengi, with Mosul and Aleppo being the center. While the zengis were initially subordinate to the Great Seljuk state, they began to act independently in the later period with the weakening of the Seljuks. Imadeddin Zengi has an important place not only because he was the founder of the Atabeylig of the Mosul, but also because of his struggle with the Crusaders. As it is known, after the I. crusade, many crusader counties were established in Anatolia. One of the most important of these is the Crusader County of Urfa. Urfa was a strategically important region. The fact that this region was taken by the Crusaders also prevented the Turkmen incursions into the region. Imadeddin Zengi succeeded in reconquering Urfa in 1144. This event, which caused great joy in the Muslim world, was met with both sadness and fear in the West. After Urfa, the Crusaders organized a second expedition cause they thought that the queue would come to Antalya and Jerusalem. Imadeddin Zengi was replaced by his sons, Seyfeddin Gazi and Nureddin Mahmud b. Zengi who died during the siege of Caber Castle before the II. Crusade. Seyfeddin Gazi's headquarter is Mosul, Nureddin Mahmud b. Zengi's headquarter is Aleppo and its surroundings. Nureddin made a very serious effort in order to achieve the Turkish-Islamic Union. He dealt major blows to the Crusaders both during the II. Crusade and after the II. Crusade. He did not hesitate to ally himself with his enemies in order for the Turkish-Islamic world to gain success in the fight against the Crusaders. In this article Nureddin Mahmud B. Zengi's relations with the Crusaders and the Byzantine State will be examined.

Keywords: Nureddin Mahmud B. Zengi, Crusaders, II. Crusade, Byzantine

Received Date: 20/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

ОТНОШЕНИЯ НУР АД-ДИНА МАХМУДА С КРЕСТОНОСЦАМИ И ВИЗАНТИЕЙ

Резюме

Основа династии Зангидов была заложена Имад ад-Дином Занги, а центрами владения выбраны города Мосул и Халеб. Находясь в начале своего образования в составе Великой Сельджукской империи, с ее ослаблением представители династии начали осуществлять самостоятельную политику. Но не только основанием Мосульского атабекства Имад ад-Дин Занги остался в истории: он известен также борьбой с крестоносцами. Как известно, после первого крестового похода в Анатолии было образовано немало христианских графств. Одним из важных было Эдесское графство Урфы. Урфа имела выгодное стратегическое расположение, и ее переход в руки крестоносцев, помимо прочего, преграждал путь переселявшемуся в регион потоку туркоман. В 1144 году Имад ад-Дин Занги отвоевывает Урфу обратно, что вызвало радость у мусульманских народов и горечь и страх на западе. Испугавшись дальнейшего завоевания Анталы и Иерусалима турками, крестоносцы организовали второй крестовый поход. Однако, при осаде замка Джабер, до начала второго крестового похода, Имад ад-Дин Занги умер. Его место заняли его сыновья Сейф ад-Дин Гази и Нур ад-Дин Махмуд Занги. Центром владений Сейф ад-Дина Гази стал Мосул, а Нур ад-Дина Махмуда – Халеб. Нур ад-Дин потратил немалые усилия для организации тюрко-исламского единства. Будь то во времена или уже после окончания второго крестового похода, он усердно боролся против крестоносцев. Для достижения поставленных целей он не отказался даже от заключения союза с собственными врагами. Данная статья исследует взаимоотношения Нур ад-Дина Занги с крестоносцами и Византией.

Ключевые слова: Нур ад-Дин Махмуд Занги, крестоносцы, второй крестовый поход, Византия.

Получено: 20/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Nureddin Mahmud b. Zengi 11 Şubat 118 tarihinde Haleb’de dünyaya gelmiştir. Nureddin Mahmud B. Zengi adaletli oluşu dolayısıyla Melk El-âdil, yaptığı savaşlarda şehit olmayı çok arzu ettiğinden dolayı da Eş-Şehid lakapları ile de tanınmaktadır. Kaynaklardaki kısıtlı bilgilere göre Nureddin Mahmud b. Zengi devrin adetleri gereği babası İmadeddin Zengi’nin yanında savaşlara katılmış ve kendisine atabeylik sınırları içerisinde bir şehrin emirliği de verilmiştir. Babası İmadeddin Zengi¹ ile birlikte Caber Kalesi kuşatmasına katılmış ancak bu kuşatma esnasında babası şehit olmuştur. Bu esnada Nureddin Mahmud b. Zengi’nin yanında devrin ileri gelen devlet adamlarından Esedüddin Şirkuh bulunmaktaydı. Esedüddin Şirkuh, Nureddin Mahmud b. Zengi’ye bu durum üzerine şu sözlerle nasihat verdi: *“Benim görüşüme göre, babanın veziri, Musul’a götürmek ve orada hükümdarlığını ilan etmek istediği kardeşin Seyfeddin lehine askerleri saptırmakla meşgul oluyor. Bu yüzden senin Haleb’e gitmeni, orada hüküm sürmeni ve buradan bütün Suriye’ye hâkim olmanı daha müreccah görüyorum. Bunu yaptıktan sonra, doğru yani Musul havalisi de sana tabi olur.”*²

Böylece atabeylik iki kardeş arasında paylaşıldı. Bu paylaşımında Nureddin Mahmud b. Zengi Haleb’e hakim olurken, kardeşi Seyfeddin Gazi ise Musul merkez olmak üzere Fırat Nehri’nin doğusunda kalan yerleri aldı.³

II. Haçlı Seferi Öncesi Nureddin Mahmud b. Zengi’nin Faaliyetleri

Nureddin Mahmud b.Zengi’nin başa geçer geçmez ilk uğraştığı işlerden biri Urfa meselesiydi. Tell-Bâşir ve civarını elinde bulunduran ve daha önceden de Urfa Kontu olan Joscelin, İmadeddin Zengi’nin ölümünün hemen arkasından Urfa’daki

¹ Her ne kadar İmâdeddin, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar tarafından oğlunu eğitmekle görevlendirilmişse de o daha sonra bu atabeylik ünvanını kendisinden sonra gelecek çocukları için bir devlet adı şeklinde bırakmıştır. Böylelikle Irak Selçuklu Devleti topraklarında kurulan ilk atabeg ünvanlı Türk-İslam hanedanı, Musul ve Halep merkez olmak üzere el-Cezire, Doğu Anadolu ve Suriye’de hüküm süren Zengiler olmuştur. Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019, 62.

²Ebu Şâme, *Kitâbu’r-Ravdateyn Fî Ahbâri’d-Devleteyn En-Nuriye Ve’s- Selâhiyye*,I, Kahire 1956, 188; Osman Gürbüz, “XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2012): 64;Mustafa Eğilmez, “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”, *Türkler Ansiklopedisi*,IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 826; Coşkun Alptekin, “Musul Atabeyliği”, *DGBİT*, VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 552; İbn Hallikan, *Vefeytü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z Zaman*,I,III, IV, Trans. Baron Mac-Guckin de Slane, Lübnan: İbn Khallikan’s Biographical Dictionary, 1970, 187.

³ İbnü’l Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul, 2015, 285; N. Elisseeff, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-568/1118-1174)*, II, Dımaşk 1967, 396.

Ermeniler ile haberleşerek, şehri kendisine teslim etmelerini istemiştir. Onlar da kabul etmişlerdir. Joscelin, şehri kuşattı ancak Müslümanların direnişi ile karşılaştı. Bunu haber alan Nureddin Haleb'den hızla Urfa'ya hareket etti. Bunu haber alan Joscelin kaçmak zorunda kaldı. Urfa Nureddin Mahmud b. Zengi'nin eline geçti.⁴

Seyfeddin Gazi de Urfa'nın yeniden Franklar'ın eline geçtiğini haber alınca Urfa üzerine yürümüş, ancak Nureddin Mahmud b. Zengi'nin burayı ele geçirdiğini duyunca geri dönmüştür. Aslında bu durum Seyfeddin Gazi'nin pek de hoşuna giden bir durum değildir. Çünkü Urfa, atabeyliğin Musul koluna aitti. Ancak o dönemde Haçlılar'a karşı yürütülen mücadelenin sekteye uğramaması için Seyfeddin Gazi kardeşine karşı herhangi olumsuz bir harekette bulunmamıştır. Urfa'nın yeniden Nureddin tarafından ele geçirilmesi aslında Haçlılar açısından çok olumsuz bir durumdur. Çünkü, İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra haçlılar oğullarının deneyimsiz olduklarını düşünerek, bundan faydalanabileceklerini ummuşlardır. Ancak Urfa'nın Joscelin tarafından işgal edilmesine Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından gösterilen bu ani refleksi, haçlılara kaybettikleri toprakları geri alma umutlarının sadece bir hayalden ibaret olduğunu göstermiştir.

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin en büyük hayali haçlılara karşı güçlü bir İslam birliği kurmaktır. Bu birliği özellikle de Antakya, Trablus, Urfa ve Kudüs Haçlı Devletlerinin doğusunda kurmak istiyordu. Bunun için de ilk hedefi Dımaşktı. Ancak bunu hemen gerçekleştirebilmek için şartlar henüz uygun değildi. Çünkü bölgeye ikinci bir seferin düzenleneceği söylentisi vardı ve bunun için de Nureddin Mahmud b. Zengi dengeli bir siyasi politika izlemek zorundaydı.⁵

Dımaşk'ta iktidarda bulunan Börüoğullarından Mücîreddin Abak ve devletin ileri gelenlerinden Unur Bey aslında Nureddin Mahmud b. Muhammed'in Dımaşk üzerinde hedefleri olduğunu biliyorlardı. Ancak onlar da Nureddin Mahmud b. Zengi'nin artan

---

⁴Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayınları, 1998, 139. Urfa Haçlı Kontluğu I. Haçlı Seferinden sonra kurulmuş olan önemli Haçlı kontluklarından birisidir. Kurucusu, Baudouin De Boulogne'dir. Baudouin, sadece Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu değildir aynı zamanda Kudüs Haçlı Devleti'nin de ilk resmi kralıdır. Baudouin, Urfa halkının daveti üzerine I. Haçlı Seferi'nin hemen arkasından Urfa'ya gelmiştir. Ancak Urfa'ya geldikten çok kısa bir süre sonra kendisini manevi oğlu olarak kabul eden Urfa bölgesinin hakimi Ermeni Thoros ve maiyetini bertaraf ederek Urfa'ya tamamen hakim olmuştur. Böylece doğudaki ilk haçlı devleti 10 Mart 1098 tarihinde kurulmuştur. Bu kontluk, 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından yeniden fethedilmiştir. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2007, 73, 79; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 153.

⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 104.

gücü dolayısıyla onunla dost olmayı tercih etmişlerdi.⁶ Ancak aradaki bu dostluk durumuna rağmen Mücîreddin Abak ve Unur Bey Kudüs Krallığı ile de iletişimini devam ettirmiştir.

Urfa'nın yeniden fethi bölgedeki diğer haçlı kontluklarının da telaşa kapılmalarına sebep olmuştu. Bu konudan en çok tedirgin olan kontluk ise Antakya Prinkepsliği idi. Çünkü Urfa Antakya'yı doğudan gelen tehlikelere karşı korumaktaydı. Bunun için Antakya Prinkepsliği, II. Haçlı Seferlerinin düzenlenmesi için Avrupa'ya müracaat eden en önemli kontluklardan birisiydi. Antakya Prinkepsliğinin bu kadar korkmasının haklı sebepleri de vardı. Nitekim, Nureddin Mahmud b. Zengi, Asi Irmağı'nın doğusundaki Prinkepsliğe ait olan kalelerden Artah, Keferlâta, Basarfut, Balat ve Hâb'ı ele geçirmişti.⁷ Bunun için de Raymond, II. Haçlı Seferi başladığından en çok sevinenlerden biri olmuştur. Ancak II. Haçlı Seferi esnasında yaşananlar Raymon'un batıdan umduğu bu desteği alamayacağını göstermiştir.

II. Haçlı Seferi öncesinde haçlı liderleri arasında bir birlik söz konusu değildi. Bu durumda onların Nureddin Mahmud b. Zengi karşısında güçsüz düşmelerine sebep oluyordu. Örneğin Antakya Prinkepsi Raymond ve eski Urfa kontu Joscelin arasında bir düşmanlık vardı. Aynı düşmanlık duyguları Raymond ve Trablus kontu II. Raymond arasında da vardı. Bu liderler II. Haçlı Seferine de katılmamışlardır. Dolayısıyla da II. Haçlı Seferi kuzeydeki haçlıların desteğinden mahrum kalmıştır.

Kudüs Krallığı'na baktığımızda ise; Kudüs Kralı Foulque 1143 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Onun yerine tahta üç yaşındaki oğlu III. Baudouin geçmiştir ancak onun da yaşının küçük olmasından dolayı krallığın yönetimi annesi Kraliçe Melisende'nin idaresine geçmiştir. Kraliçe Melisende, Urfa'nın İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilmesinden sonra bu durumdan korkuya ve telaşa kapılmış ve tıpkı Antakya Prinkepsliğinin taşıdığı kaygıların benzerlerini taşımasından dolayı da Papa'ya başvurarak, yeni bir haçlı seferinin düzenlenmesini istemiştir. Bu arada Havran Emiri Altuntaş, Dımaşk'a karşı bağımsızlığını ilan etmiştir.⁸

Aslında Kudüs Krallığı ile Dımaşk arasında bir anlaşma olmasına rağmen, Havran'a yapılacak bir seferin kendilerine toprak kazandıracağını düşünerek, Dımaşk arazisine saldırmıştır. Emir Unur ise Kraliçe Melisende'nin bu tavrı karşısında damadı

⁶ Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985, 126; İbnü'l-Kalânisî, *Zeyl-i Târih-i Dımaşk*, Beyrut 1908, 275.

⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 198.

⁸ W.B. Steveson, *The Crusaders in the East*, Beyrut: Slim Press, 1968, 157.

Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istemiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi ve Unur arasında Melisende ve Altuntaş'a karşı yapılan ittifak Havran'ın Unur tarafından alınmasıyla geri alınmasıyla neticelenmiştir.⁹ Aslında Unur ve Nureddin kuvvetleri Kudüs Krallığı'nın ordusunu bu sefer esnasında tamamen yok edebilecek durumdayken, Unur bu durumdan kaçınmıştır. Çünkü hâlâ Unur, Nureddin'e karşı Kudüs Krallığı ile ittifak yapabileceği düşüncesindeydi. Ancak daha sonraki süreçte gelişen olaylar, Unur'un bu düşüncelerinin hayalden ibaret olduğunu göstermiştir.

II. Haçlı Seferi

I.Haçlı Seferi sonrası kurulan önemli haçlı kontluklarından birisi Urfa Haçlı Kontluğu'du. Urfa, Türkler açısından önemli bir bölgeydi çünkü bu bölgenin haçlıların eline geçmesi Horosan'dan Türkmen akışına engel oluyordu. Bu yüzden de Urfa'nın haçlılar tarafından ele geçirilmesi Müslümanlar arasında büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir. Urfa yenide 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Bu durum batının yeniden Türkler'e karşı bir araya gelmelerine sebebiyet vermiştir. Yeniden bir haçlı seferinin düzenlenmesinde özellikle Kudüs Kraliçesi Melisende ve Antakya Prinçesi Raimond'un batıdan yardım isteklerinin de çok büyük bir etkisi vardır. Bütün bunların sonucunda Papa III. Eugenius, hemen hemen işe girişti ve Fransa Kralı VII. Louis ve Alman Kralı III. Konrad ile iletişime geçerek yeni seferin düzenlenmesi için çalışmalara başladı.

Papa III. Eugenius, düzenlenecek olan bu seferle alakalı bir de ferman neşretmiştir. Ancak bu fermanla dikkat çeken en önemli husus, Papanın Urfa'dan hiç bahsetmemesidir. Bu durum batının artık Urfa'dan umudunu kestiğini ve Kudüs ile Antakya'nın da Türkler'in eline geçmesini önlemek amacıyla bu seferi düzenlemek istediklerini göstermektedir.¹⁰

Bu seferde Papa kadar önemli bir diğer isim halkı yeni sefer konusunda galeyana getiren Bernard de Clairvaux idi. Birinci Haçlı Seferinde Keşiş Piyer Lermite'nin üstlendiği görevi bu kez Bernard de Clairvaux yerine getiriyordu. Papa ve Bernard Clairvaux'un bu çağrısını önce Fransa Kralı VII. Louis kabul etti arkasından da Alman İmparatoru III. Konradsefere katılmayı kabul etti. Böylece II. Haçlı Seferi dönemin iki önemli kralının liderliğinde başlamış oldu.¹¹

⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 198.

¹⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 214.

¹¹ Papa, sadece Fransızlardan müteşekkil bir ordunun yeni bir haçlı seferi düzenlemesi düşüncesindeydi. Bunun iki sebebi vardı: birincisi kumanda heyetinde ikiliğe meydan verilmesini önlemektir. Diğerisi ise

Ancak Bizans İmparatoru Manuel, yeni bir seferin düzenlenmesine sıcak bakmıyordu. Çünkü I. Haçlı Seferi'nde bu konuda kötü bir tecrübe yaşamıştı. Bizans Devleti I. Haçlı Seferi öncesinde batılılardan yardım talep ederken, onlardan paralı asker olarak yararlanma düşüncesindeydi. Ve aynı zaman da onlar sayesinde, Türkler tarafından ele geçirilen toprakların haçlılar sayesinde tekrar Bizans'a kazandırılacağı sanıyordu. Ancak işler hiç de umduğu gibi olmadı. Haçlılar, bölgeye geçici olarak değil, kalıcı olarak gelmişlerdi. Birinci sefer sonrası kurulan haçlı kontlukları da bunun göstergesidir. Üstelik Bizans arazisinde de birçok huzursuzluğa sebep olmuşlardı. Bunun için Bizans İmparatoru Manuel ikinci bir seferi gereksiz görüyordu. Üstelik bu dönemde Bizans İmparatoru Manuel ve Selçuklu Sultanı Mesud arasında da bir anlaşma vardı. Bundan dolayı Manuel, batılılarca her zaman Hristiyanlığa ihanetle suçlanmıştır.¹²

Hazırlıklarını tamamlayıp, yola çıkan ilk haçlı ordusu Almanlardı. Alman ordusu 1147 Mayıs'da İstanbul'a ulaştıklarında Bizans İmparatoru Manuel onları hızla Anadolu'ya geçirdi. Ve Alman İmparatoru Konrad'a Türkler ile savaşa girmemesini ve Bizans arazisinden geçerek, Antalya'ya gitmesini öğütledi. Ancak Konrad bunu dinlemedi. Bu arada Sultan Mesud da haçlıların ilerleyişini yakından takip ediyordu. Türkler ilk olarak haçlıların artçılarına saldırıp, onlara ağır kayıplar verdirdiler. Arkasından da 26 Ekim 1147 tarihinde Eskişehir yakınlarındaki Sarı Su Irmağı kıyısında dinlenen Alman haçlı ordusuna saldırarak, onların neredeyse tamamına yakınına yok ettiler.¹³

Fransız haçlı ordusuna baktığımızda ise, Manuel, Fransızlara çok iyi davranmakla birlikte tıpkı Alman Haçlı ordusunda olduğu gibi onların da bir an önce İstanbul önlerinden uzaklaşmalarını istiyordu. Bunun içinde İmparator, bilinçli olarak Almanlar'ın, Türkler'e karşı yapmış oldukları mücadelede başarılar kazandıklarını, hatta hiçbir kayba uğramadan Türkler'den 14.000 kişiyi öldürdüklerini söyledi. Bunu duyan Fransızlar, bir an önce Almanlar'a yetişmek istediler. Çünkü Almanlar'ı kışkıyorlardı.¹⁴

İtalya'da kendisine yardım edeceğini umduğu Kral Konrad'ın yurdundan ayrılmasını pek sıcak karşılamamış ama kabullenmek zorunda kalmıştır. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 214.

¹² Ali Öngül, *Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Emek Matbaası, 2007, 58.

¹³ Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 64-65.

¹⁴ Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003, 138-139; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 87.

Ancak Louis, İznik yakınlarına ulaştığında durumun hiç de kendisine anlatıldığı gibi olmadığını gördü. Konrad'ın yeğeni Friedrich von Schwaben, Kral Louis'in ordugahına gelerek, Alman İmparatoru Konrad'ın başına gelenler konusunda Louis'e bilgi vermişlerdi. Louis, derhal maiyeti ile birlikte Kral Konrad'ın yanına gitti. İki kral durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Louis'in yola devam etmesini, Konrad'ın İznik'e giderek, erzak temin etmesini ve daha sonra da Louis'e yetişmesini karar altına almışlardır.¹⁵

Louis, Ulubat dolaylarında karargâhını kurdu ve Konrad'ın gelmesini beklemeye başladı. Konrad'ın ordusu ise iâşe maddelerini karşılamak için harekete geçtiler. Ancak bu amaçla köylere baskınlar yaptıkları için Bizans kuvvetleri tarafından hücum uğradılar. Konrad, Bizans kuvvetleri karşısında zor durumda kalınca Louis'e başvurarak, ondan yardım istedi. Louis, Soissons Kontu kumandasındaki bir Fransız birliğini Almanlar'ın yardımına gönderildi. Konrad ve ordusundan geriye kalanlar kurtarıldı. Konrad, Louis'in kampına götürüldü. Konrad, burada Louis'e bundan sonra Fransız ordusunun himayesinde yola devam etmek istediğini bildirdi.¹⁶

Bunun üzerine Louis önderliğinde harekete geçen haçlı birlikleri Selçuklu topraklarına girmekten kaçınarak, Bizans arazisinden ilerleyerek, önce Edremit'e arkasından da Bergama yolu ile Efes'e ulaştılar. Kral Konrad, Efes'te hastalandı. Bunun üzerine Manuel onu alarak İstanbul'a götürdü ve Konrad ile arasını düzeltmek için de onunla yakından ilgilenerek, tedavi ettirdi. İyileştikten sonra da Konrad'a yeterince para verilmiş ve bir Bizans filosu ile Filistin'e gönderilmiştir.¹⁷

Fransızlar'a gelince, Manuel, Fransız Kralı Louis'e bir mektup yazarak, Türkler'in Haçlılar2a karşı büyük ordular hazırladıklarını ve bundan dolayı haçlıların Bizans kalelerine sığınmalarını tavsiye etmiştir. Aynı zamanda haçlıların Bizans arazisinde yaratmış oldukları huzursuzluklardan dolayı artık Bizans halkını da haçlılara karşı durdurmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Kral Louis bu mektupları ciddiye bile almamıştır. Peki Manuel, Türkler'in haçlılara karşı ordu hazırladıklarını bildiği halde neden bu duruma müdahale etmemiştir? Çünkü daha II. Haçlı Seferi başlamadan önce Sultan Mesud ve Manuel arasında bir anlaşma imzalanmıştır. İmparator Manuel iki taraf arasında imzalanan bu barış anlaşmasının bozulmasını istememektedir çünkü bu dönemde Sicilya Kralı Roger ile mücadele

¹⁵ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 88.

¹⁶ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 88-89.

¹⁷ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 90.

etmektedir. Ve Roger ile bu mücadele devam ederken Mesud ile yaptığı anlaşmayı bozarak Türkler'in kendisine karşı hücumu geçmesini istememektedir. Ama aynı zamanda da haçlıların Türkler'in saldırısına uğramaları durumunda kendisini sorumlu tutacakları korkusuyla durumdan haçlıları haberdar etmiştir.¹⁸

Fransız haçlı ordusu Manuel'den gelen bu mektuplara hiç de itibar etmeden bir süre Efes'te kaldıktan sonra Menderes Vadisi boyunca Denizli istikametinde ilerlemeye başlamıştır.¹⁹ Fransızlar, Menderes Nehri boyunca ilerlerken, peşlerine takılan Almanlar'ın varlıklarından da oldukça rahatsızlardı. 1147 Noelini kutlamak için Decervion'da mola verdikleri esnada aniden başlayan şiddetli yağmur haçlı karargâhına büyük zarar verdi. Bunun yanı sıra Türkler de haçlı ordusuna taarruzlarda bulunarak, onları oldukça hırpalıyorlardı. Ancak bütün bunlara rağmen, haçlı ordusu sayıca Türkler'den üstün oldukları için nehri geçmeyi başardılar.²⁰

Bu olaydan 3 gün sonra haçlılar Denizli'ye ulaştılar ancak şehri bomboş buldular. Şehirde yiyecek bile kalmamıştı. Bu yürüyüş esnasında haçlı ordusunun yaşanan bütün bu olumsuzluklar dolayısıyla morali de oldukça bozulmuştu. Bölgenin coğrafi şartları dolayısıyla kamp kurmak imkanı bile bulamıyorlardı. Kamp yeri bulduklarında ise Türkler, haçlı birlikleri arasındaki irtibatsızlıktan ve onların yorgunluklarından faydalanarak, onların büyük bir kısmını yok ettiler. Bu saldırı akşam karanlık çökünceye kadar devam etmiştir. Kral Louis bile canını zorlukla kurtarabildi.²¹

Ertesi gün haçlılar yollarına devam ettiler. Ancak orduda nizam ve intizam kalmamıştı ayrıca askerler de çok bitkin durumdaydı. Ancak bu durumda düzenlerini bozmayan tek bir grup vardı onlar da Templier şövalyeleri idi. Hatta Kral Louis, bu intizamın bütün orduda uygulanabilmesi için Templierler'in lideri Evrard of Barrers'den de yardım istemiştir. Haçlılar, Antalya'ya varıncaya kadar Türkler tarafından oldukça yıpratılmışlardır. Türkler, yol üzerindeki ekinleri ve otları tahrip etmişlerdir. Bundan dolayı da haçlılardan pek çok asker ve hayvan erzak sıkıntısı dolayısıyla yollarda hayatını kaybetmiştir. Haçlılar, Antalya'ya vardıklarında perişan bir vaziyetteydiler.²²

Ancak haçlı ordusu Antalya'dan da istediğini bulamadı. Çünkü, Antakya'da da yeterli erzak yoktu. Aslında Antalya çok verimli topraklara sahipti. Ancak, yerli halk Türkler'in akınları dolayısıyla topraklarını da istedikleri gibi ekemiyorlardı. Bundan

¹⁸ Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, 82.

¹⁹ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 139.

²⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 107.

²¹ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 94.

²² Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 95.

dolayı da gıda maddeleri oldukça yüksek fiyatlarla satılıyordu. Ve haçlılardan sadece parası olanlar yiyecek alabildiler. Problem sadece bununla da sınırlı değildi. Haçlılar, atları için de satın alacak yem bulamadılar. Şehrin dışında bulunan Türkler'in baskınları dolayısıyla da atlarını ovadaki çayırılara götüremiyorlardı. Kral Louis, bu şartlar altında burada daha fazla duramazdı.²³

Kral Louis, maiyeti ile birlikte Antakya'ya gitmeye karar verdi. Antakya'ya gitmek için en güvenilir yol da deniz yoluydu. Haçlılar, gemi temini konusunda Bizanslılar'dan söz almışlardı. Ancak Bizans tarafından temin edilen gemiler, bütün haçlıları taşıyabilecek büyüklükte değildi. Aynı zaman da deniz yolculuğu için ödenecek meblağ da oldukça yüksekti. Bundan dolayı gemilere sadece kral, maiyeti, asiller ve piskoposlar binebildiler. Ordunun büyük bir kısmını teşkil eden yayalar ise Antalya'da bırakıldı. Kral Louis'in Antalya'dan çıkmasından sonra geride kalan haçlılar Antalya valisi tarafından şehrin dışına çıkarıldılar. Bir taraftan Bizanslılar tarafından düşmanca hareketlere maruz kalan haçlılar diğer taraftan da kale dışında Türkler'in hücumuna uğradılar ve oldukça kötü bir duruma düştüler. Haçlılar'ın düştükleri bu duruma acıyan Türkler, saldırılarına son verdiler ve haçlılara yiyecek yardımında bulunarak, yaralılarını da tedavi ettiler. Kaynaklarda, bu durumdan oldukça etkilenen 3000 Fransız'ın Müslüman olduğundan bahsedilmektedir.²⁴

Kral Louis, 19 Mart 1148 tarihinde Antakya'da karaya çıktı. Raymond bu duruma oldukça sevindi. Çünkü, Kral Louis sayesinde sürekli savunma durumunda olduğu Nureddin'e karşı taarruza geçebileceğini ve Haleb, Şeyzer gibi bölgeleri ele geçirerek, prinkepslik topraklarını genişletebileceğini umut ediyordu. Ancak yaşanan gelişmeler, Raymond'un hayal kırıklığı yaşamasına sebebiyet verecektir.²⁵

Raymond, Nureddin karşısında yaşadığı sıkıntıları Kral Louis ile birkaç kez paylaşmıştı. Ancak Louis'in asıl hedefi Kudüs'tü. Üstelik Alman Kralı Konrad'ın da Kudüs'e ulaştığı haberi gelmişti. Bu esnada Kral Louis'in Kudüs'e gitmesini hızlandıran bir olay da meydana geldi. Kral Louis'in eşi Eleanore, Raymond'un da yeğenydi. Raymond, Louis'den Nureddin'e karşı kendisine yardım etmesini istediğinde eşi Eleanore de amcası Raymond'u bu konuda destekledi. Aynı zamanda Antakya'da Eleanore ve amcası Raymond hakkında da hiç hoş olmayan şaiyalar yayılmaya başlamıştı. Bunun üzerine hızla şehirden ayrılmak isteyen Louis'e karısı Eleanore karşı

²³ Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, 93-94.

²⁴ Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 96; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, 150.

²⁵ Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, 98-99.

çıktı ve ondan ayrılacağını söyledi. Rivayetlere göre, bu durum karşısında oldukça öfkelenen Louis, karısını amcasının sarayından zorla kaçırttı ve Kudüs'e doğru yola koyuldu. Umduğu desteği alamadığı için hayal kırıklığına uğrayan tek kişi Raymond da değildi. Aynı durum, Urfâ ve Antakya kontları için de geçerliydi.²⁶

Kral Louis de Kudüs'e ulaştıktan sonra, bundan sonraki süreçte ne yapılacağı ile alakalı Akka'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Dımaşk üzerine bir sefer yapılmasına karar verilmiştir. Ancak alınan bu karar stratejik bir hataydı. Çünkü Dımaşk, Franklar'ın tek Müslüman müttefiki idi. Ve Unur, Nureddin Mahmud b. Zengi ile arasındaki akrabalık bağlarına rağmen yine de Kudüs Krallığı ile dost kalmaya çaba gösteriyordu çünkü Unur, Nureddin'in artan gücünden endişe duyuyordu. Haçlılar ile birlikte hareket eden Kudüs Krallığı'nın Dımaşk üzerine yürüme kararı alması Unur'u Nureddin Mahmud b. Zengi'nin kucacağına itmek anlamına geliyordu. Gerçekten de öyle oldu. Haçlılar tarafından Dımaşk üzerine bir sefer düzenleneceğini haber alan Unur başta Nureddin Mahmud b. Zengi olmak üzere bütün Müslümanlardan yardım istedi. Nureddin bu çağrıya hemen karşılık verdi ve Dımaşk'a doğru yola çıktı.²⁷

Unur, Nureddin Mahmud b. Zengi başta olmak üzere Müslümanlardan almış olduğu destek sayesinde haçlıları püskürtmeyi ve yenilgiye uğratmayı başardı. Haçlılar, Unur karşısında sadece 4 gün dayanabilmişlerdi. Unur'un bu kadar kısa zamanda bu kadar kesin sonuç almasının sebebi sadece Müslümanlardan almış olduğu yardım değildi. Dımaşk'ın alınmasından sonra kimin idaresine bırakılacağı konusunda haçlı liderlerinin kendi aralarında yaşamış oldukları problemler de Unur'un bu bölgede kesin bir galibiyet elde etmesini sağladı. Bu yenilginin arkasından yeniden bir toplantı yapan haçlı liderleri, Dımaşk önlerinde uğramış oldukları yenilgiyi ancak Askalan'a bir sefer düzenleyerek telafi edebileceklerini ifade ettiler. Hatta bu seferle alakalı bir hazırlık da planlandı. Ancak bilinmeyen bir nedenden dolayı bu teşebbüs gerçekleştirilemedi. Böylece büyük ümitlerle başlayan II. Haçlı Seferi haçlılar açısından tam bir başarısızlıkla neticelendi.²⁸

El-Ureyma Kalesi'nin Ele Geçirilmesi

İkinci Haçlı Seferi'nin önemli isimlerinden Konrad'ın yanında Trablus Kontluğu'nun kurucusu Raymond st. Gilles'in resmi eşinden doğan Alfonso Jourdain'in oğlu Bertrand da bulunmaktaydı. Bertrand'ın bölgeye gelmesi Raymond'un gayri resmi

²⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 110-111.

²⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 11-112.

²⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 115, Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, 113.

çocuğundan olan torunu II. Raymond tarafından endişe ile karşılandı. Nitekim II. Raymond'un bu endişelerinde haklı olduğu da kısa bir süre içerisinde ortaya çıktı. Çünkü, Bertrand, bölgeye geldikten kısa bir süre sonra Ureyma Kalesi'ne yürümüş ve burayı ele geçirmişti. Bu durum da onun Trablus Haçlı Kontluğu'nu ele geçirme isteğini apaçık bir şekilde ifade etmekteydi. II. Raymond, Trablus Kontluğu'nun kurucusu Raymond'un gayri resmi torunu olması dolayısıyla, ne papadan yardım isteyebilirdi ne de Kudüs Kralından. İlk başlarda bu problemi kendi askeri güçleri vasıtasıyla çözebileceğini düşündü ancak böyle bir şeyin de mümkün olmadığını kısa süre içerisinde anladı.²⁹

II. Raymond'un tek bir çaresi vardı o da Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istemek. Nureddin, gelen bu yardım talebini sıcak karşıladı. Yanına Üner ve Seyfeddin Gazi'nin de kuvvetlerini alarak, Ureyma Kalesi'ni kuşattı. Aslında amacı bu kaleyi savaş yapmadan almaktı. Ancak Bertrand buna yanaşmayınca, lağımçıların açtığı tüneller sayesinde surlar yıkıldı ve Nureddin'in ordusu içeri girerek kaleyi ele geçirdi. Bertrand ve annesi bu kuşatma sırasında esir düşmüşler ve 12 yıl boyunca da Halep'te esir hayatı yaşamışlardır. Ureyma Kalesi ise tamamen yıkıldıktan sonra Trablus Haçlı Kontluğu'na teslim edilmiştir.³⁰

Nureddin Mahmud b. Zengi, bu başarılı hareketinden sonra yönünü kuzeye dönerek, Antakya Prinkepsliği'ne ait Basuta ve Hab şehirlerini ele geçirmiştir. Daha sonra da karşısına çıkan haçlı ordularını Yağra'da bozguna uğratmış ve çok sayıda esirle Halep'e dönmüştür. Nureddin, bütün bu seferler sonrası ele geçirmiş olduğu ganimetleri ağabeyi Seyfeddin Gazi ve Halife el-Muktefi ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile paylaşmıştır.³¹

II. Haçlı Seferi Sonrası Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılar ve Bizanslılar ile Mücadelesi

İnab Zaferi

II. Haçlı Seferi'nden sonra Sultan Mesud, 1148 tarihinde Maraş'ı ele geçirmek için harekete geçti. Sultan, herhangi bir haçlı ordusunun bölgeye gelmesi ihtimalini ortadan kaldırmak için de Nureddin Mahmud b. Zengi'den, haçlılara karşı şaşırtma amaçlı seferler düzenlemesini istedi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi, Antakya arazisine bir sefer düzenledi. Ancak, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusunu

²⁹ P.M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıl'dan 1517'ye Yakın Doğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 74.

³⁰ Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıl'dan 1517'ye Yakın Doğu*, 74.

³¹ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165.

komuta eden komutanlara arsında sorunlar yaşanmaktaydı. Bu komutanlardan en önemlileri de Emir Şirkûh ve İbnü'd-Dâye idi. Buna karşılık, Antakya Prinkepsi Raymond ve Haşişî Reisi Ali b. Vefa arasında da Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı bir ittifak kurulmuştu. Haçlı-Haşişî müttefik ordusu 1148 yılının Kasım ayında Asvad Ovası'ndan geçen Halep kuvvetlerine ani bir baskın düzenlediler. Şirkûh bu baskın esnasında savaşmaktan çekindiği için bütün Halep kuvvetleri panik halinde geri çekildiler. Nureddin Mahmud b. Zengi, bu olayın hemen arkasından ordusundaki bu emirler arasındaki sorunları çözdükten sonra, Haçlı-Haşişî müttefik ordusu'na karşı da Dimaşk Atabeyliği'nden yardım istedi.³²

Bunun üzerine Üner, Emir Mücaheddin Bozan b. Mamin'i bir miktar askerle Nureddin'in yardımına gönderdi. Nureddin ise henüz Dimaşk'tan yardım gelmeden sefere başlamıştı. Ve ilk olarak da Asi Nehri'nin doğusunda önemli bir kale olan İnad'dan işe başladı. İlk başlarda Haçlı-Haşişî müttefik ordusunun, Müslümanların ordusundan sayıca oldukça fazla olduğu şaiyelerinin yayılması üzerine Türk karargâhında bir huzursuzluk oldu ancak daha sonradan düşman kuvvetleri hakkında verilen bu bilginin bir abartıdan ibaret olduğu anlaşılınca, rahatladılar. 28 Haziran 1149 gecesinde bütün Haçlı-Haşişî kuvvetlerini kuşatan Türkler, sabahın ilk ışıklarından itibaren de Türk okçularının saldırılarına maruz kaldılar. Bu saldırıda Haçlı-Haşişî müttefik ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Raymond, Şirkûh tarafından yakalanarak, öldürüldü. Bu savaşta Raymond'un müttefikleri Haşişî reisi Ali b. Vefa da öldürülmüştür.³³Nureddin Mahmud b. Zengi, Antakya Prinkepsliği meselesini çözdükten sonra kuzey haçlıları arasında en güçlü lider konumunda bulunan Urfa Kontu Joscelin üzerine yürüdü. Ancak Joscelin, 1149 yılı kış aylarında Halep kuvvetlerine saldırarak, onları mağlup etti ve Halep kuvvetlerine ait bir çok ganimet de ele geçirdi. Bu ganimetler arasında Nureddin Mahmud b. Zengi'ye ait bir silah da bulunmaktaydı. Joscelin, bu silahı Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'a göndererek, ona: "işte bu senin damadının silahıdır. Onun başına gelenlerin daha büyüğü yakında senin de başına gelecektir." dedi. Bu duruma sinirlenen Nureddin Mahmud b. Zengi, Türkmen

---

³²H.A.R. Gibb, "The Career of Nur-ad-din", *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, Madison 1969, 515; Aydın Usta, "Müslüman-Haçlı İlişkilerinde Haşhaşiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 44, (2006): 14.

³³ Gibb, "The Career of Nur-ad-din", 515.

emirlerine haberler göndererek, Joscelin'in ölü veya diri yakalayana çok miktarda para vaad etmiştir.³⁴

Neticede Joscelin 5 Mayıs 1150 tarihinde Türkmenler tarafından yakalanmıştır. Ancak Türkmenler onun kim olduğunu bilmemektedirler. Joscelin, kendisini yakalayan Türkmenler'e fidye vererek, kurtulmaya çalışmış ancak Nureddin'in casuslarından biri onu tanımış ve Nureddin Mahmud b. Zengi'ye haber gönderilmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi bu haber üzerine hızla bir birlik yola çıkarmış ve bu birlik Joscelin'i yakalayarak Nureddin Mahmud b. Zengi'ye teslim etmişlerdir. Nureddin Mahmud b. Zengi, Joscelin'in gözlerine mil çektirdikten sonra, Halep'te hapse attırmıştır.³⁵

Bu şekilde bütün haçlı liderlerini tek tek saf dışı bırakan Nureddin Mahmud b. Zengi, haçlıların Asi Nehrindeki son kaleleri olan Efâmiye'ye yöneldi ve burayı topyekun bir saldırı ile ele geçirdi. Ardından da yeniden Urfa Haçlı Kontluğu'na yöneldi.³⁶

Urfa Kontluğu'nun Yıkılması

Nureddin Mahmud b. Zengi, başsız kalmış olan bu kontluğu bir an önce ele geçirmek istiyordu. Bu arada Urfa'nın kaybindan sonra bu kontluğun başkenti Tell-Başir olmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengi, tell-Başir'i kuşattı ancak Joscelin'in eşi Kontes Beatrice'nin başarılı savunması karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Beatrice, kontluğu şimdilik kurtarmıştı ancak uzun süre de dayanamazdı. Çünkü bir taraftan Nureddin Mahmud b. Zengi'nin baskısı altındaydı diğer yandan da Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud ve Mardin Artuklu Emiri Timurtaş'ın akınlarına maruz kalmaktaydı. Tam bu esnada Beatrice'ye Bizans İmparatoru Manuel tarafından, kontluğun topraklarını kendisine satmasıyla alakalı bir teklif geldi. Beatrice, bu durumu Antakya ve Kudüs'e danıştıktan sonra kabul etti ve Tell-Başir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülük ve Ravendân Kalelerini Bizans'a sattı.³⁷

Bizans'ın bu bölgeleri satın almadaki amacı ileride düzenleyeceği sefer planları dolayısıyla idi. Ancak Bizans bu konuda stratejik bir hata yaptı çünkü bu bölge üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud, Nureddin Mahmud b. Zengi ve Artuklu Emiri Timurtaş arasında ittifak kurulmuştu. Ve bu ittifakın neticesinde de 1151 yılında

³⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, c.XI, çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağrakça, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987, 137.

³⁵ Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 825.

³⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 134.

³⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 275.

düzenlenen seferler ile birlikte adı geçen bütün bölgeler ittifak kuvvetleri tarafından ele geçirildi.³⁸

I. Dımaşk Kuşatması

Aslında Nureddin Mahmud b. Zengi ve Dımaşk Atabeyliği arasında hem görünürde bir dostluk hem de akrabalık bağları vardı. Nureddin Mahmud b. Zengi, Üner'in kızı ile evliydi. Ancak buna rağmen Üner, Nureddin'in artan gücünden endişe duymaktaydı. Bunun için de Kudüs Kralı III. Baoudouin'e bir elçilik heyeti göndererek, onunla ilişkilerini eski normal seyrine döndürmek istemiştir. Neticede iki taraf arasında Mayıs 1149 tarihinde bir ittifak anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmayla Dımaşk Atabeyliği Kudüs Krallığı'na eskisi gibi vergi vermeyi kabul etmiştir ancak Nureddin Mahmud Zengi'nin artan gücünden de hem bir süreliğine kurtulmuş hem de ona karşı güçlü bir müttefik elde etmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi, Üner'in ölümüne kadar bu olaya sessiz kalmıştır. Üner'in ölümünden sonra başa geçen Abak döneminde, Nureddin, haçlıların Havran bölgesindeki faaliyetlerini bahane ederek güneye yöneldi. Ve Abak'tan da kendisine yardımcı kuvvetler göndermesini talep etti.³⁹

Bu aslında Nureddin tarafından zekice düşünülmüş bir plandı. Şayet Abak, Nureddin'in istediği kuvvetleri gönderirse Kudüs haçlıları ile yapmış olduğu anlaşmaya aykırı davranmış olacaktı ve arada bir anlaşma kalmayacaktı. Bu yardım çağrısına olumsuz cevap vermesi durumunda ise Nureddin'in Dımaşk üzerine yürümek için bir bahanesi olacaktı. Abak, Nureddin'e istediği yardımı göndermeme yolunu tercih etti. Bunun üzerine Nureddin de 25 Nisan 1150 tarihinde Cisrü'l-Hüşşab'da karargâhını kurarak, Abak'a elçiler gönderip, anlaşma teklifinde bulundu. Ancak Abak bunu sert bir dille reddetti. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi, Abak üzerine saldırı hareketini başlattı. Abak zor durumda kalınca elçilerini göndererek, Nureddin ile anlaşmak istediğini ifade etti. Nureddin Mahmud b. Zengi, Abak'tan gelen bu teklifi hemen kabul etti çünkü bir taraftan çok şiddetli yağın yağmurlar, Nureddin'in kuvvetlerini zor durumda bırakmaktaydı diğer taraftan da Abak'a yardımcı olmak üzere yola çıkan haçlı birlikleri yaklaşmaktaydı.⁴⁰

İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre; Nureddin Mahmud b. Zengi'nin hakimiyeti tanınacak, hutbelerde halife ve sultanın adından sonra adı okunacak ve aynı

³⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 276.

³⁹ Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 176.

⁴⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 389.

zamanda da kesilecek sikkelerde de adı zikredilecekti. Yapılan bu anlaşma sonra Halep kuvvetleri 14 Mayıs 1150 tarihinde şehirden ayrıldılar.⁴¹

II. Dımaşk Kuşatması

Nureddin Mahmud b. Zengi, I. Dımaşk kuşatmasından kesin bir sonuç elde edememişti. Her ne kadar adı hutbeye konulup, hakimiyeti tanınmış olsa dahi Dımaşk'a serbest giriş hakkı dahi yoktu. Nureddin Mahmud b. Zengi, bu durum üzerine Mayıs 1151 tarihinde Dımaşk'ı yeniden kuşattı. Öncü kuvvetleri Dımaşk'a 20 km uzaklıktaki Marc düzlüğünde karargâh kurmuştu. Nureddin komutasındaki ana ordu ise ikmal yollarını kesmek amacıyla Gazziyun eteklerinde es-Sahim ve en-Nayrab'da konuşlanmıştı. Nureddin Mahmud b. Zengi, birkaç gün sonra Arra ile Duma arasındaki Uyûn Fâsarîyâ'da karargâhını kurdu ve öncü birlikleri ile de birleşti. Ancak, daha sonraki süreçte haçlılardan gelebilecek bir yardımın durumunu zora sokacağını düşünerek ordusunu güney istikametine doğru kaydirdi.⁴²

Dımaşk için ise durum her geçen gün sıkıntılı bir hâl alıyordu. Bu arada Nureddin, Atabey Abak'a bir mektup gönderdi. Nureddin bu mektubunda şunları söylüyordu: *“Ben Müslümanların emniyetinden, müşriklere karşı cihaddan ve ellerindeki esirleri kurtarmaktan gayrısını aramam. Şayet Dımaşk kuvvetleri ile bana destek verecek olursanız, cihad için birbirimize yardımcı olursak ve mesele münasip bir şekilde tatlıya bağlanırsa ben de tamamen emelime ulaşmış olurum.”*⁴³ Görüldüğü gibi Nureddin Mahmud b. Zengi, açık bir şekilde cihad çağrısı yapmaktaydı. Nureddin Mahmud b. Zengi, bu mektubuna olumlu cevap gelmeyeceğini zaten biliyordu. Buna rağmen, bu mektubu göndermekteki amacı Abak'ın haçlıları tercih ettiğini halka göstererek, onu halkın gözünde itibarsızlaştırmaktı. Bütün bunlar karşısında oldukça zor durumda kalan Atabey Abak, haçlılardan yeniden yardım istemek zorunda kaldı. Haçlıların yardıma geldiğini duyan Nureddin ise ordusunu Dımaşk'ta bulunan Yahudi mezarlığının güneyine kaydirdi. Bu arada Nureddin'e bağlı Türkme grupları da Havran'a gitmişlerdi. Ancak bu esnada Türkmenler, haçlılar tarafından mağlup edildiler ve Havran haçlıların eline geçti. Bundan sonra yoluna devam eden haçlılar Dımaşk önlerinde karargâhlarını kurdular. Bu sayede bir nebze de olsa rahatlayan Dımaşk Atabeyi Abak, Kudüs Kralı III. Boudouin ile müzakere yaptıktan sonra Basra üzerine sefere çıkmaya karar verdiler. Ancak Halep kuvvetlerinin ani baskınları dolayısıyla

⁴¹ Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 177.

⁴² İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 179.

⁴³ İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 179.

Basra seferine sadece bir kısım haçlı ve Dımaşk kuvvetleri katılabılmıştı. Zaten Basra seferinden de istedikleri neticeyi alamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı.⁴⁴

Bu olay sonrasında Kudüs Kralı III. Boudouin, ülkesindeki iç meseleler dolayısıyla Kudüs'e geri dönmek zorunda kaldı. Haçlıların desteğinden mahrum kalan Abak, halkın desteğini de kaybetti. Çünkü halk üzerinde hem Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, Abak'a karşı yaptığı propaganda tesirli olmuştu hem de haçlıların Abak ile yaptıkları anlaşma uyarınca Dımaşk içerisinde özgürce gezmelerinden de rahatsızlık duymuşlardı. Bu durum üzerine Abak, Nureddin'e barış teklif etti. İki taraf arasında yapılan görüşmelere ünlü fıkıhçılardan Burhane'd-Dîn Ali el-Belhî, Emir Şirkûh ve Necmeddin Eyyub da katılmıştı. İki taraf arasında 26 Temmuz 1151 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Nureddin'in ismi hutbelerde ve sikkelerde geçecek, Nureddin istediği zaman şehre girip çıkabilecek ve Dımaşk kuvvetleri de kendi emrine verilecekti.⁴⁵ Böylece Dımaşk artık tamamen Nureddin Mahmud b. Zengi'ye tabi hale geldi.

Halep-Dımaşk Kuvvetlerinin Askalan'a Yardım Teşebüsü

Askalan, Müslümanların Filistin'deki tek limanlarıydı. Aynı zamanda Mısır'a açılan kapı konumundaydı. Bu şehir 1153 tarihinde Kudüs Kralı III. Boudouin tarafından kuşatılmıştı. Askalan güçlü bir savunmaya sahipti. Ancak, Boudouin'in kuşatmasına da daha fazla dayanamazdı. Bunu gören Nureddin, Dımaşk Atabeyi Abak'ı da yanına alarak, Askalan'a yardıma gitti. Abak ve Nureddin Banyas önlerinde bir araya geldiler. Ancak burada taraflar arasında fikir ayrılığı ortaya çıktı. Çünkü Abak, Askalan yerine bir başka önemli haçlı yerleşimi olan Banyas'ın alınmasını istiyordu. Bu fikir ayrılığı nedeniyle Askalan'a düzenlenecek sefer yarıda kaldı. Yardımdan yoksun kalan Askalan, haçlılara karşı bir süre daha direndiyse de sonunda yiyecekleri ve hiçbir destek ümitleri kalmadığı için haçlılarla bir anlaşma yapmak ve şehri terketmek mecburiyetinde kalmışlardır. Haçlılar, şehrin teslimi karşılığında halka taşınabilir mallarıyla gitme hakkı tanımıştır.⁴⁶

Dımaşk'ın Nureddin Tarafından Ele Geçirilmesi

Atabey Abak'ın Askalan seferi esnasında isteksiz davranması, bunun hemen arkasından da yeniden Kudüs Kralı Boudouin ile tekrar anlaşması ve vergi ödemeyi kabul etmesi iki taraf arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine sebebiyet vermiştir.

⁴⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 281, Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 178.

⁴⁵ İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 183.

⁴⁶ İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 186-187.

Nureddin Mahmud b. Zengi, Dımaşk atabeyi Abak'ın gücünü kırmak için siyasi bir takım hamleler yapmaya karar verdi. Bunun için ilk olarak Necmeddin Eyyub harekete geçti. Necmeddin Eyyub'un adamları tarafından, Dımaşk halkı arasında Abak'ın Hristiyanlar ile iş birliği yaptığı ve İslam'a ihanet ettiği propagandası yapılmıştır. Aynı zamanda Dımaşk halkı ekonomik anlamda da sıkıntı yaşamaktaydılar. Özellikle, Halep kuvvetlerinin yiyecek getiren Dımaşk kervanlarına saldırımları, Dımaşk içerisinde yiyecek fiyatlarının da artmasına sebebiyet vermiştir. Necmeddin Eyyub ise bu durumu fırsata çevirmiş ve fiyatların pahalılaşmasından dolayı Abak'ı suçlayarak, halkı ona karşı kıskırtmıştır. Nureddin Mahmud b. Zengi ise Abak'ı bir çok devlet adamının onun canına kastetme düşüncesinde olduğunu hatta bazı emirlerin kendisine Dımaşk'ı vermeyi bile teklif ettiği düşüncesine inandırmıştır. Bunun üzerine Abak, etrafındaki hiç kimseye güvenmemeye ve hatta emirlerine eziyet etmeye başlamıştır. Bu durum da Abak'ın hem halkın hem de devlet erkânının tamamen desteğini kaybetmesine sebebiyet vermiştir.⁴⁷ Durum, Dımaşk'ın artık tamamen alınabilmesi için uygun bir hale gelmişti. Nureddin Mahmud b. Zengi, öncelikle Şirküh'u, 1000 kişilik bir ordunun başında Dımaşk'a gönderdi. Aslında, Şirküh, Abak'a elçi olarak gönderilmişti. Ancak Abak, Şirküh'u kabul etmedi. Karşılıklı mektuplaşmalar da ortamı yumuşatamadı. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi, büyük bir ordunun başında Marc Bölgesi'ne gelerek Şirküh ile birleşti ve Dımaşk'a saldırıya başladı. Dımaşk içerisinde bulunan Nureddin taraftarlarının da yardımı ile Nureddin, 25 Nisan 1154 tarihinde şehre girdi. Abak, yanında bir miktar askeri olduğu halde iç kaleye sığındı. Ancak burada da tutunamayacağını anlayınca Nureddin Mahmud b. Zengi ile canına ve malına dokunulmayacağı sözünü alarak, Dımaşk'ı ona teslim etti. Nureddin Mahmud b. Zengi daha sonra, Abak'a Hıms'a bağlı bazı yerleri ikta olarak verdi ancak Abak burada da Nureddin aleyhine faaliyetlerde bulunmaya başlayınca, Nureddin'in kendi üzerine gelme ihtimaline karşı Bağdat'a gitti ve ölümüne kadar da burada kaldı.⁴⁸

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Harim Kalesini Kuşatması

Nureddin Mahmud b. Zengi, Dımaşk'ı ele geçirerek, Urfa'dan Mâverayırdün'e kadar bütün Suriye'ye hakim olmuştu. Ancak Nureddin'in Dımaşk üzerine düzenlediği seferler esnasında Harim Kalesi de Antakya Haçlıları tarafından işgal edilmişti. Nureddin, Dımaşk meselesini çözer çözmez hemen Harim Kalesi üzerine yürüdü. Ancak bu kaleyi fethetmek oldukça güçtü. Çünkü hem kale içerisindeki haçlılar çok

⁴⁷İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 186-187.

⁴⁸İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, 423-424.

büyük bir direniş gösteriyorlardı hem de haçlılar da Harim'e destek için yola çıkmışlardı. Nureddin Mahmud b. Zengi savaşa hazırды. Haçlılar ise işi barışçıl yollarla halletmek istiyorlardı ve bundan dolayı da Nureddin'e elçilerini göndermişlerdi. Nureddin, elçilerin karşılıklı gidip gelmesi sonucunda anlaşmayı kabul etti. Buna göre, Harim'e bağlı yerlerin yarısı Nureddin'e bırakılacaktı. Bu anlaşma bir yıllık bir barış anlaşmasıydı. Ancak daha sonraki süreçte Nureddin yıllık 8000 duka altın ödemek suretiyle bu anlaşmayı 2 yıl daha uzattı.⁴⁹ İlk bakışta olumsuz gibi görünen bu anlaşma aslında Nureddin'in yıllardan beri süregelen savaşlar yüzünden harap olmuş ülkesini yeniden bayındır hale getirmesi için bir fırsattı. Zaten 8000 altın da Nureddin Mahmud b. Zengi gibi gücünün zirvesinde olan bir devlet adamı için küçük bir meblağdı. Nureddin Mahmud b. Zengi, haçlılar ile yapmış olduğu bu anlaşma sonrasında Baalbek Valisinin isyanını da bastırma fırsatını bulmuştur.

Halep Zengileri ve Haçlılar Arasındaki Ateşkesin Bozulması

Nureddin Mahmud b. Zengi ve haçlılar arasındaki bu anlaşma, Kudüs Kralı III. Boudouin'in 1157 yılının Şubat ayında Banyas'a bağlı eş-Şa'râ'daki bir Türkmen kafilesine saldırıya geçmesiyle birlikte bozulmuştur. Kudüs Kralı bu saldırı sonrasında Türkmenler'e ait bütün malları yağmalamıştır. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi'nin kardeşi Nusretüddin banyas yakınlarında Hospitalier tarikatına mensup bir haçlı birliğini mağlup ederken, Emir Şirkuh da kendisine bağlı birliklerle harekete geçerek, Türkmenler'in mallarını yağmalayan haçlıları bozguna uğratmıştır. Nureddin Mahmud b. Zengi ise bu esnada Baalbek seferinde bulunmaktadır.⁵⁰ Nureddin Mahmud Zengi, Baalbek meselesini hallettikten sonra 1157 Mayısında Banyas üzerine yürümüştür. Nureddin şehri ele geçirmeyi başarmış ancak iç kaleye girememiştir. Çünkü Kudüs Kralı III. Boudouin topladığı güçlü bir kuvvetle Onfroi de Toron tarafından savunulan bu iç kaleye yardıma gelmektedir. Bunu haber alan Nureddin, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kral Boudouin, Banyas'a girdikten sonra burada zarar uğramış olan yerleri yeniden onartmış ve daha sonra ülkesine dönmek üzere yola çıkmıştır. Ancak henüz bölgeden ayrılmamış olan Nureddin'in kuvvetleri Kralın ordusuna ani bir baskın düzenleyerek, ordunun tamamına yakını yok etmişlerdir. Kral bile bu saldırıdan canını güçlkle kurtarabilmiştir. Kazanılan bu zaferle Banyas'ın

⁴⁹ İbnü'l Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 191, İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 178-179, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 286.

⁵⁰ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasırtı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1994, 155-156.

kurtarılması için aslında yeniden bir uygun ortam oluşmuş ancak Nureddin, Kılıç Arslan'ın güneye yönelmesi ve aynı zamanda da 1156-1157 tarihlerinde arka arkaya yaşanan depremler dolayısıyla haçlılarla bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.⁵¹

Bizans İmparatoru Manuel'in Suriye Seferi

Manuel aslında daha babası İonnes zamanında Suriye seferlerinde görev almıştı. Ancak babasının ölümünden sonra ülke içerisinde meydana gelen bir takım huzursuzluklar onun bu seferi devam ettirmesine engel olmuştur. Özellikle Sicilya Normanları, Macarlar, Sırp'lar ve Türkiye Selçukluları ile giriştiği mücadele yönünü tekrar Suriye'ye dönmesine izin vermemiştir. Bizans'ın uğraştığı tek mesele bunlarla da sınırlı değildi. Bizans Devleti, bu sıkıntılarla uğraşırken, bundan faydalanan Kilikya Ermeni Baronu II. Thoros ve Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon imparatorluğun Kilikya arazisine saldırmışlardı. Aynı zamanda bir birleşik Ermeni-Haçlı ordusu 1156 tarihinde Bizans'ın önemli bir merkezi olan Kıbrıs'ı yağmalamış ve birçok kişi de esir edilmiştir.⁵² Bizans'ın bu zor durumuna karşın haçlılar arasında da bir birliktelik yoktu. Antakya Prinkepsliği ve Kudüs Krallığı arasında sorunlar yaşanmaktaydı. Bundan dolayı Kudüs Kralı III. Boudouin İstanbul'a elçiler yollamıştı. Manuel, Antalya Prinkepsliğine karşı Kudüs Kralından yardım istemiş, bunun karşılığında III. Boudouin de Halep Zengilerine karşı Bizans'tan yardım istemiştir. Manuel, bu anlaşmanın hemen arkasından da Sicilya Normanları ile bir anlaşma imzalamış ve böylece batı cephesi tamamen sükûnete kavuşmuştur. Bu anlaşmalar ile rahatlayan Manuel, 1159 tarihinde Çukurova'ya bir sefer düzenlemiş ve Kilikya Ermeni Baronluğu'na ait bütün bölgeleri ele geçirmiştir. Antakya Prinkepsi Renaud bu durumdan telaşa kapılmış ve Manuel'den af dilemiştir. Manuel, Renaud'u affetmiştir. Ermeni Baronu Thoros da daha sonraki süreçte Manuel tarafından affedilmiştir. Böylece Manuel kısa süre içerisinde kendisine isyana kalkışan bütün bölgeleri hakimiyeti altına almıştır.⁵³

⁵¹ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 176-177, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 287.

⁵² Vahram, *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, During the Time of Crusades*, Trans. Charles Fried Neumann, London 1831, 39-40; İonnes Kinnamos, *İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, 130-131; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andresyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 322-323; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, 136-137; Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: İstanbul: Dünya Yayınları 2008, 343.

⁵³ Vahram, *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, During the Time of Crusades*, 39-40; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 322-323.

Manuel'in haçlılar ile yaptığı bu ittifak Nureddin Mahmud b. Zengi'yi zor durumda bırakabilirdi. Çünkü Manuel, Kudüs Krallığı ile yaptığı anlaşma gereğince Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı birlikte mücadele etme sözü vermişti. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi savaş yanlısı değildi. Çünkü Bizans Devleti ile herhangi bir problemi bulunmuyordu. Bunun için de elçilik heyetini Manuel'e göndermişti. Manuel ise, kendi başkentinden çok uzak bir bölgede kalmak istemiyordu. Aynı zamanda, haçlıların daha önceden yaptıklarını da unutmamıştı. Elçilerin karşılıklı girişimleri sonucunda Bizans Devleti ile Nureddin Mahmud b. Zengi arasında dostane ilişkiler kuruldu.⁵⁴

Bizans Devleti ile arada bu anlaşmanın sağlanması ve Bizans'ın haçlılarla birlikte hareket etme durumuna son vermesi haçlılar ile Nureddin Mahmud b. Zengi'nin yeniden baş başa kalmaları anlamına gelmekteydi. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bu anlaşma sonrası uğraştığı en önemli isimler eski Urfa Kontu Joscelin ve Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon idi. Özellikle Renaud, 1160 tarihinde eski saldırgan tavırlarını yine sergilemeye başlamış ve Fırat Ovası'nda, Afrin Vadisi'nde hayvanlarını otlatan Türkmenler onun saldırısına uğramış ve pek çok kayıp vermişlerdi. Ancak Antakya Prinkepsi Türkmenler'den toplamış olduğu ganimetlerle geri dönerken Râvendan yakınındaki el-Cûma bölgesinde, Halep Valisi Mecdeddin tarafından yakalanmış ve esir alınmıştı. Renaud, sadece Müslümanlar açısından değil Bizans açısından da oldukça tehlikeli bir insandı. Bundan dolayı Nureddin Mahmud b. Zengi ölümüne kadar Renaud için teklif edilen bütün anlaşma tekliflerini reddetmiştir.⁵⁵

Renaud'un Nureddin tarafından esir edilmesinden sonra lidersiz kalan kuzey haçlılara arasında yeni liderlerinin kim olacağı meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Renaud'un eşi Constance yönetimi devralmak istemiş ancak halk ve devlet adamları onu istememişlerdir. Ve Renaud'un ilk eşinden olan oğlu Bohemud'un başa geçmesi için de girişimlere başlamışlardır. Ancak Bohemud'un yaşı henüz küçüktü ve devlet yönetme tecrübesi de hiç yoktu. Bundan dolayı Bohemund'un prinkeps olması karar altına alınmış ancak rüşdünü ispat edinceye kadar da yönetimin Patrik Aimery tarafından sürdürülmesi uygun bulunmuştur.⁵⁶

⁵⁴ Ionnes Kinnamos, *Ionnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, 139; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 75.

⁵⁵ John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, III, çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabcacı Kitapları, 2013, 128; Işın Demirkent, "Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendan", *Belleter*, LVI/216 (1992): 383-384; Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, 55, (2012/1):10.

⁵⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 400.

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Trablus Haçlı Kontluğunu Ele Geçirme Girişimleri ve Harim Zaferi

Nureddin Mahmud b. Zengi Trablus Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırmak istiyordu. Eğer Trablus Haçlı Kontluğu yıkılırsa kuzey ve güney haçlıları arasındaki kara bağlantısı da ortadan kalkmış olacaktı. Bu arada Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bu amacını gerçekleştirebilmesinin önünü açan bir takım gelişmeler de yaşanmaktaydı. Kudüs Kralı III. Boudouin 1162 tarihinde hayatını kaybetti. Yeni Kral Boudouin'in kardeşi Amaury idi. Amaury bir süre iç sorunlarla uğraştıktan sonra yönünü Mısır'a çevirdi. Nureddin Mahmud b. Zengi, Kudüs Kralının bölgede olmayışını da fırsat bilerek Trablus Haçlı Kontluğu üzerine yürüdü. Nureddin, 1163 tarihinde Hısnü'l-Ekrâd'ın aşağısında yer alan el-Bakîa bölgesinde ordugâhını kurdu. Bunun üzerine Trablus Kontu III. Raymond, tüm haçlı liderlerinden ve Bizans'ın Kilikya Valisi Koloman'dan yardım istedi. III. Raymond'un bu çağrısına hemen hemen bütün haçlı liderleri olumlu yanıt verdiler. Böylece kısa süre içerisinde Nureddin Mahmud b. Zengi'ye karşı güçlü ve büyük bir ordu meydana getirildi. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bu durumdan haberi dahi yoktu. Bu yüzden de düşman saldırısına beklemediği bir anda uğradı. Ve haçlı birlikleri karşısında mağlup olarak, geri çekildi.⁵⁷

Bu durum sonrasında Nureddin Mahmud b. Zengi'ye geri çekilmeleri gerektiği söylenmiş ancak o bunu söyleyenlere şu cevabı vermiştir: *“Eğer yanımda bin süvari olsun, hemen onlarla savaşırım ve onlara hiç itibar ve aldırış etmem. Allah'a yemin olsun ki, şahsım ve İslam'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim.”*⁵⁸

Bunun hemen arkasından da Zengi, başta Halep ve Dımaşk olmak üzere tüm Müslüman bölgelerden asker, çadır, yiyecek ve silah yardımları almış, böylece kısa süre içerisinde Bizans-Haçlı birleşik kuvvetleri karşısında dağılan ordusunu tekrar düzene sokmuş ve aynı zamanda da eskisinden daha güçlü bir konuma gelmiştir. Bizans-Haçlı ittifakı bu durum karşısında Nureddin Mahmud b. Zengi'ye barış teklifinde bulunmuş ancak bu da Nureddin tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁹

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ordusunda kardeşi Musul Atabeyi Mevdud, Hısn-ı Keyfa Artuklu Emiri Fahreddin Kara Arslan, Mardin Artuklu Emiri Necmeddin Alpı, Menbiç Emiri Seyfeddin Gazi'ye ait birlikler vardı. Nureddin Mahmud b.

⁵⁷Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 400.

⁵⁸İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 241.

⁵⁹Stevenson, *The Crusaders in the East*, 188-189; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 306, 307.

Zengi'nin en büyük hedefi kuzey haçlılarının savunmalarında büyük önem arzeden Harimdi. Anonim Süryani Vekayinamesine göre, Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından toplanan bu birleşik Müslüman ordusunun mevcudu 70.000 atlı ve 40.000 yayaydı.⁶⁰Haçlı ordusunda ise Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Haçlı Kontu Raymond, Kilikya Ermeni Baronu Thoros, Bizans Kilikya Valisi Kolomon, eski Urfa Kontu II. Joscelin'in oğlu III. Joscelin'e ait askerler ve bunlardan başka civardaki tüm haçlı kontları, baronları ve bunlara ait olan askerler vardı. Haçlı ordusu, Harim'in Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından kuşatıldığını haber alır almaz ordularıyla Harim'e doğru yola çıktılar. Harim önlerine gelen haçlı liderleri burada bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda Ermeni Baronu Thoros, Harim'i güçlü takviyeler ile desteklemeyi ve Kudüs Kralı Amaury gelinceye kadar da Antakya'da beklemeyi teklif etti. Ancak başta Antakya Prinkepsi Bohemund olmak üzere iler gelen diğer haçlı liderleri bunu reddettiler. Böylece Nureddin'in ordusuna saldırılacağı artık kesinleşmişti.⁶¹Nureddin Mahmud b. Zengi'nin bu seferi düzenlemek istemesinin sebebi sadece Harim'i ele geçirmek değil aynı zamanda Mısır'da kendileri aleyhine yaşanan olumsuz durumu da neticeye bağlamaktı. Fatimi Devleti'nde vezirlik yapan Şaver, Dırgam tarafından görevinden uzaklaştırılınca Nureddin Mahmud b, Zengi'ye sığınmış ve ondan Dırgam'a karşı yardım talep etmişti. Bunun karşılığında da Mısır'dan bir takım bölgeleri de Nureddin'e vereceğini vadedmişti. Nureddin Mahmud b. Zengi bunu kabul etmiş ve Şirkuh'u, Şaver'e yardımcı olması için Mısır'a göndermişti. Ancak Şaver vezirlik makamını ele geçirdikten sonra, Şirkuh'a ihanet etti ve Kral Amaury ile ittifak yaparak, Şirkuh'u Bilbis'te kuşattı. Nureddin'in Harim'i kuşatmasının bir sebebi de Kral Amaury- Şaver ittifakı karşısında zor durumda kalan Şirkuh'u kurtarabilmektir.⁶²Nureddin Mahmud b. Zengi savaş durumu kesinleşince eski Türk savaş taktiğine göre savaşmaya karar verdi. Ordusunu da buna göre yerleştirdi. Ordusunu sağ, sol ve merkez olarak böldükten sonra ordunun sağına Fahreddin Kara Arslan'ı yerleştirdi. Zeyneddin Ali Küçük'e de ordunun komutanlığını verdi. Savaş 10 Ağustos 1164 tarihinde başladı. İlk saldırı Bizans-Haçlı ordusunun, Müslümanların sağ kanadına saldırması ile meydana geldi. Fahreddin Kara Arslan önceden planlandığı gibi yenilmiş gibi yaparak geri çekildi. Haçlı şövalyeleri de büyük bir galibiyet kazanmış gibi onları takibe başladılar. Şövalyeler ağır zırhlar ile donatılmıştı. Müslüman askerler

⁶⁰ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 188-189.

⁶¹Stevenson, *The Crusaders in the East*,189.

⁶² Stevenson, *The Crusaders in the East*,190.

ise hafif zırhlıydı. Dolayısıyla haçlılar açısından Müslüman askerleri yakalamak imkansızdı. Bu arada şövalyelerin yeterince uzaklaştıklarını gören Zeyneddin Ali Küçük komutasındaki kuvvetler, hızla mütteliklerin merkezine saldırdılar. Şövalyeler, durumun farkına vardılar ancak artık herşey için çok geç kalmıştı. Bu arada Fahreddin Kara Arslan komutasındaki birlikler de geri dönmüş ve taarruza geçmişti. Bizans-Haçlı ordusu için yapılacak bir şey kalmamıştı. Müslümanlar, sadece bir günde Bizans-haçlı kuvvetlerine 10.000'den fazla kayıp verdirmişlerdi. Üstelik Ermeni Baronu Thoros hariç hemen hemen bütün haçlı liderleri de esir düşmüştü.⁶³Nureddin Mahmud b. Zengi, kazanmış olduğu bu büyük zafere rağmen yine de temkinli davranmıştır. Kazandığı başarıları yeterli gören Nureddin Mahmud b. Zengi, Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve fidye karşılığında Bohemund'u serbest bırakmıştı. Çünkü Nureddin Mahmud b. Zengi, Antakya'nın Bizans'ın eline geçmesini istemiyordu. Aynı zamanda İmparator Manuel'in yeniden Suriye'ye dönme ihtimalini engellemek için de 150 ipek elbise karşılığında Kolomon'u serbest bırakmıştı.⁶⁴ Kazanılan bu zaferle Mısır'da Amaury tarafından kuşatılmış olan Şirkuh da bu durumdan kurtulmuştur. Amaury, anlaşma yaparak geri dönmek zorunda kalmıştır.

Banyas'ın Fethi

Banyas, daha önceden Haçlı-Dımaşk kuvvetlerince ele geçirilmiş ve Üner tarafından da haçlılara bırakılmıştır. Nureddin Mahmud b. Zengi, stratejik yönden oldukça önemli bir konumda bulunan bu şehri Harim'de kazanılan zaferin hemen arkasından yönünü Banyas'a çevirmiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi özellikle Kudüs Kralı Amaury'nin Mısır'da olmasını ve Bizans-Haçlı kuvvetlerinin neredeyse tamamına yakını Harim'de bozguna uğratmasından da faydalanmıştır. Nureddin'in kardeşi Nusretüddin'in de katıldığı bu sefer de Nureddin Mahmud b. Zengi kuvvetleri tarafından kısa bir süre içerisinde ele geçirildi. Ayrıca bu sefere Üner'in oğlu da katılmıştır. Nureddin, Banyas'ı aldıktan sonra Üner'in oğluna: "Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, sen ise iki defa sevindin." dedi. Üner'in oğlu: "Nasıl yani?" diyerek sorduğunda ise Nureddin Mahmud b. Zengi: "Çünkü Allah Taâlâ bugün babanı cehennem azabından kurtardı" diye cevap vermiştir.⁶⁵

⁶³Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 308; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 247.

⁶⁴İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 247-248.

⁶⁵İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, 47-248.

Sonuç

Bilindiği gibi Müslümanlığın kısa sürede yayılması ve İslamiyeti kabul eden Türklerin Anadolu'yu fethetmesi ve Bizans sınırlarına dayanmaları gerek Bizans'ta, gerekse de batılılarda ciddi endişelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bütün bunların neticesinde 1095-1291 yılları arasında, yaklaşık 200 sene boyunca devam edecek olan haçlı seferleri başlamıştır. Bu seferlerin düzenlenmesinde, Bizans'ın batıdan istediği yardım da çok önemli bir yere sahiptir. İlk sefer, 1096 tarihinde başlamıştır. Bu ilk sefer neticesinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın uygulamış olduğu taktiksel bir takım hatalar dolayısıyla Türkler yenilgiye uğramış, ciddi toprak kayıpları yaşamışlar ve Orta Anadolu'ya hapsolmuşlardır. Bu seferin sonunda Anadolu'da bir çok haçlı kontluğu kurulmuştur. Bu kontluklardan bir tanesi de 1098 tarihinde Boudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'dur. Urfa, jeostratejik konumu dolayısıyla oldukça önemli bir bölgedir. Böylesine önemli bir bölgenin haçlıların eline geçmesi Türkler arasında büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir. Urfa, bir daha 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilecektir. Urfa'nın yeniden Türklerin eline geçmesi batılıların telaşlanmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü, Urfa'dan sonra sırada Antakya ve Kudüs vardır. Bunu bilen haçlılar, yeni bir haçlı seferi ile Türklerin karşısına çıkmışlardır. Zengilerin, en önemli isimlerinden birisi olan Nureddin Mahmud b. Zengi, babası İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra haçlılar ile olan mücadeleyi başarılı bir şekilde devam ettirmiştir. Gerek, II. Haçlı Seferi esnasında gerekse de II. Haçlı Seferi sonrasında haçlılarla, haçlılara destek veren Bizans ve haçlıların diğer müttefikleri ile başarılı mücadeleler vermiştir. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin amacı haçlılara karşı birleşik bir İslam cephesi oluşturmaktır. Nureddin, bu amaçla kendi düşmanlarıyla bile anlaşma yapmaktan çekinmemiştir.

Kaynaklar

- ALPTEKİN, C., “Musul Atabeyliği”, *DGBİT*,533-578: VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- ALPTEKİN, C., *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985.
- ALTAN, E., *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- ALTAN, E., “Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)”, *Tarih Dergisi*, 55, (2012/1): 1-30.
- AYAN, E., *Willermus Tyrensis’ Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- DEMİRKENT, I., “Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendan”, *Belleten*, LVI/216 (1992): 371-389.
- DEMİRKENT, I., *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2007.
- DEMİRKENT, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- EBU ŞÂME, *Kitâbu’r-Ravdateyn Fî Ahbâri’d-Devleteyn En-Nuriye Ve’s- Selâhiyye*, I, Kahire 1956.
- EĞİLMEZ, M., “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV:825-835, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- ELİSSEEFF, N., *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-568/1118-1174)*, II, Dımaşk 1967.
- ERSAN, M., “Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış”, 335-346, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: Dünya Yayınları, 2008.
- ERSAN, M., *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.
- GİBB, H.A.R., “The Career of Nur-ad-din”, *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, 513-528, Madison: University of Wisconsin, 1969.
- GREGORY ABÛ’L-FARAC, *Abû’l Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

- GÜRBÜZ, O., “XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012): 51-66.
- HOLT, P.M.,*Haçlılar Çağı 11. Yüzyıl'dan 1517'ye Yakın Doğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- IONNES KİNNAMOS, *İonnes Kİnnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- İBN HALLİKAN, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z Zaman*, I, II, IV, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, İbn Khallikan's Biographical Dictionary, Lübnan 1970.
- İBN KESİR,*Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, XII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- İBNÜ'L ESİR,*İslam Tarihi el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, XI, çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.
- İBNÜ'L KALÂNİSÎ, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- KESİK, M.,*Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*,Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları , 2003.
- KOCA, S.,*Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003.
- MAALOUF, A.,*Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayınları, 1998.
- NİKETAS KHONİATES, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*,Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- NORWİCH, J.J.,*Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, III, çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Kitapları, 2013.
- ÖNGÜL, A.,*Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Emek Matbaası, 2007.
- ÖZTÜRK, M.,*Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*,İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019.
- RUNCİMAN, S.,*Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- STEVENSON, W.B.,*The Crusaders in the East*, Beyrut: Slim Press, 1968.
- URFALI MATEOS,*Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andresyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- USTA, A., “Müslüman-Haçlı İlişkilerinde Haşhaşiler”, 44, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*,(2006): 1-23:

USTA, A., *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.

VAHRAM, *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilica, During the Time of Crusades*, Trans. Charles Fried Neumann, London 1831.

Sovyetler Birliği'nde Kadının Konumuna Genel Bakış

Girayalp Karakuş*

ORCID: 0000-0001-6240-5490

Öz

Sovyetler Birliği'nde kadınların konumu tartışmalı konuların başında gelmektedir. Sovyetlerin kapalı bir rejim olmasından dolayı bu konuyu kesin ibareler kullanarak açıklamaktan uzak durmaya ve bilimsel objektifliği göz önünde bulundurarak açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle kapitalist blokla ve Çar Rusya ile kıyaslamalar yaparak çıkarsamalar yapılmıştır Ancak şunu ifade edebiliriz ki 1917 Bolşevik Devrimi ile rejim kadın sorununa ciddi biçimde eğilmeye çalışmıştır. Çarlık Rusya'ya göre bazı gelişmeler olduğu ve kadınların konumunda iyileştirmeler yapıldığı gerçektir. Ancak bu çalışmaların ne kadar yeterli ne kadar yetersiz olduğu tartışmaya açık bir konudur. Taraf olmadan konunun aydınlatılması için elimizdeki belgelerden yola çıkarak mesele aydınlatılmaya çalışıldı. Bu çalışmada Sovyetler Birliği Anayasasından, yabancı kitaplardan, makalelerden, Rus, İngiliz ve Amerikan gazeteleri, haberleri ve bu konuda çalışmalar yapan araştırmacı yazarların çalışmalarına yer verilmiştir

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Kadın, Eşitlik, Özgürlük, Devlet

Gönderme Tarihi: 20/07/2019

Kabul Tarihi:20/09/2019

* Dr.Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: girayalp71@gmail.com

USSR's Overview of the Women

Girayalp Karakuş

ORCID: 0000-0001-6240-5490

Abstarct

The position of the women in the Union of Soviet Socialist Republics has been among the most controversial subjects. Since it has been a closed regime, the subject has not been examined through the utilization of precise statements instead scientific objectivism has been taken into consideration. Certain assessments based on the Soviet Constitution are made in this study. Initially, inferences based on comparisons between the capitalist block and the Tsarist Russia were accomplished. Then again, it may be claimed that the regime following the Russian Revolution of 1917 severely attempted to tackle the problems of women. Compared with the Tsarist Russia, actually, progress was achieved and certain improvements were reached in the position of women. However, the efficiency of the efforts exerted are still open to dispute. This study contains parts from the Constitution of the Soviet Union, the second-hand foreign books, articles, from Russian, British and American newspapers and studies of the researchers working on this subject.

Keywords: Soviet Union, Women, Equality, Freedom, Government

Received Date: 20/07/2019

Accepted Date: 20/09/2019

Положение женщин в Советском Союзе

Резюме

Положение женщин в Советском Союзе является одним из самых спорных вопросов. В этом исследовании, прежде всего, проведены сравнения и сделаны выводы между капиталистическим строем и царской Руси. Однако можно констатировать, что режим, установленный большевистской революцией 1917 года, начал серьезно заниматься проблемой женщин царской Руси. По сравнению с режимом царской Руси, некоторые прогрессивные шаги были сделаны в правах и свободах женщин в советский период. Тем не менее были ли достаточны эти шаги или нет остается спорным вопросом. В этом исследовании, ни придерживаясь ни одной из сторон, была предпринята попытка раскрыть этот вопрос из имеющихся материалов. В этом исследовании использованы Конституция Советского Союза, зарубежные подержанные книги, статьи, российские, британские и американские газеты, а также исследования авторов, работающих над этой темой.

Ключевые слова: Советский Союз, женщины, равенство, свобода, государство

Получено: 20/07/2019

Принято: 20/09/2019

Giriş

Feministler hatta sosyalist feministler dahil, Sovyetlerde sosyalizmin başarı kazanmasının kadınların konumunda iyileşme sağlamadığını ifade etmektedirler. HildaScott “*Kadınlar ve Sosyalizm*” kitabında şöyle söylemektedir: “... *Sosyalizm kadınları özgür ve eşit kılmayı başaramamıştır... Sosyalist ülkelerdeki çoğu kadın, potansiyel güçlerinin ayrımında değildir...*”¹ Bu ifade kadınların ezilmesinin köklerinin sadece sınıflı toplumda değil aynı zamanda patriarkal türden ilişkilerde yattığı şeklindeki temel bir ilkeyi güçlendirmektedir. Sovyetlerdeki liderlerin çoğunluğu erkek olarak kaldığı için kadın sorunu ekonomik ve patriarkal etmenler karşısında ikincil kalmıştır.² Aslında temel mesele Rusya’da kadınlarının kurtuluşunun gerçekleşmemesinin sebebini orada sosyalizmin başarıya ulaşmamasında aramak gerekir.

Sosyalist liderler kadının toplumdaki konumunu toplumsal ilerlemenin veya gerilemenin bir ölçüsü olarak alıyorlardı. Marx’ın şu açıklaması buna kanıt niteliğindedir. “*Tarih hakkında bir şeyler bilen birisi, kadın mayası olmadan büyük toplumsal değişikliklerin gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu bilir. Toplumsal ilerlemenin tam ölçüsünü veren, kadın cinsinin toplumsal konumudur.*”³ Bu konuda Lenin’de Marx ile aynı görüşü paylaşırken şunları ifade etmiştir: “*İnsancıl bir topluma değer biçmek kadınlara, anneye ve çocuğa karşı tutumlar göz önüne alınarak yapılabilir.*”⁴

Troçki’de yaşam koşullarını değiştirmek için olaylara kadınlar gözünden bakmayı salık vermiştir. Ayrıca çalışan erkeklerde tek yanlı ezilirken toplumsal olaylara ona göre tepki vermektedir. Çalışan kadınlarsa iki kat ezilmekte ve bundan ötürü aynı olaylara daha sert ve kesin tepki göstermektedirler. Çalışma ve üretim ilişkilerini açıklayabilmek için iki zıt kutup olan sosyalizm ve kapitalizmi iyi bilmek gerekmektedir. Böylece bireyin hangi sistemde daha mutlu olabileceğini kestirebilmemiz görece mümkün olabilmektedir.

---

¹Hilda Scott, *Womenand Socialism: Experiences from Eastern Europe*, Londra: Slavic Review, 1976, 209.

²Mary Buckley, “*SovietInterpretations of theWomanQuestion*” ed: B. Holland, *Soviet Sisterhood*, Londra: University of Warnick, 1985, 24-50.

³ Karl Marx, *Dr. Kugelmann’a Mektup*, çev. Hakkı Gün, Ankara: Nadir Kitap, 1975, 2.

⁴Leon Troçki, *Women and Familiy*, New York: University of Pittsburgh, 1984, 42.

Kapitalizmin çıkar yolunu Karl Marx şöyle ifade etmiştir: “...biriktir, biriktir, yani artı değerın ya da artı ürünün olabilen en büyük parçasını yeniden sermayeye dönüştür! Birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretim”⁵ Sosyalizmde ise bu formül tersten işler. Sosyalizmde üretim ve birikim tüketime bağlıdır. Sonuç olarak ister kapitalist olsun ister işçi sınıfı iktidar olsun üretim ve tüketimi bu etken belirler. Çalışan sınıf bizim öngörümüze göre kapitalist sınıfta hem üretici hem de tüketici olarak görülürken artı değer sürekli kapitalistin birikimine katkı sağlamaktadır.

Sovyetlerde kadınların konumu işçi, anne ve evin yöneticisi konumunda ise Rusya'nın tam bir sosyalist bir idare olduğunu iddia edebiliriz fakat bunun tam tersi mümkünse Rusya'nın kapitalist bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Sovyetlerin Batı tarzı kapitalizmden ziyade devlet kapitalizmini uyguladığı gerçeği değişmeyebilir.

Dolayısıyla Rusya'da nasıl bir toplum olduğunu varsaymamız için elimizde belgelerin olması gerekmektedir. Glasnost yani Açıklık politikası bize gizlenen bazı gerçeklerin ortaya çıkarılmasında yardımcı olablmıştır. Daha önce kamuoyuna yansıtılan kadın traktör sürücülerı, astronotlar, paraşütçüler ve neşe ile çalışan kadın işçi ve köylülerle ilgili gizlenmiş gerçekleri daha rahat öğrenme fırsatını yakalamış durumdayız.

Kadın işçilerin İngiltere ve Rusya'daki durumlarını, karşılaştıkları zorlukları karşılaştırırsak önemli ölçüde benzerliklere rastlamış bulunmaktayız. Örneğin; fahişelik, evsizlik, gebe olanların işlerini korumakta rastladığı sıkıntılar, okul ve hastanelerin bakımsızlığı, yiyecek zehirlenmeleri, erkeklerin sarhoşluğu, rüşvet bu ülkelerde dramatik biçimde açığa çıkmıştır.

Açıkça ifade etmek gerekirse İngiltere'nin yaşam düzeyi Rusya'ya göre daha yüksektir ve sanayi devriminin üzerinden iki yüz yıl geçtikten sonra bunda yadırganacak bir durum yoktur. Ancak kadının konumu üzerine yorumda bulunmak istersek iki ülkede bu sorunu tam olarak çözmüş sayılamaz.

Rusya'da kadının konumu üzerine devrimin ilk zamanlarında ilerici atımlar atılmakla birlikte daha sonra bu atılımlardan geri adım atıldı. Örneğin; özellikle Almanya'da devrim başarıya ulaşıyadı, bu çaba da başarılı sonuçlanabilirdi. Ama başka devrim görülmedi ve geri Rusya, savaşın ve iç savaşın getirdiği yıkımla tecrit konumuna düşmüştü. Kadın haklarının iyileştirilmesi meselesi Stalin ile birlikte geri plana itildi. Devrimin bütün kazanımlar yok edildi. Kadın sorununun tartışılması bile

---

⁵ Karl Marx, *Das Capital*, çev. Alaaddin Bilgi, Ankara: Sol yayınları, 1977, 652.

yasak hale getirildi. Aslında Stalin'in bütün yaptırımları sosyalizmin rafa kaldırılmasını ifade ediyordu. 1920'lerin sonunda tek otorite olarak kalan Stalin birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretim yaparak bir nevi devlet kapitalizminin sınırlarını çizmiştir. Biz buna devrime yönelik bir karşı devrim olarak nitelendirebiliriz. Stalin sonrası iktidara gelen Kruşçev ve Brejnev'de kadın konusunda yüzeysel değişiklikler yapmasına karşın sistemin kendisi hiçbir şekilde değişikliğe uğramadı.

Ancak Rusya bugün görüldüğü üzere hiçbir açıdan değiştirilemez bir yapı değildir. Glasnost pek çok kapı açmıştır ve bugün modern Rusya'nın temelleri atılmıştır. Putin ile birlikte Rusya kendini toparlamasına karşın kadın hakları yönünde ciddi bir çalışma yapmış değildir. Ancak gelir itibarıyla Rus kadını Sovyetlerin son yıllarına göre daha iyi durumda olması ile ekonomik bağımsızlığını görece sağlamış durumdadır.

Perestroyka Öncesi Sovyetler Birliği'nde Kadınlar ve Çalışma Şartları (1917-1985)

1980'lerin sonunda Sovyetler'de işçi sınıfının %51'i kadınlardan oluşuyordu. Çocuk yetiştirmek için iş dışında kalan zaman ortalama 3,6 yıldır. Bu dönemde hemen herkes ortalama tam gün haftada 41 saat çalışmıştır.

Cinsi iş bölümü Batı'dakine hemen hemen yakındır; yiyecek üretiminin yüzde 93'ü, hemşire ve dadıların yüzde 98'i ve tekstil işçilerinin yüzde 85'i kadındır. Batı'dan ayrılan özellik ise doktorların yüzde 75'i kadındır. Doktorlukta ücret kötü durumdadır.⁶ Resmi anlayışta eşit ücret verilir fakat gerçekte kadınların kazandıkları erkeklerin ortalama yüzde 75'i kadardır. Bu oranlar İngiltere'dekine benzemektedir. Bu durum kadınları yelpazenin en alt kısmına yerleştirmiştir.⁷ Bunun gerçek sebebi kadınların eğitim düzeyinin çok düşük olmasından dolayı değildi. Asıl sebep kadınların daha az beceri isteyen işlerde çalıştırılmasıydı. Bu eğilim, istihdamdaki cinsiyetçi ayrımı ifade etmektedir.⁸

Kadınların çalıştığı pek çok yerde çalışma şartları da kötüdür. Örneğin; tekstil sektöründe çalışan kadınların çalışma şartlarını "*Sotsialisticheskaya Industriya*" da çıkan rapor bu durumu gözler önüne sermektedir:

"Fabrikaların çoğunluğu devrimden önce inşa edilmiş, o zamandan beri hiçbir pratik değişime uğramamıştır. Duş yeri yoktur, az sayıdaki tuvaletlerin önünde görülen

⁶ Alena Heitlinger, *Women and State Socialism*, Londra: Brighton Edit, 1979, s.-99.

⁷ Pravda, 02.07.1988.

⁸ BBC, 09.07.1988.

kuyruklar hiç eksilmez. Makineler o kadar çok gürültü çıkarmaktadır ki, yasal üst sınırları onlarca kez aşar. Kadınların yüzde 80'ini etkileyen kronik işitme bozuklukları gibi meslek hastalıkları buradan kaynaklanır.”⁹

Kadınlar, tedavi olmak için fabrika kliniklerine gidemezler çünkü oradaki doktorlar iş şartlarının temiz olduğu yönünde rapor yazma emri almışlardır. Dolayısıyla amirler işçilere doktora giderseniz sağlığınızın diğer kısmını da kaybedersiniz diye telkin etmekteydiler. Bu rapor kadınların iş hayatında ne durumda olduğu konusunda bizlere yeterli bilgi vermemektedir.¹⁰

Bu durumun sonuçlarından birisi kadınların doğumda büyük zorluklar çektiği ve bebek ölümlerinin iki katı fazla olduğunu göstermektedir. Sendikalar doğum yapacak kadınların zorunlu vardiyalarının azaltılması yönünde istekte bulunsa da idare bu isteği kabul etmemiştir. Ayrıca kadınlar, iş hayatında çalıştıkları yerlerdeki makinelerin kadın bedenine uygun imal edilmediği için büyük zorluklar çekmiştir. Makineler genelde erkek bedenine uygun şekilde imal edilmiştir. Kadınlar kimi zaman çalışırken makinelerin üzerinde durmak zorunda kalmıştır.¹¹

Kötü koşullarda çalışmayı kabul etmeyen kişiler genelde yokluğa mahkum bırakılmaktaydı. Kimisi yatakhanelerde kimi yurtlarda kalmaya zorlanmıştır. İstenmeyen alanlardaki emek darlığını kapatmak amacıyla “*limitchiki*” denen kişiler toplanmıştır.¹²(Bu durum 1960 ve 1970’lerde İngiltere’de görülmüştür. Emek darlığı çekilen alanlarda siyahiler çalıştırılmıştır.)

Sovyet Kadınları Komitesi Başkanı Z. P. Puhova şunları iddia ediyordu:

“Çok gürültülü ve elverişsiz sıcaklardaki dumanlı, tozlu atölyelerde olduğu gibi çalışma ilke ve kurallarına uygun olmayan koşullarda çalışan kadınların sayısı hemen hemen 3.5 milyona varmaktadır. Kırsal bölgelerdeki kadınlar izin ya da tatil nedir bilmeden, en temel sosyal ve günlük konfordan yoksun olarak ve uygun tıbbi yardım görmeden, gün ağırırken başlayıp akşamın karanlığına dek çalıştıkları için erkenden yaşlanmaktalar. Bunlar üzüntü ve dehşet verici olgulardır.”¹³

Buna benzer olguları Sovyet Kadınları Komitesi’nin önceki başkanı V.V. Tereşkova, Ocak 1987’de rapor sunarak sorunları sıralamıştır. Tereşkova’nın raporu

⁹BBC, 09.07.1988.

¹⁰The Guardian, 23.01.1988.

¹¹TheGuardian, 23.01.1988.

¹²Ogonyok, 04.10. 19987.

¹³Pravda, 02.07.1988. BBC, 09.10.1988.

kadınların kereste, kağıt hamuru ve cam sanayileri gibi ağır işlerin yüzde 30-50'sini yaptıklarını gösteriyordu.¹⁴

Sendikalar özellikle 19. Yüzyılda işverenlere karşı kendi haklarını güvence altına almak için büyük mücadeleler vermesine karşın, Sovyetler bu mücadeleleri ters yüz etmiş ve bir nevi devlet kapitalizmi ortaya çıkarmıştır. Rusya'da her zaman işçiyi koruyucu yasalar olmasına rağmen bunları uygulayacak devlet aygıtı hiçbir zaman vaki olmamıştır.¹⁵ Rusya'daki sendikaların ilgilendiği konu kadın haklarından ziyade o zamanki Beş Yıllık Plan'ı yerine getirmektir.

Kadınlar Beş Yıllık Planı başarıya ulaştırmak için günlük 12 saat çalışmaktaydı. Gündüz ve gece vardiyalarında çalışmak için ise sadece yarım saatlik vakitleri vardı. Eğer bunu başaramazlarsa gerekli vakte kadar çalışmak zorundaydılar.¹⁶ Kadınlar, ağır fiziksel işlerde çalışırken bu bölümlerde çalışan 4 milyon kadın işçi vardı.¹⁷

Kadınlar için en zorlu şey gece vardiyalarında çalışmaktı. Genelde vasıfsız kadın işçilerden seçilen bu bölümde kadınlar hem ev işlerinde hem de dışarıda işlerini yerine getirmeye çalışmaktaydılar. Gece 2-3 saat uykuyla kalıyorlardı. Sovyet kadınları bu gibi sebeplerden dolayı vaktinden önce yaşıyorlardı. Bir de bunlara fazla mesai gelince kadınların işleri daha da zorlaşmaktaydı. Bu durumlara ilaveten çocukların gidebilecekleri anaokul ve kreşlerin sayısının da az olması aileleri zor duruma sokmaktaydı. Çocuklu kadınlara nispeten ayrıcalıklı davranılmaktaydı. Rusya'nın Avrupa kısmında kalan yerlerde doğum oranlarının azalması Sovyet yönetimini dikkatini başka yere çekmesine sebep oldu. Çocuklu kadınlar ağır işlerde çalıştırılmaması çocuklu kadınlara tanınan ayrıcalıklardan biriydi. Ancak işverenler genelde çocuklu kadınlardan ziyade erkekleri tercih etmekteydi. Yine kadınlar düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda bırakılıyordu. Ülkenin her yerinden haksız yere işinden atılan kadınlar Moskova'ya akın etmiştir.¹⁸ Ayrıca pek çok kadın hafif işlere yönlendirilmemesinden ve kiralık yer bulamamaktan dolayı Sovyet Kadınları Komitesi'ne başvurmuştur.¹⁹

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Sovyetlerde de kadınlar yüksek makamlara gelemiyordu. Örneğin; Sovyetlerde öğretmenlerin yüzde yetmişi kadındı

---

¹⁴Izvestia, 01.02.1987.

¹⁵Izvestia, 01.02.1987.

¹⁶ Tatyana Mamonova, *Women and Russia: First Feminist Samizdat*, London: Sheba Feminist Publishers, 1980, 5-7.

¹⁷ BBC, 09.07.1988.

¹⁸BBC, 09.07.1988.

¹⁹BBC, 10.08.1989.

fakat yüzde yirmi beşi müdüdü. Kadınlar gazetecilikte yüksek beceri isteyen rekabet sınavlarına alınmamıştır.²⁰Rusya’da Ekim Devrimi gerçekleştiğinde Bolşeviklerin ilk yapmak istediği şey kadının feodal yapıdaki ailelerde kadının konumunu değiştirmektir. Ancak işçi sınıfı hareketinden başka herhangi bir kadın hareketinin olmayışı kadın haklarının geliştirilmesine engel teşkil ediyordu.Genç işçi devleti ilk yazılı anayasasında kadına ilişkin yasalar içeriyordu. 1917 ve 1918 yıllarında kadınlarla pek çok karar alınmıştı fakat Sovyetler bunları uygulayabilecek pratik yeterlilikten yoksundu. Rusya’da sadece Ortodoks evlilikler geçerli iken bir kararla artık medeni kanunun yanında bir de Sovyetlere özel medeni kanun oluşturulmuştur.17 Ekim 1918 yılında çıkarılan bir yasa ile kadın erkek eşitliği sağlanmak istenmiştir. Evlilik basit bir kayıt işlemine tabi tutulmuştur. Eşler isterlerse soyadlarını koruyabiliyordu. Eşler karşılıklı ayrılmak isterlerse mahkeme kararı olmaksızın boşanabiliyordu eğer tek taraflı bir istek varsa mahkeme kararıyla bu sorun hallediliyordu. Çocuklar ister evlilik dışı ister evlilik içi olsun eşit haklara sahipti.Aynı yasanın 140 ve 144. Maddesine göre evlilik dışında doğum yapan kadın gerekli yerlere başvurarak resmen kaydına geçirebiliyordu. Aynı hak resmi evli olduğu babadan farklı bir kocadan çocuk yaparsa da geçerliydi. Eğer baba bu duruma itiraz ederse kadının başka erkekten çocuk sahibi olduğunu kanıtlarsa çocuğun sorumluluğu paylaşabiliyordu. 1920’de kürtaj yasallaştırılmıştır. Böylece kadın kendi bedeninde söz söyleme hakkı elde ediyordu. Aynı dönemde eşcinsellik de yasallaştırılmıştır.Devrimi izleyen yıllarda kadınlara istihdam oluşturmak için kantinler, yatakhaneler ve çamaşırhaneler açılmıştır fakat bu faaliyetler yetersiz kalmıştır. Bütün bu çabalar kalabalık ve toplumsal anlayış bakımından muhafazakar bir toplumda başarılı olamamıştır. Ayrıca yapılan bu çabalarda yine faydalanan erkekler oluyor ve bu istihdam alanlarında kadınlardan çok erkekler faydalanıyordu. Kadınlar kendi ezilmişlik konumlarını ileriye götürmek konusunda başarısız olmuştur.Sovyetler değer yargılarının toplumsallaşması konusunda sancılı bir dönem yaşanmıştır. 1926’da yeni bir aile yasası çıkarılmıştır. Yeni yasa ile daha önce boşanmada tek tarafın rızası ile kararı mahkeme verirken bu değişmiş ve yerine tek tarafın rızasının yettiği bir anlayış gelmiştir.

1926’dan sonra görülen ekonomik travmayla iktidar emeğin etkin kullanılabilmesi için kadın emeğini sömürmüştür. Yapılan ilk iş çamaşırhanelerin ve aşevlerinin kapatılması olmuştur. Burada amaç tasarruf sağlayabilmektir. Tasarruf için yapılan ikinci iş ise kocası çalışan kadınların işten kovulması olmuştur. Tabi bu duruma

---

²⁰Moskow News Weekly, 09.12.1988.

bir de ideolojik kılıf uydurulmuştur. 17. Kongrede Stalin kadının ilk işinin annelik olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Haziran 1936'da kürtaj yasaklanmıştır. Böylece kadınlar kendi bedeninde söz sahibi olmayı kaybetmiş oldu. O dönemde yeniden yapılandırılan anayasada "Sovyetik aile" tanımı yapılmıştır. Yeni anayasa ile devlet aileyi korumayı üzerine almıştır. Aileye yapılan bir saldırı devlete yapılmış bir hakaret olarak kabul ediliyordu. Törenle evlenme yeniden başgösterdi. Ayrıca Sovyet toplumunda fuhuş da yaygındı. Devlet elinden geldiğince fuhuşu bitirmeye çalışmıştır. Bu rüzgarın getirilerinden biri de kadının nafaka alabilmesiydi. Anayasada yapılan değişikliklerle kadın değerli bir varlık olarak gösteriliyordu.1944'de yani savaş yıllarında kadının toplumsal konumu sarsıntıya uğramıştır. Kadının boşanması hemen hemen imkansız hale getirilmişti. Mahkemeler boşanmak isteyen çiftleri ikna etmeye çalışıyordu. Çiftler ayrılma kararında diretirse karar üst mahkemelere gidiyordu. Sovyetlerde komünist ahlaktan bahsedenerler, cinsel özgürlüğü, kürtajı ahlaksızlık olarak nitelendiriyordu. Bu tarz şeylerden kendini uzak tutan kadınlar, üstün analık madalyası alıyordu. Kruşçev'le birlikte başlayan destalinizasyon politikası kadınlara da fayda sağlamıştır. 20 yıl sonra ilk kez kürtaj serbest bırakılmıştır. 23 Kasım 1955'te çıkarılan kanunla kadın belli başlı haklar elde etse de kadınların toplumsal konumunda fazla bir iyileşme olmamıştır. Örneğin; kürtaj sağlık koşullarının iyi olmadığı yerlerde yapılıyordu. Sovyet kadının gerçeği, hem işte hem de evde çalışmaktı. Ancak kadının çalıştığı sektörler genelde erkeklerin tercih etmediği alanlardı. Kadınlar öğretmenlik, hemşirelik ve ticaret sektöründe çalışıyordu. Kadınlar partide veya üst düzey mesleklerde kendilerine yer edinemiyordu. Hamile kadınlar 1959 yılında yürürlüğe giren bir kanunla izinli olduğu günlerde ücretleri ortalama ücrete göre hesaplanıyordu. Bu kanun içerik olarak seksist bir yapıya sahipti.

1934 yılında çıkarılan kanunla kadınlar hem anne hem de işçi vasfında görülüyordu ve bu konuda devlet kadınlara her türlü desteği veriyordu. Kadınlar hem işini hem de ev işlerini yürütmek için part time işlerde çalışması öngörülüyordu. Erkeklerle tanına ayrıcalıklar ise daha fazlaydı.²¹Kısaca ifade etmek gerekirse kadınlar kendilerinin öngörmediği bir rejimin devamı ve taşıyıcısı olarak oldukça fazla sorumluluk taşımaktaydı. Oysa Ekim Devrimi kadınlara maddi ve manevi her türlü imkanı sunmuştur, fakat daha sonra gelen bürokratlar kadının şahsiyetini elinden almıştır. Ama şunu ifade etmek gerekirse Sovyet kadınları o dönemdeki pek çok

---

²¹ Chanie Rosenberg, *Kadınlar ve Perestroyka*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1990, 13.

kapitalist ülkenin kadınlara göre durumu daha iyiydi. Sovyet iktidarı, yeni bir toplumun temellerini kurarken önünde, yüzlerce yıldır toplumda geri bırakılmış olan kadının erkeklerle eşit bireyler haline gelmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi çok büyük bir görev de duruyordu. Sovyet Devrimi'nden sonra toplumsal, hukuksal ve ekonomik anlamda kadınların erkeklerle eşit bireyler haline gelebilmesi için yasalar çıkartılarak bu yasaların hayata geçmesi için çalışmalar yapıldı. Sovyet iktidarı, daha devrimin ilk haftasında çıkardığı yasalarla kadın emeğinin korunması, anne ve çocuğunun korunması, çocuk bakımı ve ev içi faaliyetlerin toplumsallaştırılması ile ilgili yasalar çıkardı. Partinin kadın kolları bu görevi asli olarak üstlendi ve köy köy, fabrika fabrika, mahalle mahalle bu yasaların hayata geçmesi için faaliyet yürüttü. Rusya'da toplumun yüzde 80'i okuma yazma bilmiyordu ve kadınlar bu yüzdenin içerisinde büyük bir payı oluşturuyordu. Okuryazar kadın oranının artırılması ve kadının kültürel düzeyinin geliştirilmesi için okullar ve kurslar açıldı. Kadınların bu okullara katılabilmesi için özel yasalar çıkartıldı, mesaieleri kısaltıldı, çocuklarına bakım hizmeti verildi. Kadınlar bu eğitimlerde sadece okuma yazmayı öğrenmiyor, aynı zamanda meslek de ediniyorlardı. Bu aynı zamanda kadının ekonomik bağımsızlığını elde etmesi demektir ve bu planlama neticesinde 1930'lu yılların sonlarına doğru okuryazar kadın sayısı çok büyük bir artış göstermişti.²²Yine devrimden sonra kadınların çalışma koşulları değiştirilmeye çalışılmıştır. Kadınların ücretli doğum izinleri 112 güne çıkarıldı. Her 3 saatte bir hamile kadınların çocuklarını emzirmesine izin verilmiştir. Kadınlar ve çocuklar hastalandığında ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinden faydalanabiliyordu. Rusya'da en büyük sorunlardan birisi de çocuk ve kadın ölümleriydi. Hastanelerin genelde şehir merkezinde olmasından dolayı kadınlar evlerde doğum yapıyordu. Mevcut iktidar bunun önüne geçebilmek için bilinçlendirme eğitimleri verdi. Kadınların sağlığına zarar verecek maden ocakları ve kömür ocaklarında çalışması yasaklandı. Gece vardiyaları kadınlar için yasaklandı. Böylece bu ölümler azaltılmış oldu. Sovyetlerle ilgili araştırmaları olan Olcay Geridönmez'e göre; *"Ekim Devrimi'nin ve sosyalizmin inşasının kadınlar açısından olağanüstü önemi, sadece Çarlık Rusya'sında her türlü haktan yoksun olan kadınlara tam eşitlik sağlayan hakların verilmiş olmasında yatmıyor. Onun büyüklüğü dünya tarihinde ilk kez, büyük çoğunluğun okuma-yazma dahi bilmediği bir ülkede, en geniş işçi ve köylü kadın*

---

²² Sovyetler Birliği'nde kadın hangi konumdaydı? Okuma yazarlık noktasında kadının yeri neredeydi? <https://www.evrensel.net/haber/339194/sovyetler-birliginde-kadinlarin-yasami-nasildi> (23.09.2018).

kitlelerini aktif bir şekilde toplumsal ve siyasal yaşama, devletin yönetimine çekebilmiş olmasında yatıyor.”²³

Sovyetlerde ilk dönemlerde ekonomi ve kültürün yükselişine paralel olarak kadınların konumunda da yükseliş görülmüştür. Kadınların toplumdaki rolü yadsınamaz biçimde vazgeçilmez olmuştur. Çarlık Rusyası’nda kadının konumu ile Sovyetlerdeki kadını kıyasladığımızda bu sonuca kolaylıkla ulaşabiliriz.

Çarlık Rusya’sında kadınların yüzde 85’i okuma yazma bilmiyordu. Çarlık tarafından ezilen toplumlarda bu oran yüzde 99’u buluyordu. Çarlık Rusya’sı kadını ezilen durumunda bırakmak için elinden geleni yapıyordu. Yasalara baktığımızda kadın, tamamen babanın vesayeti altındaydı.²⁴ Kadının emeğini koruyan hiçbir yasal düzenleme yoktu. Ne kadın emeği ne de çocukları için hiçbir yasal düzenleme yoktu. Kadınlar için geçerli 11 saatlik çalışma büyük mücadeleler ile kazanılmıştı. Kadınların yüksek öğrenim görmesi çok sonraları olmuştur. Ünlü Rus matematikçisi Sofia Kovalevskaya, Fransa’da eğitim görmek zorunda kaldı ve Stockholm’de profesörlüğe gelebildi. Ancak ne kadar becerikli olsa da kendisine Rusya’da önemli bir makam verilmemiştir. Zihinsel mesleklerin neredeyse tamamı kadınlara kapalıydı; kadınların bu alanda sahip olabildikleri tek meslek öğretmenlikti; o da sadece bekar kaldıkları sürece.

Zetkin Milodiva Sovyetlerin kadınlara verdiği önem konusunda şu açıklamaları yapmıştır: “*Sovyetler Birliği Yüksek Kurulu’nda 277 kadın temsilci bulunmaktadır ve dolayısıyla toplam bin yedi yüz kadının bulunduğu Sovyet cumhuriyetlerinin yüksek kurullarının yönetimlerinde de o oranda söz sahibidirler. 27 bin kadın, yerel Sovyetlerin başkanı ya da başkan yardımcısı pozisyonundadır, yani yerel yönetimlerde ve kent yönetimlerinde bulunuyorlar. Yaklaşık 15 bin kadın kolektif üretim işletmelerinde başkanlık yapıyor, ilçe yönetimlerinde aza ve oy hakkıyla seçilmiş kadın temsilcilerinin sayısı yaklaşık 500 bini buluyor.*” (İdari kuruluşlarda çalışan kadınlar bu sayıya dahil değildir.)²⁵

Sovyetlerde kadınlar eşit işe eşit ücret almaktaydı. Aile içinde kadın ve erkek ilişkileri yasalarla eşit konuma getirilmişti.

²³Sovyetler Birliği’nde devrim dönemi kadının konumu konusunda ne gibi ilerlemeler kaydedildi? [https://ekmekvegul.net/guncel-dosya/ekim-devrimi-ve-kadınlar-1\(23.09.2018\)](https://ekmekvegul.net/guncel-dosya/ekim-devrimi-ve-kadınlar-1(23.09.2018)).

²⁴ Kadının devrim sonrası konumu neydi? [https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/27-sayi-188/222-sovyetler-birliinde-kadın-kurtuluu\(23.09.2018\)](https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/27-sayi-188/222-sovyetler-birliinde-kadın-kurtuluu(23.09.2018)).

²⁵ Rosenberg, *Kadınlar ve Perestroyka*, 19.

Zetkin şu örnekle kadının Sovyetlerdeki konumuna atıfta bulunmuştur: “*Lenin’in eşi Nadejda Kontantinova Krupskaya’yı (1869-1839) anımsatmakla yetiniyoruz. Krupskaya, faaliyeti ve mücadelesinde Lenin’in en sadık, vazgeçilmez yoldaşydı ve devrimden önceki yıllarda sekreteriydi. Lenin’in, devasa Rusya’nın, tamamıyla devrimin hizmetinde yürüttüğü ve çoğu zaman illegal koşullar altında gerçekleşmesi gereken muazzam mektup yazışmalarını yönetti ve onun bilimsel çalışmalarını da kolaylaştırdı. Lenin’in yazılarının illegalitenin en ağır koşullarından, Sibirya sürgünlüğünden ve mülteciliğinden geçip, neredeyse eksiksiz olarak bugüne taşınabilmiş olması, Krupskaya’nın sayesinde olmuştur. Devrimin zaferinden sonra, Nadejda Krupskaya, Sovyetler Birliği’nin örnek eğitim sisteminin inşasında çalıştı ve halkın bilinçlendirilmesi bakanlığının lider kadrolarından biriydi.*”²⁶ Krupskaya’nın Kremlin’de “Lenin’in karısı” rolünü oynadığını söylemek, yalnız bir saçmalık değil, aynı zamanda da bir iftira olur. O, kocasıyla birlikte çalıştı ve onun dertlerini bölüştü. Bütün yaşamı boyunca ona özen gösterdi, yeraltı çalışmasının zor koşullarına ve her tür eziyete onunla birlikte göğüs gerdi. Devrimin ilk yıllarında Sovyet liderleri kadının konumuna önemli ölçüde değer vermiştir. Lenin “*kadın olmadan sosyalizm olmaz*” demiştir. ²⁷Sovyet ziraatının kooperatifleşmesinde kadın büyük katkıları olmuştur. Stalin’de bildirimlerinde kadınları yüceltmıştır. Sovyet rejiminde annelikte toplumsal bir vazife olarak görülüyordu. Kadınlar büyük oranda Çarlık rejimine göre dönüşüm yaşamıştır. Şahsiyet tanınan bir varlık haline gelmiştir. Sovyet kadını deneyimi pek çok ülkeye örnek teşkil etmiştir. Bu deneyimle kadının erkekten daha az yetenekli olmadığını kanıtlamıştır. Ayrıca kadına yasal kürtaj hakkını veren ilk ülke Sovyetler olmuştur. Kadınların çocuklarını emzirme oranı bütün kötü koşullara rağmen yüzde %75’ti. Aşılama ücretsiz ve zorunlu bir hizmetti. Çocuk sağlığında zorunlu aşılama, bebeği emzirme, sağlık ocaklarının kurulması, her yerde en az 1-2 doktorun bulunması kadının yükünü hafifleten uygulamalardı. Çocukların ve yaşlıların bakımı devlet tarafından ücretsiz karşılanıyordu. 1918’de hazırlanan yasanın 64. Maddesinde kadının üretime katılmasından bahsediyordu. Böylece kadın sadece çocuk bakmakla sorumlu bir varlık olmaktan çıkarılıyordu. ²⁸

²⁶Krupskaya’nın devrime faydaları üzerine
http://kutuphane.halkcephesi.net/Clara%20Zetkin/Klara_zetkin.htm (05.10.2019).

²⁷Kadınların devrimdeki rolleri ile ilgili <https://noktahaberyorum.com/kadin-devrim-ve-sosyalizm.html#.XZgl4VUzbIU> (05.10.2019).

²⁸ Rosenberg, *Kadınlar ve Perestroyka*, 88.

Perestroyka Sonrası Sovyetler Birliği'nde Kadınlar ve Çalışma Şartları (1985-1991)

Gorbaçov iktidara geldikten sonra muhafazakar bürokrasinin egemenliğini gevşetmeye çalışmıştır. Bürokrasinin otoritesi zayıflatılacaksa, öteki ideolojik kurumlar kuvvetlendirilmeliydi. Kadınların yaşamlarını etkileyen iki unsur vardı. “Aile ve din”1987’de yayımlanan Perestroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünüş” adlı kitabında Gorbaçov, aileyle ilgili geleneksel bütün burjuva değerleri ve kadının onun içindeki yerini vurgulayarak, yol göstermiştir.²⁹

“Kadınlar evdeki günlük görevlerini (ev işi, çocukların büyüütülmesi ve iyi bir aile atmosferinin yaratılması) yerine getirmeye yeter zaman bulamıyorlar artık. Problemlerimizin pek çoğunun (çocukların ve genç insanların davranışlarında, ahlakımızda, kültürde ve üretimde karşılaştığımız problemler) bir ölçüde aile bağlarının zayıflamasından ve aile sorumlulukları karşısında gevşek tutumlardan kaynaklandığını keşfettik... Basında, kamu kuruluşlarında, işte ve evde sıcak tartışmalara giriyoruz. Amaç, kadınların salt kadınca misyonlarına dönmelerini olanaklı kılmak için neler yapmamız gerektiği sorununu ortaya koymak.”

Basında ve televizyonda kadınların işte ve evde çok çalışmaları nedeniyle “karakteristik özellikleri”ni yitirdikleri kanısı gittikçe kuvvetlenmişti. Dolayısıyla aile içinde sürtüşmelerin ve boşanmaların arttığı söylenmekteydi. Çocuk denecek yaşta gençlerin alkolik olması, psikolojik rahatsızlıklarının ortaya çıkması aileye verilen önemin yetersizliğinden kaynaklandığı sık dile getirilir oldu. Estonya Halk Cephesi 1988 ulusal kabarıışı sırasında aileyi idealleştirmekte, program taslağında bunu şöyle dile getirmiştir:³⁰ *“Ailenin konumu bir kez daha saygı beslenecek bir düzeye yükseltilmeli ve toplumdaki öteki belli başlı kurumlara eşit bir varlık olarak tanınmalıdır.”*

Kadınların evdeki yerlerine yapılan bu vurgu aslında perestroyka sonrası Rus ekonomisinin gereksinimini ifade ediyordu. Ülkede 10 milyon işçinin işten çıkarılması bekleniyordu ve doğal olarak bu hamleyi meşrulaştırmak için ilk iş kadınların evlerine geri dönmelerini sağlamaktan geçiyordu. Aynı zamanda Rus hükümeti Müslümanlarda

²⁹ Mihail Gorbaçov, *Perestroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünüş*, çev.Kasım Yargıcı, Ankara: Güneş Yayınevi, 1988, 22.

³⁰ BBC, 10.09.1988.

görülen nüfus artışını durdurmak için kadınların eve dönmelerini sağlamaya çalışıyordu. Soruna en dolaysız yaklaşım doğum iznini uzatmak oldu. Bu politika kısmen başarılı oldu ve doğum artışları yaşandı.³¹ Gorbaçov Sibiry'a'daki gezisi sırasında bir kadınla şu konuşmayı yapmıştır.³² Gorbaçov: Sadece kendimizi değil, çocukları da düşünüyoruz, onlar nasıl olacak...

Kadın: İnsanlar bir ana okulunda yer bulmak için on yıl beklemek zorunda kalıyor. Ana okulunda boş bir yer bulunduğu bildirildiğinde, benim oğlum okul eğitimine başlamıştı bile!

Gorbaçov: Evet, bunun utanç verici olduğunu söyleyebilirim.

Kadın: Kimin utancı? Bizim utancımız değil, öncü yoldaşlarımızın utancı.

Temmuz 1989'da maden işçileri kadınların çalışma şartlarının düzeltilmesi için greve gitti. Ücretlerine yüzde 60 zam isterken aynı zamanda ek 6 günlük izin ile birlikte doğum izni istiyorlardı. Perestroyka ile birlikte kadınlar iş güvenliğini kısmen kaybetti. Personel kısıtlamasına gidildiğinde ilk yol verilenler kadınlar olmuştur. Perestroyka'nın gelişinden beri, ağır makine imalatıyla ilgili kimi bakanlıklar kadınları gece işinden çekmekte; ancak tamamlanması elli yılı aşacak bir hızla.³³ Geleneksel kültürün etkisi altında olan Doğu cumhuriyetlerinde (Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan) kadınların toplumsal konumlarını belirleyen, şariat kanunları ve yörelere göre değişen feodal geleneklerdi. Büyük bölümünde sanayinin çok az gelişmiş olduğu bu bölgelerde kadın emeği doğrudan toplumsal üretime hemen hiç girmemişti. Sovyet iktidarının kadınlara hak eşitliğini sağlayan kararlamaları, Doğu cumhuriyetlerinde de özerk Sovyet iktidarlarının kurulmasıyla birlikte geçerliydi. Ne var ki kararlamaların ilanı, başlangıçta, Doğunun emekçi kadınlarının yaşamlarına hemen hiçbir değişiklik getirmede. Onlar, din, adet ve geleneklerle belirlenen yaşamlarını sürdürmeye devam etti. Ne devrimin kendilerine sağladığı hakları biliyorlardı, ne bunları kullanabilecek durumdaydılar. Sovyet iktidarının kadınlara tanıdığı hakları tanımaları ve kullanmaları tamamen Komünist Partisi'nin ve onun kadın kollarının muazzam çabalarıyla belirlenen bir mücadele sürecinin ürünü olmuştur. RKP(B) bütün ulusların ve azınlıkların ve ezilen cinsin hak eşitliğini sağlamak ve bu

³¹ Rosenberg, *Kadınlar ve Perestroyka*, 133.

³² Moskova İç Haberler Servisi, 14.09.1988.

³³ BBC, 09.07.1988.

hak eşitliğinin gerçek eşitliğe dönüşmesi için iktisadi ve kültürel inşa programını uygulamaya koymak gibi iki büyük görevle karşı karşıyaydı. Doğu cumhuriyetlerinde komünist partisinin kadın çalışmasında dayanacağı kadın kadroları yoktu. Devrimden hemen sonraki yıllarda, daha iç savaş döneminde Rus ve diğer uluslardan komünist kadınlar, kadın çalışmasını örgütlemek üzere bu bölgelere gitti. Komünist partisi, ilk planda ve öncelikle Doğuda komünist bir kadın hareketinin çekirdeğini oluşturma faaliyeti üzerinde yoğunlaştı.³⁴ Perestroyka öncesi ve sonrasında yapılan çalışmalar Doğu cumhuriyetlerindeki kadınların konumunda herhangi bir değişikliğe neden olamadı. Zira Sovyet bürokratik eliti genelde kendi etnik sınırları içinde bir değişime gitmeyi uygun gördü. Doğu cumhuriyetleri onlar için bir nevi üvey evlattı. Sovyetler Birliği, kendilerine yakın gördüğü etnik halklarda bile sömürüyü ortadan kaldıramamışken, Doğu halklarına ne kadar yardımcı olabilirdi bu da ironik bir meseledir.

---

³⁴Sovyetler Birliği Türk halklarında kadının konumu, <https://ekmekvegul.net/guncel-dosya/ekim-devrimi-ve-kadınlar-2> (26.09.2019).

Sonuç

Yugoslavya ve Bulgaristan gibi yeni demokrasileri bir yana ayırırsak şunu ifade etmekte fayda vardır: Kadınlar Avrupa ülkelerinde ve Birleşik Devletlerde toplam nüfusun yarısını oluştursa da tam bir eşitliği ve demokrasilerde olması gereken bilinçliliği sağlamış değildir. Birleşik Devletler’de yasalar önünde kadın-erkek eşit olsa da Amerikan Kongresi’nde (ikinci kamara) kadınların üye sayısı sadece yedi, Senato’da ise yalnızca dördtür. Diğer taraftan ABD’nin birçok eyaletinde, aileler içinde kadınlar için hak eşitsizliği hüküm sürmektedir. Sekiz Amerikan eyaletinde, ailenin maddi varlıkları için erkeğin egemenliği mevcuttur ve diğer altı eyaletinde, kadın, kendi geliri üzerinde bile bağımsızlığını elde edememiştir. Ücret adaletine baktığımızda ise bütün kapitalist ülkelerde, eşit iş söz konusu olsa bile kadınlar düşük ücretler almaktadır. Birleşik Devletler’de hammadde işleme sanayiinde, kadınlar erkeklerin gelirinin yaklaşık yüzde 60’ını alabilmektedir. İngiliz makine ve gemi inşaat sanayinde, kadınların ücretleri, erkeklerin ücretlerinin yüzde 53’ü kadardır; neredeyse yarı yarıya. Kendisini sol olarak nitelendiren İngiltere’de bile eşit işe eşit ücret verilmemekte ve kadınlar büyük oranda düşük ücretlerle hayatlarını devam ettirmektedir. Annelik kurumu güvence altında değildir. Gebelik sırasında kadınların işten atılması Amerika ve İngiltere’de yaygın bir faaliyettir. Yukarıda bahsettiğimiz durum kapitalizmin geliştiği Almanya’da da geçerlidir. Almanya’da üst düzey konumlarda seksist bir yaklaşım söz konusudur. Seksist yaklaşıma örnek olarak “Münih Reich-demiryolları müdürlüğü bülteninde” şu satırları okumak mümkündür: “*Kadınların devirlerinin geçtiğini artık kavramaları gerek ve bundan böyle kendilerine erkeklerin yedekleri olarak ihtiyaç bulunmamaktadır.*” Konumuz olan Sovyetlerde kadınların konumu için kapitalist dünyada kadınların durumunu kıyasladığımız zaman ülke kadınlarının önemli kazanımlar elde ettiğini fakat bütün dünyada olduğu gibi benzer sorunların yaşandığını görmekteyiz. Zira geri kalmış ve feodal özelliklerini halen koruyan bir ülkede bazı değişimleri yapmak da kolay bir iş değildir. Buna rağmen dönemin koşullarında ilerici diyebileceğimiz atılımları küçük görmek anakronik bir hata olabileceğini ifade edebiliriz. Kadınların iş hayatına atılmaları, kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olabilmeleri, partide temsil edilebilmeleri gibi kazanımlar ilerici diyebileceğimiz kazanımlarıdır.

Kaynaklar

BUCKLEY, M. "Soviet Interpretations of the Woman Question" ed: B. Holland, *Soviet Sisterhood*, Londra: University of Warnick, 1985.

GORBAÇOV, M., *Perestroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünüş*, çev. Kasım Yargıcı, Ankara: Güneş Yayınevi, 1988.

HEİTLİNGER, A., *Women and State Socialism*, Londra: Brighton Edit, 1979.

MAMONOVA, T. Mamonova, *Women and Russia: First Feminist Samizdat*, London: Sheba Feminist Publishers, 1980.

MARX, K., *Das Capital*, çev. Alaaddin Bilgin, Ankara: Sol yayınları, 1977.

MARX, K., *Dr. Kugelmann'a Mektup*, çev. Hakkı Gün, Ankara: Nadir Kitap, 1975.

ROSENBERG, C., *Kadınlar ve Perestroyka*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1990.

SCHOTT, H, *Women and Socialism: Experiences from Eastern Europe*, Londra: Slavic Review, 1976.

TROÇKİ, L. *Women and Family*, New York: University of Pittsburgh, 1984.

Izvestia, 01.02.1987.

The Guardian, 23.01.1988.

Pravda, 02.07.1988.

Pravda, 02.07.1988.

BBC, 09.07.1988.

BBC, 09.07.1988.

BBC, 09.07.1988.

BBC, 09.07.1988.

BBC, 10.09.1988.

Moskova İç Haberler Servisi, 14.09.1988.

BBC, 09.10.1988.

Moskow News Weekly, 09.12.1988.

BBC, 10.08.1989.

Ogonyok, 04.10. 19987.

http://kutuphane.halkcephesi.net/Clara%20Zetkin/Klara_zetkin.htm (05.10.2019).

<https://ekmekvegul.net/guncel-dosya/ekim-devrimi-ve-kadinlar-2> (26.09.2019).

<https://noktahaberyorum.com/kadin-devrim-ve-sosyalizm.html#.XZgl4VUzbIU>
(05.10.2019).

<https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/27-sayi-188/222-sovyetler-birliinde-kadnn-kurtuluu>
(23.09.2018).

<https://www.cafrande.org/ekim-devrimi-sonrasinda-sovyetler-birliginde-kadinlar-ozden-dilber-1987/> (23.09.2018).

<https://www.evrensel.net/haber/339194/sovyetler-birliginde-kadinlarin-yasami-nasildi>
(23.09.2018).

Kanunî Devri'nde Bir Serhad Şehri Olarak Bayburt

Erdem Saka*

ORCID :0000-0001-8149-6949

Öz

Bayburt, Kanunî dönemi ve öncesinde önemli tarihî olayların cereyan ettiği stratejik bir coğrafyada yer alır. Bayburt, I. Selim döneminde fethedilmiş ve bu dönemde önemli bir askerî ve idarî merkez haline gelmiştir. Bayburt, Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu seferlerine asker ve iâşe tedarik etmekle birlikte, lojistik destek merkezi vazîfesi görmüştür. Ayrıca Bayburt, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu politikalarını yürütmesinde mihver konumdaki yerlerden olup Bayburt emirleri ve askerleri Şii yayılmacılığına ve saldırısına karşı teyakkuzda olmuşlardır. Bayburt sancak beyi İdris Bey, 1533-1534 yıllarında İrakeyn Seferi'ne askerleriyle katılmıştı. Daha sonra ise Bayburt Kalesi'nde ikâmet eden Erzurum Beylerbeyi Mehmed Bey, Erzurum ve havalisine Gürcistan'dan gelecek olası saldırıları önlemek için Gürcistan'a sefer düzenlemiştir. Bayburt'un merkez üssü olduğu bu seferle birlikte Gürcüler mağlup edilmiş, yeni topraklar ve ganimetler elde edilmiştir. Bu makalede; İrakeyn ve Gürcistan Seferi'nde Bayburt'un coğrafi, askerî ve stratejik öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çalışma yapılırken Osmanlı kroniklerinden, Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerden ve araştırma-inceleme eserlerdeki bilgilerden yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler : Kanunî, Şah Tahmasb, Bayburt

Gönderme Tarihi: 22/07/2019

Kabul Tarihi:20/09/2019

* Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: erdemsaka@bayburt.edu.tr,

A Boundary City in the Kanunî Period: Bayburt

Erdem Saka

ORCID :0000-0001-8149-6949

Absract

Bayburt is located in a strategic geograpy where important historical events took place before and during the Kanunî period. Bayburt was conquered during the reign of Sultan Selim I and became a military and administrative center. Bayburt served as a logistical support center in addition to supplying soldiers and rescuits during the eastern campaigns of Kanunî Sultan Süleyman. Idris Bey, the district governor of Bayburt, who joined the Irakeyn campaign with his soldiers in 1533-1534. Afterwards, the governor of Erzurum Mehmed Bey, resided in the Bayburt Castle organized a campaign to Georgia in order to prevent possible attacks from the Georgians in Erzurum and its environs. This time, where Bayburt was the epicenter, the Georgians were defeated and new lands and loots were obtained. In this article; it is aimed to reveal to geographical, military and strategic importance of Bayburt at Irakeyn and Georgia Campaign. This study benefited from Ottoman chronicles, documents in Ottoman Archives and from information in research-examination studies.

Keywords : Kanunî, Shah Tahmasb, Bayburt

Received Date: 22/07/2019

Accepted Date: 20/09/2019

Важность Байбурта в походах Ирака и Грузии в период Кануни

Резюме

Байбурт расположен на такой стратегической территории, где до и во время периода Кануни протекали важные исторические события. Байбурт был завоеван во время правления Селима I и стал важным военным и административным центром. Байбурт служил центром материально-технической поддержки, а также снабжал солдат и новобранцев в восточных походах Кануни султана Сулеймана. Кроме того, Байбурт был одним из ключевых мест в восточной политике Османской империи, и помимо этого эмиры Байбурта и солдаты были бдительны против шиитской экспансии и нападений. Для защиты Эрзурума и его окрестностей против грузинского нападения, бей Байбурта Мехмед бей присоединился к Иракскому восстанию со своими солдатами и организовал поход в Грузию, чтобы предотвратить нападения с грузинского фланга. На этот раз грузины потерпели поражение так как Байбурт являлся эпицентром в тот момент, что повлияло к завоеванию новых земель. Эта статья направлена на выявления географического, военного и стратегического значения Байбурта в походах Ирака и Грузии. Во время этого исследования использовались османские хроники, документы в Османском архиве и важная информация в научно-исследовательских работах.

Ключевые слова: Кануни, Шах Тахмасб, Байбурт

Получено: 22/07/2019

Принято: 20/09/2019

Giriş

Bayburt, Trabzon'un güneyinde, Erzurum'un batısında, tarihî İpek Yolu'nun Trabzon-Tebriz kolu üzerinde ve Yukarı Çoruh Havzası'nda yer alan küçük bir şehirdir. Bayburt ovasında erken Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşimler görülmektedir. Hellenistik/Erken Roma döneminde yerleşim sayısında düşüş olmakla birlikte yerleşim iki bölgede yoğunlaşmıştır. Handeresi ve Ali Meydanı mevkiilerini içine alan bu yoğun yerleşim yeri Satala (Sadak) bölgesidir.¹ Bu bölgenin, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdiği ve bu imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma toprakları içinde kaldığı bilinmektedir. Ayrıca, ünlü Ortaçağ seyyahı Marco Polo, Bayburt'u görmüş ve Bayburt'ta çok büyük bir gümüş yatağı olduğunu ve Bayburt'un, Trabzon'dan Tebriz'e giderken görüldüğünü beyan etmiştir.²

Bayburt'ta ilk kalıcı Türk yerleşimleri, Büyük Selçuklular döneminde görülmeye başlanmıştır. Türklerin Anadolu'da ilk yerleştiği bölgelerden olan Bayburt, bir süre de Saltuklular'ın egemenliğinde kalmıştır. II. Rukneddin Süleyman Şah'ın (1196-1204) Erzurum'a gelip, 1202 yılında Nasreddin Mehmed'i yenerek Saltuklu Devleti'ne son vermesi üzerine Saltuk ülkesinin, dolayısıyla bu ülke dahilinde bulunan Bayburt'un Anadolu Selçuklu hâkimiyeti altına girdiği bilinmektedir.³ Büyük Selçuklu, Saltuklu, Danişmendli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eratna, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîlerin hâkimiyetine giren Bayburt kadimden beri stratejik öneme haiz olmuştur. Helenistik dönemde Sadak'ta Roma garnizonuna⁴ ev sahipliği yapan Bayburt, Osmanlılar döneminde de doğu seferlerinde bazen lojistik destek merkezi bazen da merkezî üs vazîfesi görmüştür. Özellikle Kanunî dönemindeki Gürcistan seferinin merkez üssü Bayburt olmuştur. Öte yandan Kanunî'nin üç doğu seferinde de Bayburt, Erzurum, Diyarbakır ve Erzincan havalisi Osmanlı ordusuna iâşe, silah, at ve asker

¹ Antonio Sagana ve Claudia Sagana, *An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Peeters-Belgium, 2004, 10.

² Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, 70.

³ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975, 12.

⁴ Roma İmparatoru Vespianus tarafından 70 yılında kurulmuştur. Ercüment Yıldırım, "Roma İmparatorluğu'nun Doğu sınırını korumak için Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XIII, sy. 4, 2013, 172.

tedarik eden yerleşim birimlerindedir. Bu bölgeler bu konumunu sonraki yüzyıllarda da korumuştur.

Bayburt halkının bir kısmı Safevî Devleti kurulduğunda, Safevîlerin demografik politikaları gereğince iskân amaçlı olarak Tebriz'e götürülmüştür. Akkoyunlu Devleti ikiye ayrılınca Şah İsmail, XVI. yüzyılın başında Safevî Devleti'ni kurmuştur. Bayburt halkından mühim bir topluluk Karaca İlyas'ın idaresinde, Safevî Devleti'nin kuruluşuna katılmıştır. Şah Abbas'ın yakınlarından Yasavul-i Sohbet Şah Verdi Bey de Bayburtlu idi.⁵ Bayburt'un Osmanlı ve Safevî Devletleri arasında serhad şehri olması, şehrin uzun zaman boyunca hâkimiyet mücadelelerinin merkezlerinden olmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Bayburt; ikmâl, iâşe ve asker temini noktasında Osmanlıların muhtelif doğu seferlerine önemli katkılar sağlamıştır.

Bayburt'un Fethi ve İdari Yapısı

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), henüz Trabzon'da şeyhzâde iken Gürcistan'a sefer düzenleyip Anadolu'nun emniyeti için Safevîler ile savaşıp mücadele etmekteydi. Şiilik tehlikesi sadece Gürcistan'da değil hemen hemen bütün Anadolu'da baş göstermişti. Şah İsmail, desteğinin çoğunu Türkmen aşiretlerden sağlıyordu; bunların bazıları İran'da göçebe olarak yaşıyordu ama aynı aşiretler orta, batı ve güney Anadolu'da da aktiftiler ve aslında birkaç yüzyıldır buralarda yaşıyorlardı. Bu nedenle Osmanlı seçkinleri kendilerini yalnızca bir düşmanın değil aynı zamanda bir iç düşmanın da tehdidi altında hissediyordu.⁶Şiilik propagandasına ma'rûz kalan yerleşimlerden biri de Bayburt idi. Yavuz Sultan Selim, Şiilik tehdidiyle karşı karşıya olan Erzurum, İspir, Erzincan ve Bayburt'a kendi insiyatifiyle akınlar düzenleyerek buraları onların elinden almıştı. Ancak Sultan Ahmet'in tahta geçmesini isteyen vezirlerin tesiriyle, II. Bayezid'in takdir yerine Şeyhzâde Selim'in fetih ve akınlarını hoş görmediği; bu yüzden İstanbul'dan gönderdiği fermanlarla "Kızılbaş"tan alınan *Erzincan* ve *Bayburt*, *Kemah* ve *Atabekler*'den alınan "*Kökez*" (Kökâns) ile *İspir*'in boşaltılarak geri verildiği anlaşılıyor.⁷ Bayburt, II. Bayezid döneminde Şeyhzâde Selim'in şahsî gayret ve insiyatifiyle fethedilmişse de Safevîlere iade edilmiş; ancak bundan 6 yıl sonra tekrar kalıcı olarak temellük edilmişti. Bayburt, Sultan Selim'in tahta

⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gerilemesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: TTK Yayınları, 2018, 186.

⁶ Gillies Venstein, "Dini Kurumlar, Politikalar ve Yaşamlar" *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde, İstanbul: 2016, 418.

⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1541-1590)*, Ankara: TTK Yayınları, 1998, 100.

çıktıktan sonraki Safevîler üzerine yaptığı ilk seferinde Bıyıklu Mehmed Ağa tarafından fethedilmiştir. Osmanlı padişahı, sancakbeylerinden Faik Bey ile Topçular kethüdâsını Kemah Kalesi'nin teftişine göndermişti. Bu sırada Ordu-yi Hümâyun, donanma ile Trabzon'a nakledilen zâhirenin Erzincan'a gelmesi için bu civarda bir haftadan fazla beklemek zorunda kalmıştır. Bu müddet zarfında Kemah ve Bayburt'a akıncılar gönderilmiştir.⁸ Bıyıklu Mehmed Ağa'nın gayretiyle Bayburt'un alındığı haberi ve kalesinin anahtarları, Padişah'a Erzurum (Kân) köyü konağında verilmişti. Padişah ile ordu Erzurum'dan sonra "Sinor" adlı köye girip konakladı. Burada Emîrahurbaşı Bıyıklu Mehmed Ağa'ya Bayburt'u serhadd-i kızılbaş hâkimi olmak üzere sancak olarak verdi. Trabzon Şebinkarahisar, Gümüşhane ve Erzincan'ı hemen ona ilhâk etti.⁹ Bıyıklu Mehmed Bey'in Diyarbakır'ın fethine memur edilmesi üzerine Bolu sancakbeyi Mirza Mehmed Bey, Bayburt muhafazasına tayin olundu. 4 Kasım 1515 tarihinde Bayburt, Trabzon ve Erzincan, Kızıl Ahmed oğlu Mirza Bey'e verildi.¹⁰ Kanunî döneminde ise Bayburt'un idarî durumunda değişiklikler olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın ilk yıllarında, "Erzincan Vilayeti"nin kaldırılarak, sancaklarının 1523 Martından önceleri "Sivas Vilayeti"ne bağlandığını ve İspir'inde bir kaza olarak Bayburt sancağına eklendiğini 929 (1523) tarihli tahrir defterinden öğreniyoruz. Yine bu defterden Osmanlıların ıssız Erzurum (Aşkale- Deveboynu arası) Yaylasını da işgal edip "Şoğan Kazası" adıyla Bayburt'a bağlandığını tespit ediyoruz.¹¹ 1541-1542 tarihine ait bir yoklama defterinde ise Bayburt'un Kelkit, Kovans, ve Tercan nahiyelerinden oluşan bir sancak olduğu anlaşılmaktadır. Kanunî döneminde sancak olan Bayburt'un, 1568 tarihli Erzurum sancağına ait bir yoklama defterinde Erzurum'a tabi bir kaza olduğu görülmektedir.¹² Bayburt, Kanunî döneminde günümüzdeki Erzincan, Gümüşhane ve Erzurum topraklarının bir kısmını bünyesine alarak büyük bir sancak haline gelmişti. Diğer yandan, Irakeyn Seferi'nde Şah Tahmasb'ın İsfahan Beylerbeyi olan Mehmed Han Osmanlılar'a iltica edince Kanunî kendisini affedip henüz yeni kurulmuş olan Erzurum Vilayeti'ne beylerbeyi tayin etmiş ve Bayburt'u da bir sancak olarak onun uhdesine tevdi' etmişti. Akabinde, Erzurum Beylerbeyi Mehmed

---

⁸ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı "Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566"*, Ankara: TTK Yayınları, 1998, 39.

⁹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 111.

¹⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 42.

¹¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 120.

¹² Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 28.

Bey ve halefleri bir süre Bayburt'ta ikâmet ettiğinden Erzurum Beylerbeyliğinin en önemli sancağı Bayburt olmuştu.

Bayburt'un ve Kemah'ın Mehmed Han¹³'a verildiği 5 veya 6 Ekim 1535 günü Erzurum Vilayeti de kurulmuş oluyordu. Issız olan Erzurum'u şenlendirmek için Tebriz'den Mehmed Han ile birlikte gönüllü Sunnî muhacirler getirilmişti. Savaşlar ve Safevî saldırıları sonucu harap olmuş olan Erzurum'un kale ve evleri henüz yapılmakta olduğu için ilk Erzurum Beylerbeyi Mehmed Han sağlam ve şen olan Bayburt Kalesi'nde oturacak ve üçüncü yılda Erzurum'a taşınacaktır.¹⁴ Erzurum Beylerbeyliği Mehmed Han'a verilince onun uhdesindeki Bayburt-Kemah Sancağı, "Paşa Sancağı" oldu.¹⁵ Bu sırada Erzurum ise Dünbüllü Hacı Bey idaresinde bir sancaktı. Erzurum Sancağı muhtemelen 1540 yılında ilgâ edilip burası bir kaza halinde Paşa sancağına bağlandı. 1545 yılından itibaren ise beylerbeyiler Bayburt yerine Erzurum'da oturmaya başladı.¹⁶ Mehmed Han'ın Bayburt Kalesi'nde ikâmet ettiği sürede Bayburt, Erzurum Beylerbeyliği'nin idari merkezi olmuştur. Beylerbeylik merkezinin Bayburt'tan Erzurum'a taşınması hususunda Vezîr-i a'zam İbrahim Paşa Kanunî'ye mektup göndermiştir. İbrahim Paşa mektubunda; beylerbeyi Erzurum'da ikâmet edince şehrin i'mâr ve ihyâ' edilmesinin kolay olacağından, Erzurum'la zorunlu ilgisi olan beylerbeyinin Erzurum'da ikâmet etmesinin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Aksi taktirde Erzurum'da olmayan beylerbeyliği merkezinin memlekete faydalı olmasının mümkün olmayacağını, sancak beyinin memleketi ihyâ' edecek kudretinin olmadığını, fetih yapmak ve buraları korumanın daha yetkili olan beylerbeyi ile mümkün olacağını beyan etmiştir. Ayrıca serhad bölgesi olan Erzurum ve çevresini korumak için daima hazır olunması gerektiği vs. hususlardan dolayı Bayburt'ta olan beylerbeylik merkezinin Erzurum'a naklinin uygun olacağını beyan etmiştir.¹⁷ Buradan anlaşılacağı üzere; İbrahim Paşa, Erzurum'un merkezi konumu ve harap durumunun düzeltilmesi gerekçeleriyle beylerbeyliği merkezinin Bayburt'tan Erzurum'a taşınmasının uygun

¹³ Mehmed Han, 26 Eylül-3 Ekim 1535 tarihleri arasında, ihdas edildiğini görmüş olduğumuz Erzurum Eyaleti'nin ilk beylerbeyidir. O, Dulkadiroğlu beylerinden Alaü'd-devle Beyin torunu ve Şahruh Bey'in oğludur. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 87.

¹⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 158.

¹⁵ En büyük idarî birim olan eyaletlerde paşa livâsı, en üst seviyede askerî ve idarî amir konumunda bulunan beylerbeyinin tasarrufu altındaki sancağı da ifade eder. İbrahim Sezgin, "Paşa Livâsı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Ankara: TDV Yayınları, 2007, 183.

¹⁶ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 225.

¹⁷ "İlgili belgenin üzerinde tarih olmamakla birlikte Arşiv kataloglarında yapılmış olan tarihlendirme 1520 yılına ait olup bu tarih, tarihî kronoloji ve olayların safahatına uygun olmayıp, belgenin 1534-1535 yıllarına ait olması kuvvetle muhtemeldir". Topkapı Sarayı Malzeme Arşivi, Evrak (Tsm. e.), nr. 443/24.

olacağını arz etmiştir. Ancak İbrahim Paşa 1536'da vefat etmiş ve beylerbeyinin Erzurum'da ikâmet ettiği günleri görememiştir.

Erzurum Beylerbeyliği 1535'te kurulmuş ise de yukarıda zikredildiği üzere beylerbeyilerin uzun süre burada ikâmet etmeleri mümkün olmamıştır. Yaklaşık üç yılını Bayburt'ta geçiren Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han, 1538-1539 kışını da Erzurum Beylerbeyisi olarak geçirmiş ve 1535 Ekiminden beri bu vazîfede 3 yıl 4 ay kadar kaldıktan sonra Rumeli'ye nakledilmiştir. Mehmed Han'ın yerine ikinci Erzurum Beylerbeyi olarak Ferhâd Paşa atanmıştır.¹⁸ Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyilerinin 1545 yılına kadar Bayburt'ta oturduklarını ifade etmektedir. Bundan mütevellid, Mehmed Paşa'dan sonraki Erzurum Beylerbeyileri olan Ferhâd Paşa (1539-1541), Hadım Ali Paşa (1541-1542?) ve Musa Paşa (1542?-1544?)'nın da Bayburt'ta ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır.

İran ve Gürcistan Seferleri'nde Bayburt

Bayburt güzergâhı, Bayburt'un fethinden önce Osmanlılar tarafından kullanılmaktaydı. II. Mehmet (Fatih) tarafından Trabzon'a sefer yapılırken Bayburt güzergâhı kullanılmıştır.¹⁹ Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon Seferi esnasında Osmanlı ordusunun Erzincan ovasına inmeden, Karasu/Fırat ile Kelkit ve Çoruk akımlarını ayıran dağlar belinden ve yamacından yürüyerek Bayburt bölgesine girdiği ve burada Khart düzünü geçerek (şimdi 2850 metrelik tepesine Kemer Dağı denilen) "*Bulgar/Burkar*" adlı dağı güçlkle aşmış, Sürmene Suyu başlarına geçtikten sonra, Değirmenderesi-Maçka yolundan Trabzon'a vardığı anlaşılıyor.²⁰ Bayburt bu stratejik konumunu Kanunî döneminde de devam ettirecektir. Kanunî'nin ilk doğu seferi olan İrakeyn Seferi²¹'ne Bayburt muhafızı İdris Bey²² askerleriyle beraber iştirâk etmiştir. Kaynaklarda "Bayburt muhafızı" olarak da geçen İdris Bey'in Bayburt Kale'sinin dizdârı ve aynı zamanda Bayburt'un sancak beyi olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Süleyman, Bayburt Beyi İdris Beğ'in, Kemah Beyi Sinan Beğ'in ve Kara Hisar Şarki

¹⁸ Kırcıoğlu, *Kafkas Elleri*, 166.

¹⁹ Vaktâ ki sipâh-ı zafer-penâh Bayburd yolundan, kûh-ı felek-şükûh Barkar-ı pür-kardan urûc ve hübut vaki olup serdadd-i Tirabzon'a karîb varıldı. Tursun Bey, *Târîh-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977, 109.

²⁰ Kırcıoğlu, *Kafkas Elleri*, 28-29.

²¹ Sefer sırasında Kuzeybatı İran kesimiyle (İrâk-ı Acem) Bağdat ve yöresine (İrâk-ı Arap) girilmesi sebebiyle kaynaklarda İrakeyn (iki Irak) Seferi olarak adlandırılır. Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 4. bs., 2015, 217.

²² 1520 ve 1525 tarihli tahrir defterlerine göre Bayburt sancak Beyi İdris Bey'dir. Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 21. Ayrıca, 1520'de 161.245 akçeye balığ olan sancakbeyi hasları, İdris Bey'e ait olup 1516 senesine nisbetle 37.750 akçalık artış göstermiştir. Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 137.

Beği Bıyıklu Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Beğ'in, Aydın Beğ'in ve İhtiyar Beğ'in sipahileri ile birlikte Tebriz muhafazası için Irakeyn Seferi'ne katılmalarını emretmişti.²³ Bayburt'un merkez ve çevresindeki asker taifesinin Irakeyn Seferi'ne katılmış olduğu sabit olmakla birlikte Bayburt'a bağlı olan Kökas ve İspir askerlerinin de sefere katıldığı ve sefere katılmayan askerlerin de olduğu kayıtlarda mevcuttur. Bu sefere katılan ve katılmayan sipahi²⁴, asker ve komutan düzeyindeki kişiler hakkında Mehmed Bey tarafından gönderilen, Tatvan yoklaması bulunmaktadır. Bu yoklamada alaybeyleri idaresindeki Bayburt'a bağlı Kökas ve İspir sipahilerinin Tatvan'da mevcut bulunduğu, ayrıca Kemah, Trabzon ve Şarkî Karahisar sipahilerinin de Tercan muhafazasında yoklandıkları belirtilmektedir.²⁵ Bu sefere katılanlar için kayıtlarda 'seferi eda etmekle mezkûr bey hediye göndermiş' gibi ibareler vardır. Hepsinin ismini zikretmek mümkün olmamakla beraber örneğin, 2999 akçe gelimli Yuvalı-i Ulya (günümüzde Gümüşhane'ye bağlı Yukarı Yuvalı) Köyü'nden sefere katılmış olan Ali veled-i Süleyman, 2999 akçe gelimli Yuvalı-i Süflâ (günümüzde Gümüşhane'ye bağlı Aşağı Yuvalı) Köyü'nden sefere katılmış olan Ali, 2830 akçe gelimli Gökçekilise (günümüzdeki Erzincan Üzümlü'ye bağlı Gökçepınar) Köyü'nden Ahmed, İspir Nahiyesi'ne bağlı 12000 akçe gelimli Varzens (bugünkü Gülçimen) Köyü'nden Hacı oğlu Ali²⁶ bu defterde adı geçen bazı askerlerdendir. Kanunî Sultan Süleyman, Irakeyn Seferi'nden sonra Bayburt Sancağı beyi, İdris Bey'e mektup göndererek Bayburt ve çevresinin Safevî tehdidine karşı korunmasını tenbîh ve telkîn etmiştir. Kanunî, mektubunda; İbrahim Paşa'nın sapkınlık gösterenleri (Şiileri) yenip dağıttığını,²⁷ Dulkadiroğlu Mehmed Bey'in sapkınlardan yüz çevirerek kendisine itaat ettiğini, kendisinin karşısına çıkamayan Şah Tahmasb'ın korkarak silahlarını bırakıp kaçtığını, kış mevsimi gelince Şah Tahmasb'ın tasarrufunda olan Bağdat'ı kendi tasarrufuna aldığını beyan etmişti. Ayrıca Bağdat'ta İmâm-ı A'zam'ın mezar-ı şeriflerini²⁸ ihyâ

²³ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Ali Osman*, haz. Kayhan Atik, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Başbakanlık Basımevi, 2001, 473.

²⁴ Taşra sipahileri kendilerine tahsis edilen arazilerin gelirlerini toplama karşılığında silahlarını (kısık kılıç ve oklar), zırhlarını (miğfer ve zırh) ve atlarını tedarik etmek ve bunlara ilaveten padişah çağırıldığında cebelüleriyle birlikte askerlik hizmetini yerine getirmekle mükelleftiler. Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalıdır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, 29.

²⁵ 29 Zillhicce 944/29 Mayıs 1538, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (Mad)*, nr. 153, 102-104; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 60.

²⁶ BOA, *Mad*, nr. 153.

²⁷ Bu seferde, topyekün bir savaş olmamakla birlikte Safevi öncü birliklerinin dağıtılması ve Şah'ın savaşa teşebbüs edememesi kastedildiği kuvvetle muhtemeldir.

²⁸ Şah İsmail'in Bağdat'ı istilâ etmesinden sonra harap olan İmâm-ı A'zam türbesi ile medrese Kanunî Sultan Süleyman tarafından cami, imaret, ribât ve hamam ilâvesiyle 1534'te yeniden yaptırılmıştır. Abdüsselam Uluçam, "Azamiye Külliyesi", c. IV, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1991, 301.

eylediğini, Şah'ı tamamen ortadan kaldırmak niyetinde olduğunu, daha önce Bayburt ve havalisini koruyan Gazi Mehmed oğlu Mirza Mehmed'e gönderdiği ahkâm-ı şeriflerin İdris Bey içinde geçerli olduğunu beyan etmişti. Diğer yandan, Bayburt ve çevresine herhangi bir saldırı olduğunda diğer beylerle gönüllü müttetikler olarak din ve devlete sahip çıkmalarını, birbirlerine yardımcı olmalarını, memleketten fesat (Şii misyonerliği) ve tehlikeleri def edip memleketin düzenini tesis etmelerini emretmişti.²⁹

İrakeyn Seferi'nde Kanunî 13 Ekim 1534 tarihinde Irak hududunda iken Şahın İsfahan Beylerbeyi olan Mehmed Han (Kanunî'nin mektubunda zikrettiği Dulkadirli Mehmed Han), iltica telebinde bulunmuş, kardeşi Ali Bey'in de bulunduğu üç beyi ve üç bin kadar adamı ile Osmanlı tarafına geçmişti.³⁰ Mehmed Han iyi bir idareci olduğu için Erzurum da kendisine verilmiş ve Erzurum Beyberbeyliği görevine tayin edilmişti. Bu rütbe dolayısı ile İstanbul'a gelip Padişah'ın elini öpmesi gerekiyordu. İstanbul'a gelmesine dair, padişahın emri kendisine bildirilince, Mehmed Han beraberinde birçok Arap atı, çeşit çeşit pahalı kumaşlar, türlü türlü atlaslar ve güzel alafranga kumaşlar götürmüştü. İstanbul'a gittiğinde padişahın eşğine yüz sürmüş ve büyük iltifâtlara nâil olmuştu.³¹ Bayburt ve günümüzdeki Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmı, Kanunî döneminde Safevîler tarafından sıklıkla yağma ve talan edilmiştir. Safevîler ordunun batıda seferde olduğu ya da terhis edildiği zamanlarda Van, Erzurum, Bayburt, Erzincan ve bu yörelerin çevresini yağmaladıkları için Mehmed Bey'in görevinin başına çabucak dönmesi gerekliydi. Şah'ın tecavüzlerine fırsat verilmemesi kendisine emredildi.³² Şah Tahmasb, Osmanlılar'a karşı pasif direniş göstererek ekin ve otlakları yaktı, köy ve kentleri ıssız bıraktı hayvan ve insanların yiyecek ve içecek tedariklerini yok etti. Çünkü çağın ve dünyanın en üstün top ve topçularına karşı çıkabilecek silâhı ve gücü yoktu.³³ Militarist vasıtalarla mücadele etmeye cesaret edemeyen Şah'ın güvenceleri; kış mevsiminin yaklaşmasıyla Osmanlıların çekilmek zorunda kalması, Osmanlıların her nev'i erzak ve hayvan yiyeceği temin edeceği kaynakları yok etmek ve topraklarını yağmalamak gibi psikolojik harp unsurlarıydı. Zaman zaman Osmanlılara doğal felaketler de mâni olmaktaydı. İrakeyn Seferi bu duruma tipik bir örnek teşkil ediyordu. 1534 İrakeyn Seferi'nin "zaferle sonuçlanmasına rağmen" Osmanlılara maliyeti ağır

²⁹ 29 Z 940/11 Temmuz 1534, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (Mad), nr. 23345, 2.

³⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 87-88.

³¹ Celalzâde Salih Çelebi, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik, Kanunî Sultan Süleyman*, haz. Ayhan Yılmaz, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2011, 227.

³² Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, 227.

³³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 134.

olmuştu. Ordu Bağdat yolundaki Sultaniye’de kar fırtınasına yakalanınca askerler donarak öldü ve mühimmat harap oldu.³⁴ Mekanizasyon öncesi bir çağda pre-modern ordular tamamen insan ve hayvan gücüne bağımlı oldukları için yiyecek, su ve maaş gibi unsurlar askerlerin motivasyonunu önemli derecede etkileyen unsurlardı.³⁵ Kanunî döneminde Osmanlıların tek rakibi; iklimsel zorluklar ve coğrafi engellerdi.

Ülkeler ve bölgeler arasında tampon bölge konumunda olan yöreler daima teyakkuzda olmuşlardır. Bayburt, Erzincan, Kars, Erzurum ve Van gibi sınır bölgeleri Kanunî döneminde sürekli olarak Safevî tehdidine ma’rûz kalmıştır. Örneğin, Van 1534’te İbrahim Paşa tarafından fethedilmesine rağmen Osmanlı orduları bölgeden çekilince tekrar Safevîlerin eline geçmiştir. Ancak 1548’de kalıcı olarak fethedilmiştir. Kanunî döneminde doğuya yapılan üç seferde de Safevîler Osmanlıların karşısına çıkamamışlardı. Çaldıran Meydan Muharebesi’nde Yavuz Sultan Selim’e yenilen Şah İsmail’in kendisi ve kurmayları, Şah İsmail’in oğlu Şah Tahmasb (1524-1576)’a Kanunî ile bir meydan muharebesinden kaçınmasını sıklıkla telkin etmişlerdi.

İrakeyn Seferi’nden iki sene sonra ise Bayburt Kalesi’nde ikâmet eden Erzurum Beylerbeyi Mehmed Bey, 15 Muharrem 943 (5 Ağustos 1536) tarihinde Bayburt ve çevresindeki askerleri toplayarak Gürcistan seferine çıktı. İrakeyn Seferi’nde İran sınırı genişletilmişse de Gürcistan sınırı Erzurum’a yakın olup, Erzurum’un i’âmâr ve iskânı açısından tehlike arz ediyordu. Bu tehlikeyi bertaraf etmek isteyen Mehmed Bey, Gürcistan Seferi’ne çıkmıştır. Bu savaşta Mehmed Bey’in kuvvetleri ile Gürcüler arasında şiddetli mücadeleler olmuştur. Savaş neticesinde Mehmet Bey’in öncülüğündeki Osmanlı kuvvetleri galip olmuştur.³⁶ Bu memleketteki beş sancak beyi, Türk padişahına itaat edeceklerini bildirmek suretiyle memleketlerini harap olmaktan kurtardılar. Böylece, Gürcistan ülkesinin büyük kısmı Osmanlı ülkesine katıldı.³⁷ Diğer yandan Kanunî, üçüncü doğu seferine çıkarken, ordu 1553-1554 kışını Halep’te geçirmiş ve 1554 İlkbaharında Diyarbakır ve Erzurum üzerinden Bayburt Soğanlı Dağları’ndan geçerek Kars’a ulaşmıştır.³⁸ Bu sefer sonrasında, Osmanlılar ile Safevîler

³⁴ Ebru Boyar, “Doğu’da Osmanlı Genişlemesi” *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde, İstanbul: Kitap Yayınları, 2016, 166.

³⁵ Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Yayınları, 2007, 47.

³⁶ Zafer İslâm’dan yana olup sayısız kâfir yok edildi. Birçok ganimet ve üç dört sancaklık yer elde edildi. Buralara padişah tarafından yönetici atandı. İbrahim Peçevi Efendi, *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir S. Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 140-141; Celalzâde, *Tabakâtü’l Memâlik*, 215.

³⁷ Celalzâde, *Tabakâtü’l Memâlik*, 215.

³⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953, 523.

arasında 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşması ile bölgeye uzun süreli bir sükûnet hâkim olmuştur. Ancak III. Murat döneminde 12 yıl sürecek yeni bir savaş patlak vermiştir. Osmanlılar ile Safevîler arasında yapılan bu savaşın sebebi İran'ın Kanunî döneminde yapılan Amasya Anlaşması'nı ihlâl etmesiydi. Bu sebeple III. Murat, İran'a sefer düzenlenmesine karar vermiş ve Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa'yı ordunun başına geçirmişti. Bu savaş neticesinde Osmanlılar galip gelmiş, Osmanlı güçleri Azerbaycan ve İran'a girmiş ve Gürcistan'ın tamamı fethedilmiştir.

Bu sefer esnasında, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gayretleriyle 1578 yılında, Çıldır'da Tokmak Han önderliğindeki İran ordusunun mağlup edilmesiyle Gürcistan'ın kapıları tekrar Osmanlılar'a açılmıştı. Gürcistan'a yapılan bu seferde de Bayburt, stratejik bir öneme haiz olmuştur. Bu seferde Bayburt Alaybeyi Bekir Bey, 8 Ağustos 1578 tarihinde emri altındaki Bayburt askeriyle Vil/Vale Kalesi'ni fethederek kale dizdarını ve askerlerini esir almıştı. Bekir Bey'e daha sonra pâdişâh livâsı ihсан edilecekti.³⁹ İran seferi ile ilgili daha sonra toplanan bir mecliste ise Bayburt, Erzincan ve Tercan'da bulunan paşaların, tanınmış emirlerin ve zafere susamış ordu komutanlarının Erzurum'a gelerek orduya katılmaları uygun görülmüştür.⁴⁰ I. Ahmet döneminde ise Sadrazam Murat Paşa, 1610'da Safevîler üzerine sefere çıkarken Bayburt, Erzurum, Giresun, Şebinkarahisar ve Erzincan çevresinden Erzurum'a nakil olunmak üzere ordu için iâşe temin etmiştir.⁴¹ Bayburt XVII. yüzyılda da lojistik destek merkezi ve ana sefer güzergâhı olarak stratejik önemini korumuştur. IV. Murad'ın Revan Seferi sırasında Osmanlı ordusu; 3 Muharrem 1045/19 Haziran 1635 tarihinde Sadaklı ovasında, 4 Muharrem 1045/20 Haziran 1635 tarihinde Yolveren menzilinde, 5 Muharrem 1045/21 Haziran 1635 tarihinde Sinür menzilinde, 10 Muharrem 1045/26 Haziran 1635 tarihinde ise Hayıklar menzilinde konaklamıştır.⁴² Günümüzdeki Sünür/Çayıryolu ve Sadaklı/Sadak mevkiileri Osmanlılar ve öncesinde önemli sefer menzilleridir. IV. Murat'ın Revan Seferi'ne götürdüğü Osmanlı ordusu, kadim

³⁹ 4 Cemaziyelahir 986 (8 Ağustos 1578) Bayburt Alaybeğisi Bekir Bey, ki ba'dehu livâ-yı pâdişâhî ile kâm-rân kılınmışdır, zîr-i destindeki erbâb-ı tumarla namâz-ı şâme karîb bir miktar ceng-i düşmen firîb edüp, Vale nâm kal'alarını feth ü tesir eyledükde, merdümân-ı hisâr u dizdâr-ı kâr-güzârla heman ol gice hıfz olunmuşdı. Gelibolulu Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, haz. Mustafa Eravcı, Ankara: TTK Yayınları, 2014, 95.

⁴⁰ Bu meclis ğarra-i ashâb-ı cihâd u gazâ husûsan ser-leşker-i kişver güşâ tahiyye-i esbâb-ı sefer ve ta'biyye-i mühimmât-ı feth u zafer kılup nefis-i Erzurum'dan hurûc ve menazil-i neberd ü heycâya vülûc kast itdiklerinde semt-i Erzincan'da ve cânib-i Bayburt ve Tercan'da cem'iyet ve tevakkuf üzere olan mîr- mîran ve ümerâ-i rûşinâsân Erzurum sahrâsına azimet ve sipehsâlân kâmkârün dest-i bûs-i meserret me'-nûslarına müsâra'at itmelerine cevâz u ruhşat gösterildiği mahaldür. Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 252.

⁴¹ Erzurum, Bayburt, Erzincan ve Karahisâr ve Giresun'da şair-i dakik ve beksemâd ve sâyir zahire hazır olur, lâkin mekârî Erzurum'a nakl olunmak üzere, Abdülkadir Efendi, *Tarih-i Vekaiye* c. I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara: TTK Yayınları, 2003, 570.

⁴² Nezihi, Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi", *Tarih Dergisi*, sy. 34, (1984): 217.

dönemlerde de birçok ordunun konaklama yeri olan Sadak'ta bir gün, Sünür'de ise beş gün konaklamıştı.

Bayburt Kalesi

Bayburt'un dış tehlikelerden ve tehditlerden korunmasında Bayburt Kalesi'nin önemli bir yeri vardır. Çoruh Nehri'nin etrafını bir yarımada halinde dolaştığı sarp bir tepede ilk defa ve ne zaman inşa edildiği belli olmayan Bayburt Kalesi'nin Bizans İmparatoru I. Justinianus devrinde tahkim edildiği bilinmektedir. Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Erzurum meliki olan Tuğrul Şah (ö. 622/1225) özellikle Trabzon İmparatorluğu'ndan gelecek saldırılara karşı müstahkem bir mevki olan bu kaleyi âdetâ yeniden inşa ettirmiştir.⁴³ Bayburt Kalesi, Osmanlılar döneminde Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiştir. Yanya Beyi Mustafa Bey ile Trabzon Beyi Mehmed Bey, Şah İsmail'in beylerinden Kara Maksut Seltanî'nin müdaafa ettiği⁴⁴ Bayburt Kalesi'nin fethine 500 kişi ile gönderildiler.⁴⁵ Bayburt Kalesi fethedildikten sonra, Bayburt'un muhafazası için 300 kişilik kale eri, dizdar, topçu ve bölükler tayin edildi. Ayrıca, Bayburt Kalesi, Kanunî Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde büyük onarımlar görmüştür.⁴⁶ Kanunî Sultan Süleyman döneminde Bayburt Kalesi, tahkim ve takviye edilmekle birlikte doğu seferlerinde ileri karakol görevi görmüştür. Kanunî döneminde batıda Budin ve Belgrad gibi kaleler her türlü mühimmatın temin edildiği askerî depo vazîfesi görürken, doğu seferlerinde ise Erzurum, Kars, Van ve Bayburt kaleleri erzak, asker, top ve her türlü mühimmatın tedarik merkezleriydi. Diğer yandan kaleler, askeri harekât ve haberleşme güzergâhlarını birbirine bağlıyor, teba, göçmenler ve işgal güçlerine barınak sağlıyordu. Emperyal strateji oluşumunun odak noktalarıydılar.⁴⁷ XVI. yüzyıla ait bir defterde, Bayburt Kalesi'nde buğday, arpa ve sair hububatı depo etmekte kullanılan üç adet ambar kayıtlıdır.⁴⁸ 1520 yılına ait bir kayıta ise Bayburt Kalesi'nde 298'i mustahfız, 99'u azap olmak üzere 397 muhafız bulunuyordu. Ayrıca külliyyetli miktarda top, tüfek ve savaş malzemesi bulunuyordu.⁴⁹

⁴³ İbrahim Artuk, "Bayburt Kalesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. V, Ankara: TDV Yayınları, 1992, 228.

⁴⁴ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 39.

⁴⁵ Haydar Çelebi, *Ruznâme*, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1995, 148.

⁴⁶ Artuk, "Bayburt Kalesi", 228.

⁴⁷ Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi" *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, 97.

⁴⁸ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 120.

⁴⁹ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 121.

1530 yılına ait bir defterde ise Bayburt Kalesi'nde; 2 rü'esâ, 97 azebân, 1 miralay, 6 zuema, 176 sipahi, 225 sipahi-zâdegân, 2 dizdâr ve 1 kethûda bulunmaktaydı.⁵⁰

Bayburt'un bazı köylerinin sâkinleri Bayburt Kalesi'nin muhtelif işlerini yapıyorlardı. Bu işlerin karşılığında devlete ödemekle mükellef oldukları bazı vergilerden muaf tutulmaktaydılar. *Everek (günümüzdeki Örence) Köyü halkı, tekâlif-i örfiyyeden muaf olmak kaydıyla Bayburt Kalesi'ndeki mîrî evleri, binaları ve sulukları tamir etmekle görevliydi. Kopuz Köyü halkı, avâriz-ı dîvaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmak kaydıyla Bayburt Kalesi'ndeki mîrî evleri, ambarları ve sulukları tamir etmekle görevliydi. Lüsniük-ü Ulyâ (bugünkü Yaylapınar) halkı ise avâriz-ı dîvaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmak kaydıyla Bayburt Kalesi'ndeki mîrî evleri ve ambarları tamir etmekle görevliydi.*⁵¹ Musul, Bayburt, Kars ve Van şehirlerinde bulunan ambarların temel görevi sınır kalelerinde oluşturulmuş hudut güvenliğini sağlayan kuvvetlerin iaşesini ve yapılacak seferlerde ordunun lojistik desteğini sağlamaktı.⁵²

---

⁵⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II (937/1530)*, 62.

⁵¹ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt*, 46/55/57.

⁵² Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 2015, 253.

Sonuç

I. Selim döneminde fethedilen Bayburt, askerî ve idarî açıdan mühim bir sancak olmakla birlikte Kanunî döneminde de önemli bir askerî ve idarî merkez olmuştur. Günümüzdeki Erzurum, Erzincan ve Gümüşhane topraklarının bir kısmını Kanunî döneminde bünyesinde bulunduran Bayburt, Osmanlılar dönemindeki en geniş sınırlarına ulaşmış, askerî ve idarî açıdan en parlak dönemini yaşamıştır. Bayburt, 1535 yılında “paşa livâsı” olmuştur. 1535’ten 1545 yılına kadar Erzurum beylerbeyleri bayburt’ta ikâmet etmişler; ancak 1545’ten sonra Erzurum’da ikâmet etmeye başlamıştır. 1545 yılına kadar Erzurum Beylerbeylerinin ikâmetgâhı olan Bayburt, Kanunî döneminden sonra (1567-1568 yıllarında) ise Erzurum’a bağlı bir kaza olmuştur. Bayburt, Kanunî Sultan Süleyman döneminde stratejik konumundan dolayı doğu seferlerinde mihver konumda bir sancak olmuştur. Bu açıdan diğer Doğu Anadolu şehirleri gibi hem Osmanlılar hem de Safevîler açısından cazip konumunu sürekli korumuştur. Ayrıca, Osmanlılar ve Safevîler arasında tampon bölge olmasından dolayı, Bayburt’un Şii tehdidine karşı korunmasına önem verilmiştir. Bu konumundan dolayı Bayburt, Osmanlı ordusunun batıda olduğu ya da kış mevsimi sebebiyle ordunun terhis edildiği dönemlerde 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşması’na kadar Safevîlerin yağmalarına ma’rûz kalmıştır. Diğer yandan Bayburt askeri, Kanunî’nin ilk doğu seferi olan Irakeyn Seferi’ne fiilen iştirâk etmiştir. Bundan iki yıl sonraki Gürcistan Seferi’nin merkez üssü Bayburt olmakla birlikte bu seferi bizzat Bayburt Kalesi’nde ikâmet eden Erzurum Beylerbeyi Mehmed Bey yapmıştır. Hâsılı Bayburt, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu politikasının kilit noktalarından birinde yer alan stratejik bir merkez, Bayburt Kalesi ise ileri bir karakoldur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Maliyeden Müdevver Defterler (Mad), nr. 153, 23345.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II (937/1530).

Topkapı Sarayı Malzeme Arşivi, Evrak (Tsm.a), nr. 443/24.

Kronikler ve Araştırma İnceleme Eserler

ABDÜLKÂDİR, *Tarih-i Vekâiye I-II*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara: TTK Yayınları, 2003.

AGOSTON, G., *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

ÂLİ, G. M., *Nusret-nâme*, haz. Mustafa Eravcı, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

ARTUK, İ., "Bayburt Kalesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, V: 228-229, Ankara: TDV Yayınları, 1992.

AYDIN D., *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı "Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566"*, Ankara: TTK Yayınları, 1998.

BOYAR, E., "Doğu'da Osmanlı Genişlemesi" çev. Bülent Uçpınar, *Türkiye Tarihi 1453-1603 içinde*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2016, 113:188.

BRUMMET, P., "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi 1453-1606" çev. Bülent Uçpınar, *Türkiye Tarihi 1453-1603 içinde*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2016, 77:112.

CELALZÂDE, S., *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik, Kanunî Sultan Süleyman*, haz. Ayhan Yılmaz, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2011.

ÇELEBİ, H., *Ruznâme*, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1995.

EMECEN, F. M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

KIRZIOĞLU, F., *Kars Tarihi*, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

.....*Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1541-1590)*, Ankara: TTK Yayınları, 1998.

LÜTFİ, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Kayhan Atık, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Başbakanlık Basımevi, 2001.

MİROĞLU, İ., *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975.

MURPHEY, R., *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Yayınları, 2007.

NEZİHİ, A., "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzıl-nâmesi", *Tarih Dergisi*, sy. 34, (1984):183-246.

PEÇEVİ, İ., *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir S. Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

POLAT, S., *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 2015.

POLO, M., *Dünyanın Hikaye Edilişi*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

SAGANA A. ve SAGANA C., *An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Peeters-Belgium, 2004.

SEZGİN, İ., "Paşa Livâsı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV:183-184, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

SÜMER, F., *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gerilemesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

TİHRANÎ, E. B., *Kitab-ı Diyarbekriye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

TURSUN, Târîh-i Ebu'l-Feth, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

ULUÇAM, A., “Azamiye Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV:301-302, Ankara: TDV Yayınları, 1991.

VENSTEİN, G., “Dini Kurumlar, Politikalar ve Yaşamlar” *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde, C. II, çev. Bülent Üçpunar, İstanbul: Kitap Yayınları, 2016, 397:436.

YILDIRIM, E., “Roma İmparatorluğu'nun Doğu sınırını korumak için Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,

XIII, sy. 4, (2013): 167-182.

Ek1:

**Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri Bayburd muhâfazasıçün İdris Bey'e gönderdiği
emr-i şerîfdir.**

Mefâhirul-ümerâ`i'l-kirâm merâci`u'l-küberâ`i'l-fihâm zû'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allâm Bayburd Sancağı Beyi İdris dâme izzuhû ve ikbâluhû ma`lûm ola ki şimdiki hâlde asâkir-i nusret-me`âsirimle şah-ı gümrâh-ı dalâlet-penâhın üzerine yürüyüp mezbûr dahi cenâb-ı celâlet-meâbımla mukâbil olmak sevâsıyla Horasan câniblerinden berü gelip Hak Sübhânehû ve Te`âlâ'nın avn [ü] inayetiyle inân-ı azîmet-i hüsrevânem tâife-i melâhide-i makhûrenin üzerlerine münсарif olup âyât-ı sa`âdet-âyâtım önünce cenâb-ı emâret-meâb-ı havârik-nisâb-ı devlet-intisâb-ı sa`âdet-iktisâb vâsîtatü's-sa`âdeti's-sermediyye kâid-i cüyûşü'l-İslâm sâhibu'l-kirân ve'l-ihîşâm es-sârîmü's-samsâm dırgâm-ı peleng-intikâm âsafü'z-zamân mülâzım-ı ehl-i îmân hüccetü'r-rahmân ale'l-insan mazhar-ı avâtıf-ı Allâhu te`âlâ masdar-ı eltâf-i bî-intihâ ... min ihtiyat-ı devlete nûr-ı bilâ hamdi ve niyâtın min ufki sa`âdetihî şemsü'l-bal el-mücâhidü li-vechillâhi'l karîn fi sebîlillah mübârizü'd-devle ve'd-dünyâ ve'd-dîn nizâmü'l-mülk kâimmakâm-ı saltanat ser-asker-i sâmi-meriş vezîr-i a`zam-ı cenâb-ı hilâfet-müstakîm İbrahim Paşa edâma'llâhu te`âlâ iclâlehû ve zâde ikbâluhû kal' ve kam'-ı dalâlet-âsârlarına ikdâm ve ihtimâm eyledikde ol tâife-i hâife asâkir-i İslâm-ı zafer-nâm ile mukabile etmeğe adem-i kudret müşâhede eyleyüp havf-ı ahyâl-i zafer-ittisâlden firârı ihtiyâr edip "Men necâ bi-re`yihî fe-kad rebaha" kavliyle amel edip cebhanesin döküp kaçdıkdâ cenâb-ı emâret-meab eyâlet-nisab devlet-intisâb sa`âdet-iktisâb felekü'l-celâl ve melekü'l-hisâl el-mahfûfu bi-sunûfi avâtıfı'l-meliki'l-müste`ân Zülkadıroğul Mehmed Hân edâma'llâhu me`âlihî üzerinde olan fart-ı İslâm ve sadâkat ve sütte-i sa`âdetim canibine mukarrer olan hüsn-i akiden ve kemâl-i diyânet muktezasınca ol tâife-i dalâldan rû-gerdân olup Âsitâne-i İslâm âşiyâne-i itâat ve ihlas sermâye-i izzü devlet bilüp şeref-i takbîl-i aliyyeme adîmü'l-adîl ile müstes`id oldukda çünkü adüvvü girîz-cüyu mukâbileye durup ve küllî maa? daha ikdâm edemeyip mahzûl ve menkûb ve makhûr olup dönüp firâr gösterdi bu esnâda eyyâm-ı şitâ dahi erişip asker-i zafer-peykerim ile kalmak için makhûr-ı mezkûrun tasarrufunda olan Bağdad ülkelerinin dahi istihlâsı için inân-ı azîmet-i zafer-kararım ol caniblere munsarif olup ve hem İmâm-ı a`zam hazretlerinin aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân mezâr-ı şerîflerini ihyâ-i

ziyâret etmek için ol canibe teveccüh-i hümâyûn eyledim inşâallahu'l-e‘azzil-ekrem evvel-bahârda girü inân-ı azimetim makhûr-ı mezburun vücûh-ı mazarrat-âlûdunu safha-i rüzgârdan kat‘ ve izâle ve nâ-bud etmek için niyyet-i hayırhâhım mukarrer ve muhakkaktır eyle olsa müşârun-ileyh Mehmed Hân edâma'llâhu ikbâlehû ile olan paşa dâmet me‘âlihî dahi ol câniblerin hıfz ü hirâsetleri için ol taraflara irsâl olundu. Mukaddemâ mahmiye-i mezbûrun hıfz ü hirâseti husûsîçün fahru'l-emâcid ve'l-ekârim câmi‘u'l-mehâmid ve'l-mekârim zu'l-kadri'l-etem ve'l-izzi ve'l-ihtişâm el-mahfûfu bi-sunûfî avâtıfı'l-meliki's-samed Gâzi Bey oğlu Mirza Mehmed dâme ulüvvuhû ta‘yîn olunup müşârun-ileyhe ahkâm-ı şerîfe vermiş idim imdi ol emr-i şerîfim kemâ kân girü mukarrer tutup buyurdum ki müşârun-ileyhimâ Mehmed Han ve Azerbaycan beylerbeyisi dahi vardıklarında cümleiniz yek-dil ve yek-cihet olup ol câniblerde dîn bâbında ve devlet-i bâhire hacib ü berâya müte‘allik olan hususlarda şöyle ki bir mühim olacak olursa birbirinize mu‘în ve zahîr olup def‘-i fesâd-ı erbâb-ı dalâlet ve nazm u intizâm-ı memleket ve vilâyetde envâ‘-ı mesâ‘î-i cemile zuhûr ve vücuda getiresin şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasın.

Alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasın.

Be-makâm-ı Kostantıniyye

Ek1: Kanunî Sultan Süleyman'ın Bayburt Sancak Beyi İdris Bey'e Mektubu (Mad, nr. 23345)

Ebeveyn Tutumları ile Çocukların Öz Düzenlemeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Eda Uykan*

Mine Akkaynak**

ORCID: 0000-0002-8766-5894

ORCID: 0000-0002-5799-9164

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi eğitime devam eden çocukların öz-düzenleme becerilerinin ve ebeveyn tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 100 annenin araştırmaya katılımı sağlanmıştır. Demografik bilgi formu, öz-düzenleme becerisi ve ebeveyn tutum ölçekleri veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Demografik bilgi formunda, çocuğun cinsiyet, ebeveynlerin eğitim durumu, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, çocuğun okul öncesi eğitime devam etme süresi ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Çocukların öz-düzenleme becerisi ve ebeveyn tutum puanları demografik değişkenlere göre karşılaştırılarak incelenmiştir. Ayrıca, çocukların öz-düzenleme becerileri ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve ebeveyn tutumlarının çocukların öz-düzenleme becerisi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Verileri analiz etmek için; bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi, Pearson korelasyon analizi ve doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Cinsiyet değişkeni haricinde, anne ve babanın eğitim durumu, sosyoekonomik düzey, okul öncesi eğitime ayrılan süre değişkenlerinin her birinin çocukların öz-düzenleme becerisi ve ebeveyn tutumları üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ebeveyn tutumlarından sadece demokratik ve otoriter tutumun öz-düzenleme becerisi üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Demokratik tutum arttıkça öz-düzenleme becerisi artmakta, otoriter tutum arttıkça öz-düzenleme becerisi azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi, Öz-düzenleme becerisi, Ebeveyn tutumları

Gönderme Tarihi: 07/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

*Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Öğretmenliği, E-Posta: eda.uykan@gmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Zihin Engelliler Öğretmenliği, E-Posta: mineakkaynak@aydin.edu.tr

Investigation of the relationship between children with self-regulations on parental attitudes

Eda Uykan

Mine Akkaynak

ORCID: 0000-0002-8766-5894

ORCID: 0000-0002-5799-9164

Abstract

In this research, self-regulation skills of the students attending pre-school education and parental attitudes are aimed at. Here, 100 mothers were allowed to go to search. Demographic information formula, self-regulation skill and parental attitude scales for data collection purposes. In your demographic information form, place your questions on biological sex, the educational status of the parents, the socio-economic level of the family and the duration of biological pre-school education. Children's self-regulation skills and parental attitude scores were analyzed by sequencing according to demographic variables. In addition, children have studied the self-regulation options together with the ability to self-regulate students' attitudes towards parental attitudes and parental attitudes. To analyze the data; independent sample t-test, one-way analysis of variance, Pearson's correlation analysis and linear regression analysis were applied. According to the findings, except the gender variable, the educational status of the mother and father, the socio-economic level, the pre-school time devoted to each of the variables of self-skill skills in honor and there is a variety of occasion. In addition, it was understood that parental attitudes were effective only on the self-regulating ability of a democratic and authoritarian attitude. As the democratic parental attitudes of mothers increase, students' self-regulation skills increase and self-regulation decreases as their authoritarian attitudes increase.

Keywords: Pre-school, Self-regulation skills, Parental attitudes

Received Date: 07/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Связь между отношением родителей и самостоятельности детей

Резюме

Целью данного исследования было изучение родительских отношений и самостоятельных навыков детей, посещающих дошкольные классы. В связи с этим в этом исследовании приняли участие 100 матерей. В качестве сбора данных использовались форма демографической информации, навыки самостоятельности и шкалы родительского отношения. Форма демографической информации включала в себя вопросы о поле ребенка, образовательном статусе родителей, социально-экономическом уровне семьи и продолжительности посещения ребенком дошкольного образования. Навыки самостоятельности детей и оценки родительского отношения были проанализированы путем сравнения демографических переменных. Кроме того, были изучены взаимосвязи между навыками самостоятельности детей и родительским отношением, а также влияние родительских отношений на навыки самостоятельности детей. Для анализа данных были применены t-тест, односторонний анализ отклонений, корреляционный анализ человека (Person correlation test) и анализ линейной регрессии. За исключением от пола ребенка, было установлено, что образование отца и матери, социально-экономическое положение, время дошкольного обучения эффективно влияют на отношение родителей к самостоятельности детей. Кроме того, из родительских взглядов было понятно, что только демократические и авторитарные отношения влияют на способность к самостоятельности. По мере возрастания демократического подхода увеличивается навыки самостоятельности, а по мере возрастания авторитарного подхода навыки самостоятельности уменьшаются.

Ключевые слова: дошкольное образование, навыки самостоятельности, родительские отношения.

Получено: 07/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Kültür, çocuk yetiştirme değerlerini, geleneklerini ve davranışlarını temsil eder ve bunlar gömülü oldukları bağlam dikkate alınmadan anlaşılabilir.¹ Her kültür kendi kimliğini yansıtan aile yapılarıyla yaşar. Her kurum gibi aile de toplumun bir parçasıdır. Bir bütün olarak toplumun tarihsel süreçte köklü değişimlere uğraması gibi aile kurumu da buna bağlı olarak köklü değişimler geçirmiştir. Ailenin değişmesinde de belirleyici etken sosyoekonomik ve sosyokültürel yapı ile bir bütün olarak sosyal ilişkilerin niteliğidir.² Kültürler ebeveynler için uygun ya da uygun olmayan davranışları tanımlar. Anne babaların çocuk yetiştirme tutum ve davranışlarını etkileyen kültürel etmenlerin çeşitliliğini anlamak, sağlık profesyonellerinin kültürel farkındalığını ve saygısını korumasını sağlayabilir.³ Günümüzde küreselleşme nedeniyle farklı kültürden birey ve ailelere hizmet sunulması zorunlu duruma gelmiştir. Farklı kültürlerdeki anne babaların çocuk yetiştirme tutumlarını bilen sağlık profesyonelleri, çocuğun gelişimini ve gereksinimlerini daha iyi değerlendirebilir, sorunları belirleyebilir ve uygun girişimlerde bulunabilirler. Bu derleme makale, anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisini irdelemek amacıyla hazırlanmıştır. Anne baba tutumları ile ilgili önemli kavramlara yer verilerek, anne baba tutumlarının çocuk üzerindeki etkilerine değinilmiştir.

Anne baba çocuğun bilişsel, toplumsal ve duygusal yönden gelişmesi için yeni bilgileri öğrenmesini sağlayan çocuğun ilk eğitimcileridir.⁴ Çocuk gelişimindeki sosyal ilişkilerden en geniş ve yalın olanı aile içi ilişkiler özellikle anne ile olan ilişkidir. Anne çocuk ilişkisi kişilik gelişimindeki en önemli bileşendir.⁵

---

¹Fred Rothbaum, Martha Pott, Hiroshi Azuma, Kazuo Miyake, and John Weisz, "The development of close relationship in Japan and the United States: Paths of symbiotic harmony and generative tension", *Child Development*, 71, (2000): 1121-1142.

²Recep Recebov, "Algılanan Ana-Baba Davranışları (Kültürlerarası Bir Karşılaştırma)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000, 4.

³GauriKolhatkar and Carol Berkowitz, "Cultural Considerations and Child Maltreatment in Search of Universal Principles", *Pediatric Clinics of North America*, 61, (2014): 1007-1022.

⁴ Özlem Ersoy ve Fatma Şahin, 0-6 Yaş Döneminde Anne-Baba Eğitiminin Önemi, *Mesleki Eğitim Dergisi*, 1(1), (1999): 58-62.

⁵Haluk Yavuzer, *Çocuk psikolojisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2005, 46-51.

Bu araştırmanın temel amacı, annenin çocuk yetiştirme tutumu ile çocuğun üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

İlgili Literatür

Ailenin Tanımı

Aile; en küçük yapı taşlarından bir tanesidir. Aile bireyleri birbirine bağlayan bir süreç olgusudur. Evlilik sonuçlarında bu aile kavramı daha genişlemektedir. Aile kuşaktan kuşağa geçen insan topluluğudur.⁶ Aile kavramı çoğu bireyin zihninde anne-baba ve onların çocuklarından meydana gelen ve toplumun temel taşı oluşturulan en küçük birim olarak canlanmaktadır.

Ebeveynlerin Çocuklar Üzerindeki Yeri ve Önemi

Ebeveynlerin çocuklar üzerinde sergilemiş olduğu hal ve hareketler çocuğun gerek gelişimine gerekse de davranışının oluşmasında büyük bir önem arz etmektedir. Çocuğun kendini tanıması davranışlarının kazanılması açısından büyük önem taşımaktadır. Aile çocuğa karşı güvenli bir ortamın oluşmasını sağlamaktadır.⁷ Ebeveynlerin çocuğa önem vermesi, onu sevmesi çocukta değerli olma duygusunu oluşturacağı gibi çocuğun özgüveninin de daha fazla artmasına olanak sağlar.⁸

Ebeveyn Çocuk İlişkisi

Çocukta davranış kalıplarının ve kişiliğin gelişmesinde çocuk ve anne ilişkilerinin sağlıklı temeller üzerine kurulmuş olması son derece önemlidir. Çocuk ve anne arasında kurulan köprü, çocuğun var olan davranışlarının şekillenmesinde büyük önem arz etmektedir. Anne ile çocuk arasında güvenli bir diyalogun oluşması için annenin çocuğun ilk doğumundan yetişkinliğe kadar devam eden süreç içerisinde sağlıklı olması gerekmektedir.

Çocuğun doğumundan önce, doğum sırası ve doğumdan sonraki geçen evrelerde ailenin büyük bir önem taşıdığı kuşkusuzdur. Anne bireyi çocuğun sağlıklı bir şekilde

---

⁶Meral Poyraz, "Babaların Babalık Rolünü Algılamalarıyla Kendi Ebeveynlerinin Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007, 41

⁷Zerrin Yıldırım, "İstanbul Bölgesi 0-3 Yas Grubundaki Çocuklarda Anne Yoksunluğunun Çocuğun Büyüme-Gelişimi Üzerine Etkisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985, 37.

⁸Nazan Kaplan, *Çocuk Yetiştirme Tarzları Anne- Baba Tutumları*, Aydın: Aydın İl Emniyet Müdürlüğü Rehberlik ve Psikolojik Danışma Büro Amirliği, 2015, 3.

oluşması için her türlü narkotik yiyecek ve içeceklerde uzak durmalıdır. Aksi takdirde ise çocuğun gerek kişiliğinin oluşmasını da gerekse de davranışların da olumsuz oluşmasına sebep olmaktadır.⁹

Baskıcı-otoriter ebeveyn tutumu

Baskıcı Otoriter Tutum ailelerin en sık kullandığı ebeveyn tutumlarından biridir. Bu tutum çocuğun sosyal yaşantısını etkilemektedir. Bu tutumu sergileyen aile bireyleri çocuğun her ihtiyacını kendileri karşılamak isterler. Bunun için çocuğun kendisine olan öz güveni kalmamaktadır. Çocukların hiçbir isteği yerine getirememekle beraber bütün ihtiyaçları aileleri tarafından karşılanmaktadır. Çoğu aile çocuklarının zekâlarının üstünde beceri istiyorlar bu durum çocuklar için en zor hallerden bir tanesidir.¹⁰

Çocuk bu baskı karşısında hayata karşı her zaman karamsar bakmaktadır. Ruhsal açıdan problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Kendisine karşı güveni kalmamaktadır. Ailesinin izni dışında kendi başına hareket edemezler. Sürekli ailelerin kendilerini kontrol ve yönlendirmelerini bekler. Bu baskı karşısında çocuğun gerek kişiliğini gerekse de davranışını etkilemektedir.¹¹

Gevşek ebeveyn tutumu

Bu tutum çocuğa karşı sergilenmiş olan iyimser bir tutumdur. Bu tutum, çocuğun davranış ve kişiliğinin sağlıklı bir biçimde oluşmasına engel olunmaktadır. Benlik salgını düşüktür. Aşırı derecede hoşgörülü ana babalar, çocuklarının ne isterlerse yapmasına izin verir. Bu yüzden çocuk belli bir süreçten sonra şımarık hareketler sergiler. Bunun sonucu olarak da ailesiyle zaman zaman çatışmaya girer.

Çocuk, özgüvenini yitirmekte, karamsar ve bencil bir kişiliğe bürünmektedir. Her şeyi ben bilirim ailem olmasa da olur düşünceleri hâkim olmaktadır.¹²

Dengesiz-kararsız ebeveyn tutumu

Bu tutum çocuğa karşı ne zaman nerde uygulanacağı belirsizdir. Bunun için çocuğun psikolojik sorunların yaşamasına sebep olur. Bununla beraber çocuğun

---

⁹Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, 97.

¹⁰Ayşe Günalp, "Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017, 41-45.

¹¹Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, 46-51.

¹²Hasan Yılmaz, *Sevgili Anne ve Babacığım Lütfen Bu Kitabı Okur Musunuz?*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002, 39.

yaşamını olumsuz yönde etki eder. Bu tür aileler çocuğun evde olup olmamasından bile haberleri yoktur. Çünkü onlar için çocuk var mı yok mu hiç belli değildir. Bazen aileler çocuğa karşı hoşgörülü davranır bazen de baskıcı davranır bunun için dengesizlik oluşmaktadır. Böylece çocukla çoğu zaman karşı karşıya gelinmektedir.¹³Dengesiz veya kararsız aile tutumları ile yetişen çocuklarda; aşırı isyankâr davranışlar, kaygılı bekleyişler, boyun eğici tutumlar, güvensiz kişilik özellikleri gözlenebilir. Bu çocuklar yetişkinliğe adım attıklarında kendileri ile ilişki kurmak isteyen insanlara güven duymakta zorlanırlar. Karar vermekte oldukça zorlanan bu bireylerin tutarsız kişilik özellikleri göze çarpmaktadır.

Aşırı koruyucu ebeveyn tutumu

Bu tutumu sergileyen aileler çocuğa karşı çok özenli hareket etmektedir. Çocuk vermiş olduğu bütün kararlara karşı çıkar ve çocuk yerine, aşırı koruyucu ebeveyn bütün kuralları yerine getirir. Bu nedenle, çocuğun özgüveni kalmamakta ve kendisini her zaman değersiz görmektedir.¹⁴

Bu tip ailelerde yetişen çocukların aşırı bağımlı oldukları ve öz-güvenlerinin yeterince gelişmediği ifade edilmektedir. Bu çocukların sosyal gelişimleri sağlıklı değildir. Toplum tarafından kabul görmeleri oldukça zordur.

Demokratik ebeveyn tutumu

Tutumlar içerisinde en sağlıklı tutumun demokratik tutum olduğu söylenebilir. Aile bireyleri çocuğa karşı iyimser davranır. Çocuğun çoğu ihtiyacını karşılıksız bir şekilde yerine getirir. Evin içerisinde duygu ve düşüncelerini ifade etme konusunda rahat bırakırlar. Bu aile bireyleri sürekli iletişim içerisinde. Bu durum çocuğun gerek kişiliğini gerekse de davranışlarını olumlu yönde etkiler. Çocuk bu tutumdan hoşnut kalır.¹⁵ Bu tutum içerisinde olan çocuk söz alma ve söz etme hakkına sahiptir. Ailesiyle sürekli etkileşim halindedir. Bu tutum ile yetişen çocuklar anne ve babalarını çok severler. Ev ortamı ciddi ve kabul edici bir atmosferdir. Bunun için çocuğun girişimci ruhu gelişir bunu yanı sıra özgüveni de artar.

Öz Düzenleme

---

¹³Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1996, 174.

¹⁴ Tunç Çağlayan, *Ebeveyn Tutumları*, Ankara: Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Servisi, 2007, 1-27.

¹⁵ Çetin Özbey, *Çocuk Sorunlarına Yapıcı Çözümler*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004, 187.

Çocuklarda öz-düzenleme becerisini araştıran çalışmaların sayısı son yıllarda hızla artış göstermektedir.¹⁶ Bunun en önemli nedenlerinden biri öz düzenleme becerisinin hem akademik başarı ile hem de bazı erken beceriler ile ilişkili olduğunu belirten bulgulara ulaşılmasıdır.¹⁷ Öz düzenleme ile ilgili birçok farklı tanım yapıldığı bilinmektedir. Genel olarak öz düzenleme; verilen bir göreve göre hareket edebilme, uygun zamanda etkinlikleri başlatabilme ve zamanında etkinlikleri sonlandırabilme hem sözel hem de sözel olmayan davranışların sıklığını, süresini ve yoğunluğunu ayarlayabilme, bir hedefe ulaşabilmek için bazı istekleri erteleyebilme, başka bireylerden bağımsız olarak uygun sosyal davranışlar gösterebilme becerileri ile yakından ilişkili bir beceridir.¹⁸Farklı bir bakış açısına göre öz-düzenlemenin tanımı; hedefe ulaşmak için gösterilen, bireyin davranışlarını izlemesini, yönlendirmesini ve yönetmesini sağlayan bir beceridir.¹⁹ Başarılı davranışlarda bulunma, kişisel arayış ve çabalamalar, ortak amaçlara göre yakın ilişkilerin düzenlenmesi gibi davranışlar öz düzenleme ile yakından ilişkilidir.²⁰

Ebeveyn tutumu ve öz düzenleme

Çocukların öz düzenleme becerisi ve bu becerinin gelişimi yakından takip edilmelidir. Bunun için öğretmen, okul ve veli birlikte çalışmalıdır. Çocukların öz düzenleme becerisini sergileme düzeyini ortaya koyan ölçme araçları etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Öz düzenleme becerisi erken yaşlarda gelişmeye başlamaktadır. Bu becerinin en yakın gözlemcileri ise ebeveynler ve öğretmenlerdir. Çocuğunun bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini önemseyen ebeveynler onun öz düzenleme becerisini geliştirmesine fırsat vermektedir.²¹

---

¹⁶ Asiye İvrendi, "Choice Driven Peer Play, Self-Regulation and Number Sense", *European Early Childhood Education Research Journal*, 24(6), (2016): 895-906.

¹⁷Megan M. McClelland, Alan C., "Acock and Frederick J. Morrison, The Impact of Kindergarten Learning-Related Skills on Academic Trajectories at the End of Elementary School", *Early Childhood Research Quarterly*, 21(4), (2006): 471- 490.

¹⁸Claire B., "Antecedents of Self-Regulation: A Developmental Perspective", *Developmental Psychology*, 18, (1982): 199-214.

¹⁹Wilhelm Hofmann, Brandon J. Schmeichel and Alan D. Baddeley, "Executive functions and self-regulation", *Trends in Cognitive Sciences*, 16, (2012): 174-180.

²⁰Bonnie D. Singeand Anthony S. Bashir, "What Are Executive Functions and Self-Regulation and What Do They Have To Do with Language-Learning Disorders?,"*Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 30, (1999): 265-273.

²¹ Kübra Eke, "Okul öncesi dönemdeki çocukların öz düzenleme becerileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi", *International Congress of EurasianSocial Sciences*, (2017): 8(28).

Anne ve babalar belirledikleri kurallar ile erken çocukluk döneminde başlayan sosyalleşme sürecinin en önemli aktörlerdir. Belirlenen kurallar çocukların çevrelerine daha fazla duyarlı olmalarını ve beklentilere açık olmalarını sağlamaktadır.²² Çocukların amaçlı davranışlar geliştirmesi, kurallar yolu ile davranışlarını düzenlemesi öz düzenleme becerisini geliştirebilir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma kapsamında, korelasyonel araştırma ve nedensel karşılaştırma modelleri eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Korelasyonel modelde, herhangi bir müdahale olmadan ve manipülasyon gerçekleşmeden iki ve daha çok değişken arasındaki olası ilişkiler incelenmektedir. Bu modelin en güçlü yönlerinden biri elde edilen ilişkilerden yola çıkarak olası sonuçları tahmin etmeye fırsat vermesidir. Bu araştırma modelinde neden-sonuç ilişkisinden ziyade daha çok değişkenlerin birlikte değişimi önemsenmekte ve incelenmektedir. Korelasyonel araştırma yöntemi uygulanarak elde edilen bulgular olası neden-sonuç ilişkileri hakkında sadece bir fikir verebilmektedir.²³ Bu çalışmada, korelasyonel araştırma deseni uygulanarak; çocukların öz düzenleme becerileri ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiler hesaplanmıştır. Ayrıca, ebeveyn tutumlarının çocukların öz düzenleme becerileri üzerindeki etkisi de araştırılmıştır.

Nedensel karşılaştırma deseni, araştırma konusu olan ve farklı olduğu düşünülen iki veya daha fazla grubun birbiri ile karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu yaklaşımda, araştırmacının herhangi bir yönlendirmesi veya manipülasyonu söz konusu değildir. Elde edilen sonuçlar araştırmacıdan bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırma gruplarının seçiminde araştırmacının doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.²⁴ Bu çalışmada nedensel araştırma modeli temel alınarak, ebeveyn algılarına göre çocukların öz düzenleme becerisi ve ebeveyn tutumları; cinsiyet, anne eğitim durumu,

---

²²Antjevon Suchodoletz, "Gisela Trommsdorff and Tobias Heikamp, Linking Maternal Warmth and Responsiveness to Children's Self-Regulation", *Social Development*, 20 (3): (2011): 486-503.

²³Şener Büyüköztürk, Özcan E. Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel ve Ebru Kılıç Çakmak, *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2008, 185-187.

²⁴Şener Büyüköztürk, Özcan E. Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel ve Ebru Kılıç Çakmak, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2008, 189-193.

baba eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum ve çocuğun öncesine ayrılan süre değişkenlerine göre karşılaştırılarak incelenmiştir.

Kullanılan Ölçme Araçları

Bu bölümde, araştırmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenleri elde edebilmek için kullanılan ölçme araçları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Kullanılan ölçme araçlarının hangi araştırmacılar tarafından geliştirildiği, geçerlik ve güvenilirliklerinin nasıl sağlandığı ve bu araştırmada elde edilen güvenilirlik katsayıları sunulmuştur.

Demografik bilgi formu

Araştırmanın bağımsız değişkenlerini elde etmek için, demografik bilgi formu geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Demografik bilgi formunda ebeveynlerin ve çocukların kişisel özelliklerini belirlemek için geliştirilmiş sorular da yer almıştır. Ailelerin; çocuğun cinsiyetini, eğitim durumlarını, ekonomik düzeylerini ve çocuğun okul öncesi eğitim süresini belirtebileceği çoktan seçmeli sorulara yer verilmiştir.

Öz-düzenleme becerileri ölçeği

Araştırmanın amacı doğrultusunda, 4-6 yaş çocuklarının öz düzenleme becerilerini belirlemek için Erol ve İvrendi (2018) tarafından geliştirilen 4-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert şeklinde puanlanmaktadır (1-Hiçbir zaman, 2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Çoğunlukla, 5-Her zaman). Ölçeğin yapı geçerliği için; açımlayıcı faktör ve doğrulayıcı faktör analizleri, eş zaman ölçüt geçerliği gibi yaklaşımlar uygulanmıştır. Dört faktöre sahip ölçekte toplam 20 madde bulunmaktadır. Ölçek faktörleri; dikkat, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu ve engelleyici kontrol-davranış olarak isimlendirilmiştir.

Ölçekten alınan yüksek puanlar öz düzenleme ile ilişkili dikkat, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu ve engelleyici kontrol-davranış algısının yüksek olduğunu işaret etmektedir. Öz-düzenleme becerileri ölçeğinin güvenilirliğini belirlemek için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı dikkat boyutu için 0.89; çalışma belleği boyutu için 0.89; engelleyici kontrol-duygu için 0.82; engelleyici kontrol-davranış için

0.77 ve ölçeğin geneli için ise 0.90 olarak hesaplanmıştır.²⁵Bu araştırmada ise ölçek için hesaplanan Cronbach Alfa değerleri aşağıdaki tablo 1’de gösterilmiştir.

Boyut	Madde sayısı	Cronba Alfa
Dikkat	6	0.70
Çalışma belleği	5	0.72
Engelleyici kontrol-duygu	5	0.77
Engelleyici kontrol-davranış	4	0.78
Ölçeğin geneli	20	0.82

Tablo 1. Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğine Ait Cronbach Alfa Katsayıları

Ebeveyn tutum ölçeği

Araştırmanın bir diğer amacı, araştırmaya katılan annelerin ebeveyn tutumlarını belirlemektir. Bu doğrultuda, Karabulut Demir ve Şendil (2008)’in geliştirdiği Ebeveyn Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5’li Likert şeklinde puanlanmaktadır (1-Hiçbir zaman böyle değildir, 2-Nadiren böyledir, 3-Bazen böyledir, 4-Çoğunlukla böyledir, 5-Her zaman böyledir). Ölçeğin geçerliği açımlayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alfa katsayıları hesaplanarak incelenmiştir. Ayrıca, ölçeğin geçerliğini test etmek için ölçüt geçerliği çalışması da yürütülmüştür.

Ebeveyn tutum ölçeğinin koruyucu demokratik tutum, otoriter tutum, koruyucu tutum ve izin verici tutum olmak üzere dört boyutu bulunmaktadır. Boyutlardan elde edilen yüksek puanlar, katılımcının o boyutta ifade edilen tutumu desteklediğini ifade etmektedir. Örneğin, demokratik tutum boyutundan alınan yüksek puanlar ebeveynin demokratik bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek toplam 46 maddeden oluşmaktadır. Hesaplanan Cronbach alfa değerleri; “demokratik” boyut için 0.83, “otoriter” boyut için 0.76, “aşırı koruyucu” boyut için 0.75 ve “izin verici” boyut için ise 0.74 olarak raporlanmıştır.²⁶ Bu araştırmada da benzer yöntem kullanarak ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa değerleri hesaplanarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablo 2’de gösterilmiştir.

²⁵ Ahmet Erol ve Asiye İvrendi, “4-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi (Anne Formu)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(44), (2018): 178-195.

²⁶ Evren Karabulut Demir ve Gül Şendil, “Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (21), (2008): 15-25.

Boyut	Madde sayısı	Cronba Alfa
Koruyucu tutum	9	0.82
Otoriter tutum	11	0.74
İzin verici tutum	9	0.71
Demokratik tutum	17	0.78
Ölçeğin geneli	46	0.77

Tablo 2. Ebeveyn Tutum Ölçeğine Ait Cronbach Alfa Katsayıları

Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmanın genel amacı kapsamında, araştırmada yer alan annelerin ebeveyn tutumlarının ve annelerin algılarına göre çocukların öz düzenleme becerilerinin düzeylerini ölçmek için ortalama, standart sapma, en büyük ve en küçük değer gibi betimsel istatistikler hesaplanarak yorumlanmıştır. Ebeveyn tutum ölçeğinden ve öz düzenleme becerileri ölçeğinden toplanan puanları; çocuğun cinsiyeti, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, sosyo ekonomik durum ve çocuğun okul öncesi eğitim süresi değişkenlerine göre karşılaştırarak nedensel bir yaklaşım ortaya koymak için parametrik analiz tekniklerinden faydalanılmıştır.

Parametrik analiz teknikleri kullanılmadan önce karşılanması gereken varsayımlar kontrol edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle veri setinde normal dağılımın gerçekleşmesini engelleyen uç değerlerin bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Kutu grafikleri oluşturularak bu durum incelenmiştir. Elde edilen grafikler veri setinde uç değerlerin yer almadığını belirtmiştir. Bir sonraki adımda Öz-Düzenleme Becerileri ve Ebeveyn Tutumu Ölçeklerinden elde edilen puanlara ait çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak normal dağılım varsayımı test edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 aralığında bulunması normal dağılım için yeterli olduğu ifade

edilmiştir.²⁷ Elde edilen değerlerin belirtilen aralıkta yer aldığı, normal dağılım varsayımının karşılandığı anlaşılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırmaya katılımı sağlanan annelerin Öz Düzenleme Becerileri ve Ebeveyn Tutum Ölçeklerinden almış olduğu puanlar analiz edilmiştir. Analiz sonuçları çizelgeler halinde özetlenmiş ve açıklanmıştır.

Değişken	Çocuğun cinsiyeti	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	p
Dikkat	Kız	44	4.08	0.50	1.82	98	0.07
	Erkek	56	3.88	0.60			
Çalışma belleği	Kız	44	4.64	0.38	0.53		0.59
	Erkek	56	4.60	0.38			
Engelleyici kontrol-duygu	Kız	44	4.03	0.61	1.04		0.30
	Erkek	56	3.91	0.59			
Engelleyici kontrol-davranış	Kız	44	3.39	0.82	1.15		0.25
	Erkek	56	3.21	0.74			
Genel öz-düzenleme becerisi	Kız	44	4.07	0.44	1.65		0.10
	Erkek	56	3.93	0.39			

Tablo 3. Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Çocuğun Cinsiyetine Göre Karşılaştırılması

Tablo 3 incelendiğinde, dikkat, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerisi puan ortalamalarında çocuğun cinsiyetine bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Anne algısına göre, kız ve erkek çocukların; dikkat, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerileri benzer düzeydedir.

²⁷Darren George and Paul Mallery, *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 Update (10a ed.) Boston: Pearson, 2010, 188.

Değişken	Çocuğun cinsiyeti	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	p
Demokratik tutum	Kız	44	1.56	0.31	-0.45	98	0.66
	Erkek	56	1.59	0.41			
Otoriter tutum	Kız	44	4.24	0.36	1.20		0.23
	Erkek	56	4.14	0.44			
Koruyucu tutum	Kız	44	2.23	0.70	0.02		0.98
	Erkek	56	2.22	0.61			
İzin verici tutum	Kız	44	3.90	0.60	0.26		0.80
	Erkek	56	3.88	0.44			

Tablo 4. Ebeveyn Tutum Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Çocuğun Cinsiyetine Göre Karşılaştırılması

Tablo 4 incelendiğinde, demokratik, otoriter, koruyucu ve izin verici tutum puan ortalamalarında çocuğun cinsiyetine bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Kız ve erkek çocuklara gösterilen demokratik, otoriter, koruyucu ve izin verici ebeveyn tutumlarının benzer düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Değişken		Anne eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Dikkat	1.	İlkokul & ortaokul	41	3.93	0.54	0.14	0.87	-
	2.	Lise	40	3.97	0.59			
	3.	Üniversite +	19	4.02	0.59			
Çalışma belleği	1.	İlkokul & ortaokul	41	4.42	0.33	14.38	0.00	3>1, 3>2; 2>1
	2.	Lise	40	4.68	0.37			
	3.	Üniversite +	19	4.91	0.29			
Engelleyici kontrol- duygu	1.	İlkokul & ortaokul	41	3.77	0.57	4.01	0.02	3>1; 2>1
	2.	Lise	40	4.10	0.52			
	3.	Üniversite +	19	4.11	0.69			
Engelleyici kontrol- davranış	1.	İlkokul & ortaokul	41	3.05	0.64	4.34	0.02	3>1
	2.	Lise	40	3.36	0.88			
	3.	Üniversite +	19	3.64	0.70			
Genel öz-düzenleme	1.	İlkokul & ortaokul	41	3.84	0.30	6.08	0.00	3>1
	2.	Lise	40	4.06	0.45			
	3.	Üniversite +	19	4.19	0.44			

Tablo 5. Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Tablo 5 incelendiğinde, dikkat becerisi puan ortalamalarında annenin eğitim durumuna bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Bununla birlikte, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerisi puan ortalamalarında çocuğun annenin eğitim durumuna bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0.05$). Genel olarak annesi lisans ve lisansüstü eğitim mezunu olan çocukların; çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme beceri puanları daha yüksek, annesi ilkokul ve ortaokul mezunu olan çocukların beceri puanları ise daha düşük bulunmuştur.

Değişken		Anne eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Demokratik tutum	1.	İlkokul & ortaokul	41	1.36	0.21	31.86	0.00	3>1, 3>2; 2>1
	2.	Lise	40	1.60	0.30			
	3.	Üniversite +	19	2.00	0.40			
Otoriter tutum	1.	İlkokul & ortaokul	41	4.31	0.38	3.83	0.02	1>3
	2.	Lise	40	4.13	0.37			
	3.	Üniversite +	19	4.03	0.48			
Koruyucu tutum	1.	İlkokul & ortaokul	41	2.03	0.65	6.04	0.00	3>1
	2.	Lise	40	2.23	0.64			
	3.	Üniversite +	19	2.63	0.49			
İzin verici tutum	1.	İlkokul & ortaokul	41	3.88	0.51	0.06	0.94	-
	2.	Lise	40	3.89	0.55			
	3.	Üniversite +	19	3.92	0.49			

Tablo 6. Ebeveyn Tutum Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Tablo 6 incelendiğinde, izin verici tutum puan annenin eğitim durumuna bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Diğer yandan, demokratik, otoriter ve koruyucu tutum puan ortalamalarında anneni eğitim durumuna bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0,05$). Genel olarak, lisans ve lisansüstü mezunu annelerin demokratik ve koruyucu ebeveyn tutum puanları daha yüksek bulunmuştur. İlkokul ve ortaokul mezunu annelerin ise otoriter ebeveyn tutum puanları daha yüksektir.

Değişken	Okul öncesindeki eğitim yılı	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Dikkat	1. yıl	67	3.92	0.58	1.59	0.21	-
	2. yıl	26	3.99	0.52			
	3. yıl	7	4.31	0.58			
Çalışma belleği	1. yıl	67	4.53	0.39	7.85	0.00	3>1
	2. yıl	26	4.76	0.29			
	3. yıl	7	4.97	0.08			
Engelleyici kontrol-duygu	1. yıl	67	3.87	0.62	2.64	0.08	-
	2. yıl	26	4.17	0.45			
	3. yıl	7	4.09	0.68			
Engelleyici kontrol-davranış	1. yıl	67	3.16	0.78	4.61	0.01	3>1
	2. yıl	26	3.39	0.67			
	3. yıl	7	4.04	0.74			
Genel öz-düzenleme becerisi	1. yıl	67	3.91	0.41	5.87	0.00	3>1
	2. yıl	26	4.11	0.32			
	3. yıl	7	4.36	0.47			

Tablo 7. Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Çocuğun Okul Öncesi Eğitim Süresine Göre Karşılaştırılması

Tablo 7 incelendiğinde, dikkat ve engelleyici kontrol-duygu becerisi puan ortalamalarında çocuğun aldığı okul öncesi eğitim süresine bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Diğer yandan, çalışma belleği, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerisi puan ortalamalarında çocuğun aldığı okul öncesi eğitim süresine bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0.05$). Genel olarak okul öncesi eğitimde üçüncü yılının içinde olan çocukların; çalışma belleği, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme beceri puanları daha yüksek, okul öncesi eğitimde birinci yılının içinde olan çocukların beceri puanları ise daha düşük bulunmuştur.

Değişken	Okul öncesindeki eğitim yılı	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Demokratik tutum	1. yıl	67	1.49	0.33	15.08	0.00	3>1, 3>2
	2. yıl	26	1.66	0.30			
	3. yıl	7	2.17	0.39			
Otoriter tutum	1. yıl	67	4.21	0.40	1.93	0.15	-
	2. yıl	26	4.20	0.39			
	3. yıl	7	3.90	0.49			
Koruyucu tutum	1. yıl	67	2.26	0.68	1.34	0.27	-
	2. yıl	26	2.08	0.53			
	3. yıl	7	2.49	0.77			
İzin verici tutum	1. yıl	67	3.90	0.54	0.35	0.70	-
	2. yıl	26	3.90	0.48			
	3. yıl	7	3.73	0.45			

Tablo 8. Ebeveyn Tutum Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Çocuğun Okul Öncesi Eğitim Süresine Göre Karşılaştırılması

Tablo 8 incelendiğinde, otoriter, koruyucu ve izin verici tutum puan ortalamalarında çocuğun aldığı okul öncesi eğitim süresine bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Diğer yandan, demokratik tutum puan ortalamalarında çocuğun aldığı okul öncesi eğitim süresine bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0.05$). Çocuğu okul öncesi eğitimde üçüncü yılında olan annelerin demokratik tutum puanları, çocuğu okul öncesi eğitim ikinci ve birinci yılında olan annelerin tutum puanlarına göre daha yüksek bulunmuştur.

Değişken		Sosyo-ekonomik durum	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Dikkat	1.	Düşük	47	3.89	0.53	2.86	0,6	-
	2.	Orta	31	4.16	0.54			
	3.	Yüksek	22	3.85	0.61			
Çalışma belleği	1.	Düşük	47	4.53	0.38	4.41	0.01	3>1
	2.	Orta	31	4.62	0.39			
	3.	Yüksek	22	4.81	0.31			
Engelleyici kontrol-duygu	1.	Düşük	47	3.89	0.57	0.58	0.56	-
	2.	Orta	31	4.02	0.66			
	3.	Yüksek	22	4.03	0.57			
Engelleyici kontrol-davranış	1.	Düşük	47	3.19	0.78	0.63	0.53	-
	2.	Orta	31	3.37	0.90			
	3.	Yüksek	22	3.36	0.57			
Genel öz-düzenleme becerisi	1.	Düşük	47	3.91	0.40	1.85	0.16	-
	2.	Orta	31	4.08	0.44			
	3.	Yüksek	22	4.04	0.37			

Tablo 9. Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Karşılaştırılması

Tablo 9 incelendiğinde, dikkat, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerisi puan ortalamalarında sosyo-ekonomik duruma bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Diğer yandan, çalışma belleği puan ortalamalarında sosyo-ekonomik duruma bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0.05$). Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının çalışma belleği beceri, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ailelerin çocuklarınınkine göre daha yüksektir.

Değişken		Sosyo-ekonomik durum	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Post-hoc
Demokratik tutum	1.	Düşük	47	1.45	0.25	12.93	0.00	3>1, 3>2
	2.	Orta	31	1.57	0.35			
	3.	Yüksek	22	1.88	0.43			
Otoriter tutum	1.	Düşük	47	4.23	0.42	4.18	0.02	1>3; 2>3
	2.	Orta	31	4.26	0.37			
	3.	Yüksek	22	3.97	0.37			
Koruyucu tutum	1.	Düşük	47	2.09	0.67	4.00	0.02	3>1
	2.	Orta	31	2.20	0.57			
	3.	Yüksek	22	2.55	0.64			
İzin verici tutum	1.	Düşük	47	3.82	0.57	0.96	0.38	-
	2.	Orta	31	3.99	0.48			
	3.	Yüksek	22	3.90	0.43			

Tablo 10. Ebeveyn Tutum Ölçeğinden Elde Edilen Puanların Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Karşılaştırılması

Tablo 10 incelendiğinde, izin verici tutum puan ortalamalarında sosyo-ekonomik duruma bağlı manidar bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0.05$). Diğer yandan, demokratik, otoriter ve koruyucu tutum puan ortalamalarında sosyo-ekonomik duruma bağlı manidar bir farklılık gözlenmiştir ($p<0.05$). Genel olarak, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerde annelerin demokratik ve koruyucu ebeveyn tutumları daha yüksektir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ailelerde ise annelerin otoriter ebeveyn tutumları daha yüksek bulunmuştur.

Sonuç

Elde edilen betimsel bulgular, annelerin otoriter ve izin verici ebeveyn tutumlarını daha çok benimsediği, demokratik ve koruyucu tutumları ise daha az benimsediğini göstermiştir.²⁸ Literatürde ebeveyn tutumlarının anne babanın mesleği, öğrenim düzeyi, kardeş sayısı, çocuğun doğum sırası gibi birçok faktörden etkilendiği ifade edilmiştir.²⁹ Bu doğrultuda araştırmaya katılan annelerin demografik ve kültürel özellikleri ebeveyn tutumları üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Alan yazında yapılan araştırmalar da bu sonucu destekler niteliktedir. Bazı araştırmalarda ebeveynlerin daha çok demokratik tutumlara sahip olduğu,³⁰ bazı araştırmalarda ise ebeveynlerin aşırı koruyucu ve otoriter tutumlara sahip olduğu raporlanmıştır. Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç kız ve erkek çocukların; dikkat, çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerileri arasında manidar bir farkın bulunmamasıdır. Araştırmada elde edilen bir diğer önemli sonuç, kız ve erkek çocuklara gösterilen demokratik, otoriter, koruyucu ve izin verici ebeveyn tutumlarının benzer düzeyde olduğudur. Ebeveyn tutumları çocuğun cinsiyetine göre farklılaşmamıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, eğitim düzeyi yüksek anne ve babanın çocuklarının çalışma belleği, engelleyici kontrol-duygu, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerileri daha yüksektir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, genel olarak, lisans ve lisansüstü mezunu ebeveynlerin demokratik ve koruyucu ebeveyn tutumları, ilkökul ve ortaokul mezunu ebeveynlerinkine göre daha yüksek bulunmuştur. Ulaşılan bir diğer sonuca göre, okul öncesi eğitime devam etme süresi daha fazla olan çocukların; çalışma belleği, engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerileri daha yüksektir. Okul öncesi eğitime devam etme süresi arttıkça çocukların öz-düzenleme becerileri de artış göstermiştir.

---

²⁸ Deniz Şanlı ve Candan Öztürk, "Anne Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Tutumlar Üzerine Kültürün Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4),(2015): 240-246.

²⁹ Ruth N. Lopez Turley, "Are Children of Young Mothers Disadvantaged because of Their Mother's Age or Family Background?", *Child Development*, 74 (2), (2003): 465-474.

³⁰ Ayşe Günel, "Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017, 41-45.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, gelir düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının; çalışma belleği ile ilgili öz-düzenleme becerisi, gelir düzeyi düşük olan ailelerin çocuklarınıninkine göre daha yüksektir. Elde edilen bir diğer bulguya göre, genel olarak, gelir düzeyi yüksek olan ailelerde annelerin demokratik ve koruyucu ebeveyn tutumları daha yüksektir. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan ailelerde ise annelerin otoriter ebeveyn tutumları daha yüksek bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, annelerin demokratik ve koruyucu ebeveyn tutumları arttıkça çocukların çalışma belleği becerisi yükselmektedir. Annelerin demokratik tutumları arttıkça çocukların engelleyici kontrol-davranış ve genel öz-düzenleme becerisi yükselmektedir. Sonuç olarak, cinsiyet değişkeni haricinde, anne ve babanın eğitim durumu, sosyoekonomik düzey, okul öncesi eğitime ayrılan süre değişkenlerinin her birinin çocukların öz-düzenleme becerisi ve ebeveyn tutumları üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ebeveyn tutumlarından sadece demokratik ve otoriter tutumun öz-düzenleme becerisi üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Demokratik tutum arttıkça öz-düzenleme becerisi artmakta, otoriter tutum arttıkça öz-düzenleme becerisi azalmaktadır.

Kaynaklar

BÜYÜKÖZTÜRK, S., KILIÇ ÇAKMAK, E., AKGÜN, O. E., KARADENİZ, S. ve DEMİREL, F., *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2008.

ÇAĞLAYAN, T., *Ebeveyn Tutumları*, Ankara: Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Servisi, 2007.

EKE, K., ‘Okul öncesi dönemdeki çocukların öz düzenleme becerileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi’, *International Congress of Eurasian Social Sciences*, (2017): 8 -28.

EROL, A. ve İVRENDİ, A., ‘4-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi (Anne Formu)’, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(44), (2018): 178-195.

ERSOY, Ö. ve ŞAHİN, F., ‘0-6 Yaş Döneminde Anne-Baba Eğitiminin Önemi’, *Mesleki Eğitim Dergisi*, 1(1), (1999): 58-62.

GEORGE, D. and MALLERY, M., *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 Update (10a ed.) Boston: Pearson, 2010.

GÜNALP, A., ‘Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi’, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2017.

HOFMANN, W., SCHMEICHEL, B. J. and BADDELEY, A. D., ‘Executive Functions and Self- Regulation’, *Trends in Cognitive Sciences*, 16, (2012): 174-180.

İVRENDİ, A., ‘Choice driven peer play, self-regulation and number sense’, *European Early Childhood Education Research Journal*, 24(6), (2016): 895-906.

KAPLAN, N., *Çocuk Yetiştirme Tarzları Anne- Baba Tutumları*, Aydın: Aydın İl Emniyet Müdürlüğü Rehberlik ve Psikolojik Danışma Büro Amirliği, 2015.

KARABULUTDEMİR, E. ve ŞENDİL, G., ‘‘Ebeveyn tutum ölçeği (ETÖ)’’, *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), (2008):15-25.

KOLHATKAR, G. and BERKOWITZ, C., ‘‘Cultural considerations and child maltreatment in search of universal principles’’, *Pediatric Clinics of North America*, 61, (2014):1007-1022.

KOPP, C. B., ‘‘Antecedents of Self-Regulation: A Developmental Perspective’’, *Developmental Psychology*, 18, (1982):199–214.

LOPEZ TURLEY, N. R., ‘‘Are Children of Young Mothers Disadvantaged Because of Their Mother’s Age or Family Background?’’, *Child Development*, 74 (2), (2003):465-474.

MCCLELLAND, M. M., ACOCK, A. C. and MORRISON, F. J., ‘‘The Impact of Kindergarten Learning-Related Skills on Academic Trajectories at the End of Elementary School’’, *Early Childhood Research Quarterly*, 21(4), (2006):471– 490.

ÖZBEY, Ç., *Çocuk Sorunlarına Yapıcı Çözümler*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.

POYRAZ, M., ‘‘Babaların Babalık Rolünü Algılamalarıyla Kendi Ebeveynlerinin Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi’’, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.

RECEBOV, R., ‘‘Algılanan Ana-Baba Davranışları (Kültürlerarası Bir Karşılaştırma)’’, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.

ROTHBAUM, F., POTT, M., AZUMA, H., MIYAKE, K. and WEISZ, J., ‘‘The Development of Close Relationship in Japan and the United States: Paths of Symbiotic Harmony and Generative Tension’’, *Child Development*, 71, (2000):1121-1142.

SINGER, B. D. and BASHIR, A. S., ‘‘What Are Executive Functions and Self-Regulation and What Do They Have to Do with Language-Learning Disorders?’’, *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 30, (1999):265-273.

SUCHODOLETZ, A., TROMMSDORFF, G. and HEIKAMP, T., ‘‘Linking Maternal Warmth and Responsiveness to Children’s Self-Regulation’’, *Social Development*, 20(3): (2011):486-503.

ŞANLI, D. ve ÖZTÜRK, C., “Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), (2015): 240-246.

YAVUZER, H. *Ana-baba ve çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

YAVUZER, H., *Çocuk psikolojisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2005.

YAVUZER, H., *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.

YILDIRIM, Z., “İstanbul Bölgesi 0-3 Yas Grubundaki Çocuklarda Anne Yoksunluğunun Çocuğun Büyüme-Gelişimi Üzerine Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985.

YILMAZ, H., *Sevgili Anne ve Babacığım Lütfen Bu Kitabı Okur Musunuz?*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.

YÖRÜKOĞLU, A., *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1996.

Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyûbî İlişkileri

Fatma İnce*

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Öz

Eyyûbîler, Orta Doğu, Mısır, Hicaz ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş olan bir Türk devletidir. Eyyûbîlerin ilk atası olan Şadi, 1126 tarihine kadar Şeddadilerin hakimiyeti altında kalmış, Şeddadilerin yıkılması üzerine de Bihrûz el-Hâdim tarafından Tikrit valiliğine getirilmiştir. Şadi'nin ölümünden sonra ise bu göreve oğlu Necmeddin Eyyûb geçmiştir. Eyyûbîler ve Zengiler arasındaki ilk ilişkiler 1131 tarihinde gerçekleşmiş, bu tarihte tarihinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçukşah arasında bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede Mesud'un yanında yer alan İmadeddinZengiSelçukşah kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış ve Tikrit'e sığınmış, Necmeddin Eyyûb da İmadeddin'e elinden gelen her türlü yardımı yapmış ve onun Dicle'yi geçmesine yardımcı olmuştur. İki taraf arasında meydana gelen bu dostluk daha sonraki süreçte Necmeddin Eyyûb ev Şirkuh'unİmadeddin'in hizmetine girmesi ile neticelenmiştir. Bu çalışmada BehaeddinİbnŞeddad, EbûŞâme, GregoryAbû'l-Farac, İbn el-Âdim, İbnHaldûn, İbnKesîr, KıvâmüddinBündârî, Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, gibi yazarların eserlerinden de istifade edilerek Zengiler ve Eyyûbîler açısından iki önemli isim olan Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyûbî arasındaki ilişkiler incelenecek.

Anahtar Kelimeler: Nureddin Mahmud b. Zengi, İmadeddinZengi, Şirkuh, Şaver, Selâhaddin Eyyûbî.

Gönderme Tarihi: 17/08/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: fatma.ince@inonu.edu.tr.

Affair of Nureddin Mahmud b. Zengi and Selâhaddin Eyyûbî

Fatma İnce

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Abstract

The Eyyubids are a Turkish state that reigned in the Middle East, Egypt, the Hejaz and North Africa. Sadi, the first ancestor of the Eyyubids, remained under the domination of the Sheddadis until 1126, and upon the destruction of the Seddadis, he was appointed Governor of Tikrit by Bihrûz al-Hâdim. After his death, his son Necmeddin Eyyûb took over this post. The first relations between the Ayyubids and the Zengi took place in 1131, when Mahmud of Iraqi Seljuk Sultan died, and a throne struggle began between Mesud and Selcuksah. Imadeddin Zengi, who was with Mesud in this struggle, was defeated by the Seljuks forces and took refuge in Tikrit, Necmeddin Eyyûb made every kind of help to Imadeddin and helped him to cross the Tikrit. This friendship between the two sides resulted in the subsequent process of Necmeddin Eyyûb house Şirkuh's service to Imadeddin. In this study, Behaeddin Ibn Seddad, Ebu Şâme, Gregory Abul-Farac, Ibn al-Adim, Ibn Haldun, Ibn Kesir, Kivamuddin Bundari, Şihabeddin b. Fazlullah al-Omari, as well as the works of writers such as the Zengi and Eyyubids in terms of two important names Nureddin Mahmud b. Zengi and Salahaddin Eyyûbî relations between will be examined.

Keywords: Nureddin Mahmud b. Zengi, İmadeddin Zengi, Şirkuh, Şaver, Selâhaddin Eyyûbî

Received Date: 17/08/2019

Accepted Date: 25/09/2019

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НУР ад-ДИНА МАХМУДА ЗАНГИ И САЛАХ ад-ДИНА АЙЮБА

Резюме

Айюбиды – это тюркское государство, правившее на Ближнем Востоке, в Египте, Хиджазе и Северной Африке. Основатель династии Аюбидов Шади до 1126 года был вассалом Шаддадидов и после их развала был перевезен Бихруз аль-Хадимом в Тикрит. После его смерти эту должность занял его сын Наджм ад-Дин Айюб. Первые отношения между Айюбидами и Зангидами зародились в 1131 году, когда умер Сельджукский правитель Ирака султан Махмуд, и в борьбу за трон вступили Месут и Сельджукшах. В этой борьбе принявший сторону Месута Имад ад-Дин Занги потерпел поражение от Сельджукшаха и укрылся в Тикрите, где Наджм ад-Дин Айюб оказал ему гостеприимство и помог переправиться через Диджле. Зародившаяся в данных условиях дружба в последствии выразилась в переходе брата Наджм ад-Дина Айюба Ширкуха на службу к Имад ад-Дину Занги. В данной статье на основе произведений Баха ад-Дина Шеддада, Грегори Абу-ль-Фараджа, Эбу Шаме, Ибн эль-Адим, Ибн Хальдун, Ибн Кесир, Кывам уд-Дин Бундари, Шихабеддин Фазлуллах эль-Омери и т.п. исследуются взаимоотношения Зангидов и Айюбидов в лице двух значимых представителей данных династий Нур ад-Дина Махмуда Занги и Салах ад-Дина Айюби.

Ключевые слова: Нур ад-Дин Махмуд Занги, Имад ад-Дин Занги, Ширкух, Шавер, Салах ад-Дин Айюби.

Получено: 17/08/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Eyyubiler, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz'da hüküm sürmüş olan bir Türk Devleti'dir. Eyyubiler, Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Zengiler'e bağlı kalmışlar ve onların idaresinde faaliyet göstermişler, onun ölümünden sonra ise bağımsızlıklarını ilan ederek, devlet haline gelmişlerdir. Eyyubiler ailesinin asıl faaliyetleri 1164-1169 yılları arasında yapılan Mısır seferleri ile başlamıştır. Bu tarihin öncesinde aileye dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Şecereleri, Yemen Araplarından Ravvâd b. El-Müsennâ el-Ezdî'ye bağlanmaktadır. El-Ezdî, 758 yılında Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansûr tarafından Basra'dan alınarak aşireti ile birlikte Azerbaycan'ın Duvın bölgesine yerleştirilmiştir.¹

Eyyubiler, 1126 yılına kadar Şeddâdîler'in hakimiyeti altında kaldılar. Şeddâdîler yıkılınca Eyyubîler'in atası Şadi, 1126 tarihinde, Muhammed Tapar ve onun oğlu Sultan Mahmud'un saray ağalığını yapmış olan Bihruz el-Hâdim'in isteği üzerine oğulları Necmeddin Eyyub ve Şirkuh ile birlikte Irak'a gitmiş ve burada Bihruz el-Hadim tarafından Tikrit'e vali olarak atanmıştır. Şadi'nin ölümünden sonra da Tikrit valiliğine Necmeddin Eyyûb geçmiştir.²

1131 tarihinde, Selçuklu Devleti'nde bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bu tarihte, Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçukşah arasında bir taht mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede halife arasının iyi olduğu Selçukşah'ın tarafını tutmuş bunun üzerine Sultan Mesud da İmadeddin Zengi'den yardım istemişti. Ancak İmadeddin Zengi ve Mesud'un kuvvetleri, Selçukşah'ın ve halifenin kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış İmadeddin Zengi, bu yenilgi sonrasında Tikrit'e sığınmıştı. Bu sırada Tikrit Valisi Necmeddin Eyyub, Zengi'nin Dicle'yi geçmesine yardım etmiş bu vesileyle Necmeddin Eyyûb ile İmadeddin Zengi arasında bir dostluk meydana gelmişti.³

¹ Ramazan Şeşen, "Eyyubîler Devleti", *DGBİT*, VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, 331; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, 34-35; Ali Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*, (*Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti*), çev. Abdülhadi Timurtaş, İstanbul: Kent Yayınları, 2005, 59; C.H. Becker, "Eyyübîler", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c.IV, İstanbul: MEB. Yay., 1988, 424.

² İbnü'l-Esir; *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, 277; Hannes Möhring, *Selâhaddin Eyyübî*, çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, 91.

³ Ramazan Şeşen, "Eyyubîler Devleti", *DGBİT*, VI, İstanbul: Çağ Yayınları, (1987), 331; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, 34-35.

Necmeddin Eyyûb'un bu davranışı Abbasi halifeliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu olaydan birkaç sene sonra Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh bir Selçuklu memurunu öldürmüş, bu olay üzerine Bihrûz el-Hâdim, Necmeddin Eyyûb'dan kardeşini tutuklayıp, Tikrit'i de gelen memura teslim etmesini istemiştir. Bu şartlar altında Irak'ta kalma şansları olmadığını düşünen Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh, İmadeddin Zengi'ye müracaat etmişlerdir. Zengi de onların daha önceden kendisine yardım etmeleri dolayısıyla yardım etmeyi kabul etmiştir. Böylece 1138 tarihinden itibaren Necmeddin Eyyub ve Şirkuh, İmadeddin Zengi'nin hizmetine girmişlerdir.⁴

İmadeddin Zengi, Eyyubîler'e başta el-Mevzîr ve Şehrîzor olmak üzere birçok bölgeden iktalar vermiştir. Eyyubîler de İmadeddin Zengi'nin özellikle Haçlılar'a karşı yapmış oldukları bütün seferlerde onun yanında olmaya gayret göstermişlerdir. İmadeddin Zengi, 1140 tarihinde, Haçlılar'dan Baalbek'i aldıktan sonra buranın iktasını Necmeddin Eyyub'a bırakmıştır. Yine Urfa'nın fethi esnasında da Eyyubîler'in çok fazla yararlılığı görülmüştür. İmadeddin Zengi'nin 1146 tarihinde Caber Kalesi'ni kuşattığı esnada ölmesi üzerine yerine oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud b. Zengi geçmiştir. Seyfeddin Gazi atabeyliğin Musul topraklarında hüküm sürerken, Nureddin Mahmud b. Zengi ise Halep ve çevresinde hakimiyetini kurmuştur. İmadeddin Zengi'nin ölümünü fırsat bilen Dımaşk atabeyleri Baalbek bölgesini ele geçirmişler, ancak Necmeddin Eyyub onlar karşısında herhangi bir faaliyette bulunamayacağını anlayınca bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Necmeddin Eyyub Dımaşk bölgesinde de tanınan ve hatırı sayılan bir emir konumuna gelmiştir. Eyyubîler, İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud b. Zengi'nin idaresi altına girmişlerdir.⁵

Nureddin Mahmud b. Zengi ve Eyyubîler

Urfa 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Urfa'nın fethi Batı dünyasında dehşetle karşılanmıştır. Çünkü Urfa'nın Türkler tarafından yeniden fethedilmesi demek hem sıranın Kudüs ve Antakya'ya geldiğinin bir göstergesiydi hem de Anadolu'ya Türkmen akışının önündeki en büyük engel kalkmış oluyordu. Bundan

---

⁴İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 277; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyubîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, 65-66; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, 10; Malcolm Cameron Lyons -D.E.P. Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006, 11; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019, 51-62.

⁵Gregory Abû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 401.

dolayı Batı tarafından 1147-1149 tarihleri arasında Anadolu üzerine ikinci bir sefer düzenlendi. Bu sefer esnasında Dımaşk da Haçlılar tarafından kuşatıldı. Bu kuşatma Nureddin Mahmud b. Zengi ve Seyfeddin Gazi sayesinde atlatıldı ancak Nureddin için bu yeterli değildi. Nureddin, İslam birliğini gerçekleştirmek düşüncesindeydi ve bundan dolayı da ilk olarak Dımaşk'ı almak zorundaydı. Bu konuda Necmeddin Eyyûb ve Şirkuh'tan yardım istedi ve bu iki kardeş sayesinde Dımaşk kolayca ele geçirildi. Necmeddin Eyyûb da Dımaşk valisi olarak atandı.⁶

Ancak Eyyûbi ailesinin asıl başarıları 1164-1169 yılları arasında gerçekleştirilen Mısır seferleri ile birlikte başlamıştır. Selâhaddin Eyyubi de askerî ve siyasî ilk başarılarını bu seferler esnasında kazanmıştır. 1161 tarihinde Mısır'daki Fatimî Devleti'nin veziri Rüzûk idi. Ancak Rüzûk, başarılı bir yönetim sergileyemeyince Yukarı Mısır'daki Kus şehrinin valisi Şaver isyan etti. Bu isyanın başarıya ulaşması neticesinde Şaver de vezir oldu. Ancak Şaver sadece sekiz ay vezirlik makamında kalabildi. Şaver vezirlik makamından indirildikten sonra da boş durmadı ve eski vezir Rüzûk'i öldürttü. Bu durum yeni bir isyanın başlamasına neden oldu. Bu isyan esnasında bu defa da Hacibü'l-HuccabDırğam vezirlik makamına getirildi ve vezir olur olmaz da kendisini devirme ihtimali bulunan herkesi ortadan kaldırttı. Bu isyan esnasında ordu içerisinde de ileri gelen pek çok komutan hayatını kaybetti. Bu durum ordu düzeninin bozulmasına ve neticede de Fatimîler'in tarih sahnesinden silinmelerine neden olacaktır.⁷

Mısır'da yaşanan bütün bu gelişmelerHaçlılar'ın da dikkatinden kaçmamış ve bu karışıklıkları bir fırsata çevirme yollarını aramaya başlamışlardır. Bunun için de Haçlılarilk olarak, 1153 tarihinde Askalan'ı ele geçirmişler arkasından da Mısır'ı ele geçirme planları yapmaya başlamışlardır. Mısır üzerine ilk sefer 1161 tarihinde Amaury tarafından gerçekleştirilmiş ancak yıllık 160.000 dinar haraç verilmesi şartıyla bu seferden geri dönmüştür. Ancak vaadedilen paranın ödenmemesi üzerine Amaury tarafından 1163 tarihinde bölgeye ikinci bir sefer daha düzenlemiştir. Bu sefer esnasında vezir olan Dırğam, Nil Nehri'nin taşma zamanını da kullanarak bendleri

---

⁶Gregory Abû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*,401; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret Işıltan, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 214; Ali Öngül, *Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Çamlıca Basım Yayın, 2007, 58; Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*,Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 64-65; Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003, 138-139, Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 87; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*,İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, 150; Beyyumi,*Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyûbi'nin Devleti)*, 84.

⁷Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*,II, 306.

açmış ve Amaury'yi geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Nureddin ise bütün bu olanları dikkatle izlemekteydi. Çünkü Nureddin'inde hedefinde Mısır vardı. Şayet Nureddin Mısır'ı ele geçirebilirse Kudüs'e giden yolu da açmış olacaktı.⁸ Bu esnada Nureddin'in eline Mısır'a düzenleyeceği sefer için büyük bir fırsat geçti. Mısır'ın eski veziri Şaver, 1163 tarihinde Dimaşk'a gelerek, Nureddin'den kendisinin vezirliğe tekrar getirilmesi için yardım talep etti. Bu yardım karşılığında da Nureddin'e önemli vaatlerde bulundu. Buna göre, Şaver tekrar vezirliğe gelirse seferin bütün masraflarını karşılayacak, sınır bölgelerini Nureddin'e bırakacak, sefere katılacak askerlere iktalar verecek, Nureddin'in hakimiyetini tanıyacak, seferin komutanı Şirkûh Mısır'da kalıp Nureddin'in naibi olarak doğrudan ondan emir alacak ve Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini Nureddin'e ödeyecekti.⁹

Nureddin'in Mısır için hazırlamış olduğu ordu 1164 tarihinde Şirkûh kumandasında yola çıkmıştır. Bu ordunun içerisinde Şirkûh'un yeğeni Selâhaddin Eyyubi de bulunmaktadır. Bu ordunun Mısır'a düzenlediği sefer sayesinde Dırğam vezaret makamından indirilmiş ve öldürülmüş, Şaver yeniden vezir olmuştur. Mısır'ı ele geçiren Şaver, daha önceden Nureddin'e vermiş olduğu vaatlerin hiçbirini yerine getirmedi ve Şirkûh'a da 30.000 dinar göndererek, Mısır'dan ayrılmasını istedi. Bunun üzerine Şirkûh, Bilbis'i kuşatarak ele geçirdi. Bu durum karşısında Şaver bu defa da Haçlı liderlerinden Amaury'den yardım istedi. Mısır'ın Nureddin'in eline geçme ihtimalinin, Haçlılar açısından büyük bir felaket olduğunun farkında olan Amaury, Şaver'in yardım talebini kabul ederek, Mısır'a geldi. Onun Mısır'a gelişi, Şirkûh'u zor durumda bıraktı. Şirkûh'un elinde bulunan Bilbis şehri haçlı-Mısır birleşik ordusu tarafından kuşatıldı. Nureddin, hem Şirkûh üzerindeki bu baskıyı ortadan kaldırabilmek için hem de Amaury'nin Mısır'da olmasını fırsat bilerek, Antakya Prinkepsliği topraklarına girdi ve Harim'i kuşattı. Nureddin ve haçlı kuvvetleri arasında yapılan savaşta Antakya Prinkepsi III. Bohemund, Trablus kontu III. Raymond, Hugue de Lusignan, Bizans kuvvetleri komutanı Konstantin Kolomon ve bir çok haçlı ileri geleni esir alındı ve Harim fethedildi. Nureddin'in Harim'den sonraki hedefi ise Banyas'tı. Bu esnada Şaver bir taraftan Haçlılar'la iletişim içerisindeyken diğer yandan da Şirkûh ile anlaşma yolları arıyordu. Bu durum ve Nureddin'in Banyas'a doğru hızla ilerlemesi

⁸Gregory Abû'lFarac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, 398; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 306; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, 152.

⁹İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, IX, 465; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 307.

Amaury'nin Şirküh'a barış teklifinde bulunmasını sağladı. İki taraf arasında yapılan anlaşmayla; Şirküh, 30.000dinar savaş tazminatı, Haçlılar ile birlikte güvenli çıkış ve Şaver'in Mısır'da iktidarda kalması karar altına alındı.¹⁰

Şirküh, Mısır'dan ayrıldı ancak Şaver'in yaptıklarını da aklından çıkarmadı. Onun hedefi Nureddin'i ikna ederek, yeniden Mısır'a sefer düzenlemektir. Çok geçmeden de eline Nureddin'i bu konuda ikna etmek için bir fırsat geçti. Şaver, Şirküh'un Mısır'a yeniden sefer düzenleme ihtimaline karşı Haçlılar ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma gereğince de Şaver tarafından Haçlılara Kahire'de bir çarşı vermişti. Bu durum üzerine Şirküh, ordusu ile birlikte 1167 tarihinde Mısır'a doğru yola çıktı. Şirküh'un Mısır'a geldiğini duyan Şaver ise müttefikleri olan Haçlılar'dan yardım istedi. Haçlılar bu durumu fırsata çevirerek yapacakları yardıma karşılık, Şaver'den alabildikleri kadar çok taviz kopardılar. Müttefik kuvvetler, oldukça kalabalıktı. Bundan çekinen Suriye askerlerinin bir kısmı geri dönmek istedi ancak hem Şirküh'un askeri ikna konuşmaları hem de Şerefüddin Bozkuş'un konuşmaları etkisini gösterdi. Şirküh, bu savaşta hilal taktiğini kullanmıştır. Ordunun merkezine de Selâhaddin'i koymuştu. Bu şekilde tüm haçlı ordusu yok edildi. Bu savaş sonucunda şövalyelerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, Kaysariye Hakimi Hugue esir düşmüş, Amaury ise canını zor kurtarmıştı.¹¹

Şirküh'un bu galibiyet sonrası Kahire'yi kuşatması bekleniyordu ancak o kalan haçlı ordusunun kendisine saldırma ihtimalini göz önünde bulundurarak İskenderiye'ye gitti. İskenderiye halkı Sünni'ydi. Üstelik Şaver'in Haçlılar ile ittifak kurmasından da rahatsızlardı. Bundan dolayı da Şirküh'un gelişini büyük bir memnuniyetle kabul ettiler. Şirküh burada şehir yönetimi ile alakalı düzenlemeler yaptı ve yeğeni Selâhaddin'i de kendisine naip olarak tayin etti. Şaver ve Haçlılar ise Şirküh'un İskenderiye'de egemenlik kurmasından rahatsızlık duydular. Çünkü buranın kontrolünün Şirküh'a geçmesi hem Şaver'in vezirliği açısından olumsuz neticeler doğurabilirdi hem de Haçlılar'ın Mısır'a hakim olma meselelerine zarar verebilirdi. Bunun için de

---

¹⁰Stanley Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012, 89; İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, çev. notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 345; Kıvâmüddin Büндârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul: IRCICA, 2004, 12; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl, İskenderiye 1964, 76.

¹¹Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 17; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 76; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, 14; Kıvâmüddin Büндârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 13; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 311.

İskenderiye'nin kuşatılmasına karar verildi. Bu kuşatmanın kısa sürede tamamlanabilmesi için de Nil nehri üzerinden erzak girişine engel olunması planlandı. Şirkuh ise kuvvetlerini ikiye ayırmış bir kısmını Selâhaddin'in emrinde İskenderiye'de bırakmış kalan kısmı ile de İskenderiye'den çıkarak Kûs şehrine gitmiş, burayı ele geçirmiştir. Nureddin Mahmud, Şirkuh ve Selâhaddin üzerindeki baskıyı azaltabilmek amacıyla Müneytîre, Ureyme ve Safitakalelerini ele geçirmiştir. Bu durum üzerine müttefik kuvvetler Şirkuh ile anlaşma yollarını aramaya başlamışlardır. Bu arada Şaver de Şirkuh'un ordusundan bazı emirlerle çeşitli vaadlerde bulunmuş, savaşma azimlerini kırmıştı.¹²

İki taraf arasında yapılan bu anlaşmaya göre; “Şirkûh ve Amaury aynı anda Mısır'dan ülkelerine dönecekler, işgal ettikleri yerleri Şâver'e bırakacaklar. Frank esirleri geri verilecek. Buna karşılık Haçlılar İskenderiye'deki yaralı ve zayıf Müslüman askerleri gemilerle Akkâ'ya taşıyacaklar, onların Şam'a dönmelerine yardım edecekler. İskenderiye Şâver'e iade edilecek. Lakin Şâver, Şirkuh tarafını tutan yerlileri cezalandırmayacak. Şaver, Şirkuh'tan Mısır'da kaldığı müddet esnasında topladığı vergileri geri almayacak. Ayrıca, ona 50.000 dinar, Amaury'ye 30.000 dinar harp tazminatı verecek.”ti.¹³İki taraf arasında yapılan anlaşma sonrasında Haçlılar da Şirkuh ve Selâhaddin de Mısır'dan ayrılmıştır.

Ancak Haçlılar ve Şaver, Şirkuh ile yapılan bu anlaşmaya sadık kalmamışlardır. Şirkuh'un çekilmesinden sonra Şaver ve Haçlılar arasında bir anlaşma daha yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre; Mısırlılar Haçlılara her sene 100.000 dinar haraç vermeyi kabul etmişler ve aynı zamanda da Kahire'yi korumak için garnizon ile birlikte bir şahne görevlendirmişlerdir. Bu durum Şaver'in Mısır'daki hakimiyetini bir müddet daha sürdürmesini sağlasa da aynı zamanda Mısır'ın onun idaresinden yavaş yavaş çıkmasına da neden olmuştur. Ayrıca onun Haçlılar ile yapmış olduğu anlaşmalardan ya da onun davranışlarından rahatsızlık duyan muhalefet de Şaver'in varlığından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Halife ise kendisinden habersiz yapılan bu anlaşma

---

¹²Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 14; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 77; İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, 349; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 314; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000, 329.

¹³İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, 349; Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 14; Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 93; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 77; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, 329; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 314.

dolayısıyla Şaver'e kızgındır.¹⁴Selâhaddin açısından Mısır'a düzenlenen bu ikinci seferin onun prestijini artırdığını söyleyebiliriz. Nitekim, İskenderiye'deki erzak sıkıntısına rağmen direnişi sürdürmesi büyük bir askeri ve diplomatik başarıdır.

Bu seferden istenilen netice elde edilememiş ancak Nureddin Mahmud, iki taraf arasında yapılan anlaşmadan memnuniyet duymuştur. Bunun için de Selâhaddin'e Zerdânâ ve Medkîn'likte olarak vermiştir. Bu durum Selâhaddin ve Nureddin arasındaki ilişkilerin de güçlenmesini sağlayan önemli bir adımdır.¹⁵

İkinci Mısır seferinden sonra Şaver ve Haçlılar arasında yapılan anlaşma Selâhaddin ile yapılan anlaşmanın yok sayılması anlamına gelmekteydi. Yukarıda da izah edildiği gibi Selâhaddin kuvvetlerinin çekilmesinden sonra ŞaverHaçlılar'ın Mısır'da bir garnizon kurmalarına izin vermişti. Ancak bu garnizonun kurulmasının asıl amacı adım adım Mısır'ın işgalini gerçekleştirebilmektir. Bu esnada Mısır karışıklık içerisindeydi. Bu durumu fark eden haçlı garnizonu sık sık Kudüs'e haber gönderiyor ve Mısır'ı işgal etmesi konusunda Kral Amaury'e baskı yapıyorlardı. Üstelik Amaury'i Mısır'a davet eden tek kişi haçlı garnizonu da değildi. Şaver'in muhaliflerinden İbnHayyât ve İbnKarcele gibi isimler de Amaury'den aynı istekte bulunuyorlardı. Amaury Mısır'ı işgal planları yaparken, Bizans Devleti de Mısır'dan pay alabilmek amacıyla Amaury ile Mısır'a ortak bir sefer düzenlemenin peşindeydi.¹⁶

Bu esnada SelâhaddinEyyubî ve Şirkuh'da Mısır'da yaşananlardan dolayı kaygılıydı. Çünkü Selâhaddin'in İskenderiye'den çekilmesinden sonra anlaşmada Selâhaddin taraftarlarına herhangi bir ceza verilmeyeceği vurgulanmış olsa dahi anlaşmaya aykırı hareket edilmiş ve Selâhaddin taraftarları cezalandırılmıştır. Şaver ise Haçlılar'ın asıl niyetinin Mısır'ı ele geçirmek olduğunu anlamış ve yeniden Nureddin'e yaklaşmaya çalışmıştır. Nureddin'den yardım isteyen tek kişi Şaver de değildir üstelik. Şaver'in oğlu da Nureddin'den Mısır'a yeniden bir sefer düzenlenmesini talep etmekteydi. Şaver Nureddin'e yaranmak için önce Kahire'deki haçlı garnizonunu geri göndermiş, arkasından da Amaury'e söz verdiği vergiyi ödememiştir.¹⁷

¹⁴İbnü'l Esîr,*et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyebi'l-Mavsıl*, Tahkik ve Neşreden: Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963, 134; P.M. Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 49.

¹⁵Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 8, 15, 18.

¹⁶Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 20; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 317; Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 94; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, 49.

¹⁷Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78.

Amaury'nin Mısır'a düzenlenecek bir sefer için kafası oldukça karıştı. Bir taraftan Mısır'a bir sefer düzenlemek istemiyordu çünkü zaten Şaver ile yapmış olduğu anlaşma uyarınca Mısır'dan oldukça yüksek bir kazanç elde ediyordu. Üstelik Kahire'de bir de garnizonu vardı. Halbuki bu bölgeye düzenleyeceği bir sefer Nureddin'in de dikkatini bölgeye çekebilir ve bunun neticesinde de Mısır Nureddin tarafından ele geçirilebilirdi. Bu durum da Haçlılar açısından tam bir felaket anlamına gelirdi. Ancak diğer taraftan da Nureddin doğuda çıkan sorunları çözmek amacıyla ordusuyla sefere çıktığı için Mısır kolaylıkla ele geçirilebilirdi. Bu ikilemler arasında kalan Amaury, sonunda baskılara dayanamayarak Mısır'a bir sefer yapılmasına karar verdi.¹⁸

Amaury ve ordusunun bu sefer esnasında ilk hedefleri Bilbis'di. Amaur tarafından ele geçirilen bu şehirde büyük bir katliam, talan ve yağma yapıldı. Bu arada Şaver bir taraftan Nureddin'e haber göndererek, ondan acele yardım talep ederken diğer taraftan da Haçlılar ile anlaşarak onları bu bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Amaury'i, Nureddin ile korkutan Şaver ona: "Müslümanlar, şehrin teslim edilmesin kabul etmiyorlar. Onun yerine para karşılığında anlaşmayı teklif ediyorlar. Eğer teklifimi kabul etmeyip çekilmezseniz Şirkuh gelir ve ülkeyi ona teslim ederim." diyordu. Şaver bununla da yetinmemiş ve Haçlıların Bilbis'te yaptıklarını haber aldıktan sonra onların eline bir şey geçmesin diye Kahire'nin yanı başındaki Fustat şehrini boşaltıp, buradaki herşeyi yakıp yıkmıştır. Bu arada Haçlı ordusu da Kahire önlerine ulaşmış ve burada karargâhlarını kurmuşlardır. Ancak şehir önlerinde büyük bir direnişle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁹

Bu direnişle alakalı İbnü'l Esir şunları söylemektedir: "Mısır'ın ileri gelenlerinden bazıları Şaver'e olan düşmanlıkları yüzünden Haçlılar'la yazışmış, onlara yardım edecekleri sözünü vermişlerdi. İbnü'l-Hayyat ve İbnFercele bunlardan ikisiydi. Bunun üzerine Haçlılar'ın cesareti arttı ve Bilbis'ten ayrılıp 10 Safer 564'te (10 Kasım 1168), Kahire önüne gelerek şehri kuşattılar. Kahire halkı, Haçlılar'ın Bilbis'te yaptıklarının aynısını yapacakları korkusuyla direnip, şehirlerini korudular. Eğer

¹⁸Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78;Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 317.

¹⁹Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*,20; İbnü'l Esir,*et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyeybi'l-Mavsıl*,138; İbn Haldûn,*Târîhu İbn Haldûn*, V,330;İbn Vasıl,*Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl,Kahire 1953,157;Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II,318;Holt ,*Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakındoğu*, 49, Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 31.

HaçlılarBilbis halkına iyi davransalardı, Mısır ve Kahire'ye hakim olurlardı. Fakat Allah onlara yaptıklarını güzel gösterdi de işler onun takdir ettiği şekilde gelişti.”²⁰

Mısır'dan ardi ardına gelen yardım çağrıları, Nureddin'in Mısır meselesini bir an önce halletmesi gerektiğini de ona gösterdi. Mısır'daki durum acildi ve şayet Mısır Haçlılar'ın eline geçecek olursa bütün İslam dünyası tehlikeye düşebilirdi. Bunun için de Nureddin, Selâhaddin'i görevlendirerek, ona hızlıca Humus'ta bulunan amcasının yanına gitmesini ve durumu anlatmasını, hazırlanarak Mısır'a gitmelerini emretti. Ancak SelâhaddinHaleb'den daha bir mil bile uzaklaşmadan yolda amcası Şirkuh ile karşılaştı. O da Mısır'daki durumu haber almıştı ve bunda dolayı da hızla Nureddin'in yanına geliyordu. Bu durumu İbnü'l EsirSelâhaddin'in ağzından şu şekilde anlatır: “ el-Âdid'inHaçlılar'a karşı yardım çağrıları Nureddin'e ulaştığında, beni çağırıp durum hakkında bilgilendirerek şöyle dedi: Elçimle birlikte Humus'ta bulunan amcan Esedüddin'in yanına git, olabildiğince hızlı bir şekilde buraya gelsin. Çünkü bu mesele daha fazla beklemeye gelmez. Dediğini yaptım ve Haleb'den çıktık. Henüz bir mil gitmemiştik ki bu amaçla gelen amcamla karşılaştık. Nureddin ona Mısır'a gitmek üzere hazırlık yapmasını emretti.”²¹

Nureddin, Şirkuh önderliğinde bir orduyu Mısır'a gönderirken, diğer taraftan da İsa Fakîh el-Hekkâri'yi de onunla aynı anda Mısır'a el-Âdid'a gönderir. İsa Fakîh el-Hekkâri, hem Şirkuh'un ordusunun Mısır'ın yardımına yetişmek üzere olduğunu ona haber verir hem de yapılan anlaşma ile alakalı olarak el-Âdid'dan gizli bir şekilde yemin alır. Çünkü Nureddin daha önceki tecrübelerine de davranarak, Şaver'e güvenmemekteydi. Selâhaddin'in ise aslında bu sefere katılmak istememekteydi. SelâhaddinDımaşk'ta kalmaktan yanaydı. Ancak Nureddin sefere özellikle Selâhaddin'in de katılmasını isteyince mecburen amcası ile birlikte yola çıkmak zorunda kaldı. Selâhaddin bu konuyla alakalı olarak İbnŞeddâd'a; “Bu sefere en gönülsüz katılan bendim. Amcama isteğim dışında katılmak zorunda kaldım.” demiştir.²²

Şirkuh'un 17 Aralık 1168 tarihinde ordusu ile birlikte Mısır'a doğru yola çıktı. Kral Amaury, Şirkuh'un ordusunun karşısında duramayacağını anlayınca 2 Ocak 1169

²⁰İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 273.

²¹İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 160; *Behaeddin İbn Şeddad, en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78;İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,275;Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 96.

²²İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,275;Behaeddin İbn Şeddad,*en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79.

tarihinde Filistin'e geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Mısır, Haçlıların elinden kurtarılmış oldu. Şirkuh, Mısır'da bir kurtarıcı gibi karşılandı. Karargâhını da Kahire dışına kurdu. Çünkü Şaver'in daha önceden yaptığı gibi Haçlılarla anlaşarak kendisine ihanet edebileceği düşüncesindeydi. Şirkuh, Mısır'a varır varmaz Halife el-Âdîd tarafından sarayda ağırlanmış ve hilatlerle karşılanmıştır. Bu durum Şaver'in hiç hoşuna gitmemiştir ancak ülke içerisindeki durumunun zayıflamasından dolayı yapabilecek pek bir şeyi de kalmamıştır. Haçlılar için ise Mısır'ın Nureddin'in eline geçmesi tam bir felaket olmuştur. Haçlılar, yaptıkları stratejik yanlışlar sebebiyle Mısır'ı kendi elleriyle Nureddin'e teslim etmişlerdir. Mısır'ın Şirkuh ve Selâhaddin tarafından ele geçirilmesi sonucunda, Kudüs Haçlı Krallığı hem denizden hem de karadan tamamen kuşatılmış bir duruma gelmiştir.²³

Mısır Seferi Sonrası Nureddin Mahmud B. Zengi ve Selâhaddin Eyyubi İlişkileri

Mısır'da sükûnet sağlandıktan sonra Şaver, Şirkuh'u Mısır'dan uzaklaştırma planlarını yeniden devreye soktu. Ancak bu defa karşısında kendisinin davranışlarından bıkan bir halk ve Halife El-Âdîd vardı. Aynı zamanda Mısır'ı kurtarmak için gelen Suriye ordusu düzenli bir orduydü ve halkla da iyi ilişkiler kurulmuştu. Bu durum hiç şüphesiz Şaver'in aleyhineydi. Halife, Şirkuh'tan Şaver'in öldürülmesini istemişti. Ancak Şirkuh bunu yapmak istemiyordu çünkü ne olursa olsun Mısır halkının tepkisinden çekiniyordu. Selâhaddin Eyyubi de Şaver'in eninde sonunda yeniden kendileri aleyhine Haçlılar'la anlaşacağını farkındaydı ve bundan dolayı da o da aynen halife gibi Şaver'in bir an önce ortadan kaldırılmasının peşindeydi. Şaver de aslında aynı dönemde Şirkuh'tan kurtulmanın yollarını arıyordu. Onun planında önce Şirkuh'un güvenini kazanmak arkasından da düzenleyeceği bir yemek sonrası Şirkuh ve taraftarlarını yakalayıp, ya tutuklatmayı ya da öldürmeyi planlıyordu. Selâhaddin Eyyubî, Şaver'in Şirkuh'u ziyaret ettiği bir anda onu gafil avlamış ve yanında bulunan İzzeddin Cürdik ve bir grup asker tarafından yakalanmıştır. Şirkuh, halkın tepkisinden çekindiği için güya Şaver'i kurtarma girişimlerinde bulunmuş ancak bizzat Halife El-Âdîd'in Şaver'in öldürülmesini istemesi üzerine Şaver öldürülmüştür. Şirkuh uygulamış

²³İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 160; *Kivâmüddin Bündârî, Sene'l-Berkî's-Şâmî*, 22, *Behaeddin İbn Şeddad, en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 318; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, 49, Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, 160; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 34.

olduğu bu akıllı siyaset sayesinde hem halkın tepkisinden kurtulmuş hem de kendisi için Mısır'da sıkıntı yaratacak önemli bir isimden kurtulmuştu.²⁴

Şaver'in ölümünden sonra halife tarafından vezaret makamına Şirkuh getirilmiştir. Şirkuh, vezaret makamına gelir gelmez ilk olarak Nureddin ile yapılan anlaşmanın şartlarını yerine getirdi. Yönetimde de gerekli değişiklikleri yapan Şirkuh, Mısır topraklarının bir kısmını Suriye'den getirilen askerlere ikta olarak dağıttı. Bazı komutanları da ülkenin çeşitli bölgelerine vali olarak atadı. Bu durum halkında tepkisini çekmedi çünkü Şirkuh herkese adaletli davranmaktaydı. Bu durumda halk tarafından takdir edilmekteydi. Selâhaddin ise amcasının veziriydi. Ülkede bütün işleri amcası adına o yürütüyordu. İbnŞeddâd bu durumu şu şekilde izah eder: "Sultan (Selâhaddin) vezirlik sarayından çıkan emirleri ilgili yerlere, dışarıda olanları da raporlar halinde Şirkuh'a iletliyordu. Böylece işlerin kontrolünü elinde tutuyor, onları tam bir yetkiyle denetliyor ve yaptığı işin hakkını da veriyordu."²⁵

Mısır'da yönetimin ele geçirilmesinde Şaver'in oğlu el-Kamil Şücâ'nın da etkisi oldukça büyüktür. Ancak el-Kamil Şücâ, babasının ölümü sonrasında el-Âdîd'a sığınmış ancak el-Âdîd tarafından da muhtemelen Şirkuh ile işbirliği yapabileceği endişesi ile öldürülmüştür. Kaynaklarda Şirkuh'un buna çok üzüldüğü kaydedilir. Şirkuh, Mısır'da düzeni sağlamıştır ancak buradaki hakimiyeti kısa sürmüştür. Mısır'ı aldıktan yaklaşık 2 ay sonra 23 Mart 1169 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁶

Şirkuh'un ölümünden sonra Mısır vezirliğine kimin getirileceği konusu tartışılmaya başlandı. Aynüddeve el-Yaruki başta olmak üzere daha pek çok kişi Mısır vezirliğine talipti. Ancak Selâhaddin'in en büyük şansı Fakih İsa el-Hekkâri gibi diplomatik yönü kuvvetli bir ismin onun yanında yer almasıydı. Fakih İsa el-Hekkâri birçok komutanı Selâhaddin'in vezirliği konusunda ikna etmeyi başardı. Halife el-Âdîd'ın ise Selâhaddin'i vezir olarak seçmekten başka çaresi yoktu. Çünkü Mısır'daki vezirlik geleneklerine göre ordudaki en güçlü komutan vezir tayin edilirdi. Sonunda Selâhaddin 26 Mart 1169 günü halife tarafından el-Melikü'n-Nâsır unvanı ile vezir olarak tayin edildi. Daha sonraki süreçte Mısır'da elde ettiği konum ona sultan olarak

---

²⁴Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79; Kıvâmüddin Büндârî, *Sene'l-Berki'sh-Şâmî*, 23; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 34.

²⁵Behaeddin İbnŞeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 80; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 320.

²⁶Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 81; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 168; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 37.

hitap edilmesini sağlayacaktır. Ancak Nureddin ömrü boyunca Selâhaddin'e EmîrSipehsâlârSalâhaddin diye hitap edecektir.²⁷

İbnü'l Esir'e göre, Selâhaddin'in el-Âdîd tarafından vezir olarak kabul edilmesindeki en önemli sebep Selâhaddin'in zayıf ve tecrübesiz olmasıydı. Ona göre el-Âdîd'in hedefi Selâhaddin'in bu tecrübesizliğinden yararlanarak, orduyu kendi yanına çekmek ve Selâhaddin'i de Mısır'dan çıkarmaktı.²⁸ Ancak İbnü'l Esir'in vermiş olduğu bu bilgiler tamamen farazi ifadelerdir. İbnü'l Esir'in böyle bir yargıya ulaşmasındaki sebep muhtemelen Selâhaddin Eyyubî'nin özellikle üçüncü Mısır seferi esnasında bu sefere katılma konusunda isteksiz davranmasıdır. Halbuki Selâhaddin, zayıflığından dolayı bu sefere katılma konusunda soğuk davranmamış, İskenderiye'de yaşadıklarının teessüründen ve bir daha aynı şeyleri yaşamak istemediğinden dolayı son Mısır seferine çıkmak istememiştir. Üstelik Selâhaddin amcasının yanında gerek askeri gerekse de diplomatik anlamda da oldukça fazla tecrübe kazanmıştır.

Selâhaddin vezirliğe gelir gelmez ilk olarak Mısır'daki iktaları aile efradına ve komutanlara dağıtmıştır. Arkasından da halktan haksız yere toplanan vergileri kaldırmıştır. Böylece hem askerlerin kendisine olan bağlılığını artırmış hem de halkın sempatisini kazanmıştır. Ancak Selâhaddin'in Mısır'daki huzuru sadece birkaç ay sürmüştür. Zaten vezir olduktan sonra Nureddin'e gönderdiği mektuplarda da yalnızlığından ve sıkıntılarından uzun uzun bahsetmektedir. Özellikle Selâhaddin'in vezirliğini istemeyen ve bundan dolayı da küsüp Nureddin'in yanına dönen emirler Selâhaddin'in gücünü zayıflatmıştır. Selâhaddin'in tek sıkıntısı bu emirler de değildir. Aynı zamanda iktaları ellerinden alınan yerli komutanlar da Selâhaddin'e düşmanlık beslemektedirler. Bu yerli komutanların içerisinde Kiptiler, Ermeniler ve Sudanlılar bulunmaktaydı. Bütün bunların haricinde bir de Mısır'a saldırmak için fırsat kollayan Bizans-haçlı müttefik kuvvetleri bulunmaktaydı ve Selâhaddin'in yeterli askeri kuvveti de yoktu.²⁹ Selâhaddin bütün bu durumlardan, Nureddin'i bilgilendirmiş ve ondan yardım talebinde bulunmuştur. Nureddin de Selâhaddin'in kardeşi Turanşah'ı yeğeni Takiyüddin Ömer ve Ebû'l-Heyca es-Semin'in de içinde bulunduğu bir askeri birliği Mısır'a göndermiştir. Bu birliklerin gelişi, Selâhaddin'i bir nebze de olsa rahatlatmıştı. Ancak, bu rahatlık çok uzun sürmemiştir. Çünkü, Mısır içerisindeki muhalif grup, Selâhaddin'e karşı Haçlılar ile anlaşmışlardı. Bunların amacı Selâhaddin'i bir kompo

²⁷Kıvâmüddin Bündârî,*Sene'l-Berki's-Şâmî*,25; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti),145.

²⁸İbnü'l Esir, *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyebi'l-Mavsıl*, 142.

²⁹Lyons-Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 48.

ile ortadan kaldırılabilmeydi. Haçlılar ve muhaliflerin yaptıkları anlaşmaya göre, Haçlılar, Bilbis ya da Dimyat üzerine sefer düzenleyeceklerdi. Selâhaddin Eyyubî bunlar ile mücadele için Kahire'den çıkacaktı. Muhalifler, Selâhaddin şehirden çıkar çıkmaz Kahire'yi ele geçirecekler ve arkasından da haçlı ordusu ile birleşerek, Selâhaddin'e saldırırlar ve onu iki ateş arasında bırakacaklardı. Muhaliflerin başında Hadımağası Mutemid el-Hilafe Cevher bulunmaktaydı. Ancak Selâhaddin'in bu durumdan haberi olmuştur. Selâhaddin, ilk başlarda muhaliflerin tepkisini çekmemek için sessizliğini korumuş, sonra da 20 Ağustos 1169 tarihinde bir fırsatını bulup, Mutemid'i öldürtmüş ve arkasından da hilafet sarayında Mutemid el-Hilafe taraftarı olanları saraydan uzaklaştırdı.³⁰ Ancak olaylar bununla da sınırlı kalmamıştır. Mutemid el-Hilafe'nin öldürüldüğünü haber alan ve mevcutları 50.0000 kişiden fazla olan Sudanlılar ve Ermeniler isyan etmişlerdir. Bu arada Fatimîhalifeliği de bunları desteklemekteydi. Halife el-Âdîd tarafından da desteklenen isyancıların üzerine Selâhaddin tarafından bir ordu gönderilmiştir. Bu ordu karşısında zor durumda kalan Halife, isyancılarla birlik olmaktan vazgeçmiştir. Asiler de işin vahametini anlayarak aman dilemişler ve bunlara Kahire'den çıkıp Cize'ye gitmeleri şartı ile aman verilmiştir. Bu isyanın bastırılması ile birlikte daha önceden yolları kesip, halkın malını gasp eden, adam öldüren Sudanlıların bertaraf edilmesi Kahire içerisinde huzurun da büyük ölçüde artmasını sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler Selâhaddin'i Mısır'ın tek hakimi yapmıştır.³¹ Selâhaddin, Mısır'da iç düzeni sağlayabilmişti ancak bu kez de karşısına başka bir mesele çıktı. Bizans Devleti, Selâhaddin'in henüz yeni vezir olduğu için tecrübesiz olduğunu düşünerek, Mısır'ı ele geçirme planları yapmaya başlamıştı. Bunun içinde daha önceden Fatimîler tarafından ödenen yıllık verginin kendilerine Selâhaddin tarafından da ödenmesini istediler. Ancak bu istek Selâhaddin tarafından reddedildi. Bizans Devleti de Selâhaddin'e karşı Kudüs Krallığı ile bir anlaşma yaptı. Bizans ve Haçlılar arasında yapılan anlaşmaya göre, Bizans Devleti Mısır'a denizden saldırıya geçecekti, Haçlılar ise karadan saldırırlar. Bizans Devleti'ne ait donanma 10 Temmuz 1169 tarihinde Amiral Andronikos Kontostephanos komutasında yola çıktı. Bunların ilk durakları Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs donanması iki yüzden fazla gemiden meydana gelmekteydi. Bunlar Kıbrıs'tan kendileri için çok da yeterli olmayan bir erzak temini ile önce Sur'a arkasından da Akka'ya hareket etmişlerdir. Ancak Bizans donanmasının ciddi bir erzak

³⁰Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmi*, 28.

³¹Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmi*, 49; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakındoğu*, 51.

sıkıntısı vardı. Bizanslılar bu seferin kısa süreceğine inanıyorlardı. Yanlarında sadece 3 ay yetebilecek kadar erzakları vardı.³²

Selâhaddin için rüşünü ispat etme zamanıydı. Şayet Selâhaddin müttefik kuvvetlere karşı yenilecek olursa Mısır ile ilgili bütün hayalleri sona erecekti. Ancak müttefikleri yenmeyi başarırda bu kez de durum onlar açısından büyük bir felaket olacaktı. Çünkü Kudüs'ün yolu bu şekilde Müslümanlara açılacaktı. Bundan dolayı Selâhaddin'in, kendisinin vezir olmasını istemeyen birçok Suriyeli emirin onun vezaretinden sonra Mısır'dan ayrılmalarından dolayı yanında çok az asker olmasına rağmen yine de müttefiklere karşı mücadeleye girmeye cesaret etmesi takdire şayandır.

Selâhaddin, bu durumdan haberdar olur olmaz, önce saldırıya uğrama ihtimali olan yerleri tahkim ettirmiş, arkasından da Nureddin'den yardım talep etmiştir. Nureddin, Turanşah komutasında bir birliği 7 Temmuz 1169 tarihinde Selâhaddin'e yardıma göndermiştir. Selâhaddin, bu süreçte bütün olanlardan Nureddin'i de bilgilendirmiştir. Selâhaddin, Dimyat'ı sadece Nureddin Mahmud'dan almış olduğu desteklerle takviye etmekle kalmamış aynı zamanda dayısı ŞihabüddinMahmud ile yeğeni Takiyüddin Ömer'i güçlü bir birlikle Dimyat'a göndermiştir. Arkasından da Nil nehri yoluyla para, silah ve erzak yollamıştır. Kendisi ise, Kahire'de yeniden isyanların patlak vermesi ihtimaline karşı buradan ayrılmamıştır. Ancak Dimyat'ın tahkim edilmesi için de elinden gelen her şeyi yapmıştır.³³

Bizans-haçlı müttefik ordusu Ekim 1169 tarihinde Dimyat önlerinde buluşarak şehre saldırıya geçtiler. Bunların hedefi önce Dimyat'ı ele geçirmek arkasından da bütün Mısır'a hakim olabilmektir. Ancak bunun müttefik kuvvetler açısından pek mümkün olmayacağı da açıktı. Çünkü şehir o kadar çok destek almıştı ki, şehirdekiler, savunma savaşı yapmıyorlar, surların dışına çıkarak düşmanla göğüs göğse çarpışıyorlardı. Nureddin de bu esnada boş durmuyor etraftaki haçlı kale ve topraklarına akınlar düzenliyordu. Bu kuşatma esnasında Fatimî Halifesi el-Âdîd da oldukça büyük yardımlarda bulunmuştur. Etraftaki kale ve topraklarının Nureddin tarafından saldırıya uğradığını haber alan Bizans-haçlı kuvvetlerinin morali oldukça bozulmuştu. Aynı zamanda kuşatmanın uzaması dolayısıyla Bizans ordusunun erzakları da tükenmişti ve şiddetli yağmur ve fırtına müttefik kuvvetlerin karargâhına oldukça zarar vermişti. Zor

³²İonnes Kinnamos, *İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, 199; Niketas Khoniates, *Historia: İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 111; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 321.

³³İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, 332; İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 181.

durumda kalan müttefik kuvvetler, Selâhaddin'e anlaşma teklif ettiler. İki taraf arasında yapılan müzakereler olumlu sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre sadece esir değişimi yapılacaktı.³⁴Bu mücadele sonrasında Bizans Devleti, Mısır'ın artık tamamen Selâhaddin'e ait olduğunu kabullenmiş ve buna uygun bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Haçlılar ise bundan sonraki süreçte sadece ellerindeki toprakları korumakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Artık Selâhaddin'in tek hedefi Fatimîler'dir. Fatimî Halifesi el-Âdid de SelâhaddinEyyubî'nin yükselen gücünden rahatsızlık duymaktaydı. Bunun için, Nureddin Mahmud'a haber göndererek, Bizans-haçlı askerlerinin çekildiğini, ortada bir tehlikenin kalmadığını, bundan dolayı da Nureddin'in Mısır'daki askerlerini geri çekmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Nureddin tehlikenin henüz geçmediğini, bu yüzden de Mısır'daki askerlerin tehlike durumu geçinceye kadar Mısır'da kalacaklarını ifade etmiştir.³⁵

Fatimi Hilafetinin Kaldırılması Esnasında Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyubî İlişkileri

SelâhaddinEyyubî ise, 1170 yılı başlarından itibaren, FatimîHalifeliği'nin ortadan kaldırılması için bir takım tedbirler almıştı. Şiiler tarzında ezan okunmasını yasaklamış, Fatimî kadılarını azlederek Sünni kadılar tayin etmiş, Fatimîler'in en büyük propaganda merkezi olan Câmî el-Ezher'i kapatmış ve Sünni öğretiyi yaymak için medreseler açmış son olarak da Fatimîhalifesinin alayla cuma ve bayram namazlarına çıkmasını yasaklamıştır.³⁶Görüldüğü üzere, atılan bütün adımlar Fatimî hilafetini kaldırmaya yönelik adımlardı. Ancak İbn el-Esir bu tarihî süreci bambaşka bir açıdan izah etmektedir. O, SelâhaddinEyyubî'nin, Fatimi Halifeliğini, Nureddin'e karşı kullanmak amacıyla kaldırmak istemediğinden bahsetmektedir. Oysa Selâhaddin, sadece halkın tepkisini çekmemek için uygun şartların oluşmasını beklemektedir. Zaten SelâhaddinEyyubî'ninFatimîhalifeliğine karşı almış olduğu önlemler sonrasında halifeliğin uzun süre ayakta kalamayacağı da belliydi.³⁷

Selâhaddin, Mısır'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Nureddin'den Suriye'de kalan babası da dahil bütün aile fertlerini kendi yanına göndermesini rica etmiş, Nureddin de bunu kabul etmiştir. Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyub gibi deneyimli bir devlet adamının Mısır'a gitmesi Selâhaddin açısından da çok büyük bir şanstı. Selâhaddin, babası Mısır'a gittikten sonra babasından kendisinin veziri olmasını

³⁴Ionnes Kinnamos, *Ionnes KInamos'un Historiası 1118-1176*,199.

³⁵İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*,I, 183.

³⁶İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*,I,183.

³⁷Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*,47.

istemmiş ancak babası sadece hazinenin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu arada gerek Nureddin gerekse de Abbasi halifesi Mısır'daki hutbenin bir an önce Abbasi halifeliği adına okunmasını istemekteydiler. Ancak Selâhaddin hem halkın tepkisinden çekindiği için hem de Fatimî Halifesi el-Âdîd'a duyduğu kişisel muhabbetten dolayı bunu erteliyordu. Özellikle el-Âdîd'ın hastalanması da Selâhaddin'in daha duyarlı davranmasına sebebiyet vermişti. Sonunda Emîr Alemisimli birisi hutbenin Abbasi halifeliği adına okunması işini üstlenebileceğini söyleyerek, Muharrem ayının ilk cuma günü Abbasi Halifesi el-Mustadi Biemrillah adına hutbe okudu. Bu duruma halktan da herhangi bir tepki gelmedi. Böylece Fatimi Halifeliği herhangi bir sorunla karşılaşmadan ortadan kaldırıldı. Bu durum Bağdat'ta şenliklerle kutlandı. Abbasi halifesi Nureddin ve Selâhaddin'e değerli eşyalar ve hilatler gönderdi.³⁸

Haçlılarla Mücadelede Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyubî İlişkileri

Mısır'da sükuneti tamamen sağlayan Selâhaddin Eyyubî bundan sonraki süreçte Haçlılar'a karşı Nureddin Mahmud'u desteklemeye başlamıştır. Bunun için de ilk olarak Remle'ye kadar olan bir bölgeye akınlar düzenlemiş ve oldukça büyük bir ganimetle de Mısır'a geri dönmüştür. Bu seferin hemen arkasından da ikinci seferini Eyle üzerine gerçekleştirmiştir. Eyle bölgesi jeostratejik açıdan oldukça önemli bir bölgedir çünkü burası hem Haçlılar'ın Kızıldeniz'e açılan kapısıydı hem de Suriye-Mısır arasındaki güvenliği de tehdit eden bir konumda bulunmaktaydı. Eyle, kısa bir mücadeleden sonra Selâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirildi. Suriye ve Mısır arasındaki tek geçiş yolu olan ve Haçlılar'ın elinde bulunan Kerek-Şevbek bölgesine bir sefer düzenlemiştir. 1171 yılında gerçekleştirilen bu seferde Nureddin Kerek bölgesini Selâhaddin ise Şevbek bölgesini kuşatmıştır. Ancak kuşatma başladıktan bir müddet sonra Selâhaddin Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü hem mevsimin sıcaklığından dolayı çok fazla zayıflık meydana gelmiş hem de Amaury'nin Mısır'a doğru yürüdüğü haberi Selâhaddin'e ulaşmıştır. Selâhaddin'in çekilmesiyle birlikte bu sefer sonuçsuz kalmıştır.³⁹ Selâhaddin Eyyubî, Mısır'a döndükten sonra Nureddin Mahmud'un

³⁸Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Ali İbn Abdilkadir İbn Muhammed Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997, 150; Farhad Daftary, *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*- çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2005, 404-405.

³⁹ Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Ali İbn Abdilkadir İbn Muhammed Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, 150. İbn el-Esir'e göre, Kerek-Şevbek üzerine düzenlenen bu seferde Nureddin Mahmud ve Selâhaddin Eyyubî'nin arası bozulmuştur. Selâhaddin bu sefer esnasında Şevbek Kalesi'ni kuşatırken, Nureddin ise Kerek Kalesi'ni kuşatmıştır. Durum bu haldeyken, Selâhaddin Eyyubî'ye yakınındakiler; "Eğer Haçlılar' bu vaziyette iken Nureddin, Haçlı topraklarına girerse, bir yandan sen, bir yandan o Haçlılar'ı sıkıştırır ve ellerindeki yerleri zapt edersiniz. Bu takdirde Haçlılar'

kendisine olan kırgınlığını bildiği için ailesi ve devlet ileri gelenleri ile bir toplantı yapmış ve bu toplantıda Nureddin'e karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğiyle alakalı müzakere gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı esnasında Selâhaddin'in yeğeni Takiyyuddin Ömer konu ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Eğer gelirse onunla harp ederiz ve ülkeden uzaklaştırırız." Onun bu sözleri toplantıdaki başka kişilerce de desteklenince olayların daha fazla büyümesini istemeyen ve Zengiler'e karşı içinde saygı ve muhabbet besleyen Selâhaddin Eyyubî'nin babası Necmeddin Eyyub, bu fikri savunanlara kızdıktan sonra şunları söyledi: "Ben babanım. Bu Şihâbuddin de dayım. Şu gördüklerin arasında seni en çok seven bizleriz. Vallahi eğer ben ve dayım, Nureddin'i görsek onun önünde yer öperiz. Eğer kılıçla senin boynunu vurmamızı emrederse andolsun ki vururuz. Biz bu vaziyette olursak diğerlerinin sana ne yapacağını beklersin? Şu yanında gördüğün emirler, eğer Nureddin'i tek başına görseler eyerleri üzerinde duramazlar. Bu ülke onundur. Biz onun memlukleri ve buradaki naibleriyiz. Eğer o seni azlederse 'Baş üstüne' der azlederiz. Yapacağın en doğru iş Nureddin'e: 'Bu ülke için harekete geçmek istediğini duydum. Buna ne lüzum var? Bana bir adam gönder, boynuma mendil bağlayıp sana götürsün. Burada sana karşı gelecek kimse yoktur.'" diye mektup yazmandır." Bundan sonra herkesi dışarı çıkarıp, oğlu ile başbaşa kalan Necmeddin Eyyub sözlerine şu şekilde devam etti: "Sen akılsız bir çocuksun. Hareketlerinde hata ediyorsun. Bilmiyorsun ki Nureddin senin isyan ettiğini haber alacak olursa elindeki her işi bırakır ve senin kökünü kırıncaya kadar peşine düşer. Onu bırakıp sana katılacak bir asker var mı? Benim sana söylediğim sözler hemen ona erişecektir. Sen de ona bir elçi gönder, kendisine karşı tevazu göster, ona itaat ettiğini, onun bendesi olduğunu bildir."⁴⁰Selâhaddin, babasının nasihatlerini dinledi ve bu minvalde bir mektubu Nureddin'e gönderdi, ona itaatini arz etti. Bu mektup üzerine Nureddin de, Selâhaddin üzerine düzenlemeyi düşündüğü seferden vazgeçerek, 1171-1172 yıllarını kuzey Haçlıları ile mücadele ederek geçirdi. Nureddin Mahmud b. Zengi ilk olarak Haçlılara karşı birliklerini yeniden toplamak ve düzeni sağlayabilmek amacıyla Aşterâmevkisine

---

arasından çekilip, ülkeleri de ele geçirilince Mısır'da Nureddin ile birlikte kalmanız mümkün olmaz. Eğer burada iken Nureddin senin yanına gelirse mecburen ona katılacaksın, işte o zaman o seni dilediği kadar tahakküm altına alacaktır. Dilerse seni Mısır'da bırakır, dilerse azleder. Sen ona karşı gelecek güçte değilsin, yapacağın en doğru iş Mısır'a dönmendir." demişlerdir. Bunun üzerine Selâhaddin Eyyubî bu seferden Nureddin Mahmud'dan izin almadan geri çekilmiş ve bu durumda iki tarafın arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Gregory Abû'l Farac ise, Nureddin Mahmud, Selâhaddin Eyyubî'yi kışkırmaktaydı. Kendisi Kerek üzerine sefere çıktığında Selâhaddin'e de haber göndererek, onun da Şerek üzerine yürümesini istemiştir. Ancak Selâhaddin, Nureddin'den korktuğu için bu sefere hiç çıkmamıştır. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 299; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, 415.

⁴⁰İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,299-300.

geldi. Bu esnada el-Bîre Kalesi HakimiŞihabüddin İlyas b. İlgazi b. Artuk da Nureddin'in yanına yardımagidiyordu. Ancak henüz Nureddin'e ulaşmadan yolda kalabalık bir haçlı birliği ile karşılaştı ve onları yenilgiye uğrattı. İki taraf arasındaki bu mücadele esnasında Hospitaller şövalyelerinin reisi de hayatını kaybetti. Bu durum büyük bir sevinçle karşılandı çünkü bu kişi daha önceden birçok Müslüman'a eziyet etmişti.⁴¹Nureddin, bunun hemen arkasından da 1171 yılında yönünü Antakya'ya çevirdi. Çünkü kuzey Haçlıları Antakya'nın Lazkiye limanında iki Mısır ticaret gemisine el koymuşlar Nureddin bu gemilerin iadesini isteyince de bu gemilerin su aldığı ve bundan dolayı gemilere el konulduğunu söylemişlerdir. Nureddin durumu araştırınca gemilerin su alma durumunun olmadığını görmüştür. Bunun üzerine büyük bir ordu toplayan Nureddin, Antakya ve Trablus topraklarına büyük bir akın düzenledi. Bu akın esnasında Safisa ve Arima Kaleleri ele geçirildi. Bu durum karşısında Haçlılar Nureddin'e anlaşma teklifinde bulundular. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre; Haçlılar el koydukları gemileri iade edecekler, aldıkları esirleri serbest bırakacaklar ve yüklü miktarda da tazminat ödeyeceklerdi.⁴²1172 tarihinde Kudüs Haçlıları Havran bölgesine saldırdılar. Nureddin Mahmud b. Zengi bunu haber alır almaz hemen ordusu ile birlikte Haçlılar üzerine yürüdü. Haçlılar Nureddin'in gelişini duyunca geri çekilmek istediler ancak başarılı olamadılar. Haçlı kuvvetleri Nureddin tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Nureddin bundan sonra Taberiye'ye girerek, bölgeyi yağmaladı. Böylece Dimaşk'ı yağmalamaya gelen Haçlılar'ınTaberiye'dekibir çok malı Nureddin'in eline geçti. Nureddin'in bundan sonraki hedefi Kerak ve ŞevbekPrinkepsliği olacaktır. Nureddin 1173 tarihinde Kerak ve Şevbek üzerine bir sefer düzenleme kararı almıştır ve Selâhaddin Eyyubî'den de bu konuda yardım istemiştir. Selâhaddin Eyyubî ilk önce bu yardım teklifini kabul etmiş ve hatta Nureddin'den önce Kerak'a vararak burayı kuşatmıştır. Ancak Nureddin'in Dimaşk'tan yola çıktığını duyunca kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. Nureddin'e de elçiler göndererek, ondan özür dilemiş, geri çekilme sebebi olarak da babasının hastalığını ileri sürmüştür. Nureddin buna rağmen Kerak'ı kuşattı çünkü şartlar bu bölgenin kuşatılması için oldukça müsaitti. Özellikle Kral Amaury'nin Kilikya'da bulunması dolayısıyla bu

---

⁴¹İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,300; Gregory Abû'l-Farac,*Abû'lFarac Tarihi*, II,415-416; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'lEbsâr*, çev. D. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, 295;İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, 480; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II,329.

⁴²İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,300; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 329.

bölgenin kolayca ele geçirilebileceği düşünülüyordu. Ancak Kerak, Etiennette isimli bir varise tarafından yönetiliyordu. Etiennette'nin eşi Amaury ile birlikte Kilikya'da bulunmaktaydı. Nureddin'in kuşatması karşısında Etiennette derhal II. Onfroi de Toron'dan yardım istedi. Onfroi de, Kudüs Krallığı'nda bulunan tüm baronları birleştirerek, hızla Kerak'a geldi. Bu durum karşısında iki ateş arasında kalmaktan çekinen Nureddin geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.⁴³ Selâhaddin'in iki defa Kerak önlerinden ayrılarak Nureddin'i yalnız bırakması onun bu bölgenin alınmasını istemediğini göstermektedir. Çünkü Nureddin ile kendisi arasındaki tek tampon bölge burasıydı. Bu arada Selâhaddin Eyyubî2.Kerak kuşatmasından döndükten kısa bir müddet sonra babası Necmeddin Eyyub'u kaybetmiştir. Necmeddin Eyyub, at üzerinde polo oynarken düşüp ölmüştür. Babasının ölümünden sonra Selâhaddin Eyyubî'nin yanında onu Nureddin ile mücadele etmesini isteyen grup kalmıştır. Bu durum Selâhaddin Eyyubî tarafından Bahaaddin b. Şeddad'a şu şekilde anlatılmaktadır: "Nureddin'in Mısır memleketini hedef alacağı haberi bize ulaştı. O sırada dostlarımızdan bir cemaat; Onun bu amacının gerçekleşmesi halinde gereken müdafanın yapılacağına, ona karşı çıkılacağına, otoritesi kırılacağına ve askerleri, cephe oluşturmamızla geri çevrileceğine işaretle bulundular. Ancak ben tek başıma onlara muhalif oldum ve 'böyle bir şeyin telaffuz edilmesi bile doğru değildir.' dedim. Aramızdaki bu niza, vefat ettiğine dair haber bize ulaşınca kadar devam etti."⁴⁴Necmeddin Eyyub, Nureddin'in en güvendiği emirleri arasındaydı. Onun ölümü sonrasında Kerak seferlerinde yaptıklarından dolayı Selâhaddin'e güveni sarsılan Nureddin, Halid el-Kaysarâni'yi, Mısır'ı teftiş etmesi için Selâhaddin'in yanına gönderdi. Bu genel bir teftişti. Ancak Kaysarâni'nin dikkatini çeken en önemli husus böyle zengin bir coğrafyadan Dımaşk'a gönderilen paranın azlığıydı. Selâhaddin ise kendini bu durum karşısında kendisinden istenilen tüm paraları gönderdiği takdirde böylesine geniş bir ülkeyi savunamayacağını söylemiştir.⁴⁵

Sudan ve Yemen Seferleri

Selâhaddin Eyyubî, Nureddin'in ölümüne kadar ona karşı asla açıktan bir isyana girişmeyecektir. Ancak Nureddin ile arasında yaşanan gerginlikler dolayısıyla sınırlarını

---

⁴³İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 315-316; İbnKesîr,*el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482.

⁴⁴Behaeddin İbn Şeddad,*en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 86.

⁴⁵İbnKesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482; Muhammed Sallâbi, *Eyyübîler Devleti Selâhaddin Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010, 237.

genişletme ihtiyacı duyacaktır. Bunun için de yönünü Sudan'daki Nubya Krallığı'na çevirecektir. Burası aynı zamanda Fatimîler'in yıkılmasından sonraki süreçte Şiiilerin de toplanma merkezi haline gelmişti. Hem bu bölgedeki Şii varlığını ortadan kaldırabilmek hem de sınırlarını genişletebilmek amacıyla büyük kardeşi Turanşah'ı 1173 tarihinde bu bölgeye sefere gönderdi. Turanşah, İbrîm, Sebiyy ve Ganem'i ele geçirdikten sonra Nubya Krallığının merkezi Dunkula önlerine geldi. Ancak bu şehir halkının çok fakir olduğunu müşahade eden Turanşah, seferi devam ettirmeyi uygun bulmadı ve bölgeyi itaat altına alıp bazı kalelere de kendi adamlarını yerleştirdikten sonra döndü.⁴⁶

Bu seferin hemen arkasından Yemen'de Abdünnebi isimli bir kişinin kendisini Mehdi ilan ettiği ve babasının mezarı üzerine büyük bir kubbe inşa ettirerek, burayı da hac merkezi olarak belirlediğine dair bir takım haberler geldi. Aynı zamanda Abdünnebi'ye Fatimîler'e bağlı kalan bazı kişiler de yardımcı olmaktaydılar. Bu durumdan haberdar olan Selâhaddin, hemen Nureddin'e haber verdi ve ondan Yemen'e sefere çıkması için izin vermesini istedi. Nureddin, bunu kabul etti. Selâhaddin Eyyubî, kardeşi Turanşah'ı bölgeye yolladı. 1400 kişilik bir ordu ile Yemen'e giden Turanşah Hicaz'da sükûneti sağladıktan sonra Zebîb'i ele geçirdi arkasından da Abdünnebi'yi yenerek, Aden'i aldı. Böylece bölge tekrar eski huzuruna kavuştu. Hutbe de yeniden Abbasi halifesi adına okunmaya başlandı ancak Nureddin Mahmud'un ismi de halife ile birlikte hutbelerde zikredildi.⁴⁷

Selâhaddin Eyyubî'nin hedeflerinden birisi de Trablusgarp bölgesi idi. Selâhaddin Eyyubî bu bölgeye Şerefeddin Karakuş kumandasında bir ordu göndermiştir. Bu orduya civar bölgelerden de katılım sağlanmıştır. Aynı zamanda Arap emirlerinin önde gelen isimlerinden Mesud b. Zimân da katılmıştır. Böylece oldukça güçlü bir hale gelen Selâhaddin'in ordusu Barka ve Trablusgarp bölgesine tamamiyle hakim olmuşlardır. Bu sefer neticesinde Mehdiyye, Sefakıs, Kafsa, Tunus ve civarı dışında kalan bütün bölgeler Nureddin Mahmud'a bağlanmıştır.⁴⁸

⁴⁶İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 310-311; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 416-417.

⁴⁷Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 85; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 318-319; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 488.

⁴⁸İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 312-313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 483; Sallâbi, *Eyyübîler Devleti Selâhaddin Eyyubî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 233.

Sonuç

Eyyübî ailesi, Zengilerin hizmetine girdikten sonra özellikle Nureddin Mahmud b. Zengi döneminde Haçlılar ile yapılan mücadelelerde birçok yararlılıklar göstermişlerdir. Örneğin; Nureddin İslam birliği düşüncesini gerçekleştirebilmek amacıyla Haçlılar ile sürekli olarak işbirliği içerisinde olan Dımaşk'ı almak istediğinde Necmeddin Eyyüb ve kardeşi Şirkûh canla başla mücadele etmişler ve Nureddin de bu sayede Dımaşk'ı almayı başarmıştır. Ancak bu ailenin asıl başarısı 1164-1169 yılları arasında gerçekleştirilen Mısır seferleri esnasında ortaya çıkmıştır. Şirkûh'un, Mısır üzerine düzenlediği üç sefer sonrasında Mısır Zengiler tarafından fethedilmiş, buranın valiliğine de Nureddin tarafından önce Şirkûh, onun ölümünden sonra da yeğeni Selâhaddin Eyyübî getirilmiştir. Selâhaddin Eyyübî'nin Mısır hakimiyeti esnasında, Nureddin Mahmud ile zaman zaman bir takım problemler yaşamıştır. Yaşadıkları bu problemlerin en önemli sebeplerinden birisi Mısır'da Fatımî hilafetinin kaldırılmasının Selâhaddin tarafından geciktirilmesidir. Aslında Selâhaddin Mısır'a ilk gittiği andan itibaren Fatımî hilafetini kaldırmak istemiş ancak ortamın henüz buna hazır olmaması ve son Fatımî Halifesi el-Adıd'a duyduğu kişisel muhabbet dolayısıyla bu iş uzamıştır. Bu durum Selâhaddin ve Nureddin arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiş ancak daha sonradan Selâhaddin'in hutbeyi Abbasi halifesi adına okutması ile birlikte sorun çözüme kavuşmuştur. İki taraf arasındaki bir başka anlaşmazlık ise Kerek-Şevbek üzerine Nureddin tarafından düzenlenen seferler esnasında ortaya çıkmıştır. Nureddin Haçlıların önemli merkezlerinden Kerek-Şevbek bölgesini 2 kez kuşatmış ve Selâhaddin'den de bu konuda yardım istemiştir ancak Selâhaddin her iki kuşatmada da çeşitli sebepler dolayısıyla Nureddin'e yardım edememiştir. 1171 yılında gerçekleştirilen ilk kuşatmada Selâhaddin, Amaury'nin Mısır'a doğru ilerlediğini duyunca geri dönmek zorunda kalmış, 1173 yılında gerçekleştirilen ikinci kuşatmada ise Selâhaddin bu defa babasının hastalığı dolayısıyla bu sefere iştirak edememiştir. Yine Nureddin'in emirlerinden Halid el-Kayserâni'yi Mısır'ı teftiş etmek üzere Selâhaddin'e göndermesi ve Dımaşk'a Mısır'dan gönderilen paranın azlığı konusunda Selâhaddin üzerinde baskı kurması da iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu. Ancak bütün bunlara rağmen Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Selâhaddin bağımsızlık ya da Nureddin'e isyan ile alakalı hiçbir girişimde bulunmamış ve hatta ondan "Efendim Nureddin" diye bahsetmiş ve ona her zaman bağlı kalmıştır. Nureddin

ise Selâhaddin ondan her yardım istediğinde yardımına koşmuştur. Çünkü Nureddin de Mısır'ın Haçlılar ile mücadelede kilit bir noktada olduğunu bilmektedir. Sonuç itibariyle gerek Nureddin gerekse de Selâhaddin, Nureddin tarafından kurulmaya çalışılan İslam birliğinin zarar görmemesi adına ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Nureddin'in ölümü sonrasında da Haçlılar ile mücadele ve İslam birliğini sağlama görevini Selâhaddin Eyyûbî üzerine alacak ve Nureddin'in mirasını bu şekilde devam ettirmeye çalışacaktır.

Kaynaklar

ALTAN, E., *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

BECKER, C.H., “Eyyübîler”, *İslam Ansiklopedisi*, IV:424-429, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.

BEHAEDDİN İBN ŞEDDAD, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, Tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl, İskenderiye 1964.

BEYYUMÎ, A., *Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, çev. Abdülhadi Timurtaş, İstanbul: Kent Yayınları, 2005.

DAFTARY, F., *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*-çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2005.

EBÛŞÂME, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-devleteyn*, II, thk. İbrahim ez-Zeybek, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.

GREGORY ABÛ'L-FARAC, *Abû'lFarac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

HOLT, P.M., *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

IONNES KINNAMOS, *İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

İBN el-ÂDİM, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, çeviri, notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

İBN HALDÛN, *Târihu İbn Haldûn*, V, thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2000.

İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

İBN VASIL, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyüb*, I, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire: (Yayın evi yok) 1953.

İBNÛ'L-ESÎR, *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyyebi'l-Mavsıl*, Tahkik ve Neşreden: Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire: (Yayın evi yok), 1963.

İBNÜ'L-ESÎR, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

KESİK,M., *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

KIVÂMÜDDİN BÜNDÂRÎ, *Sene'l-Berkî'ş-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul: IRCICA, 2004.

KOCA, S.,*Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003.

LANE-P., STANLEY, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Basın Yayınları, 2012.

LYONSM. C.–JACKSON, D.E.P.,*Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.

MAALOUF, A.,*Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

MÖHRİNG, H.,*Selâhaddin Eyyubî*, çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

MUHAMMED TAKİYÜDDİN AHMED İBN ALİ İBN ABDİLKADİR İBN MUHAMMED MAKRİZÎ, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997.

NİKİTAS KHONİATES,*Historia: İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

ÖNGÜL, A., *Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Çamlıca Basım Yayın, 2007.

ÖZTÜRK, M.,*Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul:Bilge Kültür-Sanat, 2019.

POLAT, İ.E.,*Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*,Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

RUNCİMAN, S.,*Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

SALLÂBÎ, M.,*Eyyübîler Devleti SelâhaddinEyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.

ŞEŞEN, R., “Âdîd-Lidîmillâh”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* I:374-375,İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

ŞEŞEN, R., “Eyyübîler Devleti”, *DGBİT*, VI: 331-432, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.

ŞEŞEN, R.,*Selâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH el-ÖMERÎ, *Mesâlikü'lEbsâr*, çev. D. Ahsen Batur, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

USTA, A., *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* ,İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.

Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyûbî İlişkileri

Fatma İnce*

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Öz

Eyyûbîler, Orta Doğu, Mısır, Hicaz ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş olan bir Türk devletidir. Eyyûbîlerin ilk atası olan Şadi, 1126 tarihine kadar Şeddadilerin hakimiyeti altında kalmış, Şeddadilerin yıkılması üzerine de Bihrûz el-Hâdim tarafından Tikrit valiliğine getirilmiştir. Şadi'nin ölümünden sonra ise bu göreve oğlu Necmeddin Eyyûb geçmiştir. Eyyûbîler ve Zengiler arasındaki ilk ilişkiler 1131 tarihinde gerçekleşmiş, bu tarihte tarihinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçukşah arasında bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede Mesud'un yanında yer alan İmadeddinZengiSelçukşah kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış ve Tikrit'e sığınmış, Necmeddin Eyyûb da İmadeddin'e elinden gelen her türlü yardımı yapmış ve onun Dicle'yi geçmesine yardımcı olmuştur. İki taraf arasında meydana gelen bu dostluk daha sonraki süreçte Necmeddin Eyyûb ev Şirkuh'unİmadeddin'in hizmetine girmesi ile neticelenmiştir. Bu çalışmada BehaeddinİbnŞeddad, EbûŞâme, GregoryAbû'l-Farac, İbn el-Âdim, İbnHaldûn, İbnKesîr, KıvâmüddinBündârî, Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, gibi yazarların eserlerinden de istifade edilerek Zengiler ve Eyyûbîler açısından iki önemli isim olan Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyûbî arasındaki ilişkiler incelenecek.

Anahtar Kelimeler: Nureddin Mahmud b. Zengi, İmadeddinZengi, Şirkuh, Şaver, Selâhaddin Eyyûbî.

Gönderme Tarihi: 17/08/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: fatma.ince@inonu.edu.tr.

Affair of Nureddin Mahmud b. Zengi and Selâhaddin Eyyûbî

Fatma İnce

ORCID: 0000-0002-9820-4604

Abstract

The Eyyubids are a Turkish state that reigned in the Middle East, Egypt, the Hejaz and North Africa. Sadi, the first ancestor of the Eyyubids, remained under the domination of the Sheddadis until 1126, and upon the destruction of the Seddadis, he was appointed Governor of Tikrit by Bihrûz al-Hâdim. After his death, his son Necmeddin Eyyûb took over this post. The first relations between the Ayyubids and the Zengi took place in 1131, when Mahmud of Iraqi Seljuk Sultan died, and a throne struggle began between Mesud and Selcuksah. Imadeddin Zengi, who was with Mesud in this struggle, was defeated by the Seljuks forces and took refuge in Tikrit, Necmeddin Eyyûb made every kind of help to Imadeddin and helped him to cross the Tikrit. This friendship between the two sides resulted in the subsequent process of Necmeddin Eyyûb house Şirkuh's service to Imadeddin. In this study, Behaeddin Ibn Seddad, Ebu Şâme, Gregory Abul-Farac, Ibn al-Adim, Ibn Haldun, Ibn Kesir, Kivamuddin Bundari, Şihabeddin b. Fazlullah al-Omari, as well as the works of writers such as the Zengi and Eyyubids in terms of two important names Nureddin Mahmud b. Zengi and Salahaddin Eyyûbî relations between will be examined.

Keywords: Nureddin Mahmud b. Zengi, İmadeddin Zengi, Şirkuh, Şaver, Selâhaddin Eyyûbî

Received Date: 17/08/2019

Accepted Date: 25/09/2019

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ НУР ад-ДИНА МАХМУДА ЗАНГИ И САЛАХ ад-ДИНА АЙЮБА

Резюме

Айюбиды – это тюркское государство, правившее на Ближнем Востоке, в Египте, Хиджазе и Северной Африке. Основатель династии Аюбидов Шади до 1126 года был вассалом Шаддадидов и после их развала был перевезен Бихруз аль-Хадимом в Тикрит. После его смерти эту должность занял его сын Наджм ад-Дин Айюб. Первые отношения между Айюбидами и Зангидами зародились в 1131 году, когда умер Сельджукский правитель Ирака султан Махмуд, и в борьбу за трон вступили Месут и Сельджукшах. В этой борьбе принявший сторону Месута Имад ад-Дин Занги потерпел поражение от Сельджукшаха и укрылся в Тикрите, где Наджм ад-Дин Айюб оказал ему гостеприимство и помог переправиться через Диджле. Зародившаяся в данных условиях дружба в последствии выразилась в переходе брата Наджм ад-Дина Айюба Ширкуха на службу к Имад ад-Дину Занги. В данной статье на основе произведений Баха ад-Дина Шеддада, Грегори Абу-ль-Фараджа, Эбу Шаме, Ибн эль-Адим, Ибн Хальдун, Ибн Кесир, Кывам уд-Дин Бундари, Шихабеддин Фазлуллах эль-Омери и т.п. исследуются взаимоотношения Зангидов и Айюбидов в лице двух значимых представителей данных династий Нур ад-Дина Махмуда Занги и Салах ад-Дина Айюби.

Ключевые слова: Нур ад-Дин Махмуд Занги, Имад ад-Дин Занги, Ширкух, Шавер, Салах ад-Дин Айюби.

Получено: 17/08/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Eyyubiler, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz'da hüküm sürmüş olan bir Türk Devleti'dir. Eyyubiler, Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Zengiler'e bağlı kalmışlar ve onların idaresinde faaliyet göstermişler, onun ölümünden sonra ise bağımsızlıklarını ilan ederek, devlet haline gelmişlerdir. Eyyubiler ailesinin asıl faaliyetleri 1164-1169 yılları arasında yapılan Mısır seferleri ile başlamıştır. Bu tarihin öncesinde aileye dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Şecereleri, Yemen Araplarından Ravvâd b. El-Müsennâ el-Ezdî'ye bağlanmaktadır. El-Ezdî, 758 yılında Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansûr tarafından Basra'dan alınarak aşireti ile birlikte Azerbaycan'ın Duvın bölgesine yerleştirilmiştir.¹

Eyyubiler, 1126 yılına kadar Şeddâdîler'in hakimiyeti altında kaldılar. Şeddâdîler yıkılınca Eyyubîler'in atası Şadi, 1126 tarihinde, Muhammed Tapar ve onun oğlu Sultan Mahmud'un saray ağalığını yapmış olan Bihruz el-Hâdim'in isteği üzerine oğulları Necmeddin Eyyub ve Şirkuh ile birlikte Irak'a gitmiş ve burada Bihruz el-Hâdim tarafından Tikrit'e vali olarak atanmıştır. Şadi'nin ölümünden sonra da Tikrit valiliğine Necmeddin Eyyûb geçmiştir.²

1131 tarihinde, Selçuklu Devleti'nde bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bu tarihte, Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçukşah arasında bir taht mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede halife arasının iyi olduğu Selçukşah'ın tarafını tutmuş bunun üzerine Sultan Mesud da İmadeddin Zengi'den yardım istemişti. Ancak İmadeddin Zengi ve Mesud'un kuvvetleri, Selçukşah'ın ve halifenin kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış İmadeddin Zengi, bu yenilgi sonrasında Tikrit'e sığınmıştı. Bu sırada Tikrit Valisi Necmeddin Eyyub, Zengi'nin Dicle'yi geçmesine yardım etmiş bu vesileyle Necmeddin Eyyûb ile İmadeddin Zengi arasında bir dostluk meydana gelmişti.³

¹ Ramazan Şeşen, "Eyyubîler Devleti", *DGBİT*, VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, 331; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, 34-35; Ali Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*, (*Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti*), çev. Abdülhadi Timurtaş, İstanbul: Kent Yayınları, 2005, 59; C.H. Becker, "Eyyübîler", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c.IV, İstanbul: MEB. Yay., 1988, 424.

² İbnü'l-Esir; *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, 277; Hannes Möhring, *Selâhaddin Eyyübî*, çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, 91.

³ Ramazan Şeşen, "Eyyubîler Devleti", *DGBİT*, VI, İstanbul: Çağ Yayınları, (1987), 331; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, 34-35.

Necmeddin Eyyûb'un bu davranışı Abbasi halifeliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu olaydan birkaç sene sonra Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh bir Selçuklu memurunu öldürmüş, bu olay üzerine Bihrûz el-Hâdim, Necmeddin Eyyûb'dan kardeşini tutuklayıp, Tikrit'i de gelen memura teslim etmesini istemiştir. Bu şartlar altında Irak'ta kalma şansları olmadığını düşünen Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh, İmadeddinZengi'ye müracaat etmişlerdir. Zengi de onların daha önceden kendisine yardım etmeleri dolayısıyla yardım etmeyi kabul etmiştir. Böylece 1138 tarihinden itibaren Necmeddin Eyyub ve Şirkuh, İmadeddinZengi'nin hizmetine girmişlerdir.⁴

İmadeddinZengi, Eyyubîler'e başta el-Mevzîr ve Şehrîzor olmak üzere birçok bölgeden iktalar vermiştir. Eyyubîler de İmadeddinZengi'nin özellikle Haçlılar'a karşı yapmış oldukları bütün seferlerde onun yanında olmaya gayret göstermişlerdir. İmadeddinZengi, 1140 tarihinde, Haçlılar'dan Baalbek'i aldıktan sonra buranın iktasını Necmeddin Eyyub'a bırakmıştır. Yine Urfa'nın fethi esnasında da Eyyubîler'in çok fazla yararlılığı görülmüştür. İmadeddinZengi'nin 1146 tarihinde Caber Kalesi'ni kuşattığı esnada ölmesi üzerine yerine oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud b. Zengi geçmiştir. Seyfeddin Gazi atabeyliğin Musul topraklarında hüküm sürerken, Nureddin Mahmud b. Zengi ise Halep ve çevresinde hakimiyetini kurmuştur. İmadeddinZengi'nin ölümünü fırsat bilen Dımaşk atabeyleri Baalbek bölgesini ele geçirmişler, ancak Necmeddin Eyyub onlar karşısında herhangi bir faaliyette bulunamayacağını anlayınca bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Necmeddin EyyubDımaşk bölgesinde de tanınan ve hatırı sayılan bir emir konumuna gelmiştir. Eyyubîler, İmadeddinZengi'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud b. Zengi'nin idaresi altına girmişlerdir.⁵

Nureddin Mahmud b. Zengi ve Eyyubîler

Urfa 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Urfa'nın fethi Batı dünyasında dehşetle karşılanmıştır. Çünkü Urfa'nın Türkler tarafından yeniden fethedilmesi demek hem sıranın Kudüs ve Antakya'ya geldiğinin bir göstergesiydi hem de Anadolu'ya Türkmen akışının önündeki en büyük engel kalkmış oluyordu. Bundan

---

⁴İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 277; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyubîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, 65-66; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, 10; Malcolm Cameron Lyons -D.E.P. Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006, 11; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019, 51-62.

⁵GregoryAbû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 401.

dolayı Batı tarafından 1147-1149 tarihleri arasında Anadolu üzerine ikinci bir sefer düzenlendi. Bu sefer esnasında Dımaşk da Haçlılar tarafından kuşatıldı. Bu kuşatma Nureddin Mahmud b. Zengi ve Seyfeddin Gazi sayesinde atlatıldı ancak Nureddin için bu yeterli değildi. Nureddin, İslam birliğini gerçekleştirmek düşüncesindeydi ve bundan dolayı da ilk olarak Dımaşk'ı almak zorundaydı. Bu konuda Necmeddin Eyyûb ve Şirkuh'tan yardım istedi ve bu iki kardeş sayesinde Dımaşk kolayca ele geçirildi. Necmeddin Eyyûb da Dımaşk valisi olarak atandı.⁶

Ancak Eyyûbi ailesinin asıl başarıları 1164-1169 yılları arasında gerçekleştirilen Mısır seferleri ile birlikte başlamıştır. Selâhaddin Eyyubi de askerî ve siyasî ilk başarılarını bu seferler esnasında kazanmıştır. 1161 tarihinde Mısır'daki Fatimî Devleti'nin veziri Rüzûk idi. Ancak Rüzûk, başarılı bir yönetim sergileyemeyince Yukarı Mısır'daki Kus şehrinin valisi Şaver isyan etti. Bu isyanın başarıya ulaşması neticesinde Şaver de vezir oldu. Ancak Şaver sadece sekiz ay vezirlik makamında kalabildi. Şaver vezirlik makamından indirildikten sonra da boş durmadı ve eski vezir Rüzûk'i öldürttü. Bu durum yeni bir isyanın başlamasına neden oldu. Bu isyan esnasında bu defa da Hacibü'l-HuccabDırğam vezirlik makamına getirildi ve vezir olur olmaz da kendisini devirme ihtimali bulunan herkesi ortadan kaldırttı. Bu isyan esnasında ordu içerisinde de ileri gelen pek çok komutan hayatını kaybetti. Bu durum ordu düzeninin bozulmasına ve neticede de Fatimîler'in tarih sahnesinden silinmelerine neden olacaktır.⁷

Mısır'da yaşanan bütün bu gelişmelerHaçlılar'ın da dikkatinden kaçmamış ve bu karışıklıkları bir fırsata çevirme yollarını aramaya başlamışlardır. Bunun için de Haçlılarilk olarak, 1153 tarihinde Askalan'ı ele geçirmişler arkasından da Mısır'ı ele geçirme planları yapmaya başlamışlardır. Mısır üzerine ilk sefer 1161 tarihinde Amaury tarafından gerçekleştirilmiş ancak yıllık 160.000 dinar haraç verilmesi şartıyla bu seferden geri dönmüştür. Ancak vaadedilen paranın ödenmemesi üzerine Amaury tarafından 1163 tarihinde bölgeye ikinci bir sefer daha düzenlemiştir. Bu sefer esnasında vezir olan Dırğam, Nil Nehri'nin taşma zamanını da kullanarak bendleri

---

⁶Gregory Abû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*,401; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret Işıltan, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 214; Ali Öngül, *Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Çamlıca Basım Yayın, 2007, 58; Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*,Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 64-65; Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003, 138-139, Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 87; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*,İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, 150; Beyyumi,*Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyûbi'nin Devleti)*, 84.

⁷Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*,II, 306.

açmış ve Amaury'yi geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Nureddin ise bütün bu olanları dikkatle izlemekteydi. Çünkü Nureddin'inde hedefinde Mısır vardı. Şayet Nureddin Mısır'ı ele geçirebilirse Kudüs'e giden yolu da açmış olacaktı.⁸ Bu esnada Nureddin'in eline Mısır'a düzenleyeceği sefer için büyük bir fırsat geçti. Mısır'ın eski veziri Şaver, 1163 tarihinde Dimaşk'a gelerek, Nureddin'den kendisinin vezirliğe tekrar getirilmesi için yardım talep etti. Bu yardım karşılığında da Nureddin'e önemli vaatlerde bulundu. Buna göre, Şaver tekrar vezirliğe gelirse seferin bütün masraflarını karşılayacak, sınır bölgelerini Nureddin'e bırakacak, sefere katılacak askerlere iktalar verecek, Nureddin'in hakimiyetini tanıyacak, seferin komutanı Şirkûh Mısır'da kalıp Nureddin'in naibi olarak doğrudan ondan emir alacak ve Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini Nureddin'e ödeyecekti.⁹

Nureddin'in Mısır için hazırlamış olduğu ordu 1164 tarihinde Şirkûh kumandasında yola çıkmıştır. Bu ordunun içerisinde Şirkûh'un yeğeni Selâhaddin Eyyubi de bulunmaktadır. Bu ordunun Mısır'a düzenlediği sefer sayesinde Dırğam vezaret makamından indirilmiş ve öldürülmüş, Şaver yeniden vezir olmuştur. Mısır'ı ele geçiren Şaver, daha önceden Nureddin'e vermiş olduğu vaatlerin hiçbirini yerine getirmedi ve Şirkûh'a da 30.000 dinar göndererek, Mısır'dan ayrılmasını istedi. Bunun üzerine Şirkûh, Bilbis'i kuşatarak ele geçirdi. Bu durum karşısında Şaver bu defa da Haçlı liderlerinden Amaury'den yardım istedi. Mısır'ın Nureddin'in eline geçme ihtimalinin, Haçlılar açısından büyük bir felaket olduğunun farkında olan Amaury, Şaver'in yardım talebini kabul ederek, Mısır'a geldi. Onun Mısır'a gelişi, Şirkûh'u zor durumda bıraktı. Şirkûh'un elinde bulunan Bilbis şehri haçlı-Mısır birleşik ordusu tarafından kuşatıldı. Nureddin, hem Şirkûh üzerindeki bu baskıyı ortadan kaldırabilmek için hem de Amaury'nin Mısır'da olmasını fırsat bilerek, Antakya Prinkepsliği topraklarına girdi ve Harim'i kuşattı. Nureddin ve haçlı kuvvetleri arasında yapılan savaşta Antakya Prinkepsi III. Bohemund, Trablus kontu III. Raymond, Hugue de Lusignan, Bizans kuvvetleri komutanı Konstantin Kolomon ve bir çok haçlı ileri geleni esir alındı ve Harim fethedildi. Nureddin'in Harim'den sonraki hedefi ise Banyas'tı. Bu esnada Şaver bir taraftan Haçlılar'la iletişim içerisindeyken diğer yandan da Şirkûh ile anlaşma yolları arıyordu. Bu durum ve Nureddin'in Banyas'a doğru hızla ilerlemesi

⁸Gregory Abû'lFarac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, 398; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 306; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, 152.

⁹İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, IX, 465; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 307.

Amaury'nin Şirküh'a barış teklifinde bulunmasını sağladı. İki taraf arasında yapılan anlaşmayla; Şirküh, 30.000dinar savaş tazminatı, Haçlılar ile birlikte güvenli çıkış ve Şaver'in Mısır'da iktidarda kalması karar altına alındı.¹⁰

Şirküh, Mısır'dan ayrıldı ancak Şaver'in yaptıklarını da aklından çıkarmadı. Onun hedefi Nureddin'i ikna ederek, yeniden Mısır'a sefer düzenlemektir. Çok geçmeden de eline Nureddin'i bu konuda ikna etmek için bir fırsat geçti. Şaver, Şirküh'un Mısır'a yeniden sefer düzenleme ihtimaline karşı Haçlılar ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma gereğince de Şaver tarafından Haçlılara Kahire'de bir çarşı vermişti. Bu durum üzerine Şirküh, ordusu ile birlikte 1167 tarihinde Mısır'a doğru yola çıktı. Şirküh'un Mısır'a geldiğini duyan Şaver ise müttefikleri olan Haçlılar'dan yardım istedi. Haçlılar bu durumu fırsata çevirerek yapacakları yardıma karşılık, Şaver'den alabildikleri kadar çok taviz kopardılar. Müttefik kuvvetler, oldukça kalabalıktı. Bundan çekinen Suriye askerlerinin bir kısmı geri dönmek istedi ancak hem Şirküh'un askeri ikna konuşmaları hem de Şerefüddin Bozkuş'un konuşmaları etkisini gösterdi. Şirküh, bu savaşta hilal taktiğini kullanmıştır. Ordunun merkezine de Selâhaddin'i koymuştu. Bu şekilde tüm haçlı ordusu yok edildi. Bu savaş sonucunda şövalyelerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, Kaysariye Hakimi Hugue esir düşmüş, Amaury ise canını zor kurtarmıştı.¹¹

Şirküh'un bu galibiyet sonrası Kahire'yi kuşatması bekleniyordu ancak o kalan haçlı ordusunun kendisine saldırma ihtimalini göz önünde bulundurarak İskenderiye'ye gitti. İskenderiye halkı Sünni'ydi. Üstelik Şaver'in Haçlılar ile ittifak kurmasından da rahatsızlardı. Bundan dolayı da Şirküh'un gelişini büyük bir memnuniyetle kabul ettiler. Şirküh burada şehir yönetimi ile alakalı düzenlemeler yaptı ve yeğeni Selâhaddin'i de kendisine naip olarak tayin etti. Şaver ve Haçlılar ise Şirküh'un İskenderiye'de egemenlik kurmasından rahatsızlık duydular. Çünkü buranın kontrolünün Şirküh'a geçmesi hem Şaver'in vezirliği açısından olumsuz neticeler doğurabilirdi hem de Haçlılar'ın Mısır'a hakim olma meselelerine zarar verebilirdi. Bunun için de

---

¹⁰Stanley Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012, 89; İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, çev. notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 345; Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul: IRCICA, 2004, 12; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl, İskenderiye 1964, 76.

¹¹Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 17; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 76; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, 14; Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 13; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 311.

İskenderiye'nin kuşatılmasına karar verildi. Bu kuşatmanın kısa sürede tamamlanabilmesi için de Nil nehri üzerinden erzak girişine engel olunması planlandı. Şirkuh ise kuvvetlerini ikiye ayırmış bir kısmını Selâhaddin'in emrinde İskenderiye'de bırakmış kalan kısmı ile de İskenderiye'den çıkarak Kûs şehrine gitmiş, burayı ele geçirmiştir. Nureddin Mahmud, Şirkuh ve Selâhaddin üzerindeki baskıyı azaltabilmek amacıyla Müneytîre, Ureyme ve Safitakalelerini ele geçirmiştir. Bu durum üzerine müttefik kuvvetler Şirkuh ile anlaşma yollarını aramaya başlamışlardır. Bu arada Şaver de Şirkuh'un ordusundan bazı emirlerle çeşitli vaadlerde bulunmuş, savaşma azimlerini kırmıştı.¹²

İki taraf arasında yapılan bu anlaşmaya göre; “Şirkûh ve Amaury aynı anda Mısır'dan ülkelerine dönecekler, işgal ettikleri yerleri Şâver'e bırakacaklar. Frank esirleri geri verilecek. Buna karşılık Haçlılar İskenderiye'deki yaralı ve zayıf Müslüman askerleri gemilerle Akkâ'ya taşıyacaklar, onların Şam'a dönmelerine yardım edecekler. İskenderiye Şâver'e iade edilecek. Lakin Şâver, Şirkuh tarafını tutan yerlileri cezalandırmayacak. Şaver, Şirkuh'tan Mısır'da kaldığı müddet esnasında topladığı vergileri geri almayacak. Ayrıca, ona 50.000 dinar, Amaury'ye 30.000 dinar harp tazminatı verecek.”ti.¹³İki taraf arasında yapılan anlaşma sonrasında Haçlılar da Şirkuh ve Selâhaddin de Mısır'dan ayrılmıştır.

Ancak Haçlılar ve Şaver, Şirkuh ile yapılan bu anlaşmaya sadık kalmamışlardır. Şirkuh'un çekilmesinden sonra Şaver ve Haçlılar arasında bir anlaşma daha yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre; Mısırlılar Haçlılara her sene 100.000 dinar haraç vermeyi kabul etmişler ve aynı zamanda da Kahire'yi korumak için garnizon ile birlikte bir şahne görevlendirmişlerdir. Bu durum Şaver'in Mısır'daki hakimiyetini bir müddet daha sürdürmesini sağlasa da aynı zamanda Mısır'ın onun idaresinden yavaş yavaş çıkmasına da neden olmuştur. Ayrıca onun Haçlılar ile yapmış olduğu anlaşmalardan ya da onun davranışlarından rahatsızlık duyan muhalefet de Şaver'in varlığından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Halife ise kendisinden habersiz yapılan bu anlaşma

---

¹²Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 14; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 77; İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, 349; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 314; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000, 329.

¹³İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, 349; Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 14; Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 93; Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 77; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, 329; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 314.

dolayısıyla Şaver'e kızgındır.¹⁴Selâhaddin açısından Mısır'a düzenlenen bu ikinci seferin onun prestijini artırdığını söyleyebiliriz. Nitekim, İskenderiye'deki erzak sıkıntısına rağmen direnişi sürdürmesi büyük bir askeri ve diplomatik başarıdır.

Bu seferden istenilen netice elde edilememiş ancak Nureddin Mahmud, iki taraf arasında yapılan anlaşmadan memnuniyet duymuştur. Bunun için de Selâhaddin'e Zerdânâ ve Medkîn'likte olarak vermiştir. Bu durum Selâhaddin ve Nureddin arasındaki ilişkilerin de güçlenmesini sağlayan önemli bir adımdır.¹⁵

İkinci Mısır seferinden sonra Şaver ve Haçlılar arasında yapılan anlaşma Selâhaddin ile yapılan anlaşmanın yok sayılması anlamına gelmekteydi. Yukarıda da izah edildiği gibi Selâhaddin kuvvetlerinin çekilmesinden sonra ŞaverHaçlılar'ın Mısır'da bir garnizon kurmalarına izin vermişti. Ancak bu garnizonun kurulmasının asıl amacı adım adım Mısır'ın işgalini gerçekleştirebilmektir. Bu esnada Mısır karışıklık içerisindeydi. Bu durumu fark eden haçlı garnizonu sık sık Kudüs'e haber gönderiyor ve Mısır'ı işgal etmesi konusunda Kral Amaury'e baskı yapıyorlardı. Üstelik Amaury'i Mısır'a davet eden tek kişi haçlı garnizonu da değildi. Şaver'in muhaliflerinden İbnHayyât ve İbnKarcele gibi isimler de Amaury'den aynı istekte bulunuyorlardı. Amaury Mısır'ı işgal planları yaparken, Bizans Devleti de Mısır'dan pay alabilmek amacıyla Amaury ile Mısır'a ortak bir sefer düzenlemenin peşindeydi.¹⁶

Bu esnada SelâhaddinEyyubî ve Şirkuh'da Mısır'da yaşananlardan dolayı kaygılıydı. Çünkü Selâhaddin'in İskenderiye'den çekilmesinden sonra anlaşmada Selâhaddin taraftarlarına herhangi bir ceza verilmeyeceği vurgulanmış olsa dahi anlaşmaya aykırı hareket edilmiş ve Selâhaddin taraftarları cezalandırılmıştır. Şaver ise Haçlılar'ın asıl niyetinin Mısır'ı ele geçirmek olduğunu anlamış ve yeniden Nureddin'e yaklaşmaya çalışmıştır. Nureddin'den yardım isteyen tek kişi Şaver de değildir üstelik. Şaver'in oğlu da Nureddin'den Mısır'a yeniden bir sefer düzenlenmesini talep etmekteydi. Şaver Nureddin'e yaranmak için önce Kahire'deki haçlı garnizonunu geri göndermiş, arkasından da Amaury'e söz verdiği vergiyi ödememiştir.¹⁷

¹⁴İbnü'l Esîr,*et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyebi'l-Mavsıl*, Tahkik ve Neşreden: Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963, 134; P.M. Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 49.

¹⁵Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 8, 15, 18.

¹⁶Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 20; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 317; Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 94; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, 49.

¹⁷Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78.

Amaury'nin Mısır'a düzenlenecek bir sefer için kafası oldukça karıştı. Bir taraftan Mısır'a bir sefer düzenlemek istemiyordu çünkü zaten Şaver ile yapmış olduğu anlaşma uyarınca Mısır'dan oldukça yüksek bir kazanç elde ediyordu. Üstelik Kahire'de bir de garnizonu vardı. Halbuki bu bölgeye düzenleyeceği bir sefer Nureddin'in de dikkatini bölgeye çekebilir ve bunun neticesinde de Mısır Nureddin tarafından ele geçirilebilirdi. Bu durum da Haçlılar açısından tam bir felaket anlamına gelirdi. Ancak diğer taraftan da Nureddin doğuda çıkan sorunları çözmek amacıyla ordusuyla sefere çıktığı için Mısır kolaylıkla ele geçirilebilirdi. Bu ikilemler arasında kalan Amaury, sonunda baskılara dayanamayarak Mısır'a bir sefer yapılmasına karar verdi.¹⁸

Amaury ve ordusunun bu sefer esnasında ilk hedefleri Bilbis'di. Amaur tarafından ele geçirilen bu şehirde büyük bir katliam, talan ve yağma yapıldı. Bu arada Şaver bir taraftan Nureddin'e haber göndererek, ondan acele yardım talep ederken diğer taraftan da Haçlılar ile anlaşarak onları bu bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Amaury'i, Nureddin ile korkutan Şaver ona: "Müslümanlar, şehrin teslim edilmesini kabul etmiyorlar. Onun yerine para karşılığında anlaşmayı teklif ediyorlar. Eğer teklifimi kabul etmeyip çekilmezseniz Şirkuh gelir ve ülkeyi ona teslim ederim." diyordu. Şaver bununla da yetinmemiş ve Haçlıların Bilbis'te yaptıklarını haber aldıktan sonra onların eline bir şey geçmesin diye Kahire'nin yanı başındaki Fustat şehrini boşaltıp, buradaki herşeyi yakıp yıkmıştır. Bu arada Haçlı ordusu da Kahire önlerine ulaşmış ve burada karargâhlarını kurmuşlardır. Ancak şehir önlerinde büyük bir direnişle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁹

Bu direnişle alakalı İbnü'l Esir şunları söylemektedir: "Mısır'ın ileri gelenlerinden bazıları Şaver'e olan düşmanlıkları yüzünden Haçlılar'la yazışmış, onlara yardım edecekleri sözünü vermişlerdi. İbnü'l-Hayyat ve İbnFercele bunlardan ikisiydi. Bunun üzerine Haçlılar'ın cesareti arttı ve Bilbis'ten ayrılıp 10 Safer 564'te (10 Kasım 1168), Kahire önüne gelerek şehri kuşattılar. Kahire halkı, Haçlılar'ın Bilbis'te yaptıklarının aynısını yapacakları korkusuyla direnip, şehirlerini korudular. Eğer

---

¹⁸Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78;Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 317.

¹⁹Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*,20; İbnü'l Esir,*et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyeybi'l-Mavsıl*,138; İbn Haldûn,*Târihu İbn Haldûn*, V,330;İbn Vasıl,*Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl,Kahire 1953,157;Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II,318;Holt ,*Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakındoğu*, 49, Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 31.

HaçlılarBilbis halkına iyi davransalardı, Mısır ve Kahire'ye hakim olurlardı. Fakat Allah onlara yaptıklarını güzel gösterdi de işler onun takdir ettiği şekilde gelişti.”²⁰

Mısır'dan ardi ardına gelen yardım çağruları, Nureddin'in Mısır meselesini bir an önce halletmesi gerektiğini de ona gösterdi. Mısır'daki durum acildi ve şayet Mısır Haçlılar'ın eline geçecek olursa bütün İslam dünyası tehlikeye düşebilirdi. Bunun için de Nureddin, Selâhaddin'i görevlendirerek, ona hızlıca Humus'ta bulunan amcasının yanına gitmesini ve durumu anlatmasını, hazırlanarak Mısır'a gitmelerini emretti. Ancak SelâhaddinHaleb'den daha bir mil bile uzaklaşmadan yolda amcası Şirkuh ile karşılaştı. O da Mısır'daki durumu haber almıştı ve bunda dolayı da hızla Nureddin'in yanına geliyordu. Bu durumu İbnü'l EsirSelâhaddin'in ağzından şu şekilde anlatır: “ el-Âdid'inHaçlılar'a karşı yardım çağruları Nureddin'e ulaştığında, beni çağırıp durum hakkında bilgilendirerek şöyle dedi: Elçimle birlikte Humus'ta bulunan amcan Esedüddin'in yanına git, olabildiğince hızlı bir şekilde buraya gelsin. Çünkü bu mesele daha fazla beklemeye gelmez. Dediğini yaptım ve Haleb'den çıktık. Henüz bir mil gitmemiştik ki bu amaçla gelen amcamla karşılaştık. Nureddin ona Mısır'a gitmek üzere hazırlık yapmasını emretti.”²¹

Nureddin, Şirkuh önderliğinde bir orduyu Mısır'a gönderirken, diğer taraftan da İsa Fakîh el-Hekkâri'yi de onunla aynı anda Mısır'a el-Âdid'a gönderir. İsa Fakîh el-Hekkâri, hem Şirkuh'un ordusunun Mısır'ın yardımına yetişmek üzere olduğunu ona haber verir hem de yapılan anlaşma ile alakalı olarak el-Âdid'dan gizli bir şekilde yemin alır. Çünkü Nureddin daha önceki tecrübelerine de davranarak, Şaver'e güvenmemekteydi. Selâhaddin'in ise aslında bu sefere katılmak istememekteydi. SelâhaddinDımaşk'ta kalmaktan yanaydı. Ancak Nureddin sefere özellikle Selâhaddin'in de katılmasını isteyince mecburen amcası ile birlikte yola çıkmak zorunda kaldı. Selâhaddin bu konuyla alakalı olarak İbnŞeddâd'a; “Bu sefere en gönülsüz katılan bendim. Amcama isteğim dışında katılmak zorunda kaldım.” demiştir.²²

Şirkuh'un 17 Aralık 1168 tarihinde ordusu ile birlikte Mısır'a doğru yola çıktı. Kral Amaury, Şirkuh'un ordusunun karşısında duramayacağını anlayınca 2 Ocak 1169

²⁰İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 273.

²¹İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 160; *Behaeddin İbn Şeddad, en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 78;İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,275;Lane-Poole, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, 96.

²²İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,275;Behaeddin İbn Şeddad,*en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79.

tarihinde Filistin'e geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Mısır, Haçlıların elinden kurtarılmış oldu. Şirkuh, Mısır'da bir kurtarıcı gibi karşılandı. Karargâhını da Kahire dışına kurdu. Çünkü Şaver'in daha önceden yaptığı gibi Haçlılarla anlaşarak kendisine ihanet edebileceği düşüncesindeydi. Şirkuh, Mısır'a varır varmaz Halife el-Âdîd tarafından sarayda ağırlanmış ve hilatlerle karşılanmıştır. Bu durum Şaver'in hiç hoşuna gitmemiştir ancak ülke içerisindeki durumunun zayıflamasından dolayı yapabilecek pek bir şeyi de kalmamıştır. Haçlılar için ise Mısır'ın Nureddin'in eline geçmesi tam bir felaket olmuştur. Haçlılar, yaptıkları stratejik yanlışlar sebebiyle Mısır'ı kendi elleriyle Nureddin'e teslim etmişlerdir. Mısır'ın Şirkuh ve Selâhaddin tarafından ele geçirilmesi sonucunda, Kudüs Haçlı Krallığı hem denizden hem de karadan tamamen kuşatılmış bir duruma gelmiştir.²³

Mısır Seferi Sonrası Nureddin Mahmud B. Zengi ve Selâhaddin Eyyubi İlişkileri

Mısır'da sükûnet sağlandıktan sonra Şaver, Şirkuh'u Mısır'dan uzaklaştırma planlarını yeniden devreye soktu. Ancak bu defa karşısında kendisinin davranışlarından bıkan bir halk ve Halife El-Âdîd vardı. Aynı zamanda Mısır'ı kurtarmak için gelen Suriye ordusu düzenli bir orduydü ve halkla da iyi ilişkiler kurulmuştu. Bu durum hiç şüphesiz Şaver'in aleyhineydi. Halife, Şirkuh'tan Şaver'in öldürülmesini istemişti. Ancak Şirkuh bunu yapmak istemiyordu çünkü ne olursa olsun Mısır halkının tepkisinden çekiniyordu. Selâhaddin Eyyubi de Şaver'in eninde sonunda yeniden kendileri aleyhine Haçlılar'la anlaşacağına farkındaydı ve bundan dolayı da o da aynen halife gibi Şaver'in bir an önce ortadan kaldırılmasının peşindeydi. Şaver de aslında aynı dönemde Şirkuh'tan kurtulmanın yollarını arıyordu. Onun planında önce Şirkuh'un güvenini kazanmak arkasından da düzenleyeceği bir yemek sonrası Şirkuh ve taraftarlarını yakalayıp, ya tutuklatmayı ya da öldürmeyi planlıyordu. Selâhaddin Eyyubî, Şaver'in Şirkuh'u ziyaret ettiği bir anda onu gafil avlamış ve yanında bulunan İzzeddin Cürdik ve bir grup asker tarafından yakalanmıştır. Şirkuh, halkın tepkisinden çekindiği için güya Şaver'i kurtarma girişimlerinde bulunmuş ancak bizzat Halife El-Âdîd'in Şaver'in öldürülmesini istemesi üzerine Şaver öldürülmüştür. Şirkuh uygulamış

²³İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 160; *Kivâmüddin Bündârî, Sene'l-Berkî's-Şâmî*, 22, *Behaeddin İbn Şeddad, en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 318; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, 49, Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, 160; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 34.

olduğu bu akıllı siyaset sayesinde hem halkın tepkisinden kurtulmuş hem de kendisi için Mısır'da sıkıntı yaratacak önemli bir isimden kurtulmuştu.²⁴

Şaver'in ölümünden sonra halife tarafından vezaret makamına Şirkuh getirilmiştir. Şirkuh, vezaret makamına gelir gelmez ilk olarak Nureddin ile yapılan anlaşmanın şartlarını yerine getirdi. Yönetimde de gerekli değişiklikleri yapan Şirkuh, Mısır topraklarının bir kısmını Suriye'den getirilen askerlere ikta olarak dağıttı. Bazı komutanları da ülkenin çeşitli bölgelerine vali olarak atadı. Bu durum halkında tepkisini çekmedi çünkü Şirkuh herkese adaletli davranmaktaydı. Bu durumda halk tarafından takdir edilmekteydi. Selâhaddin ise amcasının veziriydi. Ülkede bütün işleri amcası adına o yürütüyordu. İbnŞeddâd bu durumu şu şekilde izah eder: "Sultan (Selâhaddin) vezirlik sarayından çıkan emirleri ilgili yerlere, dışarıda olanları da raporlar halinde Şirkuh'a iletliyordu. Böylece işlerin kontrolünü elinde tutuyor, onları tam bir yetkiyle denetliyor ve yaptığı işin hakkını da veriyordu."²⁵

Mısır'da yönetimin ele geçirilmesinde Şaver'in oğlu el-Kamil Şücâ'nın da etkisi oldukça büyüktür. Ancak el-Kamil Şücâ, babasının ölümü sonrasında el-Âdîd'a sığınmış ancak el-Âdîd tarafından da muhtemelen Şirkuh ile işbirliği yapabileceği endişesi ile öldürülmüştür. Kaynaklarda Şirkuh'un buna çok üzüldüğü kaydedilir. Şirkuh, Mısır'da düzeni sağlamıştır ancak buradaki hakimiyeti kısa sürmüştür. Mısır'ı aldıktan yaklaşık 2 ay sonra 23 Mart 1169 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁶

Şirkuh'un ölümünden sonra Mısır vezirliğine kimin getirileceği konusu tartışılmaya başlandı. Aynüddeve el-Yaruki başta olmak üzere daha pek çok kişi Mısır vezirliğine talipti. Ancak Selâhaddin'in en büyük şansı Fakih İsa el-Hekkâri gibi diplomatik yönü kuvvetli bir ismin onun yanında yer almasıydı. Fakih İsa el-Hekkâri birçok komutanı Selâhaddin'in vezirliği konusunda ikna etmeyi başardı. Halife el-Âdîd'ın ise Selâhaddin'i vezir olarak seçmekten başka çaresi yoktu. Çünkü Mısır'daki vezirlik geleneklerine göre ordudaki en güçlü komutan vezir tayin edilirdi. Sonunda Selâhaddin 26 Mart 1169 günü halife tarafından el-Melikü'n-Nâsır unvanı ile vezir olarak tayin edildi. Daha sonraki süreçte Mısır'da elde ettiği konum ona sultan olarak

---

²⁴Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 79; Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki 'ş-Şâmî*, 23; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 34.

²⁵Behaeddin İbnŞeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 80; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 320.

²⁶Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 81; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 168; Lyons- Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 37.

hitap edilmesini sağlayacaktır. Ancak Nureddin ömrü boyunca Selâhaddin'e EmîrSipehsâlârSalâhaddin diye hitap edecektir.²⁷

İbnü'l Esir'e göre, Selâhaddin'in el-Âdîd tarafından vezir olarak kabul edilmesindeki en önemli sebep Selâhaddin'in zayıf ve tecrübesiz olmasıydı. Ona göre el-Âdîd'in hedefi Selâhaddin'in bu tecrübesizliğinden yararlanarak, orduyu kendi yanına çekmek veSelâhaddin'i de Mısır'dan çıkarmaktı.²⁸ Ancak İbnü'l Esir'in vermiş olduğu bu bilgiler tamamen farazi ifadelerdir. İbnü'l Esir'in böyle bir yargıya ulaşmasındaki sebep muhtemelen Selâhaddin Eyyubî'nin özellikle üçüncü Mısır seferi esnasında bu sefere katılma konusunda isteksiz davranmasıdır. HalbukiSelâhaddin, zayıflığından dolayı bu sefere katılma konusunda soğuk davranmamış, İskenderiye'de yaşadıklarının teessüründen ve bir daha aynı şeyleri yaşamak istemediğinden dolayı son Mısır seferine çıkmak istememiştir. Üstelik Selâhaddin amcasının yanında gerek askeri gerekse de diplomatik anlamda da oldukça fazla tecrübe kazanmıştır.

Selâhaddin vezirliğe gelir gelmez ilk olarak Mısır'daki iktaları aile efradına ve komutanlara dağıtmıştır. Arkasından da halktan haksız yere toplanan vergileri kaldırmıştır. Böylece hem askerlerin kendisine olan bağlılığını artırmış hem de halkın sempatisini kazanmıştır. Ancak Selâhaddin'in Mısır'daki huzuru sadece birkaç ay sürmüştür. Zaten vezir olduktan sonra Nureddin'e gönderdiği mektuplarda da yalnızlığından ve sıkıntılarından uzun uzun bahsetmektedir. Özellikle Selâhaddin'in vezirliğini istemeyen ve bundan dolayı da küsüp Nureddin'in yanına dönen emirler Selâhaddin'in gücünü zayıflatmıştır. Selâhaddin'in tek sıkıntısı bu emirler de değildir. Aynı zamanda iktaları ellerinden alınan yerli komutanlar da Selâhaddin'e düşmanlık beslemektedirler. Bu yerli komutanların içerisinde Kiptiler, Ermeniler ve Sudanlılar bulunmaktaydı. Bütün bunların haricinde bir de Mısır'a saldırmak için fırsat kollayan Bizans-haçlı müttefik kuvvetleri bulunmaktaydı ve Selâhaddin'in yeterli askeri kuvveti de yoktu.²⁹Selâhaddin bütün bu durumlardan, Nureddin'i bilgilendirmiş ve ondan yardım talebinde bulunmuştur. Nureddin de Selâhaddin'in kardeşi Turanşah'ı yeğeni Takiyüddin Ömer ve Ebû'l-Heyca es-Semin'in de içinde bulunduğu bir askeri birliği Mısır'a göndermiştir. Bu birliklerin gelişi, Selâhaddin'i bir nebze de olsa rahatlatmıştı. Ancak, bu rahatlık çok uzun sürmemiştir. Çünkü, Mısır içerisindeki muhalif grup, Selâhaddin'e karşı Haçlılar ile anlaşmışlardı. Bunların amacı Selâhaddin'i bir kompo

²⁷Kıvâmüddin Bündârî,*Sene'l-Berki's-Şâmî*,25; Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti),145.

²⁸İbnü'l Esir, *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyyebi'l-Mavsıl*, 142.

²⁹Lyons-Jackson, *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, 48.

ile ortadan kaldırılabilmeydi. Haçlılar ve muhaliflerin yaptıkları anlaşmaya göre, Haçlılar, Bilbis ya da Dimyat üzerine sefer düzenleyeceklerdi. Selâhaddin Eyyubî bunlar ile mücadele için Kahire'den çıkacaktı. Muhalifler, Selâhaddin şehirden çıkar çıkmaz Kahire'yi ele geçirecekler ve arkasından da haçlı ordusu ile birleşerek, Selâhaddin'e saldırıacaklar ve onu iki ateş arasında bırakacaklardı. Muhaliflerin başında Hadımağası Mutemid el-Hilafe Cevher bulunmaktaydı. Ancak Selâhaddin'in bu durumdan haberi olmuştur. Selâhaddin, ilk başlarda muhaliflerin tepkisini çekmemek için sessizliğini korumuş, sonra da 20 Ağustos 1169 tarihinde bir fırsatını bulup, Mutemid'i öldürtmüş ve arkasından da hilafet sarayında Mutemid el-Hilafe taraftarı olanları saraydan uzaklaştırdı.³⁰ Ancak olaylar bununla da sınırlı kalmamıştır. Mutemid el-Hilafe'nin öldürüldüğünü haber alan ve mevcutları 50.0000 kişiden fazla olan Sudanlılar ve Ermeniler isyan etmişlerdir. Bu arada Fatimîhalifeliği de bunları desteklemekteydi. Halife el-Âdîd tarafından da desteklenen isyancıların üzerine Selâhaddin tarafından bir ordu gönderilmiştir. Bu ordu karşısında zor durumda kalan Halife, isyancılarla birlik olmaktan vazgeçmiştir. Asiler de işin vahametini anlayarak aman dilemişler ve bunlara Kahire'den çıkıp Cize'ye gitmeleri şartı ile aman verilmiştir. Bu isyanın bastırılması ile birlikte daha önceden yolları kesip, halkın malını gasp eden, adam öldüren Sudanlıların bertaraf edilmesi Kahire içerisinde huzurun da büyük ölçüde artmasını sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler Selâhaddin'i Mısır'ın tek hakimi yapmıştır.³¹ Selâhaddin, Mısır'da iç düzeni sağlayabilmişti ancak bu kez de karşısına başka bir mesele çıktı. Bizans Devleti, Selâhaddin'in henüz yeni vezir olduğu için tecrübesiz olduğunu düşünerek, Mısır'ı ele geçirme planları yapmaya başlamıştı. Bunun içinde daha önceden Fatimîler tarafından ödenen yıllık verginin kendilerine Selâhaddin tarafından da ödenmesini istediler. Ancak bu istek Selâhaddin tarafından reddedildi. Bizans Devleti de Selâhaddin'e karşı Kudüs Krallığı ile bir anlaşma yaptı. Bizans ve Haçlılar arasında yapılan anlaşmaya göre, Bizans Devleti Mısır'a denizden saldırıya geçecekti, Haçlılar ise karadan saldırıacaklardı. Bizans Devleti'ne ait donanma 10 Temmuz 1169 tarihinde Amiral Andronikos Kontostephanos komutasında yola çıktı. Bunların ilk durakları Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs donanması iki yüzden fazla gemiden meydana gelmekteydi. Bunlar Kıbrıs'tan kendileri için çok da yeterli olmayan bir erzak temini ile önce Sur'a arkasından da Akka'ya hareket etmişlerdir. Ancak Bizans donanmasının ciddi bir erzak

³⁰Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmi*, 28.

³¹Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmi*, 49; Holt, *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, 51.

sıkıntısı vardı. Bizanslılar bu seferin kısa süreceğine inanıyorlardı. Yanlarında sadece 3 ay yetebilecek kadar erzakları vardı.³²

Selâhaddin için rüşünü ispat etme zamanıydı. Şayet Selâhaddin müttefik kuvvetlere karşı yenilecek olursa Mısır ile ilgili bütün hayalleri sona erecekti. Ancak müttefikleri yenmeyi başarırda bu kez de durum onlar açısından büyük bir felaket olacaktı. Çünkü Kudüs'ün yolu bu şekilde Müslümanlara açılacaktı. Bundan dolayı Selâhaddin'in, kendisinin vezir olmasını istemeyen birçok Suriyeli emirin onun vezaretinden sonra Mısır'dan ayrılmalarından dolayı yanında çok az asker olmasına rağmen yine de müttefiklere karşı mücadeleye girmeye cesaret etmesi takdire şayandır.

Selâhaddin, bu durumdan haberdar olur olmaz, önce saldırıya uğrama ihtimali olan yerleri tahkim ettirmiş, arkasından da Nureddin'den yardım talep etmiştir. Nureddin, Turanşah komutasında bir birliği 7 Temmuz 1169 tarihinde Selâhaddin'e yardıma göndermiştir. Selâhaddin, bu süreçte bütün olanlardan Nureddin'i de bilgilendirmiştir. Selâhaddin, Dimyat'ı sadece Nureddin Mahmud'dan almış olduğu desteklerle takviye etmekle kalmamış aynı zamanda dayısı ŞihabüddinMahmud ile yeğeni Takiyüddin Ömer'i güçlü bir birlikle Dimyat'a göndermiştir. Arkasından da Nil nehri yoluyla para, silah ve erzak yollamıştır. Kendisi ise, Kahire'de yeniden isyanların patlak vermesi ihtimaline karşı buradan ayrılmamıştır. Ancak Dimyat'ın tahkim edilmesi için de elinden gelen her şeyi yapmıştır.³³

Bizans-haçlı müttefik ordusu Ekim 1169 tarihinde Dimyat önlerinde buluşarak şehre saldırıya geçtiler. Bunların hedefi önce Dimyat'ı ele geçirmek arkasından da bütün Mısır'a hakim olabilmektir. Ancak bunun müttefik kuvvetler açısından pek mümkün olmayacağı da açıktı. Çünkü şehir o kadar çok destek almıştı ki, şehirdekiler, savunma savaşı yapmıyorlar, surların dışına çıkarak düşmanla göğüs göğse çarpışıyorlardı. Nureddin de bu esnada boş durmuyor etraftaki haçlı kale ve topraklarına akınlar düzenliyordu. Bu kuşatma esnasında Fatimî Halifesi el-Âdîd da oldukça büyük yardımlarda bulunmuştur. Etraftaki kale ve topraklarının Nureddin tarafından saldırıya uğradığını haber alan Bizans-haçlı kuvvetlerinin morali oldukça bozulmuştu. Aynı zamanda kuşatmanın uzaması dolayısıyla Bizans ordusunun erzakları da tükenmişti ve şiddetli yağmur ve fırtına müttefik kuvvetlerin karargâhına oldukça zarar vermişti. Zor

³²İonnes Kinnamos, *İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, 199; Niketas Khoniates, *Historia: İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 111; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 321.

³³İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V, 332; İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 181.

durumda kalan müttefik kuvvetler, Selâhaddin'e anlaşma teklif ettiler. İki taraf arasında yapılan müzakereler olumlu sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre sadece esir değişimi yapılacaktı.³⁴Bu mücadele sonrasında Bizans Devleti, Mısır'ın artık tamamen Selâhaddin'e ait olduğunu kabullenmiş ve buna uygun bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Haçlılar ise bundan sonraki süreçte sadece ellerindeki toprakları korumakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Artık Selâhaddin'in tek hedefi Fatimîler'dir. Fatimî Halifesi el-Âdid de SelâhaddinEyyubî'nin yükselen gücünden rahatsızlık duymaktaydı. Bunun için, Nureddin Mahmud'a haber göndererek, Bizans-haçlı askerlerinin çekildiğini, ortada bir tehlikenin kalmadığını, bundan dolayı da Nureddin'in Mısır'daki askerlerini geri çekmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Nureddin tehlikenin henüz geçmediğini, bu yüzden de Mısır'daki askerlerin tehlike durumu geçinceye kadar Mısır'da kalacaklarını ifade etmiştir.³⁵

Fatimi Hilafetinin Kaldırılması Esnasında Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyubî İlişkileri

SelâhaddinEyyubî ise, 1170 yılı başlarından itibaren, FatimîHalifeliği'nin ortadan kaldırılması için bir takım tedbirler almıştı. Şiiler tarzında ezan okunmasını yasaklamış, Fatimî kadılarını azlederek Sünni kadılar tayin etmiş, Fatimîler'in en büyük propaganda merkezi olan Câmî el-Ezher'i kapatmış ve Sünni öğretiyi yaymak için medreseler açmış son olarak da Fatimîhalifesinin alayla cuma ve bayram namazlarına çıkmasını yasaklamıştır.³⁶Görüldüğü üzere, atılan bütün adımlar Fatimî hilafetini kaldırmaya yönelik adımlardı. Ancak İbn el-Esir bu tarihî süreci bambaşka bir açıdan izah etmektedir. O, SelâhaddinEyyubî'nin, Fatimi Halifeliğini, Nureddin'e karşı kullanmak amacıyla kaldırmak istemediğinden bahsetmektedir. Oysa Selâhaddin, sadece halkın tepkisini çekmemek için uygun şartların oluşmasını beklemektedir. Zaten SelâhaddinEyyubî'ninFatimîhalifeliğine karşı almış olduğu önlemler sonrasında halifeliğin uzun süre ayakta kalamayacağı da belliydi.³⁷

Selâhaddin, Mısır'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Nureddin'den Suriye'de kalan babası da dahil bütün aile fertlerini kendi yanına göndermesini rica etmiş, Nureddin de bunu kabul etmiştir. Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyub gibi deneyimli bir devlet adamının Mısır'a gitmesi Selâhaddin açısından da çok büyük bir şanstı. Selâhaddin, babası Mısır'a gittikten sonra babasından kendisinin veziri olmasını

³⁴Ionnes Kinnamos, *Ionnes KInamos'un Historiası 1118-1176*,199.

³⁵İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*,I, 183.

³⁶İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*,I,183.

³⁷Kıvâmüddin Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*,47.

istemmiş ancak babası sadece hazinenin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu arada gerek Nureddin gerekse de Abbasi halifesi Mısır'daki hutbenin bir an önce Abbasi halifeliği adına okunmasını istemekteydiler. Ancak Selâhaddin hem halkın tepkisinden çekindiği için hem de Fatimî Halifesi el-Âdîd'a duyduğu kişisel muhabbetten dolayı bunu erteliyordu. Özellikle el-Âdîd'ın hastalanması da Selâhaddin'in daha duyarlı davranmasına sebebiyet vermişti. Sonunda Emîr Alemisimli birisi hutbenin Abbasi halifeliği adına okunması işini üstlenebileceğini söyleyerek, Muharrem ayının ilk cuma günü Abbasi Halifesi el-Mustadi Biemrillah adına hutbe okudu. Bu duruma halktan da herhangi bir tepki gelmedi. Böylece Fatimi Halifeliği herhangi bir sorunla karşılaşmadan ortadan kaldırıldı. Bu durum Bağdat'ta şenliklerle kutlandı. Abbasi halifesi Nureddin ve Selâhaddin'e değerli eşyalar ve hilatler gönderdi.³⁸

Haçlılarla Mücadelede Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selâhaddin Eyyubî İlişkileri

Mısır'da sükuneti tamamen sağlayan Selâhaddin Eyyubî bundan sonraki süreçte Haçlılar'a karşı Nureddin Mahmud'u desteklemeye başlamıştır. Bunun için de ilk olarak Remle'ye kadar olan bir bölgeye akınlar düzenlemiş ve oldukça büyük bir ganimetle de Mısır'a geri dönmüştür. Bu seferin hemen arkasından da ikinci seferini Eyle üzerine gerçekleştirmiştir. Eyle bölgesi jeostratejik açıdan oldukça önemli bir bölgedir çünkü burası hem Haçlılar'ın Kızıldeniz'e açılan kapısıydı hem de Suriye-Mısır arasındaki güvenliği de tehdit eden bir konumda bulunmaktaydı. Eyle, kısa bir müddet sonra Selâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirildi. Suriye ve Mısır arasındaki tek geçiş yolu olan ve Haçlılar'ın elinde bulunan Kerek-Şevbek bölgesine bir sefer düzenlemiştir. 1171 yılında gerçekleştirilen bu seferde Nureddin Kerek bölgesini Selâhaddin ise Şevbek bölgesini kuşatmıştır. Ancak kuşatma başladıktan bir müddet sonra Selâhaddin Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü hem mevsimin sıcaklığından dolayı çok fazla zayıf meydana gelmiş hem de Amaury'nin Mısır'a doğru yürüdüğü haberi Selâhaddin'e ulaşmıştır. Selâhaddin'in çekilmesiyle birlikte bu sefer sonuçsuz kalmıştır.³⁹ Selâhaddin Eyyubî, Mısır'a döndükten sonra Nureddin Mahmud'un

³⁸Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Ali İbn Abdilkadir İbn Muhammed Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997, 150; Farhad Daftary, *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*- çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2005, 404-405.

³⁹ Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Ali İbn Abdilkadir İbn Muhammed Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, 150. İbn el-Esir'e göre, Kerek-Şevbek üzerine düzenlenen bu seferde Nureddin Mahmud ve Selâhaddin Eyyubî'nin arası bozulmuştur. Selâhaddin bu sefer esnasında Şevbek Kalesi'ni kuşatırken, Nureddin ise Kerek Kalesi'ni kuşatmıştır. Durum bu haldeyken, Selâhaddin Eyyubî'ye yakınındakiler; "Eğer Haçlılar' bu vaziyette iken Nureddin, Haçlı topraklarına girerse, bir yandan sen, bir yandan o Haçlılar'ı sıkıştırır ve ellerindeki yerleri zapt edersiniz. Bu takdirde Haçlılar'

kendisine olan kırgınlığını bildiği için ailesi ve devlet ileri gelenleri ile bir toplantı yapmış ve bu toplantıda Nureddin'e karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğiyle alakalı müzakere gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı esnasında Selâhaddin'in yeğeni Takiyyuddin Ömer konu ile alakalı olarak şunları söylemiştir: “Eğer gelirse onunla harp ederiz ve ülkeden uzaklaştırırız.” Onun bu sözleri toplantıdaki başka kişilerce de desteklenince olayların daha fazla büyümesini istemeyen ve Zengiler'e karşı içinde saygı ve muhabbet besleyen Selâhaddin Eyyubî'nin babası Necmeddin Eyyub, bu fikri savunanlara kızdıktan sonra şunları söyledi: “Ben babanım. Bu Şihâbuddin de dayım. Şu gördüklerin arasında seni en çok seven bizleriz. Vallahi eğer ben ve dayım, Nureddin'i görsek onun önünde yer öperiz. Eğer kılıçla senin boynunu vurmamızı emrederse andolsun ki vururuz. Biz bu vaziyette olursak diğerlerinin sana ne yapacağını beklersin? Şu yanında gördüğün emirler, eğer Nureddin'i tek başına görseler eyerleri üzerinde duramazlar. Bu ülke onundur. Biz onun memlukleri ve buradaki naibleriyiz. Eğer o seni azlederse ‘Baş üstüne’ der azlederiz. Yapacağın en doğru iş Nureddin'e: ‘Bu ülke için harekete geçmek istediğini duydum. Buna ne lüzum var? Bana bir adam gönder, boynuma mendil bağlayıp sana götürsün. Burada sana karşı gelecek kimse yoktur.” diye mektup yazmandır.” Bundan sonra herkesi dışarı çıkarıp, oğlu ile başbaşa kalan Necmeddin Eyyub sözlerine şu şekilde devam etti: “Sen akılsız bir çocuksun. Hareketlerinde hata ediyorsun. Bilmiyorsun ki Nureddin senin isyan ettiğini haber alacak olursa elindeki her işi bırakır ve senin kökünü kırıncaya kadar peşine düşer. Onu bırakıp sana katılacak bir asker var mı? Benim sana söylediğim sözler hemen ona erişecektir. Sen de ona bir elçi gönder, kendisine karşı tevazu göster, ona itaat ettiğini, onun bendesi olduğunu bildir.”⁴⁰Selâhaddin, babasının nasihatlerini dinledi ve bu minvalde bir mektubu Nureddin'e gönderdi, ona itaatini arz etti. Bu mektup üzerine Nureddin de, Selâhaddin üzerine düzenlemeyi düşündüğü seferden vazgeçerek, 1171-1172 yıllarını kuzey Haçlıları ile mücadele ederek geçirdi. Nureddin Mahmud b. Zengi ilk olarak Haçlılara karşı birliklerini yeniden toplamak ve düzeni sağlayabilmek amacıyla Aşterâmevkisine

---

arasından çekilip, ülkeleri de ele geçirilince Mısır'da Nureddin ile birlikte kalmanız mümkün olmaz. Eğer burada iken Nureddin senin yanına gelirse mecburen ona katılacaksın, işte o zaman o seni dilediği kadar tahakküm altına alacaktır. Dilerse seni Mısır'da bırakır, dilerse azleder. Sen ona karşı gelecek güçte değilsin, yapacağın en doğru iş Mısır'a dönmendir.” demişlerdir. Bunun üzerine Selâhaddin Eyyubî bu seferden Nureddin Mahmud'dan izin almadan geri çekilmiş ve bu durumda iki tarafın arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Gregory Abû'l Farac ise, Nureddin Mahmud, Selâhaddin Eyyubî'yi kışkırmaktaydı. Kendisi Kerek üzerine sefere çıktığında Selâhaddin'e de haber göndererek, onun da Şerek üzerine yürümesini istemiştir. Ancak Selâhaddin, Nureddin'den korktuğu için bu sefere hiç çıkmamıştır. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 299; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'lFarac Tarihi*, II, 415.

⁴⁰İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,299-300.

geldi. Bu esnada el-Bîre Kalesi HakimiŞihabüddin İlyas b. İlgazi b. Artuk da Nureddin'in yanına yardımagidiyordu. Ancak henüz Nureddin'e ulaşmadan yolda kalabalık bir haçlı birliği ile karşılaştı ve onları yenilgiye uğrattı. İki taraf arasındaki bu mücadele esnasında Hospitaller şövalyelerinin reisi de hayatını kaybetti. Bu durum büyük bir sevinçle karşılandı çünkü bu kişi daha önceden birçok Müslüman'a eziyet etmişti.⁴¹Nureddin, bunun hemen arkasından da 1171 yılında yönünü Antakya'ya çevirdi. Çünkü kuzey Haçlıları Antakya'nın Lazkiye limanında iki Mısır ticaret gemisine el koymuşlar Nureddin bu gemilerin iadesini isteyince de bu gemilerin su aldığı ve bundan dolayı gemilere el konulduğunu söylemişlerdir. Nureddin durumu araştırınca gemilerin su alma durumunun olmadığını görmüştür. Bunun üzerine büyük bir ordu toplayan Nureddin, Antakya ve Trablus topraklarına büyük bir akın düzenledi. Bu akın esnasında Safisa ve Arima Kaleleri ele geçirildi. Bu durum karşısında Haçlılar Nureddin'e anlaşma teklifinde bulundular. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre; Haçlılar el koydukları gemileri iade edecekler, aldıkları esirleri serbest bırakacaklar ve yüklü miktarda da tazminat ödeyeceklerdi.⁴²1172 tarihinde Kudüs Haçlıları Havran bölgesine saldırdılar. Nureddin Mahmud b. Zengi bunu haber alır almaz hemen ordusu ile birlikte Haçlılar üzerine yürüdü. Haçlılar Nureddin'in gelişini duyunca geri çekilmek istediler ancak başarılı olamadılar. Haçlı kuvvetleri Nureddin tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Nureddin bundan sonra Taberiye'ye girerek, bölgeyi yağmaladı. Böylece Dimaşk'ı yağmalamaya gelen Haçlılar'ınTaberiye'dekibir çok malı Nureddin'in eline geçti. Nureddin'in bundan sonraki hedefi Kerak ve ŞevbekPrinkepsliği olacaktır. Nureddin 1173 tarihinde Kerak ve Şevbek üzerine bir sefer düzenleme kararı almıştır ve Selâhaddin Eyyubî'den de bu konuda yardım istemiştir. Selâhaddin Eyyubî ilk önce bu yardım teklifini kabul etmiş ve hatta Nureddin'den önce Kerak'a vararak burayı kuşatmıştır. Ancak Nureddin'in Dimaşk'tan yola çıktığını duyunca kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. Nureddin'e de elçiler göndererek, ondan özür dilemiş, geri çekilme sebebi olarak da babasının hastalığını ileri sürmüştür. Nureddin buna rağmen Kerak'ı kuşattı çünkü şartlar bu bölgenin kuşatılması için oldukça müsaitti. Özellikle Kral Amaury'nin Kilikya'da bulunması dolayısıyla bu

---

⁴¹İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,300; Gregory Abû'l-Farac,*Abû'lFarac Tarihi*, II,415-416; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'lEbsâr*, çev. D. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, 295;İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, 480; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II,329.

⁴²İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI,300; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 329.

bölgenin kolayca ele geçirilebileceği düşünülüyordu. Ancak Kerak, Etiennette isimli bir varise tarafından yönetiliyordu. Etiennette'nin eşi Amaury ile birlikte Kilikya'da bulunmaktaydı. Nureddin'in kuşatması karşısında Etiennette derhal II. Onfroi de Toron'dan yardım istedi. Onfroi de, Kudüs Krallığı'nda bulunan tüm baronları birleştirerek, hızla Kerak'a geldi. Bu durum karşısında iki ateş arasında kalmaktan çekinen Nureddin geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.⁴³ Selâhaddin'in iki defa Kerak önlerinden ayrılarak Nureddin'i yalnız bırakması onun bu bölgenin alınmasını istemediğini göstermektedir. Çünkü Nureddin ile kendisi arasındaki tek tampon bölge burasıydı. Bu arada Selâhaddin Eyyubî2.Kerak kuşatmasından döndükten kısa bir müddet sonra babası Necmeddin Eyyub'u kaybetmiştir. Necmeddin Eyyub, at üzerinde polo oynarken düşüp ölmüştür. Babasının ölümünden sonra Selâhaddin Eyyubî'nin yanında onu Nureddin ile mücadele etmesini isteyen grup kalmıştır. Bu durum Selâhaddin Eyyubî tarafından Bahaaddin b. Şeddad'a şu şekilde anlatılmaktadır: "Nureddin'in Mısır memleketini hedef alacağı haberi bize ulaştı. O sırada dostlarımızdan bir cemaat; Onun bu amacının gerçekleşmesi halinde gereken müdafanın yapılacağına, ona karşı çıkılacağına, otoritesi kırılacağına ve askerleri, cephe oluşturmamızla geri çevrileceğine işaretle bulundular. Ancak ben tek başıma onlara muhalif oldum ve 'böyle bir şeyin telaffuz edilmesi bile doğru değildir.' dedim. Aramızdaki bu niza, vefat ettiğine dair haber bize ulaşınca kadar devam etti."⁴⁴Necmeddin Eyyub, Nureddin'in en güvendiği emirleri arasındaydı. Onun ölümü sonrasında Kerak seferlerinde yaptıklarından dolayı Selâhaddin'e güveni sarsılan Nureddin, Halid el-Kaysarâni'yi, Mısır'ı teftiş etmesi için Selâhaddin'in yanına gönderdi. Bu genel bir teftişti. Ancak Kaysarâni'nin dikkatini çeken en önemli husus böyle zengin bir coğrafyadan Dımaşk'a gönderilen paranın azlığıydı. Selâhaddin ise kendini bu durum karşısında kendisinden istenilen tüm paraları gönderdiği takdirde böylesine geniş bir ülkeyi savunamayacağını söylemiştir.⁴⁵

Sudan ve Yemen Seferleri

Selâhaddin Eyyubî, Nureddin'in ölümüne kadar ona karşı asla açıktan bir isyana girişmeyecektir. Ancak Nureddin ile arasında yaşanan gerginlikler dolayısıyla sınırlarını

---

⁴³İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 315-316; İbnKesîr,*el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482.

⁴⁴Behaeddin İbn Şeddad,*en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 86.

⁴⁵İbnKesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482; Muhammed Sallâbi, *Eyyübîler Devleti Selâhaddin Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010, 237.

genişletme ihtiyacı duyacaktır. Bunun için de yönünü Sudan'daki Nubya Krallığı'na çevirecektir. Burası aynı zamanda Fatimîler'in yıkılmasından sonraki süreçte Şiiilerin de toplanma merkezi haline gelmişti. Hem bu bölgedeki Şii varlığını ortadan kaldırabilmek hem de sınırlarını genişletebilmek amacıyla büyük kardeşi Turanşah'ı 1173 tarihinde bu bölgeye sefere gönderdi. Turanşah, İbrîm, Sebiyy ve Ganem'i ele geçirdikten sonra Nubya Krallığının merkezi Dunkula önlerine geldi. Ancak bu şehir halkının çok fakir olduğunu müşahade eden Turanşah, seferi devam ettirmeyi uygun bulmadı ve bölgeyi itaat altına alıp bazı kalelere de kendi adamlarını yerleştirdikten sonra döndü.⁴⁶

Bu seferin hemen arkasından Yemen'de Abdünnebi isimli bir kişinin kendisini Mehdi ilan ettiği ve babasının mezarı üzerine büyük bir kubbe inşa ettirerek, burayı da hac merkezi olarak belirlediğine dair bir takım haberler geldi. Aynı zamanda Abdünnebi'ye Fatimîler'e bağlı kalan bazı kişiler de yardımcı olmaktaydılar. Bu durumdan haberdar olan Selâhaddin, hemen Nureddin'e haber verdi ve ondan Yemen'e sefere çıkması için izin vermesini istedi. Nureddin, bunu kabul etti. Selâhaddin Eyyubî, kardeşi Turanşah'ı bölgeye yolladı. 1400 kişilik bir ordu ile Yemen'e giden Turanşah Hicaz'da sükûneti sağladıktan sonra Zebîb'i ele geçirdi arkasından da Abdünnebi'yi yenerek, Aden'i aldı. Böylece bölge tekrar eski huzuruna kavuştu. Hutbe de yeniden Abbasi halifesi adına okunmaya başlandı ancak Nureddin Mahmud'un ismi de halife ile birlikte hutbelerde zikredildi.⁴⁷

Selâhaddin Eyyubî'nin hedeflerinden birisi de Trablusgarp bölgesi idi. Selâhaddin Eyyubî bu bölgeye Şerefeddin Karakuş kumandasında bir ordu göndermiştir. Bu orduya civar bölgelerden de katılım sağlanmıştır. Aynı zamanda Arap emirlerinin önde gelen isimlerinden Mesud b. Zimân da katılmıştır. Böylece oldukça güçlü bir hale gelen Selâhaddin'in ordusu Barka ve Trablusgarp bölgesine tamamiyle hakim olmuşlardır. Bu sefer neticesinde Mehdiyye, Sefakıs, Kafsa, Tunus ve civarı dışında kalan bütün bölgeler Nureddin Mahmud'a bağlanmıştır.⁴⁸

---

⁴⁶İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 310-311; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 482; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 416-417.

⁴⁷Behaeddin İbn Şeddad, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, 85; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 318-319; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 488.

⁴⁸İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 312-313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, 483; Sallâbi, *Eyyübîler Devleti Selâhaddin Eyyubî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 233.

Sonuç

Eyyübî ailesi, Zengilerin hizmetine girdikten sonra özellikle Nureddin Mahmud b. Zengi döneminde Haçlılar ile yapılan mücadelelerde birçok yararlılıklar göstermişlerdir. Örneğin; Nureddin İslam birliği düşüncesini gerçekleştirebilmek amacıyla Haçlılar ile sürekli olarak işbirliği içerisinde olan Dımaşk'ı almak istediğinde Necmeddin Eyyüb ve kardeşi Şirkûh canla başla mücadele etmişler ve Nureddin de bu sayede Dımaşk'ı almayı başarmıştır. Ancak bu ailenin asıl başarısı 1164-1169 yılları arasında gerçekleştirilen Mısır seferleri esnasında ortaya çıkmıştır. Şirkûh'un, Mısır üzerine düzenlediği üç sefer sonrasında Mısır Zengiler tarafından fethedilmiş, buranın valiliğine de Nureddin tarafından önce Şirkûh, onun ölümünden sonra da yeğeni Selâhaddin Eyyübî getirilmiştir. Selâhaddin Eyyübî'nin Mısır hakimiyeti esnasında, Nureddin Mahmud ile zaman zaman bir takım problemler yaşamıştır. Yaşadıkları bu problemlerin en önemli sebeplerinden birisi Mısır'da Fatımî hilafetinin kaldırılmasının Selâhaddin tarafından geciktirilmesidir. Aslında Selâhaddin Mısır'a ilk gittiği andan itibaren Fatımî hilafetini kaldırmak istemiş ancak ortamın henüz buna hazır olmaması ve son Fatımî Halifesi el-Adıd'a duyduğu kişisel muhabbet dolayısıyla bu iş uzamıştır. Bu durum Selâhaddin ve Nureddin arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiş ancak daha sonradan Selâhaddin'in hutbeyi Abbasi halifesi adına okutması ile birlikte sorun çözüme kavuşmuştur. İki taraf arasındaki bir başka anlaşmazlık ise Kerek-Şevbek üzerine Nureddin tarafından düzenlenen seferler esnasında ortaya çıkmıştır. Nureddin Haçlıların önemli merkezlerinden Kerek-Şevbek bölgesini 2 kez kuşatmış ve Selâhaddin'den de bu konuda yardım istemiştir ancak Selâhaddin her iki kuşatmada da çeşitli sebepler dolayısıyla Nureddin'e yardım edememiştir. 1171 yılında gerçekleştirilen ilk kuşatmada Selâhaddin, Amaury'nin Mısır'a doğru ilerlediğini duyunca geri dönmek zorunda kalmış, 1173 yılında gerçekleştirilen ikinci kuşatmada ise Selâhaddin bu defa babasının hastalığı dolayısıyla bu sefere iştirak edememiştir. Yine Nureddin'in emirlerinden Halid el-Kayserâni'yi Mısır'ı teftiş etmek üzere Selâhaddin'e göndermesi ve Dımaşk'a Mısır'dan gönderilen paranın azlığı konusunda Selâhaddin üzerinde baskı kurması da iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu. Ancak bütün bunlara rağmen Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Selâhaddin bağımsızlık ya da Nureddin'e isyan ile alakalı hiçbir girişimde bulunmamış ve hatta ondan "Efendim Nureddin" diye bahsetmiş ve ona her zaman bağlı kalmıştır. Nureddin

ise Selâhaddin ondan her yardım istediğinde yardımına koşmuştur. Çünkü Nureddin de Mısır'ın Haçlılar ile mücadelede kilit bir noktada olduğunu bilmektedir. Sonuç itibariyle gerek Nureddin gerekse de Selâhaddin, Nureddin tarafından kurulmaya çalışılan İslam birliğinin zarar görmemesi adına ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Nureddin'in ölümü sonrasında da Haçlılar ile mücadele ve İslam birliğini sağlama görevini Selâhaddin Eyyûbî üzerine alacak ve Nureddin'in mirasını bu şekilde devam ettirmeye çalışacaktır.

Kaynaklar

ALTAN, E., *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

BECKER, C.H., “Eyyübîler”, *İslam Ansiklopedisi*, IV:424-429, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.

BEHAEDDİN İBN ŞEDDAD, *en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye (Sîret-i Selâhaddin)*, Tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl, İskenderiye 1964.

BEYYUMÎ, A., *Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Selâhaddin Eyyübî'nin Devleti)*, çev. Abdülhadi Timurtaş, İstanbul: Kent Yayınları, 2005.

DAFTARY, F., *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*-çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2005.

EBÛŞÂME, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-devleteyn*, II, thk. İbrahim ez-Zeybek, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.

GREGORY ABÛ'L-FARAC, *Abû'lFarac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

HOLT, P.M., *Haçlılar' Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

IONNES KINNAMOS, *İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

İBN el-ÂDİM, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, çeviri, notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

İBN HALDÛN, *Târihu İbn Haldûn*, V, thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2000.

İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

İBN VASIL, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyüb*, I, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire: (Yayın evi yok) 1953.

İBNÛ'L-ESÎR, *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyyebi'l-Mavsıl*, Tahkik ve Neşreden: Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire: (Yayın evi yok), 1963.

İBNÜ'L-ESÎR, *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

KESİK,M., *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

KIVÂMÜDDİN BÜNDÂRÎ, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul: IRCICA, 2004.

KOCA, S.,*Türkiye Selçuklu Tarihi*, II, Çorum: Karam Yayınları, 2003.

LANE-P., STANLEY, *Selâhaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Basın Yayınları, 2012.

LYONSM. C.–JACKSON, D.E.P.,*Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.

MAALOUF, A.,*Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

MÖHRİNG, H.,*Selâhaddin Eyyubî*, çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

MUHAMMED TAKİYÜDDİN AHMED İBN ALİ İBN ABDİLKADİR İBN MUHAMMED MAKRİZÎ, *es-Sülûk li-Ma'rifetü'düveli'l-Mülûk*, I, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997.

NİKİTAS KHONİATES,*Historia: İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

ÖNGÜL, A., *Selçuklu Tarihi*, II, Manisa: Çamlıca Basım Yayın, 2007.

ÖZTÜRK, M.,*Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul:Bilge Kültür-Sanat, 2019.

POLAT, İ.E.,*Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*,Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

RUNCİMAN, S.,*Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

SALLÂBÎ, M.,*Eyyübîler Devleti SelâhaddinEyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.

ŞEŞEN, R., “Âdîd-Lidîmillâh”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* I:374-375,İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

ŞEŞEN, R., “Eyyübîler Devleti”, *DGBİT*, VI: 331-432, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.

ŞEŞEN, R.,*Selâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH el-ÖMERÎ, *Mesâlikü'lEbsâr*, çev. D. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

USTA, A., *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.

Derleme Sözlüğü İle Tarama Sözlüğü'ndeki Bitki Adlarının Karşılaştırılması

Şeyma Borazan*

ORCID: 0000-0001-8881-9229

Öz

Türkçenin zengin söz varlığının önemli öğelerinden olduğu düşünülen bitki adları, Türk kültürünü tanımak açısından önemlidir. Çünkü Türkler, tabiatın bir parçası olan ve dilimizde önemli oranda yer tutan bitkilerden gıda olarak tüketimde, tedavide ve daha birçok alanda çeşitli şekillerde yararlanmışlardır. Derleme Sözlüğü 1932-1960 yılları arasında yurdumuzun farklı bölgelerinde halk ağzından sözlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Tarama Sözlüğü ise 1943-1957 yılları arasında yayınlanmış, 13. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eser taranarak oluşturulmuş Türkçe sözlerin sözlüğüdür. Yansıttığı ağız özellikleri açısından zengin olan ve kavram çeşitliliği ile dikkat çeken Derleme Sözlüğü Türkiye'nin kültür öğelerinin aynası olan bir çalışmadır. Tarama Sözlüğü ise Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığını yansıtmaya bakımdan büyük önem taşır. Türk Dili ve Edebiyatı sahasında yapı taşı niteliğinde olan bu iki sözlük çalışmamıza kaynaklık etmektedir. Sözlü ve yazılı dilin kullandığı ortak bitki adlarındaki kesişen ve farklılaşan anlamların tespit edilmesi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Tarama Sözlüğü'nden yola çıkarak Derleme Sözlüğü'ndeki bitki adları taranmış, birbirleri ile karşılaştırılmış, elde edilen veriler bu iki sözlüğe yansıyan yönleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Eski Anadolu Türkçesi, Söz varlığı, bitki adları

Gönderme Tarihi: 17/08/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

*Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: seymaborazan90@gmail.com

Comparison of the Plant Names at the Collected Dictionary and Dictionary of Scanned Works

Şeyma Borazan

ORCID: 0000-0001-8881-9229

Abstarct

Plant names which are considered as one of the prominent components proving the rich vocabulary of Turkish is critical for getting acquainted with the Turkish culture. Because Turks benefited from the plants -that are part of the nature and that cover a considerable place in our language- in many areas ranging from consumption as food to medicine and various other aspects. The Collected Vocabulary is composed of the collection of the words used by the people of different regions in our homeland between 1932-1960. Whereas, the Dictionary of Scanned Works published in 1943-1957 is the dictionary of Turkish words formed by scanning 227 literary works written in the Turkish of Turkey from the 13th century until today. Quite rich in terms of different dialects it reflects and drawing the attention with the diversity of concepts it contains, the Collected Dictionary is a work mirroring the cultural components of Turkey. On the other hand, the Dictionary of Scanned Works bears great importance since it reflects the vocabulary of the Turkish language of Old Anatolia. These two dictionaries that are regarded as milestones in Turkish Language and Literature will be the source of our study. The identification of coinciding and/ or differentiating meanings of the common plant names of the oral and written language forms the basis of our study. In this study, based upon the Dictionary of Scanned Works, the plant names in the Collected Dictionary were scanned, compared with each other and the data acquired is revealed with the characteristics of the plant names reflected to these two dictionaries.

Keywords: Dictionary of Scanned Works, Collected Dictionary, Old Anatolian Turkish, Vocabulary, Plant names

Received Date: 17/08/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Сопоставление названий растений из толкового и краткого словарей

Резюме

Названия растений, которые считаются важными элементами богатого словарного запаса турецкого языка, также важны для знакомства с турецкой культурой. Потому что турки всегда использовали растения, являвшихся частью природы и занимавших важное место в языке, в качестве пищи, лекарства и других целей. Краткий словарь был создан в 1932-1960 годах путем сбора материала, то есть слов среди людей, проживающих в разных уголках нашей страны. Толковый словарь был опубликован в период с 1943-1957, этот словарь турецких слов, был составлен путем сканирования 227 произведений, написанных на турецком языке начиная с 13-го века до наших дней. Краткий словарь, который вобрал в себя особенности диалекта и богат разнообразием понятий, является зеркалом турецкой культуры. В свою очередь, толковый словарь имеет большое значение, так как он составлен из слов старого анатолийского турецкого языка. Эти два словаря являются основой турецкого языка и литературы. Целью данного исследования является определение пересекающихся и дифференцирующих значений общих названий растений, используемых в устной и письменной речи. В этом исследовании названия растений из толкового словаря были сопоставлены с их названиями из краткого словаря.

Ключевые слова: краткий словарь, толковый словарь, Старый Анатолийский турецкий, словарный состав, названия растений

Получено: 17/08/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Dil, tıpkı onu oluşturup işleten beyin gibi, bugün bile birçok noktası aydınlatılamamış bulunan büyümlü bir düzendir.¹ Bozkır kültürünün kurucusu kabul edilen Türkler doğayla her zaman iç içe olmuş ve doğadaki unsurlara kutsallık atfetmişlerdir. Doğanın bir parçası olan bitkiler de Türkler için önem arz etmektedir. Türklerin gözlem yeteneğini kullanarak bitkilere ad vermesi ve günlük hayatta yeme-içme, hekimlik ve daha birçok çeşitli şekillerde hayatlarının her alanında bitkilerden yararlanmaları da bunu kanıtlar niteliktedir.

Türkçe bitki adları ile ilgili ilk bilgiler XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış olan ve Türk dilinin ilk sözlüğü olarak kabul edilen “Divanü Lügat-it Türk”te bulunmaktadır.² Türkiye’de 9.000 kadar yabancı bitki türünün yetiştiği bilinmektedir. Buna karşılık Derleme Sözlüğü’nde yaklaşık olarak 3.000 kadar Türkçe bitki adı bulunmaktadır. Türkiye’de yetişen bitki türlerinden yaklaşık üçte birinin Türkçe adının bulunması, halkın bitkilere karşı olan yakın ilgisini açık bir şekilde göstermektedir.³ Bitkiye ad verilmesinde bitkinin kullanılışı, görünüşü veya yetiştiği yerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Hayvan adları da bitkilerin adlandırılmasında çok kullanılmaktadır. Bitki adı olarak en fazla ayı (Ayı gülü, Ayıkulağı) domuz (Domuz pıtrağı, Domuz turpu) gibi hayvan adlarına rastlanmaktadır.⁴ Bitkilere verilen Türkçe adlar, bölgelere göre büyük değişiklikler göstermektedir. Bu durum halen Anadolu’da kullanılan bitki adlarının değişik kökenli olduğunun bir kanıtıdır. Yazı dilinin kalıcılığına ve değişmeye direnç gösterebilme gücüne rağmen, ağızların kaybolmaya karşı direnme gücü daha zayıftır. Bu yüzden ağızlardaki söz varlığının Derleme Sözlüğü ile toplanması ve bu çalışmaların devam etmesi büyük önem taşımaktadır. Ağızlar standart dilin etkisine uzak olduğu için eski biçimleri onlarda görebiliyor, geleneklerimizi, inançlarımızı, hayata bakışımızı onlarda bulabiliyoruz. Tarama Sözlüğü ise Derleme Sözlüğünden farklı olarak 13. yüzyıldan günümüze uzanan Batı Türkçesiyle yazılmış 227 eserden taranan ve bugün

¹ Doğan Aksan, “Anlambilim ile İlgili Alanlar ve Türkçe”, *A.Ü Tömer Dil Dergisi*, sy. 16 (1994): 118.

² Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, 6.

³ Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 5-6.

⁴ Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 9.

kullanılmayan ya da anlamı, şekli değişik olarak kullanılan Türkçe sözlerin sözlüğü olması yönüyle kıymetlidir⁵. Biz de Tarama Sözlüğü'ndeki bitki adlarının Derleme Sözlüğü'nde ne ölçüde görüldüğünü ortaya koymayı hedefledik. Derleme sözlüğü ile Tarama Sözlüğü'ndeki bitki adlarının karşılaştırılması adlı bu makalenin amacı, Tarama Sözlüğü'nde yer alan öğelerden olan bitki adlarını ayrıntılı ve sistemli bir inceleme ile belirlemek ve Derleme Sözlüğü'ndeki bitki adları ile karşılaştırarak ortaklık gösteren söz varlığını tespit etmektir. Tespit edilen ortak bitkilerdeki ortak anlam kullanımına işaret ederek aynı zamanda sözlü dilin ve Eski Anadolu Türkçesini yansıtan yazılı dilin birbirlerine olan yakınlığını/ uzaklığını belirlemektir. Bu çalışma Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bitki adlarının kaçının bugün ağızlarda yaşadığının görülmesi açısından önem taşımaktadır.

Yöntem

Çalışmamızda Tarama ve Derleme Sözlükleri'nde yer alan bitki adları taranmış bundan sonra, elde edilen veriler alfabetik sıra ve cilt sırasına göre düzenlenmiştir. Bir sonraki aşamada ise tespit edilen bitki adları birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışmamızda tekrara düşmemek için yazılışları farklı anlamları aynı olan bitki adlarını madde başlarında parantez içine alarak alt alta gösterilmiştir. Örn:

(Tar. bir yidim): Alıç.

(Tar. hıluç): Alıç.

Tarama Sözlüğünü esas aldığımız bu çalışmada birden çok anlamı olan bitki adlarını, Türkiye Türkçesinde karşılığı olan anlamlarını esas alarak tek bir başlık altında toplanmıştır. Örn:

Yakı otu

(Tar. kindıra): Saz nevinden bir ot hasır otu. (sf, 2492)

(Tar. yakı otu): Kindıra ve hasır otu denilen bir saz. (sf, 4219)

En son aşamada ise Eski Anadolu Türkçesini yansıtan Tarama Sözlüğü'nden elde edilen verilerin ağızlarda ne ölçüde korunduğu, Derleme Sözlüğü'nde hangi şekillerde görüldüğü ve bu alandaki sayısal veriler değerlendirilmiştir.

Derleme Ve Tarama Sözlüğü'ndeki Bitkiler

---

⁵ Erdem S, "Derleme ve Tarama Sözlükleri'ndeki Ortak Maddelerin Karşılaştırılması (FİİL)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011, 17.

Acur

(Tar. acur-acır): Hıyar gibi ve hıyardan büyük sert bir meyvadır.⁶

DER. Acır (Acar (IV) -1; accor, acırgıcır, acir -1, 2; acor (1), acur (1) -1, 2, 7; acure, acuruk): 1 Buruşuk kabuklu, üzeri ince çizgili, boz renkli bir çeşit uzun hıyar. (Çiftlik, Burhaniye, İncesu, *Dinar, -Af.; Yakaköy, Gelendost, Senir, İlyas, *Keçiborlu, -Isp.; Çerçin, -Brd.; *Buldan ve köyleri, Ekse, *Çal, Darıveren, Acıpayam, Sarayköy köyleri, *Çivril ve çevresi -Dz.; Sürez, Alamut, Eymir, *Bozdoğan, *Nazilli, Tepecik -Ay.; Poyracık *Kınık, *Ödemiş ve çevresi -İz.; *Edremit -Ba.; *Sivrihisar, Bozan -Es.; *Safranbolu -Zn.; Karagöz, Kabağaç, *Afşin -Mr.; *Antakya -Hat.; *Zara -Sv.; *Hacıbektaş -Nş.; *Ermenek köyleri, *Karaman, Doğanbey *Beyşehir -Kn.; -Ada.; Erenyaka *Akseki, Çomaklı *Korkuteli -Ant.; Yakabağ *Fethiye, *Marmaris köyleri -Mğ.;

[acar (IV) -1]: (Yassıvıran, *Senirkent -Isp)

[accor]: (Selah *Kızıltepe -Md.;

[acırgıcır]: (Bahçeli *Bor -Nğ.;

[acir -1]: (*Kilis -Gaz.;

[acor (1)]: (-Çr.)

[acur (1)-1]: (*Dinar köyleri -Af.; *Gelendost, İleydağı *Uluborlu, İlyas *Keçiborlu, Atabey, Aliköy, -Isp.; Güney, Çuvallı *Yeşilova, Akyaka -Brd.; *Çal, İğdir *Çivril -Dz.; Sasallı Menemen, Özbek *Urta -İz.; *Alaşehir köyleri, Dombay *Salihli, *Akhisar, *Turgutlu -Mn.; *Edremit -Ba ve çevresi; Fili Biga, *Gelibolu -Çkl. -Brs.; -Es.; Engiz *Bafra -Sm.; *Merzifon köyleri -Ama.; *Zile Erbaa -To.; Bayadı -Or.; Gölve *Şebin Karahisar -Gr.; *Erciş -Vn.; -Md.; -Dy.; *Kilis -Gaz.; Güneş Divriği, Tekerahma *Gürün, *Zara -Sv.; Ky.; -Nğ ve çevresi; *Ermenek, Doğanbey *Beyşehir, Sille, -Kn.; -Ada *Silifke, *Mersin, -İç.; *Marmaris, *Milas, -Mğ.;

[acure]: (*Şerki Karağaç -Isp.)

[acuruk]: (*Sağırköy *Yalvaç -Isp.)⁷

DER. Acur (I) 1. [→acır -1] 2. [→acır -2] 3. Sarı üzeri çizgili büyük hıyar. (*Düzce -Bo.) 4. Sarı renkli, uzun bir çeşit kavun. (Bergaz *Ezine -Çkl.) *5. Ham

⁶ Tarama Sözlüğü, c.1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 9.

⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 51.

kavun. (*Lalapaşa –Ed.) 6. Büyümemiş karpuz. (-Dy.) 7. [→acı -3] 8. Bir çeşit pancar otu. (*Uluşiran Şiran -Gm.)⁸

DER. Ancur: Bir çeşit hıyar, acur. (*Siverek *Viranşehir -Urfa.)⁹

DER. Éccur [ecir (IV)]: Üzeri tüylü ve tüysüz iki türü olan bir çeşit hıyar, acur. (*Antakya –Hat.)¹⁰

DER. Gıcır (V): Bir çeşit salatalık, acur. (*Alaşehir –Mn.)¹¹

DER. Şenhıyar: Acur. (*Lapseki –Çkl.; -Kn.)¹²

Ağaç dikenini

(Tar. Çöğür): Ağaç dikenini, çalı.¹³

DER. Veri bulunamadı.

Ağaç kavunu

(Tar. Ağaç kavunu): Turunç.¹⁴

DER. Acı ekşi: 1. Turunç. (Bozyazı, *Anamur –İç. Ant.) 2. Limon (*Anamur –İç.; Mahmutseydi, *Alanya -Ant.)¹⁵

Ağu kunduz

(Tar. ağu kunduz): Aksırdıcı bir ot.¹⁶

DER. Veri bulunamadı.

Ahlat

(Tar. dağdağan ağacı): Karaağaç, çitlenbik ağacı; ahlat ağacı.¹⁷

DER. Ablak (3): Yaban armudu, ahlat. (Körküler *Yalvaç -Isp.) 4) İyice kararmamış, olgunlaşmamış üzüm. (*Kilis -Gaz.)¹⁸

DER. Ağlat: Dağlarda yetişen ve meyvası yenen bir çeşit ağaç, ahlat. (*Zile -To.)¹⁹

DER Acık (III): (→acalma) 2) Yaban armudu, ahlat. (*Bergama –İz.; Cumayanı Zn.)²⁰

⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 55.

⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 255.

¹⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 1659

¹¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 2028.

¹² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 3672.

¹³ Tarama Sözlüğü, c.1, 943.

¹⁴ Tarama Sözlüğü, c.1, 27.

¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 45.

¹⁶ Tarama Sözlüğü, c.1, 59.

¹⁷ Tarama Sözlüğü, c.1, 967.

¹⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 24.

¹⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 101.

DER Ahlet, ahlet: Yaban armudu, ahlat. (Uluşiran *Şiran Tekke Haşara, - Gm.; Genek Yatağan –Mğ.)²¹

DER. Aklap: Dağ armudu, ahlat. (Küçükkabaca, *Uluborlu, Sücüllü, Yarıkkkaya, *Yalvaç, -Isp.; Argıthanı *İlgın -Kn.)²²

DER. Alfata [alhat]: Yabani armut, ahlat. (Gölcük *Tefenni –Brd.; Çandarlı *Bergama –İz.; Pelitköy, Karaağaç *Burhaniye –Ba; *Mustafakemalpaşa –Brs.; *Kandıra –Kc.)²³

DER. Bazık: Yaban armudu, ahlat. (Kemaliye Ml.)²⁴

DER. Çakal armudu: Yabani armut, ahlat. (*Marmaris –Mğ.; *Kaş –Ant.)²⁵

DER. Çöğür: 3) Ahlat ağacı. (Çuvallı *Yeşilova –Brd.; -Dz.; *Bozdoğan, Toygar *Nazilli -Ay.; Yeniköy –Ba.; Yerkesik –Mğ.)²⁶

DER. Dağ armıdı: Yabani armut, ahlat. (*Bor –Nğ.)²⁷

DER. Digdigan: Çitlembik ağacı. (*Ermenek –Kn.)²⁸

DER. Garageç: Karaağaç. (Başpınar *Tefenni –Brd.)²⁹

DER. Gargeç: Karaağaç. (Karamanlı *Tefenni –Brd.)³⁰

DER. Hahlat: Yabani armut. (Karaözü *Gemerek –Sv.)³¹

DER. Halfat: Yabani armut. (Kerem *Burhaniye –Ba.; Fadılca –Mğ.)³²

DER. Haliç (II): Yabani armut. (-Uş.)³³

DER. Karageç: Karaağaç. (-İz.)³⁴

DER. Lüzi: Karaağaç. (Bırastık –Ezc.)³⁵

Akça kavak

(Tar. akça kavak): Bir cins kavak, söğüt.³⁶

²⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 48.

²¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 132.

²² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 158.

²³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 212.

²⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 587.

²⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1041.

²⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1282.

²⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1323.

²⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1482.

²⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1918.

³⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1923.

³¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2252.

³² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2259.

³³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2260.

³⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2644.

³⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3097.

³⁶ Tarama Sözlüğü, c.1, 70.

DER. Akça kavak: Gövdesi ve yaprakları kavağa benzeyen bir çeşit ağaç, beyaz kavak. (Alanlı –Ay.; -Kü)³⁷

Ak mantar

(Tar. ak mantar): Beyaz küçük bir çeşit mantar.³⁸

(Tar. yelli mantar): Göbelek, ak mantar.³⁹

DER. Ağ mantar: Bir çeşit mantar. (Dodurga *Artova –To.)⁴⁰

DER. Akkulak: Beyaz mantar. (*Bergama –İz.)⁴¹

Ak ot

(Tar. ak ot): Haşhaşın bir çeşidi.⁴²

DER. Veri bulunamadı.

Ak asma

(Tar. Ak sarmaşık): Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık.⁴³

DER. Akasma: Bir çeşit beyaz çardak gülü. (Bandırma -Ba.)⁴⁴

Andız

(Tar. andız- anduz): Kökü ilaç olarak kullanılan bir bitki, raziyane.⁴⁵

(Tar. eğir): Andız.⁴⁶

DER. Andız (I) [Anduz II]: Kırdı yetişen bir çeşit ot ki nezleyle karşı kökü toz haline getirilip buruna çekilir.⁴⁷

Andız ağacı

(Tar. anduz ağacı): Yabani servi.⁴⁸

DER. Andız (I) [Anduz II]: 2 Selvi ağacı. (-Ant. -Mğ. Köyleri; Kıbrıs)⁴⁹

Alıç

(Tar. bir yidim): Alıç.⁵⁰

³⁷ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 146.

³⁸ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 74.

³⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.6, 4505.

⁴⁰ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 105.

⁴¹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 156.

⁴² *Tarama Sözlüğü*, c.1, 74.

⁴³ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 74.

⁴⁴ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 140.

⁴⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 149.

⁴⁶ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1395.

⁴⁷ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 261.

⁴⁸ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 150.

⁴⁹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 261.

⁵⁰ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 609.

(Tar. ıhalu): Alı.⁵¹

DER. Akalı: Dağlarda yetişen yabancı ve dikenli bir ağacın meyvası; alı.

(Ekşe *al –Dz.)⁵²

Arap mantarı

(Tar. domalan): Arap mantarı, keme.⁵³

DER. Veri bulunamadı.

Arhun ağacı

(Tar. arhun ağacı): ulhaların bezi dokuduka üzerine saldıkları ağaç, selmen.⁵⁴

DER. Veri bulunamadı.

Aş İnciri

(Tar. aş inciri): Küçük cins incir.⁵⁵

DER. Veri bulunamadı.

At kasnısı

(Tar. at kasnısı): Bir çeşit zamk veren bitki.⁵⁶

DER. Veri bulunamadı

Ayçiçeği

(Tar. Günebakan): Ayçiçeği.⁵⁷

DER. Avgun (III) [avđun (I)]: Ayçiçeği. (-r.; Çoğulhan *Afşin –Mr.)

[Avđun (I)]: (-r.)⁵⁸

DER. Aydede: Ayçiçeği (Merzifon *Zara –Ama.)⁵⁹

DER. Aydın (II) [Aydın ieğ, aydın çiçeği, aydın gülü, aygın çiçeği, aygün, aygün aşđı, aygün ieği : Ayçiçeği. (Ayaş –Ank.)

[Aydın ieğ]: (-Es.)

[Aydın ieği]: (Kesme *Divriği –Sv.)

[Aydın gülü]: (*Zara –Sv.)

[Aygın ieği]: (ayırlı *Haymana –Ank.)

⁵¹ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1896.

⁵² *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 137.

⁵³ *Tarama Sözlüğü*, c.2, 1208.

⁵⁴ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 193.

⁵⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 265.

⁵⁶ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 275.

⁵⁷ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1869.

⁵⁸ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 389.

⁵⁹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 411.

[Aygün]: (-Sv.)

[Aygün aşığı]: (Diktaş *Divriği -Sv.)

[Aygün çiçeği]: (Telin *Gürün -Sv.)⁶⁰

DER. Çöplöv: Ay çiçeği. (Kadıçiftliği *Taşköprü -Ks.; Karaçay aşireti *Kadınhanı -Kn.)⁶¹ DER. Devramber: Ayçiçeği. (-Krş. ve çevresi)⁶²

DER. Gündoğdu [gündöndü]: Ayçiçeği (Yeniköy -Ba.)

[gündöndü]: (Eldirek *Fethiye -Mğ.)⁶³

DER. Gune tapan: Ayçiçeği. (*Ermenek -Kn.)⁶⁴

DER. Günaşığı [günaşığ, günaşık, günburnu (I), günçiçeği -2, güneşık, güneşik]: Ayçiçeği. (*Eğridir, Yassören, Uluğbey *Senirkent -Isp.; Güney *Yeşilova, Çamköy, *Göhlisar -Brd.; *Acıpayam, Hırka *Tavas, Beylerli -Dz.; -Mn.; Dikilitaş *Beşiktaş -Ist.; -Çr.; -Kn.; *Bodrum, *Milas Yerkesik -Mğ.)

[günaşığ]: (-Brd.)

[günaşık]: (*Dinar -Af.; -Brd.)

[günburnu (I)]: (Eşke *Divriği -Sv.)

[günçiçeği (II)]: (*Erciş -Vn.; Kesirik -El.; Davulku *Hekimhan -MI.)

[güneşık]: (Hadım -Kn.)

[güneşik]: (Beypazarı -Ank.)⁶⁵

DER. Güneş çiçeği: Ayçiçeği. (-Ezm.)⁶⁶

DER. Simişka: Ayçiçeği. (-Kr.)⁶⁷

DER. Şaggalğan: Ayçiçeği. (*Cenciğe Ezc.)⁶⁸

DER. Şamşak: Ayçiçeği. (Ravli *Çubuk -Ank.)⁶⁹

DER. Şemşamer (I): Ayçiçeği. (Çepni *Gemerek -Sv.; *Çayıralan -Yz.; -Ky.)⁷⁰

DER. Vardiyân: Ayçiçeği. (*Güneyce -Rz.)⁷¹

⁶⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 412.

⁶¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1290.

⁶² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 4486.

⁶³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2153.

⁶⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2196.

⁶⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2224.

⁶⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2228.

⁶⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3639.

⁶⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3735.

⁶⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3744.

⁷⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3762.

⁷¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 4093.

Ayıld ağacı

(Tar. ayıld ağacı): Tohumu şehveti kesmek için kullanılan bir bitki, beş-parmak.⁷²

DER. Acı ayıt: Kırlarda ve tarlalarda kendiliğinden biten ve hoş kokulu pembe çiçekleri olan küçük ağaç, hayıt. (Kemaliye, *Alaşehir –Mn.)⁷³

DER. Ayıt (I): Agnus Castus, küçük, ince, yapraklı, kokulu, mor, mavi çiçekli, düzgün dallarından sepet örülen, halk indinde kutsal sayılan bir ağaç. (*Sarayköy ve köyleri, *Çal köyleri, Kızılcıca *Tavas, Çıtak *Çivril –Dz.; Kemaliye *Alaşehir –Mn.; Kadıköy *Bigadiç, -Ba.; Küçükkuşu *Ayvacık –Çkl.; *Torul köyleri –Gm.; -Kn.; *Gülner köyleri, *Silifke –İç.)⁷⁴

Ayva

(Tar. hayva): Ayva.⁷⁵

DER. Ava, Āva (II): Ayva. (İsabeyli *Nazilli –Ay.)⁷⁶

DER. Hayva: Ayva. (-Yz. ilçe ve köyleri)⁷⁷

Badem

(Tar. bayam): Badem.⁷⁸

DER. Adıyaman: Badem. (Karakaya –Ky.)⁷⁹

DER. Bayam: [boyam]: Badem. (Yeşilgöz *Güdül –Ank.)

[boyam]: (*Güdül ve köyleri –Ank.)⁸⁰

DER. Payam: Badem. [paya (I), payem, piyam (I), poyam]: (Çığrı *Dinar – Af.; *Gelendost –Isp.; Salda, Güney *Yeşilova –Brd.; *Yukarıseyit *Çal, Çöplü, *Çivril Honaz, Söğüt –Dz.; Sürez *Bozdoğan –Ay.; *Torbalı –İz.; Uncuboz *Gördes –Mn.; Osmanlı Yeniköy –Ba.; Saraycık, Çırpılar *Bayramiç –Çkl.; Maksem –Brs.; -Kü.; Tokat –Es.; Aşağıkayı *Tosya -Ks.; Gümüşhacıköy –Ama.; *Bulancak-Gr.; *Erciş –Vn.; -Dy.; Harput *Ağın, -El.; *Arapkir -MI.; *Kilis, – Gaz.; *Afşin –Mr.; *Antakya ve çevresi –Hat.; Ağrakos *Suşehri –Sv.; Karamdere,

⁷² Tarama Sözlüğü, c.1, 317.

⁷³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 45.

⁷⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 421.

⁷⁵ Tarama Sözlüğü, c.3, 1907.

⁷⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 374.

⁷⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 4518.

⁷⁸ Tarama Sözlüğü, c.1, 465.

⁷⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4408.

⁸⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 4451.

Aliuşağı *Şereflikoçhisar –Ank.; *Alanya, Çomaklı *Korkuteli –Ant.; *Ula,
*Bodrum, *Marmaris –Mğ.; -Ed.; Büyükkararlı *Hayrabolu –Tk.)

- . [paya (I)]: (-Kn.)
- . [pâyem]: (-Bt.)
- . [piyam (I)]: (-Çkl.)
- . [poyam]: (Akdere *Çal –Dz.)⁸¹

Balık öldüren

(Tar. balık öldüren): Sarı sütleğen denilen bitki.⁸²

DER: Veri bulunamadı.

Balık sütleğeni

(Tar. balık sütleğeni): Sarı sütleğen denilen bitki.⁸³

DER: Veri bulunamadı.

Barsama

(Tar. marsama-varsama): Yaprakları nane gibi güzel kokulu olup bazı yemeklere konan bir bitki, barsama.⁸⁴

DER. Barsamba: Geniş ve yeşil yapraklı, hoş kokulu bir çiçek. (Yukarıseyit Çal -Dz.)⁸⁵

DER. Marsıma: Yerden 20 cm yükselen nane gibi kokan, ceviz yaprağından iri yapraklı bir ot. (*Keçiborlu –Isp.; *Gediz –Kü.)⁸⁶

Beğ borkü

(Tar. beğ borkü): Bostan güzeli, kadife, horuz ibiği de denilen çiçek.⁸⁷

DER: Veri bulunamadı.

Buğday

(Tar. ekin): Buğday.⁸⁸

DER. Buğda : [bağda (II), bıyday, bıydey, bıda, boğda, buğdey buğdı, bulday, buldey, buyda, buyday, buyde, buydey, buydiy, büyüy]: Buğday. (Nefsiköseli *Görel –Gr.; *Şenkaya, Taşburun *İğdir –Kr; Kırıkhan, Amik, Gavurdağı, *Antakya, -Hat.; *Divriği –Sv.; -Ada.)

⁸¹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3416.

⁸² *Tarama Sözlüğü*, c.1, 391.

⁸³ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 391.

⁸⁴ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2797.

⁸⁵ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 535.

⁸⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3131.

⁸⁷ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 480.

⁸⁸ *Tarama Sözlüğü*, c3, 1408.

- [Bağda (II)]: (-Tr. ve köyleri)
[Bıyday]: (Akçaşehir, Hacıahmet *Düzce -Bo.)
[Bıydey]: (*Malkara -Tk.)
[Bıda]: (Ağa Üskübi *Düzce -Bo.)
[Boğda]: (Kaptanpaşa *Çayeli -Rz.)
[Buğdey]: (Hisarardı *Yalvaç -Isp.)
[Buğdı]: (*Anamur -İç.)
[Bulday]: (-Isp.)
[Buldey]: (-Esk.)
[Buyda]: (Taşoluk *Göksun -Mr.)
[Buyday]: (*Düzce -Bo.; Daniçman *Fatsa -Or.)
[Buyde]: (Genek *Yatağan -Mğ.)
[Buydey]: (Oğuz *Acıpayam -Dz.)
[Buydiy]: (Orhana Anamur -İç.)
[Büydey]: (*Bartın -Zn.)⁸⁹

Burçak

(Tar. küşne): Burçak.⁹⁰

DER. Burçalak [burçak (I), burcalah, burcalak, burcalık, burçağ, burçalıh]:

1) Burçak. (Hasanpaşa -Brd.; Tekkeköy -Dz.; Ilıcaksu *Domaniç -Kü.; Bozan -Bozan -Es.; Kızılviran, *Ermenek -Kn.; *Mersin köyleri -İç.)

- [burcak (I)]: (Gökçeyalı -Brd.)
[burcalah (I)]: (*Bayburt, *Sarıkamış, *Selim -Kr.)
[burcalak (I)]: (-Ağ.)
[burcalık (I)]: (-Çr.)
[burçağ (I)]: (Hayati *Erbaa -To.)
[burçalıh (I)]: (*Mucur -Krş.)⁹¹

DER. Furçak: Burçak. (İncekum *Silifke -İç.)⁹²

DER. Küşne [köşne, -2 küşne]: Burçak. (Alişar *Merzifon -Ama.; *Bayburt -Gm.; -Kr.; *Bayburt -Gm.; -Kr.; -Ezc.; *Doğubeyazıt -Ağ.; *Hozat -Tn.; -El.; *Arapkir MI.; *Nizip -Gaz.; Varyanlı *Afşin -Mr.; *Reyhanlı, *Antakya

⁸⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 780.

⁹⁰ Tarama Sözlüğü, c4, 2778.

⁹¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 795.

⁹² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1879.

–Hat.; Birestik *Divriği, *Kangal –Sv.; *Kaman –Krş.; Mustafabeyli *Bahçe,
*Kadirli –Ada.)

[köşne]: (-Çkr.)

[kuşne]: (*Şebinkarahisar –Gr.; *Ağın –El.; Hacıilyas
*Koyulhisar –Sv.)⁹³

DER. Purcak: Burçak bitkisi. (-Dz; Bozdoğan –Ay; Peşman *Daday, Ağlı
Küre -Ks.)⁹⁴

Ceviz

(Tar. koz): Ceviz.⁹⁵

DER. Cevüz: Ceviz. (-Sm.; *Erbaa –To.; Salman *Akkuş –Or.)⁹⁶

DER. Coğuz: Ceviz. (Ersis *Yusufeli –Ar.)⁹⁷

DER. Coz (VI): Ceviz. (Hayati *Erbaa –To.)⁹⁸

DER. Cövüz: [cöğüz, cöyüz, cöz (I)]: Ceviz. (Kıbrısçık *Düzce –Bo.;
Aliköy *Çaycuma –Zn.; *İğdır –Kr.)

[cöğüz]: (*Safranbolu –Zn.; Karabüzey *Araç –Ks.)

[cöyüz]: (İrişli *Bayburt *Sarıkamış –Kr.)

[cöz]: (Piraziz –Gr.)⁹⁹

DER. Gaz (IV): Ceviz. (Yerkesik –Mğ.)¹⁰⁰

DER. Goz (II) [gos]: Ceviz. (Çandır *Sütçüler Isp.; *Balya ve köyleri –Ba.;
*İğdır –Kr.; *Nazimiye *Tn.; Kesme *Divriği –Sv.; Çomaklıdede *Korkuteli –
Ant.)

[gos]: (*Milas –Mğ.)¹⁰¹

DER. Kakıl [kakkil]: Ceviz. (Samatya –Ist.)

[kakkil]: (-Bt.)¹⁰²

DER. Kaplıcaburgaz: Ceviz. (-Ks.)¹⁰³

⁹³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3053.

⁹⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3489.

⁹⁵ *Tarama Sözlüğü*, c4, 2686.

⁹⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 887.

⁹⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 995.

⁹⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1004.

⁹⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1008.

¹⁰⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1952.

¹⁰¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2112.

¹⁰² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2603.

¹⁰³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2635.

DER. Koz (I) [kinez (II), könüz]: Ceviz. (Kasımlar *Eğridir –Isp.; *Sarayköy –Dz.; Ayaş *Bergama –İz.; *Kırkağaç –Mn.; *Edremit –Ba.; *Bayramiç, -Çkl.; *Mustafa Kemal Paşa –Brs.; -Bil.; *Gebze, *Gölcük.; *İzmit –Kc.; *Düzce –Bo.; -Ist.; -Ks.; -Çr.; -Tr.; *Siverek, -Ur.; *Kilis, Sam –Gaz.; *Pazarcık, *Göksun, Varyanlı, -Mr ve çevresi; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya –Hat.; -Ky ve çevresi; *Bor –Nğ.; Gavurdağı *Osmaniye, *Kozan –Ada.; İshaklar *Gülнар –İç.; *Akseki, *Elmalı, *Korkuteli –Ant.; Ahiköy –Mğ.; *Kumbağ –Tk.; Kerkük)

[kinez (II)]: (-Ada.)

[könüz]: (Bahçeli *Bor –Nğ.)¹⁰⁴

DER. Kurutakırdak [kuruşakşak]: Ceviz. (-Ks.; -Ank.)

[kuruşakşak]: (*Haymana –Ank.)¹⁰⁵

DER. Yangak: Ceviz. (-El.; -Sv.)¹⁰⁶

Çadır çiçeği

(Tar. çadır çiçeği): Çadır şeklinde açan bir çiçek, paşa çadırı.¹⁰⁷

DER. Veri bulunamadı.

Çam fıstığı

(Tar. köknar içi): Çam fıstığı.¹⁰⁸

DER. Köner: Çam fıstığı ağacı ve meyvesi. (Tavaklı *Ezine –Çkl.)¹⁰⁹

DER. Künar [küna, küner]: Çam fıstığı. (*Söğüt Honaz –Dz.; Sürez *Bozdoğan, *Karacasu –Ay.; Beydağı *Ödemiş, *Torbalı –İz.; Kasaba *Kaş –Ant.; *Bodrum –Mğ.)¹¹⁰

Çetük otu

(Tar. çetük otu-çetik otu): Kedinin çok sevdiği, kokusu sümbüle benzer bir ot.¹¹¹

DER. Veri bulunamadı.

Çınar ağacı

(Tar. sarı kavak-saru kavak): Çınar.¹¹²

¹⁰⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2945

¹⁰⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3014.

¹⁰⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4166.

¹⁰⁷ Tarama Sözlüğü, c2, 782.

¹⁰⁸ Tarama Sözlüğü, c4, 2691.

¹⁰⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2960.

¹¹⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3037.

¹¹¹ Tarama Sözlüğü, c2, 873.

DER. Biladan, bilādan [beladan, biladın, bilādin, biledan, bulada, (II), buladan]: Çınar ağacı. (Davdas, Uğurlu *Ermenek, *Hadım –Kn.; Karadere *Gündoğmuş, Güzelsu *Akseki –Ant.)

[beladan]: (Mahmatsaydı *Alanya –Ant.)

[biladın]: (Yapıntı *Mut –İç.)

[bilādin]: (Kalınağıl *Hadım *Ermenek, *Karaman, -Kn.)

[biledan]: (Görmel *Ermenek –Kn.)

[bulada]: (Namrun (II) *Tarsus –İç.)

[buladan]: (*Tarsus Belenkeşli –İç.)¹¹³

DER. Çaymığ: Çınar ağacı. (-Tk.)¹¹⁴

DER. Çaynuğ: Çınar ağacı. (-Tk.)¹¹⁵

DER. Çilbirtir: Çınar ağacı. (Serik *Abdurrahmanlar -Ant.)¹¹⁶

DER. Çiynar: Çınar ağacı. (Ağlasun –Brd.; Çeltikçi –İç.)¹¹⁷

DER. Gavak [gavaḥ (I)]: 2) Çınar ağacı. (Sürez *Bozdoğan –Ay.)¹¹⁸

DER. Gavlağan [gavlan]: Çınar ağacı. (İğneciler *Mudurnu –Bo.; -Çr.; *Merzifon ve köyleri –Ama.; Yalıköy –Or.; Süme *Bulancak –Gr.)

[gavlan]: (*Düzce –Bo.)¹¹⁹

DER. Kafak: Çınar. (Çavuşbucağı *Silifke –İç.)¹²⁰

DER. Kalabak (IV): Çınar ağacı. (Dereli *Ulus –Zn.)¹²¹

DER. Kavlağan: [kavlaan, kavlağın, kavlan]: Çınar ağacı. (İğneciler *Mudurnu –Bo.; *Devrek, *Safranbolu –Zn.; -Sm.; *Kurşunlu –Çkr.; *Merzifon –Ama. Dereköy –To.; Kuzköy *Ünye –Or.; -Gr.; *Vakfikebir –Tr.; *Bayburt –Gm.; Çakıllı *Vize –Krk.)

[kavlaan]: (-Sm.)

[kavlağın]: (*Safranbolu –Zn.; - Ama.; Sm.)

¹¹² Tarama Sözlüğü, c5, 3315.

¹¹³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 689.

¹¹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1098.

¹¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1098.

¹¹⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1214.

¹¹⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1251.

¹¹⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1937.

¹¹⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1939.

¹²⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2592.

¹²¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2608.

[kavlan]: (Ahmetçe *Ayvalık –Ba.; *Kandıra –Kc.;
*Düzce, Elemen –Bo.; *Akyazı –Sk.; –İst.; Aliköy *Çaycuma –Zn.; –Sn.; –Sm.;
*Nizip –Gaz.; Çavuşköy *Babaeski –Krk.)¹²²

DER. Piladan: Çınar ağacı. (*Anamur –İç.)¹²³

Çitlenbik

(Tar. beneviş): Çitlenbik.¹²⁴

(Tar. cedene): Çitlenbik.¹²⁵

(Tar. çatlağuş, çatlakuş-çitlamuk): Çitlenbik, menengiş.¹²⁶

(Tar. meneviş-meneğiş): Çitlenbik.¹²⁷

DER. Çatlakoç: Melengiç ağacının tohumu. (-Kn.)¹²⁸

DER. Çetlemik: [çetlemük, çetlenbik, çetlenbuk]: Çitlenbik. (*Savaştepe ve köyleri –Ba.)

[çetlemük]: (*Safranbolu –Zn.)

[çetlenbik]: (*Merzifon –Ama.)

[çetlenbuk]: (*Maçka –Tr.)¹²⁹

DER. Çıtlık (I) [cıtlık(III), çitlak, (X), çitlak ağacı, çıtlık sakızı, çıtmık (III), çitnıh, çitnık]: 1) Çitlenbik. *Dinar –Af.; Beki *Karahallı –Uş.; Ataköy –İsp.; Başpınar *Tefenni, Çerçin –Brd.; Yukarıseyit, İsabey, *Çal, Karahisar *Tavas –Dz.; Sürez, Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Ödemiş *Tire –İz.; Kemaliye *Alaşehir –Mn.; –Kn; *Mut, Uzuncaburç Silifke –İç.; Ceylan Köyceğiz –Mğ.)

[cıtlık(III)]: (Bağlıllı *Eğridir –İsp.)

[çitlak ağacı]: (*Bodrum –Mğ.)

[çıtmık (III)]: (Doğanbey *Beyşehir –Kn.)

2) Sakız ağacının meyvesi, menengiş. (Dikici *Dinar –Af.; *Sarayköy ve köyleri, Bereketli *Tavas –Dz.; Alanlı –Ay.; –Sv.; *Karaman, *Hadım, *Ermenek, *Pınarbaşı –Kn.; *Karaisalı –Ada.; *Anamur, Çapar *Tarsus, Tekerler *Silifke, Uzuncaburç –İç.)¹³⁰

¹²² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2690.

¹²³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 3454.

¹²⁴ Tarama Sözlüğü, c1, 508.

¹²⁵ Tarama Sözlüğü, c2, 760.

¹²⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 835.

¹²⁷ Tarama Sözlüğü, c4, 2803.

¹²⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1091.

¹²⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1151.

¹³⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1197.

DER. Çitemik (I): [çitemek (I)]: Çitlembik ağacı. (Çeltik *Bucak –Brd.; *Andırın –Mr.; *Finike ve köyleri -Ant. *Fethiye ve köyleri, Yerkesik –Mğ.)

[çitemek (I)]: (-Ant.)¹³¹

DER. Çitlembek [cırtlambuk (III), citirmek, citlenbik, çitlemik -1, çitlemük, çitlenbek, çitlik (II)]: Çitlenbik ağacının meyvesi. (*Bodrum Mğ.)

[cırtlambuk (III)]: (*Kavak Sm.)

[citirmek]: (Dont Fethiye* -Mğ.)

[citlenbik]: (Selimşahlar -Mr.)

[çitlemik -1]: (Demirkapı *Susurluk –Ba.)

[çitlemük]: (Tatava –Bo.)

[citlenbek]: (*Tire -İz.)

[çitlik (II)]: (Çeltek *Yeşilova –Brd.; Gerze *Devrek Zn.; -İç.; Dont *Fethiye –Mğ.)¹³²

DER. Çöğre: Çitlenbik. (*Alanya, –Ant.)¹³³

DER. Ilıç: Çitlembik. (-Tk.)¹³⁴

DER. Kertlemik: Çitlembik. (Aliköy *Çaycuma –Zn.)¹³⁵

DER. Menengiş [meneggiş, menegüç, menekiş, menengeç, menengiç, menengüç, menengeç, meneviş, menevş, meniç, merengiş, merlengeç, merlengiç]: Çitlembik, sakızağacı. (*Antakya –Hat.; -Ky.; *Ereğli –Kn.; Gavurdağı, *Cebelibereket –Ada.)

[meneggiş]: (*Antakya köyleri –Hat.)

[menegüç]: (-Ur.)

[menekiş]: (Kargıcak *Alanya –Ant.)

[menengeç]: (Bağlılı *Gelendost –Isp.; -Ay çevresi)

[menengiç]: (-Nğ.; *Karaman, *Ermenek –Kn.)

[menengüç]: (-Ist)

[menengeç]: (Karahisar *Tavas –Dz.)

[meneviş]: (Eğridir köyleri, *Sütçüler, *Keçiborlu –Isp.; *Ağın –El.; *Bor –Nğ.; -Kn.; Bozburun –Mğ.)

¹³¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1242.

¹³² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1246.

¹³³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1280.

¹³⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2471.

¹³⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2759.

[menevş]: (Çandır *Sütçüler –Isp.)

[meniç]: (Çeşme *Datça -Mğ.)

[merengiş]: (*Kilis –Gaz.)

[merlengeç]: (*Urla –İz.)

[merlengiç]: (Bekilli *Çal –Dz.)¹³⁶

DER. Tağun: Çitlembik. (*Kemaliye –Ezc.; Harput –El.)¹³⁷

Çoban kalkıtan

(Tar. çoban kalkıtan): Demir dikenini.¹³⁸

DER. Demirdikenini [demirbıtırağı, demirliyen]: Çoban kalgıdan da denilen dikenli, battığı zaman dikenini çok acıtan bir ot. (Navl, Çeltek Güney, *Yeşilova –Brd; Oğuz *Acıpayam -Dz.)

[demirbıtırağı]: (Oğuz *Acıpayam -Dz.)

[demirliyen]: (Navlu *Yeşilova –Brd.)¹³⁹

DER. Çoban kalgıdan [çoban galgıdan]: Dağlarda etişen böğürtlen cinsinden dikenli bir ot. (Kızılyer, Honaz -Dz.; *Lapseki –Çkl.; *Lüleburgaz –Krk.)

[çoban galgıdan]: (Gölcük Yukarıboğaz *Tavas -Dz.; Sekiköyü Fethiye –Mğ)¹⁴⁰

Çörek otu

(Tar. karaca ot): Çörek otu.¹⁴¹

DER. Cöccem [cöcce, cüccam, cüccem, cüccum, cütçam]: Çörotu. (Çukurbağ *Ermenek –Kn.; *Mut –İç.)

[cöcce]: (Uğurlu *Ermenek –Kn.)

[cüccam]: (*Karaman –Kn.)

[cüccam]: (*Çumra –Kn.)

[cüccum]: (*Ermenek –Kn.)

[cütçam]: (*Karaman –Kn.)¹⁴²

¹³⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3162.

¹³⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3802.

¹³⁸ Tarama Sözlüğü, c2, 929.

¹³⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1417

¹⁴⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1255.

¹⁴¹ Tarama Sözlüğü, c4, 2255.

¹⁴² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1005.

DER. Efenk [efenk otu]: Kurutulup kışın hayvanlara verilen, bağla ya da karaca ot denilen bir biki. (Güney *Yeşilova –Brd.; Kavakköy *Çivril, *Sarayköy ve köyleri, Oğuz *Acıpayam –Dz.; Dallica *Nazilli.; Eymir, Sürez *Bozdoğan –Ay.; Bayındır, *Ödemiş ve çevresi –İz.; Yeniköy –Ba.; Nilüfer –Brs.; Köprücek –Kü.; *Milas –Mğ.)

[efenk otu]: (Navlu *Yeşilova –Brd.)¹⁴³

DER. Karacot [karaca (V) -1, karacaot, karacaotu, karacoccam, karacüccam, karacüccem, karacücen, karaçerekotu, karaçörek, karahavuç, karaot -2, karcotu]: Çörekotu. (Başpınar *Tefenni –Brd.; *Acıpayam –Dz.; -Ist.; -Ant.; *Bodrum –Mğ.;)

[karaca (V) -1]: (Akdoğan *Kızılcahamam –Ank.)

[karacaot]: (*Sarayköy –Dz.)

[karacaotu]: (Yeniköy -Ba.)

[karacoccam]: (*Mersin -İç.)

[karacüccam]: (Mahmutseydi *Alanya –Ant.)

[karacüccem]: (Küçükköy *Çumra –Kn.)

[karacücen]: (-Ant.)

[karaçerekotu]: (Kerkük)

[karaçörek]: (*Erciş –Vn.; -Ur.)

[karahavuç]: (-Ur.)

[karaot -2]: (-İz.; -Mğ.)

[karcotu]: (*Ödemiş –İz.)¹⁴⁴

DER. Otçam: Çöreotu. (Çarık aşireti *Kula –Mn.; *Ermenek –Kn.; Civanaylağı, *Mersin, Akdere, Çiçekli, *Silifke –İç.)¹⁴⁵

DER. Uccam: Çörek otu. (-Ur)¹⁴⁶

Darı

(Tar. taru): Darı.¹⁴⁷

DER. Dişice: Otundan faydalanmak için ekilen darı, akdarı gibi bitkiler. (*Ağın, *Keban –El.)¹⁴⁸

¹⁴³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1668.

¹⁴⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2640.

¹⁴⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3295.

¹⁴⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4021.

¹⁴⁷ Tarama Sözlüğü, c6, 3764.

Delice

(Tar. delüce):Buğday aralarında biten siyah, acı bir bitki.¹⁴⁹

DER. Dinep: Buğday tarlalarında yetişen ve arpaya benzeyen, yenilirse insanı sersem eden bir bitki, delice. (-Dy)¹⁵⁰

DER. Erez: Buğday ve arpa tarlalarında, ekinle karışık olarak yetişen, delice otu da denen ve buğdayla beraber öğütülüp yenirse baş dönmesi yapan bir çeşit ot. (*Eğridir –Isp *Bucak –Br; *Mersin ve köyleri, *Mut ve köyleri, *Anamur ve köyleri –İç.)¹⁵¹

Dere otu

(Tar. durak otu-turak otu): Dere otu, razyane.¹⁵²

DER. Dorak otu [darağotu, darahotu, darakdalı, donakotu, dorağotu, dorak (II) -2, dorogotu, dorogtu, dorotu, doruotu, durak (IV)]: Dereotu. (*Eğridir köyleri –Isp.; Tepeköy *Torbalı -İz.; Kemaliye *Alaşehir –Mn.; *Taşköprü –Ks.; -Kr.; *Doğubeyazıt –Ağ.)

[darağotu]: (*Erciş –Vn.)

[darahotu]: (*Erciş –Vn.)

[darakêalı]: (-Ks. ve çevresi)

[donakotu]: (-Ezc.)

[dorağotu]: (-Sv.)

[dorak (II) -2]: (*Osmancık –Çr.; *Vezirköprü –Sm.)

[doroğotu]: (*Sorgun -Yz.)

[doroğtu]: (-Çr.)

[dorotu]: (*Bozdoğan –Ay.; -Yz.; çevresi)

[doruotu]: (Eymir *Bozdoğan –Ay.; *İskilip –Çr.; Çakır *Şebinkarahisar-Gr.; *Refahiye ve çevresi –Ezc.; *Afşin –Mr.)¹⁵³

DER. Hadimala: Dere otu. (-Çkr.; Köyleri)¹⁵⁴

DER. Hezertere: Dere otu. (*Harput –El.)¹⁵⁵

DER. Sakal otu: Dere otu. (-Sm; -Gm)¹⁵⁶

¹⁴⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1523.

¹⁴⁹ Tarama Sözlüğü, c2, 1069.

¹⁵⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1502.

¹⁵¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1767.

¹⁵² Tarama Sözlüğü, c2, 1259.

¹⁵³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1563.

¹⁵⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2250.

¹⁵⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2356.

DER. Samit: Dere otu. (-Bil; *Devrek -Zn; *Kemaliye -Ezc; *Çemişgezek -Tn)¹⁵⁷

DER. Tarakotu [tarhanotu, tarhın -1, tarhun, tarın, tarkın]: Dereotu. (Bereketli *Tavas -Dz; *Bozdoğan -Ay; Karakuyu *Torbalı -İz.) (sf, 3834)

[tarhanotu]: (İğdecik, Sancaklıboz -Mn.)

[tarhın -1]: (-MI.)

[tarhun]: (*Gelibolu -Çkl.; -Dy.; -MI.; -Kn.)

[tarın]: (-MI.)

[tarkın]: (-Ezm.)¹⁵⁸

Deve dikenî

(Tar. kenger): Deve dikenî, yabanî enginar.¹⁵⁹

(Tar. yanduk-yandık): Devedikenî, yabanî enginar.¹⁶⁰

DER. Babambaşı, Babanbaşı: Deve dikenî. (*Erciş -Vn.)¹⁶¹

DER. Cingiş: Deve dikenî. (-İst.)¹⁶²

DER. Çengel otu [cenger, çenger]: Yemeği yapılan yaban enginarı kenger otu. (-Sm.)

[cenger]: (*Karaağaç -İsp)

[çenger]: (-Ay; -Mn)¹⁶³

DER. Eşek dikenî: 1) Karalahana büyüklüğünde yapraklarında toplu iğne gibi dikenler bulunan ve eşeklere yedirilen bir bitki. (Fili *Biga -Çkl; Haçavera *Maçka -Tr.)¹⁶⁴

DER. Galgan: Devedikenî (*Şarkikaraağaç -İsp; *Merzifon ve köyleri - Ama; Çanlı *Ayaş -Ank.)¹⁶⁵

DER. Gangal (gangal dikenî): 2) Devedikenî (Bektaşlı *Boğazlıyan -Yz *Pınarbaşı -Ay) 3) Yabani enginar. (*Keçiborlu İsp *Çal -Dz; -Sv -Nğ)¹⁶⁶

¹⁵⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3519.

¹⁵⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3535.

¹⁵⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3834.

¹⁵⁹ Tarama Sözlüğü, c4, 2439.

¹⁶⁰ Tarama Sözlüğü, c6, 4280.

¹⁶¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 451.

¹⁶² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 980.

¹⁶³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1138.

¹⁶⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1789.

¹⁶⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1901.

¹⁶⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1911.

DER. Gengel (I) [genger]: İlbaharda yetişen bir ya da iki metre boyunda olan, gövde özü yenilen, dikenli bir çeşit bitki, deve diken, eşek diken. (Başpınar *Tefenni –Brd.; *İpsala –Ed.; *Lüleburgaz –Krk.)

[genger]: (Kavala göçmenleri *Bornova –İz.; -Ba.)¹⁶⁷

DER. Kangal (I) [kalağan (I), kaluğan, kangaldikeni, kağal, kongol -1]: Devedikeni. (Sandıklı –Af.; -Isp.; Güney *Yeşilova –Brd.; Bereketli *Tavas, Aleaddin *Acıpayam –Dz.; Atlas *Sivrihisar –Es.; *Düzce –Bo.; -Ist.; Kızık, Çamlıbel *Artova –To.; -Krk.; *Doğubeyazıt –Ağ.; *Nizip –Gaz.; *Şarkışla –Sv.; -Yz.; *Pınarbaşı, Zencidere –Ky.; -Kn.; -Ada.; Tekeler *Silifke –İç.)

[kalağan (I)]: (*Beşiktaş –Ist.; *Erciş –Vn.; Keşanuz –Ank.)

[kaluğan]: (Gürcü *Kızılcahamam –Ank.)

[kangaldikeni]: (İlyas *Keçiborlu –Isp.)

[kağal]: (-Hat.; *Gemerek –Sv.)

[kongol -1]: (*kemaliye –Ezc; Ortaköy *Şarkışla –Sv.)¹⁶⁸

DER. Kavgan [kavgaz (II), kavız (II), kavkan]: Hayvanların, özellikle develerin severek yediği dikenli bir ot, deve diken. (İnköy –Kü.; Bozan –Es.)

[kavgaz (II)]: (Çavuşköy *Babaeski -Krk.)

[kavız (II)]: (*Lüleburgaz –Krk.)

[kavkan]: (Çeltikçi –Brs.)¹⁶⁹

DER. Kengel [kengi otu, kengir (II) -1, kenker, kepre]: Eşek diken denilen, kırlarda biten, kökünden süt çıkan dikenli bir ot, kenger. (Çöplü *Çivril, Alaeddin *Acıpayam –Dz.; *Gemerek –Sv.; Tavlısın *Erkilet, *Pınarbaşı –Ky.; *Bor –Nğ.)

[kengi otu]: (*Bandırma –Ba. Vazıldan *Divriği –Sv.; Alata *Mersin –İç.)

[kengir (II) -1]: (-Brs.)

[kenker]: (Sürez *Bozdoğan –Ay.; Darıveren *Acıpayam –Dz.)

[kepre]: (*Bodrum –Mğ.)¹⁷⁰

¹⁶⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1991.

¹⁶⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2623.

¹⁶⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2689.

¹⁷⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2744.

DER. Kinkar: Devedikeni, diken. (*Ödemiş –İz.)¹⁷¹

DER. Sıyırmadikeni: Devedikeni. (Çifteomar *Mersin –İç.)¹⁷²

DER. Zimbilaç: Devedikeni. (-Rz.)¹⁷³

Dirlik otu

(Tar. dirlik otu): Ölüme karşı ilaç olan sağlık otu.¹⁷⁴

DER. Veri bulunamadı.

Düğlek

(Tar. düğlek, düvlek-divlek): Ham kavun, kelek.¹⁷⁵

DER. Veri bulunamadı.

Düğün çiçeği

(Tar. düğün çiçeği): Sütlüğen.¹⁷⁶

DER. Karpuzcuk: Düğün çiçeği. (*Sarayköy –Dz.)¹⁷⁷

DER. Borcabahar: Müsil olarak kullanılan ince köklü bir ot, Sütleşen.
(Suboğaz -Gaz.)¹⁷⁸

Ebegümeci

(Tar. ebegömeci): Ebegömeci.¹⁷⁹

DER. Develik (I): [develangır, devetabanı (II)]: 1) Ebegümeci. (*Buldan, Dz.; Sünnet, İğdecik, Sancaklıboz –Mn.; -Dz.; Beylerbeyi, Korucu, *Edremit, Kerem *Burhaniye –Ba.; *Torbalı, *Seferihisar, *Dikili köyleri, *Urla, Özbek, Ayaş, Çandarlı, *Bergama –İz.; Karaağaç –Ant.; *Bodrum –Mğ.)

[develangır]: (Demirkapı Susurluk –Ba.)¹⁸⁰

DER. Ebegömeci (I) [ebegümec, ebekömeci, ebemkömci, ebemkömeci, ebemkömesi, ebomeç, ebuğmeci, eligümec, emenkömenci, Evenkövenci]: Kendi kendine yetişen, yemeği yapılan bir çeşit ot, ebegümeci. (Kumdanlı *Yalvaç –İsp.; *Yeşilova –Brd.; *Susurluk –Ba.; *Düzce –Bo.; -Sm.; -To. ve çevresi; *Sökün *Silifke –İç.; Güzelsu *Akseki –Ant.)

¹⁷¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2874.

¹⁷² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3627.

¹⁷³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4387.

¹⁷⁴ Tarama Sözlüğü, c2, 1180.

¹⁷⁵ Tarama Sözlüğü, c2, 1302.

¹⁷⁶ Tarama Sözlüğü, c2, 1306.

¹⁷⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2668.

¹⁷⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 740.

¹⁷⁹ Tarama Sözlüğü, c3, 1383.

¹⁸⁰ Tarama Sözlüğü, c2, 1442.

[ebegümeç]: (Aliköy *Çaycuma -Zn.)

[ebekömeci]: (-Ağ.)

[ebemkömci]: (Uluşiran *Şiran –Gm.)

[ebemkömeci]: (Uluşiran *Şiran –Gm. –Kr ve köyleri)

[ebemkömesi]: (-Yz.)

[ebomeç]: (*Ermenek –Kn.)

[ebuğmeci]: (-Nğ.)

[eligümeç]: (Kırcaklı *Nazilli –Ay.)

[emenkömenci]: (*İğdır –Kr.)

[evenkömenci]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış, *Selim – Kr.)¹⁸¹

DER. Ebelik 4: Ebegümeçi. (*Kilis -Gaz.)¹⁸²

DER. Gaba: Ebegömeci bitkisi. (Pınarlıbelen *Bodrum –Mğ.)¹⁸³

DER. Gömeç (II) [gomeç (I)]: Ebegümeçi. (Çapalı *Dinar –Af.; Yaka *Gelendost –Isp.; Kerem *Burhaniye –Ba.; *Erbaa, *Zile –To.; *Bor –Nğ.; *Antakya –Hat.; Misis –Ada.; *Lüleburgaz –Krk.; Kıbrıs ve çevresi)

[gomeç (I)]: (Salda *Yeşilova –Brd.)¹⁸⁴

DER. Hamaylık: Ebegümeçi (Bekilli *Çal –Dz.; *İnebolu –Ks.)¹⁸⁵

DER. İlmik: 1) Ebegümeçi. (Ahiköy *Bodrum –Mğ.)¹⁸⁶

DER. Kaba (III): Ebegümeçi. (*Milas –Mğ.)¹⁸⁷

DER. Kömeç (I): Ebegümeçi. (*Merzifon ve köyleri –Ama.; *Zile ve Köyleri –To.; -Ur.; -Gaz.; -Mr ve çevresi; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya –Hat.; Hacıilyas *Koyulhisar –Sv.; Gavurdağı *Osmaniye –Ada.)¹⁸⁸

DER. Malaşa: Ebegümeçi. (-Tr.)¹⁸⁹

DER. Paçık: Ebegümeçi. (*Düzce –Bo.)¹⁹⁰

¹⁸¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1652.

¹⁸² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1654.

¹⁸³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1881.

¹⁸⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2148.

¹⁸⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2264.

¹⁸⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2534.

¹⁸⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 4529.

¹⁸⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2957.

¹⁸⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3112.

¹⁹⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3378.

DER. Tebük (II): Ebegümeçi. (Karkucak *Vezirköprü –Sm.)¹⁹¹

Eğrelti otu

(Tar. doñuz otu): Eğrelti otu.¹⁹²

DER. Eğraltı: Eğrelti. (Aliköy *Çaycuma –Zn.)¹⁹³

DER. Eğrelti: Yeşil yapraklı bir çeşit bitki. (*Ödemiş –İz.; Bozkurt –Ks.;
Rz Mr *Kadirli -Ada.)¹⁹⁴

DER. Evratı: Eğrelti otu. (*Sungurlu –Çr.)¹⁹⁵

DER. Eylentü: Eğrelti otu. (Salman *Akkuş -Or.)¹⁹⁶

DER. Güllük: Eğrelti otu. (Karakaya *Perşembe, Sarmaşık *Fatsa. *Ulubey
köyleri –Or, *Tirebolu Tepeköy Piraziz Beşikdüzü Vakfikebir –Tr.)¹⁹⁷

DER. İfteri: Eğrelti otu. (*Maçka ve köyleri *Vakfikebir –Tr; -Kn)¹⁹⁸

DER. Kuzgun otu: Eğrelti otu. (Kösten, Honaz –Dz.; *Bozdoğan –Ay.)¹⁹⁹

DER. Küllük (III): Eğrelti otu. (-İz.)²⁰⁰

DER. Parpa: Eğrelti otu. (Rumeli göçmenleri *Sarıyer İst Fili *Biga –
Çkl.)²⁰¹

DER. Sığirdili: 2) Eğrelti otu. (Düzköy *Keşap -Gr.)²⁰²

Elma

(Tar. alma): Elma.²⁰³

DER. Alma [alme]: Elma. (*Dinar köyleri, Dişli *Bolvadin, -Af.; *Eşme
köyleri –Uş. Şarki Karaağaç, *Gelendost, *Yalvaç köyleri, İlyas *Keçiborlu,
Sağrak *Sütçüler, Yassıviran *Senirkent, Bağılı *Eğridir, -Isp. Köyleri.; *Tefenni
ve çevresi, Devri *Bucak, *Yeşilova ve köyleri, Hacılar, Çerçin, -Brd.; Sarayköy
köyleri, Karahüyükavşarı, Yeşilyuva, *Acıpayam, İğdir, Çıtak *Çivril, *Çal köyleri
-Dz.; *Bozdoğan –Ay.; Yuntdağı –Mn.; Yörük köyleri, *Susurluk, Danişment
*Savaştepe, Yeniköy –Ba.; Küçükuyu * Ayvacık –Çkl.; Yenice, *Emet –Kü.;

¹⁹¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3858.

¹⁹² *Tarama Sözlüğü*, c2, 1219.

¹⁹³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1682.

¹⁹⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1682.

¹⁹⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1813.

¹⁹⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1823.

¹⁹⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2219.

¹⁹⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2509

¹⁹⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3022.

²⁰⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3031.

²⁰¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3394.

²⁰² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3605.

²⁰³ *Tarama Sözlüğü*, c1, 108.

*Sivrihisar köyleri, -Es köyleri; -Bo.; *Akyazı çevresi –Sk.; Yazıköy, *Safranbolu, Aliköy *Çaycuma –Zn.; Karabüzey *Araç; *Daday ve köyleri, *Taşköprü köyleri –Ks.; Genek -Çkr.; -Çr.; *Boyabat, -Sn. ve çevresi ; Arım *Çarşamba, -Sm.; Varay, -Ama.; *Taşova, *Zile, Necip *Turhal, Kızılca *Artova, -To; Danışman *Fatsa, *Akkuş köyleri, Karakuş, *Ünye köyleri, -Or. Köyleri.; Uluşiran, *Şiran -Gm. ve köyleri; *Ardanuç köyleri, Uşum, *Yusufeli, *Yavuzköy, *Şavşat –Ar.; *İğdır ve çevresi, Koyundere, Ahıska, Kızılçakçak *Arpaçay –Kr.; *Erciş -Vn.; -Bt.; -El.; *Arapkir –Ml.; *Siverek, *Birecik, *Viranşehir –Ur. *Kilis, -Gaz.; Çoğulhan, *Afşin, -Mr. ve çevresi; Hisarcık *Yayladağı, *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, *Antakya ve çevresi, -Hat.; Savrun, *Divriği, *Zara, *Yeniçubuk *Gemerek, Yaylacık *Gürün , Ağrakos *Suşehri –Sv.; Bahattin, Sarıhamzalı *Sorgun –Yz.; *Şerefli Koçhisar, Sobran *Nallıhan, Keşanuz, Çanılı, Ayaş, Çalış, Yaraşlı, *Haymana, Hasanoğlan –Ank.; Yahyalı *Develi, Avşar ve Türkmen aşiretleri, *Pınarbaşı, *Bünyan –Ky.; *Mucur köyleri, -Kn.; -Ada.; *Silifke, *Anamur, *Gülнар –İç.; *Elmalı, *Gazipaşa köyleri -Ant.; Yakabağ *Fethiye –Mğ.; *İpsala köyleri –Ed.; Çavuşköy *Babaeski –Krk.)

[Alme]: (Saracık *Keçiborlu –Isp.; Garipköy *Tavas, Eziler *Buldan –Dz.; *Bozdoğan.; -Ay.; İbradı –Akseki –Ant.; *Milas, Orhaniye *Marmaris –Mğ.)²⁰⁴

Eñlik:

(Tar. eñlik): Boyacılıkta kullanılan kökü kızıl bir ot.²⁰⁵

DER. Boyaın: Kökünden boya yapılan bir çeşit ot. (Dereköy –To.)²⁰⁶

DER. Emlik (III) : Sarı çiçek açan, kökünde kırmızı boyası olan bir çeşit ot. (Telin *Gürün –Sv.)²⁰⁷

DER. Enlik 1) Boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot. (-Çr.; Gürün –Sv.)²⁰⁸

DER. Kök boyası: Çalılardan arasında biten, kökü kırmızı bir çeşit ot. (*Yıldızeli –Sv.)²⁰⁹

Fesleğen

(Tar. pesliğen): Fesliğen.²¹⁰

²⁰⁴ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 226.

²⁰⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1474.

²⁰⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 744.

²⁰⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1739.

²⁰⁸ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1759.

²⁰⁹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2952.

DER. Veri bulunamadı.

Fıstık

(Tar. fistuk-fustuk): Fıstık.²¹¹

DER. Veri bulunamadı.

Fik

(Tar. fik-fiğ): Yaban böğrülcesi, ak burçak.²¹²

(Tar. mürdümek-mürdümük-mürdük): Baklagillerden, taneleri bezelyeye benzer ve ondan çok ufak bir bitki.²¹³

DER. Fink: Baklagillerden hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki, fiğ. (Yayla *Tefenni –Brd.)²¹⁴

DER. Gülcer: Buğdayın içindeki kara taneler, yabancı fiğ. (-Kn.)²¹⁵

DER. Mürdümek: 2) Hayvanlara yedirilen baklagillerden bitki, fiğ. (*Yalvaç Gelendost *Eğridir –Isp; *Yeşilova –Brd; Söğüt, Honas *Acıpayam –Dz; Sarıkavak Es; *Korkutevi Ant)²¹⁶

Gelincik

(Tar. ayu gülü): Gelincik çiçeği.²¹⁷

(Tar. ayu kulağı): Gelincik çiçeği, ayu gülü, şakayık.²¹⁸

(Tar. gelincük): Gelincik, şakayık denilen çiçek.²¹⁹

DER. Abı kızı: Gelincik çiçeği (Çepnidere *Turgutlu -Mn.).²²⁰

DER. Ayı gulağ, ayı gulağı: Kazık köklü, geniş yapraklı yabancı bir ot. (Ekse *Çal –Dz; Nefsiköseli, Eynesil, *Görel –Gr)²²¹

DER. Ayı gülü: Bir çeşit yabancı çiçek, yabancı gülü. (Bağıllı *Eğridir, *Şarki Karaağaç -Isp.; Çeltek *Yeşilova –Brd.; İğneciler *Mudurnu –Bo.; -Gm ve Köyleri; Ezc)²²²

DER. Ayı gülü: Karanfile benzer bir yabancı gülü. (*Arapkir -MI.)²²³

²¹⁰ Tarama Sözlüğü, c.5, 3193.

²¹¹ Tarama Sözlüğü, c.3, 1603.

²¹² Tarama Sözlüğü, c.3, 1607.

²¹³ Tarama Sözlüğü, c.4, 2822.

²¹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1867.

²¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2217.

²¹⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3229.

²¹⁷ Tarama Sözlüğü, c.1, 341.

²¹⁸ Tarama Sözlüğü, c.1, 341.

²¹⁹ Tarama Sözlüğü, c.3, 1627.

²²⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 19.

²²¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 416.

²²² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 416.

DER. Bebekçik: Gelincik çiçeği. (Aksu –Brs.)²²⁴

DER. Bengilik: Gelincik çiçeği. (*Dinar -Af.)²²⁵

DER. Citteli keçi: Gelincik çiçeği. (Çakalkuyusu –Ada.)²²⁶

DER. Çanak çatlatan [çanak kıran, çank çatlatan]: Gelincik çiçeği. (Dişli
*Bolvadin –Af.; -Ist., -Çr.; Genezin *Avanos –Nş.; -Nğ.)

[çanak kıran]: (Ist., -Çr.; -To.; *Erciş –Vn.; -Kr.; *Pasinler –Ezm.; -
Sv.)

[çank çatlatan]: (-Sv.)²²⁷

DER. Çattım çanak: Gelincik çiçeği. (-Ist.; -Ky. ilçeleri.)²²⁸

DER. Düğmeliot: Gelincik. (*Korkuteli –Ant.)²²⁹

DER. Ebibük: Gelincik çiçeği. (Orhaniye *Marmaris –Mğ.)²³⁰

DER. Gelineli [gelee, gelinali, gelinciğeri]: Gelincik çiçeği. (Çığrı *Dinar –
Af.; Honaz –Dz.; *Bergama –İz.; Allahdeyen *Salihli –Mn.; Kuzköy *Akkuş –Or.;
Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hat.; Afşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı –
Ky.; *Bahçe –Ada.; *Mut ve köyleri –İç.)

[gelee]: (Çamova *Divriği –Sv.)

[gelinali]: (Babadağ *Sarayköy –Dz.)²³¹

DER. Gelin gülü: Yabani lale, gelincik. (Karaçulha *Fethiye -Mğ.)²³²

DER. Güngülüz [güngülü]: Gelincik. (-Ezc.)²³³

DER. Hünük: Gelincik çiçeği. (Üçanlar Kavak –Sm.)²³⁴

DER. İlibitce [ilibiçe]: Gelincik çiçeği. (Göcer *Karaman, Karasınır
*Çumra –Kn.)²³⁵

DER. Kangala 1. Gelincik çiçeği. (-Ada.)²³⁶

DER. Kızalak: Gelincik çiçeği. (-El.; MI.)²³⁷

²²³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 432.

²²⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 590.

²²⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 628.

²²⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 987.

²²⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1607.

²²⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1092.

²²⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1622.

²³⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1656.

²³¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1980.

²³² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1980.

²³³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2229.

²³⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2450.

²³⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2524.

²³⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2623.

DER. Kündürme: Gelincik çiçeği. (*Bor –Nğ.)²³⁸

DER. Küpkıran: Gelincik çiçeği. (Kızık, Çamlıbel *Artova –To.; Çepni, *Gemerek -Sv.)²³⁹

DER. Tulkuk: Gelincik çiçeği. (Yuvacık *İzmit Kc.)²⁴⁰

DER. Yermeşik (I): Gelincik. (Yenice *Ödemiş –İz.)²⁴¹

Gonca

(Tar. büylük): Konca.²⁴²

(Tar. düğülcük): Konca, boğum.²⁴³

DER. Bıbilik [bıdık (VII), bılik (I) -3, bibilik (I) bilbik, bobilik, bubik, bubulik, bumbilik]: Gonca, tomurcuk. (*Kemaliye Kuruçay *Ilıç –Ezc.; *Ağın, *Keban El.)

[bıdık (VII)]: (*Erciş -Vn.)

[bılik (I) -3]: (-El.)

[bibilik (I)]: (*Arapkir –Ml.)

[bilbik]: (*Kilis –Gaz.)

[bobilik]: (Kemaliye –Ecz.)

[bubik]: (Harput *Kesirik –El.; *Hozat -Tn.)

[bubulik]: (*Arapkir –Ml.)

[bumbilik]: (-Kc.)²⁴⁴

DER. Cumbut [cümbut, cunbut]: Gonca. (Kerkük)

[cümbut]: (Kerkük)

[cunbut]: (Kerkük)²⁴⁵

DER. Düğme (I): Konca. (Tekkeikebir *Ereğli –Kn.)²⁴⁶

Göbelek

(Tar. göbelek): Yenilen mantar.²⁴⁷

²³⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2861.

²³⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3038.

²³⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3042.

²⁴⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3989.

²⁴¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4255.

²⁴² Tarama Sözlüğü, c.1, 745.

²⁴³ Tarama Sözlüğü, c.2, 1305.

²⁴⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 653.

²⁴⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1016.

²⁴⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1621.

²⁴⁷ Tarama Sözlüğü, c.3, 1714.

DER. Göbelek (I): [gobelek, göbek (I), göbeleyh, göfek, gömelek, gövelek (I) -2; göven (III)]: Yenilen bir çeşit mantar. (*Emirdağ –Af.; Darıveren *Acıpayam –Dz.; Dombaylı –Mn.; Kocabergos *Erdek, *Bandırma –Ba.; Tokat *Sivrihisar –Es.; Günerdiğin –Çkr.; Gümüşhacıköy –Ama.; Yenitepe –Ağ.; *Erciş –Vn.; *Ahlat –Bt.; -El.; Polat *Akçadağ, Aşudu *Darende, *Arapkir, -Ml.; *Birecik, *Halfeti –Ur.; *Kilis, *Nizip –Gaz.; Efsus *Elbistan, Çardak –Mr.; *Reyhanlı –Hat.; *Divriği, *Gürün, *Kangal –Sv.; -Yz.; Üçem *Bala –Ank.; Köşker, Köşektaş *Avanos –Krş.; *Bünyan ve çevresi *Pınarbaşı –Ky.; Asmasız –Ng.; *Koçhisar –Kn.; Bozdoğan, Kesmeburun *Osmaniye, *Bahçe *Kozan –Ada.; -İç.)

[gobelek]: (-Kr. ve köyleri)

[göbek]: (*Eğridir ve köyleri –Isp. *Honaz ve köyleri, *Çameli, *Acıpayam –Dz.; *Bozdoğan –Ay.; *Edremit ve çevresi –Ba.; -Ezm.; *Kemaliye ve köyleri, Haşhaşı –Ezc.; *Hozat –Tn.; *Ağın, *Keban –El.; -Sv.; *Arapkir –Ml.; -Ank.; Eldirek *Fethiye –Mğ.)

[göbeleyh]: (*İğdır -Kr.)

[göfek]: (*Kemaliye –Ml.)

[gömelek]: (-Sv.)

[gövelek (I) -2]: (-El.)

[göven (III)]: (-Çr.)²⁴⁸

Göğelek

(Tar. göğelek): Ağaçları kurutan asalak bitki.²⁴⁹

DER. Gövelek: Erik, armut, çam gibi ağaçların üzerinde asalak olarak yetişen, yaz kış yeşil kalan bir çeşit sarmaşık. (İshaklı *Bolvadin –Af; *Keçiborlu ve çevresi –Isp; -Brd *Ulukışla –Ng; *Akşehir –Kn; İncirlik *Şihla –Ada; *Mersin İç: Güzelsu *Akseki –Ant.)²⁵⁰

DER. Güvelek [göylek, güveldek]: Ağaçlarda biten asalak bir bitki, burç. (Uluborlu –Isp.; *Avanos; Temenni *Ürgüp –Nş.)

[göylek]: (Bayat *Emirdağ –Af.)

[güveldek]: (Bozhöyük *Göksun –Mr. *Kadirli -Ada.)²⁵¹

²⁴⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2115.

²⁴⁹ Tarama Sözlüğü, c.3, 1726.

²⁵⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2167.

²⁵¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2240.

DER. K k e: Ağaçların  st nde s rekli yeşil duran asalak bir bitki. (*Bafra –Sm; -Ama; *Koyulhisar –Sv.)²⁵²

G gem

(Tar. g gem-g gem): Bir çeşit ekşi dağ eriği.²⁵³

DER. G vemerriği: Bir çeşit yabani erik, akdiken. (*Gelendost, *Şarkikaraağaç –İsp.; -Ba.; -G lpazarı –Bil.; Dadı, *D zce –Bo.; *Kandıra –Ke.; anıllı *Ayaş –Ank.)²⁵⁴

G l goncası

(Tar. g l d ğmesi-g l d ğl nceği): G l koncası.²⁵⁵

DER. Mamak (V): Genellikle g l goncası. (*G lpazarı –Bil.)²⁵⁶

DER. Tokuk: G l goncası. (Rumeli g menleri, Karakoca *Karacabey –Brs.)²⁵⁷

Hardal

(Tar. ısıtan): Hardal.²⁵⁸

DER. Develik (I) [develangır, devetabanı (II) -1]: 2) Hardal denilen bitki. (Engiz *Bafra -Sm.)²⁵⁹

DER. Eşekturpu: Hardal denilen ot. (-kr.)²⁶⁰

DER. Gazvel: Hardal otu. (*Birecik –Ur.)²⁶¹

DER. İstapan [ispatan -2, istapan, istepan]: Hardal otu. (*erkeş –kr.)

[ispatan -2]: (*Sarayk y –Dz.)

[istapan]: (-kr.)

[istepan]: (-Kn.)²⁶²

DER. Kankal (I): Hardal. (Eğirler –Kn.)²⁶³

Havlincan

(Tar. karagat, kulun otu): Havlincan denilen k k.²⁶⁴

²⁵² *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.4, 2952.

²⁵³ *Tarama S zliğ *, c.3, 1726.

²⁵⁴ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.3, 2168.

²⁵⁵ *Tarama S zliğ *, c.3, 1852.

²⁵⁶ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.5, 3116.

²⁵⁷ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.5, 3952.

²⁵⁸ *Tarama S zliğ *, c.3, 1975.

²⁵⁹ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.2, 1442.

²⁶⁰ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.3, 1790.

²⁶¹ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.3, 1955.

²⁶² *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.4, 2495.

²⁶³ *T rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S zliğ *, c.4, 2626.

DER. Veri bulunamadı.

Havaciva

(Tar. eşek marulu): Havaciva denilen bitki.²⁶⁵

DER. Eşek megrulu: *Lactuea scariola*, (compositae). (-Mğ.)²⁶⁶

DER. Hevecive: Kökü kaynatılarak bir merhem elde edilen ve yaralara iyi gelen bir çeşit bitki, havaciva. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.)²⁶⁷

Havuç

(Tar. keşür, keşir-kişür): Havuç.²⁶⁸

DER. Bödük (I): Havuç. (*Emirdağı –Af.; -Ks.; *Argıthan, *Ilgın, Akait, Akşehir, *Kadınhanı –Kn.)²⁶⁹

DER. Çıkal: Havuç. (-Ank.)²⁷⁰

DER. Çihol [çikot]: Havuç. (-Ezc.)²⁷¹

DER. Çöürdük: Havuç (Emiralem *Menemen -İz.)²⁷²

2) Havuç. (Demirci *Pulluca –Mn.; -Kü.; -Bo.; -Dy.; -Kü.)²⁷³

DER. Deper otu [deber (III), deber otu]: Havuç. (Çay, *Bolvadin Işıklar, -Af.; Dereköy, Başköy *Uluborlu, Körküler, Sücüllü, Elbengi *Yalvaç –İsp.; *Çal –Dz.; -İz.; Köprücek *Emet –Kü.; Balçıkhisar –Es.; -Ada.)

[deber (III)]: (-Kü.)

[deber otu]: (Dedeköyü –Çal.; -Dz.; Tuzaklı *Sögüt –Bil.)²⁷⁴

DER. Dip (I) [div (II)]: Havuç (-Sv.)²⁷⁵

DER. Ediyaman: Havuç. (Gürağaç *Tavşanlı –Kü.)²⁷⁶

DER. Gelinparmağı [gelinbarmağı -2, 5]: 1) Havuç. (-Es. ve köyleri; -Çkr.; -İst.; *Kalecik –Ank; Çiğil –Kn.)

[gelinbarmağı -2]: (*Sivrihisar –Es.; *Sille –Kn.)²⁷⁷

²⁶⁴ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2260.

²⁶⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 1555.

²⁶⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1789.

²⁶⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2350.

²⁶⁸ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2457.

²⁶⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 757.

²⁷⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1165.

²⁷¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1212.

²⁷² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1297.

²⁷³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1307.

²⁷⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1428.

²⁷⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1509.

²⁷⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1666.

DER. Gezer (II): Havuç. (Sille –Kn.) (sf, 2022)

DER. Hart (III): Havuç. (-Mr.; -Ada.) (sf, 2295)

DER. Heviç (I) [hoğuç]: Havuç. (*Ermenek –Kn.; *Mut ve köyleri, Tekeler
*Silifke –İç.)

[hoğuç]: (Telin *Gürün –Sv.)²⁷⁸

DER. Hırtıl: Havuç. (*Bor, *Ulukışla, Himmetli –Nğ.)²⁷⁹

DER. Kallegezen [kalagezen]: Havuç. (-Çkr.)

[kalagezen]: (-Çkr.)²⁸⁰

DER. Kazık (I): [kazık yemiş]: Havuç. (Alâeddin *Acıpayam –Dz.)²⁸¹

DER. Kedibiciği: Havuç. (-Brd.)²⁸²

DER. Keriş (II): Havuç. (-Bil.)²⁸³

DER. Keşir (I) [keşirotu, keşşir, keşür, kişir]: Havuç. (İshaklı *Bolvadin –
Af.; Uluğbey *Senirkent, Senir *Keçiborlu –Isp.; *Başpınar *Tefenni, -Brd.;
Sarımahmutlu *Buldan, Çöplü *Çivril, Honaz –Dz.; Umurlu –Ay.; -İz.; İnikli İznik
–Brs.; Namrı Söğüt, Pazarcık, *Bozhüyük –Bil.; *Karamürsel –Ke.; -Bo.; Akhisar
*Geyve –Sk.; *İğdır –Kr.; -Ezm.; -Ur.; Şabanözü *Polatlı, *Nallıhan, *Ayaş,
*Güdül –Ank.; Kızılviran *İncesu, Zencidere –Ky.; -Kn.; *Karaisalı –Ada.;
*Tarsus, Emirler –İç.; *Elmalı –Ant.; *Karaağaç –Ed.)

[keşirotu]: (Ebet *Dinar –Af.)

[keşşir]: (*Antakya -Hat.)

[keşür]: (-Bo.; *Kurşunlu –Çkr.; -Bt.; *Varto –Mş.)

[kişir]: (Sirkeli *Çubuk –Ank.)²⁸⁴

DER. Kınalı böduk [kınalı parmak]: Havuç.²⁸⁵

DER. Kırt kırt (I): Havuç. (-Ada.)²⁸⁶

DER. Kızılot: Havuç. (Kayı –Isp.; Darıveren *Acıpayam, Kale *Tavas –
Dz.; Büyükdere –İst.; Çobansa *Fethiye, Çaltılar v-Mğ.)²⁸⁷

²⁷⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1981.

²⁷⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2351.

²⁷⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2373.

²⁸⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2611.

²⁸¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2713.

²⁸² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2718.

²⁸³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2755.

²⁸⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2772.

²⁸⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2806.

²⁸⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2839.

²⁸⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2867.

DER. Margul: Havuç. (-Tr.)²⁸⁸

DER. Özbek (I): Havuç. (-Af.)²⁸⁹

DER. Sarıparmak: Havuç. (-Kn.)²⁹⁰

DER. Sarot [sarıot]: Havuç. (Güney *Yeşilova –Brd.; Oğuz *Acıpayam,
Söğüt, Honaz *Çal –Dz.)

[sarıot]: (Haçalar *Çal –Dz.)²⁹¹

DER. Sivirtme: Havuç. (-İz.)²⁹²

DER. Şarlık: Havuç. (Kılıçlar –Ank.)²⁹³

DER. Yerkökü : Havuç. (Kerkük)²⁹⁴

DER. Yerotu [yirotu]: Havuç. (Oyaca *Sungurlu –Çr.; *Ortaköy –Yz.;
Cemele, *Mucur –Krş.; *İncesu –Ky.; *Bor –Nğ.; -Kn.; -Ada.)

[yirotu]: (*Bor –Nğ.)²⁹⁵

DER. Zerdek: Havuç. (-Brs.)²⁹⁶

Hemil

(Tar. hemil): Bir çeşit sarmaşık.²⁹⁷

DER. Veri bulunamadı.

Hindiba

(Tar. acı marul): Hindiba.²⁹⁸

(Tar. güneyik): Hindiba.²⁹⁹

(Tar. kadiotu): Hindiba.³⁰⁰

(Tar. karakavruk): Hindiba.³⁰¹

DER. Acıgıcı (acıgıcı kulağı, acıgıcı (III), acı günek -1, acı güneyik, acıkıcı,
acıkulak, acımcak (II) : Lâbada. (Uş, *Senirkent –Isp; Tepecik *Emet -Kü.;
*Ardahan, -Kr. Köyleri. 2. Hindiba (-Es.)

²⁸⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3130.

²⁸⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3371.

²⁹⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3548.

²⁹¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3550.

²⁹² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3650.

²⁹³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3752.

²⁹⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4254.

²⁹⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4254.

²⁹⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4363.

²⁹⁷ Tarama Sözlüğü, c.3, 1911.

²⁹⁸ Tarama Sözlüğü, c.1, 5.

²⁹⁹ Tarama Sözlüğü, c.3, 1869.

³⁰⁰ Tarama Sözlüğü, c.4, 2159.

³⁰¹ Tarama Sözlüğü, c.4, 2263.

(Acı güneş -1): (Dişli, Özburun, *Bolvadin, -Af.; Navlu *Yeşilova –Brd.; Çıtak, Çöplü, Melhoş *Çivril –Dz.; Beşkarış *Altıntaş, Çavdarhisar *Emet – Kü.)

(Acı güneyik): Burhaniye *Dinar –Af.; Sücüllü, Yalvaç -Isp.; Ortaköy *Çal –Dz.; Doğanbey *Beyşehir –Kn.)

(Acıkııcı): (*Şabanözü –Çkr.; Çakır *Şebin Karahisar –Gr.) 3. Kuzukulağı otu. (*Kurşunlu, *İlgaz –Çkr.; Ersis *Yusufeli –Ar.)

(Acıgııcı kulağı): (*Kurşunlu, –Çkr.)

(Acıkulak): Uş.; Akçaşar *Eğridir -Isp.; Karataş *Sarayköy – Dz.; Çepnidere *Turgutlu –Mn.; Minnetler *İvrindi -Ba.; -Bo.; Genek *Yatağan - Mğ.)

(Acımcak (II): (*Tavşancıl Gebze -Kc.) 4. Su teresi. (İrişli, Bayburt *Sarıkamış *İğdir ve çevresi –Kr)

(acıgııcı (III): Küçükkisa *Zile -To.)³⁰²

DER. Çatdankuş: Hindiba. (Erciş –Vn.)³⁰³

DER. Çatlankoz [çatlankuş]: Bir cins yabancı ot, hindiba. (Pasinler –Ezm.)

[çatlankuş]: (-Dy)³⁰⁴

DER. Çekim (I) [çeküm]: 4) Hindiba. (-Çkr.; Çubuk Hasanoğlu –Ank.; *Pınarbaşı –Ky.; *Ereğli –Kn.)³⁰⁵

DER. Çukur [çuhur]: Yeşil ve taze iken yenen salatası yapılan bir ot, hindiba. (-Nğ.)

[çuhur]: (II) (-Nğ.)³⁰⁶

DER. Gerdama: Hindiba. (*Hadım –Kn.)³⁰⁷

DER. Güeyk: Hindiba. (-Ist)³⁰⁸

DER. Güneyik [güneş (II) -1, günevik, güneyk, güneylik]: Hindiba. (Kumdanlı *Yalvaç -Isp.; -Kn.; ilçe ve köyleri; *Fethiye köyleri –Mğ.)

[güneş (II) -1]: (Durmaz *Dinar –Af.)

[günevik]: (Sarılar –İz.)

³⁰² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 46.

³⁰³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1089.

³⁰⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1091.

³⁰⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1197.

³⁰⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1302.

³⁰⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1995.

³⁰⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 2215.

[güneyk]: (Avşar *Karaağaç –Isp.)

[güneylik]: (Güney *Yeşilova –Brd.)³⁰⁹

DER. Güzdede: Hindiba. (-Ank.)³¹⁰

DER. Karagavuk [karagavık, karagöz (I) -5]: Hindiba. (İlyas *Keçiborlu – Isp.; Oğuz *Acıpayam –Dz.; Sürez *Bozdoğan –Ay.)

[karagavık]: (Bulkaz *Çivril -Dz.)

[karagöz (I) -5]: (*Tavas –Dz.; -Gaz.; *Bor –Nğ.; -Kn.)

(sf, 2644)

DER. Karakavuk (I) [karakavak, karakavluk, karakavruk, karakavuk, karkavut]: Hindiba. (*Yalvaç –Isp.; Salda, Güney *Yeşilova, Başpınar*Tefenni – Brd.; *Sarayköy, Alâeaddin *Acıpayam –Dz.; Barcın *Yenişehir –Brs.; -Kü.; Çukurhisar *Söğüt –Bil.; Tokat –Es.; -Isp.; Kayı *Tosya –Ks.; Şabanözü, *Kurşunlu –Çkr.; Gürcü *Kızılcahamam –Ank.; *Bodrum –Mğ.)

[karakavruk]: (-Dz.)

[karkavuk]: (Güney *Yeşilova –Brd.; *Bozkır –Kn.)

[karkavut]: (Kemaliye *Alaşehir –Mn.)³¹¹

DER. Kuşkuş (II): Hindiba. (*Afşin –Mr.; -Yz.)³¹²

Hürle

(Tar. hürle): Burçak cinsinden bir ürün.³¹³

DER. Veri bulunamadı.

İlgın ağacı

(Tar. yılgın-yılgun): İlgın ağacı.³¹⁴

DER. yılgın: Sulak yerlerde kendiliğinden biten bir ağaç. (-Çr; -To; Hat; - Sv)³¹⁵

Isırgan otu

(Tar. gicitgen-giçitken): Isırgan denilen ot.³¹⁶

DER. Bısırgan: Isırgan otu. (Sarı İdris *Eğridir -Isp.)³¹⁷

³⁰⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 2229.

³¹⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 2243.

³¹¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2647.

³¹² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3017.

³¹³ Tarama Sözlüğü, c.3, 1932.

³¹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4582.

³¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4271.

³¹⁶ Tarama Sözlüğü, c.3, 1696.

³¹⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 670.

DER. Bisibisi otu: Isırgan otu. (Navlu Yeşilova –Brd.)³¹⁸

DER. Cecirgen: Isırgan otu. [ceğirgen, cırgan, ciciklen, cicirgen, ciğirgen, çiğirden]: Isırgan otu. (*Düzce –Bo.; -İst.)

[ceğirgen]: (*Akyazı – Sk.)

[cırgan]: (Bereketli *Tavas –Dz.; -Ba)

[ciciklen]: (Kırkveli *Salihli –Mn.)

[cicirgen]: (*Emet –Kü.)

[cicirgen]: (-Kn.)

[çiğirden]: (*Ereğli –Zn.)³¹⁹

DER. Cırgan: Isırgan otu. (Yeşilöz *Güdül –Ank.)³²⁰

DER. Cıslaan: Isırgan otu. (-Ky.)³²¹

DER. Cızlağan: Isırgan otu. (-Ng)³²²

DER. Cincar [cımcı, cıncı, çinçar]: Isırgan otu. (Çayağzı *Şavşat, Bağlıca *Ardanuç, Uşhum Yusufeli –Ar.; *Ardahan *Sarıkamış köyleri. Cala *Çıldır .Kr-)

[Cımcı]: (Yusufeli –Ar.)

[Cıncı]: (Zara *Ama.; Veliköy Şavşat -Ar.)

[Cıncı]: (Yavuz Şavşat -Ar.)³²³

DER. Çakır (IV): Isırgan otu. (Kemaliye *Alaşehir –Mn.)³²⁴

DER. Dakırdalak: Isırgan otu. (*Ödemiş –İz.)³²⁵

DER. Dalagan: [daladiken, dalagan otu, dalağan (I) -1, dalan (II), dalanca, dalandiken, dalayan diken, dalgan, dalıgan, dalıgan, dalkan, dızlağan]: Isırgan otu. (Güney *Buldan –Dz.; Karahayıt, Amasya *Bozdoğan –Ay.; *Kuşadası, *Seferihisar, *Urta, *Torbalı –İz.; Keper –Çkl.; *Zile –To.; Şeref, Kavaklı *Yatağan –Mğ.; -Ant.)

[daladiken]: (-İz.)

[dalagan otu]: (Hacıfakı –Dz.)

³¹⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 704.

³¹⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 875.

³²⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 4473.

³²¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 941.

³²² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 950.

³²³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 975.

³²⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1044.

³²⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1331.

[dalağan (I) -1]: (Kösten Honaz Karahisar *Tavas –Dz.;
*Bozdoğan -Ay.; Kemaliye *Alaşehir –Mn.; *Ermenek –Kn.; *Anamur –İç.;
*Milas –Mğ.)

[dalan (III)]: (-Brd.; *Bodrum –Mğ.)

[dalanca]: (Küçükbahçe –İz.; Söğüt *Köyceğiz –Mğ.)

[dalandiken]: (*Marmaris –Mğ.)

[dalayan diken]: (Gönen –İsp.)

[dalğan]: (Eymir, Sürez *Bozdoğan, Alanlı, *Nazilli –Ay.;
Türkşanlı *Kuşadası –İz.; *Milas –Mğ.)

[dalığan]: (Kızılhisar *Acıpayam, Honaz –Dz.;
*Germencik –Ay.)

[dalkan]: (-Ay.)

[dızlağan]: (Çanılı *Ayaş –Ank.; Tavlusun, Kambur-Ky.;-
Nş.; Bahçeli *Bor –Nğ.)³²⁶

DER. Eğinç: Isırgan otu. (Kaptanpaşa ve köyleri *Çayeli -Rz.)³²⁷

DER. Gidişgen (I) [gecirgen, geçirgen (I), gıcan (II), gıcıkdan otu, gıcıkdan
otu, gıcirtan, gıcan, gıciklen, gicirgen, gicitkan, gidişik (II), gidişkenlik, gidişken
otu, gijirtiken]: 1) Isırgan otu. (*Sarayköy ve köyleri –Dz.; *Gördes –Mn.;
*Edremit –Ba.)

[gecirgen]: (Ilıcaksu *Domaniç –Kü.)

[geçirgen (I)]: (Mühye –Ank.)

[gıcan (II)]: (Çepni *Gemerek –Sv.)

[gıcıkdan otu]: (*Merzifon –Ama.; Mühye –Ank.)

[gıcıkdan otu]: (*Ahlat –Bt.)

[gıcirtan]: (*Ahlat –Bt.)

[gıcan]: (Çepni, Karaözü *Gemerek –Sv.)

[gıciklen]: (Salihli –Mn.; Rumeli Göçmenleri, Akbaba –
Ist.)

[gicirgen]: (*Eşme ve çevresi –Uş.; *Tavşanlı –Kü.
İğneciler *Mudurnu, *Göynük –Bo.)

[gicitkan]: (Kafkas Türkleri -Ist.)

³²⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1335.

³²⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1678.

[gidişkenlik]: (*Edremit ve köyleri –Ba.)

[gidişken otu]: (Pelitköy *Burhaniye –Ba.)

[gijirtiken]: (Bayburt *Sarıkamış –Kr.)³²⁸

DER. Isırgı: Isırgan otu. (*Darende –MI. *Pınarbaşı ve köyleri -Ky.)³²⁹

DER. Sancakotu: Isırgan otu. (*Kemah –Ezc.)³³⁰

DER. Sırgan: Isırgan otu. (*Tirebolu –Gr.)³³¹

DER. Yığınç: Isırgan otu. (*Bulanık -Mş.)³³²

Izgın

(Tar. ızgın): Danelerinden beziryağı çıkarılan nebat.³³³

DER. Aspir: Tohumundan yağ çıkartılan bir bitki, (Carthamus tinctoria compositae). (Es-)³³⁴

DER. Izgın: 1) Beziryağı çıkarılan bitki. (-Sv. ve çevresi; İncirli –Yz.; - Ank; *Bünyan, Zencidere –Ky; (Bor –Nğ; -Kn)³³⁵

İncir

(Tar. hayır): Tin, incir.³³⁶

DER. Balanur [balart]: İncir. (Karaçay, Honaz –Dz.)

[balart]: (*Kaş ve çevresi –Antalya.)³³⁷

DER. Ballıdarı [ballıbadan, ballışıka, ballışapa, ballışıga]: İncir. (-Bo.; -Sv.; Sulutaş –Kn.)

[ballıbadan]: (-Bo.)

[ballışıka]: (*Mustafa Kemal Paşa –Brs.)

[ballışapa]: (-Ks.)

[ballışıga]: (-İz.)³³⁸

DER. Cılık (IV): İncir. (Bereketli *Tavas –Dz.; *Kadıköy –İst.)³³⁹

DER. Cicibici (II) : İncir. (Fındıklı –İst.)³⁴⁰

³²⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2075.

³²⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2492.

³³⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3537.

³³¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3617.

³³² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4263.

³³³ Tarama Sözlüğü, c.3, 1993.

³³⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 347.

³³⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2499.

³³⁶ Tarama Sözlüğü, c.3, 1906.

³³⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 4443.

³³⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 510.

³³⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 912.

DER. Dahlı (I): İncir. (Oğuz *Acıpayam –Dz.)³⁴¹

DER. Keletir (II): İncir. (*Kadıköy –İst.; -Ank.; *Hadım –Kn.)³⁴²

DER. Madrap (II): İncir. (Koruluk *Gülнар –İç.)³⁴³

DER. Maya (II): İncir. (Çataloluk, Bakırdağı *Develi –Ky.; *Kozan Başlamış, *Cebelibereket –Ada.)³⁴⁴

DER. Şıka: İncir. (*Mudanya ve köyleri –Brs.)³⁴⁵

DER. Şırlop: İncir. (*Havza –Sm.)³⁴⁶

Karaağaç

(Tar. üvez ağacı): Kara ağaç.³⁴⁷

DER. Garageç: Karaağaç. (Başpınar *Tefenni –Brd.)³⁴⁸

DER. Gargeç: Karaağaç. (Karamanlı *Tefenni –Brd.)³⁴⁹

DER. Karageç: Karaağaç. (-İz.)³⁵⁰

DER. Lüzi: Karaağaç. (Bırastık –Ezc.)³⁵¹

Karaasma

(Tar. karaasma): Sarılgan bitkilerden biri.³⁵²

DER. Veri bulunamadı.

Karamuk

(Tar. karamuk): Tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyah ve acı bir tohum.³⁵³

DER. Bala (III): 1) Karamuk (Alanlı -Ay.; *Fethiye köyleri –Mğ.)³⁵⁴

DER. Garamuk [garamuh]: Buğdayların içinde bulunan, yuvarlak, kara ot tohumu kamuk. (Peşman *Daday –Ks.)

[garamuh]: (Uluşiran *Şıran –Gm.)³⁵⁵

³⁴⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 958.

³⁴¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1329.

³⁴² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2732.

³⁴³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3103.

³⁴⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3140.

³⁴⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3768.

³⁴⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3774.

³⁴⁷ Tarama Sözlüğü, c.6, 4127.

³⁴⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1918.

³⁴⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1923.

³⁵⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2644.

³⁵¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3097.

³⁵² Tarama Sözlüğü, c.4, 2253.

³⁵³ Tarama Sözlüğü, c.4, 2268.

³⁵⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 496.

³⁵⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1920.

DER. Karamık [karamuḡ, karanbuk]: Saçma büyüklüğünde meyveleri olan dikenli bir bitki, çalı.(İğdecik, *Uluborlu, Bağılı *Gelendost, İlyas *Keçiborlu, Kumdanlı *Yalvaç –Isp.; Güney *Yeşilova Başpınar *Tefenni –Brd.; Seyit *Çal, Bulkaz, Çöplü *Çivril –Dz.; -İz.; -Mn.; *Susurluk, *Burhaniye –Ba.; Lapseki –Çkl.; *İnegöl –Brs.; *Sivrihisar –Es.; *Artova –To.; -Rz.; *Afşin –Mr.; Şarkışla, Çepni *Gemerek –Sv.; Üçem *Bala –Ank.; *Pınarbaşı, Tavlısın *Erkilet –Ky.; *Bor –Nğ.; *Çumra, *Ermenek –Kn.; *Anamur, *Mut –İç.; Bağyaka *Elmalı, *Finike –Ant.; Ceylan *Fethiye, *Bodrum, *Milas Yerkesik –Mğ.; Çavuşköy *Babaeski, *Lüleburgaz –Krk.)

[karamuḡ]: (*Gürün –Sv.)

[karanbuk]: (-Ezc.)³⁵⁶

DER. Karımak: Karamuk da denilen bir çeşit bitki. (Danrıveren *Acıpayam -Dz.)³⁵⁷

DER. Orım: Karamuk bitkisi. (-Ezc.)³⁵⁸

Karapazı

(Tar. karapazı): Koyun sarmaşığı denilen ot, sirken.³⁵⁹

DER. Veri bulunamadı.

Kargadüvleği, (kargadügleği):

(Tar. kargadüvleği-kargadügleği): Ebucehil karpuzu, acıhıyar, eşekhiyari.³⁶⁰

DER. Acı dülek: 1. Acı kavun. 2. Ecbalium elaterium, cucurbitaceae. (*Bergama –İz.)³⁶¹

DER. Acı kavun (acı dülek -1, acı düvelek, acı düvlek): Bir otun, acı suyu sarılığa ilaç olarak kullanılan ve kavuna benzeyen küçük meyvası, eşek hıyari. (Çepnidere *Turgutlu -Mn.; *Yeniköy -Ba.; Elbeyli, İnikli *İznik Aksu, -Brs.; *Kandıra -Ke.; *Çatalca –İst.; Kapullu *Karabük –Zn.; Kayapa Lalapaşa, -Ed.; Ceylanköy *Lüleburgaz -Krk.)

(Acı dülek -1): (-Dz. Alanlı Ay.)

(Acı düvelek): (Aksu -Brs.)

(Aacı düvlek): (*Edremit -Ba.)³⁶²

³⁵⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2651.

³⁵⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2663.

³⁵⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3290.

³⁵⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2277.

³⁶⁰ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2291.

³⁶¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 45.

DER. Kargadüleği [kargadüğeği, kargadüğeği, kargadüveği, kargadüveği, kargaibiği, kargaiğnesi, kargakozağı, kargadüğeği, kavalabardağı, kavaldız]: Ebucehil karpuzu, acı hıyar. (Bağlıllı *Gelendost –Isp.; -Brd.; *Kurşunlu –Çkr.; *Vezirköprü –Sm.)

[kargadüğeği]: (Büyükkabaca, Uluğbey *Senirkent – Isp.)

[kargadüğeği]: (Yassıören*Senirkent –Isp.)

[kargadüveği]: (Uluğbey *Senirkent –Isp.; Kızılyer Honaz –Dz.)

[kargadüveği]: (*Bodrum –Mğ.)

[kargadüveği]: (Lapseki –Çkl.)

[kargaibiği]: (-Brs.)

[kargaiğnesi]: (*Emet –Kü.)

[kargakozağı]: (*Gemerek –Sv.)

[kargadüğeği]: (*Merzifon –Ama.)

[kavalabardağı]: (Erçene *Afşin –Mr.)

[kavaldız]: (Gülabi –Yz.)³⁶³

Kayın ağacı

(Tar. akça ağaç, govuş): Kayın ağacı.³⁶⁴

DER. Ağca ağaç: Beyaz gövdeli, parlak ve dayanıklı kerestesi olan bir ağaç. (-Çr.; *Zile ve çevresi Döllük, Kızılköy –To.; Zile *Mesudiye –Or.; Çakırköy *Şebin Karahisar -Gr.; -Ezc.; Yukarıkale Hacıilyas *Koyulhisar –Sv.)³⁶⁵

DER. Banraz: Kayın ağacı. (*Kilis –Gaz.; -Mr.; *Osmaniye –Ada.)³⁶⁶

DER. İsirik: Kayın ağacı. (-Sv.)³⁶⁷

Kekik

(Tar. kekik): Za'ter.³⁶⁸

DER. Veri bulunamadı.

Kekik otu

³⁶² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 48.

³⁶³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2659.

³⁶⁴ Tarama Sözlüğü, c.1, 69.

³⁶⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 86.

³⁶⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 522.

³⁶⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2556.

³⁶⁸ Tarama Sözlüğü, c.4, 2398.

Tar. (güyeği otu-güyeği keküğü): Kekik otu, za'ter.³⁶⁹

DER. Acı kokan: Kekik otu (Burhaniye *Dinar -Af.)³⁷⁰

Kestan

(Tar. kestene): Kestane.³⁷¹

DER. Ababara: Kebab kestane. (İnebolu -Ks.)

Ababura -1): (Abana, *İnebolu, *Cide -Ks.)

Ababura 1. (→ Ababara) 2. Kestane (*İnebolu -Ks.)³⁷²

DER. Kılılı kozak: Kestane. (Asarlık *Tire -İz.)³⁷³

DER. Pabıt: Kestane (*Sungurlu -Çr.)³⁷⁴

Keven

(Tar. geven): Baklagillerden bir çalı ki bazı çeşitlerinden kitre denilen zamk çıkartılır.³⁷⁵

DER. Çekme (VII): Geven bitkisi otu. (Aşudu *Darende -MI.; *Yeniköy Gargara, İznebol, Balkusan *Hafik -Sv.; *Ermenek -Kn; Yapıntı *Mut -İç)³⁷⁶

DER. Keven: Dikenli bir çeşit ot. (*Bor -Nğ.)³⁷⁷

Kıcı

(Tar. kıcı): Tereye benzer bir ot, kekik.³⁷⁸

DER. Gıcı: 1) Dağlarda yetişen ve yenilen otlar. (*Ereğli -Kn.)³⁷⁹

Kızıl ağaç

(Tar. kızıl ağaç): Kızıl söğüt.³⁸⁰

DER. Kezel ağaç: Kızıl ağaç. (Kaptanpaşa *Çayeli -Rz)³⁸¹

DER. Yaykın (I) [yaygın (I)]: 1) Kızıl ağaç. (Akpınar, Akkise, *Mesudiye, Kuzköy *Ünye -Or; Boztekke -Gr.; Hacıilyas *Koyulhisar -Sv.)

[yaygın (I)]: (Çakır *Şebinkarahisar -Gr.)³⁸²

³⁶⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 1889.

³⁷⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 49.

³⁷¹ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2454.

³⁷² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 5.

³⁷³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2802.

³⁷⁴ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 3377.

³⁷⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1676.

³⁷⁶ *Tarama Sözlüğü*, c.2, 1115.

³⁷⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2776.

³⁷⁸ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2467.

³⁷⁹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2477.

³⁸⁰ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2539.

³⁸¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2781.

³⁸² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 4213.

DER. Yekin (II): Kızılağaç. (*Perşembe köyleri –Or.)³⁸³

Kızılılık

(Tar. kiren): Kızılılık.³⁸⁴

DER. Çum: Kızılılık. (Çilehane *Reşadiye –To.)³⁸⁵

DER. Eyir (I) [Eğir (I)]: Kızılılık. (-Kn.)³⁸⁶

DER. Güren (I) [giren (II), giren iğdesi, gören (I)]: 1) Kızılılık. (-Uş.; *Çal -Dz.; *Gediz, *Simav, -Kü.; Yeniceköy *Ödemiş, *Bayındır –İz.; Yatağan *Akhisar –Mn.; *Yeşilköy –İst.; *Bulancak –Gr.; -Gaz.)

[giren (II)]: (-Bo.; *Geyve –Sk.; *Merzifon –Ama.; -To.)

[giren iğdesi]: (Taşkapı *Bolvadin –Af.)

[gören (I)]: (Tepuk, Büyükçekmece –İst.; -Ama.)³⁸⁷

DER. Kızılılık: Harmanlarda süpürge olarak kullanılan kızıl gövdeli, sarı çiçekli bodur boylu bir ot. (*Mut –İç.)³⁸⁸

DER. Kiren [kiren (I), kiran (I)] : (*Mengen –Bo.; Amasra, *Bartın Aliköy Çaycuma, *Devrek, Tekkeikebir *Ereğli, *Safranbolu, Cumayanı, Horcınas, Kışla, Kilimli, Yakademirciler –Zn.; Ağıl *Küre, Karabüzey *Araç –Ks.; *Kurşunlu –Çkr.; Sarkın, Kuzuluk, İskilip, Olukyanı *Sungurlu, *Gerze ve köyleri –Sn.; *Bafra. *Vezirköprü, -Sm.; *Merzifon ve köyleri Soku –Ama.; *Niksar, *Reşadiye ve köyleri, Kervansaray, *Zile, Esteğin köyü, -To.; Kuz *Ünye –Or.; *Tirebolu –Gr.; *Yerköy –Yz.; Gürcü köyü *Kızılcahamam –Ank.; Bıyık Ali köyü –Tk)

[kiren (I)] : (*Bartın –Zn.)

[kiran (I)] : (*İnebolu –Ks.; *Merzifon –Ama.)³⁸⁹

Kimyon

(Tar. kimnon): Kimyon.³⁹⁰

DER. Avcar (II): Kimyon. (-Yz.)³⁹¹

DER. Sıra: Kimyon ve buna benzer kokulu bir ot. (Pozantı Karaisalı –Ada; *Mut köyleri *Silifke *Mersin –İç: Bodrum –Mğ.)³⁹²

³⁸³ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 4231.

³⁸⁴ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2575.

³⁸⁵ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1304.

³⁸⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1822.

³⁸⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2235.

³⁸⁸ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2865.

³⁸⁹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2877.

³⁹⁰ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2572.

³⁹¹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 4431.

DER. Zira [zira]: Kimyon. (Alpı, *Sivrihisar –Es.)
[zira]: (*Tokat –Es.)³⁹³

Koku ağacı

(Tar. koku ağacı): Öd ağacı.³⁹⁴

DER. Veri bulunamadı.

Kudret helvası

(Tar. balsara-balsıra): Kudret helvası.³⁹⁵

DER. Balsara: 1) Bilhassa meşe ağacında görülen bir çeşit yapışkan parazit bitki (arılar bu bitkiden bal alırlar). (Minnetler –Ba.)³⁹⁶

DER. Gezo: Kudret helvası. (-Bt.)³⁹⁷

Kurudan

(Tar. kurudan): Patlıcana benzer bir ot.³⁹⁸

DER. Veri bulunamadı.

Kuş burnu

(Tar. kuş burnu): Gaga.³⁹⁹

DER. Askil: Kuşburnu meyvası. (Uşhum, Uta *Yusufeli -Ar.)⁴⁰⁰

DER. Civil (VII): Kuşburnu (-Gr.)⁴⁰¹

DER. Guş burnu [guş bunnu]: Yabani gül ağacının meyvesi. (Uluşiran *Şiran –Gm; *Arapkir *Hekimhan –Al; Çanıllı *Ayaş –Ank.)

[guş bunnu]: (Davullu *Hekimhan -Ml.)⁴⁰²

DER. Kuşbunlu: Yabangülü, kuşburnu. (-To.)⁴⁰³

Kuşetmeği

(Tar. kuşetmeği): Tere yaprağına benzer yaprağı olan yenilir bir ot.⁴⁰⁴

DER. Acımık: 1.(Acımık (I) -1); 2. (Acımık (II) -2); 3. Tereye benzer yenilir ekşi bir ot. (-Ama köyleri)⁴⁰⁵

³⁹² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3616.

³⁹³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4378.

³⁹⁴ Tarama Sözlüğü, c.4, 2608.

³⁹⁵ Tarama Sözlüğü, c.1, 394.

³⁹⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 511.

³⁹⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2023.

³⁹⁸ Tarama Sözlüğü, c.4, 2474.

³⁹⁹ Tarama Sözlüğü, c.4, 2752.

⁴⁰⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 345.

⁴⁰¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 989.

⁴⁰² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2202.

⁴⁰³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3016.

⁴⁰⁴ Tarama Sözlüğü, c.4, 2754.

DER. Guşetmeyi [guş eymeyi]: Küçük uzunca yapraklı bir kır sebzesi. (-Ezm.)

[guş eymeyi]: (-Ezm.)⁴⁰⁶

Kuş üzümü

(Tar. kişniş-kışmış): Kişniş üzümü, kuş üzümü.⁴⁰⁷

(Tar. kuş üzümü): Çekirdeksiz ufak üzüm.⁴⁰⁸

DER. Çirtik (V): Kuş üzümü. (*Divriği –Sv.)⁴⁰⁹

DER. Çülül: Kuş üzümü. (-El.)⁴¹⁰

Labada

(Tar. evelek): Ispanağa benzer bir ot, lâbada.⁴¹¹

DER. Acıgıcı (acıgıcı kulağı, acıgıcı (III), acı günek -1, acı güneyik, acıkıcı, acıkulak, acımcak (II) : Lâbada. (Uş, *Senirkent –Isp; Tepecik *Emet -Kü.; *Ardahan, -Kr. Köyleri.⁴¹²

DER. Atkulak: Labada da denilen yabancı bir ot. (Değişören *Seyitgazi –Es.; Argıtanı *İlgın -Kn.)⁴¹³

DER. Çalba [çalba -1, çalpa -1 2]: 1) Labada denilen bitki. (Balçıkhisar- Af; *Senirkent köyleri –Isp; Seki *Fethiye-Mğ.)

[çalpa]: (Çakılar Fethiye –Mğ)⁴¹⁴

DER. Dulavratyaprağı: Labada. (-Kn.)⁴¹⁵

DER. Evelek [Efelek (I) -1, efelik, evelik, evelik mancarı, evellik, everek]: Yaprakları yenilebilen tohumlarından da çay yapılan ıspanağa benzeyen bir çeşit ot, labada. (Tokat –Es.; *Kargı –Çr.; *Boyabat –Sn.; *Alaçam –Sn.; *Ulubey –Or.; *Piraziz –Gr.; Uşhum *Yusufeli –Ar.; Keçek *Oltu –Ezm.; *Refahiye ve çevresi - Ezc.; Solakuşağı *Şereflikoçhisar –Ank.; -Nğ.; -Kn.)

[Efelek (I) -1]: (Çığrı *Dinar, Dereçine *Bolvadin Af.; Yukarıseyit *Çal –Dz.; Bozan, Bardacık –Es.; Kurtköy –İst.; Çilehane *Reşadiye –

⁴⁰⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 51.

⁴⁰⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2202.

⁴⁰⁷ Tarama Sözlüğü, c.4, 2588.

⁴⁰⁸ Tarama Sözlüğü, c.4, 2754.

⁴⁰⁹ Tarama Sözlüğü, c.2, 1238.

⁴¹⁰ Tarama Sözlüğü, c.2, 1308.

⁴¹¹ Tarama Sözlüğü, c.3, 1568.

⁴¹² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 46.

⁴¹³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 370.

⁴¹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1050.

⁴¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1596.

To.; Hacıilyas *Koyulhisar –Sv.; -Yz.; Çayırılı *Haymana –Ank.; Dont *Fethiye – Mğ.)

[Efelik]: (Sofular *Eğridir –Isp.; -Ks.; -Çr.; *Merzifon ve köyleri –Ama.; Bizeri, Kızılköy –To. ve çevresi; Salman *Akkuş –Or.; Gökçekışla, *Sorgun –Yz. ve köyleri; Yerkesik –Mğ.)

[Evelik]: (*Dinar -Af.; -Sm.; -To. ve çevresi; *Şebinkarahisar, *Alucra –Gr.; *Kelkit –Gm.; -Kr.; -Ezm.; -Ezc.; *Doğubeyazıt – Ağ.; *Erciş, -Vn.; Vazıldan, Palha *Divriği, Çepni, *Gemerek, Yukarıseyit, *Koyulhisar, *Gürün, -Sv.; -Krş.; Avşar *Pınarbaşı –Ky.; Hotamış, Şabanlı –Kn.)

[Evelik mancarı]: (Aliköy *Çaycuma –Zn.)

[Evellik]: (*Mucur –Krş.)

[Everek]: (-Ky.)⁴¹⁶

DER. Ilbıda [Ilabada]: Sulak çayırlarda kendi kendine yetişen ve yaprakları sebze olarak yenen bir çeşit ot, labada. (Oğuz *Acıpayam –Dz.)⁴¹⁷

DER. Öfelek: Labada bitkisi. (-Sm; *Çerkeş, *Kurşunlu –Çkr: Pazar Kızılcamahamam Sirkeli *Çubuk –Ank.)⁴¹⁸

Lahana

(Tar. kelem): Lahana.⁴¹⁹

DER. Veri bulunamadı.

Maydanoz

(Tar. su kerdemesi): Maydanoz ve su teresi.⁴²⁰

DER. Acımık: 1.(Acımık (I) -1); 2. (Acımık (II) -2). 4 Maydanoz (–Gr ve köyleri)⁴²¹

DER. Bahteniz [bahdeniz, bahtenes, bahtenis, bahtunez, bakdanos, baktenis, behtenis, behteniz, bektenis, bodünüs]: Maydanoz. (*Birecik –Ur.; *Kilis –Gaz.; Kırıkhan, Amik *Geyikdağı –Hat.)

[bahdeniz]: (-Gaz.)

[bahtenes]: (-Ank.)

[bahtenis]: (-*Reyhanlı Türkmenleri –Hat.)

⁴¹⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1804.

⁴¹⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2465.

⁴¹⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3315.

⁴¹⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.4, 2403.

⁴²⁰ *Tarama Sözlüğü*, c.5, 3571.

⁴²¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 51.

[bahtunez]: (-Dy.)

[bakdanos]: (-Md.)

[baktenis]: (-Mr.)

[behtenis]: (-Hat. köyleri)

[behteniz]: (-Ur.; *Kilis –Gaz.)

[bektenis]: (-Hat.)

[bodünüs]: (Darısekisi *Mersin –İç.)⁴²²

DER. Garamsa [Garamsar]: Maydanoz. (Gündoğdu –Rz.)

[Garamsal]: Maydanoz. (-Rz.)⁴²³

DER. Gin: Maydanoz. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı –Kn.)⁴²⁴

DER. Karoz: Maydanoz. (-Bt.; *Varto –Mş.)⁴²⁵

DER. Kārus: Maydanoz. (-Vn.)⁴²⁶

DER. Mandurus: Maydanoz. (-Or. Köyleri)⁴²⁷

DER. Mādanıs [madünüs, mādenis, mādünüs]: Maydanoz. (*Afşin -Mr.)

[madünüs]: (*Bor –Nğ.)

[mādenis]: (-Yz.)

[mādünüs]: (-Nğ.)⁴²⁸

DER. Pirişil: Maydanoz. (Çakırköy *Çatalca –İst.)⁴²⁹

Menekşe

(Tar. menevşe): Menekşe.⁴³⁰

DER. Benevşe [benövşe, benöyşe]: Menekşe. (*Erciş –Vn.)⁴³¹

DER. Melmeşe: Menekşe. (-Rz.)⁴³²

Mercimek

(Tar. yasmık): Mercimek.⁴³³

DER. Burşak (II): Mercimek. (Manyas –Brs.)⁴³⁴

⁴²² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 489.

⁴²³ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1920.

⁴²⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2709.

⁴²⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2668.

⁴²⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2672.

⁴²⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3112.

⁴²⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3101.

⁴²⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3461.

⁴³⁰ Tarama Sözlüğü, c.4, 2803.

⁴³¹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 628.

⁴³² Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3159.

⁴³³ Tarama Sözlüğü, c.6, 4371.

DER. Cülbant: Mercimek. (*Sarıyer –İst.)⁴³⁵

DER. Gıdın: Mercimek. (*Havsâ –Ed.)⁴³⁶

DER. Heses: Mercimek. (*Uluborlu –İsp.) (sf, 2348)

DER. Mürdüme: 1) Mercimek. (Geresin *Keçiborlu –İsp.)

[mürdük -1]: (*Çerkeş –Çkr.)⁴³⁷

Meyan kökü

(Tar. buyan dibi): Meyan kökü.⁴³⁸

DER. Bıyam (I) [bıyan (I) -1, bilân (II), bıyam, bıyan, boyam boyan]:

Meyan kökü. (-Çkr.)

[bıyan (I) -1]: (*Serik –Ant.)

[bilân (II)]: (*Harput –El.)

[bıyam]: (-Çkr.; *Hacerköy –El.)

[bıyan]: (Süçüllü *Yalvaç –İsp.; *Merzifon –Ama.; *Devrek –Zn.)

[boyam]: (*Kilis –Gaz.; -Mr.; *Güdül, *Ayaş –Ank.)

[boyan]: (-Ada.)⁴³⁹

DER. Miyan: Meyan kökü. (Doğubeyazıt –Ağ.; *Antakya -Hat.)⁴⁴⁰

Nakıl

(Tar. nakıl): Türlü çiçekler ve renkli mumlarla süslenip şenlik gecelerinde alay önünde götürülen ağaç.⁴⁴¹

DER. Nakıl: Kına çiçeği. (Bulgaristan göçmenleri, Safra *Bakırköy –İst.)⁴⁴²

Oğul otu

(Tar. oğlan otu): Oğulotu, melisa.⁴⁴³

DER. Tatramba: Oğulotu, melisa. (*Tire –İz.)⁴⁴⁴

Ökse otu

(Tar. burç): Ökse otu.⁴⁴⁵

⁴³⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 801.

⁴³⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1026.

⁴³⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 2035.

⁴³⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3230.

⁴³⁸ Tarama Sözlüğü, c.1, 723.

⁴³⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 672.

⁴⁴⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3206.

⁴⁴¹ Tarama Sözlüğü, c.4, 2824.

⁴⁴² Tarama Sözlüğü, c.4, 3234.

⁴⁴³ Tarama Sözlüğü, c.5, 2931.

⁴⁴⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3846.

⁴⁴⁵ Tarama Sözlüğü, c.1, 705.

DER. Bögelek (II) [bövelek -2, büvelek (II)]: Ökse otu. (Yassıviran *Senirkent Isp; Sultaniye Kn.)

[bövelek -2]: (-Kn)

[büvelek]: (Köşker -Krş; Ky; -Kn.)⁴⁴⁶

DER. Çekim (I) [çeküm]: 1) Çam ve armut ağaçlarının dallarında görülen parazit, ökse otu. (Erkinis, Peterek *Yusufeli –Ar.)

[çeküm]: (Parak, Alucra, Düzköy *Keşüp, Süme *Bulancak –Gr.; *Kelkit, Uluşiran *Şiran –Gm.; Erkinis *Yusufeli –Ar.; *Refahiye ve çevresi –Ezc.; Keçek *Oltu –Ezm.)⁴⁴⁷

DER. Çiğirdik: Ökse otu. (Kıbrıs –Ank.)⁴⁴⁸

DER. Fitri: Ökse otu. (Yavuz *Şavşat –Ar.)⁴⁴⁹

DER. Göbelek: 1) Ökse otu. (Yassıören *Senirkent –Isp.)⁴⁵⁰

DER. Göğce: Ağaçlarda görülen ve asalak olarak yaşayan bir bitki, ökse otu. (-Çkl; *Ulubey –Or; *Afşin –Mr; *Gemerek *Gürün –Sv; Pınarbaşı –Ky; *Akşehir, *Karaman –Kn; *Mut –İç)

[göğcelek]: (Bağıllı, *Eğridir, *Sütçüler, *Yalvaç –Isp.; *Ürgüp –Nş.; Bahçeli *Bor -Nğ .; *Anamur –İç.)

[gökce]: (*Merzifon ve çevresi –Ama.; Kuzköy *Akkuş *Danışman - Fatsa –Or.)

[gökçe (I)]: (*Merzifon –Ama.; -Çr.; -To.; Sarmaşık *Fatsa, Sarıca *Gölköy Kuzköy *Ünye –Or.; *Koyulhisar.; Çepni *Gemerek -Sv.; *Pınarbaşı ve köyleri -Ky.)⁴⁵¹

DER. Öğse: Ökse otu. (Aliköy *Çaycuma –Zn.)⁴⁵²

DER. Ökselek: Elma, armut ağaçlarında görülen ve hastalık yapan bir ot ökse otu. (*Perşembe –Or.)⁴⁵³

DER. Purç: Ağaçların üstündeki asalak bir çeşit ot, ökse otu. (*Dinar –Af; *Yeşilova Bur –Dz; *Sivrihisar ve köyleri –Es; -Bu, Safranbolu, *Devrek, *Araç, Daday –Ks; Kurşunlu –Çkr;

⁴⁴⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 761.

⁴⁴⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1113.

⁴⁴⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1209.

⁴⁴⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1874.

⁴⁵⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2116.

⁴⁵¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2126.

⁴⁵² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3320.

⁴⁵³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3328.

*İskilip, Çorlu –Sn; *Kızılcahamam, *Beypazarı –Ank.)⁴⁵⁴
DER. Yapışkan: 1) Ökse otu. (*Fili Biga –Çkl.)⁴⁵⁵

Öküzgözü

(Tar. öküzgözü): Bir çeşit papatya.⁴⁵⁶
DER. Veri bulunamadı.

Pancar

(Tar. çükündür-çukundur): Pancar⁴⁵⁷

(Tar. pezik): Pazı, pancar.⁴⁵⁸

DER. Bazi (I): Pancar. (Kapıköy *Maçka –Tr.)⁴⁵⁹

DER. Bazik (II): Pazı (bitki). (-Kn.)⁴⁶⁰

DER. Carhala [calhala, çargala, çarhala, -2]: Pancar. (Çayağzı *Şavşat, Uşhum *Yusufeli –Ar.; *Göle, *Ardahan ve çevresi, *Posof –Kr.)

[calhala]: (*Posof -Kr.)

[çargala]: (Kol *Posof -Kr.)

[çarhala]: (Yavuz *Şavşat -Ar.)⁴⁶¹

DER. Çorhala: Pazı bitkisi. (Balıklı * Şavşat –Ar.)⁴⁶²

DER. Çökündür [cökündür -1, cuvundur]: Pancar. (*Akyazı ve çevresi – Sk.; *Safranbolu –Zn.; -Ks.; Gavur ve Beritdağı yörükleri –Mr.; -Ank.; Bahçeli *Bor –Nğ.)

[cökündür -1,]: Anadoluhisar –Ist.; –Nğ.)

[cuvundur]: (-To.)⁴⁶³

DER. Çükündür [çukundur, çukundur, çukuntur, çügündür, çüklüce, çükündürük]: 1) Pancar. (*Çal –Dz.; Kırkağaç –Mn.; *Paşa –Ba.; Suluca Lapseki –Çkl.; -Brs.; *Simav –Kü.; Bozan *Keskin –Es.; Akyazı –Kc.; *Gerede, *Düzce, İğneciler *Mudurnu –Bo.; Aliköy *Çaycuma, Kirpe, Kışla *Safranbolu, *Devrek –

⁴⁵⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3489.

⁴⁵⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4178.

⁴⁵⁶ Tarama Sözlüğü, c.5, 3075.

⁴⁵⁷ Tarama Sözlüğü, c.2, 960.

⁴⁵⁸ Tarama Sözlüğü, c.5, 3194.

⁴⁵⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 587.

⁴⁶⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 587.

⁴⁶¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 861.

⁴⁶² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1271.

⁴⁶³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1282.

Zn.; *Tosya, *Cide, *Taşköprü –Ks.; *Çerkeş, *Kurşunlu –Çkr.; *Vezirköprü –
Sm.; Çilehane *Reşadiye –To.; -Ezm.; Vn.; *Siverek –Ur.; -Dy.; *Kilis –Gaz.;
*Ayaş, *Kayaş, *Bala, *Beypazarı –Ank.; -Kn.; -Ed.; *Lüleburgaz, *Babaeski –
Krk.; Kerkük; Rusçuk Bulgaristan).

[çukundur]: (-Ezm.)

[çukundur]: (-Kü.)

[çukuntur]: (-Dr.)

[çugündür]: (-Kü.)

[çüklüce]: (-Sm.)

[çükündürük]: (*Bergama –İz.; -Gaz.; *Haymana –Ank.)⁴⁶⁴

DER. Gılımboz: Pancar. (*Bulanık –Mş.)⁴⁶⁵

DER. Pandır (I): Pancar (-Ank.)⁴⁶⁶

DER. Tombatın [tombatum, tunbatun]: Pancar. (*Gölpazarı –Bil.; *Geyve –
Sk.)

[tombatum]: (*Osmaneli –Bil.; *Hendek –Sk.)

[tunbatun]: (Ağlan *Osmaneli –Bil.; *Karamürsel –Kc.)⁴⁶⁷

DER. Tumba: Pancar. (*Söğüt –Bil.; *Göynük Bo; -Sm; -Ank.)⁴⁶⁸

DER. Zığlatma: Pancar. (*Beyşehir –Kn.)⁴⁶⁹

DER. Zıplak: Pancar. (*Gebze -Kc)⁴⁷⁰

Papatya

(Tar. babadiye-babadya): Papatya.⁴⁷¹

(Tar. babuna): Papatya.⁴⁷²

(Tar. koyungözü): Papatya.⁴⁷³

(Tar. pabadça): Papatya.⁴⁷⁴

DER. Ābabaçça: Papatya. (Çalış *Haymana –Ank)⁴⁷⁵

⁴⁶⁴ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1307.

⁴⁶⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2042.

⁴⁶⁶ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3393.

⁴⁶⁷ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3957.

⁴⁶⁸ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3992.

⁴⁶⁹ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4368.

⁴⁷⁰ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4377.

⁴⁷¹ Tarama Sözlüğü, c.1, 356.

⁴⁷² Tarama Sözlüğü, c.1, 359.

⁴⁷³ Tarama Sözlüğü, c.4, 2686.

⁴⁷⁴ Tarama Sözlüğü, c.5, 3175.

⁴⁷⁵ Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 5.

DER. Babacca (I) [babacan (II), babaçça, babaşça, babatça, babilya, babuşça, bebe ciceği, bebice, bibeççe, bobacca, bobaçça, bobahça, bobassa, bobaşça, bobatca, bobesçe, bobucca, boğaz çiçeği -1, boğoz çiçeği, bombaça, bombilibotça, böbetçe, bubatça (I), bubece, bubeççe, bubeççik, bubeçye, bubeheç, bubeşçe, bubeşçe, bubetçe] 1) Papatya (Kızılköy *Dinar, İshaklı *Bolvadin –Af.; Akçaşar *Eğridir –Isp.; Anbarcık *Göhlisar, -Brd.; Ekse *Çal –Dz.; -Ba.; -Kü.; *Sivrihisar, Tokat, İkipınar –Es.; -Nş.; Eğirler *Beyşehir, *Karaman –Kn.; Çakalkuyusu –Ada.; Hacıhamzalı *Tarsus –İç.; *Serik, *Gazipaşa –Ant.; Müskebi *Bodrum –Mğ.)

[babacan (II)]: (İshaklı *Bolvadin –Af.; Bereketli *Tavas –Dz.; Aksu –Brs.)

[babacca]: (İshaklı *Bolvadin –Af.; Banus *Eğridir –Isp.; Aydınlı *Karaisalı –Ada.)

[babaşça]: (Kandıra –Kc.)

[babatça]: (Aydoğmuş *Keçiborlu –Isp.; Devri *Bucak –Brd.; Bekilli *Çal -Dz.; Tepeköy *Torbalı –İz.; -Ba.; *Ayaş –Ank.; Argıthanı *İlgin –Kn.)

[babilya]: (İshaklı *Bolvadin –Af.; Taptık –Ed.)

[babuşça]: (*Acıpayam –Dz.; -Ay.)

[bebe ciceği]: (*Bozdoğan -Ay.)

[bebişçe]: (Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Milas –Mğ.)

[bibeççe]: (*Tefenni –Brd.)

[bobacca]: (Darisekisi, *Mersin, Evlik –İç.)

[bobaçça]: (Yassıviran *Senirkent –Isp.; -Mn.; Yeniköy –Ba.; -Kü.; *Şereflikoçhisar –Ank.; Ömerhacılı *Kaman –Krş.; *Ermenek –Kn.; Hacıhamzalı, Karakütük *Tarsus, Emirşahlar *Anamur –İç.; Karadere *Gündoğmuş –Ant.)

[bobahça]: (Namrun *Tarsus –İç.)

[bobassa]: (Kumdanlı *Yalvaç –Isp.)

[bobaşça]: (-Ay.)

[bobatca]: (Dişli *Bolvadin –Af.; *Eğridir köyleri –Isp.; -Ba.)

[bobesçe]: (Alacalar *Kırkağaç –Mn.)

[bobuçça]: (Uzuncaburç *Silifke –İç.)

[boğoz çiçeği -1]: (Güney *Yeşilova –Brd.)

[bombaça]: (İlyaslar *Kırkağaç –Mn.)
[bomilibotça]: (Mucur –Krş.)
[böbetçe]: (Gediz –Uş.)
[bubaçça]: (İncesu *Dinar -Af.; Yassıvıran *Senirkent –Isp.;
Yukarıkaraçay *Acıpayam, Kösten, Honaz, İsabey, Zeyve *Çal Tekkeköy –Dz.;
Kıratlı *Dikili –İz.)

[bubaçya]: (Kuşbaba *Bucak –Brd.)
[bubaşça]: (Beylerli –Dz.; Süver *Bozdoğan, *Karacasu –Ay.)
[bubaşça]: (*Alaynut -Kü. *Tavas –Dz.; Karayıt –Ay.)
[bubatça (I)]: (Bağıllı *Eğridir, *Uluborlu –Isp.; Hadım *Çal –Dz.;
*Serik –Ant.)

[bubecce]: (Karamanlı *Tefenni –Brd.; Mesyen, Yerkesik –Mğ.)
[bubeççe]: (Emircik *Çivril, *Sarayköy –Dz.; *Bodrum –Mğ.)
[bubeççik]: (*Acıpayam –Dz.)
[bubeçye]: (Kozluca *Uluborlu –Isp.)
[bubehçe]: (*Bayındır –İz.)
[bubeşçe]: (Çeltek *Yeşilova Tefenni –Brd.; *Acıpayam, *Sarayköy
–Dz.; Germencik, Karapınar, *Nazilli –Ay.)

[bubeşça]: (Alayunt -Kü.)
[bubeşçe]: (Kavak *Yeşilova –Brd.; Oğul Darıveren *Acıpayam –
Dz.)

[bubetçe]: (-Brd.; Çeltik, *Çivril –Dz.)⁴⁷⁶
DER. Çiçek (III): Papatya. (Aliköy *Çaycuma –Zn.)⁴⁷⁷
DER. Dallama: Papatya. (Orhaniye *Marmaris –Mğ.)⁴⁷⁸
DER. Evrümçevrüm: Papatya. (*Ergeni Osmaniye –Ada.)⁴⁷⁹
DER. Kelçiçek [kelçiçeği]: Papatya. (Sücüllü *Yalvaç –Isp.; *Boyabat –
Sn.; *Yatağan –Mğ. *Malkara –Tk.)

[kelçiçeği]: (*Boyabat –Sn.)⁴⁸⁰
DER. Kelkız çiçeği: Papatya. (*İskilip –Çl.)⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 448.

⁴⁷⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1203.

⁴⁷⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1345.

⁴⁷⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1814.

⁴⁸⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2726.

DER. Papatça [papaçya, papı (III), papulça]: (*Demirci –Mn.; *Balya –Ba.)

[papaçya]: (-Dz.)

[papı (III)]: (Honaz -Dz.)

[papulça]: (Korucuköy *İpsala –Ed.)⁴⁸²

DER. Pirelik: Papatya. (*Bozüyük –Bil.)⁴⁸³

DER. Popaça [popaçça, popurçak]: Papatya. (Paşaköy *Keşan -Ed.)

[popaçça]: (Kemaliye *Alaşehir –Mn.)

[popurçak]: (Alibeyli –Mn.)⁴⁸⁴

DER. Tömtöm: Papatya. (Keşanuz *Ayaz –Ank.)⁴⁸⁵

DER. Yoğurtçiçeği [yoğurtgülü, yoğurtçiçeği]: Papatya. (Bağlıllı, Anamos *Eğridir –İsp.; Efirli –Or.; -Ur.; *Nizip –Gaz.; Hartlap –Mr.; Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, *Reyhanlı, *Antakya –Hat.; Genezin *Avanos –Nş.; *Develi, Hamurca *İncesu, Pazarören, *Pınarbaşı –Ky.; Bahçeli *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; -Ada.; *Tarsus, Burhan, *Mersin ve köyleri, Çukurbağ *Mut –İç.; Kocayatak *Serik –Ant.)

[yoğurtgülü]: (Kerkük ve çevresi)

[yoğurtçiçeği]: (Siverek –Ur.)⁴⁸⁶

Pazı

(Tar. sirken): Pazı, yabancı ıspanak.⁴⁸⁷

DER. Bazık (II): Pazı (bitki). (-Kn.)⁴⁸⁸

DER. Çorhala: Pazı bitkisi. (Balıklı * Şavşat –Ar.)⁴⁸⁹

DER. Garaca (II): Pazı. (Çanlılı *Ayaş –Ank.)⁴⁹⁰

DER. Living: Yabancı pancarı, pazı. (*Şiran –Gm; -Dz)⁴⁹¹

DER. Pazık [pazıpancarı, pazıpenceri, pazük]: Pancar. (*Erciş –Vn; *Ahlat –Bt.; -Ada.)

[pazıpancarı]: (*Merzifon -Ama.)

⁴⁸¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2735.

⁴⁸² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3395.

⁴⁸³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3460.

⁴⁸⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3470.

⁴⁸⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3983.

⁴⁸⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4288.

⁴⁸⁷ Tarama Sözlüğü, c.5, 3489.

⁴⁸⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 587.

⁴⁸⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1271.

⁴⁹⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1918.

⁴⁹¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3082.

[pazıpenceri]: (İrişli *Çıldır –Kr.)

[pazük]: (Ağrakos *Suşehri –Kr.)⁴⁹²

DER. Perzü: Pazı bitkisi. (Kuz *Akkuş –Or.)⁴⁹³

DER. Zılık: Marula benzeyen yaprağından sarma yapılan bir kış sebzesi, pazı. (*Antakya –Hat.; Kerkük)⁴⁹⁴

Pelit

(Tar. pelit): Palamut.⁴⁹⁵

DER. Veri bulunamadı.

Sakız ağacı

DER. Çıtlık (I) [cıtlık(III), çıtlak, (X), çıtlak ağacı, çıtlık sakızı, çıtmık (III), çıtnıh, çıtmık]: 1) Çitlenbik. *Dinar –Af.; Beki *Karahallı –Uş.; Ataköy –Isp.; Başpınar *Tefenni, Çerçin –Brd.; Yukarıseyit, İsabey, *Çal, Karahisar *Tavas –Dz.; Sürez, Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Ödemiş *Tire –İz.; Kemaliye *Alaşehir –Mn.; -Kn; *Mut, Uzuncaburç Silifke –İç.; Ceylan Köyceğiz –Mğ.)

[cıtlık(III)]: (Bağıllı *Eğridir –Isp.)

[çıtlak ağacı]: (*Bodrum –Mğ.)

[çıtmık (III)]: (Doğanbey *Beyşehir –Kn.)⁴⁹⁶

DER. Çitemik (I): [çitemek (I)]: Çitlembik ağacı. (Çeltik *Bucak –Brd.; *Andırın –Mr.; *Finike ve köyleri -Ant. *Fethiye ve köyleri, Yerkesik –Mğ.)

[çitemek (I)]: (-Ant.)⁴⁹⁷

DER. Menengiş [meneggiş, menegüç, menekiş, menengeç, menengiç, menengüç, menengëç, meneviş, menevş, meniç, merengiş, merlengeç, merlengiç]: Çitlembik, sakızağacı. (*Antakya –Hat.; -Ky.; *Ereğli –Kn.; Gavurdağı, *Cebelibereket –Ada.)

[meneggiş]: (*Antakya köyleri –Hat.)

[menegüç]: (-Ur.)

[menekiç]: (Kargıcak *Alanya –Ant.)

[menengeç]: (Bağıllı *Gelendost –Isp.; -Ay çevresi)

[menengiç]: (-Nğ.; *Karaman, *Ermenek –Kn.)

⁴⁹² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3419.

⁴⁹³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3433.

⁴⁹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4371.

⁴⁹⁵ Tarama Sözlüğü, c.5, 3185.

⁴⁹⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1197.

⁴⁹⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1242.

[menengüç]: (-Ist)

[menengeç]: (Karahisar *Tavas –Dz.)

[meneviş]: (Eğridir köyleri, *Sütçüler, *Keçiborlu –Isp.;

*Ağın –El.; *Bor –Nğ.; -Kn.; Bozburun –Mğ.)

[menevş]: (Çandır *Sütçüler –Isp.)

[meniç]: (Çeşme *Datça -Mğ.)

[merengiş]: (*Kilis –Gaz.)

[merlengeç]: (*Urla –İz.)

[merlengiç]: (Bekilli *Çal –Dz.)⁴⁹⁸

Sarı papatya

(Tar. sırgıgözü): Sarı papatya.⁴⁹⁹

DER. Gelinyemişi: Sarı papatya. (*Gazipaşa, *Alanya –Ant.; Eldirek *Fethiye –Mğ.)⁵⁰⁰

Sarmaşık

(Tar. eklemic): Sarmaşık denilen ot.⁵⁰¹

DER. Cafa çiçeği: Sarmaşık. (Ilıcaksu *Domanıç -Kü.)⁵⁰²

DER. Sarmaşuk: Sarmaşık. (*Çaycuma –Zn; *Çayeli –Rz;)⁵⁰³

Semizotu

(Tar. pirpirim-pürpürüm): Semizotu.⁵⁰⁴

(Tar. sovucluk): Semizotu.⁵⁰⁵

DER. Baldırıkız: Semizotu. (Navlu *Yeşilova –Brd.)⁵⁰⁶

DER. Cacık [cacıh]: 2) Semizotu. (Alpanos *Seyitgazi -Es.)⁵⁰⁷

DER. Cimile (I) [cimille, çemille, çemilli]: Semizotu. (*Ereğli –Kn.)

[cimille]: (*Ereğli –Kn.)

[çemille]: (*Ereğli –Kn.)

⁴⁹⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 3162.

⁴⁹⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.5, 3409.

⁵⁰⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 1982.

⁵⁰¹ *Tarama Sözlüğü*, c.3, 1411.

⁵⁰² *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 840.

⁵⁰³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3549.

⁵⁰⁴ *Tarama Sözlüğü*, c.5, 3197.

⁵⁰⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.5, 3524.

⁵⁰⁶ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 502.

⁵⁰⁷ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 839.

[çemilli]: (*Ereğli –Kn.)⁵⁰⁸

DER. Çilbir otu: Semiz otu (*Afşin *Elbistan –Mr.)⁵⁰⁹

DER. Gilik (III): Semizotu (-Ezc.)⁵¹⁰

DER. Kıvrışık: Semizotu. (*Bakırköy –İst.)⁵¹¹

DER. Kıbışkan [kibişkan] : Semizotu. (Büyükilvat *Akseki –Ant.)

[kibişkan] : (Erenyaka *Akseki –Ant.)⁵¹²

DER. Pirpirim: Semizotu. (Çine *Bolvadin Af; -Ay Kü: *Karamürsel Kc; *Çarşamba –Sm; *Merzifon –Ama; -To; *Alucra, *Şebinkarahisar –Gr; -Tr; -Gm; -Ezm; -Ezc; -Dy; -El; MI)⁵¹³

DER. Sahlan: Semiz otu. (-Ank.)⁵¹⁴

DER. Semizlik: Semiz otu. (*Bor –Nğ.) (sf, 3582)

DER. Soğukluk (II) [soğucak, sohluk, sokluk, sikluk (II), sovukluk (I)]:
Semizotu. (*Safranbolu –Zn.; -Çkr.; *İskilip –Çr.; *Boyabat –Sn.; Izgın *Elbistan,
Şekeroba *Afşin ve köyleri –Mr.; *Antakya –Hat.; -Yz.; *Kalecik –Ank.; -Ada.)

[soğucak]: (-Sn.)

[sokluk, sikluk (II)]: (-Çkr.)

[sovukluk (I)]: (-Çkr.; Yenicekale –Mr.; *Antakya –
Hat.)⁵¹⁵

DER. Tohmege: Semizotu. (-Isp.)⁵¹⁶

DER. Tokmakan [tokmagan]: Semiz otu. (*Bozkır –Kn; *Silifke, Mersin –
İç; *Finike Elmalı –Ant) (sf, 3951)

DER. Tomekan: Semiz otu. (*Ermenek -Kn.)⁵¹⁷

Sorkun

(Tar. sorkun-sorgun-sorhun): Sultanî söğüt.⁵¹⁸

DER. Veri bulunamadı.

Sultan borkü

⁵⁰⁸ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 973.

⁵⁰⁹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1214.

⁵¹⁰ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2077.

⁵¹¹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2851.

⁵¹² *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2782.

⁵¹³ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3461.

⁵¹⁴ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3518.

⁵¹⁵ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3657.

⁵¹⁶ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3497.

⁵¹⁷ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3958.

⁵¹⁸ *Tarama Sözlüğü*, c.5, 3513.

(Tar. sultan brk): Beybrk de denilen bir iek adı.⁵¹⁹
DER. Veri bulunamadı.

Sumak

(Tar. sumak): Ekşi yemiş veren bir bodur ağaç ve yemişi.⁵²⁰
DER. Veri bulunamadı.

Suret darısı

(Tar. suret darısı): Kuk darı, gvercinlere verilen darı.⁵²¹
DER. Veri bulunamadı.

Snter

(Tar. snter): avdara benzer kırmızı renkli bir çeşit sert buğday.⁵²²
DER. Veri bulunamadı.

Tere otu

(Tar. kerdime): Tere otu.⁵²³
DER. Dere: Tere denilen bitki.⁵²⁴

DER. Gerdeme [gerdime (I), gerdme -2]: Sulak yerlerde yetişen, yenilir, yeşil renkli bir çeşit ot tere. (Gll *Boldan -Dz; *Bigadiç -Ba; *Seyitgazi Yukarıseyitn -Es *Beyşehir Gnen -Kn; Aslanky *Mersin İ; *Alanya -Ant. *Yatağan, *Fethiye ve kyleri -Mğ.)

[gerdime (I)]: (-Af.; Kesme *Eğdir, Salihli -Mn.; Ilıcaksu *Domaniç, Ayvalı Tavşanlı -K.; Barcak *Sğt -Bil.; Satılmış -Es.; *Milas, Zeyve *Fethiye -Mğ.)

[gerdme -2]: (Bayadı -Or.)⁵²⁵

DER. Kerdeme [kerdime]: Tere. (*Şebinkarahisar -Gr.; *Anamur -İ.; -Ant.; Bozburun *Marmaris -Mğ.)

[kerdime]: (Kozluca -Brd.; Tepeky *Torbalı -İz.; *Bodrum, *Milas -Mğ.)⁵²⁶

⁵¹⁹ Tarama Szluğu, c.5, 3573.

⁵²⁰ Tarama Szluğu, c.5, 3576.

⁵²¹ Tarama Szluğu, c.5, 3584.

⁵²² Tarama Szluğu, c.5, 3621.

⁵²³ Tarama Szluğu, c.4, 2441.

⁵²⁴ Trkiye 'de Halk Ağzından Derleme Szluğu, c.2, 1432.

⁵²⁵ Trkiye 'de Halk Ağzından Derleme Szluğu, c.3, 1996.

⁵²⁶ Trkiye 'de Halk Ağzından Derleme Szluğu, c.4, 2753.

DER. Su gerdimesi: Akarsu kıyılarında biten ve yenebilen semiz otuna benzeyen bir bitki. (*Ağlasun –Brd.)⁵²⁷

Toz ağacı

(Tar. toz ağacı): Denize düşen zamklarının dalgalarla dövüle dövüle kehruba olduğu söylenen bir ağaç.⁵²⁸

DER. Veri bulunamadı.

Üzerlik

(Tar. yüzerlik): Ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanıp güzel bir koku neşreden tohum, üzerlik.⁵²⁹

DER. İlezik: Üzerlik otu. (Kurthasanlı *Kadınhanı -Kn.)⁵³⁰

DER. Üzerlik [üzellik, üzerik]: Tütsüsü nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot. (İshaklı *Bolvadin –Af: Baladır *Keçiborlu, Uluğbey *Senirkent – Isp.; *Kandıra –Kc.; *Ağın –El.; *Gürün –Sv; -Ank.; -Ky.; -Nğ.)⁵³¹

DER. Yüzellik [yüzerlik, yüzelik]: Halk inancına göre nazara karşı kullanılan bir çeşit ot. (-Ama; *Bor –Nğ; *Ermenek –Kn.)⁵³²

Van gülü

(Tar. Van gülü): Akgül.⁵³³

DER. Veri bulunamadı.

Yabani gül

(Tar. ağustos gülü): Yabani gül.⁵³⁴

(Tar. itburnu): Yabanî gül.⁵³⁵

DER. Acı (I) (acı ağaç -4): 2) Yabani gül fidanı (*Akyazı çevresi –Sk.)⁵³⁶

DER. Cazu gülü: Yaban gülü. (*Ünye –Or.)⁵³⁷

DER. Gışburnu: Yabani gül. (Peşman *Daday –Ks.)⁵³⁸

DER. Gülnasir: Yabani gül. (-Kü)⁵³⁹

⁵²⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3690.

⁵²⁸ Tarama Sözlüğü, c.5, 3840.

⁵²⁹ Tarama Sözlüğü, c.6, 4783.

⁵³⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2522.

⁵³¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4087.

⁵³² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4336.

⁵³³ Tarama Sözlüğü, c.6, 4143.

⁵³⁴ Tarama Sözlüğü, c.1, 59.

⁵³⁵ Tarama Sözlüğü, c.3, 2126.

⁵³⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 45.

⁵³⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 871.

⁵³⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 2062.

DER. İt burnu: Yabani gül ve meyvesi. (-Kü; Iğdır -Kr; *Kilis Gaz; *Beyşehir -Kn; Ergeni *Osmaniye -Ada)⁵⁴⁰

DER. İtgülü: Yabani gül. (Yassıören *Senirkent -Isp.; Darıveren, Hisar *Acıpayam -Dz.; *Vezirköprü -Sm.)⁵⁴¹

DER. Piçgül: Yabangülü. (*Vezirköprü -Sm.)⁵⁴²

Yabani soğan

(Tar. deniz soğanı): Yabanî soğan.⁵⁴³

DER Ada soğanı: *Urginea maritima*, liliaceae. (Tokca *Çivril -Dz.; Örencik *Yeşilova -Brd.; İst)⁵⁴⁴

Yabani yonca

(Tar. yabanî tırfıl): Kara yonca, dağ yoncası.⁵⁴⁵

DER. Efek [efekotu, efelekotu, etek (V)]: 1) Yabani yonca, fig. (Kızılköy, Çıgır *Dinar -Af.; *Eğridir ve köyleri, Kumdanlı *Yalvaç, Aliköy -Isp; Yayla, Başpınar *Tefenni, Kayadibi *Yeşilova -Brd.; Bulkaz *Çivril -Dz.; Birgi ve çevresi *Ödemiş -İz.; *Şebinkarahisar -Gr.; *Koyulhisar -Sv.; *Bor -Nğ.; *Beyşehir -Kn.; Eldirek *Fethiye -Mğ.; Büyükmakina *Saray -Tk.)

[efekotu]: (Bizeri, Kızılköy -To ve çevresi)

[efelekotu]: (Süçüllü *Yalvaç -Isp.)

[etek (V)]: (Bereketli *Tavas -Dz.)⁵⁴⁶

DER. Görengel: Çiçekli yonca, kara yonca. (-To)⁵⁴⁷

DER. Kara yonca: Yaban yoncası. (*Bayramiç -Çkl.; *Doğubeyazıt -Ağ.)⁵⁴⁸ DER. Korangal: Yaban yoncası. (Erkinis *Yusufeli. Çayağzı *Şavşat -Ar.)⁵⁴⁹ DER. Korunga: Bir çeşit yaban yoncası, tırfıl otu. (*Şiran -Gm; -Ezc. -Ağ.)⁵⁵⁰

⁵³⁹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 2220.

⁵⁴⁰ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2568.

⁵⁴¹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2569.

⁵⁴² *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3453.

⁵⁴³ *Tarama Sözlüğü*, c.1, 1082.

⁵⁴⁴ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.1, 64.

⁵⁴⁵ *Tarama Sözlüğü*, c.6, 4181.

⁵⁴⁶ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 1667.

⁵⁴⁷ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2159.

⁵⁴⁸ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2656.

⁵⁴⁹ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2925.

⁵⁵⁰ *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2930.

DER. Tırfil [tırfil]: Çimenler arasında biten üç yapraklı bir çeşit ot. (İğdecik –Isp). [tırfil]: (*Milas –Mğ.)⁵⁵¹

DER. Tilfir: Yaban yoncası. (İğneciler *Mudurnu –Bo.)⁵⁵²

DER. Üçgül [üçgülötu, üçkulak, üçlüce, üçyaprak]: Yabanıl yonca. (*Kuruşunlu –Çkr.; *Çarşamba –Sm.; *Afşin köyleri –Mr.; Hacıilyas *Koyulhisar – Sv.; Afşar köyleri *Pınarbaşı –Ky.; *Bor –Nğ.; -Ada.; Civanyaylağı, *Mut ve köyleri –İç.)

[üçgülötu]: (*Merzifon ve köyleri –Ama.)

[üçkulak]: (*Yusufeli –Ar.; -Ağ.)

[üçlüce]: (-El.)

[üçyaprak]: (Gavurdağı *Osmaniye –Ada.)⁵⁵³

Yakı otu

(Tar. kındıra): Saz nevinden bir ot hasır otu.⁵⁵⁴

(Tar. yakı otu): Kındıra ve hasır otu denilen bir saz.⁵⁵⁵

DER. döven otu: Yakı otu. (Ağızboğaz *Ereğli –Kn.)⁵⁵⁶

DER. Gındıra (II): 2) Tahılın içinde biten ve tohumu üzerine karışan bir çeşit ot. (Honaz ve köyleri –Dz.)⁵⁵⁷

DER. Göğa: Kandıra ya da ayırık otu denen bir çeşit bitki kökü. (-Ezc.)⁵⁵⁸

Yarpuz

(Tar. yarpuz): Bir cins nane.⁵⁵⁹

DER. Yarpuz (I) [yalpuz, yaprız, yapruz, yarpus, yarpuz (I) -1, yerpis]: Yaban nanesi. (Koru *Dinar –Af.; *Eğridir köyleri –Isp.; Dombaylı –Mn.; -Ama.; Bayburt *Selim –Kr.; -Ezm.; *Afşin ve köyleri, *Elbistan –Mn.; *Antakya –Hat.; - Sv.; Pazarören *Pınarbaşı –Ky.; *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Osmaniye –Ada.; Namrun *Tarsus, Civanyaylağı *Mersin, Gezende *Gülнар, *Mut ve köyleri, *Silifke –İç.; Güzelsu *Akseki –Ant.)

[yalpuz]: (-Gr.; -Ezc.)

⁵⁵¹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3920.

⁵⁵² *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.5, 3933.

⁵⁵³ *Tarama Sözlüğü*, c.6, 4058.

⁵⁵⁴ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.4, 2492.

⁵⁵⁵ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.6, 4219.

⁵⁵⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.2, 1592.

⁵⁵⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2049.

⁵⁵⁸ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c.3, 2126.

⁵⁵⁹ *Tarama Sözlüğü*, c.6, 4360.

[yaprız]: (-Krş.)

[yapruz]: (Muşçalı *Çarşamba –Sm.; *Nizip –Gaz.; -Mr.;

[yarpus]: (*Hozat –Tn.)

[yarpuz (I) -1]: (*Şebinkarahisar, –Gr ve köyleri Uluşiran *Şiran –Gm.; -
Ağ.; Cenciğe –Ezc.; *Erciş –Vn.; *Ağın –El.; -Ml.; *Nizip –Gaz.; -Ur.; Izgın
*Elbistan –Mr.; -Sv.; *Üçem, *Bala, Gürcü *Kızılcahamam –Ank.) [yerpis]: (-
MI.)⁵⁶⁰

Yavşan otu

(Tar. acı yavşan): Veronika denen bitki, pelin.⁵⁶¹

(Tar. ıpar-ıpar yavşa- ıpar yavşanı): Yavşan denilen güzel kokulu ot.⁵⁶²

DER. Acı yavşan: Yavşan otu, veronica denilen ve kaynamış suyu ağırlara ilâç olarak kullanılan bir bitki. (Uş.; Y Bademli, *Şarki Karaağaç, *Eğridir ve köyleri, Gönen –Isp. *Bucak –Brd.; -Kü.; *Sivrihisar, Bozan –Es.; Reyhanlı –Hat.; Çukurbağ, Uğurlu, *Ermeneç, *Seydişehir, -Kn. Çukurbağ *Kaş, Güzelsu *Akseki, Karadere *Gündoğmuş –Ant.; *Silifke, *Anamur, *Mut köyleri –İç.)⁵⁶³

DER. Paryavşanı: Yavşan otu. (İkipınar Koşmat *Mihalıççık –Es. –Çr. Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hat; Üçem Bala –Ank.)⁵⁶⁴

DER. Yavşağan: Yavşan otu. (-Isp: Kalfat –Çkr; *İskilip –Çr.)⁵⁶⁵

Yer incisi

(Tar. yer incisi): İnci çiçeği.⁵⁶⁶

DER. Veri bulunamadı.

Yiğlengeç

(Tar.yiğlengeç-yıylağış-yıylağaç-yıylakaç-yıylanguç-yıylankaç-yıylankış-yıylankuç): Limon büyüklüğünde ve kavun gibi güzel kokan bir meyva, şamama.⁵⁶⁷

DER. Veri bulunamadı.

Yoksul urganı

(Tar. yoğsul urganı): Bir çeşit sarmaşık.⁵⁶⁸

⁵⁶⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4196.

⁵⁶¹ Tarama Sözlüğü, c.1, 7.

⁵⁶² Tarama Sözlüğü, c.3, 1951.

⁵⁶³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 54.

⁵⁶⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3405.

⁵⁶⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6, 4208.

⁵⁶⁶ Tarama Sözlüğü, c.6, 4539.

⁵⁶⁷ Tarama Sözlüğü, c.6, 4595.

DER. Veri bulunamadı.

Yonca

(Tar. üçgül): Yonca, dirfil.⁵⁶⁹

DER. Bersim: Yonca. (-Ur)⁵⁷⁰

DER. Difir otu [diftil]:Yonca. (Bademağacı *Alanya –Ant.)⁵⁷¹

DER. Dirfil: Çayırdı biten üç yapraklı bir ot, yonca. (*Gelendost –Isp.
Oğuz *Acıpayam –Dr.)⁵⁷²

DER. Goncuk (III) : Yonca. (Kesme *Divriği –Sv.)⁵⁷³

DER. Gorunga: Yonca. (*Ergen -Ezc.)⁵⁷⁴

DER. Irkı (II): Yonca. (Orta –Çkr.)⁵⁷⁵

DER. Lâtır [latir, latır]: Yonca. (-Tr.)⁵⁷⁶

Zakkum ağacı

(Tar. ağü ağacı): Zakkum ağacı.⁵⁷⁷

DER. Acı ağaç: 1. Zakkum ağacı. (Tavaklı * Ezine –Çkl.)⁵⁷⁸

DER. Ağacı (I): [ağan ağacı, ağcı ağcık, ağı ağacı, ağcık, ağı çalısı, ağı
çiçeği, ağı dalı, ağlıcık, ağü ağacı]: Zakkum. (*Fethiye çevresi –Mğ.)

[ağan ağacı]: (*Kadirli –Ada.)

[ağcı]: (*Bodrum –Mğ.)

[ağcık]: (*Reyhanlı, *Kırıkhan –Hat.)

[ağcı ağacı]: (*Mut köyleri –İç.; *Bodrum –Mğ.)

[ağcık]: (*Kırıkhan, *Reyhanlı, –Hat.)

[ağı çalısı]: (*Antakya –Hat.)

[ağı çiçeği]: (*Gazipaşa -Ant.)

[ağı dalı]: (Kıratlı *Dikili, Poyracık *Kınık –İz.; Horozköy –Mn.; Zeytinli
*Edremit –Çkl.)⁵⁷⁹

⁵⁶⁸ Tarama Sözlüğü, c.6, 4644.

⁵⁶⁹ Tarama Sözlüğü, c.6, 4057.

⁵⁷⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 636.

⁵⁷¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1482.

⁵⁷² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2, 1515.

⁵⁷³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2100.

⁵⁷⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 2106.

⁵⁷⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2488.

⁵⁷⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 3068.

⁵⁷⁷ Tarama Sözlüğü, c.1, 58.

⁵⁷⁸ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 45.

⁵⁷⁹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 79.

DER. Ağıççeği: Zakkum. (Lefkoşa, Kıbrıs)⁵⁸⁰

DER. Fattak: Zakkum ağacı. (*Marmaris –Mğ.)⁵⁸¹

DER. Kanağacı [kanağaçlı]: Zakkum ağacı. (*Bodrum –Mğ.)
[kanağaçlı]: Zakkum ağacı. (–Mğ.)⁵⁸²

Zencefil

(Tar. Türk otu): Eğir, andız, zencefil.⁵⁸³

DER. Sancı çubuğu: Zencefil. (Kayadibi *Bornova -İz.)⁵⁸⁴

Zerdeçal

(Tar. sariağaç): Zerdeçal.⁵⁸⁵

DER. Sariağaç: Zerdeçal, Hintsafı. (-Kn.)⁵⁸⁶

Bitki Türlerini Belirleyen Genel Adlar

Yetiştirme Yeri veya Yer Adına Göre Verilen Adlar:

Deniz soğanı, su kerdemesi

Yetiştirdiği Zamana Göre Verilen Adlar:

Ağustos gülü.

Bitkilerin Rengine Göre Verilen Adlar:

Ak mantar, ak sarmaşık, karaasma, sarı ağaç

Benzetme Yoluyla Verilen Adlar

a) İnsanlara ve organlarına benzetme yoluyla:

Çobankalgıdan, güyeği otu, peygamber arpası, gelin parmağı.

b) Hayvan ve organlarına benzetme yoluyla:

Deve diken, deve kengeri, eşek marulu, it üzümü, it burnu, kene otu, koyun gözü, tavşan kulağı, kuş üzümü vb. gibi.

c) Eşyalara benzetme yoluyla:

Çoban değneği, çoban düdüğü.

d) Diğer varlıklara benzetme yoluyla:

Ayçiçeği, düğünçiçeği, ağu ağacı, öksürük otu, çadır çiçeği.

⁵⁸⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1, 4409.

⁵⁸¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3, 1840.

⁵⁸² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4, 2618.

⁵⁸³ Tarama Sözlüğü, c.5, 3875.

⁵⁸⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3537.

⁵⁸⁵ Tarama Sözlüğü, c.5, 3314.

⁵⁸⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5, 3546.

Sonuç

Bu çalışmada Tarama Sözlüğü'ndeki bitki adları Derleme Sözlüğü'nde aranmış, bir bitkiyi karşılayan birden fazla ad olduğu belirlenmiştir. Ortak bitki adları ve bu bitkilerdeki ortak anlamlar tespit edilerek, birbirleri ile karşılaştırılmış bu bitkiler bir başlık altında gösterilmiştir. Böylece bir bitkinin hangi şekillerde görüldüğü tespit edilmiş, Derleme sözlüğü ile Tarama Sözlüğü'ndeki bitki adlarının benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Çalışmamızda bitki adlarını kavram bakımından inceleyerek ve bitkilerin adlandırma yollarını belirleyerek Türkçenin zenginliğini gösterdik. İncelediğimiz Derleme ve Tarama Sözlüklerinin her ikisinde de bir bitkinin birden çok farklı madde başlığı ile adlandırıldığını tespit ettik. Çalışmamızın sonucunda Tarama sözlüğünde toplam 155 bitki, Derleme Sözlüğünde ise Tarama Sözlüğü'nde de olan 431 bitki tespit edilmiştir. Tarama Sözlüğü'nde tespit ettiğimiz 36 bitki Derleme Sözlüğü'nde tespit edilememiştir. Bu bitkiler: Ağaç diken, ağ kunduz, ak ot, Arap mantarı, arhun ağacı, aş inciri, at karnısı, balık öldüren, balık sütlege, beğ bökrü, çadır çiçeği, çetük otu, dirlik otu, düğlek, pesliğin, fistuk, havlincan, hemil, hürle, karaasma, karapazı, kekik, koku ağacı, kurudan, lahana, öküzgözü, pelit, sorkun, sultan bökrü, sumak, suret darısı, sünter, toz ağacı, Van gülü, yer incisi, yağengeç ve yoğsul urganı'dır. Tarama Sözlüğü'nde "Hindiba" bitkisi; acı marul, güneyik, kadiotu ve karakavruk gibi birden çok farklı kelime ile adlandırılmıştır. Derleme Sözlüğü'nde de "Hindiba" bitkisi acı güneyik, çatdankuş, çukur gibi farklı kelimeler ile gösterilmiştir. Tabiatın dengesini sağlayan bitkiler, şekil özelliklerinin yanında insan hayatının da vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu sebeple insanın bitkiye bakış açısı ve onları adlandırma yolları çok çeşitlilik arz etmektedir. Tarama ve Derleme Sözlüğü'nde bitkilerin adlandırılmasında çeşitli yollara başvurulduğunu tespit ettik: Bitkilerin adlandırılmasında hayvan adlarına da başvurulması. Örn: "Kuş", Kuşburnu, Kuş Ekmeği; "Eşek", Eşek diken, Eşek hıyarı. Yabancı türleri adlandırmak için ala (=yarı, yarım) yaban veya deli sıfatları da kullanılmaktadır. Ala kangal, yaban baklası, deli mantar örneklerinde olduğu gibi. Bu çalışmanın Türk kültürü içinde bitkilerle ilgili bir çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yardımcı olabileceğini düşünüyoruz.

Kaynaklar

AKSAN, D., “Anlambilim İlgili Alanlar ve Türkçe”, *A.Ü TÖMER Dil Dergisi*, sy. 16, Ankara: (1994): 118-124.

BAYTOP, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

ERDEM, S., *Derleme ve Tarama Sözlükleri'ndeki Ortak Maddelerin Karşılaştırılması* (FİİL), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.

KAROL, S and SULUDERE Z. and AYVALI C. *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Tarama Sözlüğü, c.1., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü, c.2., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü, c.3., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü, c.4., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü, c.5., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü, c.6., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.1., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.2., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.3., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.4., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.5., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c.6., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Terzilik Terimleri Bağlamında Divan-ü Lûgat-it-Türk'te Alet Adları

Sevda Özen Eratalay*

ORCID: 0000-0003-2236-1678

Öz

Geçmişte yaşamış bir toplumun sosyal, kültürel, siyasî, tarihî v.b unsurlarını öğrenebilmek için o topluma ait belgelere ulaşmak gerekir. Elde edilen belgelerin farklı disiplinler tarafından irdelenip bilime kazandırılması ve insanlara ulaştırılması hedeflenmelidir. Türk dilinin tarihi dönemlerine ait metinler de bu bağlamda oldukça değerlidir. Eski Türk toplumlarına ait belgeler bugün pek çok alanın araştırma konusu olmuş ve elde edilen sonuçlar bilim dünyasına sunulmuştur. Buna rağmen araştırılmayı bekleyen pek çok konu hala bulunmaktadır. Tarihi Türkçe metinler içerisinde hemen her alanda araştırılmış olan ve farklı disiplinler bağlamında da araştırılmayı bekleyen belgelerden biri de şüphesiz Divan-ü Lûgat-it-Türk'tür. Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan ve Karahanlı Türkçesi döneminin önemli eserlerinden olan Divan-ü Lûgat-it-Türk, Türk dilinin kapsamlı sözlüklerinden olup üzerine binlerce söz söylenmiş ve söylenmeye devam etmektedir. Sözlük olmasının yanı sıra içinde çokça bilgi barındırmakta ve bu anlamda pek çok disiplinin de ilgisini çekmektedir. Çalışmada Kaşgarlı sözlüğünde yer alan terzilik aletleri ile ilgili sözcükler listelenmiştir. Ayrıca sözcüklerin Çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları verilerek yapı ve köken bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Divan-ü Lûgat-it-Türk, Terzilik Terimleri, Alet adları, Söz varlığı

Gönderme Tarihi: 17/08/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

*¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm, E-Posta: sevdaeratalay@hotmail.com

Tool Names in Divan-ü Lûgat-it-Türk in the Context of Tailoring Terms

Sevda Özen Eratalay

ORCID: 0000-0003-2236-1678

Abstract

In order to learn the social, cultural, political and historical elements of a society that lived in the past, it is necessary to reach the documents of that society. It should be aimed that the obtained documents should be examined by different disciplines and brought to science and delivered to people. The texts of the historical periods of the Turkish language are also very valuable in this context. The documents of ancient Turkish societies have been the subject of research in many fields and the results have been presented to the scientific world. However, there are still many issues pending investigation. Divan-ü Lûgat-it-Türk is one of the documents that have been researched in almost every field in the historical Turkish texts and waiting to be investigated in the context of different disciplines. Divan-ü Lûgat-it-Türk, one of the most important works of the period of Karahanlı Turkish written by Kaşgarlı Mahmut, is one of the comprehensive dictionaries of the Turkish language and thousands of words have been spoken on it. In addition to being a dictionary, it contains a lot of information and attracts the attention of many disciplines in this sense. In this study, words related to tailoring tools in Kashgarli dictionary are listed. In addition, the equivalents of the words in contemporary Turkish dialects were given and evaluations were made in terms of structure and origin.

Keywords: Divan-ü Lûgat-it-Türk, Tailoring Terms, Tool names, Vocabulary

Received Date: 17/08/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Названия инструментов в «Диван Люгат ат-Турк» в контексте по швейному делу.

Резюме

Чтобы изучить социальные, культурные, политические и исторические элементы общества, жившего в прошлом, необходимо иметь на руках письменность принадлежащие этому обществу. Эта письменность должна быть изучена различными дисциплинами для того чтобы предоставить науке и донести до людей. Тексты на турецком языке принадлежавшие к историческому периоду также очень ценны в этом контексте. Документы древних турецких обществ были предметом исследований во многих областях, а результаты были представлены научному миру. Тем не менее, есть еще много вещей которые нужно исследовать. Одним из документов, несомненно, является Диван Люгат ат-Турк (Divanü Lûgat-it-Türk) который был исследован почти во всех областях исторических турецких текстов, а также ожидает изучения контекстов в различных дисциплинах. Написанное Кашгарлы Махмутом в период Караханидов одно из наиболее важных произведений Диван Люгат ат-Турк (Divanü Lûgat-it-Türk) является одним из всеобъемлющих словарей турецкого языка, о котором очень много писали и продолжают писать. Несмотря на то, что это словарь, он также содержит внутри себя большую информации и в этом смысле привлекает внимание многих дисциплин. В этом исследовании перечислены слова, взятые из словаря Кашгарлы относящиеся к инструментам используемые в пошиве. Кроме того, были даны эквиваленты слов в современных турецких диалектах, и были сделаны оценки с точки зрения структуры слова и их происхождения.

Ключевые слова: Диван Люгат ат-Турк (Divanü Lûgat-it-Türk), термины пошива, названия инструментов, словарь.

Получено: 17/08/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Kaşgarlı'nın sözlüğünden hareketle, sözcüksel bağlamda oldukça çalışma yapılmıştır. Sözlükte bulunan alet/eşya, botanik, organ, yer vb. adları ya da terimleri sadece filolojinin değil aynı zamanda farklı pek çok disiplinin de ilgisini çekmiş ve pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışma, leksikolojik bağlamda daha önce yapılmış olan benzer çalışmalardan faydalanılarak yine bu alana katkı sunma amacını taşır. Bir dilin önemli basamakları arasında bulunan sözlük çalışmaları o dilin tarihini ve kültürünü yansıtan en iyi aynalardır.

Divan-ü Lûgat-it-Türk'te yer alan sözvarlığı çalışmaları son zamanlarda oldukça yaygınlaşmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır. Şenel Gerçek Divanda yer alan terzilik, giyim ve süslenme ile ilgili sözcükler üzerinden genel bir istatistik çalışması yapmıştır.² Maralbek ve Koçak da sözlükte yer alan ölçü birimleri hakkında araştırma yapmış ve bu önemli çalışmayı bilim dünyasına sunmuştur.³ Ölçü birimleri ile ilgili bir başka araştırma da Melek Özyetgin'e aittir ki bu çalışmada da ölçü birimleri üzerine geniş bilgiler verilmektedir.⁴ Yıldırım ve Çifci, Divan-ü Lûgat-it-Türk'te yer alan eşya/alet isimlerini incelemiş olup sözcükleri köken ve yapısal bağlamda ele almışlardır.⁵ Reşat Genç de terzilik ve dokumacılık anlam alanına giren bazı sözcüklere değinmiş ve bu sözcükler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶ Burada tek tek sayamayacağımız pek çok araştırma elbette bulunmaktadır. Sözvarlığı bağlamında yapılan tüm bu çalışmaların tamamlanması neticesinde Karahanlı Türkçesine ait pek çok bilgi belki de zamanla; tıp, mimarlık, coğrafya, tarih, sosyoloji v.b hemen her alanın yararlanacağı sistemi oluşturacaktır.

²Şenel Gerçek, "Dîvânü Lûgati't Türk'te Giyim-Kuşam ve Süslenme İle ilgili Sözvarlığı ve Bu Sözvarlığının Tematik İncelenmesi", *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 13, (2012): 175-188.

³ Yermukhamet Maralbek ve Muhammed Koçak, "Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lûgâti't-Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 88, (2018): 187-199.

⁴ Mehmet Ölmez-Aysu Ata, *Mustafa Canpolat Armağanı* içinde, Melek Özyetgin, "Eski Türkçede Ölçü", İstanbul, 2003, 1413-1419.

⁵ Talip Yıldırım ve Musa Çifci, "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları", *Electronic Turkish Studies*, 7(2). (2012): 1229-1249.

⁶ Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri", *Arış Dergisi*, (3), (1998): 8-17.

Çalışmayla göçebe olarak bilinen Türk topluluklarında sınırlı sayıda olması beklenen terzilik terimlerinin oldukça fazla olduğu gözlemlenmiş ve bu durum da eski Türk toplulukları hakkındaki düşüncelerin farklı bir boyuta taşınması yolunu açmıştır. Çoğu unutulmuş olan bu terimler, belki de Türkiye Türkçesine giren yabancı sözcüklerin yerini alarak dilde Türkçeleştirme çabalarını hızlandıracaktır. Çalışmada Divan-ü Lûgat-it-Türk'te yer alan terzilik terimleri incelenmiştir. Ancak Kaşgarlı Mahmut, sözlüğünde terzilikle ilgili alet adları, eylemler, kumaş/kumaş türleri, giysi adları vb. daha birçok türde sözcüğe yer verdiği için bu bağlamda oluşturulacak bir çalışma oldukça kapsamlı olacağından konunun sadece alet adları ile sınırlanması uygun görülmüştür. Divan-ü Lûgat-it-Türk'te yer alan terzilik aletleri tek tek taranmış olup elde edilen sözcükler anlamları ve geçtiği yerler bakımından ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarında, ölçünlü Türkçede, Türkçenin tarihi metinlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında karşılıkları verilerek yer yer sözcüklerin yapı ve kökeni hakkında da bilgiler sunulmuştur.

Terzilik Terimleri

TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğü'nde⁷ giysi biçip diken kimse ve dikişçi olarak tanımlanan "terzi" sözcüğü Farsça derzî'den gelmektedir. Göçebe Türk toplumunda her ne kadar giyim-kuşam ile ilgili sözcükler sınırlı gibi düşünülse de durum bunun tam tersidir. Çünkü tarihsel metinlerde terzilik, giyim-kuşam vb. terimlerin azımsanmayacak kadar fazla sözcüğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca terzilik terimleri sadece sözcüklerde değil kurganlardan çıkan canlı şahitlerle de kendini göstermektedir. Öyle ki Çoruhlu, Hunların giyim kuşama ne kadar düşkün olduğunu kurganlardan çıkan materyaller bağlamında uzun uzadıya açıklamaktadır. Bu kurganlardan çıkan giysiler bize Türklerin terzilik bağlamında giyim-kuşama düşkünlüğünü de göstermektedir. Bu mezarlardan Hun erkeklerinin deri ya da keçeden yapılmış elbiseleri, başlıkları, dokuma bez ve yünden iç çamaşırları, kendir liflerinden dokunmuş gömlekler, keçeden yapılmış kaftan, deriden yapılmış pantolon, deri kemer, çizme ya da botlar çıkmıştır. Kurganlarda kadınlarla ilgili ilginç materyaller çıkmıştır. Hayvan kürkü, postu ve sincap postundan yapılmış kaftanlar, samur kürk başlıkları, uzun deri çizmelere rastlanmıştır. Hatta bozkır

⁷ TDK Terzi, <https://sozluk.gov.tr/> (05.09.2019).

yaşamına uygun kıyafetler de bulunan diğer giysiler arasındadır.⁸ Tüm bu kurgan buluntularından hareketle Türklerin tarih boyunca giyim/kuşama ne denli önem verdiği açıkça görülmektedir. Bu derece giyime önem veren bir toplumun kendi tarzilerine sahip olduğu ve terzilik işlerinden iyi anladığı sonucu çıkarılabilir.

Divan-ü Lûgat-it-Türk'te terzi anlamında “yiçi” sözcüğü kullanılmaktadır.⁹ Yapılan bazı araştırmalarda eski Türklerin giyime kuşama ne denli düşkün olduğu görülmektedir. Kafesoğlu, Bozkır Türk toplumunun sadece demircilik ya da madencilik mesleğine sahip olmadıklarını dile getirir. Türklerin kullandığı kusursuz silahlar -kılıç, kalkan, mızrak...- göz önüne alındığında bunların Türkler tarafından imal edilebileceğinden söz eder. Hatta kılıçlardaki altın levha kaplamalı süslemelerin, kıymetli taşlarla bezenen silahların ve kemer tokalarından, zırh, tolgalara kadar altın/gümüşle bezenmesinin süslemelerin altın levhalarla kaplanıp kıymetli taşlarla hayvan figürlü kılıçların ustaların elinden geçebileceği ve bunların da yine Türkler tarafından yapıldığı üzerinde durur. Bunun yanı sıra kazılarda çıkan, tabak, heykel, maşrapa gibi materyallerin bulunması ve mezarlardan çıkan eserlerin değerlendirilmesi neticesinde Bozkır Türk toplumunda oldukça esnaf ve zanaatkârın olduğunu belirtir. Halıcı, kilimci, çizmeci, çorapçı, dokumacı, terzi vb. pek çok meslek erbabının Türk kültüründe bulunduğu ve hatta Asya Hunları tarafından bilinen bir çeşit kırmızı rujun Çin'de bile moda olduğu bilgisini verir. Kafesoğlu daha sonra Asya Hunları kadınlarının gergef işlediğine dair bilginin Priskos'ta yer aldığından söz eder.¹⁰

Alet Adları

1.1.2. Temen: DLT'de” temen yingne” ve “timne” sözcükleri çuvaldız¹¹ anlamına gelmektedir. Sözcük bugün “temene” olarak Kırgız Türkçesinde, “temen” biçimiyle Türkmen Türkçesinde ve “teben” olarak da Kazak Türkçesinde yaşamaktadır.

1.1.3. Tümen: DLT'de aynı zamanda “temen yingne” ve “temen yigne” biçimlerinde büyük iğne, çuvaldız olarak tanımlanmaktadır.¹² Sözcük “juvaldız” ve

⁸ Yaşar Çoruhlu, “Hun Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.4, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, 30.

⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986, 788.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998, 322.

¹¹ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 597.

¹² Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 402.

“teben” biçimiyle Kazak Türkçesinde, “cöbaldız”/“temene” olarak Kırgız Türkçesinde, “temen” olarak Türkmen Türkçesinde ve “çuvalduz” ve “tömünä” biçiminde de Uygur Türkçesinde yaşamaktadır.¹³

1.1.4. Bıçgu: Bıçkı, bıçak anlamına gelen¹⁴ sözcük Eski Uygur metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Göktürk metinlerinde bıç- eylemi kesmek anlamına gelmektedir. “Bıçgu” sözcüğü Türkçenin hemen her döneminde aynı anlam ve yapıda karşımıza çıkan ve değişmeyen sözcükler arasındadır. Bugün ölçünlü Türkçede “bıçkı” olarak karşımıza çıkan sözcüğün Türk lehçelerinde “pıçkı” (Tatar), “bıçğı” (Türkmen), “bıskı” (Başkurt), “bıçgi” (Azerbaycan) biçimli kullanımlarıyla karşılaşmaktayız.¹⁶

1.1.5. Bıçguç: Divan-ü Lûgat-it-Türk'te makas, sındı anlamında verilen sözcük¹⁷ Türk lehçelerinde daha çok “gayçı”, “kaysı”, “kayşı”....biçimlerinde görülmektedir.¹⁸ Eski Türkçede eylemden ad türeten eklerden olan -gUçI eki¹⁹ burada da kesen, biçen anlamında alet ismi yapar.

1.1.6. Sındu: Karahanlı Türkçesi döneminde sözcüğün “makas” anlamına geldiği görülmektedir. Eski Türkçede karşımıza çıkan sı- eylemi kırmak, bozmak, yenmek ve galebe etmek anlamına gelmektedir. Divan-ü Lûgat-it-Türk'te de makas²⁰ olarak kullanılan sözcük sı- kırmak, kesmek eyleminden, türeyen alet adlarındanır.

1.1.7. Kezlik: DLT'te “küçük kadın bıçağı” olarak tanımlanan sözcük²¹ o dönem özellikle kadınların üst elbiselerine taktıkları bıçak olarak bilinmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında kezlik sözcüğü “bıçak”, “çakı” anlamında kullanılmaktadır.²² Kezlik/gezlik sözcüğünün kökeni, anlamı ve kullanım biçimleri bağlamında Hasan Eren oldukça geniş bilgi vermektedir.²³

1.1.8. Kıftu: Sözcük DLT'de “makas”, “kırkı”²⁴ anlamına gelmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Türk lehçelerinde ufak biçim değişiklikleri

¹³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991, 140.

¹⁴ Kaşgarlı Mahnud, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 13, II, 69.

¹⁵ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976, 364.

¹⁶ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 66-67.

¹⁷ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk*, 452.

¹⁸ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 554-555.

¹⁹ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, 87-88.

²⁰ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 418.

²¹ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 478.

²² Derleme Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 2781.

²³ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999, 155.

²⁴ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 416.

ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca sözcük Tokat ve Yalova çevresinde kıptı biçimiyle makas ve makas ucu anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵ Kuman Lehçesinde “kıptı” sözcüğünün makas anlamına geldiği belirtilmektedir.²⁶ Ayrıca Memlük-Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin'de de sözcüğün “kıptı” olarak aynı anlamı taşıdığı görülmektedir.²⁷ Ayrıca XIII. ve XIV. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilen İbnü- Mühennâ Lûgatı adlı eserde de sözcük “kıftı” biçiminde verilir.

1.1.9. Yigne²⁸: Eski Türkçeden günümüze varlığını sürdüren sözcüklerden biri de iğne sözcüğüdür ki Uygur Türkçesi metinlerinde “yignä” biçimiyle sıkça kullanılır.²⁹ Kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında “inne”³⁰ olarak karşımıza çıkan sözcük Türk lehçelerinde de farklı biçimlerde kendini gösterir. “İynä” (Azerbaycan), “inä” (Başkurt, Tatar), “iyne” (Kazak, Kırgız), “ignä” (Özbek), “iñne” (Türkmen) ve “jiñnä”/ “ignä” (Uygur) Türkçelerinde sözcüğün farklı biçimlere büründüğü görülmektedir.³¹

1.1.10. Tügme: “Düğme” anlamını ifade eden sözcük³² hem çağdaş hem de tarihi Türk lehçelerinde tespit edilmiştir. Kelimenin etimolojisini “tüg-” “bağlamak, düğümlenmek” fiiline dayandırılabilir. DLT’ de geçen bu fiil³³ “- ma” eki ile isim yapma eki ile birleşerek sözcüğü oluşturmuştur. Çağatayca’ da “tügme” şeklinde geçen (Seng. 183r 12) sözcüğün Eski Kıpçakçada da “dügme” olarak kullanıldığı bilinmektedir. Türkçenin farklı dönemlerine ait metinlerinde “tügme” sözcüğü ile karşılaşmak mümkündür.³⁴ Sözcüğün Türk lehçelerinde de “düymä” (Azerbaycan), “töymä/hizäp” (Başkurt), “tüyme” (Kazak), “topçu/tüymö” (Kırgız), “tügmä” (Özbek), “töymä/sädäf” (Tatar), “ilik/sadap” (Türkmen), “tügmä” (Uygur) gibi farklı biçimlerde kullanıldığı bilinmektedir.

²⁵ Derleme Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 2815.

²⁶ Kaare, Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, 103.

²⁷ Recep, Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, Ankara: TDK Yayınları, 1992, 552.

²⁸ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 789.

²⁹ Ahmet, Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968, 296.

³⁰ Derleme Sözlüğü, 2009, 2544.

³¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 370-371.

³² Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 433.

³³ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 667.

³⁴ Burhan, Paçacıoğlu, *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2016, 671.

1.1.11. Çeşşey: DLT’de Çiğilce olduğu vurgusu yapılan sözcük; koyun kırılan makas ve kırkı³⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bugün el sanatları bağlamında bir çuval türü olarak tanımlanan “çeşşey”³⁶ DLT’teki sözcükle aynı bağlamda değerlendirilebilir.

1.1.12. Yüksek ~ Yüksük: “Terzi yüzüğü³⁷” anlamına gelen yüksük bugün ölçünlü dilde de aynı anlam ve biçimde kendini korumuştur. Hasan Eren sözcükle ilgili geniş bilgiler sunar. Sözcüğün hem Türk lehçelerindeki biçimlerine, hem Türkçenin bazı dönemlerdeki kullanımlarına hem de farklı bir sözcükle -yüligü- karşılaştırmasına yer vermektedir.³⁸ “Yüksük”, Türk lehçelerinden sadece Azerbaycan Türkçesinde “üskük” biçimiyle aynı biçimdedir; ancak diğer lehçeler sözcüğü (Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Uygur) genellikle uymak/oymak biçimiyle kullanmayı tercih etmişlerdir.

1.1.13. Arkag/Argaç: Dokumanın yanlamasına atılan ipleri olarak DLT’te tanımlanan bu sözcük³⁹ Eski Türkçe metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Gabain Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde sözcüğün “mekik ipliği”, “atki” anlamına geldiğini belirtir.⁴⁰ Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde sözcüğün aynı anlam ve biçimini sunar.⁴¹ Köken bağlamında pek çok araştırmacı bakımından Türkçe olarak değerlendirilen “arkag”/ “argaç”; bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik olarak tanımlanmaktadır. Türkmencede erişin yani tezgâhın içinden iki tarafına geçirilen iplik olarak karşımıza çıkan sözcük Türk lehçelerinde de farklı biçimlerle kendini gösterir.

Doerfer sözcükle ilgili oldukça bilgi verir. Sözlüğünde; sözcüğün anlamını, biçimsel farklılıklarını, Türkçenin dönemleri içerisindeki kullanımlarını ve Türkçeden farklı dillere geçişini özetleyen bilgiler yer alır.⁴²

Eren, “argaç” olarak verdiği sözcüğü; dokuma tezgâhında çözüğü üzerine enine atılan iplik olarak tanımlar. Ayrıca aynı anlam bağlamında sözcüğün Türkmencede

³⁵ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk Dizini*, 139.

³⁶Emel, Çenet, “Osmaniye İli Toprakkale ve Düziçi Yöresinde Kırkitli Dokuma Geleneği”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009, 38.

³⁷ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk-III*, 46.

³⁸Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 461-462.

³⁹ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk-I*, 118.

⁴⁰ Annemarie Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988, 261.

⁴¹Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 20.

⁴² Gerhard, Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen-und Timuridenzeit*. F. Steiner,1963, 42-43.

“argaç”, Kırgızcada argaca “arkak” ve Kazakçada “arkau” biçimlerinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca Eren, Farsçada karşımıza çıkan “argâc/argâç” sözcüklerinin Türkçeden Farsçaya geçtiğini vurgular. Daha sonra sözcüğün kökeni ile ilgili Clauson ve Ligeti'nin de görüşlerine kısaca değinmektedir.⁴³

1.1.14. Arış: DLT'de eriş, dokumanın tezgâhına sarılmış olan ve uzunluğuna dikine bulunan telleri olarak tanımlanan sözcük⁴⁴ bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında da aynı anlam bağlamında kullanıma devam etmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında pek çok farklı anlamda karşımıza çıkan “arış” sözcüğü Balıkesir ve Kütahya çevrelerinde, eski dokumacıların kullandığı bir ölçü olarak hem anlamsal hem de biçimsel bağlamda yaşamaktadır.

Terimsel olarak çözü ipi adıyla anılan sözcük yörelere göre; “arış”, “eriş” ve ya “direzi”⁴⁵ olarak farklı biçimlerde günümüze dek yaşayan sözcüklerdendir. Reşat Genç, Kaşgarlı'nın tezgâh sözcüğüne karşılık olarak herhangi bir terim/tanım kullanmadığını onun yerine tezgâha sarılmış ve uzunlamasına tezgâha atılmış iplere arış/eriş dediğini söyler. Aynı zamanda bu tezgâha enlemesine atılan iplere de “arkag” (argaç) olarak belirttiğini dile getirir. Ayrıca Genç bir dipnotla Kilisli Rifat ve Atalay'ın sözcüğün yazılışı ile ilgili görüşlerini de sunar. Bu bağlamda; (arış) ve “Arış/Arkag”ın harekeleniş noktasında Kaşgarlı'nın “eriş” olarak okunması muhtemel sözcüğü “arış” şeklinde okuduğunu; ancak sözcüğün bugün daha çok “eriş” biçiminde karşımıza çıktığını belirtir. Kilisli ve Atalay'ın görüşlerine devam eden Genç, sözcüklerle ilgili Batı Anadolu'da bugün tezgâha uzunlamasına sarılan iplere “eriş” enlemesine sarılanlara da “argaç” denildiğini hatırlatır.⁴⁶ Sözcüğün kökeninin bilinmediği üzerinde duran Hasan Eren⁴⁷ 'in tersine Clauson sözcükle ilgili oldukça açıklama yapmaktadır. Sözcüğün ilk bakışta bir dokuma kumaşı çözmek anlamında sözcük gibi kullanılmış görünse de kaybolan bir fiil olabilir fikrinden hareketle sözcüğün, kısaca Türkçenin dönemleri içerisindeki biçimlerine ve anlamlarına değinir.⁴⁸

⁴³Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 16.

⁴⁴ Kaşgarlı, *Divan-ı Lüğati't-Türk-I*, 61.

⁴⁵ M.E.B., *El Sanatları Teknolojisi, Kirkitli Sanatlarda Çözgü*, Ankara: M.E.B. Yayınları, 2012, 2.

⁴⁶ Genç, “Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri” 10.

⁴⁷Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 17.

⁴⁸ Sir Gerard, Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford At The Clarendon Press, 1972, 239.

Sözcükle ilgili genel anlamda söylenmesi gerekenlere ek olarak “eriş” sözcüğünün Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımlarına değinecek olursak: sözcük terzilik terimi olarak pek çok yörede yaşamına devam etmektedir. Afyon, Burdur, Denizli, Bursa, Eskişehir, Adana, Isparta, Konya, Niğde vd.⁴⁹ daha pek çok farklı bölge/yöre ve çevrelerinde dokuma tezgâhlarına uzunluğuna atılan ip, boy ipliği anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca sözcük; Burdur ve Denizli çevrelerinde de yünden yapılan kuşak anlamına gelmektedir. Kırzioğlu, sözcükle ilgili Kaşgarlı Mahmut sözlüğünde geçen arı/eriş ve “arkag/argaç” sözcükleri ile ilgili çözümlü ve atkı anlamlarında olduğunu belirtir.⁵⁰

1.1.15. Teşrüm: Eğrilmiş ip yumağı olarak Kaşgarlı’da geçen sözcük⁵¹ Türkiye Türkçesi ağızlarında karşılaştığımız sözcüklerden değildir. Ancak sözcüğün yapısı değerlendirilmeye alındığında Hasan Eren’in etimoloji sözlüğünde yer alan “teşi” ve “teşik” sözcüklerinden hareketle kökünün “teş” kökünden gelmiş olabileceği ihtimali akla yatkın görünmektedir. “Teş” köküne eklenen isimden fiil yapma eki +ü- ve fiilden fiil yapma eki -r- ve en sonunda da fiilden isim yapma ekin -m+ ile sözcük yapısal bağlamda değerlendirilebilir.

1.1.16. Yeteñ: Yine Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamadığımız sözcüklerden olan “yeteñ” sözcüğü Kaşgarlı’nın Sözlüğü’nde yün atılıp kabartılan atımcı yayı, hallaç yayı⁵² olarak karşımıza çıkan alet adlarından. Ancak sözcük belki de tarihsel Türkçede değerlendirilmeye alındığında karşımıza çıkabilecek sözcüklerden biri olacaktır.

1.1.17. Karı: Divânü Lügâti’t-Türk’te karış, ölçü, bez ölçülen arşın⁵³ olarak tanımlanan sözcük pek çok Eski Türkçe eserde karşımıza çıkan sözcüklerdendir. Harezmi Türkçesi’nin önemli eserleri arasında yer alan Kısasü’l-Enbiya’da karış anlamında yine ölçü birimi olarak verilmektedir.⁵⁴

⁴⁹ “eriş” sözcüğünün kullanıldığı yöreler Türk Dil Kurumunun sözlükler başlığı altındaki Derleme Sözlüğü’nden faydalanılarak aktarılmıştır. <https://sozluk.gov.tr/> (12.08.2019).

⁵⁰ Neriman Görgünay Kırzioğlu, *Türk Halk Kültüründe Doğu-Anadolu Dokumaları Ve Giysileri*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1994, 4-6.

⁵¹ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk-I*, 485.

⁵² Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk Dizini*, 776.

⁵³ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati’t-Türk-I*, 117.

⁵⁴ Aysu, Ata, *Kısasü’l-Enbiyâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, 298.

Özyetgin, sözcüğü Eski Türkçede mesafe ya da uzunluk ölçü birimleri arasında verir.⁵⁵ Atmaca, S. Raschmann'ın 1995 yılında yayımlanan "Baumwolle im Türkischen Zentralasien" adlı makalesinde, Eski Uygur sivil belgelerinde kumaş için kullanılan ölçü birimleri arasında "karı" terimine yer verdiğinden söz eder.⁵⁶ Yine Clauson sözcükle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunar. Öyle ki Clauson'a göre kar- kökünden gelebileceği varsayılan sözcük aslında karış olarak bildiğimiz başparmak ve küçük parmak arasındaki mesafe olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷ Kıpçak Türkçesinde de dirsek kemiği, kol ve arşın anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁸ Bugün ölçünlü Türkçede ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan karış sözcüğü Kaşgarlı'nın Sözlüğü'nde yer alan anlam ile aynı olup kullanımına halen devam eden sözcükler arasında bulunmaktadır.

1.1.18. Çıg: Kaşgarlı sözcüğü; bir Türk arşını, Arap arşınının üçte ikisi kadar olup göçebelerin bu ölçü ile bez ölçtüğünü tanımlar.⁵⁹ Melek Özyetgin bu ölçü birimini ağırlık ölçü birimleri arasında sayar ve sözcüğün kökenini Çince olarak belirtir.⁶⁰ Caferoğlu sözcüğün Çince "ayak" ve "litre" anlamlarına geldiğini belirtirken Kaşgarlı'nın Türk arşını olarak tanımladığı sözlükteki maddeye de yer vermesi dikkate çekmektedir.⁶¹

1.1.19. Çıgrı: DLT'de ip çıkırığı ve her türlü makara anlamında gelen bu sözcük⁶² Uygur Türkçesinin önemli hikâyeleri arasında yer alan Kalyanamkara Papamkara (İyi ve Kötü Prens) öyküsünde çıkırık ve dokuma çıkırığı anlamında bulunmaktadır.⁶³ Ölçünlü Türkçede de çıkırık olarak çokça karşımıza çıkan sözcük Eski Türkçeden günümüze ulaşmış ender sözcükler arasında yer almaktadır.

1.1.20. Tükek: Halka, yük yükletilirken yükü sıkıştırmaya yarayan ip ve ipe takılan halka.⁶⁴ Bir yükü bağlama yarayan halka olarak ifade edilen bu sözcük Türkiye Türkçesi ağızlarında ve tarihsel metinlerde karşılaşmadığımız ya da farkına

⁵⁵ Özyetgin, "Eski Türkçede Ölçü", 1413.

⁵⁶ Emine, Atmaca, "Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 27 (2009): 23.

⁵⁷ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 644-645.

⁵⁸ Recep Toparlı vdğr., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, 124.

⁵⁹ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 145.

⁶⁰ Özyetgin, "Eski Türkçede Ölçü", 2003, 1414.

⁶¹ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 61.

⁶² Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 146.

⁶³ Richard J. Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001, 176.

⁶⁴ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 668.

varamadığımız sözcüklerdendir. Eski Türkçede düğümlemek anlamına gelen tüg-eylemi ufak ses değişiklikleri bağlamında Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan düğümlemek/düğüm terimlerini oluşturmuştur. Aynı şekilde Karahanlı Türkçesi döneminde karşımıza çıkan “tükek” sözcüğü yüksek ihtimal “tüg>tük” değişimi ile karşımıza çıkmaktadır.

1.1.21. Tuş: Sözcük Kaşgarlı'nın Divanında kemer kayışları ucuna takılan altın ya da gümüş toka olarak geçer.⁶⁵ Esin, sözcüğün İslamiyet öncesi Türklerde de kullanılmış olduğuna değinir. Türklerde kılıç üzerine ant içme geleneği özellikle İslamiyet öncesi oldukça yaygın şölenlerden biridir. Bu bağlamda kılıcın asılı bulunduğu hur adı verilen rütbe kemeri önemli rol oynamaktadır. Öyle ki hur; kemer anlamına geldiği gibi rütbeyi de temsil eden bir simgeydi. Bu rütbe kemeri üzerindeki madeni levhalar toku ya da toka olarak bilinirken altın ve gümüş levhalara da “tuş” denilmekteydi.⁶⁶

1.1.22. Toku: Kaşgarlı'da toka ve kemer tokası olarak tanımlanan sözcük⁶⁷ “tuş” sözcüğü ile ilgili söylenen/söylenmiş pek çok şeyle aynı özellikler bağlamında düşünülebilir. Çünkü bu sözcük de aslında İslamiyet öncesi Türklerinde aynı anlam ve biçimle kullanılmış olan özel sözcüklerdendir. Eski Türkçe metinlerde de toka, kuşak süsü ve merasim anlamlarına gelen sözcük bugün ölçünlü Türkçede küçük bir ses değişikliği dışında kendini aynen korumuş ve uzun yıllar kullanılagelmiş sözcüklerdendir.

1.1.23. İğ: “İğ” anlamına gelen sözcük⁶⁸ bugün hem Türkiye Türkçesi ağızlarında hem de ölçünlü Türkçede kullanılan sözcüktür. Tietze sözcüğü iplik eğirme aleti olarak açıklamakta ve Türkçenin bazı dönemlerine ait metinlerden verdiği örnekler sunmaktadır.⁶⁹ Clauson ise sözcüğün aslının “ik” olduğundan söz eder ve zamanla Türkçenin dönemleri içerisinde nasıl kullanıldığı üzerinde durur. Sözcüğü iplik ve iplik döndürme, çevirme ya da mil çevirme gibi tanımlarla vermeye çalışmaktadır. Hatta sözcüğün Kırgız Türkçesinde “iyik”, Özbek Türkçesinde “ik”, Azerî Türkçesinde “iy”

⁶⁵ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 659.

⁶⁶ Emel, Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001, 136.

⁶⁷ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk Dizini*, 635.

⁶⁸ Kaşgarlı, *Divan-ı Lügati't-Türk-I*, 48, 85.

⁶⁹ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Wien: Werlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, 371.

Osmanlı Türkçesinde “ig” ve “iy” ve Türkmen Türkçesinde “ik” ve Kıpçak Türkçesinde “yik” biçimlerinde kullanıldığını ve sözcüğün zamanla “yig” biçimine dönüştüğünü vurgular.⁷⁰

---

⁷⁰ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 99.

Sonuç

Divan-ü Lûgat-it-Türk, üzerinde oldukça çalışma yapılmış önemli eserlerden biridir. Türk dilinin en verimli eserlerinin oluşturulduğu dönemlerden olan Karahanlı Türkçesi, İslamiyet'in de kabul edilmesiyle yavaş yavaş Arapça ve daha sonra Farsça sözcüklerle/terkiplerle mücadele edilecek diğer dönemlerin de başlangıç noktası olması bakımından Türk dilinin incelemeye değer dönemleri arasında sayılabilir. Bu sebeptendir ki Karahanlı Türkçesi dönemi ve eserleri Türkçe sözcükleri inceleme bağlamında Türk dilinin diğer dönemlerine -ve hatta Türkiye Türkçesinde yer alan yabancı sözcüklere karşı- kaynaklık edebilmesi bakımından oldukça önem taşır. Terzilik terimleri bağlamında çok fazla sözcüğe rastladığımız Kaşgarlı'nın bu divanında henüz üzerinde çalışma yapılmadık çokça terim bulunmaktadır. Çalışmayla Divanda yer alan terzilik terimlerinden sadece alet adları değerlendirilmiş ve bu bağlamda anlamsal, etimolojik ya da yapısal incelemelerle sözcükler tek tek ele alınmıştır. Terzilik terimleri bağlamında değerlendirilen sözcüklerden pek çoğunun hala aynı anlam ve biçimde yaşıyor olması oldukça önem taşımaktadır. Terzilik terimleri denildiğinde oldukça az sözcükle karşılaşacağımızı umduğumuz bu çalışmada terimlerin sadece üçte birini görmekteyiz. Daha sonraki çalışmalarda yine terzilik terimleri bağlamında Divanda yer alan kumaş türleri/kumaş hammaddesi ve terzilikle ilgili eylemler gibi alt başlıklar yapılarak yeni çalışmalar yapılabilir. Çünkü henüz gün ışığına çıkmamış bu sözcüklerin sözvarlığı açısından oldukça önemli olduğu ve bu bağlamda Türkiye Türkçesine ve ağızlarına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

ATA, A., *Kıyasü'l-Enbiyâ*, Ankara: TDK Yayınları, 1997.

ATMACA, E., “Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 27. (2009): 21-48.

BATTAL, A., *İbnü-Mühennâ Lûgati*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

CAFEROĞLU, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.

CLAUSON, S. G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford At The Clarendon Press, 1972.

ÇENET, E., “Osmaniye İli Toprakkale ve Düziçi Yöresinde Kirkitli Dokuma Geleneği”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009.

ÇORUHLU, Y., “Hun Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, 4:54-76, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Derleme Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

EREN, H., *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999.

ESİN, E., *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.

GABAİN, A. V., *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 1988.

GENÇ, R., “Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yayı İşleri”, *Arış Dergisi*, (3), (1998): 8-17.

GERÇEK, Ş., “Dîvânü Lûgati't Türk'te Giyim-Kuşam ve Süslenme İle ilgili Sözcük ve Bu Sözcüğün Tematik İncelenmesi”, *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:13, (2012): 175-188.

GRÖNBECH, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (05.09.2019).

HAMILTON, R. J., *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

- KAŞGARLI, M., *Divan-ü Lûgat-it-Türk Dizini Endeks*, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- KIRZIOĞLU, N. G., “Türk Halk Kültüründe Doğu-Anadolu Dokumaları Ve Giysileri”, *Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı*, 1994.
- MARALBEK, Y., ve KOÇAK, M., “Kaşgarlı Mahmut’un Divanu Lügâti’t-Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (88), (2018):187-199.
- M.E.B., *El Sanatları Teknolojisi, Kirkitli Dokumalarda Çözgü*, Ankara: M.E.B. Yayınları, 2012.
- ÖZYETGİN, M. “Eski Türkçede Ölçü”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, (2003):139-149.
- PAÇACIOĞLU, B., *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- TEKİN, Ş., *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- TEKİN, T., *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- TİETZE, A., *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Wien: Werlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009.
- TOPARLI, R., *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- TOPARLI, R., VURAL, H. ve KARAATLI, R., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- YILDIRIM, T., ve ÇİFCİ, M., “Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Alet-Eşya Adları”, *Electronic Turkish Studies*, 7 (2), (2012): 1229-1249.

Fiqh elminin metodologiyası və hədisşünaslıqla olan əlaqəsi (Şiə məzhəbi kontekstində)

İbrahim Quliyev*

ORCID: 0000-0001-9789-3148

Öz

Fiqh üsulu İslam ilahiyatında xüsusi və əhəmiyyətli bir yerə sahibdir. Bu elm vasitəsi ilə şəriətin (İslam hüququnun) metodoloji əsasları, dəlilləri, onların əhəmiyyəti, növləri və digər xüsusiyyətləri öyrənilir. Fiqh üsulu alimlərinə görə, dəlil dedikdə, düzgün hökm verməyə səbəb olan və ya bir hökmün əsaslı olduğunu təmin edən vasitə nəzərdə tutulur. Deməli, fiqhdə dəlil dedikdə, ümumiyyətlə, fiqhi bir hökmün dini-hüquqi dayağı başa düşülür. Buradan belə aydın olur ki, fiqh elminin əsasları (üsuli-fiqh) elmi vasitəsi ilə dəlillərdən hökm əldə edilməsinin yolları öyrənilir. Şiə məzhəbində dəlil və digər üsuli istilahları tədqiq edərkən sözgedən məzhəbin daxilində meydana gələn üsul qollarının - Əxbarilər və Üsulilərin – bu mövzudakı qeyd etdikləri diqqətdən kənar qalmamalıdır. Çünki Əxbarilərə görə, şəri hökmlərin dəlilləri yalnız Qurani-Kərim və hədisi-şəriflərdən (sünnədən) ibarətdir. Hədisi-şərif həzrət Peyğəmbər (s) və məsum on iki İmamın (ə) söz, fel və təqrirləri olaraq qəbul edilmişdir. Bu mövzuda məşhur Əxbari alimi Məhəmməd Əmin əl-Astrabadinin (öl. 1626) fikri qeyd edilə bilər. Ona görə, Uca Allah qiyamətə qədər ümmətin ehtiyac duyduğu hər şeyi bildirmiş, Quran və Peyğəmbərin (s) sünnəsi də yalnız itirət-məsum İmamların (ə) da daxil olduğu Əhli-beyt (ə)-tərəfindən bilinə və izah edilə bilər.

Açar sözlər: Fiqh (İslam hüququ), Hədis, Tarix, Mənbəşünaslıq

Gönderme Tarihi: 22/08/2019

Kabul Tarihi:20/09/2019

* Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı İslam Universiteti, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, E-Posta: quliyev.ibrahim.78@mail.ru

**The methodology of the science of Islamic law (fiqh) and its
relationship with hadith studies. (in the context of Shiite worship)**

İbrahim Quliyev

ORCID: 0000-0001-9789-3148

Abstarct

Usul al-fiqh has a special and important place in Islamic theology. Thanks to this science, the methodological foundations, evidence, their meaning, types and other features of Sharia (Islamic law) are studied. According to scholars in the field of usul al-fiqh, evidence is a means by which a correct or reasonable judgment can be made. Thus, when speaking of evidence in Islamic law (fiqh), the religious legal justification of the fiqh command is usually generally understood. From this it becomes clear that the foundations of the science of fiqh (usul al-fiqh) are being studied by means of obtaining evidence from decrees. Such methods in this religion as Akhbarites and Usulites should not be ignored. According to Akhbarits, the evidence of Sharia decrees is serious from the Koran and Hadiths. The hadiths were affirmed as words, verbs and speech of the Prophet (phub) and the twelve Imams. In this regard, the thought of the famous scholar Akhbarit Mohammed Amin al-Astrabadi (d. 1626) can be noted. Therefore, everything should be known and explained only by Ahl al-Bayt (as), which includes the Imams. This information can only be known thanks to the imam. All that is required of Muslims is all that is needed, and there is no need for discussion, publicity or comparative evidence.

Keywords: Fiqh (Islamic law), Hadith, History, Source study

Received Date: 22/08/2019

Accepted Date: 20/09/2019

Методология науки об исламском праве (фикх) и её связь с хадисоведением.

(в контексте шиитского вероисповедания)

РЕЗЮМЕ

Усуль аль-фикх занимает особое и важное место в исламском богословии. Благодаря этой науке изучаются методологические основы, доказательства, их значение, типы и другие особенности шариата (исламского права). По мнению ученых в области усуль аль-фикх, доказательства являются средством, с помощью которого можно сделать правильное или обоснованное суждение. Таким образом, говоря о доказательствах в исламском праве (фикхе) в основном обычно понимается религиозно-правовое обоснование веления фикха. Из этого становится ясно, что основы науки о фикх (усуль аль-фикх) изучаются способами получения доказательств из велений. При изучении доказательств и других методов в шиитском вероисповедании, не стоит оставить без внимания и таких ветвей в методологии этого вероисповедания, как Ахбариты и Усулиты. Потому что, по словам Ахбаритов, доказательства шариатских постановлений исключительно из Корана и хадисов. Хадисы были приняты как слова, глаголы и речь Пророка (с) и двенадцати Имамов. В этом отношении может быть отмечена мысль знаменитого ученого Ахбарита Мухаммед Амин аль-Астрабади (ум. 1626 г.). Следовательно, Всемогущий Аллах открыто заявил обо всем, что нужно Умме до Судного Дня, а Корана и Сунна Пророка может быть познана и объяснена только Ахл аль-Байтом (ас), который включает в себя Имамов. По этой причине вся информация, связанная с оригиналом или любым другим доказательством, может быть известна только посредством имамов. Поскольку вся информация и объяснения, которые нужны мусульманам при жизни, содержатся в этих источниках - Коране и Сунне, нет необходимости в рассуждениях, публичности или сравнительных доказательствах.

Ключевые слова: фикх (исламское право), хадис, история, источниковедение

Получено: 22/08/2019

Принято: 20/09/2019

Giriş

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, müsəlmanlar müxtəlif məzhəb və firqələrə bölünmüşlər. Bu məzhəblər bəzən bir-birlərinə qarşı anti-təbliğatlar aparır və bu yolda kütləvi yazılar yazırlar. Hələ bu azmış kimi yazdıqları kitab və məqalələri müxtəlif dünya dillərinə tərcümə edərək İslama qarşı antipatiyanın yaranmasına, İslamdakı məzhəblərin bir-birlərinə qarşı olan xoş və mülayim rəftarlarını belə kölgədə qoymağa da səbəb olurlar. İslamdakı parçalanmanı və məzhəblərin olmasını heç kəs inkar edə bilməz. İslam ümmətinin parçalanması, onun müxtəlif məzhəblərə və firqələrə bölünməsi məhz Peyğəmbərimiz (s) tərəfindən öncədən xəbər verilmişdir. Beləliklə, Peyğəmbərin (s) öncədən verdiyi xəbər özünü doğrultdu. Müsəlmanlar müxtəlif məzhəblərə bölündülər. Bu gün bizim də ölkəmizdə müxtəlif məzhəb və firqələrin nümayəndələri bir-birlərinə qarşı mülayim və dostluq mühitində yaşamaqdadırlar. Lakin buna baxmayaraq, bəzi qeyri-ənənəvi firqələrin ölkəmizdə yayılması bəzən müəyyən problemlərə də səbəb olur. Belə olduğu təqdirdə müsəlman dünyasının hər yerində olduğu kimi, bizim də ölkəmizdə ənənəvi məzhəblərin tarixini yazmaq, onların əqidə üsullarını bilmək və gənclərə öyrətməyə böyük ehtiyac vardır. Çünki ölkəmizdə yaşayan müsəlmanların mənsub olduqları ənənəvi məzhəblər tanındılmasa, yeniyetmə və gənclərimizin qeyri-ənənəvi firqələrə qoşulması və nəticədə hansı problemlərin baş verməsi heç kəsə sir deyil. Bu problemlər isə müasir cəmiyyətimizdə daha da qabarıq şəkildə özünü biruzə verməkdədir. Bütün bu deyilənlərin fonunda bildirmək istəyirəm ki, qələmə aldığımız “Fiqh elminin metodologiyası və hədisşünaslıqla olan əlaqəsi (Şiə məzhəbi kontekstində)” adlı məqalə müasir cəmiyyətimizin, xüsusilə də şiə məzhəbinə mənsub şəxslərin mövzu ilə bağlı dini biliklərinin formalaşmasına, öz fiqhi məsələlərini elmi şəkildə tanımalarına və bunun da nəticəsində qeyri-ənənəvi firqələrə qoşulmamalarına yardımçı ola bilər.

Bildiyimiz kimi, son dövrlər Azərbaycanda islamşünaslıq üzrə elmi tədqiqat işləri genişlənməkdədir. Sovetlərin ardınca bu sahədə olan boşluğu doldurmaq baxımından bu tipli işlərin aktuallığı heç bir şübhə doğurmur. İslamşünaslıq və ilahiyyat üzrə ən maraqlı mövzular ilkin dövrlərdə meydana gəlmiş və ölkəmiz üçün ənənəvi olan məzhəblərin öyrənilməsi ilə ortaya çıxır. Bu baxımdan məqaləmizin mövzusu, öz yeniliyi və əhəmiyyəti ilə seçilir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz mövzu İslamın mühüm məzhəblərindən birinin fiqhi dəlilləri və əsas hədis mənbələri haqqındadır. Şiəliyin fiqhi

dəlillərini və hədis qaynaqlarının tədqiqi Azərbaycan islamşünaslığı tarixi haqqında təsəvvür yaratmaq cəhətdən də diqqətəlayiqdir. Buna görə də məqaləmiz təkcə islamşünaslıq üçün deyil, həm də ümumazərbaycan mənəvi mədəniyyəti üçün də dəyərli sayıla bilər. Beləliklə, məqalədə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Şiə məzhəbinin üsuli-fiqhinin təşəkkül tarixi, əsas mənbələri, ən görkəmli nümayəndələri və hədisşünaslıq sahəsindəki qaynaqları araşdırılır və onun İslam dünyasındakı yeri müəyyənləşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, mövzu ilə bağlı müsəlman Şərqiində bir sıra mötəbər və sanballı əsərlər ortaya qoyulmuşdur. Bu mənada məqaləmizin üstünlüyü və yeniliyi ondadır ki, biz bu məqalədə mövcud qaynaqlara tənqidi yanaşmış və onlardakı müsbət cəhətləri əxz edərək ümumi bir məxrəcə gəlməyə, bərişdirici mövqe tutmağa çalışmış və ümumislam dəyərləri və mənafeələrinə üstünlük vermişik. Həmçinin bu tədqiqatımızda başlıca üstün cəhətlərindən biri odur ki, araşdırdığımız əsərlərdə bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirmiş, onları müasir elmi tələblər səviyyəsində təhlil etmiş və bir sıra maraqlı elmi nəticələr ortaya qoymağa çalışmışıq.

I. Fiqh üsulunun əhəmiyyəti, predmeti və əsas qaynaqları

Miladi XI əsrin böyük fiqh üsulu alimləri Şeyx Müfid (945-1022) və onun tələbəsi Seyid Mürtəzanın (öl. 1044) böyük cəhdləri nəticəsində Əxbarilər öz təsirlərini itirdilər. Şeyx Müfid hədislərin başa düşülməsi üçün ağıldan (əql) istifadə etməsi, lazım gəldikdə rəvayətlərin səhihlik baxımından tədqiq edilməsi və tələbələri Seyid Mürtəza ilə Şeyx Tusinin (öl. 1067) bu üsul qaydalarını tənzimləyərək inkişaf etdirmələri Əxbarilərin zəifləməsinə və Üsuli anlayışın rəvac tapmasına səbəb oldu.¹

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Əxbarilər dəlil olaraq yalnız Kitab (Qurani-Kərim) və Məsumların (ə) söz, fel və təqriqlərindən ibarət olan sünnəni (hədisləri) qəbul edirlər. Buna görə də Əxbari alimlərinin dəlillərin təsnifatı və digər üsul mövzularında fikirləri azlıq təşkil edir. Üsulçu alimlər isə dəlillər və digər üsula aid mövzularında bir çox metodlar (qaydalar) ortaya qoymuşlar.

Üsuli-fiqh elminə aid ilk əsəri əhli-sünnə məzhəbində Məhəmməd bin İdris əş-Şafei (öl. 820) yazmışdır. Onun yazdığı əsərin adı “ər-Risalə”dir. Amma Şiə məzhəbinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə ilk addım İmam Məhəmməd Baqir (ə) (676-733) və oğlu İmam Cəfər Sadiqin (ə) (699-765) dövründə atılmışdır. Belə ki, hər iki İmamın (ə) yaxın tələbəsi olmuş Hişam bin Həkəm (öl. 795) bu sahədə ilk əsər yazan müəllif kimi qeyd edilir. Onun yazdığı əsərin adı “Risalə fil-əlfaz”dır. Müəllif adı

¹ Hayreddin Karaman, “Caferiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII c. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 2.

çəkilən əsərində fiqh və hədis elmlərinin fundamental metodoloji problemlərinə toxunmuşdur.

Bundan başqa Şiə məzhəbində dövrünün qüdrətli alimlərindən olmuş Şeyx Həsən bin Əli bin Üqeyl əl-Əmaninin (öl. 941) yazdığı “əl-Mütəmæssik bi həbli Alir-Rəsul (s)” adlı əsəri də fiqh üsulu tarixində mühüm yerə sahibdir. Amma əfsuslar olsun ki, yuxarıda adını çəkdiyimiz əsərlərin heç biri dövrümüzədək gəlib çıxmamışdır.

Fiqh üsulu mövzusunda dövrümüzədək gəlib çıxmış ilk kitab Şeyx Müfidindir (öl. 1022). Onun əsəri “ət-Təzkirə bi-üsulil-fiqh”dir. Kitab “Bilin ki, şəri hökmlərin əsası üçdür: Allahın kitabı, Peyğəmbərin (s) sünnəsi və məsum İmamların (ə) sözləridir”, cümlələri ilə başlayır.² Həmin cümlələrdən məlum olur ki, Şeyx Müfid şəri ehkamin qaynağını Kitab (Qurani-Kərim), Peyğəmbərin (s) sünnəsi və Məsumların (ə) sözləri olaraq qəbul etmişdir. Ona görə bu qaynaqlardakı şəri elmi (məlumatı) əldə etməyin yolları üçdür. Bunlardan birincisi ağıldır (əql). Ağıl Qurani-Kərimin höccət (dəlil) olmasının və hədislərin dəlalət etdiyi şeylərin bilinməsinə aparən vasitədir. İkincisi lisan (dil). Lisan kəlmələrin mənalarının bilinməsi üçün bir vasitədir.

Üçüncüsü isə hədislərdir (əxbar) ki, bu Quran, Peyğəmbərin (s) sünnəsi və İmamların (ə) dediklərinin isbatı üçün lazımı vasitədir.³

Şeyx Müfidin “ət-Təzkirə bi-üsulil-fiqh” əsərindən sonra ən əhəmiyyətli üsul əsəri Seyid Mürtəzanın (öl. 1044) “əz-Zəriə ilə üsul-iş-şəriə”sidir. Seyid Mürtəzanın digər üsul əsəri də “Rəsailü-Şərifü Mürtəza”dır.

Seyid Mürtəza ağılı (əql) digər əsas dəlillərə əlavə edərək onu şəri elmi (məlumatı) əldə etmək üçün bir vasitə deyil, onu müstəqil bir dəlil olaraq Quran, Sünnə və İcma kimi əsas qaynaqların arasına daxil etmişdir. Bunlara baxmayaraq o, “ictihad” məfhumuna qarşı çıxmışdır.⁴

Şeyx Tusi (öl. 1067) də üsul alimlərindəndir. Onun bu mövzuda yazdığı ən qiymətli əsəri “əl-Üddətu fi-üsulil-fiqh”dir. Şeyx Tusi fiqhi dəlilləri tədqiq edərkən Quran, Sünnə, lisan (dil) və əqli dəlilləri qeyd etmişdir. O, yeri gəldikdə Seyid Mürtəzanın fikirlərinə də yer vermiş və onun ifadələrini işlətmişdir.⁵

Şeyx Tusidən sonra Əbu Əli Həsən bin Fəzl ət-Təbəri (öl. 1153) yazdığı “ət-Təmhid fil-üsul”, Mühəqqiq əl-Hillinin (öl.1277) “Şəraiul-İslam fi məsailil-halal vəl-

² Şeyx Müfid, *ət-Təzkirə bi-üsulil-fiqh*, IX c. Beyrut: Darul-Müfid, 1993, 28.

³ Həmin mənbə.

⁴ Əbülqasim əl-Mürtəza, *əz-Zəriə ilə üsul-iş-şəriə. II c.* Tehran: İntişarate-Daneşgahe-Tehran, 1363, 792-794.

⁵ Şeyx ət-Tusi, *əl-Üddətu fi-üsulil-fiqh*. I c., 1417, 99-101.

haram”, “Məaricül-üsul”, İbn Mütəhhər əl-Hillinin (öl. 1325) “Təhrirül-əhkamiş-şəriyyə əla məzhəbil-İmamiyyə” və s. adlı əsərlər Şiə məzhəbinin fiqh üsulu elminə aid əsas mənbələrindədir.

Adı çəkilən alimlərə görə, şəri hökmlərin dəlilləri Kitab (Qurani-Kərim), Sünnə (hədis), icma və ağıldır (əql). Beləliklə, fəqihlərin qeyd edilən dəlillərə qısa olaraq baxışı aşağıdakı kimidir:

Kitab (Qurani-Kərim) birbaşa vəhyə bağlandığı və təvatür (ardıcıl şəkildə) yolu ilə nəql edildiyinə görə, qaynağına şübhə olmadığı üçün birinci dərəcəli bilgi və hökm qaynağıdır. Quranın dəlil olması mövzusunda heç bir ixtilaf yoxdur. İxtilaf yalnız Quranın zahirinin (zahiri mənalарının) dəlil olub-olmaması mövzusunda. Quranın zahiri bir mənaya dəlalət edə bildiyi halda, başqa bir mənaya da dəlalət ola bilər.

Qurani-Kərim həzrət Peyğəmbər (s) dövründə şəri hökmü zəruri qılan bir hadisə olduqda ya həmin hadisənin hökmünü bildirən ayə nazil olurdu, ya da həmin məsələ həzrət Peyğəmbərə (s) təqdim olunur və o da məsələyə aydınlıq gətirirdi. Yəni həzrət Peyğəmbər (s) dövründə fiqhın mənbələrini Quran və Sünnə təşkil edirdi. Qurani-Kərimin təvatür yolu ilə bir hərfi belə dəyişdirilmədən indiki dövrümüzdə gəlib çatması mövzusunda müsəlmanlar arasında heç bir ixtilaf yoxdur.

Şiə məzhəbinə görə, Kitaba (Qurani-Kərim) məzmunu eyni olmaqla müxtəlif təriflər verilmişdir. Həmin təriflərin bir neçəsini qeyd etmək mövzunu aydınlaşdırmaq baxımından faydalı ola bilər.

Belə ki, Kitab (Quran) “Həzrət Məhəmmədə (s) vəhyə endirilmiş, peyğəmbərdən nəqlən müşəflərdə yazılmış, nəqli mütəvatir və şübhəsiz olan Qurandır”. Qurani-Kərim müsəlmanlarla yanaşı, bütün bəşəriyyətə höccətdir (dəlildir). O ərəb dilində nazil olub başqa dillərdəki tərcüməsi və təfsirləri Quran sayılır.⁶ Məhəmməd Cəvad əl-Muğniyyənin təbirincə desək, Quranda təxminən altı mindən çox ayə vardır ki, bunlardan da beş yüzü əhkam ayələridir. Əhkam ayələrinin çoxu ibadətlər və ailə hüququ haqqında hökmlərdir.

Digər bir tərifdə isə deyilir: “Quran Məhəmməd bin Abdullaha (s) endirilmiş və heç bir təhrif və dəyişiklik olmadan bizə qədər gəlib çatan kitabdır. Bu elə kitabdır ki, nə əvvəl nə də sonradan ona batil qarışmaz. O kitab müsəlmanların hökmlərində, ibadətlərində, əqidələrində və bütün işlərində baş vuracaqları ən uca qaynaqdır. Kim o kitab haqqında şübhəyə düşərsə, müsəlman hesab edilmir. Məzhəbindən asılı olmayaraq

⁶ Əbdülkərim Zeydan, *Üsulul-fiqh*, Beyrut-Lübnan: Müəssisəti-Risalə, 1998, 152-159.

bütün müsəlmanlar Quranın müqəddəsliyi və ona hörmət edilməsi barəsində müttəfiq fikirdədirlər. Lakin müsəlman ümməti onun təfsir və təvilində (izahında) ixtilaf etmişlər. Kitabın təfsir və təvilində Şiə məzhəbinin mənbəyi həzrət Peyğəmbərin (s) hədisləri və Əhli-beytin (ə) şərhəridir.⁷

Sünnə (hədis) Məsumların (ə) söz, fəl (hərəkət) və təqriləridir (qərarlarıdır). Həzrət Peyğəmbərdən (s) başqa digər Məsumların (ə) elmi ya ilham yolu ilə, yaxud da hər İmamın (ə) özündən sonrakı İmama (ə) öyrətməsi ilə əldə olunur. Sünnənin dəlil olması onun möhkəm (çox doğru) olmasına və onun rəvayət ediliş şəklinə bağlıdır. Təvatür yolu ilə nəql edilən hədis həm əqidə, həm də əməl sahəsində dəlildir, höccətdir. Təvatür dərəcəsinə çatmamış (doğruluğu 100 faiz sübut olunmamış) hədislər dəlil olma baxımından ixtilafıdır. Əxbarilərə görə, dörd hədis kitabında (“Üsulül-kafi”, “əl-Fəqih”, “Təhziübül-əhkam”, “əl-İstibsar”) keçən hədislər səhihdir və onlarla əməl edilməlidir. Bunu da qeyd edək ki, Şiə olmayan ravilərin nəql etdikləri hədisləri mötəbər dəlil sayan bəzi üsulçular da vardır. Ancaq burada Şiə olmayan ravinin dindar və hədis mövzusunda yalan söyləməyən bir şəxs olması şərtidir. Bir mövzuda Şiə ravilərdən rəvayət nəql olunmayıbsa, digər məzhəblərdən sağlam olan ravilərin rəvayətləri ilə əməl edilir.

Hədisin (sünnənin) bir əsli dəlil olması, onun verdiyi hökmə əməl edilməsi baxımından Kitabdan (Qurani-Kərimdən) bir fərqi olmaması mövzusunda heç bir ixtilaf yoxdur. Buna “əl-Həşr” surəsinin: “Peyğəmbər sizə nəyi verirsə onu götürün (ona əməl edin), nəyi də qadağan edirsə ondan uzaq durun”, ayəsi dəlalət edir.⁸ Şiə məzhəbinə görə sünnənin dəlil olması məsum İmamların (ə) sözü ilə də sabitdir. İmam Musa Kazim (ə) buyurub: “...Hər şey Allahın kitabında və Nəbinin sünnəsində mövcuddur”.⁹ İmam Cəfər Sadiq (ə) də Quran və sünnə haqqında belə buyurmuşdur: “Hər şey Quran və Sünnəyə qaytarılır, hər hansı bir hədis Allahın kitabına uyğun gəlmirsə, o uydurma bir sözdür”.¹⁰

Göründüyü kimi, sünnə Quranın tamamlayıcısıdır və bunların hər ikisi də İslamın təməl qaynaqlarıdır. Qurani-Kərimdəki ayələr tam təfsilatlı şəkildə deyil və bu ayələrin “ümumluq”, “xüsusuq” “icmali” və “təfsili” olmaq yönündən sünnə tərəfindən izaha

⁷ əs-Seyyid Haşim Məruf əl-Həsəni, *Tarixül-fiqhil-Cəfəri, Tarihsiz*, 12.

⁸ Qurani-kərim, Həşr surəsi, ayə 7, Tərc: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev, Bakı: Azərənəşr, 1991.

⁹ əl-Küleyni, *Üsulul-kafi*, I c. “Elmin fəziləti”, *Üsulul-kafi*, 8 cildə. I c. Tehran: Darul-kütubil islamiyye, Tarixsiz.

¹⁰ Həmin mənbə.

ehtiyacı var. Qurani-Kərimdə dəstəmaz, namaz, oruc və s. hökmlər mücməl şəkildə ifadə olunmuş, bunların təfsilatı həzrət Peyğəmbərə (s) həvalə edilmişdir. Yəni sünnə yeni şəri hökmlər ortaya qoymaqla yanaşı, eyni zamanda Kitabı (Qurani) izah edir. Uca Allah həzrət Peyğəmbərin (s) bu vəzifəsini Qurani-Kərimdə belə bəyan edir: **“Biz zikri (Qurani) sənə endirdik ki, sən (onu) insanlara açıqlayasan və bəlkə də onlar bunu təfəkkür edələr”**.¹¹ Bu və bunun kimi ayələrə əsaslanaraq bütün ümmət sünnənin əsaslı bir dəlil olduğunu qəbul etmişdir.¹² İcma müctəhidlər arasında məsum İmamın (ə) olması və bununla da onun görüşünü ehtiva etməsi şərti ilə dəlildir (höccətdir). İcmada İmamın (ə) sözünün olub-olmadığını bilmək üçün ortaya qoyulan bir çox üsul (metod) vardır. Məlumdur ki, həzrət Peyğəmbər (s) dövründə şəri hökm çıxarılmasının yeganə mənbəyi Kitab (Qurani-Kərim) və həzrət Rəsulun (s) sözləri idi. Həzrət Peyğəmbər (s) yaşadığı müddət ərzində müsəlmanlar vacib əməlləri öyrənmək istədiklərini və digər işləri ilə əlaqəli dəlilləri ondan soruşurdular. Peyğəmbər (s) kənd və çöllüklərdən İslama daxil olan insanlara ehkamı öyrətmək üçün müəllimlər göndərirdi. Bəzən də bir neçə hökm yazdırıb məktub şəklində bölgə sakinlərinə göndərirdi, necə ki, Yəmən, Həmədan və Hicr bölgəsinə namaz, zəkat və nikah ilə əlaqəli bəzi hökmləri yazdırıb göndərmişdi.¹³ Ancaq həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra onun dövründə olmayan hadisələr meydana gəldi. Cihadlar nəticəsində İslam bölgələri genişləndi və fəth olunan yerlər müsəlman ərazilərinə birləşdi. Bu zaman da fiqhə, şəriətə ehtiyac daha da artdı. Belə olduğu halda da məsələlərlə bağlı bütün hökmləri birbaşa Quran və Sünnədən çıxartmaq mümkün olmadı. Üsul sahəsindəki digər dəlillər isə həmin qaynaqlara əsaslandırılaraq həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra meydana gəlmişdir.¹⁴

Şiə alimlərinin icmanı qəbul etmə səbəblərinin bir çox dəlilləri vardır.¹⁵ Məhəmməd əs-Sədr (1945-1979) də icmaya müstəqil dəlil olaraq yox, sadəcə bilgiyə çatdıran bir vasitə olaraq baxır. Beləliklə qədim alimlərdən tutmuş müasir dövrümüzədək olan bütün fəqihlərə görə, icmanın hüccət (dəlil) ola bilməsi üçün İmamın (ə) da o icmada olması zəruridir. Məsumun (ə) olmadığı icmanın heç bir dəlil dəyəri yoxdur. Bu, bütün fəqihlərin ittifaq etdiyi məsələdir.

¹¹ Nəhl surəsi, ayə 44.

¹² Şeyx Amir əl-Ğüreyri. *əl-İmam Cəfər əs-Sadiq və ərahul-fiqhiyyə*, Beyrut: Darul-Kutubul-İlmiyyə, 2005, 54-55.

¹³ Məidə surəsi, ayə 92.

¹⁴ əl-Ğüreyri, *əl-İmam Cəfər əs-Sadiq və ərahul-fiqhiyyə*, Beyrut: Darul-Kutubul-İlmiyyə, 2005, 55.

¹⁵ əl-Həsəni, *Tarixul-fiqhil-Cəfəriyyə*, 38.

¹⁶ əl-Həsəni. *Tarixül-fiqhil-Cəfəriyyə*, 47.

Ağıl üsulilərə görə dördüncü əsli dəlildir. Lüğəvi olaraq “varlıqları dərk etmək”, “mənalara həqiqətə varmaq” və s. kimi mənalara bildirir. Ağıl insanın hər cür fəaliyyətlərində doğrunu səhvədən, yaxşını pisdən, gözəlliyi çirkinlikdən ayıran bir qüvvə olaraq əxlaqi-gözəllik, siyasi-ictimai dəyərləri müəyyən edən ən mühüm amillərdəndir. İstilahı olaraq isə “şəri hökm haqqında dəqiq bilgiyə çatdıran əqli bir hökm”, kimi tərif edilir.¹⁶

Qurani-Kərimə görə insana insani keyfiyyətlər qazandıran, onu digər canlılardan fərqləndirən və ona dini mükəlləfiyyət verən ağıldır. Qurani-Kərimin bir neçə yerində buna işarə edilmişdir. Məsələn, “Yalnız bilənlər düşünərlər (əql edərlər)”,¹⁷ “Ey ağıl sahibləri, ibrət alın”¹⁸ və “Onlar kar, lal, kordurlar, buna görə də ağılları ilə bir şeyi görməzlər”,¹⁹ şəklindəki ayələr bu xüsusə işarə etməkdədir.

Hədis mənbələrində də ağıla üstünlük verən bir çox hədislər nəql olunmuşdur. Məsələn, “Kimin ağılı varsa, onun dini də vardır, kimin də dini varsa cənnətə girər”,²⁰ “Allah insanları qiyamət günü hesab vaxtı dünyada verdiyi ağıl səviyyəsinə görə sorğusual edər”²¹ və “Allah insanlar arasında ağıldan dəyərlə bir şey bölməmişdir. Allah nəbi və rəsullarını ağıl baxımından tam kamilləşdirməyincə şəriətlə vəzifələndirməmişdir...”²² “Hər kəsin dostu onun ağılı, düşməni isə cəhəltədir”²³ və s. kimi hədislər dinin ağıla verdiyi əhəmiyyəti göstərməkdədir.

Şeyx Müfid “əl-Əql fi üsulid-din” kitabında ağılı insanı dini baxımdan məsul edən, onu digər canlılardan fərqləndirən, düşünmə və anlamağa vəsilə olan, peyğəmbərlərin göndərilməsinin də ağıl vasitəsilə təsbit ediləcəyini qeyd etmişdir. Heyvanların, ağılsızların və uşaqların dini baxımdan mükəlləf sayılmamaları, ağılın dini baxımdan nə qədər əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.²⁴

Şeyx Tusi kitabının giriş bölümündə ağılı “bəzi yaxşı və pis şeyləri və şəri dəlilin dəlil olduğunu idrak edən”, şəklində tərif etmişdir..

İlk olaraq üsuli qaydaları ortaya qoyanlardan biri Şeyx Müfid olduğu üçün ağıl mövzusunda da ilk bəhs edənlərdən biri odur. Şeyx Müfid dövründə ağıl müstəqil bir dəlil olaraq istifadə edilməmişdir. Şeyx Müfid ağılı şəri hökm çıxarmada müstəqil bir

¹⁶Süleyman Hayri Bolay. “Akıl”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, II c. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 238.

¹⁷ Ənkəbut surəsi, ayə 43.

¹⁸ əl-Həşr surəsi, ayə 2.

¹⁹ Bəqərə surəsi, ayə 171.

²⁰ əl-Küleyni, *Üsulul-kafi. 8 cildə. I c.* Tehran: Darul-kütubil-islamiyyə, Tarixsiz, No: 6.

²¹ Həmin mənbə, Hədis № 7.

²² Həmin mənbə, Hədis № 11.

²³ Həmin mənbə, Hədis № 4.

²⁴ Karaman, *Şiada şəri deliller*, 339.

dəlil yox, Quran və hədisi anlamaqda vasitə olaraq görmüşdür. Ona görə şəri dəlillər Kitab, Sünnə və İcma olmaqla üçdür, ağıl isə şəri dəlilləri əldə edə bilmək üçün üç yoldan biridir. Digərləri isə lisan (dil) və əxbardır (xəbərlərdir). Müəllifə görə, lisanı bilən hər kəs nəsləri anlaya bilər. Ağıl təkbəşinə dinin təməl əsaslarını və vəcibələrini anlamaq imkanında deyildir. O, yalnız vəhyin rəhbərliyi altında hadisələrin həqiqətini dərk edə bilər.²⁵ Əhli-sünnədən Qəzali (öl. 1111) və Şövkani (öl. 1834) də ağılı dəlil olaraq qəbul etmişdilər. Bu dəlil Uca Allahın verdiyi ağılla Allah yanında olan hökmü kəşf etməkdir. Bütün ağıllar bir şeyin yaxşı və gözəl olduğu nöqtəsində ittifaq etdikdə, Allahın da o şeyin gözəl və yaxşı olduğuna, bu bir feldirsə onun failini tərifləyib mükafatlandırdığına, etməyəni isə qınayıb cəzalandıracağına ağıl vasitəsi ilə hökm edilir və ağıl bu mənada dini dəlillərə daxildir. Göründüyü kimi, Şiə məzhəbində dəlillər ümumi olaraq Kitab (Qurani-Kərim), Sünnə, İcma və Əqlidir (Ağıl). Kitab bu dörd şəri dəlillərin birincisidir.²⁶

II. Şiənin əsas hədis qaynaqları

Şiə hədis alimləri hədisləri, hədis rəvayətini bir yerə toplayan və hədis üsulu ilə əlaqəli kitablar yazmışlar.²⁷ Yazılmış bu kitablar arasında üç müəllifə məxsus olan dörd kitab (“Kütubu-ərbə”) əsas qaynaqlardır və onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

II.1. Məhəmməd bin Yaqub əl-Küleyni və “Üsulul-kafi” əsəri

Məhəmməd bin Yaqub bin İshaq əl-Küleyni ərə-Razi təxminən 879-cu ildə Rey ilə Qəzvin şəhərlərinin arasında yerləşən Küleyn kəndində doğulmuşdur. Küleyni doğulduğu yerə nisbətə tanınmışdır. Onun künyəsi Əbu Cəfərdir. Miladi X əsrin ən böyük alimi hesab edilən Küleyni öz dövründə İslam aləminin, xüsusilə də Şiə məzhəbinin öndə gələn alimi olmuşdur. Şeyx Küleyni dünya müsəlman alimləri tərəfindən həmişə öyülmüş və İslam ümməti onu daim iftixar hissi ilə yad etmişdir. O, insanların ən etibarlısı, ədalət və zəbt baxımından ən qabaqcılı idi. Küleyni bütün cəhətlərinə görə mədh edilmişdir. Ensiklopedik biliyə malik olan alim İslamın fətva verəni və X əsrdə Şiə məzhəbinin lideri idi. Küleyninin ən məşhur əsəri “Üsulul-kafi”dir. Əsər etiqad və fiqlə əlaqədar bütün fəsilləri əhatə edir və üç hissədən ibarətdir:

²⁵ Şeyx Müfid., *ət-Təzkirə bi-üsulil-fiqh*, IX c. Beyrut: Darul-Müfid, 1993, 28-29.

²⁶ Mürtəza əl-Ənsari, *Fəraidul-üsul*, Qum, Müəssisətu nəşril-islami, 1416 h/q.; Məhəmməd Baqir əl-İrəvani, *Kifayətul-üsul*, Nəcəf-ül-əşrəf, Müəssisətu ihyait-türəsiş-şii, 1439 h/q.; Əli Nəqi əl-Heydəri. *Üsulul-istinbat*, Tehran: Darul-kütubil-islamiyyə, 1364 h/ş.; Cəfər əs-Sübhani, *ət-Mücvəviz fi üsulil-fiqh*, Beyrut: Darul-Cavadil-əimmə (ə), 1432/2011 və s.

²⁷ İbrahim Quliyev, *Hədisşünaslığın əsaslar*, Bakı: Elm, 2013, 251-278; 279-303; 344-363.

- Üsulu-kafi,
- Fürui-kafi,
- Röviztül-kafi.

Əsərin “Üsulu-kafi” hissəsində etiqad və imana aid hədislər, “Fürui-kafi” bölməsində fiqhə aid hədislər, “Röviztül-kafi” bölməsində isə müxtəlif mövzuları ehtiva edən hədislər yerləşdirilmişdir.

Küleyninin bu əsərində 16199 hədis vardır. Bu görüşü Şeyx Müfid də təsdiqləməkdədir. Əsərdə yer alan hədislərin səhihliyinə gəldikdə isə, orada bütün hədislərin səhih olmamasını deyənlər vardır. Küleyni 941-ci ildə Bağdadda vəfat etmişdir.

II.2. Şeyx Səduq və “əl-Fəqih” əsəri

Şeyx Əbu Cəfər Məhəmməd bin Əbülhəsən Əli bin Hüseyn bin Babaveyh əl-Qummi 915-ci və yaxud da 917-ci ildə doğulmuşdur. Şeyx Səduqun qələmə aldığı əsərlər içərisində “Mən la yəhzuruhül-fəqih” əsərinin xüsusi yeri vardır. O, əsərində Peyğəmbər (s) və məsum İmamların (ə) sözlərini toplamış, onları fiqhi bablar əsasında tərtib etmişdir. Şeyx Səduq 991-ci ildə ildə Reydə vəfat etmiş və Tehran şəhərinin nahiyəsində Əbdüləzim əl-Hüseyninin qəbri yaxınlığında dəfn edilmişdir.²⁸

II.3. Şeyx Tusi və “Təhziübül-əhkam” ilə “əl-İstibsar” əsərləri

Bu əsərlərin müəllifi Məhəmməd bin Həsən ət-Tusidir. O, 995-ci ildə Tusda doğulmuşdur. O, 23 yaşında İraqa səyahət etmiş və Bağdadda məskunlaşmışdır.²⁹ Bağdada səfər etdikdən sonra dövrünün nəhəng alimi Məhəmməd bin Nöman (Şeyx Müfid) (öl. 1022) ilə görüşmüş və Şeyx Müfidin ölümünün sonunadək onun tələbəsi olmuşdur. Həmçinin o, dövrünün ikinci böyük alimi olan Şeyx Mürtəza deyə məşhur olan Əbülqasım Əli bin Əbi Əhməd əl-Hüseyn bin Musanın (öl. 1044) da yanında elm öyrənmişdir. Seyid Mürtəza vəfat etdikdən sonra Tusi Şiə-imamiyyə məzhəbinin mərcəi olmuşdur. O, məsum İmamlardan (ə) sonra ən böyük elmi şəxsiyyət olaraq dəyərləndirilmişdir.

“Təhziübül-əhkam” əsərini Şeyx Tusi ustadı Şeyx Müfidin “əl-Müqniə” adlı əsərinə şərh olaraq yazmışdır.

²⁸ Möhsün əl-Əmin, *Əyanüş-şiə*, 10 cildə. VIII. c. Beyrut: Darut-təarif, 1403/1983, 24.

²⁹ Həmin mənbə, IX c., 159.

Əsər 23 kitabdan (ana bölüm), 393 babdan (kiçik fəsil) və 13590 hədisdən ibarətdir.³⁰

Əsər 23 böyük fəsli (kitabı) ehtiva edir:

Şeyx Tusinin hədis sahəsində yazdığı ikinci dəyərli əsəri “əl-İstibsar fima üxtulifə minəl-əxbar”dır. Əsər “Kütubuərbəə”nin dördüncüsü hesab edilir. Müsəlman alimləri “Təhziübül-əhkam”a önəm verdikləri kimi bu əsərə də yüksək qiymət vermiş və şəri hökmlərin istinbat edilməsi üçün buna müraciət etmişlər.

Əxbar və fiqhədə olan halal və haram haqqındakı ixtilafli hədisləri ehtiva edən bu əsər 5511 hədisdən ibarətdir.³¹ Əsər özəlliyinə görə, “Təhziübül-əhkam”ın müxtəsəri kimi dəyərləndirilir. Həmçinin “əl-İstibsar” tərtib baxımından da ona bənzəyir.

Nəticə olaraq bunu qeyd etmək olar ki, Şiə-imamiyyə məzhəbində üsul elmlərinə aid ilk əsərlər məhz hicrətin ilkin əsrlərində yazılmış, daha sonrakı dövrlərdə isə üsula aid bəzi məfhumlar ortalığa qoyulmuş və zaman keçdikcə də inkişaf etdirilmişdir.

Bütün bunlardan başqa, məqalədə Qurani-Kərimlə yanaşı, Şiə məzhəbində hədislərin də ikinci əsas qaynaq olması, hədislərsiz Quranın doğru-düzgün başa düşülməsinin mümkünsüzlüyü vurğulanmış və sözügedən məzhəbin əsas hədis qaynaqları tanıtılmışdır.

---

³⁰ Həmin mənbə, 161.

³¹ Möhsün əl-Əmin. *Əyaniş-şiə*. IX c., 165.

Nəticə

Beləliklə, bu məqaləmizdə belə nəticəyə gəldik ki, İslami məzhəblər arasındakı məsələlərin mütləq bir əsası vardır və hər bir məzhəb öz əqidəvi və şəri (hüquqi) dəlillərini Quran və sünnəyə əsaslandırmaqdadırlar. Digər məzhəb ardıcılları kimi, on iki imamçı şiələri də şəhadət verirlər ki, Allahdan başqa Allah yoxdur, o təkdir heç bir şəriki yoxdur, doğmayıb, doğulmayıb və ona bütün kamil sifətlər şamildir. O, bütün növ naqis sifətlərdən uzaq və pakdır. Onun kimi heç bir şey və oxşarlıq yoxdur. Məhəmməd peyğəmbər (s) onun bəndəsi və elçisidir. O, Allahın sonuncu peyğəmbəridir. O, Allah tərəfindən haqq olaraq göndərilmişdir, doğrudan doğrudur. Bu əqidəni şiələr təqlid üzündən deyil, dəlil və sübutla ələ gətirirlər. Allah 124 min peyğəmbər göndərmiş və onlara iman gətirməyi vacib etmişdir. Şiələrə görə, Allah Rəsulundan (s) sonra insanların ən üstünü İmam Əli (ə) və onun on bir övladıdır (ə). Onlar xilafətə hamıdan daha layiqlidirlər. O, imamlar ki, elm və təqvada hamıdan üstün olmuşlar. Onların imamətini qəbul etməyi vacib bilirlər. Lakin bunu İslamın əsaslarından deyib inkar edəni küfrdə günahlandırmırlar. Şiələr dinin bütün hökmlərini Allahın kitabı olan Qurani-Kərimdən və səhih hədislərdən götürüldüyünü deyirlər. Onlar Quranın Allah tərəfindən göndərildiyini, orada nasix və mənsux, möhkəm və mütəşabeh ayələrin olduğunu və bunların tanınma yollarını bilirlər. Bu ayələrin yozum və təfsirində Peyğəmbər (s) və on iki İmamdan (ə) gələn mütəvatir və səhih hədisləri əsas götürürlər. Şiələr Allahdan Peyğəmbərə (s) göndərilmiş kitaba etiqad bəsləyir, ona batil və naqisliyin daxil olmasını qəbul etmirlər. Onlar Kəbəni qiblə bilir, oraya üz tutub gündə beş namazı qılmağı vacib bilirlər. Namaz vaxtı dəstəmazı, cənabət, heyz və nifas qüslü və ya zərurət olarsa, təyəmmümü vacib bilirlər.

Mənbə və ədəbiyyat siyahısı

BOLAY, S. H., “Akıl”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, II: 246-247, Ankara: TDV Yayınları, 1989

ƏBU ZƏHRA, M., *əl-İmam əs-Sadiq, həyatuhu və əsruhu*, Darül-fikril-ərəbi, Tarixsiz.

ƏS-SÜBHANI, C., *əl-Müçəvviz fi üsulil-fiqh*, Beyrut: Darül-Cavadil-əimmə (ə), 1432/2011.

ƏS-SƏDR, M. B., *Dürus fi ilmil-üsul. 2 cildə, I c.* Beyrut: Məktəbətül-mədrəsə, 1406/1986.

ƏL-ĞÜREYRI, Ş. A., *əl-İmam Cəfər əs-Sadiq və ərahul-fiqhiyyə*, Beyrut: Darul-Kutubul-İlmiyyə, 2005.

ƏL-HƏSƏNI, H. M., *Tarixül-fiqhil-Cəfəri. Darul-kütubil-İslamiyyə*, Tarixsiz.

ƏL-HEYDƏRI, Ə. N., *Üsulul-istinbat*, Tehran, Darul-kütubil-islamiyyə, 1364.

ƏL-İRƏVANI, M. B., *Kifayətul-üsul*, Nəcəfül-əşrəf, Müəssisətu ihyait-türasiş-şii, 1439 h/q.

ƏL-ƏMIN, M., *Əyanüş-şiə, 10 cildə. IX c.* Beyrut: Darut-təarif, 1403/1983.

KARAMAN, H., “Caferiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VII: 4-10, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

..... *İslam hüququnda ictihad*, Ankara, DİB Yayınları, 1985.

.....*Şiada fikh üsulu ve şeri deliller*, İstanbul, 1993.

.....*Şiada fikh usulü ve şeri deliller. Milletlerarası tarihte ve günümüzde şiiilik sempozyum, Tartışmalı ilmi toplantılar dizisi*, İstanbul, 1993.

KÖKSAL, İ., “Fikhî mezhepler arasındaki üsul farklılıkları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi*, sy. VI, (2000):43-82.

ƏL-KÜLEYNI, M. Y., *Üsulul-kafi. 8 cildə. I c.* Tehran, Darul-kütubil-islamiyyə, Tarixsiz.

ƏL-MÜRTƏZA, Ə., *əz-Zəriə ila üsulüş-şəriə. II c.* Tehran: İntişarate-Daneşgahe-Tehran, 1363.

ƏL-MÜZƏFFƏR, M. R., *Üsulul-fiq*, Qum, 1368/1989.

ƏL-ƏNSARI, M., *Fəraidul-üsul*. Qum, Müəssisətu nəşril-islami, 1416 h/q.

ŞEYX ƏT-TUSI, əl-*Üddə fi üsulil-fiqh, 2 cildə. I c.* Qum, I çap, 1417 h/q.

ŞEYX MÜFİD, *ət-Təzkirə bi-üsulil-fiqh, IX c.* Beyrut: Darul-Müfid, 1993.

TƏBATƏBAI, H. M., *Müqəddimeyi bər fiqhe Şiə*, Məşhəd, 1368.

QURANI-KƏRİM, Tərc: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev, Bakı: Azərneşr, 1991.

ƏL-XOYI, Ə., *Möcəmu ricalil-hədis. 23 cildə*, XIX c. Beyrut: 1413/1993.

ZEYDAN, Ə., *Üsulul-fiq*, Beyrut-Lübnan: Müəssisəti-Risələ, 1998.

Kırgızlarda “Albarstı” İle İlgili İnançlar (Narın ve Isık-Köl Bölgeleri Örneğinde)*

Gülmira Moldosultanova Avcı**

ORCID-0000-0003-3830-503X

Eliza Borubayeva***

ORCID-0000-0001-9205-9605

Öz

“Alkarısı” ya da “Albastı/Albarstı” adlı kötü ruhlu yaratıkla ilgili inançlara, sadece Kırgız Türklerinde değil, bütün Türk dünyasında rastlamak mümkündür. Kötülük yapan bu yaratık, Türkiye Türklerinde de Alkarısı ve Albastı adıyla bilinmektedir. Yeni doğum yapan kadınlara ve bebeklere musallat olduğu bilinen bu demonun, Kırgızlarda kadınlara da, erkeklere de musallat olduğu söylenmektedir. Albarstının çoğunlukla dağlarda, açık arazilerde, bazen de çöplüğün bulunduğu yerlerde yaşadığı rivayet edilmektedir. Eskiden Kırgızlarda kadınlara doğum yaparken musallat olmaya çalışan Albarstıyı kovabilen şahısların yaşadığı söylenmektedir. Bu özelliğe sahip olan kişileri, kuzey Kırgızları, “kuuçu” diye adlandırırken güney Kırgızları “kuuğunçu” olarak adlandırmışlardır. Bu çalışmada, 2018 yılının yaz aylarında Kırgızistan’ın Narın ve Isık-Köl bölgelerine yaptığımız saha derlemesi sırasında elde edilen kaynaklardan yola çıkarak, Kuzey Kırgızistan’da Albarstı ile ilgili söylenen inançlara ve efsanelere yer verilecektir. Kaynak kişilerden açık gözlem metoduyla derlenen bu bilgiler diğer Türk boylarında rastlanan inanışlarla karşılaştırarak betimleyici bir şekilde bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Albarstı, Narın bölgesi, Isık-Köl bölgesi, Demon

Gönderme Tarihi: 07/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

*Bu makale 2-5 Mayıs 2019 tarihinde Ardahan’da düzenlenen Uluslararası Mitoloji Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulmuştur.

**Öğret.Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: gulbael2010@gmail.com

*** Master Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: fateli267@gmail.com

**Beliefs About “Albarsti” In Kyrgystan
(On Example Of Naryn And Issyk-Kul Regions)**

Gülmira Moldosultanova Avcı

Eliza Borubayeva

ORCID:0000-0003-3830-503X

ORCID:0000-0001-9205-9605

Abstract

It is possible to see the daemonic beliefs called “Alkarisi” or “Albasti/Albarsti” among not only Kyrgyz Turks, but also all Turkish World. This daemonic creature is known as Alkarisi and Albasti among Turkish people living in Turkey. In Kyrgyzstan this daemonic creature believed to impose on women recently given birth is also believed to impose on men. Albarsti is believed to live mostly on mountains, fields and sometimes around dunn sites. In the old Kyrgyz beliefs it is said that there were people who are capable of keeping Albarsti away from the women giving birth. In the Northern Kyrgyz those gifted people called as “kuuçu”; where as in the Southern Kyrgyz called them as “kuuğunçu”. In this study with the help of sources obtained during the fieldwork took place in Naryn and Issyk-Kul regions of Kyrgyzstan in the summer of 2018, Beliefs and myths about Albarsti in Northern Kyrgyzstan are going to be mentioned. Gathered data from source people with open observation method is going to be compared with the information in other Turkic tribes; so that a descriptive briefing is going to be carried out.

Keywords: Albarsti, Naryn Region, Issyk-Kul Region, demon

Received Date: 07/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Верование об Албарсты у Кыргызов (На примере Нарынской и Иссык-Кульской областей)

Резюме

Поверье в злог духа под названием «Алкарысы» или «Албасты\Албарсты» существует не только у кыргызов, но и у всех тюркоязычных народов. У турков этот злой дух известен под именем Алкарысы или Албасты. Говорится, что этот демон, преследует рожениц и младенцев, а у кыргызов он может как к женщинам, так и к мужчинам приходить. У кыргызов, раньше к роженицам приходили люди, которые могли изгонять Албарсты. Людей, которые обладали такой способностью на севере Кыргызстана называли «куучу», а на юге «куугунчу». В этой статье речь пойдет о поверьях и легендах про Албарсты, которые упоминались в материалах собранных в летнее время, в 2018 году на севере Кыргызстана, у людей проживающих в Нарынской и Иссык-Кульской областях. Эти материалы, собранные методом наблюдения, будучи описаны и предоставлены с помощью сравнения с поверьями, существующими у тюркских племен.

Ключевые слова: Албарсты, Нарынская область, Иссык-Кульская область, демонологическое существо

Получено: 07/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Kırgız Türklerinde “*cez tırnak*”/bakır tırnak, “*albarstı*” (martuu) ve “*mite*” demonik varlıklar olarak bilinmektedir. Bu varlıklar masal, efsane, destanlarda anlatıldığı gibi, günlük hayatta da varlığını sürdürdüklerine inanılmaktadır.“Alkarısı” ya da “*albastı/albarstı*” adlı kötü ruhlu yaratıkla ilgili inançlara sadece Kırgız Türklerinde değil, bütün Türk dünyasında rastlamak mümkündür. Türkiye Türklerinde kötülük yapan bu yaratık, *alkarısı* ve *albastı* adıyla bilinirken, Türkmenlerde, *al*, *albassı*,Karakaplak ve Noğaylarda, *albaslı*, Azerbaycanlarda, *hal*, *halanası*, Kumuklarda ise, *albaslıkadiin* olarak anılmaktadır.

Kırgız Türklerinin inanışlarında iki çeşit albarstı mevcuttur. Bunlardan ilki *kara albarstı*/martu, ikincisi de *sarı* (sarı ve kötü kokan) *albarstıdır*. Bunların en korkuncu *kara albarstıdır*. Kara albarstı, şekilden şekile girerek, sarı köpek, sarı keçi veya sarı köpek yavrusu olarak kendisini gösterebilmektedir. Kara albarstının doğum sırasında da musallat olduğu, hatta lohusaların ölümüne sebep olduğuna inanılmaktadır.¹Şimşek, alkarısının üç çeşidi yaygın olduğunu vurgulamaktadır: *a.Kara Albastı*: Ciddi ve ağır başlı bir ruhtur. *b.Kırmızı Albastı*: İnsanlığın anası olan bir ruhtur. Çince metinlerde “kırmızı kadın” olarak adlandırılır. *c.Sarı Albastı*: Sarışın bir kadın suretindedir.²Kırgız Türkleri inançlarında özellikleri itibari ile *sasikalbarstı* (sarı albarstı) ile *kara albarstı* arasında davranışsal bazı farklılıklar olduğunu bilinmektedir. Kara albarstı yapısı itibari ile daha koyu ve ağır bir anlam taşır. Bu karanlığı da ciddiyetine yansır. Sarı albarstı ise daha çok oyuncu bir karaktere sahiptir ve sahtekârdır.

Albarstıların çoğunlukla dağlarda, açık arazilerde bazen de çöplüğün bulunduğu yerlerde yaşadığı rivayet edilmektedir. Altay Türklerine göre kötü ruhlardan olan *Albis/Almis*'in ormanda yaşadığına, tırnaklarının bakırdan olduğuna inanılmaktadır. Kazan Tatarlarının inançlarına göre albarstı at arabasına, saman balyasına, çam ağacına dönüşebilmektedir. Azerbaycan Türklerinde ise bazen kuşun pençe izleri olarak görünürken bazı Kazak efsanelerinde de ayakları ters dönmüş şekilde tasvir

¹Toktobüba Bayaliyeva, *Do islamskayaverovaniye i ih perežitki u Kirgizov*, Frunze: İlim, 1972, 95.

² Eşma Şimşek, “Türk Kültüründe “Alkarısı” İnanıcı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler,” *Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat Ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 5, sy. 12, (2017): 100.

edilmektedir.¹ “Dobruca Türkleri, albastının şişman ve sarışın bir kadın olduğuna inanmaktalar. Çıplak olduğu söylenen albastı, memelerini omzuna atarak gezer”.²Kırgız demonolojisinde albarstı dışında *bakır tırnak*, *azıtkı* ve *mite* gibi kötü ruhlar mevcuttur. *Bakır tırnak/cez tırnak* Kazaklarda bakırdan tırnakları ve bakırdan burnu olan güzel kız kılığında karşımıza çıkar. Kırgızlarda ise bakır tırnak hemen hemen bütün efsane ve masalarda aynı şekilde anlatılmaktadır. İnançlara göre bakır tırnak olağanüstü güce sahiptir. Aynı zamanda feryadı ve yüksek sesiyle ormandaki kuşları ve ufak hayvanları öldürdüğüne inanılmaktadır.⁵Bakır tırnak dışında *azıtkı* adlı demonun da yaşadığına rivayet edilmektedir. Konstantin Yudahin kendi çalışmasında *azıtkı* kelimesini, *aldatıcı*, *kandırıcı* olarak açıklamaktadır. “Bazı inançlara göre *azıtkı*, albarstının diğer bir türü olarak bilinmektedir. *Azıtkı*, albarstı gibi farklı kılığa girebilir, özellikle yakın akraba ve tanıdıkların kılığına da bürünebilmektedir.”⁶ Bir tez konumuz olan “Kırgız Türkçesinin Kuzey Ağzı (Isık-Göl ve Narın Bölgeleri) Ses ve Biçim Bilgisi” çalışmamız gereği 2018 yılının yaz aylarında Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinden olan Narın ve Isık-Göl’e saha derleme için gidilmiştir. Bu derleme sırasında elde edilen metinlerde *Alkarısı* ile ilgili anlatılan inançların bolca olması bu makalenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.Kırgız Türklerinde ve Türk Dünyasında Al Karısından Korunma Şekilleri

Eskiden Kırgızlarda kadınlar doğum yaparken musallat olmaya çalışan albarstıyı kovabilen şahısların yaşadıkları söylenmektedir. Bu özelliğe sahip olan kişileri Kuzey Kırgızları, “Kuuçu” diye adlandırırken, Güney Kırgızları “Kuğunçu” olarak adlandırmışlardır. İnanışlara göre “Kuuçu”, albarstıyı yakalayıp onu yalvartana kadar dövdükten sonra saçından bir tel alırdı. Yalnızca Kuuçular tarafından yapılan bu müdahale şekli, onların en büyük özelliği idi. Koparılan bu saç teli Kuran-ı Kerim’in içinde ya da yeni ayakkabının tabanında muhafaza edilirdi. Ayakkabı tabanı veya Kuran-ı Kerim’in içinden başka yerlerde muhafaza edilmeye çalışıldığında bu saç telinin kolaylıkla albarstı tarafından ele geçirileceğine inanılmaktadır.⁷

¹Sergey Tokarev ve dğr, “Albarstı”, *Mifinarodofmira*, Elektronnoye izdaniye, Moskova: Sovetskoe Ensiklopediya, 2008, 47.

²Şimşek, “Türk Kültüründe “Alkarısı” İnanıcı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler,” 101.

⁵Elazar Meletinskiy ve dğr., “Albarstı”, *Mifologičeskiy slovar*, Moskova: Sovetskaya Ensiklopediya, 1990, 363.

⁶Anarbay Sıdıkov, “Demononimi kırgızskogo yazıka”, *Vestnik Kazahskiy Natsiyonalnyy Universitet, Seriya filologičeskaya*, sy.1-2 (2013): 38.

⁷Bayaliyeva, “Do islamskoeverovaniye i ihperejitki u Kırgızov”, 96.

Kuuçu/Kuuğunçu (kovucu)adı verilen albarstının her türlü kötülüklerine karşı önlemler alabilen, onu uzaklaştırabilen şahısların kadınların arasından da erkeklerin arasından da çıkabilir. Lohusaları ve bebekleri koruma yöntemleri etnik kimliğe göre değişmektedir. Türk boylarında lohusayı, “alkarısı” tesirinden uzak tutmak için farklı farklı çarelere başvurulurdu.

“Eski Türk inançlarına göre “alkarısı”nın tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renklerden korktukları bilinmektedir. Ocaklı adamların, demirci ustalarının mendili veya külahı “al karısı”nı korkutmaya yeterdi.”⁸Albarstıdan korunmanın ilginç bir şekliniGagavuz’larda görebiliriz. “Albastı, Gagavuzların dev şeklinde tasavvur edilen ve lohusalara zarar veren kötü bir ruhtur. Gagavuz’larda Albastının şerrinden korumak için lohusaya doğumdan üç gün önce ve üç gün sonra su verilmez rakı verilir. Ayrıca lohusanın kapısının önüne kor halinde ateş konur”.⁹Alkarısını korkutmak için ateş, tüfek sesi ve kırmızı renk dışında demir de önemli rol oynamaktadır. Karaçay-Malkar Türklerinde, bebeği annesinin ayakucuna yatırırlar ve bebeği “*Almastı*” denilen kötü cinlerden korunmak için etrafına kama, makas gibi demir eşyalar asarlar.¹⁰Türkmenistan’da, çocuğun yastığının altına cevher, bıçak, tuz ve ekmek konulur.¹¹ “Kıbrıs’ta, lohusanın başucuna, bir elek içerisinde soğan, ayna, Kur’an-ı Kerim ve bir çuvaldız/iğne konulur. Ayrıca farklı bölgelerde lohusanın odasına tüfek, kara saplı bıçak, makas, çörekotu ve kömür konulduğu, duvara lohusanın eşinin ceketinin asıldığı, kapıya süpürge dayandığı da söylenmektedir.”¹²Alkarısını yakalamak için herhangi bir yerine iğne veya çuvaldız batırmak ya da üzerine zift dökmek gerekmektedir. Alkarısını yakalayan kişi ocaklı olarak tabir edilir ve alkarısına karşı bir korunma elde eder. Alkarısı ocaklı kişilere ve bu kişilerin ailelerine zarar veremez. Ocaklı kişilerden alınan eşyalar da alkarısına karşı koruma sağlar.¹³Kırgız Türklerinde bu duruma benzeri yöntemi ToktobüBayaliyeva şu şekilde açıklamaktadır: “Eğer doğum sırasında kadın zorlanmaya başlarsa bunu hemen *kuuçuya*

⁸Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1972, 168-171.

⁹Yaşar Kalafat, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzleri-Dini Folklorik Tabakalaşma*, Ankara: Berikan Yayınevi, 1998, 55.

¹⁰Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişme*, İstanbul: Ötüken, 1993, 15.

¹¹ Kalafat, “*Eski Türk Dini İzleri*” 126.

¹² Hüray Mear, *Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm ile İlgili Âdet ve İnanışlar*, Ankara: 1992,43.

¹³ Seçkin Sarpkaya, *Türklerin Şeytani Masalları*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2018, 306.

haber verirlerdi. *Kuuçu* çeşitli sebeplerden dolayı gelemiyorsa, *kuuçuya* ait her hangi bir eşyası getirilir, doğum gerçekleşen eve bırakılırdı. *Kuuçunun* küçük bir eşyası bile doğum yapmakta olan kadının yanında bulundurulursa albarstının yaklaşılamayacağına inanılırdı.”¹⁴Gülcan Karini'nin İran'da yaptığı saha derlemeleri sırasında alkarısı “al hayvanı”, “bizden yeğler” olarak adlandırılan iki efsanede alkarısından korunma yöntemini şu şekilde açıklamaktadır: “Yeni doğum yapmış olan lohusa kadın ve bebeklere zarar vermek isteyen al karısı, evin bacasından aşağı sallanır. Al karısının bacadan sallandığını gören lohusa, elindeki ocak maşasıyla bu kötü ruhlu yaratığın boynundaki boncuklardan oluşan kolyeyi koparıp alır. Kolyesinin alınmasıyla çılgına dönen al karısı, annesi ve teyzesinin kolyeyi kaybettiği için kendisine çok kızacağını söyleyerek lohusaya yalvarmaya başlar. Lohusa da al karısının kendisine bir alamet vermesi koşuluyla kolyeyi geri vereceğini söyler. Al karısı, lohusanın kolyeyi geri vermesi karşılığında bu kadının yedi kuşak torununa kadar kimseye zarar vermeyeceğine söz verir. Bu söz karşısında ikna olan lohusa, al karısının boncuklardan oluşan kolyesini geri verir.”¹⁵Bir diğer husus ise doğum sonrası süreçte yaşanmaktadır. “Ağrı'da kırklı kadınların birbirleriyle görüştürülmemesiyle ilgili inanç vardır. Yeni doğum yapan kadın ile kırk gün içinde doğum yapmış kadın görüştürülmez. Doğum yapmış kadının kırk sonra doğum yapan kadının üzerine geçer. Bu durum çocuğu ve anneyi etkiler, anne süttten kesilir. Görüşme gerçekleşmiş ise sütü kesilen anneye; beyaz şarap, buğday ve tuz ateşe atılır, hasta kadın ateşin dumanı ile tütsülenir. (Emine Polat: Ağrı merkez, 68 yaşında, okumamış)”¹⁶ “Yine Türkiye'nin bir başka şehri olan Erzurum'un Tekman ilçesinde inanıldığı üzere, doğum yapmış kadın yalnız bırakılmamalıdır, geceleri ışığı söndürülmemeli, çocuğun beşiğinin yanına ise ekmek ve Kuran bırakılmalıdır. (Fatma Çevirme, Erzurum, Tekman ilçesi, Çevirme köyü, 80 yaşında, okumamış)”¹⁷ Kırgızlarda albarstıdan korunma şekilleri yalnızca *Kuuçu* ile sınırlı değildir. Daha farklı yöntemler de mevcuttur. Bunlardan biri de kurt salyası ile tedavidir. Halk inançlarında kurt insanlardaki birçok hastalığı tedavi etme ve onları kötülüklerden koruma özelliği taşır. Aynı zamanda kurt, yeni doğan bebeğin ve loğusaların hayatını kurtarmada önde gelir. Daha yeni doğan bebeğin güçlü büyümesi

¹⁴Bayaliev, “Do islamskoeverovaniye i ihperezitki u Kirgizov”, 97.

¹⁵Gülcan Karini, “Hal Hal “İran” Efsanelerine Eş Zamanlı ve Art Zamanlı Yaklaşımlar; Al Karısının Kolyesi ve Sümerler,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi XIII*, sy. 2 (2013): 69.

¹⁶Hülya Çevirme ve Ayşe Sayan, “Alkarısı İnamaları ve Bilim”, *Milli Folklor*, 17, sy. 65 (2005): 67-70.

¹⁷Çevirme ve Sayan, “Alkarısı İnamaları ve Bilim”, 2.

ve sağlıklı olması için kurdun salyasını verdikleri bilinmektedir. Kötü ruhlardan korumak amaçlı da kurdun salyasını kullandıkları yaygındır.¹⁸Kırgızlarda bazı bilgilere göre bu demondan korunma yöntemlerinden birisi de, “Kelime-i Tevhid” getirerek Kur’an’dan ayetler okumaktır. Bela ve kötü ruhlardan lohusa ve bebekleri koruma konusunda kurt dışında kartal da büyük bir öneme sahiptir. Doğum sırasında zorlanmalar ve gecikmeler, martuu ya da kara albarstının engel olarak lohusa ve ya bebeği öldürmeye çalışıldığı ile açıklanır. Bu durumlarda daha önce yakalanmış bir kartal eve getirilirdi. Bu inanç Kazak Türklerinde de yaygındır. Kartalın tırnaklarının kötü ruhlardan koruyucu özelliğe sahip olduğuna inanılır ve bebeklerin beşiğine asılırdı.¹⁹Bununla beraber bebeklerin kıyafetine(kundağına) kurdun dişini dikerlerdi. Kırgız Türkleri bu kurt dişinin bebeği nazardan ve kötü ruhlardan koruduğuna inanırlardı. Aynı korunma amaçlı diğer bir kurdun vazgeçilmez parçası ise, âşik kemiğiydi. Diğer bir anlatıya göre kurdun midesi alınıp iyice yıkanarak kurutulurdu. Hamile kadın doğum sırasında zorlanırsa, bu mideyi alırlardı ve suda yumuşatarak doğum yapmakta olan kadının başına giydirirlerdi. Bu sırada doğuma engel olan albarstı kadını bırakıp kaçacağına inanılırdı.²⁰Kırgız Türklerinde hayvanlar arasında albarstıyı görebilme özelliğinin yalnızca kartallara has olduğuna inanılırdı. Bu yüzden Albarstı’nın musallat olduğu eve kartal getirilirdi. Dolayısıyla albarstıların kartal avcılarında korktuğuna ve kartal avcılarının da “Kuuçu” özelliğine sahip olduklarına inanılmaktadır.²¹Kimi inançlarda alkarısının defedilmesi için iğne, kuuçu veya kartal kullanılırken, kimi yerlerde alkarısının üzerine giderek onun boncuklu kolyesini almak gerekiyordu. “Buna örnek olarak bir Azerbaycan efsanesine göre, “Hal anası” şeklinde adlandırılan alkarısı, lohusa kadının bacasından sallanır. Alkarısını gören lohusa, elindeki maşa ile onun boncuklarından yapılmış kolyesini koparıp boncuklarını bebeğinin yastığının altına koyar. Kolyesinin alınması ile sinirlenen alkarısı, kadını ve bebeğini ölümle tehdit eder. Lohusa kadın, boncukların kendisinde olduğu sürece alkarısının kendilerine zarar veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine alkarısı, boncuklardan yapılmış kolyesini geri vermesi için kadına yalvarmaya başlar. Ancak, lohusa

¹⁸ Bayaliyeva, “Do islamskoe verovanie i ihperejtki u Kırgızov”, 22.

¹⁹ Bayaliyeva, “Do islamskoeverovanie i ihperejtki u Kırgızov”, 26.

²⁰ Bayaliyeva, “Do islamskoeverovanie i ihperejtki u Kırgızov”, 26.

²¹ Manas, Sağınbay Orozbekov’un varyantı, Bişkek: “Kırgızstan Basması, 1995, 495.

boncukları geri vermez. Bu boncuklara sahip olan kişilere alkarısının yaklaşamayacağını bilen kadın, onları halka dağıtır.”²²

2. Kırgızistan’ın Kuzey Bölgelerinde (Narın ve Isık-Köl) Alkarısı İle İlgili Efsaneler

Kuzey Kırgızistan’a yaptığımız saha derleme sırasında “albarstı ve benzeri demonlarla ilgili pek çok anlatılar elde edilmiştir. Derleme işi çoğunlukla gözlem yöntemi ile yapılarak kaynak kişiler hem erkek hem kadınlar arasından seçilmiştir. Bu derlemede erkelerin de seçilmesinin sebebi, Kırgız Türklerinde albarstının ve diğer demonların sadece kadın ya da lohusalara değil, aynı zamanda erkeklere de musallat olmasıdır. “Narın bölgesi efsanelerine göre albarstı yarı insan, yarı yaratık şeklinde bazen de yabancı hayvan şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.” (K.1).²³ Derleme sırasında diğer bir kaynak kişi albarstının fiziksel özelliği ile ilgili şunları açıklamıştır: “Albarstı genellikle kısa boylu, büyücüdür. O bir şeyler konuşup büyüleyince karşısındakinin gözlerine perde inermiş, albarstı görünmez olurmuş. Çoğunlukla çirkin kadın şeklindedir. Hayvan kılığına girebilen, bizim anladığımız (Kırgızca) dilde konuşan, saçları uzun ve dağınık, göğüsleri uzun ve sarkıktır.” “...Albarstı bana eskiden beri musallat olurdu. Tam uyumaya dalarken birden gözüdür, yorganı aşağıya çekerdi ya da yanımdan geçerken dokunuverirdi. Bu dokunuştan sonra ne kıpırdayabilirdim ne de bağırabilirdim. Nefesim kesilir gibi olur, nefes almakta zorluk çekerdim. Uzun süre sonra aniden bırakırdı ve ben kendime gelirdim. Bilimsel açıklamalar buna herhangi bir organlarımızın zayıflığı, hastalıklar diye açıklar ama ben albarstıya inanırım. Gerçekten de var ve büyücüdür. Albarstının gece kapıdan nasıl girdiği, yaklaştığını hissedirdim. Bazen yaklaştığını anladığımda yatakta hemen yana dönüverirdim. O an musallat olamazdı. Çünkü bilindiği üzere albarstı insanı daha çok sırtüstü yatarken basarmış.” (K.2).²⁴ Isık-Köl bölgesi sakinleri tarafından aynı evde konaklayan iki erkek kişiye musallat olduğu kaydedilmiştir. Kaynak kişi konaklayan evin ve sahiplerinin de

---

²²Karini, “Hal Hal “İran” Efsanelerine Eş Zamanlı ve Art Zamanlı Yaklaşımlar: Al Karısının Kolyesi ve Sümerler”, 69.

²³ 2018 yılının yaz aylarında, Narın bölgesinde ikamet eden 50 yaşındaki Rakımbayev Küröş’tön derlenmiştir.

²⁴2018 yılının kış aylarında, Isık-Köl’ün Ak-Ölön köyünde ikamet eden 71 yaşındaki Arıkov Celden’den kayıta alınmıştır.

rahmani denen koruyucu varlıkların olduğunu belirtmiştir. (K.2).²⁵Yine Isık-Köllülerin anlattığına göre, kaynak kişinin babası hayvanlarını otlatmak için araziye gitmiştir. Birden yanan bir ateş görür. Daha sonra albarstı olduğunu fark eder. Aynı şahsın annesine de albarstı sürekli musallat olduğunu belirtmiştir. Tam albarstının bastığı sürede yanında yatan birisi ona dokunursa albarstı onu bırakıp kaçarmış. (K.3).²⁶Isık-Köl ve Narın bölgeleri sakinlerinin anlattıklarına göre albarstının bulunduğu yerler, ateşin külü döküldüğü yerler, kirli çamaşır suyunun döktüğü yerler belirtilmiştir. Bu tür konumlarda uzun zaman bulunursa albarstı bulaşabildiğini söylemişlerdir. Albarstının basması insanın günahlarına bağlıdır. Eğer insanın günahları çoksa basması uzun sürermiş. (K.4).²⁷Kaynak kişilerden bazıları Albarstının her zaman kötü amaçlı musallat olduğunu anlatırken, bazılarının yararlı tarafının olduğunu da vurguladıkları görülmektedir. Yine kuzey bölgelerinde yaşayan kaynak kişilerden biri, uyku esnasında musallat olursa mutlaka hamile kaldığına inandığını belirtmiştir. Daha çok genç yaşlarında musallat olduğunu belirten bir başka kaynak kişi de, yıl geçtikçe Albarstının kendisini rahatsız etmesinin azaldığını vurgulamıştır. (K.5).²⁸ Bazı kaynak kişiler ise tam tersine Albarstının geceleri gelip musallat olduğu ertesi gün mutlaka (hamileyken) düşük yaptığını anlatmıştır. (K.6).²⁹Bizzat sohbet ettiğimiz kaynak kişilerin çoğunun Albarstı inancına inandıkları tespit edilmiştir. Derleme sırasında kaynak kişiler olarak sadece kadınlar değil, erkek kaynak kişiler de seçilmiştir. Bunun sebebi de Albarstının sadece kadınlara veya lohusalara değil aynı zamanda erkeklere de musallat olmasıdır. Anlatılara göre Albarstı yarı yaratık, yarı insan şeklinde olup, bazen de akraba kılığında da görünebilmektedir. Bazı kadın kaynak kişiler Albarstıyı iki niyette bastığını (musallat olduğu) anlatmaktadırlar. Birisi, iyi bir haberin ya da olayın olacağına işaret etmesi, ikincisi de, kötü bir olayın olacağına işaret etmesidir. Yetmiş yaşındaki Turğanbübü adlı kaynak kişinin Albarstı bastıktan sonra hamile kaldığını

---

²⁵ 2018 yılının kış aylarında, Isık-Köl'ün Ak-Ölölj köyünde ikamet eden 71 yaşındaki Arıkov Celdeğ'den kayıta alınmıştır.

²⁶ 2018 yılının kış aylarında, Isık-Köl'ünü Ak-Say köyünde ikamet eden 80 yaşındaki Supatayev Tokon'dan derlenmiştir.

²⁷ 2018 yılının yaz aylarında, Narın merkezde ikamet eden 78 yaşında olan Beyşembayeva Bübüyna'dan derlenmiştir.

²⁸ 2018 yılının kış aylarında, Isık-Köl'ün Ak-Ölölj köyünde ikamet eden 80 yaşında olan Abdıkadırova Turğanbübü'den derlenmiştir.

²⁹ 2018 yılının kış aylarında Isık-Köl'ün Ak-Ölölj köyünde ikamet eden 52 yaşındaki Asanaliyeva Sayragül'den derlenmiştir.

belirterek, Albarstının sadece kötülük niyetinde basmadığını da vurgulamıştır (K.5).²⁹ Derleme esnasında çoğunlukla yeni doğum yapan kadınların ölümüne sebep olan Kara Albarstı denen kötü ruhun, musallat olduğu lohusayı ölüme kadar götürdüğü olaylara rastlanmamıştır. Çoğu anlatılara göre Sarı Albarstı olarak bilinen kötü ruhun uyku esnasında rahatsız ettiği ortaya çıkmıştır.

---

²⁹2018 yılının kış aylarında, Isık-Köl'ün Ak-Ölön köyünde ikamet eden 80 yaşında olan Abdıkadırova Turğanbübü'den derlenmiştir.

Sonuç

Yapılan araştırmalara göre Alkarısı inançlarının kökenlerinin gerçek yaşantılara ve anlatılara dayandığını görebilmekteyiz. Bilimin henüz insanoğlu için kılavuz olmadığı dönemlerde, insanoğlu karşılaştığı durumları kendilerince yorumlamışlardır. Özellikle teknolojinin henüz hayatımıza girmediği dönemde doğum ve doğum sonrası süreç hakkında ülkelerin, şehirlerin veya köylerin bu durum üzerine yaşanan olumsuzlukları açıklamakta çeşitli anlatılarının olması doğaldır. Bu yorumlamalar insanoğlunun o gün sahip olduğu bilgi ve tecrübe dahilinde olmuştur. Yaşadıkları problemleri, bu problemlerin nedenlerini ve bunların oluşum şekillerini doğaüstü olaylarla açıklamak elbette ki dönemin şartlarından ötürüydü. Kırgızistan'ın birçok yerinde yaşanan ve alkarısı'na benzer olan inanışların izlerini de farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde görmek bu açıdan bakıldığında oldukça beklenen bir sonuçtur. İnsanoğlu yorum yapmaya çekinmemiş ve kendince çözümler üretmeye her zaman devam etmiştir. İnsanoğlunun gelişen teknoloji ile beraber bilimi bir araç belleyerek gerçeklere ulaşma tutkusu her geçen sene daha artarak farklı sonuçlar ortaya çıkarmış ve varlığımızı deney ile gözlem arasında somut testlere tabii tutmuştur. Elbette ki bu noktada alkarısı gibi inançların da bilimsel açıklaması bilim insanlarınca ortaya atılacak ve hatta, “doğum sonrası depresyon, doğum sonrası kapılan enfeksiyon” veya başka psikolojik vakalar olarak dahi görülebilecektir. Halkbilimin vakalara yaklaşımı ile tıbbın yaklaşımı elbette ki farklı olacaktır. Günümüzde bu anlatılar devam etmekle beraber bu olayların şahitleri de olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

- BAYALİYEVA, T.D., *Do islamskoeverovaniye i ihperejitki u kirgizov*, Frunze: İlim,1972.
- BULUT, M., “Mardin’de Albastıdan Korunma Biçimleri,”*Folklor/Edebiyat* 16, sy.64, (2010): 15-24.
- ÇEVİRME, H., SAYAN., A., “Alkarısı İnamaları ve Bilim,”*Milli Folklor* 17, sy. 65, (2005):67-72.
- İNAN, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1972.
- KALAFAT, Y., *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzleri-Dini Folklorik Tabakalaşma*, Ankara: Berikan Yayınevi, 1998.
- KARİNİ, G., “Hal Hal “İran” Efsanelerine Eş Zamanlı ve Art Zamanlı Yaklaşımlar: Al Karısının Kolyesi ve Sümerler,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*” sy.13/2, (2013):67-76.
- MANAS, *variantı S. Orozbekova*: Bişkek: “Kırgızstan” Basması, Bişkek, 1995.
- MELETİNSKİY, E.M.,v.dğr, “Albarstı”, *Mifolojişeskiy Slovar*, 363, Moskova: Sovetskaya Ensiklopediya, 1990.
- SARPKAYA, S., *Türklerin Şeytani Masalları*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2018.
- SIDIKOV, A.N., Démononımı Kırgızskogo Yazıka *Vestnik Kazahskiy Natsionalnıy Universitet İmeni Al’-Farabi, Seriyafilolojişeskaya*, sy. 1-2, (2013): 141-142.
- ŞİMŞEK, E.,“Türk Kültüründe “Alkarısı” İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler,”*Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, sy.12, (2017): 99-115.
- TAVKUL, U., “*Karaçay-Malkar Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişme*”, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993.
- TOKAREV, S.A.,dğr., “Albarstı”, *Mifinarodov Mira, Ensiklopediya*, 47, Moskva: Sovetskoe Ensiklopediya, 2008.

Sözlü Kaynak Kişiler Listesi³⁰

K.1: RakımbayevKüröş, Narın, At-Başı, 50 yaş.

K.2: ArıkovCelden. Isık-Köl, Ak-Ölön köyü, 71 yaş.

K.3: SupatayevTokon. Isık-Köl, Ak-Say köyü, 80 yaş.

K.4: BeyşembayevaBübüyna. Narın merkez, 78 yaş.

K.5: AbdıkadırovaTurğanbübü. Isık-Köl. Ak-Ölön köyü, 80 yaş.

K.6: AsanaliyevaSayragül. Narın merkez, 52 yaş.

---

³⁰Sözlü kaynaklar 2018 yılının yaz ve kış aylarında Kırgızistan'ın Narın ve Isık-Köl bölgelerinde ikamet eden kaynak kişilerden derlenmiştir.

İki İstiklal Madalyalı Kahraman: Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (1875-1952)

Turgut Tok*

ORCID: 0000-0002-0167-4467

Öz

Denizli, Milli Mücadele döneminde etkin rol üstlenmiş, adı sıklıkla gündeme gelen illerimizdendir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline, il merkezinde gerçekleştirilen telin mitingi ile ilk düzenli ve planlı tepkiyi veren, sonrasında aynı tepkinin ilçelerinde verildiği ildir. Denizli merkezde Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Çal'da Müftü Ahmet İzzet Efendi, Sarayköy'de Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Acıpayam'da Müftü Hasan Efendi, Tavas'ta Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Buldan'da Müftü Mehmet Efendi, Çivril'de Çorbacıoğlu Hasan ve Mehmet Ali Ağa önderliğinde vatanın kurtuluşu için mücadele başlatılmış ve Heyet-i Milliyeler kurulmuştur. Çal-Süller beldesinde 1875 yılında doğan Ahmet İzzet Efendi, Süller'de ve İstanbul'da iyi bir eğitim almıştır. 1910 yılında Çal müftülüğüne atanmıştır. Çal Heyet-i Milliyesi'nin kurulmasına büyük destek vermiş ve başkanlığını yapmıştır. Müftü Ahmet İzzet Efendi, Çal ve çevresinden topladığı gönüllüler ile Aydın-Köşk cephesinde düşmanla çarpışmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına büyük katkılar yapmıştır. Zaferden sonra teklif edilen milletvekilliği görevini istemeyerek eğitim görevisürdürdü. Mücadelelerinden dolayı iki İstiklal madalyası ile onurlandırılmıştır. 1952 yılında Hakk'a yürümüştür.

Anahtar Sözcükler: Milli Mücadele, Müftü Ahmet İzzet, Denizli, Çal, Süller

Gönderme Tarihi: 10/08/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: ttok@pau.edu.tr

Two Independence Medal Heroes:
Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (1875-1952)

Turgut Tok

ORCID: 0000-0002-0167-4467

Abstarct

Denizli has played an active role in the National Struggle period and is one of the cities that frequently comes up. It was the first regular and planned response to the occupation of İzmir by the Greeks on May 15, 1919 with the rally of the wire held in the city center, and then the same reaction was given in the districts. Müftü Ahmet Hulusi Efendi in Denizli center, Müftü Ahmet İzzet Efendi in Çal, Müftü Ahmet Şükrü Efendi in Saraykoy, Müftü Hasan Efendi in Acıpayam, Müftü Cennetzade Tahir Efendi in Tavas, Müftü Mehmet Efendi in Buldan, Çorbacıoğlu Hasan in Çivril and Mehmet Ali Ağa, the struggle for the liberation of the homeland was started and the National Committees were established. Ahmet İzzet Efendi was born in Çal-Süller in 1875 and received a good education in Süller and İstanbul. In 1910, he was appointed as the Müftü of Çal. He gave great support to the establishment of Çal Heyet-i Milliyesi and served as its president. Müftü Ahmet İzzet Efendi collided with the enemy on the front of Aydın-Köşk with the volunteers he gathered from Cal and its surroundings. He has made great contributions to the acquisition of the War of Independence and the establishment of the Republic of Turkey. After the victory, he did not want to serve as a deputy and continued his education. He was honored with two Independence Medals for his struggle. In 1952, he marched to Hakk.

Keywords: National Struggle, Müftü Ahmet İzzet, Denizli, Çal, Süller

Received Date: 10/08/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Кавалердвух Медалей Независимости Муфтий Ахмет Иззет Чалгюнер (1875-1952)

Резюме

Денизли – это один из городов, который сыграл активную роль и название которого нередко звучало в годы Национальной борьбы. Он был первым, кто проявил организованную и заранее запланированную реакцию на оккупацию Измира греками 15 мая 1919, организовав митинг в центре города, который разошелся по окраинам. Борьбу за освобождение родины в центре города возглавил Муфтий Ахмет Хулуси Эфенди, в пригороде Чал – Муфтий Ахмет Иззет Эфенди, в Сарайкёй – Муфтий Ахмет Шюкрю Эфенди, в Аджипаям – Муфтий Хасан Эфенди, в Тавас – Муфтий Дженнетзаде Тахир Эфенди, в Булдан – Муфтий Мехмет Эфенди, в Чивриль – Чорбаджиоглу Хасан и Мехмет Али Ага, а также был организован Национальный комитет. Родившийся в 1875 году в местности Сюллер окрестности Чал Ахмет Иззет Эфенди получил хорошее образование в Сюллер и Стамбуле. В 1910 году он был назначен в муфтият Чала. Здесь он поддержал организацию Национального комитета и стал его председателем. Муфтий Ахмет Иззет Эфенди с собранными в Чале и окрестностях добровольцами сражался на фронте Айдын-Кёшк, чем внес немалый вклад в победу в Войне за независимость и создание Турецкой Республики. После победы он отказался от предложенного поста депутата, продолжив образовательскую деятельность. За свое участие в борьбе он был награжден двумя Медалью Независимости. В 1952 году его не стало.

Ключевые слова: Национальная борьба, муфтий Ахмет Иззет, Денизли, Чал, Сюллер.

Получено: 10/08/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Milli Mücadele'nin başlamasının 100. Yılı'nın kutlandığı 2019 yılında, bağımsızlık mücadelesinde hizmet etmiş olan tüm kahramanları anmak, onların yapmış olduğu mücadeleyi ve mücadele ruhunu yaşatmak, tanıtmak oldukça önemlidir. Tarih sahnesi adı, sanı unutulmuş, hatırlanmayan, bilinmeyen nice yiğit, aydın, fedakâr, mücadeleci insanı bünyesinde taşımaktadır. 100 yıl önce Anadolu'da verilen bağımsızlık savaşında böyle özelliklere sahip birçok kişi bulunmaktadır. Bu çalışmada bu kahramanlardan biri olan Müftü Ahmet İzzet Çalgüner'i, ailesini, hayatını ve mücadelesini ele alacak ve tanıtacağız.

Hayatı ve Ailesi¹

1875 (H.1292)'te Denizli-Çal İlçesi Süller Beldesi'nde doğdu. Babası Müftüzâde Hacı Mehmet Hamdi Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Süller Medresesinde tamamladı.Öğrenimini İstanbul-Fatih'te ÜmmüVeled Medresesinde sürdürdü. İstanbul'da bir dönem 'fetva eminliği' görevi yapan Muğlalı Ali Rıza Efendi (1861-1943)'den dini ilimleri, Hoca Mustafa Efendi'den astronomi ve matematik gibi müsbet bilimleri okudu. 22 Eylül 1909'da üstün başarı ile "Müdürrislik" diplomasını aldı. Arap ve Farsdillerini öğrendi.²

Öğrenimini tamamladıktan sonra Çal-Süller'e dönerek babasının da görev yaptığı medresede ders vermeye başladı.Hocalığı, tam anlamıyla kendini öğrencilerine feda eden, onları iyi yetiştirebilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, konaklamalarından yiyip içmelerine, giyim kuşamlarına kadar her şeyleriyle ilgilenen bir portredir. Süller Medresesindeki hocalıktan sonra, kardeşi Mustafa Hulusi Bey'in başka göreve atanması üzerine, 12 Temmuz 1910'da Çal Müftülüğüne atandı. Çal Müftülüğü ile birlikte uzun süre yürüttüğü Evkaf Komisyonu Başkanlığına getirildi.

Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin kardeşi Müftü Mustafa Hulusi Efendi de İstiklal Madalyası sahibi bir kahramandır. 1872 doğumludur. Çal ve İstanbul'da eğitim almış,

---

¹ Bu çalışmada yer alan Müftü Ahmet İzzet Efendi, ailesi ve mücadelesi ile ilgili bazı bilgiler, çocuk yaşta babası rahmetli olduktan sonra Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin yanına aldığı, yetiştirdiği, daha sonra milletvekili olan Cemil Çalgüner'in çocukları ile Ankara'da birlikte büyüyen rahmetli kayınvalidem Hacı Hatice Akçit'ten dinlediğim hatıralarından hareketle yazıya aktarılmıştır.

² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları II, (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1997, 264.

1899 yılında müderris, 1900 yılında Çal müftüsü olmuştur. Bu görevi sırasında birinci rütbe Osmanî Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir. Müftülük görevini kardeşi Ahmet İzzet Efendi'ye devir ettikten sonra 1911-1914 yıllarında Kütahya Kadılığı ve Bidayet Mahkemesi Reisliği, 1914-1920 yıllarında Afyonkarahisar Kadılığı ve naipliği görevlerinde bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile Afyonkarahisar ve Denizli Milli Mücadele Teşkilatları ile yakın işbirliği yapmış, Afyonkarahisar kadısı iken 1920 yılında milletvekili seçilerek 6. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Afyonkarahisar'ı temsil etmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından sonra Ankara'ya geçerek Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. TBMM I. Dönem Afyonkarahisar milletvekilliği görevini yürüttü. Meclisin Adliye ve Şer'îye komisyonlarında görev yaptı. Bu arada İstiklâl Madalyası ile taltif edildi. İyi derecede Arapça ve Farsça biliyordu. Evli ve 4 çocuk babasıdır. Oğullarından biri olan Cemil Çalgüner(1907-1996) TBMM 7. ve 8. Dönem Denizli milletvekilliği yapmıştır. Müftü Mustafa Hulusi Efendi,25 Ağustos 1938 tarihinde vefat etmiştir.

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Çal'daki müftülük ve Evkaf başkanlığının yanısıra, Süller'de Medresesindeki öğrencilerin eğitim faaliyetlerinde hocalık görevini birlikte yürütmüştür. Bu görevleri sırasında insanların dertlerine kayıtsız kalmayıp çözmek için uğraşmış, düşkünlere yardım etmiş, kimsesizlere sahip çıkmıştır. Devletin her geçen gün yeni toprak kayıpları yaşadığı dönemde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma çareler arayıp, mücadele edilmesi kararındadır. Yakın çevresi ve aile bireyleri ile sürekli bu konularda sohbetler edermiş.

Milli Mücadele Yılları

18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansında İzmir ve Ege Bölgesinin Yunanlılara bırakılması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında, İzmir'de, Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Kongresi toplanmıştır. Bu kongreye Çal yöresini temsilen Müftü Ahmet İzzet Efendi ile Belevili Yusuf Ağa (Başkaya) temsilci olarak katılmışlardır. İzmir valisi ve bölge komutanı Nureddin Paşa, Yunanlıların İzmir'e çıkartma yapacağını ve Batı Anadolu'nun düşman işgaline uğrayacağını önceden biliyor ve bu duruma karşı halkı bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışıyordu. Nureddin Paşa'nın teşvikleri ve yardımları ile 1918 yılının Kasım ayından itibaren İzmir'de Müdafaa-i Milliye, Türk Ocağı, Cemiyet-i İlmiye, Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti, İstihlas-ı Vatan Cemiyeti gibi teşkilatlar

kurulmuştur.³Yunanlıların İzmir işgalinden yaklaşık iki ay kadar önce İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 17 Mart 1919 Pazartesi günü Milli Sinema salonunda toplanmıştır. Bu kongreye Aydın ili, Karesi ve Menteşe sancakları içinde bulunan İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla ve Denizli'nin belediye başkanları başta olmak üzere 3 belediye başkanı ve 37 müftü ile birçok belediye meclis üyesi ve çeşitli kuruluşların temsilcileri katılmışlardır.⁴Üç gün süren İzmir kongresinde “memlekete yöneltilecek her türlü saldırıya silahla karşı konulacaktır” kararı alınmıştır. Alınan bu karar, ‘Milli Mücadele ve bağımsızlık savaşı’düşüncesinin göstergesidir.

Kongre dönüşü Ahmet İzzet Efendi,Çal Çarşısı Camisinde vaazlarında ve ahali ile olan sohbetlerinde yaklaşan tehlikenin büyüklüğü ve acımasızlığı hakkında halkı aydınlatmıştır.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi tüm yurttaki olduğu gibi Çal'da da büyük bir üzüntü ve infiale neden olmuştur.“...Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine gerçekleştirilen ilk protesto mitingi, işgalden yaklaşık dört saat sonra Denizli'de gerçekleştirilmiştir.⁵17 Mayıs 1919'da Yunan işgalini protesto etmek için Çal'da bir miting düzenlenmiştir. Müftü Ahmet İzzet Efendi, burada halkı coşturan, vatan topraklarının savunulması ve mücadele edilmesi gerekliliğini vurgulayan bir konuşma yapmıştır.

Çal'da Milli Mücadele'nin başlatılması ve Heyet-i Milliye'nin kurulması için Çaldaki yöneticiler ve eşrafla görüşmeler yapmış, bazı fikir uyuşmazlıkları yaşamıştır. Bunun üzerine görüşmeler yapmak için Çal'dan önce Alikurt köyüne gitmiş, burada Dede Efe ile sonra Kaklık'ta Ali Bey ile görüşmüştür. Denizli'ye geçip Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Mutasarrıf Faik Bey ve Miralay Tefik Beyle görüşmüştür.⁶Çal'a dönüp ilçenin ileri gelenlerini ve idarecilerini toplayıp Milli Mücadele'ye katılma kararını, Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında başlatılan mücadeleyi desteklemelerinin gerekliliğini anlatır. Milli Mücadele'ye katılmayı, silahlı mücadeleyi, Denizli Heyet-i Milliyesi ile birlikte hareket edileceğini, bunları kabul edenlerin bir “ahitname” imzalamalarını ister. Ve Milli Mücadele azmini, inancını ve ruhunu en güzel biçimde dile getiren “ahitname” hazırlanır. İmza altına alınan Ahitname şöyledir:

³Necati Taş, *Nurettin Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, 53.

⁴Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 1-2, Ankara: Bilgi Yayınları, 2017, 303.

⁵Cemal Kutay, *İstiklal Savaşı'nın Maneviyat Ordusu*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1977, 58-59.

⁶Ercan Haytoğlu, *Müftü Ahmet İzzet (Çalgüner) ve Milli Mücadele'de Çal*, 21. Yüzyıla Girerken Çal Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 2007, 374.

*“Efendim! Baladaki muharrer esami sahipleri, cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikaye için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa tenfisine amadeyiz. Eğer muhalif olunursa kendimizi ve katlimizi helal ederiz.”*⁷

Bu Ahitnamenin altına toplantıda bulunan 20 kişi imza atmıştır. Böylelikle de Çal Heyet-i Milliyesi kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Çal Heyet-i Milliyesi'nin başına Müftü Ahmet İzzet Efendi getirilmiştir. Çal Heyet-i Milliyesi şu isimlerden oluşmuştur:

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Çal Belediye başkanı Hacı Mehmet Ağa, Derviş Ağa oğlu Necip Bey, Ortaköylü Emin Efendi, Ortaköylü Şakir Ağa (İkiz), Hacı Mahmut Efendi, Ahmet Ağa oğlu Derviş Efendi, Yedek Subay Ahmet Akşit Bey, Damatoğlu Karayazılı Abdullah Efendi, Alanyalı İzzet Efendi, Hacı Ahmet Efendi, Ahmet oğlu Osman Efendi, Hacı Mustafa oğlu Tefvik Efendi, Arap oğlu Ahmet Efendi, Abdurrahman Ağa, Hacı Mehmet Ağa oğlu Zekeriya Efendi, Abdurrahman oğlu Sadık Efendi, Zeybek oğlu Ali Ağa, İbrahim Çavuş, Ahmet Çavuş oğlu Hüseyin, Bekir Ağa oğlu Mustafa, Bekir Ağa oğlu Rıza Efendi⁸

Müftü Ahmet İzzet Efendi. Çal Heyet-i Milliyesi'nin kurulmasından sonra, silahlı mücadele için gerekli gönüllü birlikleri oluşturmak ve mücadelede kullanılmak üzere silah temini için köy köy dolaşmıştır. Hatta ilçedeki jandarma birliğinin cephane kapısını kırdırarak oradaki silahları ve cephane malzemelerini gönüllülere dağıtmıştır. Müftü Ahmet İzzet Efendi bu olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Benim riyasetimde kurulan heyet, derhal faaliyete geçti. Şu kararları aldık: Jandarma karakolları ve askerlik dairesinde olan fazla silahları ve cephaneyi kolay bulunmayacak yerlere sakladık, eşraf köylere dağıldı, silâh ve asker topladık, Demirci Mehmed Efe'ye haber saldık, hazırlıklarımızı bildirdik, bu sırada Denizli Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Hulusi Efendi Çal'a geldi, cephemizi gördü, memnun oldu, hazırladığımız bu kuvvetler, daha sonra Köşk ve Aydın cephelerinde savaşa katıldı.”⁹

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Çal ve çevresinden topladığı gönüllüler ile Çal müfrezesini oluşturmuştur. Yüz gönüllüden oluşan Çal Müfrezesi, 20 Temmuz 1919

⁷Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, 266.

⁸Bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, Müftü Ahmet İzzet (Çalgüner) ve Milli Mücadele'de Çal, 21. Yüzyıla Girerken Çal Sempozyumu Bildirileri, 2007, Denizli, 375; Şükrü Tekin Kaptan, *Türk Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, II. Cilt, Denizli: Bilal Ofset, 2000, 83; Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, 73.

⁹Cemal Kutay, *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları, 2013, 375.

günü Çal'dan Müftü Ahmet İzzet Efendi komutasında cepheye ulaşmak için hareket etmiştir. Müftü Ahmet İzzet komutasındaki Çal Müfrezesi, Aydın-Köşk cephesinde düşmanla çarpışmıştır. Milli Mücadele'nin sona erdiği güne kadar gönüllü toplamaya, cepheye silah, para ve cephedeki ihtiyaçları temine uğraşmış ve cephelerde savaşmıştır.

Yunanlılar Çal- Süller kasabasını işgal edip karargâhını kurduktan sonra Müftü Efendi'nin milli duruşu, inancı ve direnişi karşısında öfkelenen Yunan komutan;

“ O müftü nerede? Onu sarığına dolayıp boğacağız”

diyerek evini ve kitaplarını yakmışlar ve Çal bölgesinde direnişi psikolojik olarak kırmak amacıyla karargahlarını özellikle Süller'e taşımışlardır. Bu dönemde ne yazık ki, Süller Medresesi yakılıp, tahrip edilmiş, birçok kitap yakılmış, yırtılmış ve yok edilmiştir. Aile bireylerinin kurtarabildiği az sayıdaki kitap, Denizli İmam-Hatip Lisesi Kütüphanesine bağışlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına büyük katkılar yapmıştır. Zaferden sonra teklif edilen milletvekilliği görevini istemeyerek eğitim görevisürdürdü. Mücadelelerinden dolayı iki İstiklal madalyası ile onurlandırıldı. “3354 sayılı beraattaki adı Çal Kazası Müdafaa-ı Hukuk Heyetinden Müftü İzzet Efendi, 3565 sayılı tahsis beratındaki adı Denizli Çal Müftüsü İzzet Efendi'dir. İkisinde de (Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti) mühürü ve Gazi Mustafa Paşa'nın imzası var. Tarih 17 Mart 1926. Bir yıl sonra durum anlaşılıyor, fakat Milli Mücadele'nin ilk devrinde, Ege'de hizmet etmiş olan zamanın Milli Müdafaa vekili Kazım Paşa (Rahmetli Orgeneral Özalp), o buhran günlerinde yakından bildiği Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin emeklerini bilmenin huzuru içinde iki madalyayı sahibinin göğsünde bırakıyor...”¹⁰

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Kurtuluş Savaşının kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ömrünü büyük bir alçak gönüllülükle, gösterişsiz, sade ve elde edebileceği birçok dünyevi mal, mülk ve makamı istemeyerek yaşadı. Yöresindeki ve çevresindeki ihtiyaç sahibi insanlara ve onların çocuklarına bütün varlığını harcayarak hizmete koştu. Yardımlarıyla birçok yetenekli, zeki gencin, okuyup yetişmesini sağladı. 29 Nisan 1950 tarihine kadar Çal Müftülüğü görevine devam etti. Bu tarihte kendi isteği ile emekli oldu.

¹⁰ Kutay, *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, 367.

Müftü Ahmet İzzet'in torunu Tahir Çalgüner "Kurtuluş Savaşı'nda, Bir Sarıklı Mücahit" adlı yazısında Müftü Efendi'nin "Türk Yavrularına Öğüt" metnini vermektedir:

"Kurtuluş Savaşı'nda Denizli bölgesinde düşmana karşı direnişi başlatan ve varını yoğunu vatan uğruna feda eden bu Sarıklı Mücahit, kendi kalemiyle ele aldığı Türk Yavrularına Öğüt başlıklı yazısında Türk gençliğine şöyle sesleniyor:¹¹

Ey Türk Yavrusu,

Çalış, hemen çalış... Çalışmak her kemalin ve her fennin sermayesidir. Çünkü gökyüzünde kuşlar gibi uçanların ve denizlerin dibindeki balık gibi gelip geçenlerin asıl sermayeleri çalışmak değildir de nedir?

Cenabı Allah'ın senin için hazırladığı tabiat kanunlarını öğrenmezsen yine cahil kalırsın.

Ey Türk Evladı! Geçmiş zamanları unutma. Çünkü geçmiş zamanlar gelecek zamanların tohumlarının mahzeni ve şunat ve hadizatının ayinesi olduğu gibi, gelecek zamanlarda geçmiş zamanın tarlası ve ahvalinin ayinesidir.

A.İzzet Çalgüner (Çal Müftüsü) 1938-Denizli"

1952 yılında Hakk'a yürüdü.Cenazesi Süller'de evinin yakınındaki caminin (bugünkü Müftü Ahmet İzzet Efendi Camisi) haziresine defnedildi.

Mezar taşının kitabesinde 4 (dört) beyitten oluşan bir şiir yazılıdır. Şiir "aabb cc dd" uyak sistemi ve 15'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Tamamı büyük harflerle Latin kökenli Türk Alfabesi ile yazılmış olan kitabe 26 satırdır. 6 (altı) satır sonundaki sözcüklerde hece bölünmesi vardır. Kitabenin ilk satırında "zair" sözcüğü bulunmaktadır. "zair", *ziyaret eden, ziyaretçi* anlamındadır. Mezar kitabesinin son satırında 6.6.1952 tarihi yer almaktadır.

Kitabe metni şöyledir:

(1. satır)	zair
(2. satır)	pek sezadır hatmi
(3. satır)	Kur'an eyle sen şu

¹¹ Tahir Çalgüner, Kurtuluş Savaşı'nda, Bir Sarıklı Mücahit, <https://www.dipdalga.com/kurtulus-savasinda-bir-sarikli-mucahit/>,(22.09.2019).

- (4. satır) yatana
(5. satır) müşkülâtlı bir
(6. satır) zamanda hizmet
(7. satır) etti vatana
(8. satır) bir tabur asker
(9. satır) gönüllü yardım
(10. satır) etti atana
(11. satır) olmasaydı kim ba-
(12. satır) kardı can alıb can
(13. satır) satana
(14. satır) manevi maddi ci-
(15. satır) hetten çok ara-
(16. satır) dı çareler
(17. satır) her cihetten çok
(18. satır) çalıştı Müftü Ha-
(19. satır) cı İzzet Çalgüner
(20. satır) bari bir ihlas ile
(21. satır) bir fatiha sun
(22. satır) ruhuna
(23. satır) cennet'ül-meva-
(24. satır) da daim bir ma-
(25. satır) kamı buluna
(26. satır) 6.6.1952

Kitabedeki şiir ise şu şekildedir:

*pek sezadır hatmi Kur'an eyle sen şu yatana
müşkülâtlı bir zamanda hizmet etti vatana
bir tabur asker gönüllü yardım etti atana
olmasaydı kim bakardı can alıb can satana
manevi maddi cihetten çok aradı çareler
her cihetten çok çalıştı Müftü Hacı İzzet Çalgüner
bari bir ihlas ile bir fatiha sun ruhuna
cennet'ül-mevada daim bir makamı buluna*

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele'yi başlatmasının 100. yılında, bağımsızlık mücadelesinde hizmet etmiş olan tüm kahramanları anmak, onların yapmış olduğu mücadeleyi anlatmak ve mücadele ruhunu yaşatmak gerekir. Anadolu toprakları,100 yıl önce nice adsız kahraman, yiğit, aydın, fedakâr, mücadeleci insanın emekleriyle işgalden kurtulup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna sahne olmuştur. Bu mücadelenin önemli kahramanlarından biri, iki İstiklal Madalyası sahibi Müftü Ahmet İzzet algüner'dir.

Kaynaklar

HAYTOĞLU, E., Müftü Ahmet İzzet (Çalgüner) ve Milli Mücadele’de Çal, Denizli: 21. Yüzyıla Girerken Çal Sempozyumu Bildirileri, 2007.

KAPTAN, Ş. T., *Türk Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, II. Cilt, Denizli: Bilal Ofset, 2004.

KÖSTÜKLÜ, N., *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

KUTAY, C., *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları, Ekim 2013.

KUTAY, C., *İstiklal Savaşı'nın Maneviyat Ordusu*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1977.

SARIKOYUNCU, A., *Milli Mücadelede Din Adamları II, (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1997.

TAŞ, N., *Nurettin Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

TURAN, Ş., *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 1-2, Ankara: Bilgi Yayınları, 2017.

Ekler:

Ekteki fotoğraflar tarafıma Müftü Efendi'nin torunu Prof. Dr. Bilge Çalgüner Mimaroğlu ve torunu Ahmet İzzet Çalgüner tarafından iletilmiştir.

Müftü Ahmet İzzet Çalgüner

Müftü Efendi torunlarıyla

Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (sağdaki mezar taşı) ve Kardeşi Müftü Mustafa Hulusi Efendi'nin (soldaki mezar taşı) mezar taşları. (Çal-Süller Yukarı Cami- 'Müftü Ahmet İzzet Efendi Camisi' haziresi)

Terörle Mücadelede Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye Politikası

Sedat Güllük*

ORCID: 0000-0001-6113-0456

Öz

Terör, ulusal ya da uluslararası boyutta oluşan bir durumdur. Ulusal terörde dış bağlantı söz konusu değildir. Terörün sebepleri, kaynağı ve neticeleri ülke içinde bulunmaktadır. Ulusal terörde amaç, genellikle toplumsal korku oluşturmaktır. Uluslararası terör ise yabancı bir devletin ya da uluslararası bir örgütün politikalarını etkilemek üzere siyasi bir hedefe odaklıdır. Uluslararası terör de genellikle birkaç devletin desteği alınarak birden fazla ülkeye karşı uluslararası sonuç doğuran şiddet eylemleri gerçekleştirmektir. Yakın zamanda meydana gelen Suriye iç savaşında uluslararası terörün izleri görülmektedir. Suriye'de yaşanan iç savaşın doğurduğu en temel sorunlardan biri de bölgede otorite boşluğunun meydana gelmesidir. Bu bağlamda ortaya çıkan otorite boşluğunu IŞİD gibi terör örgütleri bir fırsat olarak görmüş bölgede etkin hale gelerek devlet kurma çabasına girmişlerdir. Coğrafi ve jeostratejik düzlemde bakıldığında Türkiye ve güneyi, İran ve desteklediği gruplar ile Rusya ve çıkarları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu makalede terör ile başa çıkma yolları ve Suriye kaynaklı Türkiye'yi tehdit eden terör varlığının sonlandırılması için Türkiye'nin dış politikasında yapılması gerekenler, uluslararası terör politikaları bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Türkiye, Suriye, Rusya, İran, Politika

Gönderme Tarihi: 27/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü, E-Posta: sedatgulluk@gmail.com

Counter-Terrorism Policy in the Republic of Turkey in Syria

Sedat Güllük

ORCID: 0000-0001-6113-0456

Abstract

Terrorism can be national or international. There is no external connection in national terror. The causes, sources and consequences of terrorism are within the country. In national terror, the aim is often to create social fear. International terrorism, on the other hand, is focused on a political goal to influence the policies of a foreign state or an international organization. International terrorism is often carried out with the support of one or several states and acts of violence against one or more countries. One of the main problems of the civil war in Syria is the emergence of an authority vacuum in the region. In this context, the emergence of the authority gap has seen terrorist organizations as an opportunity and the region has become active and even terrorist organizations like ISID have attempted to establish a state. Geo-strategic and geo when viewed in the plane and south of Turkey, Iran and supported by groups focused on Russia and interests. In general terms this article are ways of coping and Turkey's foreign policy priorities with the termination of the existence of a terrorist is a terrorist effort.

Keywords: Terrorism, Turkey, Syria, Russia, Iran, Politics

Received Date: 27/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Сирийская политика Турецкой Республики в ее борьбе с терроризмом

Резюме

Терроризм – это явление, которое формируется в национальном или международном масштабе. При национальном терроризме внешние связи не принимаются во внимание: причины, источник и результаты деятельности находятся внутри государства. Целью данного рода терроризма в целом является насаждение страха в обществе. Международный терроризм же, в свою очередь, имеет цель влияния на политику иностранного государства или международной организации и обычно пользуется поддержкой одного или нескольких государств, с помощью которых может осуществлять террористические акты с международными последствиями против одной или более стран. В недавно возникшей сирийской гражданской войне прослеживаются следы международного терроризма. Одной из основных проблем данной войны стало возникновение пустоты в управлении регионом. Этой пустотой воспользовались террористические группировки, которые распространили свое влияние и даже на примере ИГИЛ сделали попытку создать собственное государство. С точки зрения географии и геополитики, основное внимание было уделено Турции и ее югу, Ирану и поддерживаемым ею группировкам, России и ее интересам. Данная статья рассматривает методы борьбы с терроризмом, шаги во внешней политике, которые следует предпринять Турции для искоренения террористических единиц сирийского происхождения, которые угрожают стране, и международная политика по терроризму.

Ключевые слова: террор, Турция, Сирия, Россия, Иран, политика

Получено: 27/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Sözlükte terörün Türkçe karşılığı “yıldırı”dır. Türkiye’de yıllarca “anarşi” kelimesi kullanılmış, zaman içinde bu kelime yerine terör kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.¹ Terör ve terörizm kavramları ilk kez 1335 yılında Fransızcada kullanılmıştır.² Bu bağlamda terör, büyük çaplı olan ve toplumun ruhsal yapısını etkileyen korku ve şiddet hali olarak ifade edilebilmektedir.

Terör, şiddet eylemi, terörizm ise amaca ulaşmak için şiddetin kullanıldığı bir stratejidir. Terör, hukuk dışı yollarla gerçekleştirilen ve belirli bir amaca ulaşmayı hedefleyen eylemlere denilmektedir. Terörizm ise şiddet eylemlerini savunan ve bu konu da strateji oluşturan, geliştiren ve başkalarına aktaran bir düşünce akımıdır. Bu tür eylemler Birleşmiş Milletler tarafından 1999 yılında kabul edilen “Terörizm Finansmanının Önlenmesine dair Uluslararası Sözleşme’nin 2. Maddesinde terörizm olarak tanımlanmıştır.³ Mezkur maddeye göre terörizm; silahlı bir çatışmada halkı sindirmeye veya hükümeti ya da uluslararası bir örgütü bir şey yapmaya veya yapmamaya zorlayan ve silahlı çatışmaya doğrudan katılmayan kişi ya da sivil ağır yaralamak veya öldürmek için yapılan eylemlere denilmektedir. Terörizm kavramının uluslararası alan da kabul gören genel bir tanımı ise mevcut değildir.

Terör, ulusal ya da uluslararası boyutta olabilmektedir. Ulusal terörde dış bağlantı söz konusu değildir. Terörün sebepleri, kaynağı ve neticeleri ülke içindedir. Ulusal terörde amaç genellikle toplumsal korku oluşturmaktır. Uluslararası terör ise yabancı bir devletin ya da uluslararası bir örgütün politikalarını etkilemek üzere siyasi bir hedefe odaklıdır. Uluslararası terörde genellikle bir ya da birkaç devletin desteği alınarak bir ya da birden fazla ülkeye karşı uluslararası sonuç doğuran şiddet eylemleri gerçekleştirilmektedir.

1.Tarihsel süreç

1880’lerde Britanya’nın İrlandalı Fenyalıları tarafından yürütülen ve tırmanan terör kampanyasına tepki olarak, ev Sekreteri Sir William Harcourt, şimdiye tarihteki ilk

¹Terör, Türk Dil Kurumu Elektronik Sözlük, [https://sozluk.gov.tr/\(10.09.2019\)](https://sozluk.gov.tr/(10.09.2019)).

² Emre Ökten, *Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2007, 13.

³Sümeysra Coşkun Altın, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*, İstanbul: Seçkin yayıncılık, 2015, 151.

terörle mücadele birliğini kurmuştur. Özel İrlanda Şubesi, 1883'te, İngiltere Cumhuriyetçi terörizmle mücadele etmek için Londra Büyükşehir Polis Teşkilatı'nın Ceza Araştırma Dairesi'nin bir bölümü olarak kurulmuştur. Harcourt, gizli infiltrasyon gibi modern tekniklerin kullanımıyla politik olarak motive olmuş şiddetin önlenmesine adanmış kalıcı bir birim öngörmüştür. Bu öncü branş, terörle mücadele teknikleri konusunda da ilk eğitimleri düzenlemiştir.⁴ İngiltere günümüz dünyasında istihbari ve güvenlik alanında son derece uzmanlaşmış kurumsal yapılara sahip bir devlettir. 21.yüzyıl da terör ve güvenlik alanındaki kurumsallaşmış yapıların gerçekleştirilen eğitimlerin uzmanlaşmış personellerin varlığının önemi yadsınamaz bir gerçektir.

21.yy'da birçok ülkenin terörist tehditleri izlemek için özel birimleri vardır. Çeşitli güvenlik kurumlarının yanı sıra, doğrudan terörist saldırıları engellemek ve terörist saldırılarını önlemek bu birimlerin temel görevleridir. Bu tür birimler hem önleyici eylemlerde, rehine kurtarma da hem de devam eden saldırılara yanıt vermede kullanılırlar. Bu cümleden olarak manevra için taktikler, teknikler ve prosedürler sürekli gelişmektedir. Bu tedbirlerin çoğu, bir bölgeyi etkileyen ya da bunu yapmakla tehdit eden terörist saldırılarla uğraşırlar. Suikastlarla, hatta kısa sürede (eğer varsa) uyarı süresine ve suikastçıların hızlıca genişlemesine bağlı olarak, bireyler üzerindeki suikastlarla uğraşmak çok daha zordur.⁵

2.İstihbarat

Bilgi toplamak, bilgi düzenlemek ve kişi ya da konu hakkında özel araştırma yapmak anlamında kullanılan istihbarat sözcüğü, aynı zamanda yeni öğrenilen bilgiler, belgeler, haberler- bilgi toplama ve haber alma anlamlarında da kullanılmaktadır.⁶ Bu bağlamda terörle mücadele konusunda değinilmesi gereken temel hususların başında istihbarat ve istihbarat faaliyetleri gelmektedir. Bu noktada Dünya'nın hemen her ülkesinde istihbarat birimleri kurularak terör eylemlerini düzenlemeden ortadan kaldırılması ve şüphelilerin eylemleri gerçekleştirilmeden yakalanması amaçlanmaktadır.⁷ Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler arasında en bariz siyasi ve

---

⁴Mine Selin-Saran Bitirim, "Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim", *Stratejileri Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2010: 87-109.

⁵İhsan Bal, *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplolar Teorileri*, İstanbul: Usak Yayınları, 2006, 87 vd.

⁶Nurullah Aydın, *İstihbarat ve İstihbaratçı*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2010, 20-21.

⁷Mutlu Köseli "Terörle Mücadelede İstihbaratın Rolü" *Polis Bilimleri Dergisi*, (2011): 11: 61.

ekonomik göstergelerde istihbarat önemli yer tutmaktadır. Bu yüzden devletler istihbarata iç ve dış olmak üzere fazlaca önem vermektedirler.

3.Güvenlik

Terör tehdidi, fiziksel güvenliğe daha fazla kaynak ayırmayı zorunlu kılmaktadır. Fakat teröristler her yerde, her zaman, korunacak kaynaklara sahip olmamakla her şeye saldırabilirler.⁸ Örneğin Rusya da teröristler trenlere, metrolara, apartmanlara, tiyatrolara, rock konserlerine ve okullara saldırmışlardır. El Kaide bağlantılı teröristler, konutlara, restoranlara, otellere, bankalara, kiliselere, sinagoglara, gece kulüplerine ve turistik yerlere saldırmışlardır. Terör örgütleri daha fazla ses getirebilmek için genellikle halka açık yerleri hedef almaktadırlar. Halka açık yerlerde gerçekleştirilen terör saldırılarını önlemek insanlara zarar gelme ihtimalinden dolayı daha zordur. Bu durum toplumsal güvenliği tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle terör saldırıları her zaman ürkütücü ve yıldırıcı boyuttur.

4.Yasadışı Kaynaklar

Terör örgütleri, nitelikli suç örgütü sayılmaktadırlar. Terör örgütlerinin önemli kaynaklarından bir kısmını yasadışı yollarla elde ettikleri gelirler oluşturmaktadır. Yasadışı faaliyetlerin tercihinde örgütün küçük ya da büyük çaplı olması nedeniyle farklılıklar yaşanabilmektedir.⁹ Küçük çaplı terör örgütleri hırsızlık, gasp gibi daha basit suçlarla gelir elde etmeye çalışırken büyük çaplı terör örgütleri uyuşturucu ve göçmen kaçakçılığı, insan ticareti gibi geniş kapsamlı suçlardan gelir sağlamaktadırlar.

Terör örgütlerinin yasadışı gelir kaynakları şu şekilde sıralanabilir:

-Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı;

Terör örgütlerinin en çok başvurduğu yöntemlerden olan uyuşturucu kaçakçılığının geliri oldukça yüksektir. Ayrıca nakliyesi ve pazarlama ağı kolay, alıcısı çok, takası mümkün ve üretimi zahmetsizdir. Bu nedenle terör örgütlerinin pek çoğu uyuşturucu kaçakçılığı ile gelir sağlama yolunu tercih etmektedir.¹⁰ Bazı terör örgütleri, kontrol ettikleri bölgelerden uyuşturucu geçişi sağlayarak komisyon almaktadırlar. Terör

⁸ Bal, *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele...*, 27.

⁹ Dilşat Şahinler, *Dünyada ve Türkiye'de Kara Para Sorunu: Karşı Önlemler*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2006, 1.

¹⁰ Mesut Hakkı Caşın, *Uluslararası Terörizm*, Ankara: Nobel Yayın, 2008, 48.

örgütleri kimi zaman organize suç örgütleriyle birlikte bu eylemi gerçekleştirmektedirler. Günümüz de ise uyuşturucu kaçakçılığı yoluyla terör örgütlerinin gelir elde etme faaliyetleri oldukça yaygın bir hal almıştır. Hatta örgüt gelirlerinin neredeyse yarısını bu yolla temin eden PKK gibi terör örgütleri bulunmaktadır. Bu bağlamda terör örgütleri bu faaliyetlerini ise olumsuz imaj oluşturmamak adına gizlemektedirler.¹¹

-Silah Kaçakçılığı;

Terör örgütleri silah kaçakçılığı ile hem kendilerinin silah ihtiyacını karşılamakta hem de gelir sağlamaktadır. Ayrıca diğer terörist örgütlere silah satarak da aralarındaki işbirliğini artırmaktadırlar. Günümüzde, nükleer silah yapımında kullanılan maddelerin kaçakçılığı da önem kazanmıştır. Bu kaçakçılıktan yüksek gelir veren alıcılar bulunması sebebiyle terör örgütleri bu yola yönelmeye başlamışlardır. Ancak sürekli var olan bir talep olmadığından devamlı bir finans aracı değildir.¹²

-Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti;

Bu suç önemli küresel bir sorun haline gelmiştir. Ülkeler tarafından “yasadışı göç” şeklinde nitelendirilmektedir. Göçmen kaçakçılığın da bir kişinin vatandaşlığının bulunmadığı ya da sürekli ikamet sahibi olmadığı bir devlete yasadışı giriş sağlanmaktadır. Genellikle savaş, kötü ekonomi, insan hakları ya da daha iyi yaşama sahip olma gibi sebeplerle kişiler bu yola yönelmektedir. İnsan kaçakçılığın da ise kişiler zorla ya da baskıyla bir yerden diğer yere taşınmaktadırlar. İnsan kaçakçılığın da kişiler istismar amacıyla taşınmakta, köle gibi zorla çalıştırılmakta ya da fuhuşa zorlanmaktadır.¹³ Yasadışı göç başta Türkiye olmak üzere Avrupa’yı da tehdit eden boyutlara ulaşmaktadır. Göçmen kaçakçılığın da kişiler, yüksek ücretler ödemektedirler. Günümüz de bu durumda binlerce hatta dünya genelin de milyonlarca kişi bulunmaktadır.¹⁴ Her geçen gün sayıları artmakta ve düzensiz bir sistem ortaya çıkmaktadır.

-Haraç Toplama ve Fidyeye Alma;

¹¹Hasan Aykin,*Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanı*. Ankara: Adalet Yayınevi,2008, 19.

¹²Önder Yüce Baş, *Suç Ekonomisi ve Terörün Finansmanı*. Ankara: Turhan Kitabevi,2011, 44.

¹³Tulga Uyar, *Terörle Mali ve Hukuki Mücadele*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2008, 63.

¹⁴Taner Altunok- Haydar Çakmak,*Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi*. Ankara: Barış Platin Yayınları,2009,72.

Terör örgütleri, kişilere koruma vaadin de bulunarak ya da zarar vermeme garantisi sağlayarak haraç toplayabilmektedirler. Haraç vermeyi kabul etmeyen kişileri kaçırmakta, onlara suikast düzenleyebilmekte hatta işyerlerini bombalaya bilmektedirler. Bu cümleden olarak terör örgütleri, şahit oldukları ya da öğrendikleri bir suç veya durumu yetkililere bildirme tehdidi ile şantaj yapabilmektedirler. Kimi zaman ise adam kaçırmak zorla para isteyebilmektedirler. Özellikle hem propaganda yapmak hem de yüksek gelir getirisi sağlamak için zengin iş adamları ile bürokratları kaçırmaktadırlar.¹⁵

-Sahtecilik;

Günümüz de terör örgütleri gelişen teknolojiye de yararlanarak baskı malzemeleri temin etmekte ve sahtecilik gerçekleştirmektedirler. Kendi üyelerine sahte pasaportlar ve kimlikler düzenlemenin yanı sıra gelir elde etmek için talep durumunda organize suç örgütlerine de sahte belge düzenlemektedirler. Örneğin PKK'nın yasal olmayan yollarla yurtdışına çıkmak isteyen kişilere bedel mukabilinde sahte belgeler düzenlediği bilinmektedir. Terör örgütleri, kişilerin gönüllü ya da zorla kimliklerini veya pasaportlarını ele geçirerek üzerin de tahrifat yapmaktadırlar. Bu şekilde ki sahtecilik faaliyetleriyle örgüte gelir sağlamaktadırlar.¹⁶

-Taklit ve Kopya Ürünlerin Ticareti;

Terör örgütleri, taklit ve kopya ürünlerin ticaretini de gerçekleştirmektedirler. Dünya genelinde bu ticaret önemli bir paya sahiptir. Özellikle pahalı ve bilinen kozmetik ürünleri, çikolatalar, yedek araba parçaları gibi günlük hayatta kullanılan eşya ve malzemelerin ticaretini gerçekleştirerek gelir elde etmektedirler.

-Kredi Kartı Dolandırıcılığı;

Terör örgütleri, gelir sağlamak için düşük değerli ancak yüksek hacimli kredi kartı dolandırıcılığı, sigorta sahtekârlığı ve çek dolandırıcılığı olayların da yer almaktadırlar. FATF (Mali Eylem Görev Gücü) tarafından hazırlanan rapora bakıldığında da terör örgütlerinin çok sayıda insanın kişisel bilgilerini ve kredi kartı hesaplarına yönelik detayları yasadışı yollarla ele geçirerek internette sattıkları tespit edilmiştir. Terör örgütleri bu bilgileri kullanarak kişilerin dolandırmakta ve sahte belgeler düzenleyerek

¹⁵Hasan Aykın- Kevser Sözmen, *Terörizmin Finansmanı*. Ankara: MASAK Yayınları, 2008, 35-36.

¹⁶ Aykın- Sözmen, *Terörizmin Finansmanı...*, 54.

gelir sağlamaktadırlar.¹⁷ Türkiye’de son yıllarda Güneydoğu Anadolu bölgesinde özellikle siber suç ve kişisel veri hırsızlığı ile dolandırıcılıkta çok fazla artış meydana gelmiştir.

-Hırsızlık ve Gasp;

Terör örgütleri, kuruluş zamanların da özellikle finansman sağlamak ve propaganda yapmak için bankalara, para nakil araçlarına ve işyerlerine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Genellikle küçük çaplı örgütler, bu yolla önemli gelirler elde etmektedirler. Ancak yakalanma riski yüksek olduğundan sürekli bir finans kaynağı değildir.¹⁸ Güvenliğin zafiyet gösterdiği semtlerde ve varoş muhitlerde vuku bulmaktadır.

-Değerli Taş ve Maden Kaçakçılığı;

Terör örgütleri, taşınması ve saklanması kolay ve nakit paraya yakın likiditeye sahip bulunan değerli mücevher, altın, gümüş gibi taşların kaçakçılığını yaparak gelir sağlamaktadırlar. Değerli taşların haricinde terör örgütleri, maden kaçakçılığı da yapmaktadır. Bu konuda yeni yöntemler geliştirmektedirler.

-Akaryakıt, Lüks Araç, Sigara ve Diğer Kaçakçılık Yöntemleri;

Terör örgütleri, pahalı ve lüks araçları hırsızlık yaparak ya da sahtecilikle ucuz şekilde elde edebilmektedirler. Bu araçları bir ülkeden başka bir ülkeye götürerek satmakta ve gelir sağlamaktadırlar. Araç haricinde aynı yöntemlerle sigara, akaryakıt, canlı hayvan, elektronik eşya veya yüksek değerli başkaca ürünleri kaçakçılığı ile gelir temin etmektedirler. Bu malların özel tüketim vergileri yüksek olduğundan kaçakçılıkla gelir elde edilebilmektedir.¹⁹ Özellikle bu argümanlar yasadışı ve kayıt dışı ekonominin ana etkenleridir.

-Diğer Suçlar;

Terör örgütleri, gelişen teknolojinin imkânlarından da yararlanarak günden güne yeni yöntemlerle yasadışı yollardan gelir sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle terör örgütlerinin gelir sağlama yöntemleri de sürekli çeşitlenerek artmaktadır. Terör örgütleri varoluşları itibariyle yasadışı olduklarından yasadışı yollardan gelir sağlamaktan da geri durmayacaklardır.

¹⁷ Aykın- Sözmen, *Terörizmin Finansmanı...*, 58.

¹⁸ Tolga Uyar, *Terörle Mali ve Hukuki Mücadele*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008, 37.

¹⁹ Aykın- Sözmen, *Terörizmin Finansmanı...*, 29.

5. Suriye İç Savaşı

2011 yılında Arap dünyasında başlayan popüler hareketlerin yanı sıra, Suriye'deki insanlar kitlesel yürüyüşlere başladılar ve Baas rejiminden reform istediler. Suriye halkı ülkedeki savaş yarasının kaldırılmasını, bireysel hakların uzatılmasını, gelir dağılımında adaletin kurulmasını ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılmasını talep ettiler. Esad rejimi, Baas Partisi'nin tekeli düzenleyen bir reform yapmamış, yasal çerçevedeki bazı düzenlemelerle birlikte ülke genelinde yayılmış kitlesel yürüyüşleri silahlı kuvvetle bastırmaya çalıştılar.²⁰

Arap uyanışının, 17 Aralık 2010'da Tunus'taki üniversiteden mezun olan seyyar satıcı Mohammed El-Buazizi'nin yanmasıyla başlayan gösteri yürüyüşleriyle başladığı kabul edilmektedir. Tunus'ta başlayan gösteriler sonucunda, Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali Yirmi üç yıllık yönetimini 14 Ocak 2011'de bırakmak zorunda kalmıştır. Kahire'deki Tahrir Meydanındaki Mısır halkının gösterileriyle otuz yıllığına Mısır'ı yöneten Hüsnü Mübarek, 11 Şubat 2011'de istifa etmiştir. Libya'daki Muammer Kaddafi'ye karşı olanlar silahlı bir isyan haline gelmiş ve Kaddafi Ekim 2011'de NATO liderliği altındaki uluslararası koalisyon kuvvetlerinin müdahalesi sonucu devrilmiştir.

²¹ Halkın Yemen'deki hareketi, Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Saleh, barış planı çerçevesinde 23 Kasım 2011'de Körfez İş birliği Konseyi yetkililerini (GCC) Riyad'daki güçlerini devretmeye zorlamışlardır.²² Esad yönetimi, Arap ülkelerinde ki halk hareketlerinin ortaya çıkışının ilk döneminde Suriye'deki değişim rüzgârlarının etkisini hesaba katmamışlardır. Wall Street Journal'a 31 Ocak 2011'de verdiği röportajda Beşar Esad, Mısır, Tunus ve Yemen'deki protestoların Ortadoğu'da “yeni bir dönem” başlattığını ve Arap yöneticilerin siyasi ve ekonomik talepleri yerine getirmek için daha fazla çaba gösterdiğini söylemiştir. Ancak, Şubat 2011'de Der'a kentinde gösteriler ve yürüyüşler başlamış ve Arapların uyanma sürecinin Suriye'yi de etkilediğini gösteren 15 Mart'tan bu yana ülkenin diğer bölgelerine yayılmıştır. Esad yönetimi altındaki güvenlik güçleri, muhalefet hareketini silahsız kitlesel gösteriler şeklinde bastırmak için ilk adımda ateş etmeye başladılar, böylece kriz büyümüştür. Güvenlik güçlerinin, şiddetli

²⁰ Bayram Sinkaya, *Ortadoğu Analiz*, c. 3, Ankara: Orsam, 2011, 40.

²¹ Sima L. Sharara, Souha S. Kanj, *War and infectious diseases: Challenges of the Syrian Civil War*, Plos Pathogens, Mercy Corps, Quick Facts: What You Need To Know About The Syria Crisis Retrieved, 2014, 10.

²² Ted Galen Carpenter, Tangled web: The Syrian Civil War and Its Implications, *Mediterranean Quarterly*, (2013): 1-11.

ve baskıcı gösterilerine karşı koyma girişimi, ülkenin halk hareketinin Şam, Halep, Hama ve Humus gibi diğer Suriye şehirlerine yayılmasına neden olmuştur.²³

5.1 İç Savaşın Gelişimi

Esad, Suriye’de bazı reformlar yapmaya başlamıştı. Mart 2011 tarihinde görevdeki hükümet istifa etmiş ve Nisan 2011’de eski Tarım Bakanı Adil Safer’in başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, 16 Nisan’da kurulan yeni hükümetten bir hafta içinde kırk sekiz yıl boyunca yürürlükte olan "olağanüstü hal" in kaldırılmasını istemiştir. Suriye’deki acil durum, Esad’ın isteği doğrultusunda yeni hükümet tarafından kaldırılmıştır.²⁴ Suriye’deki sivil ayaklanma, bu süreçte dini / mezhepsel boyutta bir iç savaşa dönüştürülmüştür. Bu, bölgede Irak’ın işgaliyle önemli bir çatışma dinamizmi haline gelen “Şii-Sünni” kutuplaşmasını da derinleştirmiştir. Bölgedeki hemen hemen her aktör farklı bir kutupta pozisyon almışlardır. Bu her şeyden önce genel bir heterojen sosyal yapıya sahip olan Orta Doğu ülkelerinin iç sosyal barışını olumsuz yönde etkilemiştir. Ulusal kimliklerden, mezhepsel kimlik ön plana çıkmış ve aynı ülke vatandaşları arasında bir güven krizi oluşmaya başlamıştır. Ülkelerin dış politika tercihlerini tarikatlar atıfta bulması, devlet içindeki farklı grupların sadakatini zayıflatıp muaf tutulduğunu iddia ederek, şiddeti hak arama yöntemi olarak seçmişlerdir. Irak ve Lübnan’da Sünni’nin silahlanması, Suudi Arabistan’daki Şii isyanları, büyük olmasa da buna örnek teşkil etmektedir.²⁵

6. Suriye İç Savaşında Türkiye'nin Perspektifi

Türkiye’nin 910 km ile en uzun sınır çizgisi Suriye’dir. Bu ülkeler arasındaki sınır, doğuda ki Dicle nehrinden batıda ki Akdeniz’le uzanmaktadır. Türkiye’nin doğudaki Şırnak’tan batıda Hatay’a kadar Suriye ile sınırı bulunmaktadır. İki ülke de yaşayan vatandaşlar arasında sınırın yakınındaki bölgelerde akrabalık bulunmaktadır. İki ülke arasında ekonomi ve güvenlik alanlarındaki coğrafi yakınlıklarından dolayı karşılıklı bağımlılık vardır. Ayrıca Suriye, Türkiye’nin Lübnan, Ürdün ve benzeri Arap ülkelerine açılan kapısıdır. AK Parti’nin 2002’de iktidara gelmesiyle ilişkiler her zamankinden daha fazla mesafe kat etmiştir.²⁶ Devam eden süreçte Arap dünyasında başlayan

²³Curtis Ryan, ‘‘The new Arab Cold War and the Struggle for Syria’’, *Middle East Report*, (2012): 28-31.

²⁴Yağmur Şen, ‘‘Suriye’de Arap Baharı’’, *Yasama Dergisi*, sy. 23, (2013): 59.

²⁵Curtis Ryan, *The New Arab*...28-31.

²⁶Salih Akyürek- M. Ali Yılmaz, *Suriye Sorunu ve Türk Dış Politikasına Toplumsal Bakış*, Bilgesam Yayınları, 2012, 8,12,10.

isyanlar Suriye'ye sıçramış ve Türkiye-Suriye ilişkileri yeni bir aşamaya girmiştir. Türkiye, Esad yönetiminin bölgedeki zulmüne ve katliamlarına diplomatik olarak gerekli tepkiler gösterilmiş ve Esad'a da güçlü uyarılar yapılmıştır. Bu cümleden olarak yine Esad'a gerekli baskılar da yapılmıştır. Bunun üzerine Türkiye Başbakanı Erdoğan, Suriye'dekileri Türkiye'nin iç işleri olarak algıladıklarını söylemiştir.²⁷ Ankara, Esad rejiminin devrilmesinin çatışmayı çözmek için gerekli olduğuna inanmıştır. Rejimi müzakere masasına getirmeyi umduğunu belirten Türkiye, Suriye muhalif unsurlarını güçlendirerek, Türkiye'de örgütlenme ve toplanmalarına izin vermişlerdir. Suriye ordusundan defansçıları ağırlayarak ve Özgür Suriye Ordusunun güneydeki merkezlerini kurmasına izin vermişlerdir. Ayrıca ülkenin doğusunda Suriye'nin ekonomisini durdurarak ve Esad hükümetinin gücünü ciddi biçimde azaltmayı hedefleyen Ankara, hükümetin ayaklanma konusundaki görevlilerinin varlıklarını dondurmaya, ülkenin merkez bankası ile bağlarını askıya almaya karar vermiş ve tüm askeri satışları yasaklamışlardır. Türkiye'nin rejim değişikliğini güvence altına almak için uluslararası bir "Suriye Dostları" koalisyonu kurma çabaları işe yaramamış ve üstelik Türkiye'nin Batı müttefikleri, AB ve ABD'ye duyduğu güvensizliği artırmıştır. Her şeyden önce Ankara, Washington'un, Başkan Basher Esad'ın kuvvetlerini kaçıran mültecileri korumak ve yıl içinde dış müdahale ihtimalini arttırmak için Suriye'de tampon bölge kurma gibi cesur bir girişimde bulunmaya istekli olmadığını anlamıştır. Uzun süren isyan Birleşmiş Milletlerin ve Washington'un Suriye ayaklanmasının 1. yıldönümünün sonuna doğru askeri bir çözümü desteklemeyeceği açıkça görülmüştür. Türkiye, "ABD'nin Suriye rejimine yönelik ihmalcı tutumu ve Washington'un, Rusya'nın Suriye rejimine verdiklerine eşit ölçüde diplomatik, siyasi, finansal veya lojistik destek sunmadığı" gerçeğinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Türkiye medyasında, sivil toplumlara karşı suç işleyen Suriye rejimine karşı mücadelesinde uluslararası toplum tarafından yalnız bırakılıp bırakılmadığı sıcak bir tartışma başlatmıştır. Uluslararası uzlaşma eksikliği ve Rusya, Esad'ın Batı'nın Rusya'ya dost ülkelerde rejim değişikliğini teşvik etmesinin, Türkiye'nin Suriye'de bir rejim değişikliği gerçekleştirme çabalarını olumsuz etkilediğini belirterek, bunun yerine İran, Çin ve Rusya'yı içerecek şekilde diplomasiye dayalı bir çözüm arayacaklardır. Washington'un Suriye'ye yönelik pasif rolü, NATO'nun hareketsizliği ve Moskova'nın Birleşmiş Milletleri engelleme hareketi konusundaki artan hayal kırıklığına paralel

---

²⁷Curtis Ryan, The New Arab...28-31.

olarak Ankara, Suriye politikasında ciddi değişiklikler yapmış ve Türkiye'yi bir araya getirecek "üçlü müzakere sistemi" başlatmıştır. Mısır ve İran; Türkiye, Rusya ve İran ve Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Suriye'de bir çözüme yönelik olarak ayrı ayrı çalışacaklardır. Rusya ve İran'ın katılımı yalnızca Esad'ın rejiminin, Esad olmasa da müzakere masasında bir yeri olacağını açıklığa kavuşturmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin savaşa diplomatik bir çözüm bulmak için Batı'ya alternatif ittifaklar aradığını açıkça ortaya koymuştur. Ankara'nın İran ve Rusya'yı da içeren "üçlü müzakere sistemini" başlatma çabalarının bir nedeni, Ankara'nın Batı, BM ve NATO'nun Esad'ın baskılarını durdurmadaki etkisizliği yüzünden hayal kırıklığına uğratılmasıydı. İkincisi, Ankara, Suriye'de tek taraflı bir Türk askeri müdahalesinin Esad'ın ikili bir Rus-İran desteğine sahip olması nedeniyle masraflı olacağını farkında olduğu için, Suriye'ye askeri müdahale için herhangi bir girişimde bulunma konusunda temkinli davranmasıydı. Bunun yerine Ankara, artan sınır ihlalleri karşısında sınır güvenliğini sağlayabilmek için Rusya ve İran'ın ittifakını istemektedir. Olası bir askeri müdahale Türkiye'nin Kürt meselesinin küreselleşmesine yol açabilirdi. Ceylanpınar, Akçakale ve Reyhanlı gibi sınır ihlalleri ve sınırlarda patlama sayısı arttıkça, Ankara daha ileri tedbirler alarak yeni katılım kuralları ilan etmiştir. Bu kurallara göre, "Suriye sınırından Türk sınırlarına tehdit olarak yaklaşan herhangi bir askeri araç veya asker, bir tehdit olarak algılanacak ve düşürülecektir." Ancak, nihai amacı istikrarı sağlamak olan Türkiye, rejimi devirmenin yanı sıra, amacına ulaşmamış, aksine uluslararası platformlarda mezhepçi bir politika izlemekle suçlanmıştır. Ayrıca, yine dış güçlerin bölgeye müdahalesi neticesinde Suriye sınırındaki 910 km boyunda yeni komşular ve güç birlikleri ortaya çıkmıştır. El Nusra, Irak İslam Devleti ve El Şam (ISIS), PKK'nın Suriye şubesi Demokrat Birlik Partisi "Partiya Yekîtiya Demokrat" (PYD) gibi terör unsurları ile mücadele de bölgenin temel gerçekliğine dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti ise her şeyden önce kendi güvenliği ve milli çıkarları için bölgede gerekli diplomatik ve askeri tedbirleri her zaman alma stratejileri geliştirmiş ve bunları da hayata geçirme politikaları üretmiştir.

Sonuç

Terör, küresel bir sorundur ve ittikçe büyüyen bu sorunun çözümü için küresel anlamda iş birliğinin önemi vurgulanmaktadır. Terörle mücadelede son yıllar da terörizmin finansmanı konusu önem kazanmaya başlamıştır. Terörle mücadelenin etkin olabilmesi için klasik tedbirlerin yanı sıra terör örgütlerinin finans kaynaklarının kurutulması uluslararası alanda önemli hale gelmiştir. Böylelikle terörle mücadeleye yeni bir boyut olarak terörizmin finansmanı hususu eklenmiştir. 90'lı yıllarda başlayan gelişmeler ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ardından ABD'nin bölgeye müdahalesi Orta Doğu'da yeni gelişmelerin tohumlarını atmıştır. Tarihsel coğrafya olarak Suriye, Türkiye'nin Lübnan, Ürdün ve benzeri Arap ülkelerine açılan kapısı olarak önemi haizdir. AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesine koşut olarak küresel dünyada değişen güç dengeleri Suriye ve Ortadoğu bölgesinde yeni ilişkiler ve politikaları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda bilhassa dışarıdan olan müdahaleler neticesinde bölgede artan terör olayları Suriye'de de görülmeye başlamış ve bu gelişmeler Türkiye-Suriye ilişkilerinde yeni yaklaşımlar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye, Esad yönetiminin halkına mukabil hayata geçirdiği zulüm ve baskı politikalarına kayıtsız kalmamış ona ciddi uyarılarda bulunmuştur. Bu süreçte yaşanan gelişmeler ve terör olaylarından ülkelerini terk eden binlerce Suriyeli göçmene kucak açan Türkiye, bu yönde de dünyaya örnek insanlık dersi vermiştir. Türkiye'nin Suriye'de devam eden terör faaliyetlerine kayıtsız kalamayarak bölgeye barış ve huzur amaçlı hem politik hem askeri yaklaşımları ve argümanları esasen bölgede yaşanan huzursuzluğu destekleyen dış güçlerce yine eleştirilmiş ama bu yaklaşımları dahi Türkiye'yi kararlı tutumundan vaz geçirememiştir. Çünkü Türkiye'nin Suriye coğrafyasına karşı ilgisiz kalması mümkün olmayıp tarihsel coğrafya olarak da derin bağları bulunmaktadır.

Kaynaklar

AKYÜREK, S., - YILMAZ, M. A., *Suriye Sorunu ve Türk Dış Politikasına Toplumsal Bakış*, Ankara: Bilgesam Yayınları, 2012.

ALTIN, S. C., *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*, İstanbul: Seçkin yayıncılık, 2015.

ALTUNOK, T.- ÇAKMAK, H., *Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi*. Ankara: Barış Platin Yayınları, 2009.

AYDIN, N., *İstihbarat ve İstihbaratçı*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

AYKIN, H., *Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanı*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2008.

AYKIN, H.- SÖZMEN, K., *Terörizmin Finansmanı*, Ankara: Masak Yayınları, 2008.

BAL, İ., *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplo Teorileri*, İstanbul: Usak Yayınları, 2006.

BAŞ, Ö. Y., *Suç Ekonomisi ve Terörün Finansmanı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.

CARPENTER, T. G., Tangled web: The Syrian Civil War and Its Implications, *Mediterranean Quarterly*, (2013): 1-11.

CAŞIN, M. H., *Uluslararası Terörizm*, Ankara: Nobel Yayınları, 2008.

KÖSELİ, M., "Terörle Mücadelede İstihbaratın Rolü" *Polis Bilimleri Dergisi*, (2011): 11-61.

RYAN, C., "The new Arab Cold War and the Struggle for Syria", *Middle East Report*, (2012): 28-31.

SARAN, M.- BİTİRİM, S., ‘‘Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim’’,
Stratejileri`*Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, (2010): 87-109.

SİNKAYA, B., *Ortadoğu Analiz*, c. 3, Ankara: ORSAM, 2011, 40.

SİMA, L.- S. KANJ, S. S., *War and infectious diseases: Challenges of the Syrian Civil War*, Plos Pathogens, Mercy Corps, Quick Facts: What You Need To Know About The Syria Crisis Retrieved, 2014.

ŞAHİNLER, D., *Dünyada ve Türkiye’de Kara Para Sorunu: Karşı Önlemler*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2006.

ŞEN, Y., ‘‘Suriye’de Arap Baharı’’, *Yasama Dergisi*, sy. 23, (2013): 55-79.

ÖKTEM, E., *Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2007.

Terör, Türk Dil Kurumu Elektronik Sözlük, [https://sozluk.gov.tr/\(10.09.2019\)](https://sozluk.gov.tr/(10.09.2019)).

UYAR, T., *Terörle Mali ve Hukuki Mücadele*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008.

Orta Doğu'da Terörizm: Afganistan Örneği

Olla Bandar Thaher*

ORCID:0000-0003-2561-2276

Öz

Orta Doğu bölgesini hedef alan terör, bugün bölge sınırlarını aşmış tüm dünyayı tehdit etmektedir. Arap bölgesi, 'Arap Baharının' yayılmasından sonra, güvenlik durumunun kötüleşmesi nedeniyle terör örgütleri için uygun bir yer haline gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin bir neticesi olarak, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütü, Orta Doğu'daki en güçlü ve en tehlikeli terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Irak topraklarında görülmeye başlayan ve Suriye'deki güvenlik durumunun kötüleşmesi ile neticelenen bu yeni durum, İŞİD'in Suriye topraklarında hakimiyet alanının genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Arap Devrimleri Orta Doğu'da İŞİD, Haşdi Şabi ve Husiler gibi yeni terör örgütlerini ortaya çıkarmıştır. Ürdün Arap baharından kısmen etkilenmiş olsa da, Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından organize edilen ve ülke tarihinde travmatik bir yere sahip olan terör saldırılarına hedef olmuştur. Terör saldırılarıyla parçalanmış bir diğer devlet olan Afganistan ise ilk olarak Sovyetler Birliği'nin, daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinin işgaline uğramıştır. Sovyetler Birliği Afganistan'ı terk ettiğinden beri ülkenin güvenlik durumu bozulmaya başlamıştır. ABD'nin geliştiği durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu makalede terörizm kavramı, Ürdün ceza kanunu ve bazı uluslararası sözleşmelere göre Afganistan örneği üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Kara Eylül, Orta Doğu, Terör örgütü

Gönderme Tarihi: 07/07/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Master Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü, E-Posta: ola93b.alfayez@yahoo.com

Terrorism In The Middle East - Afghanistan

Olla Bandar Thaher

ORCID:0000-0003-2561-2276

Abstract

Terror, targeting the Middle East region, today crosses the borders of the region and threatens the whole world. After the spread of ‘Arab Spring’, the Arab region became a suitable place for terrorist organizations due to the deterioration of the security situation. As a result of all these developments, the Iraqi Damascus Islamic State (ISIS) has emerged as the most powerful and most dangerous terrorist organization in the Middle East. This new situation, which started to be seen in Iraq and resulted in the deterioration of the security situation in Syria, resulted in the expansion of ISiD's dominance in Syrian territory. The Arab Revolutions have revealed new terrorist organizations in the Middle East such as ISIS, Hashdishabi and Houthis. Although Jordan has been partially affected by the Arab spring, it has been the target of terrorist attacks organized by the Palestine Liberation Organization and has a traumatic place in the history of the country. Afghanistan, another state disintegrated by terrorist attacks, was occupied first by the Soviet Union and then by the United States. Since the Soviet Union left Afghanistan, the country's security situation has deteriorated. The arrival of the US made the situation worse. In this article, the concept of terrorism is discussed through the example of Afghanistan according to the Jordanian penal code and some international conventions.

Keywords: Afghanistan, Black September, Middle East, Terrorist Organization,

Received Date: 07/07/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Ближневосточный терроризм на примере Афганистана

Олла Бандар Тхахерал-Фаез

Резюме

Нацеленный вначале на Ближний Восток терроризм сегодня уже угрожает всему миру. Арабский регион в результате распространения последствий “Арабской весны” и ухудшению ситуации с безопасностью превратился в благоприятную для террористических организаций территорию. Так, группировка ИГИЛ (Исламское государство) превратилась в самую сильную и опасную организацию на Ближнем Востоке. Начавшееся в Ираке положение завершилось нарушением безопасности в Сирии, что позволило ИГИЛ расширить свое влияние в данном регионе. Арабские революции вывели на арену такие новые террористические группировки, как ИГИЛ, Хашд аш-Шааби, хуситы. Хотя Иордания также частично пострадала от “арабской весны”, она стала целью травматической для истории страны организованной Организацией освобождения Палестины террористической атаки. Другим государством, страдающим от терроризма, является Афганистан, который был оккупирован сначала Советским Союзом, затем Соединенными Штатами Америки. После выхода Советского Союза из страны, безопасность в ней нарушилась. Приход американцев усугубил положение. Данная статья рассматривает понятие терроризма, иорданский уголовный кодекс и некоторые международные соглашения на примере Афганистана.

Ключевые слова: Афганистан, “Черный Сентябрь”, Ближний Восток, террористические организации

Получено: 07/07/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Bu araştırmada terörizmin tanımı ve türleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Terörizmin uluslararası tanımları vardır. Terörizmin kökeni, sadece bu döneme ait değildir ve eski zamanlardan beri var olmuştur ve şu anda terörizm türleri ve terör örgütlerinin yöntemleri de değişmiştir.¹ Etnik terörizm ve uluslararası terörizm dışında, e-terörizm terimi de ortaya çıkmıştır. Terörizm ve terör örgütlerinin yöntemleri, bu çağda teknolojinin ilerlemesiyle birlikte daha da gelişmiştir.²

Orta Doğu'daki siyasi rejimlerin çöküşü ve Arap Baharı'nın patlak vermesiyle, Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen, Irak gibi çoğu Arap ülkesi, kötüleşen ekonomik ve politik koşulların bir sonucu olarak, ortaya çıkan bazı terörist örgütleri tarafından zarara uğratılmıştır. Güvenliğin yetersiz olması, Irak'taki İslami Devlet Örgütü'nün ve Şam'ın ortaya çıkmasını sağlayarak Irak topraklarında terör eylemlerinin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Suriye'deki güvenlik durumunun bozulması sonucunda ise Suriye topraklarında da terörizm faaliyetleri belirginleşmiş ve bu bağlamda Orta Doğu'daki en tehlikeli terör örgütü organizasyonu haline gelen IŞİD, insanlar arasında terör ve paniğin yayılmasını sağlamak amacıyla katliam ve yakma eylemlerinin görüntülerini sanal ortamda da yayınlayarak insanları tedirgin etme yaklaşımlarında bulunmuştur.³ ISİD'in faaliyetlerinin öncelikle Irak ve Suriye ile sınırlıyken, daha sonra faaliyetlerin Libya ve Mısır'da da yayıldığı görülmüştür. Ürdün de bazı terörist operasyonları gerçekleştirmeyi defalarca denemiş, fakat başarısız olmuştur. Ürdün, iç güvenliğini tesis etmiş olmasına rağmen, bölgesinde gerçekleşen ve zaman zaman ülke içinde meydana gelen terör eylemlerinden dolayı terörün olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. En öne çıkan terör olayları, 1970'te Ürdün'de El Fetih ve Filistin Kurtuluş örgütü tarafından gerçekleştirilen Kara Eylül olaylarıdır. 2005'te Amman'da meydana gelen, El-Kaide'ye bağlı Abu Musab el-Zarqawi tarafından üstlenilen eylemde, Amman'ın ortasında ki üç otel bombalanmıştır. 2015'ten 2019'a kadar Ürdün'de, örgüt tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinden bir kısmı ise başarısız olmuştur.⁴

---

¹Atıla Şehirli, *Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri*, İstanbul: Burak Yayınları, 61.

²Hakan Hekim-Oğuzhan Başbüyük, "Siber Suçlar ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, (2013): 136 vd.

³Fouad Ajami, "The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously", [https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/1120/Blitz%2C_Daan_1.pdf?sequence\(10.09.2019\)](https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/1120/Blitz%2C_Daan_1.pdf?sequence(10.09.2019)).

⁴Şemsettin Erdoğan-Ergün Deligöz, "Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği", *Savunma Bilimleri Dergisi*, sy.1, (2015): 7.

Terörizm Kavramı

İngilizce'de "Terror" kelimesi; korku, panik anlamına gelir.⁵ Terörizm, herhangi bir hükümeti, uluslararası ya da bölgesel kuruluşu bir eylemi yapmaya veya kaçınmaya zorlamak ya da çevreye, tesislere, kamu mallarına, özel mülklere, uluslararası tesislere veya herhangi birini işgal etmek ya da bunları ele geçirmek için diplomatik amaçlara zarar vermek, ulusal kaynakları tehlikeye sokmak, insanları korkutmak, terör saçmak, hayatlarını tehlikeye atmak, toplumun emniyetini ve güvenliğini tehlikeye atmak için tasarlanmış bireysel veya toplumsal bir suç girişiminin uygulanmasında, nedenlerine ve amaçlarına bakılmaksızın, tehdit veya herhangi bir şekil de şiddetin kullanılması anlamına gelmektedir.⁶ Terörizm tanımsal olarak zamanımızda milletlerarası güvenliğe yönelik en ciddi tehditler arasında görülmektedir. Uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin uzun yıllar boyunca bir tehdit olarak varlığını sürdüren terörizm, Soğuk Savaş sonrası yaşadığı dönüşümle uluslararası alanda devletler ve uluslararası toplum açısından en önemli güvenlik tehditleri arasında ön sıralarda yer almaya başlamıştır. Yine Evrensel bir olgu olan terörizm kavramı, özellikle 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan saldırının ardından uluslararası toplumun gündemini daha sık bir şekilde meşgul etmeye başlamıştır.⁷

Terörizm'in Uluslararası Sözleşmelerdeki Tanımı

Kavramsal ve tanımsal olarak bakıldığında terörizmin, ulusal, bölgesel veya uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Bu durum, devletlerin terör kavramını tanımlamadaki farklı yaklaşımlarından dolayı ortaya çıkmıştır. Bazı ülkeler bir takım terör örgütlerini meşru kabul ederken, bazı devletler ise yasadışı olarak görmektedirler. Cenevre Sözleşmenin birinci maddesinde, Devletler, terörist faaliyetleri teşvik eden herhangi bir şeyden kaçınmayı, başka bir devlete yönelik terör eylemlerini önlemeyi, faileri cezalandırmayı ve bunu başarmada birbirleriyle işbirliği yapmayı taahhüt eder. Aynı maddenin ikinci fıkrasında, Sözleşme, terör eylemlerini "belirli Devletlerin ve genel olarak kişi veya kişilerin gruplarının zihninde bir terör devleti oluşturmayı amaçlayan veya isteyen buna yönelik suç eylemleri" olarak tanımlamaktadır.⁸ Bununla birlikte, 1937 Cenevre Sözleşmesi, imza sahibi devletler tarafından onaylanmadığından yürürlüğe girmemiştir.

⁵Oxford Word Power Dictionary, Oxford : Oxford University Press, London, 1999, 240.

⁶ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986, 11444-11445.

⁷ Murat Şimşek, "Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma", *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 54 (2016): 320.

⁸ 1997 Tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine Dair Sözleşme, http://treaties.un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf. (23.06.2019).

Orta Doğu'daki Terör Örgütleri

2003'te Irak'ın siyasi ve politik kargaşaya girmesinin ardından bölgede ki zayıf siyasi ve güvenlik koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkan teröristler, Irak ve Şam İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD), ortaya çıkmasının ardından bu örgüte katılmışlardır. Irak sınırlarının dışında kötü koşulların Suriye'de de yayılması İŞİD'in burada da etkinliğini arttırmasına yol açmıştır. Bu terör örgütünün birçok silaha da sahip olduğu görülmektedir. Yine bu cümleden olarak ilgili terör örgütünün bölgede yaşanan olumsuz ortamların da etkisiyle gerek Irak'ta ki gerekse de Suriye bölgesindeki mevcut bölge ordularının depolarında bulunan füze ve silahları da envanterine kattığı anlaşılmıştır.⁹

Irak'taki siyasi ve güvenlik durumunun kötüleşmesi ve İslam devleti örgütlenmesinin yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Irak'taki halk kitlesi, Irak topraklarında "İŞİD" ile birlikte halk kitlelerinin mücadelesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Musul da Irak Kuvvetleri, bununla birlikte politikacılarının ve liderlerinin eylemleri, Irak hükümetinin halk kitlesinin mi yoksa İran'la mı bağlantısı olduğu sorusunu gündeme getiren İran'daki Fakih'm görevine sadakat ve övgüde bulunmaktadır. Haşdi Şabi kitlesine yapılan eleştiriler ve kınamaların bir sonucu olarak Irak hükümeti, son dönemde halk kitlelerinin eleştirilmesini önlemek için İran silahlı kuvvetlerinin popüler seferberliğini içeren bir yasa çıkarmıştır.¹⁰

1970 Ürdün'de Kara Eylül

21 Mart 1967'de İsrail kuvvetleri Karama'daki (Batı Şeria sınırındaki bir Ürdün şehri) Ürdün toprakların da birçok Filistin kampına saldırdı. Sonuç olarak, Ürdün tarafı misilleme yaptı ve Ürdün Arap Ordusu ve İsrail güçleri arasında üstünlük savaşı gerçekleşmiştir. İsrail tarafı bir ateşkes sunmuş ve Ürdün ordusuna teslim olmuştur. İsrail'in Arap bölgesinde ki çatışmalarında tarihinde ilk kez, İsrail ateşkes talebinde bulunmuştur. Bu ateşkes İsrail ordusunun yenilmez oldu iddiasına yıkmıştır. Ürdün ordusu için zafer olarak yer almıştır.¹¹Kara Eylül, 1970 Eylül ayında gerçekleşen terör eylemlerine verilen isimdir. Bu örgütlerin en göze çarpanları, Ürdün silahlı kuvvetleri ile çarpıştığı El Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü, Ürdün siyasal sisteminin devrilmesi

⁹İran Devrim Muhafızları, <http://www.un.org/ar/charter-united-nations/index.html>,(23.06.2019).

¹⁰ Irak'ta Haşdi Şabi yasasıyla milislere askeri yetkiler tanındı, Star, <http://www.star.com.tr/guncel/katliamci-sii-hasdisabiye-yasal-kilif-irak-meclisi-atesle-oyuyor-haber-1162104/>(27.11.2016).

¹¹1967 Arap İsrail Savaşı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>, (28.07.2019).

ve devlet içinde bir devlet kurulması öngörülmekteydi.¹² 4 Mart 1973 tarihli Bozkurt gazetesinde ise Kara Eylül ile ilgili olarak, “Kara Eylül Örgütü 1970 yılında Ürdün ile Filistinli gerillalar arasında meydana gelen iç savaştan sonra kurulmuştur. Bilindiği gibi iç savaş Filistinlilerin kanlı bir biçimde imha edilmesi ve Ürdün’den çıkarılmalarıyla sonuçlanmıştı. İsrail kadar Ürdün’e de düşman olan Filistinli gerillaların en radikal kanadı, iç savaşın intikamını almak için kurdukları gizli örgütte, savaş eylül ayında cereyan ettiğinden "Kara Eylül" adını takmışlardır” biçiminde ifadelerle rastlanmaktadır.¹³ 1970 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), halka açık olarak Ürdün'deki monarşinin yıkılmasını talep etmeye başlamış, Ürdün yasalarını görmezden gelmiş ve bazı durumlarda Kral Hüseyin'i öldürmeye çalışmış ama başaramamıştır. 10 Eylül 1970 de FKÖ üç sivil uçağı ele geçirmiş, yolcuları rehin almış ve uçakları yakmıştır. Bu durum Ürdün hükümetince kabul edilemez bulunmuştur. Ürdün hükümeti anlaşma olmadan Ürdün içindeki herhangi bir arazinin elden çıkarılmasına izin verilemezdi. 17 Eylül 1970 de, Yaser Arafat'ın önderlik ettiği Filistin Kurtuluş Teşkilatı ile Ürdün silahlı kuvvetleri arasında silahlı bir çatışma yaşanmıştır. El Fetih ve FKÖ taraftarları, Ürdün'deki rejimi devirmeyi başaramamıştır. Savaş, Ürdün ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda FKÖ, Lübnan iç savaşında savaşıyan taraflardan biri olmuştur.¹⁴

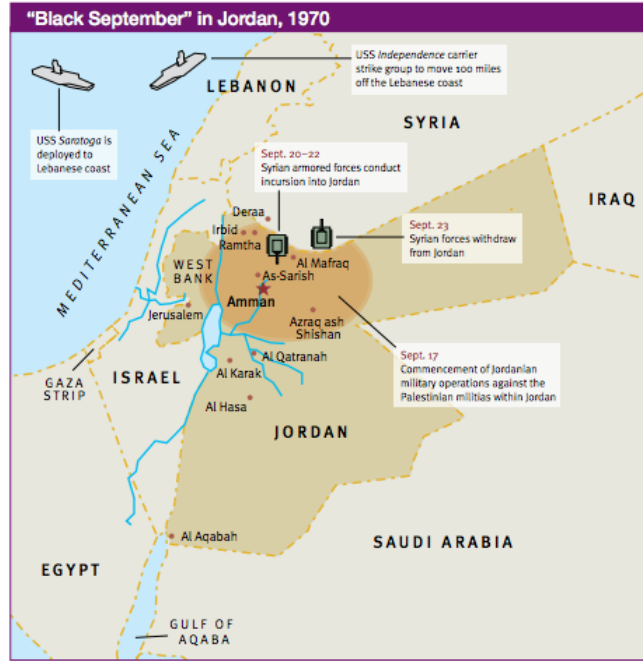

Resim1: Eylül olayları, <https://sites.google.com/site/mrmooreswhsemesterii/vocabulary-pictures/one-day-in-september>(20.08.2019).

¹² Kara Eylül Saldırısı, <https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/>(27 Temmuz 2019).

¹³ 4 Mart 1973 Bozkurt Gazetesi.

¹⁴ FKÖ, <https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/>(27.07.2019).

Resim 2: Kara Eylül Saldırı Haritası

<https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-81fb1833f758c39e9f9f592098b570fe>

Orta Doğu terör faaliyetlerinin devam ettiği bu süreçte ayrıca Ürdün'e yönelik terörist saldırılar olmuş ve bölgede kargaşa ortamının sürdüğü görülmüştür. Bu bağlamda Ürdün'e yapılan terörist saldırılarına baktığımızda ise Kral Abdullah döneminden günümüze Ürdün'ü hedef alan pek çok terör saldırısının gerçekleştirildiği görülmüştür. Buna göre, 20 Temmuz 1951 Kral Abdullah'ın, Cuma günü namaz kılmak için El Aksa Camii'ne girerken öldürülmesi;¹⁵ Kara Eylül 1970 olayları¹⁶; 26 Kasım 1971 Eski Başbakan Wasfi El Tal suikasti¹⁷; 2005 Amman bombalamaları¹⁸; 2014 Libya'da Ürdün Büyükelçisinin kaçırılması¹⁹; Baqaa kampı olayı²⁰ ve Al-Rikban

¹⁵ Kral Abdullah'a Suikast, <https://www.habervakti.com/tarih/urdun-krali-abdullah-68-yil-once-bugun-olduruldu-h77393.html/> (20.07. 2019).

¹⁶ Kara Eylül Saldırısı, [https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/\(27.07.2019\).](https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/(27.07.2019).)

¹⁷ Wasfi El Tal'e suikast, [https://www.nytimes.com/1971/11/30/archives/assassination-in-cairo.html/\(20.07.2019\).](https://www.nytimes.com/1971/11/30/archives/assassination-in-cairo.html/(20.07.2019).)

¹⁸ Amman bombalamaları 2005, [https://www.dw.com/tr/ter%C3%B6r-%C3%BCrd%C3%BCn%C3%BC-vurdu/a-2523251/\(21.07.2019\).](https://www.dw.com/tr/ter%C3%B6r-%C3%BCrd%C3%BCn%C3%BC-vurdu/a-2523251/(21.07.2019).)

¹⁹ Libya'da Ürdün Büyükelçisi kaçırıldı, [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140415_libya_kacirma/\(21.07.2019\).](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140415_libya_kacirma/(21.07.2019).)

²⁰ Baqaa kampı olayı, [https://www.bbc.com/news/world-middle-east-36459495/\(18.07. 2019\).](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-36459495/(18.07. 2019).)

kampına saldırı²¹ türünden olaylar sayılabilir. Mezkur terör saldırıların bölgede huzur ve güven ortamını zedelediği de bir gerçektir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgal Etmesinin Sebepleri ve Hedefleri

Afganistan, Güney Asya'nın kapısı sayılabilecek bir konumdadır. Alt kıta olarak da adlandırılan Hindistan ile tarihsel bağlara sahiptir. Amerikan ve Rusya iki kutuplu dünyasının aktörlerinden biri olan ve 20.yy'ın ilk çeyreğinden itibaren Asya'da yayılma siyaseti takip eden Rusya, yüz yılın son yarısından itibaren Afganistan'a müdahale koşulları oluştuğunda bu bölgeden de uzak duramamıştır.

Bu cümleden olarak Afganistan'da Nisan 1978'de yönetim aleyhtarı kesimler tarafından demokratik cumhuriyet ilan edilmiş, bu bağlamda yönetim ve ordu, Ruslarla yakın ilişki içine girmişti. Yine Afganistan'da Rusya yanlısı siyasilerin iktidara gelmesi ve çeşitli gelişmelerin yaşanması da ülke içinde çeşitli taşkınlıkların yaşanmasına vesile olmuştu. Halkın kendini yönetmeye talip olması ise siyasi erki elinde bulunduran kesimleri rahatsız etmiş ve olası bir halk hareketinin engellenmesi bağlamında Rusya'dan da yardım talep edilmişti. Bu cümleden olarak bölgeye müdahale koşullarının olgunlaştığını düşünen Ruslar ise bu tarihi fırsatı kaçırmayarak 27 Aralık 1979'da Afganistan coğrafyasını işgale girişmişlerdir. 10 yıl süren bu işgal sürecinde insanlık dışı katliamlara imza atılmış ve büyük sosyal dramların yaşanmasına yol açmıştı.

Esasen Ruslar, coğrafi alanına birçok ülke cumhuriyetlerini dahil etmeyi ve sosyalist doktrinin bu coğrafyalarda kabul edilmesini ve içinde yayılmasını istemekteydi. Bu nedenle Ruslar tarafından Afganistan'ı işgal etme düşüncesi ve girişimleri sürpriz olmamıştır. Bu bağlamda Rusların Afganistan'ı işgali için söz konusu neden ve amaçları arasında, Afganistan'daki doğal ekonomik kaynakların ele geçirilmesi, Rusların Polonya'da sarsıldıktan sonra askeri prestijini yeniden kazanma istekleri, sıcak denizler ile petrol kuyularına erişim ve Hürmüz Boğazı'ndan geçen ticaret yollarının kontrolü, Afganistan'daki bir komünist hükümeti destekleme eğilimi, Rusların güvenliğinin korunması, denetimleri altında bulunan Türkistan'ın kontrolü dolayısıyla Orta Asya bölgesinde doğabilecek özgürlük hareketlerini engelleme tedbirleri sayılabilir.

Yine Rus liderler, komşu ülkelerde sosyalizmi yaymak için tüm fırsatlardan

²¹ Al-Rikban kampına saldırı, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rukban/> (20.07.2019).

yararlanmaya odaklandılar. Bu özellikle Rusya'dan ekonomik yardım alan ülkelerde belirgin bir haldedir. Bu yardım karşılığında Rus kültürünün yayılması amaçlanmaktadır. Afganistan'daki durum bu şekildedir. Eğitim ve öğretimden başlayan süreç ekonomik yardım ve kültürel ilişkiler yoluyla tamamlanmaktadır. Askeri destek böylece sosyalist ideolojiyi ve Marksist ideolojiyi yaymaya başlamıştır. Afganistan'daki Komünist Parti, yönetimi devraldığına ve bazı komünist fikirlerin Afganistan'daki Marksist sisteme uygulanmasının başlamasıyla bu ortaya çıkmıştır.²² Başlıca hedefleri, güney sınırlarının güvenliğini korumak, Pakistan limanlarını ele geçirmek, sıcak denizlere ulaşmak ve Arap denizindeki petrol kuyusuna yakın olan Arap Denizi'ne yakın yerleri elde etmektir. Körfezde Afganistan'daki gelişmeleri izleyen ABD, Rusya tarafından BM'nin Afganistan'ın işgaline itiraz etmeye başlamasına neden olmuştur. Birleşik Devletler, Rusya ile savaşan Afgan direniş örgütlerine yardım ve silah transferleri sağlamıştır. ABD, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Afganistan direnişini destekleyen önde gelen ülkeler arasındadır.²³

Resim 3: Sovyet Birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi,

files.afghanpaper.com/newsfiles/201604/201604270700012727.jpg, (22.09.2019).

11 Eylül Saldırıları

11 Eylül 2001'de, Pentagon binası da dahil olmak üzere bir patlama New York ve Washington DC'yi sarsmıştır. İlk olay, New York yerel saatiyle 9'dan he önce meydana gelmiş ve patlama, uçağın New York'ta Dünya Ticaret Merkezine çarpmasıyla

²² Özgür Çınarlı, "Afganistan, Küresel ve Bölgesel Güç Savaşları, Enerji, terör, Uyuşturucu ve Toplumsal Yıkım", *Stratejik Araştırmalar Dosyası (SAD)*, (2002): 34-38.

²³ Çınarlı, "Tolumsal Yıkım...", 42-45.

başlamıştır. 18 dakika sonra, ikinci bir uçak doğrudan ikinci kuleye çarptığında ise bu durum büyük bir patlamaya neden olmuştur. Bu terör eyleminde Pentagon'da saldırıya uğramıştır ve birçok insan bu bombalamanın kurbanı olmuştur. Söz konusu olay olduğunda, Başkan George W. Bush hayatını korumak için Paxil üssüne transfer edilmiştir. Federal binalar, Pentagon ve diğer devlet binaları, Beyaz Saray, Meksika ve Kanada sınırının kapatılması ve hava sahasının kapatılması dışında boşaltılmıştır.²⁴

Resim: 4. 11 Eylül Saldırıları

Mezkur terör saldırılarını takiben ABD ve İngiltere 7 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'a karşı askeri bir operasyon başlatmış bu operasyona "Kalıcı Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) adının vermişlerdir. Bu cümleden olarak ilgili devletlerin operasyonu BM Antlaşmasının 51. Maddesinde yer alan meşru müdafaa hakkına dayandırılmıştır.²⁵

ABD tarafından ilan edilen teröre karşı ilk mücadele, 11 Eylül olaylarına tepki olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu cümleden olarak ABD, Afganistan'a karşı büyük bir askeri operasyon başlatmıştır. Uluslararası destek ve diğer ülkelerin savaşa katılımıyla ABD, Afganistan ve ardından Irak'ın işgalini 11 Eylül saldırılarına tepki olarak göstermiş ve operasyonları sürdürmüştür.²⁶

Birleşik Devletler, Afganistan ve Taliban'ın Usame bin Ladin'in yargılanmasını

²⁴ İskender Karakaya, "11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Değişen Güvenlik Algılamaları ve Politikaları", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010, 50.

²⁵ Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51. Maddesi, http://un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf. (28.05.2019).

²⁶ Ülkü Halatçı, "11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (7), (2006): 81.

istemmiş, 20 Eylül de Taliban, Usame bin Ladin'i ABD'ye iade etmeyi reddetmiş, ABD'nin 11 Eylül saldırılarına Usame'nin Bin Ladin'in katıldığına kanıtlanması halinde ise Bin Ladin'i tarafsız bir İslam ülkesine vereceğini ifade etmişse de ABD bu teklifi kabul etmemiştir.

12 Eylül 2001 de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1368 sayılı kararı, ABD'nin askeri müdahaleye meşruiyet veren kararını almıştır. "11 Eylül 2001'deki terörist saldırıların uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit olduğu düşünülmektedir." Teröre karşı savaş başlamış ve ABD askeri ve koalisyon kuvvetleri eğitim ve askeri merkezleri, El-Kaide ve Taliban iletişim merkezlerini bombalamıştır. ABD'nin Afganistan'a saldırısı başlayınca, Taliban hükümeti düşmüş ve ABD güçleriyle savaşmaya başlamışlardır. Kasım 2001'de Kuzey koalisyon kuvvetleri, başkent Kabil ve Taliban kuvvetlerinin Kandahar'a, ABD'nin hava saldırıları ve güneydoğu Afganistan'daki bazı şehirlere, özellikle El-Kaide ve lider Usame bin Ladin'in bulunduğu Tora Bora bölgesine yapılmıştır.²⁷

Taliban rejiminin yıkılmasından sonra, Birleşmiş Milletler Afganistan da güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak için uluslararası barış gücü görevlileri kurmayı istemektedir. 1386 sayılı karar uyarınca, Güvenlik Konseyi 20 Aralık 2001'de Afganistan makamlarına Kabil'de koruma ve güvenlik sağlamada yardımcı olmak için çok uluslu güvenlik güçleri göndermeye karar vermiştir. Bu kuvvet ISAF olarak bilinmektedir. ISAF kuvvetlerinin El Kaide ve Taliban tarafından 2003 yılın da Kabil de barışı koruma kuvvetlerine önderlik etmek için NATO güçlerinin seçilmesine yol açan ve şiddetli saldırılara maruz kalması sonucunda kötüleşen durumun sonucu olarak askerler ve savaşçılar artırılmıştır. Afganistan'da Afgan hükümeti Taliban ve savaş ağlarının etkisini durdurmak için Kabil sınırının dışındaki barışı koruma görevlilerinin görevlendirilmesi için çağrılmıştır. 6 Ekim 2003 de NATO, barışı koruma güçlerini Kabil'in bitişiğinde ki bölgelere genişletmeye karar vermiştir.²⁸

---

²⁷ Şeref Ongay, "11 Eylül 2001 Tarihinden Sonra BM, AB ve NATO'da Terörle Mücadeleye Yönelik Gelişmeler", *Stratejik Araştırmalar ve Etüt Merkezi*, sy. 4, Ankara (2002):4.

²⁸Ongay, "11 Eylül 2001 Tarihinden Sonra BM ..", 10-16.

Sonuç

Terörizmin tarihi bir geçmişe sahip olduğunu ve aslında daima uğradığı başarısızlığa rağmen yine de devam etmekte olduğunu görmekteyiz. Ülkelere göre farklı terör tanımlarının yapılması ilgili kavramın belki yeniden ve daha etraflı olarak tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.Tarihsel olarak Afganistan'ın Ruslar tarafından işgali 10 yıl sürmüş ve Rus güçleri kayda değer bir ilerleme kaydedememiş, ancak Afgan direnişi Ruslara büyük zarar vermiştir. İşte bu yüzden ki Rus yetkililer, Afganistan'dan çekildiklerini ve yenilgilerini açıklamamışlardır.Devam eden tüm başarısızlıklar toplamı olarak Rus askeri kuvvetleri 15 Şubat 1989'da Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekilme kararı almıştır.

11 Eylül olaylarından sonra Afganistan'da işler değişmiştir. Bütün gözler El-Kaide'nin adı olan Afganistan'da yoğunlaşmıştır. Terör örgütü olarak kabul edilen ve Amerikan dış politikası başta Afganistan olmak üzere çoğu ülkeye yönelmiştir. Bu tarihten sonra birçok şey değişmiş ve ilk kez terörle mücadele ifadesi kullanılmıştır. ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinden daha fazla olumsuz etkilere sahip olan Irak işgali, devrik lider Saddam Hüseyin'in nükleer silah sistemine sahip olma bahanesiyle gerçekleştirilmiştir. Yine ABD'nin Irak ve Afganistan'a müdahalesi de esasen bölgeye yıkımdan başka bir şey getirmemiştir.

Orta Doğu coğrafyasının bir geçiş alanı olması ve zengin maden yataklarına sahip bulunması sanayileşmiş ülkelerin daima burası ile ilgilenmeleri gereğini doğurmuş ve bölgedeki denetimlerini devamlı kılmak için de icabında kargaşa ortamı yaratma sistemi kurgulanmıştır. Sömürgeciliğin taşeronluğunu yapan terör örgüt ve faaliyetleri ise mezkur tarihi dinamikler sebebiyle bölgeden hiç eksik olmamıştır. Orta Doğu bölgesinin eklemlerinden olan Afganistan ise hem bölgesel hem uluslararası terör olaylarına ve sorunlara sahne olmuştur. Komşusu Hindistan ile yıllardır yaşadığı Keşmir sorununun uzantıları periferisinde coğrafyasına dış güçlerce her fırsatta müdahale edilen Afganistan bu bakımdan da bölgenin laboratuvar sahalarından biridir.Bu cümleden olarak yine iç dinamiklerinin de tesiriyle önce Rus işgaline, milenyumda ise ABD'nin faaliyetlerine maruz kalması bölgede kargaşa ve terör eylemlerinin günümüze kadar süregelmesinde başat roller oynamıştır.

Kaynaklar

AJAMİ, F., “The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously”,
https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/1120/Blitz%2C_Daan_1.pdf?sequence=1 (10.09.2019).

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.

ÇINARLI, Ö., “Afganistan, Küresel ve Bölgesel Güç Savaşları, Enerji, terör, Uyuşturucu ve Toplumsal Yıkım”, *Stratejik Araştırmalar Dosyası (SAD)*, (2002): 34-38.

ERDOĞAN, Ş.- DELİGÖZ, E., “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, sy.1, (2015): 5-37.

HEKİM, H.- BAŞIBÜYÜK, O., “Siber Suçlar ve Türkiye’nin Siber Güvenlik Politikaları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, (2013): 135-158.

KARAKAYA, İ., “11 Eylül 2001 sonrası ABD’nin Değişen Güvenlik Algılamaları ve Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

ONGAY, Ş., “11 Eylül 2001 Tarihinden Sonra BM, AB ve NATO’da Terörle Mücadeleye Yönelik Gelişmeler”, *Stratejik Araştırmalar ve Etüt Merkezi*, sy. 4, Ankara (2002):1-16.

Oxford Word Power Dictionary, Oxford : Oxford University Press, London, 1999.

HALATÇI, Ü., “11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Baskı 1, sy.7, (2006): 1-98.

ŞEHİRLİ, A., *Türkiye’de Bölücü Terör Hareketleri*, İstanbul: Burak Yayınları, 2000.

ŞİMŞEK, M., “Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 54 (2016):319-335.

1997 Tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine Dair Sözleşme,
http://treaties.un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf. (23.06.2019).

İran Devrim Muhafızları, <http://www.un.org/ar/charter-united-nations/index.html>,(23.06.2019).

Irak'ta Haşdi Şabi yasasıyla milislere askeri yetkiler tanındı, Star,
<http://www.star.com.tr/guncel/katliamci-sii-hasdisabiye-yasal-kilif-irak-meclisi-atesle-oyuyor-haber-1162104/>(27.11.2016).

1967 Arap İsrail Savaşı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>, (28.07.2019).

Kara Eylül Saldırısı, [https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/\(27 Temmuz 2019\)](https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/(27%20Temmuz%202019)).

4 Mart 1973 Bozkurt Gazetesi.

FKÖ, [https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/\(27.07.2019\)](https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/(27.07.2019)).

Kral Abdullah'a Suikast, <https://www.habervakti.com/tarih/urdun-krali-abdullah-68-yil-once-bugun-olduruldu-h77393.html/> (20.07. 2019).

Kara Eylül Saldırısı", [https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/\(27.07.2019\)](https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/filistin-davasiyla-gecen-bir-omur-yasir-arafat/(27.07.2019)).

Wasfi El Tal'e suikast", [https://www.nytimes.com/1971/11/30/archives/assassination-in-cairo.html/\(20.07.2019\)](https://www.nytimes.com/1971/11/30/archives/assassination-in-cairo.html/(20.07.2019)).

Amman bombalamaları 2005, <https://www.dw.com/tr/ter%C3%B6r-%C3%BCrd%C3%BCn%C3%BC-vurdu/a-2523251/> (21.07.2019).

Libya'da Ürdün Büyükelçisi kaçırıldı, [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140415_libya_kacirma/\(21.07.2019\)](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140415_libya_kacirma/(21.07.2019)).

Baqaa kampı olayı, [https://www.bbc.com/news/world-middle-east-36459495/\(18.07.2019\)](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-36459495/(18.07.2019)).

Al-Rikban kampına saldırı, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rukban/> (20.07.2019).

Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 51. Maddesi, [http://.un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf.\(28.05.2019\)](http://.un.org/doc/source/events/2007/press_release_english.pdf.(28.05.2019)).

**Eileen Power, Medieval People,
London: The Folio Society, 1999, ss. 253.**

İslam Kavas*

ORCID: 0000-0003-0984-3568

İngiliz İktisat tarihçisi Eileen Power sosyal tarih alanında unutulmayacak çalışmalara imza atmıştır. Eserlerinden biri olan *Medieval People* 1924 yılında basıldı ve onun en meşhur çalışması oldu. Aradan geçen bir asra rağmen etkileyiciliğinden çok şey kaybetmedi. Etkileyiciliğini yitirmemesinin sebebi klasik, güç merkezli tarih anlatımını bir kenara bırakıp daha sıradan insanların hayatını anlatması ve anlatımının gündelik dile yakınlaşmasıdır. *Medieval People* sekiz bölümlük bir kitaptır ve her bölümünde dönemin görece sıradan insanının hayatını gözler önüne serer. Bu haliyle kitabın herbir bölümü bir biyografi çalışmasıdır.

---

* islamkavas@gmail.com

Yazarın kitabın önsözündeki iddiası ortaçağın sıradan insanının tarihinin yazmanın herhangi bir derebeyinin tarihini yazmak kadar mümkün olduğu, sıran insana dair de yeterli kaynaklara sahip olduğumuzdur.¹ Kullandığı kaynaklar ve anlatımı itibariyle de bu iddiasının boş olmadığını bize gösterir. Onun ifadeleriyle ‘Bu kitap öncelikle tarihin mutfağı ile ilgilidir.’² Böylece ortaçağ Avrupa tarihinde yaşayan sıradan insanın hayatını bize farklı kaynaklardan sunan son derece başarılı bir tarih yazımı ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Bütün ortaçağ tarihi kitapları gibi *Medieval People* da Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ile başlar. Eileen Power her ne kadar farklı bir tarihçi olsa da o da aynı izler. ‘The Precursors (Mukaddimeler)’ ana başlıklı ilk bölümde yazar Roma’nın neden yıkıldığını ve o yıkılırken mensuplarının bunun farkında olup olmadıklarını sorgular. Roma’nın yıkılış dönemindeki doğurganlık oranının düşüklüğü de dâhil birçok soruna değinir. Fakat asıl odaklandığı nokta barbarların Roma’yı yani medeniyeti yavaş yavaş ele geçişi. Bunun anlatımını da dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Fransa’da yaşayan bir âlim ve beyefendi olan Ausonius,³ beşinci yüzyılın ortalarında yaşamış son Roma seçkinlerinden olan Sidonius Apollinaris, altıncı yüzyılın ikinci yarısında Galya’da yaşayan Fortunatus ve Tours’lu Gregory üzerinden yapar. Bu karakterlerin hepsi Roma kalıntısı seçkinlerdir ve ‘nefesleri soğan ve pırasa kokan, saçlarını kokmuş tereyağı ile tarayan’⁴ barbarların hâkim olduğu bir dünyanın şafağında yaşamaktadırlar. Power burada konuyu bir medeniyet ve barbarlık ikilemi içerisinde ele alır. Burada Romalıları ve barbarları ifade etmek için kullandığı sıfatlarda bu açıkça kendini gösterir. Burada o dönemdeki seçkinler ve eğitimlilerin hayatlarına dair verdiği ayrıntılar, tasvirler ve Roma’nın neden yıkıldığına dair aralarında yaptıkları tartışmalardan alıntılar oldukça ilgi çekicidir. Bu tartışmalarda artık Roma’nın yıkılışının kabul edilip barbarların yönetiminin insanların zihinlerinde yavaş yavaş meşrulaşmaya başladığı görülür.⁵

---

¹EileenPower, *Medieval People*, London: Folio Society, 1999, XXV.

² Power, *Medieval People*, 23.

³ Power, *Medieval People*, 6.

⁴ Power, *Medieval People*, 12.

⁵ Power, *Medieval People*, 10.

Böylece dördüncü yüzyıldan başlayarak olayları bizzat yaşayan insanların hayatları üzerinden Roma İmparatorluğu'nun barbarlar karşısından zayıflayışı, yıkılışı ve Avrupa'da yeni krallıkların kuruluşu anlatılmış olur. Bölüm sonunda da Eileen Power Romalıların nasıl olup da yıkılışı göremediklerini sorgular. Onun ifadeleri ile Romalıların hatası 'onların tamamıyla bizzat medeniyet denen şeyin kendisini yanlış algılamalarıydı. Hepsi de aynı hatayı yapıyordu. İnsanlar, Roma'nın kendi medeniyetini sulandırmadan barbarlığı içine alıp sindirebileceğini düşünmüştü' ve 'Ebed müddet Roma' hayaline inanıyorlardı.⁶ Ona göre barbarların ıslah edilebileceği ve Roma'nın ebedi olduğu inancı Roma'yı yıkan sebepti.

İkinci bölümün kahramanı Şarlman döneminde (768-814) yaşamış bir çiftçi olan Bodo'dur. Bodo nevi şahsına münhasır bir kişilik olmaktan ziyade o dönemin ortalama köylüsünü temsil eden bir şahsiyettir. Anlaşılan o ki Power kayıtlarda karşılaştığı Bodo ve ailesinin isimleri ile bir ortaçağ çiftçisinin gündelik hayatını yeniden kurgular. Burada imparator Şarlman ve feodal sistem hakkında ilginç bilgiler verilir. Halife Harun Reşit'in Şarlman'a hediye ettiği Ebu Lubâbe isminde bir fil olduğu, feodal sistemdeki derebeyine olan çalışma zorunlulukları ile aynı vergileri ve köylülerin, rahiplerin bütün yasaklarına rağmen bazı pagan âdetlerini devam ettirdikleri bodo'nun hayatı çevresinde anlatılan ilginç konulardır. 'Kilise akıllıca bir iş yaptı ve bu eski âyinlere karışmadı. Sadece Bodo'ya Yüce Efendimiz yerine Cennetteki Babamız ve Arz Anne yerine Meryem Ana'ya dua etmesini öğretti' der Power.⁷ Paganlıktan hıristiyanlığa geçişi anlamamızda basit ama etkili örnekler verir.

Marco Polo'yu anlattığı üçüncü bölümde Marco Polo'nun heyecanlı seyahatlerine anlatımıyla o da heyecan katar ve bu arada hem Venedik, hem Moğol İmparatorluğu hem de hıristiyan misyonerleri hakkında bilgiler verir. Power'ın bu bölümde vurguladığı şeyse Polo'nun gittiği yerlere başka kâşiflerin ondan yüzyıllar sonra ancak gidebildikleri ve Polo'nun anlatımlarının doğruluğudur. Yine de Çin Seddi'nden ve çaydan bahsetmemesini eleştirir: 'Fkien'in çay bölgelerinde dolaşmasına rağmen çay içiminden hiç söz etmez ve Çin Seddi'ne dair tek kelamı yoktur'.⁸

---

⁶ Power, *Medieval People*, 17.

⁷ Power, *Medieval People*, 33-34.

⁸ Power, *Medieval People*, 72.

Dördüncü bölüm ilhamını Geoffrey Chaucer'in Canterbury Hikâyelerinin önde gelen karakterlerinden olan Madame Eglantine'den almıştır. Bu şiirdeki başrahibe Madam Eglantine'e atıflarla ortaçağ manastır düzenini, rahip ve rahibelerin vazifelerini, çıkan tartışmaları anlatır. Rahipler üzerlerine sıkı bir düzeni dayatırken rahibelerin nasıl da fırsatlarını bulup kaçamaklar yapmaya çalıştıklarını anlatırken bize dışardan çok katı görünen ortaçağ manastır hayatının insani taraflarını gösterir. Bu bölümde bir de Tittivillus vardır; heybesine ibadet sırasında ilahilerde atlanan sözleri toplayan bir şeytandır o⁹ ve dönemin inanç havasını anlamamız açısından hoş bir figürdür. Bu bölümde kilise kayıtları iyi birer kaynak olarak kullanılmış, dönemin dini kurumlarının görünenin ötesinde nasıl işlediğine dair iyi bir resim çizmiştir. Bu resmin kaynağı da dönemin psikoposlarının tuttuğu kayıtlardır.

'Hane Reisinin Karısı: On Dördüncü Yüzyılda Parisli Bir Ev Hanımı' başlıklı beşinci bölüm o devrin karı-koca ilişkilerini, yemeklerini ve misafir ağırlama âdâbını ve erzak teminini konu alan bir bölümdür. Bölümün ana kaynağını Parisli bir kentsoylunun bugünün bakışı ile 'çocuk gelin' yaşındaki karısını eğitmek için yazdığı bir risale oluşturur. Hane reisinin karısına 'hemşire' diye seslendiği kayıtlarda bir ev hanımı olarak alış-verişi nasıl yapacağına dair bilgiler verirken bir işin yapılması için nasıl işçi kiralacağına dair bilgiler de verir. Bu bilgilerde veba salgınından sonra ortaçağ Avrupa'sındaki iş gücü yetersizliği ve ücret artışının izleri görülür. Bir sütanne ve hizmetçi gibi ev ahalisinden sayılabilecek işçilerin nasıl tutulduğu ve ne kadar ücret ödenmesi gerektiği gibi ayrıntılı bilgileri ihtiva etmesi açısından bu bölüm ve bölümde kullanılan kaynak risâle çok kıymetlidir.¹⁰ Son iki bölüm modern ekonominin yükselişinin öncesinde İngiltere'nin zenginliğinin kaynakları olan yün ve kumaş ticaretine ayrılmıştır. Yün ticaretinin temsilcisi Thomas Betson iken Kumaşçılığın temsilcisi Ceggeshall'lü Thomas Paycocke'tur. İngiltere'de kumaş sanayii gelişmeden önce kaliteli İngiliz yününün Hollanda'ya satılıp işlenmiş kumaşın alınışının ve sonrasında İngiltere'nin kendi sınırlarında yününü işleyip kumaşını yapışının hikâyesidir bu. Aynı zamanda *Merchants of the Staple* ve *the Fellowship of the Staple* gibi İngiltere'nin kaderini çizen ilk büyük şirketlerin ortaya çıkışını ve örgütlenişini anlatır. Ayrıca Thomas Betson'ın çocuk yaştaki kuzeni ve nişanlısı Kathrine Riche'e mektupları kullanılarak o

---

⁹ Power, *Medieval People*, 100.

¹⁰ Power, *Medieval People*, 131.

dönemin nişanlılık ve evlilik işleri hakkında mühim ve eğlenceli bilgiler verilmiştir. Burada gösterilir ki dönemin evliliğinde erkeğin sermayesi serveti kadının sermayesi ise gençliğidir. Ama bunun tersi de vâkîdir. Üç yaşındaki bir oğlan çocuğunun bile nikâhlandığı, on bir yaşındaki bir oğlan çocuğunun on üç yaşındaki geliniyle gerdek gecesinde iken babasıyla eve gitmek için ağladığı kayıtlara geçmiştir.¹¹ Bu bölümün kaynakları yün tâciri ailelerin terekelerindeki mektuplardan oluşur. Kumaşçı Thomas Paycocke'un anlatıldığı bölüm ise artık kentsoyluların iyice görünür olmaya başladıkları ve kendilerine has zengin evler yapmaya başladıkları bir zamanı kumaş ticareti üzerinden anlatır. Thomas Paycocke'un hâlâ ayakta olan evi ve kumaşçıların vasiyetnâmeleri ile yün ve kumaş tacirlerinin kiliselerdeki pirinç kitabeleri yazarın yaptığı kurgunun kaynaklarıdır ve bu iki bölüm de anlatımın etkileyiciliğinde diğerlerinden geride kalmaz.Eser hakkında övgü dolu birçok şey söylenmiştir fakat bu kitaba bir takım olumsuz eleştiriler de getirilebilir. Kitap her ne kadar sosyal tarih iddiasıyla sıradan insanları konu almak hedefinde olsa da gerek bir kurgu karakter olarak Madam Eglantine, gerek Marco Polo, gerekse de kalanları birer derebeyi olmasalar da üst sınıf insanlardır. Çiftçi Bodo ise nevi şahsına münhasır bir insan olarak değil bir çiftçi temsili olarak anlatılmıştır. Ayrıca kitabın daha samimi görünmesi ve genel okuyucuya hitap etmesine nâmına süslü anlatımının zaman zaman hayat gerçekliğinden koptuğunu düşünmek ve ortaçağın o kişilere has gerçekliğini romantikleştirdiğini düşünmek yerinde olacaktır. Ayrıca Medieval People'a ilk yayınlandığı yıl olan 1924 yılında Thomas Frederic Tout tarafından yazılan bir değerlendirmede Eileen Power kitabının bazı yerlerine özen göstermemesi ile eleştirilmiştir. Tout'a göre Power bazı isimlerin ve Latince metinlerin yazımında yanlışlıklar yapmıştır.¹² Sonuç itibariyle, yakında tarafımdan yapılaş tercümesi Kronik yayınları tarafından yayınlanacak olan Eileen Power'ın *Medieval People*'ı sosyal bir tarih olma ve genel okuyucuya hitap etme iddiasını ziyadesiyle yerine getirmiş bir eserdir. Kullanılan kaynaklar da kitabın maksadı ile örtüşmektedir, yeterli zenginliktedir ve yerinde kullanılmıştır. Tarihi genel kültür ve zevk almak maksadıyla okuyanların heyecanla okuyabileceği, akademik kaygılarla okuyanların da hem farklı bir üslupla tanışıp hem de yazarın verdiği kaynaklara inerek daha iyi araştırmalar yapabileceği bir eserdir.

---

¹¹ Power, *Medieval People*, 154.

¹² Thomas Frederic Tout, "Medieval People by Eileen Power," *The Scottish Historical Review*, Vol. 22, No. 85 (1924): 69-70.

Kaynaklar

POWER, E. *Medieval People*, London: Folio Society, 1999.

TOUT, T.F., "Medieval People by Eileen Power," *The Scottish Historical Review*, Vol. 22, No. 85 (Oct., 1924): 69-70

Medieval People Üzerine Yayınlanmış Bazı Tanıtım ve Eleştiri Yazıları

DAVIS, W., "Medieval People by Eileen Power," *CEA Critic*, Vol. 10, No. 1 (1948): 2-3.

JOOST, N., "Medieval People by Eileen Power," *Poetry*, Vol. 85, No. 1 (1954): 55-56.

REID, A., "Medieval People by Eileen Power," *Teaching History*, No. 50, JUBILEE ISSUE: 50 YEARS (1988): 46.

THRUPP, S.L., "Medieval People by Eileen Power," *American Journal of Sociology*, Vol. 70, No. 1 (1964): 112.

TOUT, T.F., "Medieval People by Eileen Power," *The Scottish Historical Review*, Vol. 22, No. 85 (1924): 69-70.